ION POPESCU-SIRETEANU

TERMENI PĂSTOREȘTI ÎN LIMBA ROMÂNĂ

PRINCEPS EDIT

Coperta: Călin Cocora
Culegere computerizată şi tehnoredactare: ing. Cristina Cohal
Corectura: Silvia Popescu şi Cristina Cohal
Traducerea rezumatului în limba engleză:Veronica Durbacă
Întocmirea indicelui: Iulian Holic

Toate drepturile rezervate autorului

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale
Popescu-Sireteanu, Ioan
TERMENI PĂSTOREŞTI ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Vol I 2005

821.135.1.09

Cu recunoştinţă,
Soţiei mele, Silvia

Carte apărută cu sprijinul Ministerului Educaţiei şi Cercetării

Editura PRINCEPS EDIT
WWW.princepsedit.ro
Email: princepsedit@iasi.rdsmail.ro
Str. Păcurari, nr. 4, Iaşi, jud. Iaşi
Tel: 0332 / 409829
Tel./fax: 0332 / 409830
Mobil: 0745 / 404435

ISBN 973 – 7730 – 01 - 1

Scanned with OKEN Scanner

Ion Popescu – Sireteanu

TERMENI PĂSTOREŞTI ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Vol. I

Scanned with OKEN Scanner

Abrevieri lexicale

adj. = adjectiv
adv. = adverb
ahd. = althochdeutsch
alb. = albanez
antrop. = antroponim
ar. = aromân
avest. = avestic
băn. = bănățean
bg. = bulgar(ă)
com. = comunicat (de)
comp. = compară
cr. = croat
dac. = dacic
d. e. = de exemplu
dial. = dialectal
dim. = diminutiv
doc. = document
dr. = dacoromân
drom. = dacoromân
ex. = exemplu
expr. = expresie
germ. = german
gr. = grec
h.= harta
i.-e. = indoeuropean
ir. = istroromân
it. = italian
lat. = latin
lit. = lituanian
loc. adv. = locuțiune adverbială
mac. = macedonean
magh. = maghiar
mr. = macedoromân (în citate)
mr. = meglenoromân
n. = notă (nota)
ngerm. = neogerman
ngr. = neogrec
olt. = oltenesc
or. = oraş
p. = pagina
pct. = punct cartografic
p. anal. = prin analogie
p. cit. = pagina citată
p. gener. = prin generalizare
pol. = polonez
pref. = prefix
p. restr. = prin restrângere
prov. = provensal
rad. = radical
reg. = regiune; regional
rec. = reciproc
refl. = reflexiv
rom. = român(ă)
rus. = rusesc
rut. = rutean
s. = sat
sard = din limba sardă
scr. = sârbocroat
s.f. = substantiv feminin
sl. = slav
s.m. = substantiv masculin
subst. = substantiv
suf. = sufix
s.v. = sub voce
str. = strofa,
ş.a. = şi altele
s. urm. = şi următoarele
tăt. = tătar

Scanned with OKEN Scanner

tc. = turc(esc)
tir. = tirolez
top. = toponimic
tranz. = tranzitiv
ucr. = ucrainean
var. = variantă
vb. = verb
v. bg. = vechi bulgar
vgerm. = vechi german
v. gr. = vechi grecesc
v. rom. = vechi românesc
v. ind. = vechi indian
v. pers. = vechi persan
vrus. = vechi rusesc
vsl. = vechi slav

Scanned with OKEN Scanner

PREFAȚĂ LA VOL. I

Monografia **Termeni păstoreşti în limba română** este concepută în două volume şi avem intenția de a cuprinde toate aspectele lingvistice ale vieții păstoreşti, inclusiv elemente de mitologie - magie.

La baza primului volum al acestei lucrări stă teza noastră de doctorat, susținută la Universitatea „A1. I. Cuza" din Iaşi România în 1976, publicată în 1980, într-un tiraj de 100 exemplare. Am adăugat numeroase informații noi, am venit cu noi precizări, am adăugat capitole noi, am încercat să dăm soluții - fie şi provizorii, ca ipoteze - în ce priveşte originea unor cuvinte.

Toată lumea este de acord că păstoritul reprezintă una dintre ocupațiile tradiționale fundamentale, alături de agricultură şi de industria casnică. Încă în **Legenda mare a Sf. Gerard** se „vorbeşte despre păstorii care aveau grijă de turmele şi hergheliile de cai ale voievodului" Ahtum* (Glück, în **Arad**, 120).

Terminologia noastră păstorească s-a cristalizat şi s-a constituit pe baza lexicului moştenit din limba traco-dacilor, îmbogățit cu elemente latine, la care se adaugă un număr de împrumuturi şi numeroase creații româneşti.

Din lexicul păstorilor traco-daci s-au păstrat termeni privitori la organizarea stânii, la unele produse din lapte şi la unele unelte specifice.

În limba traco-dacilor era o terminologie păstorească bine constituită, iar în organizarea păstoritului ei erau cu mult înaintea altor neamuri balcanice şi a romanilor. La ei s-au cristalizat stâna şi strunga, la ei era baciul care diriguia toată viața unei aşezări pastorale şi prepara brânza şi urda, - produse alimentare de bază.

În multe secole de vecinătate şi apoi de convieţuire, în limba romanilor (poate şi în alte limbi italice) au pătruns elemente lexicale trace, iar în limba tracilor au pătruns elemente lexicale latine (poate şi italice). Deşi conservatoare ca toate limbile puternice, latina şi traca au adoptat reciproc termeni păstoreşti, dar numai în măsura în care aceştia denumeau aspecte mai perfecționate ale lucrurilor. Cucerind Peninsula Balcanică, romanii au impus tracilor cuvinte latine în toate domeniile vieții, deci şi în păstorit, nu de la cuceritor la cucerit, ci prin schimburi de produse.

Formarea limbii române a fost un proces îndelungat, bazat pe limba tracilor autohtoni în Balcani şi în Dacia (aici numiți **daci** şi **geți**) şi limba latinilor, în care influențele reciproce au fost mai lente sau mai intense, în funcție de zonă, de densitatea populației, de numărul coloniştilor romani, de ocupații, de credințe şi de nevoile zilnice.

Dacă în primele secole de contacte mai intense dintre traci şi romani pe pământ balcanic preponderența elementului trac în limbă era dominantă, cu vremea

---

* **Ahtum, Ohtum** sânt variante scrise latino-maghiare ale numelui **Oltu** purtat de un voievod român la începutul sec. al XI-lea (Popescu-Sireteanu, **Limbă şi istorie**, 99-106). Prezentăm aici informația că românii din Albania au numele tradiționale **Olta** pentru femei şi **Olti** pentru bărbați, cum le întâlnim la dacoromâni : **Olta, Oltea, Oltu**.

Scanned with OKEN Scanner

elementul latin s-a impus tot mai mult, astfel că, după secole de bilingvism, limba latină a câştigat tot mai mult teren, impunându-se, ca peste tot, printr-o civilizaţie superioară. În terminologia păstoritului se păstrează multe cuvinte traco-dace, întrucât organizarea păstorească a acestora era superioară celei a romanilor, iar produsele tracilor trebuie să fi fost căutate în lumea romană. Fără îndoială, avem mai multe cuvinte de substrat traco-dac, dar le-am păstrat în forma lor latinizată, încât astăzi nu putem opera o departajare şi nici nu credem în stabilirea unor criterii în acest scop.

O astfel de lucrare era necesară, întrucât nu există până astăzi o monografie dedicată problemei studiate de noi. Amintim cursul universitar al lui Ovid Densusianu **Aspecte lingvistice ale păstoritului**, care ar fi trebuit inclus în volumele de **Opere** ale marelui lingvist, chiar dacă nu este o lucrare **definitivă**. Sugestiile şi părerile lui Densusianu, în parte, sânt valabile şi azi. George Giuglea, un mare cunoscător al păstoritului românesc, „Nu a reuşit, totuşi, să publice materialul extrem de bogat, adunat de el prin anchete de teren, privitor la păstorit" (Florenţa Sădeanu, **Introducere** la George Giuglea, **Cuvinte româneşti şi romanice**, Bucureşti, Ed. Şt. Enc., 1983, p 8)*. Alma Blănaru a publicat un **Dicţionar de termeni păstoreşti**, Suceava, 2002, 456 p., care „cuprinde peste cinci mii de termeni", lucrare binevenită, unică în literatura noastră de specialitate, cu o descriere sumară a termenilor. Am face observaţia că autoarea (care ne citează în multe locuri cartea din 1980) include şi foarte multe cuvinte care nu ţin de păstorit. Cu siguranţă că, la o nouă ediţie, trierea materialului va fi mai severă, iar bibliografia va fi mai bogată, ceea ce îi va sugera poate şi bibliografia noastră.

Terminologia păstorească din limba română, puternică, bogată şi energică s-a constituit pe baze moştenite şi prin creaţie internă. Ea este unitară şi am pus în evidenţă această unitate prin prezentarea termenilor în toate dialectele (acolo unde a fost posibil). Am distins un **fond lexical păstoresc propriu-zis** sau **fond de bază**, un **fond adoptat** şi un **fond periferic** folosit întâmplător în această terminologie şi pe arii restrânse.

G. Giuglea, în **Cuvinte**, 130, scria: „Cred că fac un serviciu ştiinţei dacă voi da la iveală material mai precis, chiar dacă nu voi putea ajunge şi la lămurirea lui ştiinţifică, sigură". Problema clarificărilor etimologice rămâne o permanenţă în lexicologia noastră, chiar şi acum în primul deceniu al sec. al XXI-lea, dar şi aici s-au făcut şi se fac progrese.

Când vorbim despre termeni precum **baci, brânză, stână, sterp, străgheată, strungă, urdă, zară, zăr**, nu avem nici o îndoială că sânt autohtoni, dar nu ştim aspectul lor traco-dac, ci ne putem bizui pe reconstrucţii. Dacă pentru **baci** sau pentru **stână** am venit şi noi cu alte ipoteze, nu înseamnă că am renunţat la ideea că sânt elemente lexicale moştenite. Multe dintre aceste cuvinte şi altele despre care nu ştim până astăzi că sânt autohtone - poate **cârlan**, poate **cioban** - vin dintr-o

---

* Vezi şi Vasile D. Ţâra, **Terminologia păstorească, mărturie a unităţii limbii şi poporului român**, în „Anuarul Institutului de Cercetări Etnografice şi Dialectologice", Bucureşti, 1982, 2, p. 151-161.

Scanned with OKEN Scanner

vechime pe care cu greu ne-o imaginăm, putând fi între ele şi elemente moştenite de traco-daci de la populaţii ai căror urmaşi erau.

Dintre cuvintele moştenite din latină, unele (**berbec, caş, lapte, mia, miel, noaten(ă), oaie, păcurar, păcurea, păstor, scoace, strecură, strecura, turmă**) sânt specifice exclusiv păstoritului. Altele au avut încă din latina populară sau au dobândit în română sensuri păstoreşti şi fac parte din fondul păstoresc de bază. De la aceste elemente lexicale moştenite s-au creat pe teren românesc nenumărate alte cuvinte folosite în mod obişnuit în terminologia păstoritului.

Noi am depăşit cu mult, în unele cazuri (vezi **strungă, străgheată**...), definiţiile lapidare, incomplete sau nesigure din dicţionare, venind şi cu soluţii etimologice acolo unde am putut face aceasta.

Surprinzătoare vor fi, pentru unii cercetători, capitolul despre **Toma Alimoş** şi mai ales cele despre **boier** şi **voinic** în care aducem argumente în favoarea altei încadrări etimologice a termenilor.

Meseria de păstor se moştenea din tată în fiu şi era o mândrie să ai un mare număr de oi. Un păstor bucovinean ne-a spus: **Ací² a cu uoi multi iarau nacládu**, adică baza unei stâni. Ciobanii, de obicei angajaţi cu plată în natură ori în bani, erau şi ei cunoscători ai vieţii aspre pe care o presupune păstoritul. Iată ce spune un fost cioban din Drăguş: „Ehei, cât am ciobănit eu, un domn dacă slujeşte, îl scoate la pensie, bietul cioban îl plouă şi-l bate vântul şi nu-i dă, de-i bătrân, nimeni nimic“ [**]; „Somn nu-i la stână, treabă multă şi plată puţină“, ne-a mărturisit un oier din Bucovina. Informaţia vine în contradicţie cu porecla de om trândav pe care i-o dă omul de la câmpie ciobanului.

Primăvara oierii se întovărăşesc, **fac tovărăşâie, fac politică de stână**, organizează şi stabilesc toate cele necesare, pregătesc uneltele (pe care le are de obicei baciul). **Apoi, când îi vremea muntelui, se duc oile la deal.**

În unele zone etnografice, femeile nu au nici astăzi permisiune de a intra în stână (în Bucovina, în M. Călimani, în M. Rodnei...), dar în alte zone la stână rămâneau femeile numite **băciţe** sau erau numai femei numite **muntăriţe**, şi pregăteau caşul şi celelalte, după ştiinţa moştenită de la înaintaşi. Se înţelege că sânt tradiţii şi obligaţii moştenite din lumea dacilor, aşa cum tot din lumea acestora am moştenit organizarea stânii, forma uneltelor, cunoştinţele de medicină privind oile, mitologia şi magia păstorească.

Am simplificat în multe locuri scrierea fonetică din **ALR** sau din texte cu scopul ca exemplele reproduse de noi să poată fi citite cu uşurinţă de oricine.

Cum se vede din **Bibliografie**, am folosit numeroase surse de informare, inclusiv anchetele noastre sau teze de licenţă care au avut în atenţie termenii păstoreşti din unele localităţi. Ne-am folosit permanent de atlase lingvistice, de **Dicţionarul limbii române** (**DA, DLR**) şi de **MDA** elaborate sub auspiciile Academiei Romane şi de multe ori am plecat în cercetarea şi prezentarea unor

[**] Traian Herseni, **Probleme**, 60.

Scanned with OKEN Scanner

termeni de la aceste lucrări. Am întregit tacit prescurtări practicate în **DA** şi mai ales în **MDA**.

Ne-am impus să restrângem cercetarea numai la oierit, deşi pe alocuri am depăşit sfera oieritului şi am prezentat informaţii despre bovine, caprine şi cabaline (vezi **mânz**, **mânzare**, **mânzat**). Dar unii termeni sânt comuni atât oieritului, cât şi creşterii vitelor mari sau caprinelor.

Sextil Puşcariu, în **Probleme nouă în cercetările lingvistice** (vezi vol. **Cercetări şi studii**, 24) scria: „Mai ales ar trebui cercetaţi în limba noastră termenii de origine păstorească, care, din motive explicabile, au contribuit la îmbogăţirea limbii". Această necesitate se împlineşte prin lucrarea **Termeni păstoreşti în limba româna** la al cărei volum următor lucrăm acum.

Autorul

Scanned with OKEN Scanner

INTRODUCERE

Pe pământul patriei noastre păstoritul este o ocupaţie dintre cele mai vechi şi mai însemnate. Cercetările arheologice au dus la descoperirea unor construcţii păstoreşti pe care „păcurarii daci le locuiau numai în timpul verii; toamna ei coborau cu turmele la câmpie, în aşezările mari“[1]. Este vorba de stâni dacice, „construcţii de lemn cu acoperiş de şindrilă sau paie, aşezate pe temelii de piatră de stâncă“, descoperite la Rudele şi Meleia aproape de vechea Sarmizegetusă[2] la înălţimea de 1300-1400 m. H. Daicoviciu revine asupra acestor descoperiri cu unele precizări: „Un aspect inedit, deşi nicidecum surprinzător, al traiului dacilor din Munţii Orăştiei ni l-au dezvăluit săpăturile din anii 1956-1959 care au dus la descoperirea unor complexe pastorale, a unor stâni“[3]. Aceste complexe sânt la mare înălţime, „în mijlocul unor păşuni bogate, folosite şi astăzi de păstori“, „n-au pereţi lipiţi cu lut“, şi se constată apoi „caracterul lor sezonier, de vară“[4].

În Tratatul de **Istoria României**[5] se subliniază că păstoritul a fost ocupaţie de primă importanţă la daci. În timpul stăpânirii romane rolul vieţii urbane creşte, apar noi ocupaţii, aşa că ocupaţiile tradiţionale pierd mult din însemnătatea cunoscută în trecut. După retragerea romană, însă, viaţa economică este în continuă scădere, oraşele sânt părăsite, meşteşugurile decad, cu excepţia celor importante în viaţa casnică şi în cea rurală, ca olăritul, ţesutul, făurăria, dulgheria. Se întăresc vechile obşti păstoreşti şi săteşti. Creşterea vitelor şi îndeosebi păstoritul devin o ramură economică însemnată. Se constată o revenire la viaţa dinainte de cucerirea romană, fenomen cunoscut în lumea antică[6]. Dar, deşi începe o viaţă pastorală mai intensă, agricultura nu a fost abandonată cu totul[7].

Deplasarea spre viaţa urbană în timpul stăpânirii romane, şi, după retragere, revenirea la viaţa dinainte de această stăpânire, a avut ca efect principal, pe plan lingvistic, constituirea unor terminologii de bază noi. Termenii păstoreşti din limba dacică au fost, în parte, uitaţi, iar terminologia acestei ocupaţii s-a constituit pe baza limbii latine vorbite în fosta provincie romană. A fost nevoie să se creeze şi termeni noi. Aceştia nu s-au creat dintr-odată, ci într-un timp lung, care corespunde perioadei de formare a limbii române.

În evul mediu, românii sânt cunoscuţi ca „pastores Romanorum“[8]. Se constată „prezenţa masivă, în sec. X în Transilvania, a unei populaţii româneşti de ţărani agricultori şi păstori“[9]. Laonicos Chalcocondyles (1423-1490) spune în lucrarea sa, **Expuneri istorice,** despre români că „locuiesc în sate şi duc o viaţă mai mult păstorească“[10].

Românii nu sânt la origine păstori nomazi, cum au susţinut, în mod tendenţios, Rösler şi adepţii săi[11]. S-a dovedit, pe baza cercetărilor arheologice, dar şi pe baza terminologiei, că agricultura are, la noi, o mare vechime şi că s-a dezvoltat paralel cu păstoritul[12].

Cele mai vechi dovezi de agricultură pe teritoriul ţării noastre sânt din mileniile VI-V î.e.n.[13]. În aşezările geto-dacice s-au descoperit unelte agricole ca: seceri, coase, sape, târnăcoape de fier, râşniţe. Brăzdarul de fier se răspândeşte, la

Scanned with OKEN Scanner

noi, mult în secolele I î.Hs. - I d Hs.[14]. Istoricii antici (Herodot, Pliniu cel Bătrân, Teofrast, Hellenicos) dau destule informaţii privitoare la cultivarea grâului, meiului, orzului de către geto-daci. În timpul stăpânirii romane, Dacia este o sursă importantă pentru aprovizionarea imperiului cu produse agricole. Agricultura a continuat să se dezvolte paralel cu dezvoltarea uneltelor[15]. „Lucrarea pământului a fost practicată, după cum o dovedesc datele etnografice de teren, în toate regiunile etnografice ale ţării, începând cu zonele de baltă, de câmpie şi de deal, până la cele submontane şi de munte. Semnificativă este împrejurarea că, în aceste din urmă regiuni, agricultura s-a practicat chiar şi în acele cazuri când suprafaţa cultivată nu putea fi decât foarte redusă şi că totuşi în aceste zone de munte au persistat multe aspecte străvechi legate de modurile de lucrare a pământului"[16]. O constatare demnă de luat în seamă este următoarea: „agricultura a fost o ocupaţie tradiţională de masă a poporului român"[17]. Terminologia agricolă românească dovedeşte practicarea neîntreruptă a agriculturii şi în zone de munte sau de deal. Chiar şi tehnica agricolă este aceeaşi şi s-a păstrat cu destulă consecvenţă. Ne referim la **lăzuirea** sau **pârjolirea** locurilor cu păduri, la aşa-numitele **arşiţe**. Relaţia permanentă dintre agricultură şi păstorit o dovedeşte şi folosirea comună a unor termeni ca **răzătură**, **runc**, **săcătură**, **curătură** etc. S-a dezvoltat o agricultură cu caracter agro-pastoral, cu folosirea alternativă a terenurilor pentru cultivat şi păşunat. „La români, agricultura tradiţională s-a practicat în toate perioadele istoriei noastre şi în toate regiunile în strânsă legătură cu creşterea animalelor. Există o legătură organică, strânsă, între dezvoltarea pe care o capătă în decursul istoriei sistemele de agricultură şi sistemele de creştere a animalelor"[18]. În a doua jumătate a secolului al XV-lea agricultura produce şi pentru comerţ; cresc suprafeţele cultivate[19]. În Maramureş „folosirea pentru agricultură a terenurilor din jurul vetrelor de sat, de pe terasele interioare şi mijlocii ale văilor, rezultă implicit din caracterul stabil al satelor cu hotare aşezate şi cunoscute din vechime. Documentele menţionează, de altfel, „pământuri arabile" sau „pământuri cultivate şi necultivate" printre „pertinenţele" satelor sau grupurilor de sate maramureşene[20]. Aici, pe lângă tehnici agricole primitive, se folosea şi aceea a „rotaţiei bienale pe câmpuri permanente[21]". Creşterea vitelor cornute mari în Maramureş în vremuri îndepărtate confirmă practicarea agriculturii pe o scară destul de largă[22]. Se constată că „hotarul şi marginile ţării Maramureşului corespund prin specificul lor, uneia dintre ocupaţiile străvechi şi continui ale poporului român: păstoritul" (Latiş, p. 19); „În Maramureş, legătura dintre cele două ocupaţii [păstoritul şi agricultura] este, iarăşi, foarte strânsă şi de nedislocat" (p. 43); dar „spaţiul pastoral nu se suprapune decât parţial peste cel agricol" (p. 62); „păstoritul sub diferitele sale forme de exercitare a răspuns unor necesităţi de mare importanţă, complementare economiei agricole de bază" (Dunăre, p. 73-74). V. Latiş constată că „avem, aşadar un sistem ocupaţional complex – agricultură, păstorit, pădurărit – a[l] cărui centru rămâne, totuşi, pământul şi cultivarea lui" (p. 56), iar N. Dunăre scrie că în Curbura Carpatică Nordică „agricultura cu plugul a constituit ocupaţia tradiţională de bază şi de masă, această preocupare economică complexă nelipsind din nici o gospodărie rurală. Pe acest fundal şi împreună cu această formă de producţie materială s-au dezvoltat alte două ocupaţii tradiţionale principale: păstoritul şi pădurăritul, precum

Scanned with OKEN Scanner

şi numeroase meşteşuguri populare“ (p. 72). O cercetare atentă a sistemelor de creştere a animalelor duce la concluzia că nu deplasările, ci caracterul sedentar al masei populaţiei care se ocupă cu agricultura şi cu creşterea animalelor caracterizează poporul român [23]. În cea mai mare parte păstoritul românesc este de tip agricol-local[24]. Dar în trecut creşterea vitelor avea mai mare însemnătate[25]. În legătură cu poporul român, H. Stahl spune că „încercarea de a-i determina caracterul, fie eminamente agricol, fie esenţial 'pastoral' nu e decât o problemă greşit pusă“[26]. Aceasta este şi concluzia la care ajunge R. Vuia: păstoritul „a constituit în trecut una dintre ocupaţiile de seamă ale poporului român, dar niciodată exclusivă“[27].

S-a vorbit mult despre rolul transhumanţei în păstrarea caracterului unitar al limbii române. O. Densusianu scria: „viaţa păstorească, prin acele migraţiuni care o caracterizează, va trebui luată mai mult în consideraţie pentru a se explica anumite propagări lingvistice, şi nu numai lexicale, ci şi de altă natură“[28], părere exprimată de Densusianu încă în **Păstoritul la popoarele romanice**[29], unde se face confuzie între transhumanţă şi nomadism[30]. El vorbeşte despre „curentul puternic de transmisiune [a cuvintelor, n.n.] determinat de migraţiunile păstoreşti“[31], apoi de „rolul însemnat pe care l-a avut păstoritul în circulaţia fenomenelor lingvistice. Prin migraţiunile pastorale, fenomene izolate la început, au trecut din provincii în provincii, din ţări în ţări, întinzându-şi mereu sfera“[32]. Vorbind despre păstorit, Densusianu spune că „numai graţie lui limba română a putut ajunge la o mai mare omogenitate decât celelalte limbi romanice“[33] şi că „expansiunea elementului românesc la depărtări aşa de mari cum constatăm în veacul de mijloc nu se poate concepe decât dacă o atribuim migraţiunilor păstoreşti“[34]. Agricultura la români, spune mai departe cercetătorul, a avut o mică importanţă şi „rămâne deci ca un adevăr nestrămutat că noi am fost în primul rând un popor de păstori“[35]. Plecând de la o realitate deformată prin exagerare, Densusianu acordă păstoritului transhumant un rol pe care nu l-a putut avea niciodată, anume acela de element unificator al limbii. Fără a neglija păstoritul, vom spune **că rolul fundamental în păstrarea unităţii limbii române l-au avut emigrările româneşti din Transilvania**, petrecute neîntrerupt din veacul al XIII-lea, sau de mai înainte, până în veacul al XX-lea[36]. Este limpede că păstorii au avut un rol deosebit în păstrarea unităţii limbii române (ne referim, desigur, şi la dialectele sud-dunărene), dar nu păstorii-transhumanţi, ci păstorii-ţărani, crescătorii de oi şi vite, care erau în acelaşi timp şi agricultori. A considera, ca O. Densusianu, că păstorii transhumanţi, în general izolaţi de masa vorbitorilor, au avut rolul cel mai important în păstrarea unităţii limbii, este a acorda acestui tip de păstorit nişte valori pe care nu le-a avut niciodată[37]. Aceasta nu înseamnă că trebuie să negăm practicarea unui păstorit cu iernarea la câmpie şi cu vărarea la munte, cu coborârea în Ţara Românească şi Moldova a multor turme, în fiecare toamnă, şi cu întoarcerea lor în locurile de baştină, primăvara. Dar trebuie să se aibă mereu în vedere că „sistemul de practicare a păstoritului prin transhumanţă a fost şi el în modul cel mai direct legat de sistemele de agricultură“[38]. Transhumanţa nu reprezintă, aşa cum credeau unii cercetători, între care şi O. Densusianu, dorul de pribegie al păstorului, ci o necesitate practică:

Scanned with OKEN Scanner

„Mai târziu, când turmele s-au înmulțit și munții lor [ai românilor transilvăneni, n.n.] nu le mai ajungeau, cu atât mai mult cu cât în cursul timpului, parte din ei le-au fost răpiți, oierii au început să-și îndrepte turmele pentru iernare spre alte regiuni; au început să practice ceea ce, cu un termen consacrat în știință, se cheamă transhumanță; plecau toamna și se reîntorceau primăvara"[39]. Și cercetători mai noi spun același lucru: „transhumanța a necesitat să fie practicată numai din momentul în care numărul de animale întrecea posibilitățile de hrănire în cadrul propriei gospodării. Atât timp cât suprafața pășunii și cantitatea de furaje pentru iarnă erau suficiente pentru a întreține oile în decursul întregului an, nu era nevoie să se plece în altă parte cu turma de oi"[40]. În legătură cu transhumanța, documentele vorbesc despre „obiceiul vechi", „așezământul dinainte vreme", „datina veche", dovadă că practicarea acestor deplasări anuale are mare vechime, „în tot cazul mai veche decât secolul al XV-lea, când ea este atestată documentar pentru întâia oară"[41] (atestarea este din anii 1405-1408). Nu toți păstorii au practicat transhumanța, ci doar cei din câteva zone de sud ale Transilvaniei. Ei coborau cu turmele lor spre iernat în zona bălților Dunării, în Câmpia Română, în Dobrogea etc."[42]. Dar este știut că acești păstori iernau și în Moldova, în Basarabia, sau chiar departe dincolo de Nistru[43]. Mulți dintre ei s-au așezat în aceste ținuturi, au întemeiat sate împreună cu ardelenii emigranți. **Atlasul lingvistic moldovenesc** prezintă numeroase informații despre prezența românilor în multe regiuni și ținuturi din fosta URSS, până în Caucaz și Urali. Trebuie să menționăm, însă, că nici chiar în sudul Transilvaniei unde păstoritul ocupă un loc foarte însemnat, transhumanța nu este exclusivă. Astfel, în Țara Bârsei există patru tipuri de păstorit: sedentar, local (agricol), pendulator și transhumant.

Despre zona Bârsei Dr. Florin Salvan scrie: „Principala și cea mai veche formă de creștere a vitelor mari, ca și a oilor a fost păstoritul pe locurile satului. S-a practicat însă și o deplasare pastorală sezonieră, în Carpați, pe versantul sudic al munților, unde se găsea iarbă mai grasă și mai hrănitoare pentru oi. Dar și acest gen de păstorit este tot un element de permanență, pentru că presupune existența unor centre stabile, adică satele de oieri de sub munte.."[44]

O interesantă informație despre păstorit în zona de sud-vest a țării, în secolul al XI-lea, găsim în **Legenda mare a Sf. Gerard**, unde se „vorbește despre păstori care aveau grijă de turmele și herghelille voievodului" (Athum) (vezi Glük, în **Arad**, 120)[44].

Este știut că păstoritul a fost practicat de toți românii, inclusiv de meglenoromâni și istroromâni, care, însă, trăind în condiții specifice, au renunțat la această ocupație. Dacoromânii, în mare parte și aromânii, practică și acum păstoritul, dar deplasările de la munte la șes, acolo unde se mai întâlnesc, au un caracter mult mai limitat în zilele noastre. Menționăm că **țăranii au stabilit și au păstrat bune și vechi relații cu pământul moștenit de la înaintași**.

Fiind vorba de o ocupație atât de veche și atât de importantă, nu este greu de presupus că și terminologia corespunzătoare este veche și că, în ansamblul lexicului limbii române, ocupă un loc dintre cele mai însemnate. Dar, deși se acordă, de aproape un secol și jumătate încoace, o mare atenție lexicului specific vieții noastre

Scanned with OKEN Scanner

păstoreşti, cu contribuţii mai valoroase semnate de B. P. Hasdeu şi O. Densusianu, încă nu avem în acest domeniu o lucrare de sinteză. Ar face excepţie cursul universitar al lui Ovid Densusianu, **Aspecte lingvistice ale păstoritului**, dar acest curs este, de fapt, numai o schiţă a unei lucrări pe care autorul nu a mai definitivat-o. O. Densusianu nu a avut, probabil, răgazul necesar să prelucreze materialul bogat al cursului, să completeze informaţia, să discute termenii despre bolile oilor, expresiile în legătură cu mersul oilor, cu pornirea, cu mânatul lor, despre hrana ciobanilor, despre prelucrarea lânii, despre interjecţiile păstoreşti („interjecţiile de multe ori pot să fie foarte evocatoare şi am intuiţia că vreo două, trei din cele mai caracteristice interjecţii de la noi, ne duc spre domeniul iranic", II, p.213). O astfel de operă ar fi rămas un permanent punct de referinţă pentru specialişti. Constatarea, făcută în lucrarea noastră, o face şi Densusianu în 1933: „Până acum nu există o lucrare în care să fie urmărită problema păstoritului la noi". Este vorba de terminologia acestei ocupaţii.

Trebuie să spunem că păstoritul a fost o preocupare permanentă a lui O. Densusianu. Lucrări ca **Păstoritul la popoarele romanice. Însemnătatea lui lingvistică şi etnografică** (1913), **Viaţa păstorească în poezia noastră populară** (1922, 1923), **Cuvinte latine cu semnatism păstoresc** (1929); cursurile: **Graiul păstorilor din Provansa** (1912-1913), **Din folclorul păstoresc** (1920), **Terminologia păstorească în provensală** (1925-1926), la care se adaugă cursul citat mai sus, **Aspecte lingvistice ale păstoritului,** ţinut în anii 1933-1934 şi 1934-1935, sânt dovezi certe că Ovid Densusianu a fost mereu preocupat de problema păstoritului şi nu mai este necesar să arătăm că a adus valoroase contribuţii la cercetarea păstoritului şi a lexicului terminologic păstoresc.

Se impune şi observaţia că păstoritul a fost mai mult cercetat sub raport folcloric şi, mai ales, etnografic. Studierea lui din punct de vedere lingvistic a atras mai puţini cercetători.

Lucrarea noastră îşi propune cercetarea termenilor păstoreşti din limba română, fiind prima cercetare monografică asupra acestei terminologii. Este vorba de un domeniu foarte vast, care adeseori ne-a obligat să facem amănunţite incursiuni în istoria şi geografia cuvintelor specifice. Ne propunem să cercetăm structura terminologiei păstoreşti, să insistăm asupra vechimii terminologiei păstoreşti în limba română, asupra bazei ei daco-latine şi asupra însemnătăţii elementelor moştenite, asupra rolului deosebit de mare al creaţiilor româneşti, punând în evidenţă locul împrumuturilor în sfera termenilor pentru noţiunile discutate în lucrare. Un alt scop al cercetării noastre este discutarea etimologiilor considerate de noi ca fiind greşite sau inacceptabile şi propunerea unor noi soluţii etimologice sau încercarea de soluţionare etimologică a unor termeni păstoreşti cu etimologie necunoscută. Lucrarea îşi propune, de asemenea, să demonstreze unitatea terminologiei păstoreşti din limba română, să explice păstrarea acestei unităţi prin condiţiile istorico-politice şi sociale şi mai ales prin emigrarea, timp de multe sute de ani, a numeroşi români din Transilvania în Moldova şi Ţara Românească, ba chiar stabilirea unora peste Dunăre sau în răsărit, peste Nistru. Elementele de împrumut nu au reuşit să înlăture termenii vechi româneşti. Cele câteva excepţii, şi îndeosebi

Scanned with OKEN Scanner

pătrunderea termenului pecenego-cuman **cioban** (dacă este cu adevărat element de împrumut) în locul lui **păcurar**, moştenit din latină, se explică printr-un complex de cauze interne, nu prin puterea influenţei străine. În mod obişnuit împrumuturile au devenit al doilea sau al treilea termen al unor serii sinonimice, fără şanse de a-şi extinde sfera semantică sau aria geografică. Unele împrumuturi sânt pe cale de a fi înlăturate din fondul activ, în general, însă, schimbările în această terminologie sânt foarte lente, iar neologismele nu pătrund decât în mod excepţional

Punem în evidenţă însemnătatea geografiei şi geologiei lingvistice în cercetarea terminologiilor, în general, şi în cercetarea terminologiei păstoreşti, în special.

Atlasele lingvistice româneşti oferă cercetătorului, în domeniul păstoritului, un material bogat. Ne referim îndeosebi la hărţile 302, 303, 307, 308, 309, 311, 317, 387, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 430 din ALR II S.N. Putem face, însă, şi noi, constatarea că reţeaua de puncte din **ALR II SN** este mult prea rară, din care cauză s-ar părea că unele hărţi nu prezintă situaţia reală din graiuri. Pentru punctele anchetate hărţile sânt valoroase, dar nu se pot face constatări precise privind arii mai mari. Se ştie că **ALR II** se completează cu **ALR I**. Pentru unii termeni dintre cei mai importanţi nu sânt în **ALR** hărţi speciale, aşa explicându-se înregistrarea lor într-un număr mic de puncte cartografice, cu prilejul răspunsurilor la alte întrebări. Am încercat să suplinim acest neajuns şi să întregim imaginea răspândirii termenilor discutaţi. Faţă de **Contribuţii la cercetarea terminologiei păstoreşti în limba română**, Iaşi, 1980, am completat informaţia cu date oferite de **Noul atlas lingvistic român pe regiuni** şi cu alte lucrări apărute după anul 1980. Deşi bibliografia consultată pentru elaborarea lucrării prezintă date suficiente asupra izvoarelor noastre informative, lista acestora nu este completă. Trebuie să precizăm că, în vederea adunării materialului, am întocmit un chestionar de 1.106 întrebări cu care am făcut anchete în unele localităţi din Bucovina[45]. La materialul cules de noi, în anii 1971-1973, cu care prilej am adunat şi mult folclor păstoresc şi am făcut înregistrări pe câteva mii de metri de bandă magnetică, se adaugă informaţiile extrase din glosarele tezelor de licenţă ale unor absolvenţi ai Facultăţii de Filologie din Iaşi, menţionate în bibliografie. Precizăm că, cu o singură excepţie, aceste teze au fost pregătite sub conducerea noastră, iar materialul a fost cules cu ajutorul chestionarului întocmit de noi. Se va vedea cu uşurinţă că izvoarele noastre informative sânt mai bogate pentru Moldova şi Bucovina, dar nici celelalte provincii nu au fost neglijate, aşa cum nu au fost neglijate nici dialectele româneşti din sudul Dunării, deşi pentru acestea informaţiile au fost, prin forţa lucrurilor, mult mai limitate (vezi bibliografia).

Fiind o lucrare de lexicologie, am fost obligat să consultăm un mare număr de glosare, multe dintre ele publicate în diverse reviste.

Principala metodă de cercetare folosită în lucrare este cea onomasiologică, plecând de la conţinut spre termenul care îl exprimă, dar am acordat atenţia cuvenită şi metodei **cuvinte şi lucruri** şi chiar celei semasiologice, acolo unde a fost cazul.

Scanned with OKEN Scanner

Din acest punct de vedere, am încercat o împletire de metode, cu scopul de a nu scăpa din vedere nici un element important al termenilor. Ne-am propus să împletim cercetarea sincronică şi cea diacronică, astfel că, plecând de la atlasele lingvistice româneşti, prezentăm, în măsura în care se cere, situaţia termenului în toponimie şi antroponimie, în textele vechi (literare, religioase sau juridice), în folclor, în literatura beletristică, prezentăm părerile exprimate în dicţionarele limbii române şi în alte lucrări de specialitate în legătură cu sensul (sensurile) şi mai ales cu originea termenului în discuţie. Formându-ne o părere cât mai completă asupra termenilor discutaţi, am putut accepta puncte de vedere mai vechi sau am propus soluţii noi; în unele cazuri nu am propus nici o soluţie nouă, urmând să fie adâncită, în viitor, cercetarea.

Constatăm că studierea termenilor din interiorul sferei onomasiologice dă mai multă siguranţă soluţiilor propuse decât cercetarea semasiologică, izolată, a cuvântului. Concluzia noastră este că nu se poate limpezi definitiv originea unor termeni păstoreşti atâta vreme cât lucrurile nu sânt privite din interiorul acestei terminologii.

În cercetarea termenilor pe câmpuri onomasiologice, avem în vedere repartiţia teritorială şi stratificarea lor. Nu toţi termenii pe care îi prezentăm au aceeaşi importanţă şi nu toţi sânt specifici doar păstoritului, din cauza aceasta îi clasificăm în două mari categorii: 1) **fondul păstoresc propriu-zis,** 2) **fondul adoptat** şi 3) **fondul periferic** (aici încadrându-se termenii adoptaţi din alte terminologii, mai cu seamă din cea agricolă. Această adoptare a unor termeni privitori la agricultură ne vorbeşte despre împletirea celor două ocupaţii de bază în toate vremurile.

1. H. Daicoviciu, **Dacii**, p. 131.
2. idem, **ibidem**, p. 140.
3. idem, **Dacia de la Burebista la cucerirea romană**, p. 153
4. idem, **ibidem**, p. 160
5. vol. I, p. 270
6. „Fenomenul revenirii masive, dacă nu exclusive, la ocupaţiile anterioare vieţii de sub stăpânirea romană a populaţiei fostelor provincii nu este fără analogie în lumea antică" (**Din istoria Transilvaniei**, vol.I, p. 36).
7. idem, **ibidem**, p. 36.
8. A. Armbruster, **Romanitatea românilor**; vezi mai ales p. 28-37.
9. **Din istoria Transilvaniei**, I, p. 37.
10. Apud H. Mihăescu, **Influenţa**, p. 145.
11. Vezi A.D. Xenopol, **Teoria lui Rösler**. p. 257-279; Dimitrie Onciul, **Scrieri istorice**, I, p. 157 ş.u.
12. Al. Bocăneţu, **Terminologia agrară**; I. Vlăduţiu, **Etnografia**, p. 196; N. Dunăre, în **Ţara Bârsei**, I, p. 155-156.
13. **Istoria României**, I, p. 35, 38, 43.
14. I. Vlăduţiu, **Etnografia**, p. 194-195.

Scanned with OKEN Scanner

15. idem, **ibidem**.
16. idem, **ibidem**, p. 198.
17. N. Dunăre, în **Ţara Bârsei**, I, p. 54.
18. I. Vlăduţiu, **Etnografia**, p. 2o6.
19. idem, **ibidem**, p. 207-208.
20. Radu Popa, **Ţara Maramureşului**, p. 125.
21. idem, **ibidem**, p. 125.
22. idem, **ibidem**, p. 128; V. Latiş, **Păstoritul**, p. 19, 43, 56, 62; Dunăre, p. 73-74, 72.
23. I.Vlăduţiu, **op. cit.**, p.258.
24. Romulus Vuia, **Tipuri de păstorit**, p. 209-211.
25. H.Stahl, **Contribuţii**, I, p. 282.
26. **Op.cit.**, p. 225.
27. **Op.cit.**, p. 9.
28. În GS, I, p .20.
29. În „Vieaţa nouă", 1913. Şi extras Reprodus în **Opere**, I, p. 187-213
30. Vezi Opere, I, p. l89, 190
31. **ibidem**, p. 200
32. **ibidem**, p. 201
33. **ibidem**, p. 203
34. **ibidem**, p. 195
35. **ibidem**, p. 196
36. Ştefan Meteş, în lucrarea sa **Emigrări româneşti din Transilvania în secolele XIII-XX**, Editura Ştiinţifică, 1971, p. 435, aduce dovezi hotărâtoare în acest sens „Aproape nu-i sat pe sub poalele Munţilor Carpaţi, începând de la Mehedinţi până în Bucovina, unde să nu găseşti urmaşi ai acestor oieri ungureni, pricepuţi şi harnici, întemeietori de sate sau întregitori sau consolidatori ai lor" (p.203). Reproducem câteva dintre concluziile la care ajunge acest apreciat istoric: „1. Autohtonia românilor din Transilvania n-a fost contestată de nici un cronicar sau istoric străin până în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea; ea e confirmată acum şi de noi descoperiri arheologice, toponimice şi lingvistice"; „11. Are loc reducerea numărului nobililor şi oamenilor liberi români prin sărăcire, alungare sau trecere la legea stăpânilor politici. 12. Cauzele emigrărilor sânt de ordin economic, religios, social şi naţional; vinovaţii răspunzători sânt nobilii feudali laici şi bisericeşti şi patricienii oraşelor. 13. Emigrările crescânde, în raport cu persecuţiile şi exploatările nobililor, se fac în Polonia sudică, în judeţele din nord-vestul şi sud-vestul Ungariei, apoi în Moravia-Silezia, în Imperiul turcesc; Bulgaria şi Serbia, în Rusia şi America, şi, în cea mai covârşitoare majoritate, se îndreaptă spre cele două principate române"; „16. În cursul tuturor veacurilor cu toate emigrările masive, românii din Transilvania sânt în majoritate, faţă de cele trei neamuri privilegiate, cum constată atât cronicarii unguri, cât şi călătorii străini şi cercetările demografice mai noi"; „22. În urma răscoalelor, de teama

Scanned with OKEN Scanner

răzbunărilor sigure, obişnuite şi crunte, numărul emigranţilor ia proporţii..."; „27. Călătorii străini constată că situaţia economică a ţăranilor din Moldova şi Ţara Românească şi poverile sânt mai uşoare şi mai reduse ca ale celor din Transilvania. 28. Domnii şi boierii din celelalte două ţări române se bucurau de venirea emigranţilor 'ungureni', pe care îi făceau de la început părtaşi pe mai mulţi ani la numeroase favoruri şi scutiri"; „34. La toate evenimentele mari şi importante, românii de pe ambele coborâşuri ale Carpaţilor, unii supuşi, cei mai mulţi liberi, acţionau solidar şi se bucurau împreună, sperând totdeauna într-o îndreptare a situaţiei lor în bine, progresistă, în folosul întregului popor român. Emigranţii formau o legătură statornică între unii şi alţii, susţinând în tot cursul veacurilor şi trecând de la instinct la conştiinţa luptătoare pentru ideea eliberării şi unirii politice a tuturor românilor" (p. 370-374). Aceste concluzii, la care s-a ajuns pe baza cercetării unui material imens, au o importanţă excepţională în explicarea unităţii limbii române. Iată ce citim, în lucrarea citată, p. 135-136: „Iobagii unguri nu pleacă în bejenie, ci numai românii şi ei se duc în Moldova din pricină că cei mai mulţi acolo au rude, prieteni ori cumnaţi, şi mulţi oameni laudă acea ţară,că acolo pământul este mai roditor decât pe la noi şi dăjdiile şi robotele sânt mai uşoare".

37. P. Cancel în răspunsul pe care i-l dă lui Densusianu, **Păstoritul la popoarele romanice**, în „Conv. lit.", 1913, nr. 9, consideră, pe drept, că migraţiile păstoreşti nu au avut un rol atât de important în unificarea limbii, cum crede Densusianu. Grupurile de ciobani care însoţeau oile erau mici. „Pentru a putea admite că acest contigent răsfirat, faţă de marea masă a românilor nord-dunăreni, a provocat omogenizarea limbii ar trebui să-i întâlnim mai întâi mergând cu toţii în mulţimi mari, cu familii întregi, şi reunindu-se măcar din când în când în comunităţi importante, trăind în strânse legături cu populaţia înconjurătoare, vorbind deci cu toţii aceeaşi limbă..". Dar, „câţiva solitari, trăind în locuri înadins căutate să fie nelocuite şi cari revin vara de acolo de unde plecase, nu pot explica fenomene fonetice întinse". P. Cancel spune că nu trebuie confundată viaţa poporului întreg cu viaţa păstorilor transhumanţi, care sânt o minoritate (p. 9-10). În sudul Dunării transhumanţa a avut un rol mai important, întrucât aici se deplasează sate întregi, sau părţi din sate, nu indivizi izolaţi ca la noi (p. 11). Nu am fost în evul mediu un popor de păstori, şi trebuie să se facă distincţie între stăpânii de oi şi ciobani (p. 15-16). Această ultimă observaţie a lui P. Cancel o regăsim şi la H. Stahl, **Contribuţii**, I, p. 283; în drumul lor spre şes, pentru iernat, oile erau însoţite de ciobani cu multă experienţă, plătiţi în acest scop, iar stăpânii rămâneau în sat, să se ocupe de muncile agricole.
38. I.Vlăduţiu, **Etnografia**. p. 206
39. D. Şandru, **Mocanii**, p.17
40. I. Vlăduţiu, **op.cit.**, p. 36
41. D.Şandru, **Mocanii**, p. 2o
42. I.Vlăduţiu, **op.cit.**, p. 206-207. Asupra acestei importante probleme, lucrarea

Scanned with OKEN Scanner

lui C. Constantinescu-Mirceşti, **Păstoritul transhumant şi implicaţiile lui în Transilvania şi Ţara Românească**, apărută în Editura Academiei, în 1975, a adus interesante dovezi.

43. N. Dragomir, **Din trecutul oierilor mărgineni din Sălişte şi comunele din jur**, în LIGC, II, p. 195-249; idem, **Oierii mărginenii**, în LIGC, VI (1938), p.159-294; Sabin Opreanu, **Transhumanţa din Carpaţii Orientali**, în LIGC, IV, (1933-1934), p.205-239
44. N. Dunăre, **Ţara Bârsei**, I, p.158; Dr. Florin Salvan, **Viaţa satelor**, p. 74; Glück, în **Arad**, 120
45. Informatorii noştri au fost:
    1. Spânu Costan, com. Poiana Stampei, satul Teşna (Vatra Dornei), 47 ani, 4 clase primare. A făcut armata la Bucureşti în anii 1946-1947. Păstor din copilărie. Ancheta s-a făcut în punctul Muncel („un múnti mńic"), în com. Dorna Candreni, la Ouşor (Uşór), în 22-24 iulie 1971. Răspunsurile scurte au fost notate pe caiet, iar relatările mai ample le-am înregistrat pe banda magnetică.
    2. Moroşan Costan, din Capul Satului, oraşul Câmpulung Moldovenesc, 71 ani. A fost cioban 11 ani pe Rarău şi Giumalău. Ancheta am făcut-o în locuinţa informatorului la data de 23-30 iulie 1971. Informatorul a murit în 1973. Fratele său, scriitorul George Moroşanu, dă multe date despre acest frate al său, care este şi personaj important al cărţii **Vârsta neuitării**, Bucureşti, 1973.
    3. Mihai Lăcătuş (Lacatîş), din Câmpulung Moldovenesc-Munĉéli. Născut în 1906. Are două clase primare. A fost târlar între 1914 şi 1927, apoi a fost şi este şi acum crescător de oi şi vite, bine cunoscut şi ca artist popular şi constructor de instrumente muzicale populare. A organizat în locuinţa sa un muzeu întitulat **Lemnul cântă**. Despre el s-au scris multe articole în ziare şi reviste, au fost prezentate cu el multe emisiuni la radio şi televiziune. A participat la juriile unor concursuri de muzică populară. Păstrează perfect, conştient, graiul localităţii. Data anchetei 25-27 iulie 1971 în locuinţa informatorului. Despre M. Lăcătuş, vezi lucrarea lui Graţian Jucan, **Câmpulung Moldovenesc - vatră folclorică**, Suceava, 1975, p.105-106.
    4. Gavril a lu Petrea Şalvári, din Câmpulung Moldovenesc - Bodea. 63 ani. A făcut 4 clase primare. A fost cioban (strungar, cioban, baci) 12 ani. Este preşedinte la o stână din **Obĉiuára**. Data anchetei: 1-2 august 1971, în locuinţa informatorului.
    5. Drelciuc Vasile din Gura Humorului, str. Jiului, nr. 4. 62 ani. A făcut 4 clase primare. A fost **pastóri** (strungar, cioban, baci) aproape toată viaţa. Ancheta s-a făcut la 5-6 august 1973, în locuinţa informatorului.
    6. Informaţii din Straja-Rădăuţi ne-au fost comunicate de profesorul Dimitrie Bighei, care a înregistrat la magnetofon răspunsuri la o listă de întrebări (ample relatări privitoare la prepararea caşului şi a urdei.
    7. Pentru Mănăstioara-Siret informaţiile sânt date de noi.

Scanned with OKEN Scanner

TOMA ALIMOŞ SAU CONFRUNTAREA DINTRE MARELE PROPRIETAR DE PĂMÂNT ŞI MARELE OIER

Pentru balada **Toma Alimoş** avem **un excelent corpus de texte***, cea ce uşurează mult cercetarea.

În introducerea lor, Iordan Datcu şi Viorica Săvulescu vorbesc amănunţit despre această baladă, precizând de la început că, „prin vechimea sa, se situează între realizările de prim rang ale cântecului nostru epic" (p. 5). Tot despre vechimea baladei vorbeşte şi Adrian Fochi. **Toma Alimoş** reprezintă „un text cu un statut ambiguu deoarece - fiind foarte vechi - s-au şters toate urmele care ar putea să ne lămurească întrucâtva în legătură cu el. Cert este că textul respiră o atmosferă foarte veche, prestatală, când oamenii îşi făceau dreptate singuri, animaţi de simţul spontan al justiţiei, existent în fiecare" (Fochi, apud Datcu-Săvuleseu, p. 7)**. Balada s-a bucurat de aprecierile unor mari cărturari precum Hasdeu, G. Gălinescu, Gh. Vrabie, Ov. Papadima. Eminescu spunea că **Toma Alimoş** făcea parte din repertoriul baladesc cântat la curţile domneşti (p. 6), iar P. Caraman credea că această baladă face parte dintre cântecele haiduceşti cu cea mai mare vechime (p. 7).

Numele personajului care dă titlul baladei a fost considerat de către Hasdeu, în **Etymologicum, 3**, p. 784, acelaşi cu al hanului tătar Atlam / Athlamos / Othlamus, ceea ce este o eroare. **Toma Alimoş** este **Toma a li Moş,** adică **Toma al lui Moş** (vezi şi variantele şi etimologiile date, la p. 14-15). Aici am menţiona numele de familie **Aliman** din Răşinari, jud. Sibiu, menţionat la 1833 (Constantinescu-Mirceşti, 144, 148); care este explicabil prin **a li Man (al lui Man)**, sau numele **Alimer** al unui vlah din Croaţia, menţionat la jumătatea sec. al XV-lea (Dragomir, **Vlahii şi morlacii**, 26), pe care îl explicăm prin **a li Mer (al lui Mer, Măru)**.

Acţiunea din baladă se petrece în sudul Moldovei, până spre Nistru, dar şi în alte zone.

În studiul lor, Datcu-Săvulescu nu pot spune ce a fost Toma, boier,haiduc sau cioban. În vreo 30 de variante, Toma este numit **boier din Ţara de Jos** (p. 28), adică din sudul Moldovei. Pornindu-se de la conţinutul acestui vers, s-a şi spus că Toma reprezintă virtuţi ale vechilor boieri. Al. I. Philippide spune că acţiunea are loc pe vremea când „pământurile nu erau concentrate [...] în mânele marilor proprietari"; „Cu aceste mari întinderi de pământ, care nu aparţineau nimănui, boierii şi răzăşii erau tot una". Philippide credea că Manea este un hoţoman „care luase fără ştirea nimănui în stăpânire acele locuri" de pe şesul Nistrului în sus (citat după Datcu – Săvulescu, p. 28). „Mulţi exegeţi consideră că sintagma nu trebuie

---

* **O capodoperă a baladei româneşti**: „Toma Alimoş". Ediţie critică şi studiu introductiv de Iordan Datcu şi Viorica Săvulescu, Bucureşti, Ed. Minerva, 1989

** Datcu-Săvulescu: Iordan Datcu şi Viorica Săvulescu, **O capodoperă a baladei româneşti: „Toma Alimoş"**, studiu introductiv. În continuare: Datcu-Săvulescu (pagina).

Scanned with OKEN Scanner

înțeleasă **ad litteram**" (p. 29). În culegerea **Folclor din Bugeac**, Chișinău, Ed. Știința, 1982, p. 231, se Spune că aici „**boier** are înțelesul de bun gospodar, bun stăpân, om iubitor de moșie, (patrie)". Toma este un fel de boier-haiduc (p. 31). Dar ce înseamnă **boier** și ce înseamnă **haiduc**?

Observăm că în unele variante se vorbește despre „Toma Alimoș, ciobanul venit de aiurea, în conflict cu stăpânul moșiei, pentru că turmele i-au păscut livezile și i-au secat izvoarele" (Caracostea, **Poezia**, II ,226). Și Al. I. Amzulescu crede că balada se include între cele pastorale (p. 30). „Pentru cei care afirmă că acest cântec povestitor este axat pe un conflict de esență păstorească, varianta G. Madan [Basarabia] este un argument, însă singurul" (p. 30), dar această singură variantă cântărește mai mult decât multe altele, fiind poate între cele mai vechi.

Toma și Manea sânt vechi cunoștințe (poate chiar veri). Nici unul nu este haiduc în sensul cunoscut al acestui cuvânt. În ciuda faptului că Toma apare uneori ca haiduc, el este păstor, boier din Țara de Jos, stăpân al turmelor care pasc pe pământul lui Manea, fiind în **transhumanță**. El este singur, izolat în locuri cu ierburi bune pe care le calcă turmele sale păzite de ciobani (care nu sânt amintiți). Datcu-Săvulescu spun că prin comportarea sa, Toma este fără echivoc un haiduc (p. 29, 31). Părerea lui Ovidiu Bârlea că Toma „e arătat hălăduind fără rost" este forțată (p. 31). Sânt texte în care Toma este **Voinic din Țara de Jos**; **Voinic tânăr și frumos**; **Voinicel mocan**; **Un voinicel ortoman**; **D-un voinic nalt ortoman**; **Un voinic, cam iortoman** (p. 29). Și **voinic** și **mocan** înseamnă „păstor", iar **ortoman** (**iortoman**) este variantă a lui oltoman, adică „om de pe Olt". (vezi Popescu – Sireteanu, **Limbă și istorie românească**, 234-241)

Vorbind despre varianta culeasă de G. Madan, Datcu-Săvulescu afirmă: „Într-adevăr, aici se spune că pagubele de pe moșia lui Manea au fost făcute de oile lui Toma: **Măi Toma, cu turmili, Tu apili ńi-ai băut, Și ierbili ńi-ai păscut, Niś on ban nu mi-ai plătit**". Manea îi reproșează lui Toma că și-a adus și hergheliile pe moșiile lui: **Ce-mi paști hergheliile Prin toate moșiile?** (p. 30).

Toma al lui Moș era **boier** „oier" din Țara de Jos și era în conflict mai vechi cu **Manea al câmpului, Stăpânul pământului**, deci este vorba de un conflict dintre păstorul / oierul bogat și marele stăpân de pământ. Este un **conflict de transhumanță**, de călcare a moșiilor cu oile aduse la vărat / la iernat. Aici se poate aminti faptul că, în anumite perioade ale anului, oierii își puteau paște turmele oriunde, fără nici un fel de îngrădiri. Cu vremea, stăpânii de pământ nu mai îngăduiau ca moșiile lor (moștenite) să fie călcate de oierii care ascultau doar de legile străvechi. „Manea îl acuză pe Toma nu pentru altceva, ci tot pentru încălcarea moșiei" (p. 16; vezi și p. 34 , 35, 36). Ca stăpân de turme, Toma revede locuri cunoscute sau caută locuri noi pentru turmele sale. El este oierul bogat, scutar al turmei / turmelor sale, și umblă să aleagă loc mai bun pentru pășunat. De remarcat că Manea întreabă: **Ce ne calci moșiile Și ne strici fânețele?**, de unde se vede că acesta era un **stăpân al stăpânilor de moșii**, care încă nu ieșiseră din indiviziune. Pe de altă parte, dacă Toma era boier în sensul propriu „mare stăpân de pământ", deci în sens feudal, nu ar fi călcat moșia nimănui și nici ierburile și n-ar fi stricat fânețele.

Scanned with OKEN Scanner

Stricăciunile pricinuite de turmele lui Toma sânt prezentate în chip exagerat de către Manea, iar secarea izvoarelor este absurdă, chiar dacă Toma era păstor şi oile sale s-ar fi adăpat la acele izvoare. Nu reiese că Toma a ajuns pe o branişte, „moşie domnească/ mănăstirească/ boierească în care era oprită păşunarea oilor".

Balada este un cântec alcătuit de oieri, de păstori, din care cauză Manea este prezentat „cu iz batjocoritor", **ca stăpânul moşiilor, Drăgălaşul fetelor, Iubeţul nevestelor** (Bârlea, **Poetică folclorică**, 46).

În majoritatea variantelor, Manea este „odios prin comportamentul său". El este „stăpânul moşiilor", „domnul câmpiilor", „stăpânul crângurilor", „stăpânul pădurilor", „stăpânul pământului". Are un „statut social" neclar (p. 33) şi nu este boier, deşi este stăpân de pământ.

Iordan Datcu şi Viorica Săvulescu spun de acuzaţia că Toma **i-a dărâmat** lui Manea **păduri mari** „este de ridicolă enormitate" (p. 35), fără să ştie că verbul **a dărâma**, în terminologia păstorească, înseamnă „a rupe din arbori ramuri crude şi muguri cu care să se hrănească oile în timpul iernii, când iarba este acoperită de zăpadă" (acest verb lipseşte din **Dicţionar de termeni păstoreşti** de Alma Blănaru). Ciobanii dărâmau/dărmau ramuri din păduri să-şi hrănească turmele, - o nouă probă că Toma este oier (despre turmele şi ciobanii săi nu se mai vorbeşte întrucât el este stăpânul şi conflictul este între stăpâni). Acuzaţia că Toma îi **umbreşte umbrele (De-mi umbreşti tu umbrele**) trebuie înţeleasă **De-mi răreşti tu umbrele** (prin dărâmarea ramurilor) (p. 35)

Aproape toate elementele păstoreşti au dispărut în timp, rămânând doar singurătatea oierului în căutarea locurilor bune, dar acuzaţiile lui Manea sânt, uneori,edificatoare, deşi sântem induşi în eroare de termeni ca **boier** şi **voinic** sau **ortoman (iortoman)** cu care este numit Toma, toate având sensul „păstor, oier". Toma este numit şi **haiduc**, deci este un **păstor- haiduc**, ceea ce înseamnă aici „păstor transhumant".

Dacă ştim că sudul Moldovei până la Nistru era loc preferat de oierii transhumanţi din sud-estul Transilvaniei (inclusiv din Ţara Oltului), înţelegem şi mai bine singurătatea lui Toma şi agresivitatea lui Manea, care îşi apăra drepturi pe care astăzi nu ştim de la cine le avea.

Scanned with OKEN Scanner

TERMENI PENTRU NOȚIUNEA „OAIE“
(DUPĂ LAPTE, VÂRSTE, SEXE, RASE, CULORI ŞI PETE, COARNE, URECHI, NUME)

În sens propriu, **oaie** este „femela berbecului după ce a ajuns la maturitate; **p. gener**. animal domestic rumegător (femelă sau mascul) crescut pentru lână, lapte şi carne (Ovis aries)“. În **DLR** sânt prezentate numeroase contexte, din care reţinem câteva: **Oile lor multu se-au plodit, mulţindu-să (Psalt. Hur.)**; **Eraţi ca oile rătăcindu (Cod. Vor.)**; **Oile şi boii şi tot de supt soare** (Dosoftei); **Oaia îşi are patria ei tot în lumea veche** (Mehedinţi); **Văzu că muierea se sculase, iar băiatul se pregătea să se ducă cu oile pe izlaz** (Preda). Reţinem un număr de proverbe şi zicători în care este prezent cuvântul **oaie**: **O oaie râioasă umple toată turma (Lex. B.)**; **Brânza de capră strică şi pe cea de oaie** (Zanne); **Capra se-mpute şi oaia trage ruşine** („Şez.“); **Vai de oaia ce nu-şi poate duce lâna** (Zanne); **Cine se face oaie îl mănâncă lupul** (Budai-Deleanu); **Nici lupul flămând, nici oaia cu doi miei** (CADE). Blândeţea oii a fost adesea remarcată: **Schimbămu-ne ca oile la giunghere (Psalt. Hur.)**; **Pre slugile tale ne giunghe...ca neşte oi proaste** (Dosoftei); **Mulţi amu mincinoşi proroci şi mincinoşi învăţători arăta-se a fi oi, şi lupi era** (Coresi). Prezentăm, tot după **DLR**, câteva expresii: **ca oile** = cu grămada, în dezordine; **a se lua, ca oile, unul după altul** = a imita pe altul; **a fi oaie între lupi** = a fi bun, blând, moale, între oameni răi; **a fi deştept ca oaia** = a fi prost, naiv; **a o face de oaie** = a face o prostie, o gafă, o boacănă; **a da oile în paza lupului** = a da ceva în seama unui vrăjmaş; **a băga oile în lapte** = a da oile în turmă, în stână. **A băga oile pe brânză** înseamnă „a însâmbra“ (Dunăre, Civilizaţie, 96)

Al doilea sens, figurat, al termenului **oaie**, folosit mai ales în limbajul bisericesc, este „credincios, drept-credincios“: **Şi va pune oile de-a dreapta sa, iară caprele de-a stânga** (Coresi); **N-au fost oaie, ci din oi cel mai ales, însă din oi s-au făcut păstoriu şi acum iaste părinte şi păstoriu păstorilor** (1798).

Ca nume popular de pasăre este **oaia morţilor** = becaţină (**Gallinago gallinaria**) (Marian), sau **berbecuţă** (Băcescu, **Păsările**, 117).

În botanica populară întâlnim: **oiţă** = Cantharellus cibarius, Hepatica nobilis; **oiţe** = Anemone narcissiflora, A. nemorosa, A. ranunculoides, A. silvestris, Pulsatilla alba, P. pratensis, P. vulgaris, Russula lepida; **oiţe albe, oiţe galbene, oiţe sălbatice** (Borza, 265-266); **ameţeala oilor** = Chondrilla juncea; **băsacăn oiesc** = Senecio fuchsii; **brusture oiesc şi brusturul oii** = Telekia speciosa; **buretele oilor** = Polyporus ovinus (Borza, sub voce; vezi şi **passim**). Mai multe plante se numesc **limba oii** (Borza, 251).

În toponimia Transilvaniei, **Oaie**, ca antroponim, apare ca nume de sat. Astfel: localitatea **Văleni**, **Oaia** sau **Oiva** (probabil **Oiua**), cu numele unguresc **Székelyvaja**, din jud. Mureş, a fost atestată la 1332: **sacerdos de Voya**, la 1484 **Waya**, la 150l, 1548 **Waija**, la 1567 **Vaija**, la 1580 **Waja**, la 1603 **Voja** etc. Numele românesc **Oaia**, pronunţat **Uaia**, a devenit **Vaia**, cu **u** iniţial semivocalic înlocuit cu **v** ca în nenumărate alte nume proprii din Transilvania (vezi Suciu, II, 240). Numele

Scanned with OKEN Scanner

unguresc **Székelyvaja** înseamnă **Oaia Secuiască**, şi deducem că a existat şi un sat **Oaia Română / Românească**, nemenţionat probabil în documente. **Oaia**, dar şi **Vaia**, după grafia şi pronunţia maghiară **Vaja**, este un cătun al satului Crişeni, jud. Sălaj; a fost atestat la 1341 ca **villa Voya, Vaya**, ca la 1387 să fie numit **Cziganvaya**, adică **Oaia Ţiganului**, la 1442 este **Walya**, adică **Vaia, Uaia**), la 1449 **Waya**, la 1546 **Czigan Vaja**, la 1548 **Vaja** etc. (idem, II, 5). Numele localităţii **Oiejdea** din jud. Alba, numită şi **Oieşdea**, în ungureşte **Woyasd**, trebuie interpretat ca **Oieşti** şi este vechi românesc, atestat mai întâi la 1238, apoi la 1302 ca **villa Woyasd**, păstrat ca atare multă vreme, ca la 1854 să apară şi forma autentic românească **Oieştea** (idem, II, 12), aşa cum s-a păstrat la români întotdeauna. Satul **Voia**, în ungureşte **Voja**, din jud. Hunedoara, a fost menţionat mai întâi la 1509 ca **poss. Wolya** (= **Voia, Uoia**), la 1518 **villa Woja**, la 1602 **Voi**, la 1733 **Voj**, la 1750 **Boje**, apoi **Voja, Voj, Voia** (idem, II, 255). Este numele românesc **Uaia, Uoi**. Satul **Voila** din jud. Braşov (zona Făgăraş) s-a numit în documente **Voila** (la 1511), **Vojla** (la 1520) şi acest nume s-a păstrat până astăzi (scris şi **Wojla, Voyla, Voijla, Volja, Vojla, Woila, Voila**) (idem, II, 256). Este numele românesc **Voila, Uoila**. Un sat dispărut, **Waia**, atestat la 1334 şi la 1462, **Waya**, lângă Beregsăul Mare în jud. Timiş, avea numele românesc **Uaia**. În sfârşit, mai amintim numele de sate dispărute, primul menţionat la 1230 ca **terra Woyla**, la 1247 ca **terra nomine Woila iuxta Danubium**, în fostul comitat Caraş (idem, **II,** 425) şi al doilea **Woya,** menţionat la 1277, ca **poss. Woya**, la 1378 numit, tot în scris, **Woya alio nomine Patak,** şi la 1361 **Voya,** lângă vărsarea văii Secaş în râul Caraş, în apropiere de Oravița (idem, II, 425).

În **DOR,** 337, sânt glosate numele **Oaie blândă, Oaeş, Oişăni, Oeşanul, Oiţă, Oileţ, Oereşti** s. (din **Oier).** Din 1609, 1616, datează menţionarea unui **Danciul Oiariul (Oiar)** într-un document moldovenesc (Gonţa, **Persoane,** 147). Un sat cu numele **Oeşani (Oeşeni, Oişăşti),** din zona Ungheni din Basarabia, a fost glosat de către Gonţa, **Locuri**, 179, acelaşi cu satul **Oeşeni (Oişăşti),** menţionat documentar la anul 1502 **(DRH.A, III**, doc. 281, p. 500, 501). **Oişani**, sat dispărut, a fost între Cilibiu şi Coada Stâncii, jud. laşi, menţionat la 1490 **(ibidem**, doc. 80, p. 155-157). Un sat **Uieştii** de la Bâtcov, azi în or. Piteşti, a fost menţionat la 1451, întărit cu imunităţi lui Vâlcan şi altora **(DRH.B, I,** doc. 105, p. 183-185). Alt sat **Ueşti**, azi în jud. Ilfov, apare în documente de la 1514, 1520 **(ibidem** II, doc. 123, 196). **Gârla Oii** este „braţ al Sohodolului, în munte" în Gorj (R. Sp. Popescu, **Graiul,** 130) În documentele publicate de Ştefanelli sânt nume topice precum **Poiana Oiţa** (an. 1697, p. 72; editorul precizează că un munte **Oiţa** se află pe malul stâng al Bistriţei, în com. Fundu-Moldovei), **Oiţa** nume de moşie (an. 1761, p. 61), **Piatra Oiţii** (an. 1776, p. 118, 119), **Bâtca Oiţii,** lângă Ciocăneşti (an. 1793, p. 236), **pârâul Oiţa** (an. 1804, p. 319) ş. a. Sânt şi alte toponimice care derivă de la numele de persoană **Oaie** sau de la derivate ale acestuia. Un punct de trecere a Dunării se numeşte **Vadul Oii**. Al. Lambrior, 182 ş. urm., vorbeşte despre jocul păstoresc **oina** sau **hoina**; vezi şi Muşlea, **Cercetări, 2**, p. 420 – 426; amintim jocul de copii **de-a oile** sau **de-a lupul şi oile (DLR**). Un joc popular este **Oile** (Varone, 120), altul **Oiţa: Cine joacă oiţa Să sărute guriţa (GS**, III, 128).

Scanned with OKEN Scanner

Aromânii au subst. **oaie**, cu pl. **oi**, în contexte ca următoarele (preluate din **DDA**, 929): 1) **pátru ímnă doáuă sta, n cásă dat ne da**; 2) **acló tundeá un celnic óili**; 3) **túndi-u oáia ma nu u bileá** (= tunde oaia, dar nu o jupui); 4) **oáie ti fați? - luplu va ti mâcă** (= oaie te faci? lupul te va mânca); 5) **om di la oi** (= om de la oi, om simplu); 6) **'şi-cáste oaia-al Dumnidză** (= îşi e oaia lui Dumnezeu = e blând). Din lat. **ovis.**

Meglenoromânii au, de asemenea, cuvântul **oaie** însă pronunțat **uáiă,** în funcție de normele acestui dialect. Preluăm câteva exemple din Capidan, III, 311: **Ra¾ do• frats şi ra¾ picurár** adică: erau doi frați şi erau păcurari / păstori; **Flară un bilúc di ¾o²**. (= găsiră o turmă de oi). Pluralul este **uol'**, cu mențiunea: rar : **S-ti duts la uol'** (să te duci la oi). Este înregistrat numele **bureati-di-uaiă** (la p. 50: **bureatsil'-¾oilor** sau **burets-di-¾oilor** cu indicația ciupercă bună de mâncat) şi se menționează diminutivul **uítšcă (= uicică).**

Istroromânii au **óie** „oaie" (Cantemir, 173).

De la subst. **oaie**, s-au creat în limba română o seamă de derivate şi chiar derivate de la derivate. Le prezentăm mai jos, cu sensurile lor, după **DLR**, dar şi după alte lucrări.

Oícă, s. f., prin Maramureş şi Transilvania, înseamnă „oiță". Completăm informația din **DLR** cu două citate excerptate din Bilțiu, **Făt-Frumos**, 325: **Haideț să mergem noi cu oicăle noastre** şi **Măi frate noi cătăm de oică**...La 1638 **Uoică**, scris **Uoyka**, era nume de persoană (**Urbariile**, I, 621).

Oiámă, s. f., prin Banat, are sensul „mulțime de oi". Se prezintă următorul citat: **Atâta oiamă am văzut în pustă că nu pot să spun** (din Berzovia).Cuvântul derivă de la **oi**, pl., cu suf. **-amă**, nu de la **oaie** cum se spune în **DLR**.

Oiene, s. f., pl., „numele unor ciuperci comestibile, nedefinite mai îndeaproape", cu exemplul: **Oiени verzi şi roşii,** cu etimologie necunoscută în **DLR**, comparat cu **oiță** (**III** 3). Este vorba de ciupercile numite **hulubițe** în Moldova, cu denumirea științifică **Russula aurata** (vezi Borza, 197). Denumirea vine de la faptul că oile preferă pălăriile acestor ciuperci. De la pl. **oi**, cu suf. **-ană** (pl. **–iene**). Un sing. **oiană** nu este atestat.

Oiér, s. m. Vezi **oier**, p. 122-123 în această lucrare.

Din **DLR** lipsesc verbele **a oí** şi **a oierí** pe care le-am auzit adeseori în anchetele noastre din Bucovina. Primul derivă de la pl. **oi**, iar al doilea de la **oier**. **A oí** înseamnă „a paşte oile" (vezi Popescu-Sireteanu, **Limbă şi cult. pop.**, 133, 230, unde prezentăm vb. **a dui** = **a uí** = **a oí**). Putem acum să prezentăm un interesant extras dintr-un text folcloric: **Pe câmpul cu florile Paşti-mi Ciota oile. D-una paşte, alta creşte Şi Ciota mi le vioaşte** (Flora, **Folclor**, 194). Aici **mi le voiaşte** înseamnă „mi le oieşte", adică „le păstoreşte, are grijă de ele". Şi în acest caz, **v-** se explică prin același **u-** semivocalic. Prin urmare **a voí** este variantă a lui **a oi / a uoí**. În versurile **O rămas napoi / Şchioape de-aduind, Brânza-n toc bătând** (Fochi, **Miorița**, 1001, din Bârseşti-Maramureş), **Şchioape de-aduind** înseamnă „şcioape uind / oind" şi trebuia scris **Şchioape de-a duind** sau chiar... **d-uind**. Oricum vb. **duind** înseamnă „oind" şi are un **d** protetic foarte frecvent în poezia populară (vezi

Scanned with OKEN Scanner

Popescu-Sireteanu, **Înţelepciunea limbii**, 219 ş. urm). Vb. **a oierí** are sensul „a fi oier".

Oieríe , s. f., „stână, târlă". **DLR** prezintă două contexte: **Un lup...vrând să între teptil la vreo oierie, Nimeri din întâmplare tocma într-o cânărie** (Donici); **Oieria trebuie să fie acoperită încât nici să nu plouă, nici să nu ningă înăuntru (Enc. vet.)**. Etimologia propusă în dicţionar ni se pare inexactă (din **oaie** + suf. **-ărie**). Derivatul trebuie explicat prin **oier** cu suf. **-íe**, eventual prin **oierí**, cu înlocuirea suf. verbal **-í** prin **-íe**.

Un al doilea cuvânt **oierie** este prezentat cu sensul „oierit"[2], adică „păstorit", „creşterea oilor". Derivarea din **oier** + suf. **-ie** este corectă.

Oierit[1], s .n. „Dijmă în natură percepută, în trecut, asupra oilor; impozit plătit pentru păşunatul oilor" şi, prin extensiune semantică, „impozit perceput pe vite"; **oierit**[2], s. n., „creşterea oilor" şi, **prin ext.**, „păstorit", toate cu exemple ilustrative bine alese de către autorii **DLR**. Cu privire la etimologie (din **oier** + suf. **–it**), avem de spus că mai bine se explică **oierit** prin participiul verbului **oierí**, despre care am spus că nu este cunoscut marelui dicţionar al limbii române.

Oiésc, **oiáscă**, adj. şi s. f.; în poezia populară are sensul „care aparţine oilor"; „de oaie, ca al oilor"; un alt sens al lui **oiesc**, **oiască** este „rostopască", precum se spune în **DLR**. În acest caz, amintim sinonimia cu **negelariţă; ai de pădure, alindurişe, buruiană de cele sfinte, bureţi de pesângine galbenă, buruiană de negei, buruiană de pecingine, buruiană de tâtarcă, buruiene sfinte, calce mare, crucea voinicului, gălbenare, gălbenele, iarba rândunelei, iarba rândunicii, lăptiugă, mac sălbatic, măselariţă, negeloasă, paparună, plescăniţă, răstopască, răstipastie, răstopastie, rastupească rostopaschie, rostopalniţă rostopast, rostopastă, rostopaste mică, rostopastică, rostopol, rotopască** şi altele (după Borza, 5). Autorii **DLR** spun că termenul a fost derivat din **oaie** cu suf. **-esc** . Noi credem că a fost derivat de la pl. **oi** cu acelaşi sufix. **Năpraznică oiască** este o plantă (Muşlea, 226)

Oiéş, s. m., circulă prin Maramureş şi nordul Transilvaniei cu sensul „oier". Autorii **DLR** îl derivă din **oaie** cu suf. **-eş** , nu de la pl. **oi** cu suf. **–eş**, cum este firesc.

Oiét, s.n., prin Banat, circulă cu sensul „mulţime de oi; oiamă, oime". Şi pe acesta autorii îl derivă de la **oaie**, cu suf. **-et**, nu de la **oi** cum socotim noi.

Oíme, s. f. circulă prin Transilvania cu sensul „mulţime de oi; oiamă, oiet". Trebuie să precizăm şi aici că avem un derivat de la pl. **oi** cu suf. **-ime**, nu de la **oaie**.

Oínă[2], s. f., este considerat în **DLR** cuvânt „învechit, neobişnuit", cu sensul „carne de oaie", cu un exemplu din Cantemir, **Istoria ieroglifică**: **Perii mei în lână să nu-i întoarcă şi carnea mea în oină să nu o prefacă**. Este explicat „de la **oaie**, după lat. **ovina**". Noi adăugăm că aparent este o posibilă creaţie a lui Cantemir, dar **óină**[1] (despre care vorbim separat mai jos) şi **oinăríe** „loc unde se adăpostesc oile" nu ne permit o astfel de ipoteză, deşi autorii **DLR** afirmă că **oinărie** vine „de la **oaie**" fără alte indicaţii. Aici se cer unele clarificări, nefiind deajuns să afirmi că **oinărie** vine de la **oaie** şi că **oínă** se explică prin **oaie** „după lat. **Ovina**". Trebuie să

Scanned with OKEN Scanner

aducem în atenţie cuvintele aromâneşti **uín, -nă**, pl. **uíni, -ne** „de oaie“ şi **uínă, uíñĭ**, s.f., „nombre de brebis“, într-un exemplu ca **yin marátile uíñĭ** „vin bietele turme de oi“ (**DDA**, 1232). Este sigur că în româna comună era un adj. şi s.f. ***oín**, fem. ***oínă**, cu var. ***uín, *uínă**, prin care se explică formele actuale din dialectul aromân şi dr. **oínă**, cu un derivat ***oinár** de la care derivă **oinăríe**. Închiderea lui **o** la **u** a fost prezentă şi în dacoromână, aşa cum dovedesc numele proprii **Uie, Uiescu, Uiasca, Uieşti, Uieţ** (**DOR**, 464); **Uie** (**Tiţă Uie**) este un personaj dintr-o carte a lui Zaharia Stancu. Numele **Uică**, glosat în **DOR**, 464, este trisilabic, **U-í-că**, având sensul „oică“, şi nu trebuie interpretat ca hipocoristic al lui **Răduică**, comparat inutil cu alb. **ujk** (=uic) „lup“ sau cu sl. **ujka** (=uica) „mătuşă“, cum crede autorul **DOR** (p. 464).

Amintim şi alte derivate aromâneşti de la **oaie, uĭár** cu aceeaşi închidere a lui **o** la **u** (după **DDA**, 1231-1232):

Uĭár, pl. **uĭárĭ**, s.m., „oier“ (pentru exemple, vezi **DDA**);

Uiréscu, -reáscă, pl. **uiréşti**, „oiesc“: **bidél ĭĭŭ uiréscu** (=impozit oiesc); **ɣumár uiréscu** (=măgar care paşte şi stă între oi); **căprâle nă súntu uiréşti** (=caprele ne sânt oiereşti, rămân între oi);

Uiríŭ, s.n., (pl. **uiríuri**), „mare număr de oi“. După acest model a fost derivat şi **căprâríu** (de la căprar);

Uíţă, cu pl. **uíţă** „oiţă“.

Continuăm prezentarea derivatelor din dialectul dacoromân:

Oişoáră, s.f., „oiţă“, diminutiv al lui **oaie**, cu suf. **-işoară**.

Oíşte, s.f. „loc unde pasc oile“ (din Vaşcău), de la **oi**, cu suf. **–işte**.

Oíţă, s.f. I 1) este diminutiv (hipocoristic) al subst. **oaie**, în exemple precum **Ce-ţi pare mai blând, mai plăpând ca oiţele?** (Jipescu); **Ne-am calicit cu desăvârşire: ...ba oiţe, ba stupi, ba cai şi boi s-au dus ca pe gura lupului** (Creangă); 2) figurat, în exemplul următor: **Tocmai când maica Rahila apropia suta de ani îi fu dat să crească pentru Domnul încă o oiţă** (Galaction); II 1) „(regional) pată mică albă (rar neagră) care apare uneori pe unghiile degetelor de la mână; noiţă“; 2) „nouraş alburiu aducător de ploaie“; III 1) „nume dat mai multor păsări“; 2) (în botanică) „nume dat mai multor plante“; 3) (în botanică) „pâinişoară“ (Russula lepida); IV) „(regional) numele unui dans popular“ numit şi **bâr-oiţă**. Din **oaie** + suf, **-iţă**, se spune în **DLR**, dar mai curând din pl. **oi** cu suf. **-iţă**. Pentru **oiţa, oiţele**, dansuri populare, vezi Varone, 133. **Păcurarul cu oile** este numele unui joc de copii numit şi **cloşca** (**DLR**, s.v. **păcurar**).

Oiţícă, s.f., 1) „oiţă“, în următorul context: **Dar el oricât ar îmbla Ca mine nici c-ar afla. Oiţică blândişoară Şi nevastă bălăioară;** 2) „numele unei păsări nedefinite mai îndeaproape“. Din **oiţă**, cu suf. **-ică**.

Oiţói, s. m., este „numele a două păsări: cintezoi şi cintezoi de iarnă“. Din **oiţă**, cu suf. **-oi**.

*

Înrudit cu **óină** şi cu expr. **a umbla hoina** este cuvântul (derivatul) **hoinár**, cu **o** iniţial precedat de **h**, ca în **hoi, hai, hui**, şi căruia i s-a ataşat suf. **-ar**. Sensul vechi şi acum uitat al lui **hoinar** pare a fi cuprins în expr. **a umbla hoinar**, adică „a

Scanned with OKEN Scanner

umbla cu oile de ici-colo", dar, cu timpul, în funcţie de creşterea rolului agriculturii şi de scăderea importanţei economice a păstoritului, şi în funcţie de zona geografică, cuvântul **hoinar** şi-a pierdut înţelesul vechi şi a căpătat o nuanţă semantică peiorativă, însemnând „(persoană) care umblă mult şi fără ţintă, fără căpătâi" (după **DEX**) ca în următoarele versuri: **Voinic tânăr şi hoinar, Calul negru armăsar** (**FP**, I, 295), în care **voinic** şi **hoinar** nu mai au sens păstoresc. **Hoinar** este cuvânt înrudit îndeaproape cu **oinăríe**, „locul unde se adăpostesc oile", despre care în **DLR**, litera O, 174, se spune că derivă de la **oáie**, dar indicaţia etimologică trebuie corectată: **oinărie** dărivă de la **oinar** (**hoinar**) cu suf. **-ie**. **Oínă**, după acelaşi dicţionar, are sensul „(învechit, neobişnuit) carne de oaie"; în trecut acesta trebuie să fi fost un cuvânt destul de răspândit, însemnând „de oaie", aşa cum **căprínă** înseamnă şi acum la dacoromâni (rar) „ţol, covoraş din păr de capră", la aromâni înseamnă „păr de capră" (din lat. **caprina**), dar în trecut avea sensul mai cuprinzător „de capră". Este cunoscută şi expr. **a umbla de-a doina** care înseamnă „(despre oi şi vite mari) a umbla liber, fără vreo oprire din partea cuiva". Se ştie că oile, primăvara, până la o anumită dată, puteau fi lăsate libere pe câmp, pe semănături, aceasta şi cu scopul de a se gunoi terenurile agricole. **Doina**, în expresia aceasta, înseamnă „oina". Oile **umblau**, deci, **oina,** de colo-colo, libere. De la **oi**, prin extensiune, expresia a început a se referi şi la vitele mari: „La sf. Gheorghe se opresc vitele de a mai umbla **de-a doina** pe câmpii şi livezile cu fân. Se bagă la văcari" (Codin-Mihalache, **Sărbătorile poporului**, 63). Corespondenţa fonetică **óina – dóina – hóina** se încadrează între schimbările fonetice apărute prin proteza lui d şi, respectiv, prin articularea aspirată a vocalei iniţiale. Se cunoaşte şi derivatul **a hoinărí** „a umbla, a călători mult şi fără ţintă., fără căpătâi" (**DEX**). Atât **hoinár**, cât şi **hoinărí** au varianta fără **h**, deci **oinár, oinărí**.

Originea cuvântului **hoinár** este rezolvată în dicţionare corect, ca derivat al lui **oină, hoină** (Candrea, Scriban, **DA, DM, DEX, SDE**), dar în legătură cu **oină** şi **hoină** încă nu s-a ajuns la un punct de vedere comun. Laurian şi Massim, în **Glossariu**, înregistrează derivatele subst. **hoină** şi expresiile **a umbla hoina, a apuca hoina, a se duce hoina**, însă nu se pot decide să propună pentru **hoină** un etimon: „dară **hoina** de unde?" se întreabă ei. A. Cihac (**II**, 139), după procedeul ştiut, are în vedere o comparaţie cu vsl. **vojna** „bellum". Tiktin (**II**, 1085) scrie că dacă **hoină** este element vechi, ar putea fi rus. **vojna** „război", dar totul este numai o presupunere. Mai sigur, Candrea credea că subst. românesc **oină** vine din rus. **vojna** „luptă", „de nu va fi cumva tc. **ojun**". În **DA**, tom. II, partea I, 399, cuvântul este înregistrat la litera **h-**, considerat ca împrumut turcesc, din **ojun** „joc", **ojnamak** „a se juca" (după C. Lacea). Se precizează că termenul **hoină** s-a răspândit după introducerea jocului în şcoli. Ca variantă se înregistrează **húină**, apoi expr. **de-a huina**. Şi Scriban crede că avem a face cu un element de origine turcească, dar face şi o comparaţie cu rus. **vojna**; citează şi el expr. **a umbla hoina, a umbla hoinar (haimana, creanga, lela)**. Tot Scriban înregistrează şi var. **oínă, húină**. În **DM** se indică pentru **oină** ca etimon sigur tc. **oyun**. Autorii **DLR**, litera O, 174, definesc cel mai clar cuvântul **oină:** „joc sportiv între două echipe, cu o minge mică: fiecare jucător din echipa „la bătaie", după ce bate mingea cu un băţ, încearcă să o trimită

Scanned with OKEN Scanner

cât mai departe în terenul ocupat de echipa „la prindere", fuge printre adversari pentru a ajunge în fundul terenului şi a reveni la linia de plecare fără a fi atins cu mingea de către aceştia" (vezi exemple în dicţionar). Se poate accentua şi **oínă**; este cunoscută şi varianta **hoínă**. Cuvântul este în **DLR** considerat, mai corect, ca având etimologie necunoscută; trimiţându-se, orientativ, la tc. **oyun**; lipseşte, însă, varianta **huínă**. După autorii **DEX**, cuvântul acesta are, de asemenea, etimologie necunoscută; în **SDE**, 289, **oină** este, totuşi, etichetat ca împrumut turcesc, opinie care nu se mai poate susţine după ce în **DLR** şi în **DEX** s-au exprimat, în mod întemeiat, rezervele menţionate.

Erorile şi nesiguranţa în stabilirea etimologiei acestui cuvânt au ca punct de plecare faptul că lexicografii nu au avut cunoştinţe despre jocurile cu specific păstoresc, între care şi acesta, numit şi **„jocul cu** sau **de-a poarca"**, dar pentru denumirea căruia sânt folosiţi şi alţi termeni: în Banat **lopta mică** şi **pila**; în Transilvania **de-a lunga**, **fuga** şi **baciu** (ultimele în zona Braşov), **lopta lungă** (în zona Sibiu), **matca mare** (în zona Blaj), **hopâciu** (în Dej); din zonele Huşi şi Tulcea s-au înregistrat termenii: **barul**, **buşita urmărită**, **hâlca**, **ogoiul**; varianta **hoina** are răspândire în Maramureş, Moldova, Muntenia (Rafailescu-Iancu, **Oina**, 12). Facem precizarea că **poarcă** înseamnă în Bucovina „minge mică făcută din păr de animale (mai ales din păr de cai şi de vite), din lână sau din cârpe", sens neînregistrat în **DLR**, litera P, iar **a (se) juca de-a poarca** înseamnă „a juca mingea (cu mingea numită **poarcă**, dar şi cu mingi de cauciuc), a juca oina"; jocul are alte reguli decât cele descrise în **DLR**. G. Dem. Teodorescu a înregistrat numele jocului **de-a oarca** şi **de-a poarca** (Teodorescu, 188). În **DLR** nu este prezent numele jocului **de-a oarca**, iar **oarcă** nu este menţionat ca variantă a lui **poarcă** şi nici **poarcă** nu este considerat variantă a lui **oarcă**. Uneori **oarcă** devine **hoarcă**. Lexicografii nu au avut în vedere expresiile înregistrate în **Glossariul** lui Laurian-Massim, toate cu referinţă la drumurile şi la umbletul permanent al păstorilor.

Oina este numele unui vechi joc păstoresc, un joc al oierilor, un joc oiesc. Al. Rafailescu şi C. Iancu, cercetători ai trecutului şi prezentului acestui joc, spun cu deplină îndreptăţire că „oina, iniţial, a fost o creaţie a păstorilor noştri, care în singurătatea munţilor şi a dealurilor, cu oile la păşune, în preajma stânilor, au creat acest frumos joc, dornici să-şi petreacă mai plăcut timpul cu un joc amintind îndeletnicirile lor. Tot ei, în peregrinările cu turmele de la munte la şes şi de la şes la munte l-au răspândit în toată ţara" (în **Oina**, 10). Cu privire la răspândirea jocului de către păstori, am interveni în explicaţia propusă de către aceşti autori cu precizarea că **oina** nu a fost doar un joc al oierilor şi păstorilor transhumanţi, ci al tuturor celor care se îndeletniceau cu creşterea şi îngrijirea oilor, practic al tuturor românilor. Nu transhumanţa a generalizat jocul; prezenţa lui în toate regiunile ţării se explică prin vechime şi ţine de moştenirea noastră etnografică. Este important să se ştie că mai mulţi termeni folosiţi în jocul oinei sânt transferaţi aici din terminologia păstoritului. Constatarea au făcut-o şi Rafailescu-Iancu în **lucr. cit.**, 10: „Faptul că oină a fost o creaţie a păstorilor o dovedeşte nu numai asemănarea denumirilor dintre unele elemente sau acţiuni ale jocului cu activităţile de la stână, ci îndeosebi conţinutul lui. Căpitanul echipei se numea **baci**, băţul cu care se bătea mingea se numea **bâtă**

Scanned with OKEN Scanner

(ciomagul păstorilor), echipa de la prindere - echipa de la **păscare**. Intrarea jucătorilor de la bătaie era denumită **intrarea în strungă** (fază de joc asimilată cu intrarea oilor în stână)". Noi înşine cunoaştem aceşti termeni de la jocul **de-a poarca** (sinonim al lui **oină** în graiul nostru natal); la introducerea jocului în şcoală, termenii vechi s-au păstrat, aşa că **baci, păscare, strungă, botă** erau folosiţi în mod obişnuit.

Oina, ca joc păstoresc, are o vechime deosebită. Rafailescu-Iancu, **op. cit.**, 11, scriu: „De când se joacă oina pe meleagurile noastre este foarte greu de precizat, deoarece începuturile se pierd în negura vremurilor". Dar, dacă jocul este foarte vechi, înseamnă că termenul / termenii prezintă o vechime apreciabilă şi se exclude vreo legătură cu tc. **oyun** sau rus. **vojna** „luptă, război". De altfel ne-am putea pune întrebări: cum ar fi putut ajunge un cuvânt turcesc sau unul rusesc în terminologia jocurilor noastre păstoreşti? Pe ce căi? Din ce cauze? Şi când?

Mai prudent procedează Laurian-Massim, apoi autorii **DLR** şi autorii **DEX** când spun că nu pot da nici o soluţie asupra originii acestui cuvânt, lăsându-l fără etimologie.

Rom. **óină** nu poate fi tc. **oyun** „joc, joacă" atât din motive fontice cât şi din motive semantice, dar şi de vechime. Tc. **oyun** înseamnă „joc (în general), joacă", pe când **oină** denumeşte un anumit joc practicat de tinerii care însoţeau oile şi de tineri în general. Tc. **oyun** înseamnă şi „amuzament, divertisment", „reprezentaţie (artistică)", „interpretare, joc (al unui actor)", „dans". Pe de altă parte, **oină** şi varianta **hoină** au răspândire şi în Maramureş unde nu se poate vorbi de influenţă turcească, deci un alt argument împotriva originii turceşti. Se ştie că maramureşenii nu au practicat păstoritul transhumant şi, prin urmare, este exclusă posibilitatea ca aceştia să fi ajuns în Dobrogea sau în sudul Dunării cu turmele lor, ca să fie în contact cu vorbitori ai limbii turceşti.

Pentru susţinerea punctului nostru de vedere în legătură cu originea acestui termen, citãm adj. aromân **uín, uínă**, pl. **uíni, uíne** „ovin": **lapte uin; lână uină**. Amintim în acelaşi scop, dar şi pentru completarea informaţiei, că la aromâni există şi subst. **uínă**, pl. **oíni** „uime", adică „oime, mulţime de oi" (vezi **DDA**; pentru **oime**, vezi **DLR**, litera **O**).

Şi meglenoromânii au cuvântul **uínă**, cu sensul „carne de oaie" (**GS**, VII, 217), acelaşi cuvânt cu dacoromânul **oínă** „carne de oaie", acum folosit la noi prea puţin sau defel. Închiderea lui **o** la **u** este firească; o întâlnim şi în dialectul dacoromân în **ui, hui, dui, huină** etc.

Avem toate motivele să presupunem că în dialectul dacoromân cuvântul **oină**, acum cu sensurile „carne de oaie" şi „oină", a avut cândva, în trecutul îndepărtat, un sens mai larg, însemnând, ca adjectiv, „de oi, ceea ce provine de la oi, ceea ce este în legătură cu oile sau referitor la oi". În această situaţie, a admite o legătură între **oínă, uínă** şi lat. **ovinus** este nu numai indicat, ci chiar necesar.

T. Papahagi, în **DDA**, 1232, explică ar. **uín** prin lat, **ovinus** „de brebis", iar în **DLR** cuvântul **oínă** „carne de oaie" este explicat: „de la **oaie**, după lat. **ovina**". Fiind vorba de acelaşi cuvânt (**uin, uină** sânt variante eu **o>u**), putem spune că **oín, oínă** reprezintă o moştenire bine păstrată în dialectele româneşti, arătând importanţa creşterii oilor, a păstoritului şi în epoca de formare a limbii române.

Scanned with OKEN Scanner

Înțelegând că **oină** este un joc păstoresc şi că termenul cu care se denumeşte jocul trebuie să fie păstrat de la înaintaşi, Al. Rafailescu şi C. Iancu, în **op. cit.**, se apropie cel mai mult de explicaţia pe care o socotim corectă, punând cuvântul în legătură cu lat. **ovinum**.

Părerea noastră este că **óină** (cu variantele **hóină, húină, oínă**) trebuie considerat element latin moştenit din forma populară ***oina** care încă în epoca de formare a limbii române a dobândit, teritorial, şi sensul „joc de oi", „joc referitor la păscutul oilor". Deplasarea punctului de greutate de pe valoarea adjectivală a cuvântului pe cea denominativă a avut rolul hotărâtor în apariţia termenului cu care a fost numit jocul în unele părţi ale teritoriului lingvistic românesc.

Oină, cu variantele sale, acopere Maramureşul, Moldova, Muntenia şi, prin şcoală, a ajuns să fie prezent şi în alte părţi. Ca termen vechi, el acopere în cea mai mare parte aria termenului **doină**. Coincidenţa ariilor se alătură coincidenţei de forme: **óină – dóină**. Este, de asemenea, demnă de interes deosebit coincidenţa termenului **oină**, art. **oina**, cu interjecţiile **oi-na, uăi-na, ai-na, ui-na** din dacoromână.

În **DA** a fost înregistrat numele unui dans popular **hoinátă**., cuvânt cu etimologie necunoscută, care poate sta foarte bine în legătură ou **hoină** şi cu **hoinar**. În ediţia din 1979 a lucrării **Dicţionarul jocurilor populare româneşti** de Niculeseu-Varone şi E. C. Găinariu-Varone, p. 71, găsim jocurile **hoina** în jud. Tulcea, Constanţa, Argeş, Maramureş şi **hoineloi** în Maieru, jud. Bistriţa-Năsăud, amândouă explicabile prin **hoină**.

Autorii **DLR** nu au înregistrat vb. **oiná** pe care îl cunosc Laurian – Massim şi care va fi avut sensul „a umbla cu oile", dar şi „a obosi din cauza umblatului după oi", „a juca jocuri de oi", poate şi „a cânta cântece de oi". Existenţa acestui verb este neîndoielnică, dacă avem în vedere şi vb. **doiná** în care am văzut (cf. Popescu-Sireteanu, **Limbă şi cultură populară**, p. 83 ş. urm.) că **d** este protetic.

În concluzie, între **óină** şi **dóină**, între **oiná** şi **doiná** există străvechi legături de origine.

Încheiem acest capitol al lucrării cu o precizare. Despre **Oineşti** în **DOR**, p. 411, autorul se întreabă dacă este vorba de afereză (din **Voineşti**) sau dacă numele se explică prin **Oneşti**, cu **i** epentetic. Credem că nici una dintre presupuneri nu poate fi admisă, pentru că **Oineşti**, înrudit îndeaproape cu **Voineşti** (de fapt **Voineşti** este varianta fonetică a lui **Oineşti**) derivă din **Oinea** (acesta cu varianta **Voinea**) cu suf. **–eşti**, iar **Oinea** este derivat al lui **oină**, ca poreclă sau supranume. Vechimea numelui este foarte mare. Apropierea de sl. **vojna** este o etimologie populară, nerelevantă.

*

Se întâmplă ca un miel să rămână fără mamă şi atunci păstorul **îl apleacă** la altă oaie, care îl primeşte **să-l alăpteze / să sugă (ai aplecat mńelú ŝéla; îl aplácâ)**. Această oaie se numeşte **aplecătoáre**: „care dă să sugă" şi cuvântul se foloseşte şi despre femeia care alăptează propriul copil sau pruncul altei femei: **Vria-vei să-i chem o femeie aplecătoare, din evrei, şi-ţ va apleca cuconul?** (**DA**, din Dosoftei); **DA** preia două dintre exemplele consemnate de Hasdeu în **Etymologicum**: **Oile cu**

Scanned with OKEN Scanner

lapte, când le taie mieii, se cheamă aplecători (din Crăcăoani-Neamţ) şi **Oile cu miei se zic aplecători** (din Hermeziu-Iaşi). Prin Dâmboviţa, mielul care suge se numeşte **aplecúş**. În Bucovina am înregistrat varianta **apliacatuári** şi se spune că acestei oi **trebuie să-i dai alt miel s-o zbată**. Tot **apliacatuári** este oaia care nu are miel şi se mulge. În **DLR**, sub II, la **plecătór, -oáre**, avem întâi sensul „(rar; despre miei) care suge"; în al doilea rând, s. f., (popular) „oaie care dă lapte, (popular) mânzare"; „oaie care a rămas fără miel sau care alăptează un miel străin" şi **aplecătoare**, cu următoarele contexte: **Ce urăşti plecătorile, sugari şi sugările?** (Jipescu); **Erau turmele de oi la munte...câte-o mie de plecători.** (Agârbiceanu); **S-a dus Costea la Galaţi, Să ia sare la mioare, Tărâţe la plecătoare** (Pamfile); al treilea sens, cu circulaţie prin sud-vestul Transilvaniei, „(vacă) fără viţel, care dă lapte" (după Densusianu). George Pitiş, 221, a consemnat cuvântul **plecătoare** (pl.) „oile cărora le mor (sau li se vând) mieii şi li se dau alţi miei să sugă" . Tot Pitiş, 211, 212, consemnează **podoniti** şi **săriti** „numele oilor plecători, primul cu circulaţie în Ţara Românească, neînregistrate în **DLR** (cu accent necunoscut). Un sinonim al lui **aplecătoare** este **mamáncă**, pl. **mamánci**, înregistrat în **DLR** cu sensul 2 „oaie bună de lapte, care dă să sugă la mai mulţi miei" (după Stoian, **Păstoritul**, 45). Avem prilej să spunem că de la **mamáncă**, prin afereză, s-a creat varianta lexicală **máncă**[1] „doică". **Mamce (doice) carele apleacă prunci mici** (**Prav.**) şi că nu se poate vorbi despre un împrumut din ucr. **mamca**, precum se afirmă în **DLR** (vezi şi alte ex.). **Máncă**[2] are în **DLR** şi sensul (2) „(despre vaci, oi etc.) căreia îi lipseşte o parte a corpului", cu var. **mángă**, **mâncă** (din lat. **mancus**).

Verbul **aplecá** din lat. **applicare** are în **DA** mai multe sensuri, dar pentru păstorit ne interesează doar „a alăpta, a da să sugă", în exemple precum: **Noi i-am hrănit şi i-am crescut, în braţe i-am purtat şi la sân i-am aplecat** (Cantemir); **Un păstoriu au aflat** [lupoaica] **cu ţiţele la gura pruncilor aplecând şi, ca cum din sine născuţi ar fi, hrănundu-i** (idem); **Măi Vlad, prinde oaia cea ruscă şi apleacă mielul la dânsa** (după Hasdeu); **Au lăsat pe cucoană-sa acasă, să aplece copilul** (Sbiera); **Copilul, până a nu plânge, nu-l apleacă muma** (Zanne).

Derivatul **aplecare** înseamnă „lăptare, alăptare"; acelaşi sens îl are şi **aplecat**: **La vremea alăptatului, veniia capra de la turmă însăşi, de-l apleca** (Dosoftei); **aplecat** se foloseşte cu acelaşi sens ca şi **aplecare**, dar înseamnă şi „copil de ţâţă". Ca subst. a fost glosat în **Lex. B.** cu sensul „lactans ovis".

La aromâni, **aplec**[1] are sensul „lăpta, alăpta": **si-apléc ńíclu nă oáră** (= să alăptez odată micul prunc); **'şi-aplicắ ńíţîl'i** (= şi-a alăptat pruncii); **mâ-ta nu-ţ aveá lápte ş' ti-aplicám mine** (=mama ta nu-ţi avea lapte şi te alăptam eu). Se trimite la **aplíc**, **aplicătoáre** şi se face precizarea că etimonul este lat. **applicare** „appliquer (à), diriger vers". Explicând pluralul **plecători**, Capidan, **Rom. nom.**, 97, spune că acestea sânt „oi care au fătat cu două trei zile înainte de plecarea spre munte primăvara". Nu avem nici un context din care să se vadă că este vorba şi de alăptarea de către oi (**DDA**, 175), dar aceasta se deduce fără greutate mai ales că şi în dacoromână verbul are sensul „a alăpta" (despre oameni şi animale) (**MDA**, 104). În graiul nostru natal (Mănăstioara, oraşul Şiret) se folosea (se mai foloseşte şi azi) subst. **aplic** cu sensul „supt" în cuvinte de gravă ocară: **'tu-ţi aplicu mă-ti!** sau

Scanned with OKEN Scanner

...aplicu tău! şi multă vreme nu am ştiut ce înseamnă acest cuvânt, întrucât verbul **a apleca / a aplica**, „a alăpta" nu mai era folosit. Subst. **aplic** nu este cunoscut autorilor **MDA**, fiind practic neatestat! Aromânii au s.f **aplicáre** „alăptare", aşa cum avem şi noi acest derivat (**MDA**). Ar. **aplicătoară, aplicătoare** înseamnă „(oaie, capră) aplecătoare" (**DDA**,175), ca şi **plicătoare : s' mulgă oile plicători** (= să mulgă oile plecători) (**ibidem**, 997). În zilele de transhumanţă primăvăratică de la şes la munte, aplecătorile – relativ nu prea numeroase – însoţesc grupurile de familii aromâneşti: în timpul popasurilor, acestea [familiile] se hrănesc cu laptele aplicătorilor." (**DDA**, 175).

Meglenoromânii au **plecătoári** cu sensul „femeie care alăptează un copil; oaia care dă mielului să sugă" (Capidan, III, 226, sub **plec**). În acest dialect, **dó•nitsă** este „oaia căreia i-a murit mielul" (idem, 115) şi primeşte alt miel la supt.

Oaia care fată an de an se numeşte **fătătoare** (**fatatuári**, în Bucovina), iar cele care fată şi sânt bune de lapte sânt **fruntea oilor** sau **fruntaşe** (în Bucovina). Sânt oi **bune de lapte** sau **slabe de lapte**. Oaia cu pulpa mare este **pulpoasă**, iar cele **cu ţâţele mari** sânt numite şi **ţâţoase**; cea care nu stă la muls este **oaie rea**. Cea care **înţarcă devreme** este oaie **înţarcatuári** (în Bucovina); cele care dau lapte până târziu sânt **uoi tomnátiŝ**. **Pĉicuituári** este oaia care **sî pĉicuiéşti** („oaia cu ţâţele mici, care se mulge greu, câte un pic"). O oaie ca aceasta **îi zămânţă la ţâţ** (Bucovina). **Brac** este „oaia cu ţâţele mici" (Teşna, jud. Suceava). **Neleápcî, melencúţî** sau **meletcúţî** este oaia (sau junca) care a fătat înainte de vreme (sau **de cârlană**). Oaia cea care fată la vreme este **uái di-un mńel** sau care **o fatat amu di mńiuárâ**; una ca aceasta **o fost an** (=anul trecut) **mńę ş-amu-i la stânâ** (Bucovina). În **DLR**, **neleapcă** 1) înseamnă „vacă (sau **p. gener.**, oaie, iapă etc.) care are (mai puţin de) doi ani, care este nevârstnică pentru gonit", cu unele contexte bine alese: **Una iapă neagră ce au fost neleapcă** (a. 1735-1747); **Când se întâmplă ca o vacă să se gonească la o vârstă de mânzată, se zice că s-a gonit sau că a fătat de neleapcă**. Expr. **a făta (de) neleapcă** înseamnă „a lepăda (fătul)", cum se spune în **DLR**, dar uneori înseamnă doar „a făta înainte de vreme" (despre juninci, iepe, oi). **Să caute o vacă neleapcă a făta şi să fete o viţea** (Sbiera, 215). Cuvântul este folosit şi ca poreclă: **a lu ńeleápcî**, în Desca, jud. Botoşani (**NALR. MB. Date**, 91). **Neleapcă** înseamnă şi „vacă sau juncă stearpă", sinonim cu **mânzată**. Regional este şi „epitet pentru o femeie care a născut fără a fi măritată" sau chiar „fată bătrână". Pluralul este **nelepci** sau **nelepce**; în **DLR** cuvântul are mai multe variante pe care nu le mai consemnăm aici. Cuvântul ar veni dintr-un slav neatestat, ***nelĕtka**, comparat cu ucr. **nelitva**, şi cu rus. **nalepka**. Al Ciorănescu, 543, îl cunoaşte din Moldova şi Transilvania cu sensul „vacă fătătoare înainte de a împlini trei ani" şi-l consideră, după Candrea şi Scriban, rutean, **nelipka**. Un sinonim este **cópilă** „oaie care fată prea tânără, înainte de vreme (în vârstă de un an): **miel de copilă** (vezi, şi pentru etimologie, **DR**, II, 614, nota). Mai curând în română este cuvânt cu origine necunoscută. V. Scurtu, în **Termenii**, 74-75, prezintă informaţii în legătură cu acest cuvânt. Îl cercetează şi Virgil Nestorescu, în **Cercetări etimologice**, 86-87,

Scanned with OKEN Scanner

considerându-l vsl. **neiatka** (probabil greşeală, pentru **neleatka**), comparat cu bg. **nelepka**, dar nu putem neglija influenţa ucraineană în Moldova şi Maramureş.

Două dintre sensurile cuvântului **babână**, s. f., ne interesează pentru terminologia păstorească: „oaie bătrână (şi ştirbă)", sinonim al lui **botoáşă, botoşană**, şi „parte a cuptorului unde se fierb zerul şi jintuiala", acesta sinonim cu **botcană**. În **MDA, baban, -ă**, este considerat a fi cu etimologie necunoscută, ca şi în **DEX**. B. P. Hasdeu, în **Etymologicum**, 3, 51, scrie despre **babână**, pl. **babáne**: „Cuvânt ciobănesc foarte întrebuinţat în Moldova şi-n locul căruia în Muntenia se obicinuieşte mai mult **botoaşă**. E format din **babă** prin sufixul augmentativ **-an** (v. **-an**),ca şi cum s-ar zice: 'babă mare' sau 'babă de tot'". Din informaţiile unor corespondenţi, Hasdeu consemnează: „**Babane** se numesc oile atunci când sânt ştirbe" (din Popeşti - Iaşi); „oaia când e bătrâna se zice **babană** sau **hâştioagă**" (Taslău - Neamţ); „**Hârstioagă** se numeşte oaia bătrână, căriia îi mai zice **babană**, care n-are dinţi şi nu mai poate produce miei" (Mastacani - Covurlui). În **DA** se reproduc aceste informaţii după Hasdeu, iar după Damé: „Când rămâne oaia fără dinţi, i se zice **babană** sau **boancă**". Autorii consideră că avem un împrumut după bg. **babana** „oaie îmbătrânită sau bătrână". Ciorănescu, p. 65, prezintă sensul „oaie stearpă" şi preia etimologia din **DA**. Aceleaşi informaţii le dă şi G. Pitiş despre **babană** „(oaie) care-i bătrână" (p. 2o4.). Noi am înregistrat în Bucovina pentru acest termen: **„îi bâtrână", „băboacî", „îi babă, n-ari g'inţ"**.

Cu privire la originea cuvântului, consideram că Hasdeu a dat cea mai bună explicaţie, **babană / băbană** fiind un derivat al cuvântului **babă**, cu **-ană**. În bulgară este cuvânt românesc. Celelalte sensuri („babă", „bătrân", „mare", „dolofan") se explică prin **babă** şi **babană**. **Butuşană** este explicat în **MDA**, I, 349, prin **botoaşă** + **-an**.

Ar. **bârbíńe** înseamnă „oaie care are doi miei" (GS, IV, 81). Cuvântul lipseşte din DDA.

Botoáşă este „oaie bătrână, fără dinţi şi care este îngrăşată pentru tăiere", cu etimologie necunoscută în **MDA**. În **DA botoaşă** este „oaie bătrână care nu mai are dinţi şi care, de regulă, este îngrăşată pentru tăiare", cuvânt sinonim cu **babană, boancă, hâ(r)ştioagă, butuşană** (după Hasdeu). I. I. Stoian, **Păstoritul**, 54, cunoaşte **botoaşî** sau **boaşcî** „oaie foarte bătrână, care nu a fost vândută fiind dragă stăpânului". Cuvântul **boaşcă** nu este cunoscut autorilor **MDA**. Constantinescu-Mirceşti, 93, scrie: „Oierii înşişi numesc **botoaşe** sau **botoşele** oile aduse pe timp limitat la păşune sau pe cele desprinse din turmă şi întoarse acasă pentru vânzare sau tăiere". Are var. **butuşie** (butúşe).

Bonc, boancă, în sintagma **o boancă de oaie** înseamnă „oaie slabă şi bătrână" (Pamfilie, **Jocuri**, 133); **oaie boancă** este „oaie îmbătrânită" (**Valea Trotuşului**, 95). Damé înregistrase **bonc, boancă**, despre oi, cu sensul „fără dinţi" (vezi **MDA**, I, 298, cu etimologie necunoscută). Cuvântul trebuie pus în legătură cu **boancă** ale cărui prime sensuri „copac gros şi găunos" şi „buturugă" ar putea contribui la clarificarea etimologiei lui **boancă**. De la subst. comun **bonc** s-a creat numele de familie **Boncu** (prin intermediul unei porecle).

Scanned with OKEN Scanner

Bodoaşcă „oaie mică“, în „Cum vorbim“, II, 1950, nr. 4, p. 35, trebuie apropiat de **bodóşcă** „femeie scundă şi bine făcută“ (Coman, **Gl.**, 12, din Idriciu-Fălciu), cu etimologie necunoscută în **MDA**, I, 289.

T. Papahagi, în **Graiul**, 215, menţionează cuvântul **bogărea** „oaie, oaie mică“: **oi bogărele**: „aşa dzâcem la cele mănâţele“ (din Ieud). Cuvântul este glosat din aceeaşi sursă în **MDA**, I, 290, cu etimologie necunoscută; vezi şi **DR**, IV, 2, p. 753: **oi bogărele**; Candrea, 157.

Ciur, ciururi, s. n. (de obicei la pl.), are sensul „oaie“ (în Stăneşti-Argeş, **LR**, 1959, nr. 2, p. 52). Acest sens nu este menţionat între cele 31 sensuri ale lui **ciur** în MDA, I.

Coş de oaie cu sensul „oaie mai slabă“, Bârlea, II, 260, se explică metaforic.

Gadină, în **Drăguşeni**, 82, şi în **Muntenii de Sus**, 34, este „oaie care nu se îngraşă, deşi e hrănită bine“.

Jarcă în **DA** are sensuri apropiate: 1) „piele de oaie în stare proastă, veche şi roasă, ciuruită, urâtă şi puturoasă, fără păr“, sinonim cu **tuhoarcă**; 2), figurat, „oaie slabă, vită de calitate proastă“ (din Bucovina); 3), figurat, „femeie bătrână“ Scriban cunoaşte **jarcă, jărci**, ca variantă din **jarchină** şi **harchină**, „oaie bătrână cu lâna jărcănită“. Blănaru, 228, cunoaşte şi sensul „oaie bătrână“ (după D. Furtună). În **DEX**, **jarcă** este „piele de oaie (în stare proastă)“ şi, **prin ext.**, „oaie bătrână şi slabă“, cu etimologie necunoscută. Cunoaştem numele de familie **Jarcău**, din zona Fălticeni, şi numele de sat **Jarcani** din Albania, locuit de români fărşeroţi numiţi **Jărcăniaţi** (Caragiani, II, 282).

Hârcă şi **hârlă** au sensul „oaie bătrână“ (**Gl. reg.**,59). În **DA**, 363, **hârcă** înseamnă, între altele, „cuvânt de batjocură şi de dispreţ dat unei babe bătrâne cf. **bâbârcă, baborniţă**“, iar **hârlă** „scroafă rău hrănită“. Cu sens neclar este folosit în versurile: **Pe dânsa că mi-o-ndrăgi Şi pe mine m-o urî, M-o bate, m-o schigiui Şi hârla mi-o risipi** (Teodorescu). Este posibil ca aici **hârlă** să aibă sensul „avut, avuţie, avere (poate moştenită)“, cum acest cuvânt prin Măţău – Muscel, are sensul „ceva în cantitate mare“: **e lapte hârlă pe piaţă, carnea e hârlă** (Coman, 39). Pentru sensul „animal jigărit“, „câine bătrân şi slab“, dar şi „femeie slabă“, vezi Udrescu, 118; **L. reg., 2**, 120. Dorina Bărbuţ, 98, cunoaşte expr. **a se alege hârla** = a se alege praful şi pulberea; a dispare cu totul.

Hârboră este „oaie rămasă fără miel şi la care se poate da alt miel să sugă“ (Bărbuţ, 98).

În **DA**, **hârştioagă** înseamnă „oaie bătrână, care n-are dinţi şi nu mai fată, îngrăşându-se numai pentru tăiat“. Termenul este sinonim cu **babană, botoaşă, boancă, butuşană**. Expr. **a da hârştioaga popii** înseamnă „a da pielea (ortul) popii“. Prin extensiune, cuvântul înseamnă „om, vită de nimic, îmbătrânită“, sinonim cu **haram**[2], **mârţoagă, bijoagă, gloabă, şcoarlă, hârzob, hoiop, ciorop, drâglă, cioropină, cioloagă**. Are variantele **hâjdoácă** şi **arştioágă**. Cuvântul este cu etimologie necunoscută. Mai sus, sub **babană**, am prezentat câteva dintre informaţiile primite de Hasdeu pentru **Etymologicum**, în care este vorba şi despre acest cuvânt. Consemnăm aici informaţia că **cioropine**, pl., are sensul „vite mărunte“ (Viciu, **Glosar**, 89). În MDA, **cioropină** are sensurile: „rrom“,

Scanned with OKEN Scanner

„mârțoagă", „vite mici și slabe" și este considerat drept contaminare a lui **cioară** și **arăpină**, iar **cioropchic**, atestat la Coman, **Glosar**, din Ciubăneața-Someș, cu etimologie necunoscută, are sensul „om mărunțel". Credem că **cioropchic** este variantă palatalizată a lui **cioropic**, iar **cioropină** este derivat, cu suf. **-ină**, al acestuia. **Cioropic** este un derivat al lui **ciorop** cu suf. dim. **-ic**, iar **ciorop** este variantă cu metateză a lui **ciopor**.

Lăptări, pl., „oi „cu lapte" (în Apuseni, la Tomașca) (Vuia, II, 168).

Macioală, pl. **macioale**, are în **DLR** două sensuri: „femeie proastă, urâtă, rău îmbrăcata" și „vacă, oaie slabă" (după **Lexic reg., 1**, 37,unde se mai spune: „...de cade părul de pe ea", din Brabeți, Dăbuleni, Mârșa, jud. Dolj). Dorina Bărbut, în **Dicționar**, 124, prezintă **macioală**, cu sinonimul **maciafoală** din Oltenia, cu aceleași sensuri. **Macioală** este cu etimologie necunoscută în **DLR**, iar **maciafoală** nu este înregistrat în acest dicționar.

Mariálă, **mariale**, este un turcism învechit cu sensul „oaie" (tc. **marya**).

Matúlă, **-e**, s. f., în **DLR** înseamnă 1) „năvod" și 2), **prin ext**, „ceată de oameni care prind peşte cu voloace", din ucr. **matula**. Lângă Iași, la Horlești, are numai sensul „oaie care a rămas un an fără miel" (**Horlești**).

La meglenoromâni, **martalog** și **murtalog** înseamnă, „orice animal slab, prăpădit" (Capidan, III, 183).

Mârhúță, **-e**, s. f. mai ales la pl., are în zona Orăștie, sensurile: 1) „vite mărunte (oi, capre)" și 2) „vite puține" (**Lexic reg.**, II, 100). În **DLR** „diminutiv hipocoristic) al lui **marhă**" (acesta și cu sens păstoresc). **Mârhắi**, pl., înseamnă „oi fără lapte", în Frătăuții Vechi, jud. Suceava; este sg. lui **mărhái**, var. a lui **mărhaie**.

În terminologia păstorească, **mătrice** se întrebuințează în Banat, cu sensul „oaie care a fătat și dă lapte", într-un exemplu precum: **Acest vătav rânduieşte care dintre păcurari are să păstorească mătricele, adecă oile cu lapte** (Liuba-Iana) (vezi și **Omagiu Rosetti**, 296). Cuvântul este moștenit din lat. **matrix**, **-icis** „mamă" (**DLR**). S-a creat derivatul **mătricar** „ins care paşte mătricele, spre deosebire de cel care păstorește sterpele", numit **sterpar**, sau **mielar** „cel care paşte mieii" (Ioniță, **Metafore**, 149). În Oltenia **mătrăcar** este „negustor de vite; geambaș. Măcelar" (Bărbuț, 127). Ca moștenire din lat. **matrix, -icem**, „reproductrice, femelle", este cunoscut la aromâni **mătrică**, pl. **mătrițe**, „mânzară" „brebis laitière; (femme) nourrice", **mul'ieri mătrițe** înseamnă „femei doici". Vezi și **mitrică**, **mâtriță**, sinonim al lui **muldzără** (**DDA**, 786, 809, 818). De la **mătrică** derivă **mătricáme**, cu suf. **- ame** (**DDA**), „oi mulgătoare". Și Capidan, în DR, IV 1, 280, prezintă cuvântul aromân **mătrică** (**mitrică**) „oaie sau capră care dă lapte; oaie care a fătat".

Mr. **mlăznitsă** „oaie care dă lapte" este un împrumut din bg. **mlăznica**. Are derivatul **mlăznitsár** „păstor de oi sau de capre care dau lapte" (Capidan, III, 193).

Momână, **-e**, „oaia care alăptează" (Sibiu); **a alege mieii de momânele lor** = a înțărca mieii (Vuia, **II**, p. 307). Este variantă a lui **mămână** (**mumână**); lipsește din **DLR**.

Mulgăşíță se folosește prin Banat cu sensul „oaie care lasă să-i curgă laptele". Din **mulgașă** cu suf. **- iță**.

Scanned with OKEN Scanner

Mulgară, mulgări, „oaie mulgătoare"; **Oile ce se mulg alcătuiesc cârdul mulgărilor** (Damé). Din **mulge**, cu suf. **–ară.**

Mulgaşă este „oaie mulgătoare". Din **mulge** cu suf. **-aşă.**

Mulgăreáţă este „oaie mulgătoare". Din **mulge** cu suf. **-ăreaţă.**

Mulgătoáre „oaie sau vacă, care dă lapte, care se mulge".

În **DLR**, **nămaie** este prezentat după **Anon. Car**, cu sensul „vită (cornută)" ceea ce înseamnă şi „vită cornută mică", „oaie", nu doar „vită cornută mare". Are pl. **nămăi** şi **nămaie** şi varianta **nămái**. Este moştenit din lat. **animalia**. Şi Ovid Densusianu cunoaşte cuvântul cu sensul „vită" (în **Graiul**, 325); vezi şi Ivănescu, **ILR**, 305, „Cuvântul **nămaie** este unul dintre elementele latine moştenite în aria graiurilor conservatoare", păstrat în Banat şi în dialectele sud-dunărene. Avem numele topice **Nămaia, Nămăieşti** (de la un antroponim **Nămaie**); se cunoaşte numele de persoană **Ion Nămăilă** (Ioniţă, **Metafore**, 62-65). **Nimăieşti** este o localitate în jud. Bihor (Latiş, **Păstoritul**, 112). Ar. **nămál'ĭŭ**, pl. **nămál'e, nămái** „menu bétail, bêtes à laine (brebis, chèvre)" cu citatul **bagă nămal'ĭlu aéstu tu sulă** (=pune nămaiul acesta în frigare). Are var. **nimál'ĭŭ, numál'ĭŭ**. Moştenit din lat. ***animalium** (animal, animalia „animal") (DDA, 853 ,891). Mr. **nămál** (din Ţărnareca) „vită (oi , capre)". Din lat. **animalia** (Capidan, III, 202). În **DDA** se prezintă şi varianta **namál'** (după **GS**, VI, 172). Despre **nămaie** şi familia acestui cuvânt publicăm un studiu în vol. **Etimologii româneşti**, în pregătire.

Oaie sugară, pl. **sugări**, este „oaia care fată târziu şi e lăsată să lăptărească mielul toată vara" (s. v. **lăptá**, **DA**, II, partea II, fasc. I, **J-Lojniţă**; vezi şi Stoian, **Păstoritul**, 46; Diaconu, Păstoritul, 12). **Oi sugari** sânt „oile care fată la munte şi care sânt neînţărcate", iar adj. **sugătoare** „care alăptează" este prezent în **Evangheliar** şi **Palia de la Orăştie** (Dimitrescu, 227). Mr. **sugăriţă** este „oaie care a fătat târziu şi trebuie să fie suptă toată vara" (Candrea, **Glosar**, în **GS**, **VII**, 205).

Prin Transilvania, Maramureş şi Bucovina se foloseşte subst. **păcuínă** cu sensul colectiv „vite mici", îndeosebi „oaie cu lapte": **De cu primăvară... alcătuiesc aşa-zisă stână care constă până la 500-600 de oi cu lapte numite pecuină**. (Bârlea). Din lat. **pecuina** (femininul lui **pecuinus**). Are var. **pecuină** şi pl. **păcuini, păcuine**. Vezi şi Frăţilă, **Contribuţii**, 248. Vasile Latiş, în **Păstoritul**, 104, consemnează **păcuini** „oi cu lapte". **Stâni cu păcuini** (Rosetti, **Limba desc.**, 64, din Maramureş) (vezi şi Bârlea, II, 462). Adj. **păcuin** „(despre persoane) liniştit, blând" a fost înregistrat din zona Orăştie (**Lexic reg., 2**, 101). Vezi şi Morariu, **Material**, 4, 23.

Păcure, s. f. pl., în **DLR,** înseamnă „(învechit şi regional) (turmă de) oi, animale, vite" şi se prezintă ca suspectă varianta **păc** cu pluralul **pecuri**. Este moştenire din lat. **pecus, -oris**. Se înţelege că există sau exista singularul **păcură** sau **pecură**, neînregistrat, cu sensul „oaie". Tot în **DLR** se glosează diminutivul **păcurele**, pl., cu un exemplu din **Ţiganiada** de I. Budai Deleanu: **Ca droaia de lupi când apucă La mandra cu slabe păcurele** (vezi şi Budai Deleanu, I, 187), de la un singular necunoscut **păcurică** sau **păcurea**. Derivatul **păcurime**, cu circulaţie regională şi cu sens colectiv înseamnă „oi multe la un loc, turmă de oi" (Scurtu, **Ugocea**, p. 123-300), din **păcure**, sg. **păcură**, cu suf. **-ime**. Prin acest cuvânt, astăzi

Scanned with OKEN Scanner

neatestat ca apelativ singular, se explică numele topic **Pakurarfalwa / Pakwra** cu atestare de la 1516, 1518, 1521 (Drăganu, **Românii**, 287).

Rudățél, -eá, adj. „(regional; despre berbeci, oi, bun de prăsilă, bun de rudă)": **Oile bune de prăsilă se numesc rudățeli** (Stoian, **Păstoritul**, 54), comparat în **DLR** cu **rudă**[1]. Vezi şi mr. **rudés** „nasc, făt" (Capidan, III, 252).

Stărăzati sânt oile cu lapte mult, care primesc miei străini să sugă la ele (Stoian, **op. cit.**, 45). Cuvântul lipseşte din **DLR**.

La aromâni, **uzíncă** circulă cu sensul „oaie sau capră care nu a fătat în al doilea an". În **DDA** este cu etimologie necunoscută.

Ar. **udzárcă**, adj., înseamnă „cu ugere mari" (**DDA**).

Termenul **vită** circulă şi cu sensul „oaie", dar mai frecvent cu cel de „vită mare": **mergeau în partea Moldovii piste Cordun ca să-şi caute o păgubire de vite, adică o samă de oi** (Ştefanelli, an. 1802, p. 309); **Turme de oi multe, Tot vite mărunte** (Timoc, 257). **Vlăstoasă**, adj., „bună de lapte": **Oi vlăstoasă** (Papahagi, **Graiul**, 236).

Mia este, în **DLR. M**, 469, „puiul de sex feminin al oii; oaie tânără": **Ciobănaşul dormea la rădăcina unui copac şi mielele se rătăciseră pe câmpie** (Ispireseu); **Până la înţărcat mieii se numesc: „ńel" cel de parte bărbătească şi „ńia" cea de parte femeiască** (Stoian); **Şi mie nu mi-i de ele Ca şi lupului de mńele, Care-s albe ocheşele!**

Este moştenire din lat. **agnella**, care a dat **miauă**, iar pl. **miele** a dus la refacerea sg. **mială**.

Miel din lat. **agnellus** este „puiul (de sex masculin al) oii, de la naştere până la doi ani", cu trimitere la **cârlan, cârţar, noaten; Oi cu miei** (an. 1626); **Ş-au spălat veşmintele sale şi le-au înălbit cu sângele mielului** (**N. Test.**, 1648); **Lupii şi mieii nu vorbesc** (Heliade); **Când fată oile, partea bărbătească se cheamă miel** („Şez."). Cuvântul este prezent în proverbe şi zicători: **Mielul blând suge la două oi; Între lup şi între miel credinţa nu se păzeşte; Nici oaia eu doi miei, nici lupul flămând; Şi mielul bine fript şi frigarea să nu arză.** Reţinem şi o ghicitoare: **Am un ocolaş Plin de miei albi** (dinţii).Uneori este folosit ca termen de comparaţie: **Munţii giucară ca berbecii oilor şi dealurile ca mieii oilor (Psalt. Hur)** Este epitet pentru o persoană foarte blândă: **Acest Dosofteiu mitropolit...multe limbi ştie... şi altă adâncă carte şi-nvăţătură... şi blând ca un miel** (Neculce). O zăpadă dinspre primăvară se numeşte **omătul mieilor**. Reproducem şi câteva expresii: **A umbla ca mielul orbului** = a umbla neîngrijit; a umbla fără rost; **a avea somnul mieilor** = a dormi mult; **a se face miel de ghindă** = a fi lipsit de caracter.

Mieii pot fi **gemanări** „gemeni" (Teşna, jud. Suceava). Ar. **ńelŭ dzeamin** „miel geamăn"; „mielul învelit în soartea [cămaşa] celui mort şi dat oii să-l lingă şi să-l creadă al ei" (Capidan, **Rom. nom.**, 124); expr. **a trece prin cămaşă**, ar. **s-treacă prit cămeaşe** = a trece mielul rămas orfan sau chiar unul pe care oaia nu vrea să-l alăpteze printr-o pânză de culoare roşie legată de burta oii (idem, **ibidem**, 124). Păstorii aromâni **ndzeamină** un miel învelindu-l cu soartea celui mort, ca oaia să-l aplece (idem, **ibidem**, 124)

Scanned with OKEN Scanner

Miel este prezent în cele mai vechi texte româneşti: în **Psaltirea Scheiană** apare de 4 ori, în **Tetraevangheliar** de 2 ori, în **Liturghier** de 2 ori, în **Psaltirea lui Coresi** de 4 ori, în **Palia de la Orăştie** de 19 ori, iar **mieluşel** apare câte o dată în **Codicele Voroneţean, Tetraevanghel** şi **Liturghier** (Dimitrescu, **Contribuţii**, 185). Îl găsim ca nume topic: **şi el mi-a plecat [...] 'n codrii Mielului** (Teodorescu, 490). **Miel** poate deveni adverb: **să facă pe murgu miel** (Timoc, 198).

Reţinem şi denumirea **miel negru** = motiv decorativ cusut cu lână neagră pe gulerul şi pe mânecile cojocului.

De la **miel** avem o seamă de derivate: **mielar** „păstor de miei", sinonim cu **miorar**. Preluăm din **DLR** şi un exemplu ilustrativ: **Când se bagă oile în lapţi, se despart mieii şi se ţâpă la mielar timp de 6 săptămâni**; **mielăreasă** este „păstoriţă de miei; (rar) mielăriţă"; **mielărie**, în Beclean-Dej, este „ţarc pentru miei"; **mielăriţă**[1] înseamnă „căpuşă", cu varianta **milăriţă**; iar **mielăriţă**[2] este „păstoriţă de miei, (rar) **mielăreasă**"; **mieluc**, prin Maramureş şi nordul Transilvaniei, este „mieluşel"; **mieluş, -ă**, este subst. masc. şi fem. şi înseamnă „mieluşel". **Mieluşa lui Dumezeu** înseamnă „călugăriţă"; **Ia-o la papuc...spre „Cărarea afurisită", dintre Secu şi Agapia... unde toată vara se aude cântând un glas îngeresc: Ici în vale la pârău Mieluşa lui Dumnezeu!...Iar câte-un glas gros răspunde: Hop şi eu de la Durău, Berbecu lui Dumnezeu!** (Creangă). Reţinem din **DLR** şi sensul (regional) „Păsărică numai cât piţigoiul ce pleacă iarna" (Băcescu).

Mieluşel, miluşea, mieluşică reprezintă diminutive ale lui **miel, mieluţ, mieluş, mieluşor, mieluc**, după cum se spune în **DLR**, cu precizarea noastră că sânt trei diminutive diferite după sufixe. Prin Banat şi Transilvania cuvântul **mieluşei** denumeşte „ninsoare în formă de mici particule sferice; ploaie cu gheaţă, grindină; ţârţăriţă, zăpada mieilor". Sânt şi unele plante care poartă numele **mieluşel**.

Între diminutive, trebuie amintite **mieluşiţă** „mieluşea", **mieluşor** „mieluşel" şi **mieluţ, -ă**, acesta prezentat în **DLR** mai pe larg.

Cu privire la numele puiului (după vârstă), acesta variază de la informator la informator şi de la o zonă la alta. La întrebarea **Cum numiţi puiul (mascul) al oii în primele luni după naştere?**, din **ALRR Basarabia, nordul Bucovinei şi Transnistria**, II, h. 194, p. 264-265, au fost primite răspunsurile: **bărbăcúţ, berbecúţ; berbeşel; berbesél; berbéc; berbéĉe; berbéśi; ńel; mńeluţ; ńeluţ; cârlán; cârlănáş; baranáş** (într-un punct din nordul Bucovinei, în câteva puncte din nordul Transnistriei şi în două puncte din Regiunea Kirovograd); **baranĉíc** (într-un punct pe Nistru la sud de Soroca şi în două puncte în Regiunea Donetk); **barán** (într-un punct, 80, din nordul Transnistriei); **baranél** (în punctul 81 din nordul Transnistriei); **coş** (în punctele 118 şi 120 - acesta în estul Transnistriei). În harta 194 sânt anchetate şi două puncte ţigăneşti, unul bulgăresc şi două găgăuze. Mieii de câte o săptămână sau două sânt **mijlocaşi**, iar **zburaţi** de la trei săptămâni înainte (Pitiş, 164; vezi şi p. 209)

Harta 195 este intitulată **Mieluţă** şi cuprinde, în ordinea frecvenţei, termenii **ńeluţî, mńalúţî** (în întreaga hartă şi în afara teritoriului Basarabiei); **ńálî, mńálî** (în Maramureşul de la nord de Tisa, azi Transcarpatia; sporadic în nordul Basarabiei şi în zona de lângă Prut); **mńelúcî** (apariţie insulară, în pct. 2, Transcarpatia);

Scanned with OKEN Scanner

cârlanúți, cârlănúț (în zona centrală a Basarabiei şi Transnistriei); **cârlánî** (în două puncte din estul Basarabiei); **ńioárî** (într-un punct de la nord-vest de Cernăuți). Primii patru termeni se găsesc şi la răsărit de Nistru, până în Ținutul Krasnodar şi Abhazia. Termenii care se folosesc de către vorbitori de rusă, ucraineană, bulgară, țigănească şi găgăuză nu interesează discuția noastră (vezi harta 195).

Harta 196 este intitulată **Cârlan** şi cuprinde răspunsuri la întrebarea: **Cum îi spuneți mielului de după înțărcare până la vârsta de un an**? Termenul dominant este **cârlán**, cu prezența lui **ńiór / ńeór** în mai multe puncte în nordul Basarabiei şi în centru şi cu apariții insulare în sud. În Regiunea Transcarpatică / Maramureşul istoric apare **berbéce**, iar în Bucovina, tot insular, apar **berbéc** şi **berbeșél**. **Baran** apare în puncte din nord-est cu vorbitori de limbă ucraineană, dar şi în Regiunea Lugansk. Diminutivele **ńioráș, ńiorél** şi **baranáș** au, de asemenea, apariții insulare. În prelungirea întrebării precedente stă întrebarea: **Dar dacă a trecut de un an (până la vârsta de doi ani)?** în baza căreia a fost alcătuită harta 197, intitulată **Noaten**. Termenul cel mai răspândit este **ńiór / ńeór**, cu **berbéce** în Regiunea Transcarpatică, **cârlán** şi **berbéc** în nordul Bucovinei şi de-a lungul Nistrului; în Transnistria şi în nord-estul acestei regiuni se întâlneşte şi termenul **coș** (=coci), iar în nordul ei termenul **baran**. Apar insular diminutivele **berbecúț, berbeșél** şi **baranáș**. Termenul **noaten / noatenă** nu este atestat.

Prin urmare, numele **miel** ține atât de numărul lunilor de la naşterea acestuia, cât de zona lingvistică. Dar chiar în aceeaşi zonă sânt diferențieri interesante. Astfel, în Bucovina am primit aceste răspunsuri: [e miel] până la trei luni; până urcă oile la munte sânt **mńei**, apoi sânt **cârláni**; îi **miel** până la un an; îi **miel** de când o fost fătat până toamna; până toamna îi **ńel / ńală**, până în primăvară îi **cârlan / cârlană**, apoi **mńaua** îi **mńioară** până ce fată (anchete proprii). Din Banat s-a făcut următoarea consemnare: „Până când fată prima dată, i se zice **mńálă**; după ce a fătat, i se zice **uáie**“ (**ALR SN**, II, h. 387, pct. 64).

De la **miel, mia** avem o seamă de derivate, înregistrate în **DLR**.

Mieişór, s.m., (rar) „mieluşel“, pl. **mieişori**, cu un context.

Mieíță, s. f., (învechit) „mieluşea“, pl. **mieițe**: **Mieiță mioară** (Fochi, **Miorița**, 781).

Mielár, s. m., „păstor de miei“, sinonin cu **miorar**.

Mielăreásă, s. f., „păstoriță de miei; (rar) mielăriță[2]“.

Mielăríe, s. f., „țarc pentru miei“.

Mielăríță, s. f., „căpuşă“. Şi **mielariță**.

Mielúc, s. m. şi f. Circulă prin Maramureş şi nordul Transilvaniei, cu sensul „mieluşel“.

Mielúş, -ă, s. f. şi masc., „mieluşel“. Cuvântul apare şi în construcția **de-a mieluşu** care este numele unui joc de copii.

Mieluşél, -ea, -ică, cu trei grupuri de sensuri în **DLR**. I. 1) „diminutiv al lui **miel**“; sinonim cu **mieluț, mieluş, mieluşor, mieluc**. 2) în sintagma glumeață **mieluşel cu botul lung** înseamnă „porc“. II, prin Banat şi Transilvania are sensul „ninsoare în formă de mici particule sferice“, „ploaie cu gheață, grindină; zăpada

Scanned with OKEN Scanner

mieilor“ (vezi **ALR SN**, III, h. 797). III. Aici sânt grupate mai multe sensuri care țin de botanica populară.

Mieluşíță, considerat învechit în **DLR**, este un sinonim al lui **mieluşea**.

Mieluşór este sinonim al lui **mieluşel**, mai frecvent folosit.

Mielúț, -ă, este un diminutiv al lui **miel**, sinonim cu diminutivele prezentate mai sus; este prezentat cu multe extrase ilustrative. Al doilea sens al lui **mieluță**, cu circulație prin Bucovina, este „vaca-domnului“:...**un insect frumuşel, lătăreț şi lungăreț, de culoare roşie şi împestrițat cu pete negre** (Marian).

În **DLR** nu este prezentat cuvântul **mielurea** (scris **melurea**), diminutiv **mială**, pl. **miele**, de la un pl. **mieluri**: **Câte floricele, Atâtea melurele** (din **F. Tr.**, II, 472, şi din vol. **Sub poale de codru verde**. Balade populare din Banat, de Cornel Veselău, apud Blănaru, 255).

Cunoaştem şi unele sinonime pentru **miel**. Astfel avem **sugár**, în Bucovina pronunțat **sugári**, sau **sugáci**, pronunțat **sugâc** în Câmpulunul Moldovenesc. Acesta este „mielul mic, care merge cu oaia la munte şi suge şi acolo, să crească“; aceste oi **nu se măsoară**. Silviu Dragomir, în **Vlahii**, 84, spune că „În Serbia veche, **sugare, sugarica** [sugarița] sânt mieii care sug“. Este şi o localitate **Sugari** a vlahilor din Lika - Croația. Ar. **sugar, sugăric, sugăruş**, „miel sugaci“ (Capidan, **Rom. nom.**, 104).

Bârâiác, -ieci, este „mielul care suge la altă oaie“ din Ostra, jud. Suceava, sinonim cu **gârgariț** (**Lexic reg., 2**, 115). **Bârâiec, bârâieci**, „miel“. Repetat de mai multe ori, cuvântul este folosit la chemarea mieilor, folosindu-se pluralul“ (Bărbuț, 25).

Cârțár „ied ori miel mai tânăr de un an“, comparat în **DA**, litera C, 161, cu **cârlan**.

Nu mult după fătare, se aleg **mieii de sămânță**, pentru **prasâlă**, numiți şi **seminsér**[i] în Bucovina.

Radu Sp. Popescu, în **Graiul**, 176, înregistrează cuvântul **stâmp(in)**, (**miel**) **stâmp** sau **stâmpin** cu sensul „miel mic, de vreo săptămână“. Probabil din **(est) tâmp** = acest timp, cu sensul „fătat de curând“, cum se şi explică.

Autorii **DLR** cunosc termenul **terhéci** cu sensul „armăsar bătrân“, iar din Straja-Rădăuți cunosc subst. în forma **terhéc** cu sensul „vițel cu capul mare; vițel care nu creşte“, cu etimologie necunoscută. Noi cunoaştem, tot din Bucovina, cuvântul **terhéc**, pl **terhéci**, cu sensul „miel sau vițel fătat de puțin timp, fătat de obicei iarna, slab, învelit în cârpe, să nu-i fie frig“. Poate fi o legătură între **terhec** şi **terfe** „ cârpe“ ? Vezi şi Iordan, **Dicționar**; Pătruț, **Nume** ,135.

Terțán „miel de doi ani“ a fost înregistrat din Izvorul Negru-Vişeu (**Glosar reg.**,73, unde se explică prin **terțiu**, cu înlocuirea suf. **-iu** cu **-an**).

Cuvântul **zburați** este cunoscut şi din zona Rm. Sărat: „mieii care au prins putere şi sânt trecuți între oi, în seama ciobanilor“ (Stoian, **op. cit.**, 45). Vezi şi mai sus.

Autorii **DLR** glosează cuvântul **mlac** cu sensul „miel slab“ (din „Şezătoarea“) şi „Ca epitet, precedând termenul calificat, de care se leagă prin prep. 'de', exprimă slăbiciunea, debilitatea“, în exemplul **Un mlac de băiet**. Etimologia

Scanned with OKEN Scanner

cuvântului este necunoscută. Noi cunoaştem, din Moldova şi Bucovina, **mlac** având sensul „miel crud, prea tânăr pentru a fi sacrificat“: **nu-i bun câ-i carnea baloasă** (Câmpulungul Mold.). Pentru origine, poate fi apropiat de bg. sb. **mljako** „lapte“, însemnând, probabil, „miel de lapte, miel care suge“. G. Pascu, **Sufixele**, 190, îl explică prin ***mielac** (din **miel**).

În dialectul aromân, **DDA**, 922, 923, întâlnim **ńeálă**, pl. **ńeále**, şi **ńeáuă**, pl. **ńeále**, amândouă cu sensul „mia, mieluşea“: **s' acumprăm únă ńeálă** = să cumpărăm o mieluşea. Din lat. **agnella**. Masc. **ńel**, pl. **ńel´i**, este bine reprezentat prin exemple în **DDA**, 923-924, de unde reţinem două: **aveá Cósta noátińi ş' ńel'i** = avea Costa noateni şi miei; **ńel ti faţi?- lúplu va ti mâcă** = te faci miel? - te va mânca lupul. Din lat. **agnellus**. Derivatul **ńilúşu** înseamnă „mieluşel“ (p. 926).

În acelaşi dialect, **mânár**[1], **-ră, mânári, -re**, înseamnă „miel îmblânzit“: **áiţî ménga la mânár** = aibi-ţi gândul (atenţia) la mânar; **si-áibă gráşi mânári** = să aibă mânari graşi. Tache Papahagi citează câteva versuri dintr-o baladă păstorească publicată în „Convorbiri literare“, 1893, p. 1177: **Pricină de ce d-avea? Pe cel mic de cârlăior Berbecel, Doamne, crescut Pe mâna ciobanilor, În coada tăciunilor**. Cuvântul este şi în albaneză, **manár**, şi în greacă şi în italiană. Din lat. **manarius**. Ov. Densusianu, **Opere**, I, 626, cunoaşte **amânár** „miel deprins să mănânce din mână şi care se ţine mereu după cioban“, cuvânt care lipseşte din **DDA**. Bogrea aduce o noutate în definirea acestui miel: „mielul care se ţine acasă pentru îngrăşare, miel care învaţă să vie după om“ (Bogrea, **Pagini**, 225).

La meglenoromâni găsim **ńel** cu varianta **ńăl** „miel“, cu derivatele **ńeltšúc, niltšóc, ńilúş**, cu aceeaşi explicaţie etimologică (Capidan, III, 210). Aici **dzvíšcă** înseamnă „mia de 2-3 ani“ (idem, 123) (vezi şi **GS, VI**,175).

Istroromânii au **mńel´** „miel“ (Cantemir, 171).

Mircea-Mihai Rădulescu, în **Thraco-dacica**, 331-334, spune că **miel** este cuvânt de substrat dacic.

E. Petrovici şi P. Neiescu, în **CL**, 1964, **2**, p. 207, scriu: „La Jeián am înregistrat cuvântul **tarzi²âc**, iar la Suşnievița **tarzl´âc** cu sensul „miel fătat mai târziu“. Cuvântul există şi în graiurile croate din Istria. Cf. Ribarić, 200: **trzjàk´**id'. Tot acolo Ribarić afirmă că la Jeián a notat forma **trzije** cu acelaşi sens. Glavina a notat forma din Suşnievița **târzljak**“. Aromânii au **oaie târzie** „oaie care fată târziu“ (Capidan, **Rom. nom.**, 125) sau **oaie târdzâie** „idem“ din lat. ***tardivus** (**DDA**, 1185). Meglenoromânii au **póznică** „oaie care fată mai târziu decât celelalte (din bg. **pozdna**) (**GS, VI**, 183; vezi şi Capidan, III, 230) şi **timpuríuă** sau **timpurivă** (în Liumniţa, Oşani) „oaie care fată timpuriu“ (**GS, VII**, 210), **timpuriuă** în Capidan, III, 294, sub **timp**.

În **DA**, termenul **cârlan, -ă**, este subst. m. şi fem., şi adj. Are următoarele sensuri: I.1. „Miel sau mia (mai rar despre ied) după înţărcat, cam la două, la trei, patru, şase luni după fătat sau până la martie viitor ori până la un an sau până la doi ani“. Comparat cu **berbecel, berbecuţ, noaten**. Dintre exemplele prezentate sub acest sens, reţinem câteva: **Cârlanii i-au împărţit Iacov (Biblia**, 1688); **Toată ziulica bate prundurile la scăldat, în loc să pască cei cârlani** (Creangă); **Să ia**

Scanned with OKEN Scanner

sare la mioare, Şi bolovani la cârlani, Şi tărâţe la oiţe (Alecsandri); **La cârlani să mituiască** (Păsculescu); 2) „mânzul care a împlinit un an până la doi ani, cal de doi ani până la trei ani, de la trei ani în sus când îl încalecă, până la şase ani“: **Calu', cârlan de trei ani** (Dionisie); **Cum, pe câmp sărind se joacă, o cârlană de trei ani** (Ollănescu); **Te duci unde a dus mutul iapa şi ţiganul cârlanul** (Zanne). Despre acest sens se spune că a fost creat prin analogie; 3) „(fig.) bărbat care se ţine numai după femei“, sinonim cu **crai**: **S-au stins cu acel cârlan fără ruşine lăudata casă a Batoreştilor (Let.)**. II. **Lână cârlană** = scurtă, subţire la păr, tunsă de pe cârlani sau de pe oi tinere (Costinescu). III. „(prin Transilv.) horneţul de la cuptorul din casă până în pod“, sinonim cu **ursoaie**.

Are variantele **cărlan, -ă**, şi **gârlan** şi derivatele: **cârlăior (cărlăior), -ioară, cârlănaş (cărlănaş), cârlănuţ, cârlăniţă**; cu schimbare de sufix: **cârlău**. Aici şi **cârlănar** „cioban care păzeşte cârlanii, mieii, berbecii, mioarele, cârlanele şi sterpele“.

Etimologia lui **cârlan** este necunoscută. Weigand credea că vine dintr-un slav *__krdlan__ „miel sau cal care intră în cârd“; după Giuglea, **DR**, I, 246, s-ar fi format din *__cărnar(e)__, acesta din lat. **carnalis** „din carne“, **miel, cărlan cărnos**, ţinut pentru prăsilă.

Şi **MDA**, I, 447, prezintă cuvântul ca având cea mai veche atestare la 1688, iar sensurile sânt prezentate după **DA**, cu o uşoară reorganizare. Se precizează că etimologia este necunoscută. Variantele sau derivatele sânt prezentate ca şi în **DA**.

Cu privire la vechimea atestării lui **cârlan**, avem de făcut precizări importante.

Ca nume topic, **la Cârlani**, este menţionat satul **Cârlani** la 1429, apoi la 1470 **Cârlani** (Mihăilă, **Dicţionar**, 88). **DRH**. A, I, 124-126, prezintă documentul 84 dat în Suceava la 10 febr. 1429, în care apare numele satului **Cârlani** din Basarabia. După **DIR**, Gonţa, **Locuri**, 54, prezintă numele cu formele **Cârlanei, Gârlani, Gârlanici** (la obârşia Botnei), şi, în hotarul acelui sat, **Poiana Gârlanilor** şi **Podul lui Gârlanici**. Un **Toader Cârlan** este menţionat la 1598 (Gonţa, **Persoane**, 682), iar un **Cârla / Cârlea** ceva mai înainte, la 1574 (idem, **ibidem**, 98). Un nume topic dispărut, scris **Kerle**, deci **Cărle / Cărlea** a fost menţionat la anul 1596, apoi la 1598, în zona Făget din Banat, „pe lângă Sudriaş, unde se află şi azi **Valea Cârlei**“ (Suciu, II, 352).

În **DOR**, 233, N. A. Constantinescu explică numele **Cărle - Cârle** prin germ. **Karl** şi reconstituie un nume *__Cărlea__ (deci neatestat), ca sub acesta să includă numele **Cărleşti**, sat, **Cărlan**, pers., **Cărlina** toponim, **Cărlior Ioan, Cărliur, Cărlotă**. Sub II, menţionează numele cu **ă** trecut la **â**: **Cârlă, Cârla, Cârlea, Cârleşti** şi altele. Considerăm că este cu totul greşită relaţia presupusă între numele româneşti şi numele german **Karl**.

I. I. Russu, în **Etnogeneza**, 292-293, se ocupă de **cârlan**. Prezintă sensurile (după **DA**), derivatele, împrumuturile din română (în maghiară şi săsească) şi un istoric aproape complet al cercetărilor - mai bine zis încercărilor - de a explica originea acestui cuvânt. „Vechile tentative nu explicau acest cuvânt tipic românesc aparţinând domeniului vieţii agrare, atribuit fondului lexical autohton, neputând fi

Scanned with OKEN Scanner

împrumutat din vreo limbă cunoscută. Singura soluție acceptabilă este legătura cu domeniul comparativ al temei străromâne ***gar-l-** (pierderea sonorității **g** > **c** ca în **gălbează** > **călbează**) cu semnificația primară „progenitură, pui de animal", înrudită cu baza i.-e. ***g³er(e)bh-**, ***g³rebh-** „făt, pui, progenitură, prunc".

Cuvântul **cârlan** se găsește numai la dacoromâni și îl considerăm derivat românesc de la o bază **cârl-/cărl-**, explicabilă prin **corl-**, poate și prin **horl-**, **gorl-**. În fond este o bază autohtonă, ***corl-**, ***gorl-**, destul de activă și destul de bine reprezentată în română prin apelative, antroponime și nume topice. Ne vom opri mai mult asupra acestei baze când vom vorbi (în partea a doua a lucrării) despre **cârlig**, **hârlă**, **Hârlea**, **Hârlău** ș. a.

Noaten este subst. și adj. și are mai multe sensuri în **DLR**. Cuvântul este moștenit din lat. **annotinus, -a, -um** „în vârstă de un an".

1) „(Învechit și regional; despre oi, berbeci, miei) care a împlinit un an; în vârstă de un an": **A ales bietul cioban o oaie noatină care a avut coada ca mâna de groasă** (Rădulescu-Codin);

2) „Miel, oaie sau berbec a căror limită de vârstă variază, după regiuni, de la șase luni până la doi sau trei ani", cu trimitere la **mia, mioară, cârlan, înterțiu**: **Un om băgându-se cioban la oi, se tocmește pe jumătate de an ... cu 4 oi cu miei și 4 noateni** (I. Ionescu); **Mieii de la odârnire (înțărcare) până în primăvara viitoare se zic noatini** (Liuba-Iana); **Puiul de oaie sau capră până la un an se zice miel sau ied, de la 1-2, cel de oaie, noatin sau noatină**. Prin Transilvania și Banat, **noaten** înseamnă „miel sau mia fătați primăvara"; prin nordul Transilvaniei înseamnă „berbec (în vârstă de trei ani) care a fost castrat"; regional, numai la masculin are sensul „berbec pentru reproducție; (regional) mator[1] "; 3) prin Moldova și estul Transilv., adj., dar și substantivat „(miel sau oaie) cu lâna de culoare cafeniu închis până la negru"; **Oi țigăi, bălai ..., brumării, noatene**; 4) adj., „(învechit și regional; despre lână) care este tunsă de pe oi noatene": **Lâna notină o mănâncă moliile**; aici cu trimitere la **cârlan**. 5) (regional) lână tunsă de pe miei și mioare (în al doilea an); „lână păroasă", **miță**; „lână neagră tunsă de pe noateni": În jud. Suceava **mițele de miel, mieoară și terțăi poartă numele de noatin** (Pamfile); regional, înseamnă și „o cantitate anumită de lână nelucrată"; 6) prin vestul Transilv., **noaten** înseamnă „ied, de la naștere până la unu sau doi ani", cu trimitere la **iadă, miel, mială, mioară**; 7) ultimul sens cunoscut al lui **noaten** este „mânz, a cărui limită de vârstă variază, după regiuni, de la șase luni până la doi sau trei ani", cu trimitere la **mânză, cârlan, tretin**: **Până la un an, calului i se zice mânz, iar până la doi ani, cârlan, noatin sau strijnec** (Damé); În dacoromână, **cârlan** și **noaten** au fiecare două sensuri: „miel" și „mânz" (**SCL**). Figurat, **noaten** mai înseamnă „tânăr, flăcău".

Între derivatele lui **noaten** avem **noatenaș** și **noatior** ca diminutive.

Noatin, noatină se folosesc și în dialectul aromân (**DDA**, 903-904, cu câteva contexte). Îl cunoaștem și de la meglenoromâni, **noátin** „miel care n-a împlinit un an" (Capidan, III, 207).

Scanned with OKEN Scanner

Harta 387 din **ALR SN**, intitulată **Noatenă**, cuprinde răspunsuri la întrebarea: **Cum îi ziceți unei miele de un an?** Din răspunsurile date, se pot contura două arii principale, cu **noatenă** în vest şi sud şi **cârlană** în est. Insular, în aria de vest apar **mioară** (destul de frecvent), **mială, oaie, tarțâoară**, iar în cea de est (în nord) **mieluță**. Avem şi răspunsuri pentru dialectele sud-dunărene: ar. **noatin**, cu nota: „De 6 meşi 'luni' "; mr. **noatini di un an**; ir. **nuótire**. (am redat cuvintele în transcriere fără semne diacritice). Vezi şi M. Sala, în **SCL**, VIII (1957), nr.1, p. 81-83. Transilvania are **noaten** „miel"; **noaten** „mânz" este, probabil, o inovație, pentru că apare în estul Munteniei, sudul Moldovei şi Dobrogea. În Oltenia fiind folosit **noaten** „miel", **cârlan** are sensul mânz". Din Țara Hațegului, avem următoarea informație: **miel** este din primăvară până în toamnă. „Dă cu toamna asta şi până primăvara viitoare să cheamă **noatin(ă)**" (**Clopotiva**, I, 75).

Noatini sânt „mieii fătați de cu toamnă; „În Moldova însă prin noatin se înțelege mânz de un an" (Mara N. Popp, în **BSRG**, 1932, 158). Cea mai veche mențiune a cuvântului **noaten** ca nume de pârâu este din 1529, Țara Românească, urmată de altele din 1535, 1548, 1563 (**DERS**, 156).

Graiurile maghiare din România au împrumutat cuvântul cu multe variante (Márton, 274; vezi şi **FD, IV**, 254).

Mior este un derivat regresiv al lui **mioară** şi înseamnă „miel mai mare, noaten" (**DEX**); „miel a cărui vârstă variază între un an până la trei ani; cârlan, noaten": **De mic se cheană miel, de un an cârlan, de doi ani meor**; se spune şi **berbec mior**. Al doilea sens al lui **mior** este „ied (de un an); vătui" în familia acestuia se include **strămior, -oară** 1) „oaie sau berbece de doi ani, care merge pe al treilea an de viață"; „oaia care a fătat prima (sau a doua) oară, care are un singur miel"; „Când fată a doua oară să cheamă **strămioară**" (**Clopotiva**, I, 75). **Strămior** „miel de doi ani" (**GS, VI**, 245, din Jina). Ov. Densusianu, în **Aspecte**, II, 7-8, scrie că **strămioară** este „mioară mai bătrână" şi că acest cuvânt are circulație în Banat, Mahedinți, centrul (Sibiu) şi sud-vestul Ardealului. S-ar fi născut în sud, la aromâni şi meglenoromâni şi ar fi fost adus în nord de emigranți aromâni, punct de vedere neadmis de alți cercetători.. Are variantele **strămeoară, strămlioară, strănilioară, strănior, -oară, stremior, -oară, stremeor, -oară** (**DLR**). **Mioru** este nume de persoană (**DOR**), iar **Scoaba Mioarelor** este nume de loc în Râu de Mori-Hațeg (**FD**, V, 57).

Mioară este femininul lui **mior** şi se explică prin **mia** cu suf. **-(i)oară** Este „oaie tânără până la cel mult trei ani); oaie care nu a fătat încă sau care fată prima dată; **mia, mielută**. Reținem din **DLR** câteva exemple: **Alegându-se mieii şi miorile, care încă nu sânt de mârlit** (**Economia**); **Ce-ți pare mai blând, mai plăpând, ca oițili, berbecii, mioarele** (Jipescu); [Cârlanii] **după un an până la 2 se cheamă terții şi partea femeiască mioare** („Şez."); 2) „(reg.) căprioară sau capră tânără (de un an)", vezi **iadă, vătuie**. Şi **mihoară, mieoară, meoară, meioară**. Aici se încadrează şi diminutivele **miorea, mioriță, miorică, mioruță**, pentru care vezi **DLR**. **Mioara** este cunoscut nume de persoană. Pentru **mirioară** „o mielușea de un an" (Bârlea, **Lit. Pop.**, II, 490), cuvânt care lipseşte în **DLR**, vezi Frățilă, **Contribuții**, 89-90 şi nota 233, iar pentru **miorucă** din nordul Transilvaniei, vezi

Scanned with OKEN Scanner

LR, 1982, nr. 1, p. 25. **Rică, riță, liță** (**Fochi, Miorița**, 727, 706, 728, 851) sânt variante cu afereză de la **miorică, mioriță**.

Aromânii au **ml'ĭor** şi **mbl'ĭor**, fem. **m(b)l'ĭoáră**, pl. **m(b)l'ĭor, m(b)l'ĭoare; tu cupíe am doi ml'iori** (=în turmă am doi miori); **ml'ĭoară ńică ş'laie** (= mioară mică şi neagră). Are variantele **mil'íor, mil'ĭur, nil'ĭor**. În greceşte **μηλιόρι** şi **μηλιόρα**. În albaneză **milór, -e** „agnello, -a di due anni". Din lat .*agnelliolus (**DDA**, 818). **Străml'ior, străml'ioară, pl. străml'iori, - oare** este „mior de doi ani", **strâmior** la dacoromâni (**DDA**, 1120). **Ńiór, ńioáră** „mior", „mioară": **n munţâl'ĭ cu ńioárele** = în munţii cu mioarele (**DDA**, 926; v. şi p. 798, **miel'ĭór, miel'ĭúr**). La grămusteni avem **străml´oară**, în alte zone aromâneştişi **străńil´oară** „oaie de doi ani până la trei; oaie care fată a doua oară" (Capidan, **Rom. nom.**, 104). **Mul´ori** „nom de colline dans la région de Frânci, village aroumain grecise". Este acelaşi cu **Ml´or** pentru **mil´or** (Capidan, **Rom. nom.**, 156).

La meglenoromâni **mil'oáră**, „oaie care a fătat pentru întâia dată"; **Tsista timp am ună sută di mil'oară** (= acum am o sută de mioare). Masc. **mil'or, m'lor** „miel din anul al doilea". Din lat, **agnĕlliŏla**. Derivatul **strâmil'or** are sensul „berbece până la vârsta când se amestecă cu oile pentru reproducere" (Capidan, **III**, 189-190, 276).

Există o sinonimie **cărlan – mior – noaten** (v. **ALR SN**, II, h. 387).

Din română a fost împrumutat de unguri şi de secui (FD, **IV**, 254-255; Márton, 259-260, cu nenumărate variante).

În **DLR, terţíu , -íe**, este subst. masc. şi adj. şi este prezentat cu trei sensuri. 1), s. m., (rar) adj. „(miel sau berbec) a cărui limită de vârstă variază, după regiuni, de la un an la trei ani"; 2), adj. „(învechit şi regional; despre bovine; în forma **înterţiu**) a căror limită de vârstă variază, după regiuni, de la un an la trei ani"; 3), s.m., fig. „(regional; în formele **terţău, tirţău**) pici[2], ţânc, copilandru; tânăr". Cuvântul are un mare număr de variante **terţâu, târţiu, tărţiu, târţâu, terţău, târţău, tărţău, terţeu, tarţău, târţeie, târsiu, tărsiu, târsâu, tărtău, târsan, terţin, -ă, tersân, terţâi, târziu, torţiu, terţ, târţă, înterţâu, întărţiu, interţiu, întârţiu, -íe**. Cuvântul a fost moştenit din lat. **terţius**. Un diminutiv al lui **terţíu** este **terţiuáş**. Din anchetele noastre în Bucovina putem adăuga doar că **mńioáră** este fem. şi **înterţấu** masc.; am mai notat: **înterţâu** (este berbecul) şi **mioară**. **Terţâu** este sinonim cu **mńiór.** În **ALR SN**, II, h. 387, **Noatenă**, pct. 836 (Mehedinţi) apare consemnat derivatul feminin **tarţăuáră**. Apare, în Vrancea, şi derivatul **terţel** (Blănaru, 392, după I. Diaconu). **Terţăi** sânt „miei din anul precedent" (Diaconu, **Păstoritul**, 13). L. Costin, în **Graiul**, I, 201, prezintă **târţíu** „berbec tânăr", cu dim. **târţei**, iar Udrescu, 269, prezintă, pentru **târţău, -ăi**, sensul „termen depreciativ dat unui tânăr neisprăvit, încrezut, închipuit, înfumurat, afectat, fanfaron": **Un târţău, un terchea-berchea, cu caşul la gură...**La variantele prezentate, se adaugă **înterţ** „miel, berbec de trei ani" (din Sângeorz-Băi) (Paşca, **Glosar**, 37). A fost împrumutat în maghiară, **tercui** (Márton, 377).

Din lat. **aries, *aretem** (= **arietem**) am moştenit cuvântul **arete**, după **DA** învechit, folosit prin Banat şi prin zonele învecinate din Transilvania şi Oltenia, care

Scanned with OKEN Scanner

înseamnă în primul rând „berbece (nejugănit şi nebătut)". **Arete** „berbec de prăsilă". „În anul I-iu se alege dintre berbecuţi cel mai frumos, mai bine făcut, şi se numeşte **ariete**; după ce creşte, **cârlan**, în al 2-lea an **mnior** (= **mior**), în al treilea an **buhaiu** şi numai în al 4-lea an **berbec**" (I. Micu Moldovanu, în **MCD**, I, 17-18). În Banat **aréce**, pl. **areţ** „berbece de prăsilă" (L. Costin, **Graiul**, citat de Gregorian, 390). În **Palia de la Orăştie, arete** „berbece" este folosit de 19 ori (Dimitrescu, 127). Reţinem câteva contexte ilustrative din **DA**; **Berbecele nescopit se zice arete** (din zona Mehedinţi, după Hasdeu, **Et.**); **Rădica-voi ţiie cu tămâie şi areţu, rădica-voi ţiie boi cu vătui** (Dosoftei); **Capră tretină şi areate tretin** (idem) (în **Biblia de la Bucureşti: şi berbeace tretin**); **Ţapii şi areţii suindu-se pre oi şi pre capre** (**Biblia** 1688); **Mieii... cari sânt berbecuţi şi nu sânt de areate, se jugănese** (Economia). „Prin părţile pe unde cuvântul **berbece** (când nu i se adaugă „bătut") are acelaşi sens, **arete** a căpătat alte nuanţe de sens, d. e. **Arete** = „berbece mare şi frumos" (Năsăud); **Harete se zice la berbece de doi ani** (Bistriţa-Mehedinţi); **În august se despart berbecii de oi şi atunci se zic areţi** (Liuba-Iana).

„**Arete** se spune nu numai la berbeci, ci şi d. ex la găini. Se zice d. ex. cocoşul ăsta l-am lăsa de arete, adecă de prăsilă, când ceilalţi sau se taie sau se vând". La aromâni **arete** are funcţie adjectivală: **birbec areati, cal areati**.

Figurat, în astronomia populară, **arete** este constelaţia numită acum **berbece**: **Vârful munţilor subt zodia areatelui se află** (Cantemir). Autorii **DA** spun: „Sensul acesta nu pare a fi fost popular niciodată".

Arete, la pl.: „un fel de bolovani cu care, bătând zidurile cetăţilor, sfărâmă" (Cantemir); **arete** este şi „o unealtă de bătut pari".

Are şi var. **aret** („singular analog din plur. **areţi**").

În **Etymologicum**, **2**, 301-303 Hasdeu spune că acest cuvânt „se păstrează mai ales în Oltenia şi peste Carpaţi. Îl au şi românii din Istria". Astfel, „**Arete** şi **ariete**, plur. **areţi**, berbecele nescopit, berbecele taur. Această distingere dintre **ariete** şi **berbece** este uzitată şi la oierii din munţii dintre Ardeal şi România munteană, şi-n acesta din urmă de la Olt până la Argeş..." (după Maioreseu, **Itinerar**).

Hasdeu prezintă numeroase extrase din texte vechi şi din anchetele pe care le-a organizat. Ne interesează faptul că la ucrainenii din Galiţia se spune **areţii**, împrumut din graiurile moldoveneşti. Hasdeu glosează separat **aréte** sau **ariéte** „o unealtă de bătut pari" (după **Lex. B.**) şi **Aréte** „numele unei constelaţii".

MDA, I, prezintă cuvântul ca moştenire latină, după **DA**, şi cunoaşte mai multe sensuri: l) „berbec lăsat de prăsilă"; 2) „berbec mare şi frumos de doi ani"; 3) (prin ext. „cocoş lăsat de prăsilă"; 4) „ziua de desfacere a stânei, când se separă areţii de oi, care se sărbătoreşte printr-o petrecere"; 5) „(fig.) berbec"; 6) „bolovani care în luptă se aruncă în zidurile cetăţilor"; 7) „constelaţia berbecului".

Termenul este cunoscut şi în zona muntoasă a Moldovei; l-au înregistrat autorii **Gl. reg**, 14, din Panaci, jud. Suceava, cu sensul „berbec de sămânţă". Din Bucovina, cunoaştem şi noi termenul cu acelaşi sens. Din zona Roşiori de Vede a fost înregistrat de Gh. I. Neagu (**Lexic reg.**, **2**, 87) cu sensurile: 1) „berbec de prăsilă, berbec neîntors (se foloseşte despre mieii berbecuţi mai ales în expresiile **a**

Scanned with OKEN Scanner

opri, a ține, a fi bun de arete; mai rar despre berbecul matur); **p. ext.** „orice parte bărbătească bună de prăsilă"; 2) „(ironic) tânăr rămas în sat, neluat în armată". Vezi şi Dunăre, **Civilizaţie**, 96; Bărbuţ, 14.

Aromânii au **areáte** cu sensurile „berbec" şi „armăsar" şi cu varianta **arăiáte** (**DDA,** 195); „berbece necastrat" (Capidan, **Rom. nom.**, 104). Meglenoromânii au **areáti** „berbece jugănit" şi **reáti** „berbece necastrat" (Capidan, III, 27, 249), iar istroromânii au **arét**, pl. **areţ**, „berbec" (Cantemir, 157).

De origine latină este **berbec** sau **berbece**. **DA** organizează materialul informativ pentru acest cuvânt pe două grupuri semantice. Astfel, I, este „masculul oii, după ce-a ajuns într-al 3-lea an al vârstei. Când nu se adaogă atributul „bătut" sau „întors", se înţelege totdeauna berbecele necastrat; arete". Sânt prezentate o seamă de exemple, din care am reţinut câteva; **Pe zi, numai o merţă de pâne se mânca şi doi berbeci** (Neculce); **Berbeci are sute-ntregi, Cu cozile pe telegi** (Alecsandri); **Se bat în cap ca berbecii. I-a venit berbecu' la casă** înseamnă „s-a îmbogăţit" (Zanne). **De-a berbecele** sau **berbecul** sau **berbecii** „e numele unui fel de luptă şi a unor jocuri de copii" (descrise de Viciu şi de Pamfile). **Cornul berbecului** se numeşte o floare cusută pe iie.

Al doilea grup semantic, creat prin analogie, cuprinde patru sensuri: 1) „Constelaţiunea zodiacului care coincide cu echinocţiul de primăvară"; 2) „trunchi gros de lemn, cu care se bat parii, se bătătoreşte un loc, se pisează sămânţa în oloiniţă"; 3) „(mai ales la pl.) boabe de porumb care, puse să se coacă pe o vatră fierbinte, crapă de căldură şi 'pocnesc ,sărind ca un berbece'"; 4) „(în arta militară a antichităţii şi a evului mediu) maşină de război cu un gât lung terminat într-un vârf de fier în forma unui cap de berbece, cu care se izbeau zidurile şi porţile cetăţilor asediate spre a face spărtură în ele". Sânt înregistrate şi formele de singular refăcut **berbec** şi **berbeciu**, şi un plural **berbeciuri** folosit în rimă:...**zeciuri De berbeciuri**. (Coman, 11).

Autorii **MDA**, I, prezintă, cum era firesc, acest cuvânt ca moştenit din lat, **berbex, -ecis** (= **vervex**), cu o structurare semantică mai bine gândită şi mai bine organizată: 1) „mascul al oi (după trei ani)". Şi **arete**, comparat cu **asman**, **batal**, **valos**; 2) în sintagma **berbec bătut** sau **întors** înseamnă „berbec castrat"; 3) în construcţia **de-a berbecele** (sau **berbecul** sau **berbecii**) este numele unui „joc de copii care simulează lupta"; 4) în sintagma **cornul berbecelui** este un „ornament cusut pe ii"; 5) la singular „constelaţie din emisfera boreală"; 6) „primul din cele douăsprezece semne ale zodiacului"; 7) în sintagma **zodia berbecului** „perioadă dintre 21 martie şi 21 aprilie, când soarele trece în dreptul Berbecului"; 8) în antichitate şi în evul mediu „maşină de război cu gât lung terminat cu un vârf de fier ca un cap de berbec, pentru spargerea zidurilor sau porţilor unei cetăţi asediate"; 9) în sintagma **berbec sub scut** înseamnă „berbec apărat de un eşafodaj în formă de casă"; 10) (la plural) „boabe de porumb din care se fac floricele"; 11) „greutate mare, acţionată mecanic sau manual, care, prin cădere, serveşte la baterea pilonilor, la bătucit pământul, la spargerea bucăţilor mai mari de fontă etc."; 12) „instalaţie mecanică cu berbec"; 13) în sintagma **berbece hidraulic** este o „veche maşină de

Scanned with OKEN Scanner

ridicat apa, care foloseşte energia loviturilor de berbec produse prin închiderea şi deschiderea automată alternativă a două supape"; 14) în geologie are sensul „stânci proeminente rotunjite de gheţari".

Un sens al lui **berbec** neînregistrat până acum, figurat şi depreciativ, este „om de nimic, nătăfleţ, nărod", într-un ex. precum: **Cu berbecu-ăla vrei să mă măriţi?** (Udrescu, 12).

Termenul păstoresc **berbec** are o familie lexicală foarte mare. Astfel, **MDA** glosează derivatele:

Berbecár[1] „cojoc lung cu lână mare", sinonim cu **sarică** şi cu **burcă**.

Berbecár[2], cu variantele **bărbăcariu** şi **bârbâcariu**, 1) „păstor de berbeci"; 2) „epitet dat unuia dintre cei trei Filipi"; 3) „(învechit şi popular) sărbătoare celebrată pe 26 septembrie".

Berbecát, -ă, se foloseşte, rar, despre capul unul animal, cu sensul „cu fruntea bombată ca a berbecului" şi despre botul sau fruntea unui animal „cu profil convex".

Berbecărie, cu varianta **bârbâcărie** , înseamnă; l) „cârd de berbeci aleşi după Sf. Măria dintre oi"; 2) „locul unde păşunează berbecăria"; 3) „ţarc unde se ţin berbecii despărţiţi de oi".

Berbecél înseamnă „berbecuţ"; „pasăre, cenuşie sau roşiatică pe spate, cu aripile şi coada negre"; **Berbecel mare** şi **berbecel mic** „nume al păsărilor numite lupul vrăbiilor"; „strugure cu boabe mici, dese, ruginii şi dulci",

Berbecesc, -ească, adj ., înseamnă „de berbec" şi „(fig.) încăpăţânat": **Îi plăceau zburdul lor, lovirea berbecească în capete** (Voiculescu, II, 47).

Berbeceşte, adv., are sensurile „ca un berbec", „(fig.) cu stăruinţă", „cu încăpăţânare": **Ghiţă – apucă – ortomăneşte Şi mi-l umflă berbeceşte** (Buga, 850)..

Berbecí, vb., „a izbi, a lovi puternic"; „a împunge" (Costin, **Graiul**, II, 42); **Acu începu artileria noastră a-i cuptuşi şi a-i berbeci, măcar că ei erau în şanţe, iar noi în drum larg** (Stoica de Haţeg, 270); **Pe uşa sălii mari, unii peste alţii înlontru să vâra şi să berbecea, îmbulzindu-se** (idem, 217).

Berbecică este „femela berbecului".

Berbecíe „timpul când era berbec", aici figurat: **Pe timpul berbeciei se deschiseră lui Bugan primele comori ale literaturii** (Teliman, 20).

Bebecúţ are sensurile „berbec mic", „miel de un an", dar şi „becaţină", sau „papură". Şi varianta **bărbăcuţ** (Scurtu, **Ugocea**, 293). În Bucovina **barbacuţ di samânţâ**.

Îmberbecá „a se lupta berbeceşte": **Şi-amândoi se apuca, Foatre mult se-mberbeca, Dară Gruia-l trântea** (Marienescu, 372); „a da brânci cuiva" (Paşca, **Glosar**, 35); „a se împiedica, gata-gata să cadă (ca un berbec care se repede să se bată cu capul)": **Dând să fugă, s-o îmberbecat ş-apoi o picat** (Todoran, în **MCD**, I, 75). Vb. **îmborbocá** pare a fi variantă a lui **îmberbecá** şi are sensul „a se rostogoli peste cap, a se da peste cap" (**MCD**, I, 211, din Someş-Guruslău).

Berbeleác în loc. adv. **de-a berbeleacul** înseamnă 1) „(regional) leagăn", iar locuţiunea are sensul „de-a rostogolul, peste cap". În **MDA**, I, se prezintă ca etimon

Scanned with OKEN Scanner

nesigur **berbec**. Cuvântul **berbeleu** are, în acelaşi dicţionar, sensurile 1) „om prost, nedestoinic“ şi 2) „copil bătăuş“, cu etimologie necunoscută. Considerându-se că terminaţia **–ec** este sufix, a fost înlocuită cu suf. **–el-eac**, respectiv **–el-eu**, ca în **prepeleac, terteleac; beleleu, feteleu, ghergheleu, penteleu, teleleu**.

Ca apelativ, **DA** menţionează cuvântul **berbec** cu atestare de la 1588. Dar **MDA** îl prezintă cu atestare la Neculce. Precizăm că termenul este folosit de 7 ori în **Psaltirea Scheiană**, de 7 ori în **Psaltirea a doua** a lui Coresi şi de 10 ori în **Palia de la Orăştie** (Dimitrescu, 131), deci înainte de 1588. Ca antroponim, **Berbece** este menţionat mai întâi într-un document moldovenesc la 1443 (**Oană Berbece**), iar în Ţara Românească la 150l (alte informaţii, în Mihăilă, **Dicţionar**, 75; **DERS**, 16; Gonţa, **Persoane, indice**; vezi şi Iordan, **Dicţionar**). Din română cuvântul a fost împrumutat în maghiară, din Ardeal, cu atestare din 1423 (Drăganu, **Românii**, 157-158).

Termenul **berbec** este păstrat şi în dialectele româneşti din sudul Dunării. Astfel la aromâni: **birbéc** şi **birbeáţe**: **nu au niţĭ noatini, niţĭ birbeţi** (= nu au nici noateni, nici berbeci); **lu-arucutí ca birbéclu** (= l-a rostogolit ca pe un berbec); **cloputile a birbeţilor suntu di tučĭŭ** (= clopotele berbecilor sânt de tuci); **a unui birbec bun l'i-yin treidzăţi până la ţindzăţi di oi** (= unui berbec bun îi revin treizeci până la cincizeci de oi); **ia mutriţ-lu di pi ḱeptu: s-pare ca birbec aleptu** (ian priviţi-l pe mire la piept: pare ca berbece ales). Ni se pare importantă informaţia pe care o reţinem în cele ce urmează: „În epoca haiduciei patriarhale, căpitanul de haiduci obişnuia, câte o dată, să aibă după el câte un **mânar** mascul, care, devenind berbece, rămânea pentru stăpânul lui un fel de câine: lupta alături de el şi pentru el“.

La aromâni, fem. **birbeácă**, pl. **birbeáţe**, are sensul „voinică“: **mul'eáre ca birbeacă** (= femeie viguroasă ca o oaie asemănătoare unui berbec); **iu daţ feata ca birbeacă?** (= unde daţi fata cea ca un berbec?).

Reţinem derivatele **birbicár** „berbecar“: **birbicaril'i, nutinaril'i şi stirparil'i pascu tu munţî ma analţî di aţel'i iu pascu căpraril'i, mătricaril'i şi muldzaril'i** (= berbecarii, nutinarii şi sterparii pasc turmele în munţi mai înalţi decât cei în care pasc mânzărarii şi mulgătorii) şi **birbicúşu** „berbecel“: **ari un fičior ca un birbicuşu** (are un băiat ca un berbecel); „şi aici: o comparaţie cu specific etnic pastoral“.

Meglenoromânii au **birbeátsi** „berbec“; **Si tsirtau pri un birbeatsi mort** (= Se certau pe un berbece mort); **birbeatsi bitorn** (= berbece bătrân, peste 3 ani); **birbéc: leazi un biebec mai bun** (=alege un berbec mai bun); derivatul **birbicár** este literarul **berbecar; birbitšóc** este „berbece tânăr, de 2-3 ani“ (Capidan, III, 39-40); **birbeatsi tšucăit** este „berbece întors“ (deci „berbece castrat“) (idem, 100).

Istroromânii au **berbece** (Popovici, 92).

Cu sensul **berbec**, avem câteva sinonime pe care le prezentăm mai jos.

Hasdeu, în **Et., 2**, 502, consemnează cuvântul **asman** „berbec scopit, berbec bătut, berbec întors“, cu varianta **hasman**; în **MDA** este cu etimologie necunoscută, comparat cu tc. **hăsi** „scobit“. În **DDA**, 227, este explicat prin tc. **asman „énorme“**. Cuvântul este consemnat şi de Capidan, **Rom. nom.**, 104, cu sensul „berbec castrat pe jumătate, cu un singur testicul“. În **ALRR. Bas.**, II, h. 199, la întrebarea: **Cum**

Scanned with OKEN Scanner

numiți berbecul pe care nu l-ați lăsat de sămânță? se răspunde în Regiunea Transcarpatică, în nordul Bucovinei, nordul Basarabiei și pe Nistru cu **berbec curățit, berbec întors, berbec zugănit, berbec castrat**, pe când în restul teritoriului se folosește, cu mici excepții, termenul **hazmán /azmán.**

Baran se folosește în nord-estul Moldovei și în estul Basarabiei, în zona în care a fost și este activ contactul cu vorbitori de limbă ucraineană (vezi **LR**, 1968, nr. 6, p. 511; **Lexic reg., 2**, 118; **ALRR. Bas. II**, h. 194, 196-199). Are sensul „berbec, cârlan". Lipsește din dicționare. Vezi O. Densusianu, în **GS**, I, 61-62, nota 4.

Batál în **MDA** este prezentat ca fiind cu etimologie necunoscută, probabil tc. **bättal**, având sensurile: 1) „berbec castrat pentru îmbunătățirea cărnii și a lânii"; 2) în expr. **a ședea batal** = a sta degeaba; 3) **a sta batal la ușă** = a se ține de capul cuiva; 4) **a sta batal pe lucru** = a stărui; 6) „berbec mai mare de doi ani". În **Etymologicum, 3**, 329-530, Hasdeu prezintă exemple pentru acest cuvânt și unele considerații etimologice interesante, deși greu de admis. Dintre exemple, reținem: **Când un berbec este scopit se numește batal** (din Stolniceni-Pașcani); **Batal este berbecul întors, iar cel lăsat de rudă sau de prăsilă se cheamă taur** (din Mățău - Muscel); **Și la țap scopit se zice batal** (din Jorăști - Covurlui). Noi am înregistrat, la Gura Humorului, varianta **batúl** „berbecul de la patru ani în sus". **Batal** este „berbecul întors" („întorsul se face când berbecul e tânăr"; crește mai mare și conduce oile) (Stoian, **Păstoritul**, 54); acesta poartă clopotul (**GS**, VI, 233, din Jina). Mai adăugăm câteva informații: **batal** este „berbecul care merge după cioban" (în Drăguș-Hațeg) (Herseni, **Probleme**, 73); „berbec bătut", „cu vâna sucită", care merge în fruntea turmei cu clopotul la gât (în Nereju-Vrancea) (idem, **ibidem**, 85). Expr. **a sta de batal** = a sta neclintit într-un loc; a se ocupa într-una cu ceva = statornic (Ciauşanu, **Culegere**, 141). Pentru etimologie, vezi și Pușcariu, **Cercetări**, 210.

Beci „berbec de doi ani, frumos și cu coarnele întoarse îndărăt" și „berbecul bătrân care merge în fruntea oilor". Dr. **beci** „berbec tânăr" ar veni din gr. **Βηκίου** „junges Schaf", diminutiv al lui **βήκη** „oaie", după C. Diculescu, **DR**, IV, 1, p. 444. **MDA**, I, 252, îl prezintă ca atestat de Pitiș, în „Conv. Lit.", cu varianta **bece**. Etimologia cuvântului este necunoscută. Ar putea fi același cu ar. **bečĭŭ** (**DDA**, 268). Cuvântul trebuie explicat ca variantă cu afereză de la **berbeci**.

Buhái înseamnă, între altele, „berbece ori țap trecut de doi ani" (**DA**). În **ALRR. Mar.**, IV, h. 907, pct. 239, se precizează: **„Până la un loc îi berbéce și-apoi îi buhai"**. În localitățile anchetate de noi în Bucovina, **buhai** este după trei sau după patru ani. Metaforic, acestui berbece i se spune și **moșneag** (Gura Humorului) (vezi și Densusianu, **Aspecte, II**, 11; **Lexic reg., 2**, 76).

Burláci sânt „berbeci care, de la o vreme, nu mai umblă după oi" (Pitiș, 205).

Cu sensul „berbece necastrat" se folosește pe alocuri termenul **coci**, din tc. **koč** „berbece necastrat" (și bg. **koć** „idem") (**DA**; vezi și **MDA**). Pentru nume proprii **Coci, Cochi**, vezi Popescu-Sireteanu, **Vechi nume**, 54-55.

Cârmáci „berbecul cu clopot" (**BSRG**, 1932, 159).

Scanned with OKEN Scanner

Clampon „berbecul scogit (zugănit)" (Stoian, **op. cit.**, 55).

Hârdoc „berbec" (**DR**, III, 707). În **DA** se precizează că circulă prin Transilvania, comparat cu **hârdoá**. **Hârdoc** „berbec" a fost înregistrat de Viciu, **Glosar**, 107.

Ireu este „berbec nejugănit" în M. Apuseni (Frâncu-Candrea, **Românii**, 101).

Mátor „berbec tânăr de un an" (din Deda-Mureş, în **MCD**, I, 180).

În **DA** este glosat **husméte** cu sensul „berbece prost", fără etimologie.

Iorgu Iordan, în **B Ph**, VII - VI11, 228, spune că un elev al său din Stăneşti-Muscel i-a spus că în satul natal se foloseşte cuvântul **daş** „miel", cu precizarea că este întrebuinţat de oamenii bătrâni. C. Poghirc, în **ILR**, II, 341, spune că **daş**, prezent dialectal şi la dacoromâni, „miel de casă", prezent şi în albaneză **dash** „berbec" „ar putea proveni din **i.-e. *dhé(i)**- 'a suge', din care derivă şi alb. **delë** 'oaie'". Preluăm informaţiile care urmează din cartea lui I. I. Russu, **Etnogeneza**, 305-306, unde se spune că **daş** este cuvânt aromânesc cu sensul „berbec", cu varianta **deş**. „Este arom. **daş** („ berbece care are obiceiul să se bată în coarne cu alt berbec", la Veria, **DR**, IV, p. 280), megl. **daş**; prezenta lui în jud. Muscel se poate explica prin legăturile dintre păstorii români pe de o parte şi alta a Dunării (cf. Lacea, **DR**, IV, p. 353-370; Weigand, **BalkA**, 111, p. 208-226); **daş** e de origine alb". Russu spune că singura atestare din dialectul dacoromân este cea amintită, anume din Muscel, astăzi **daş** fiind restrâns ca zonă, dar „va fi avut odinioară o răspândire mai largă" „Semnalarea lui recentă a provocat ipoteza că ar fi cuvânt 'balcanic', din dial. arom. (şi megl. ?) **daş** ('împr. din alb.'); totul se bazează pe vechea teorie a împrumuturilor albano-române şi ideea lui Lacea despre 'elemente etnice româneşti din sudul Dunării la Braşov'; teză ce nu are în realitate nici un temei ştiinţific, nefiind de luat în serios. Apelativul **daş** e de considerat deci ca element albano-român, autohton în ambele limbi", „Sensul primar este cel din dialectele române, 'miel', iar alb. 'berbece' poate fi secundar, fără semnificaţie etimologică. În noţiunea 'miel' esenţial pare a fi 'pui mic de animal'"; „Dacă aparţine aici, cu sensul primar 'pui de animal sugaci', alb.-rom. **daş** ar presupune un i.-e. ***dhe-sio**, ***dasio-**, general în zona carpato-balcanică, sinonim al lat. **miel** (**agnellus**), care l-a înlocuit complet în dial. drom". I. I. Russu aminteşte, cu semn de întrebare, „antrop. **Daşul, Daşa, Daşea, Daşova**" (după **DOR**, 257). Al. Rosetti, în **ILR**, 276, observă că informaţia prezentată de Iordan nu se află nici în **DA** şi nici în **ALR**. Şi el citează cuvântul după Capidan, **DR**, II, 527, unde este „interjecţie adresată berbecilor" şi după **DDA**, şi Capidan, III. „Element autohton dubios, din cauza atestării sale insuficiente în dacoromână". Şi Gr. Brâncuş, **Vocabularul**, 139, se ocupă de **daş** miel şi constată că T. Papahagi, în **DDA**, 459, „grupează greşit pe **daş** 'miel' cu **daş** 'drag, iubit', căci al doilea termen este, la origine, alb. **dash(ur)**, part. vb. **dua** 'a vrea, a iubi'. **Daş** 'miel' se compară cu alb. **dash** 'berbece', cu etimologie încă neelucidată. Mai de luat în seamă este cea propusă de **Barić** (**Albanorum St.**, 6: **dash** din pl. **desh** < **delsh**< **dele** 'oaie'").

T. Papahagi, în **DDA**, 459, şi Th. Capidan, III, 105, glosează cuvântul în discuţie, la meglenoromâni, cu sensul „miel de casă, miel pentru copii, de obicei

Scanned with OKEN Scanner

vopsit cu roşu şi purtând întotdeauna clopoţei atârnaţi de gât", cu precizarea că vine din alb. **daš** (din care bg, **daško** „idem").

Th. Capidan, în **Rom nom**, 104, scrie despre **daş**: „berbec, cum mi s-a spus la Veria, care are obiceiul să se bată în coarne cu alt berbec. De aici şi zicătoarea: **hai s-faţim daş** = hai să facem ca berbecii, lovindu-ne cu capetele.

Pentru cuvânt ca nume şi ca prezenţă, vezi Pătruţ, **Onomastică**, 25, sub **Dašo**; **Daşcu** în Gonţa, **Persoane**, 148, **Dascul** (= Daşcul?), în Gonţa, **Locuri**, 77.

Ar. **găciu**, cu var. **γăciu** are sensul „berbecul care merge înaintea turmei" (Capidan, **Rom. nom**, 105). Cuvântul nu este în DDA.

Gágur, gáguri, înseamnă „ţap întors", fără etimologie în **DDA**.

Jugán este adj. şi s. m., cu două sensuri: 1) „**Cal jugan** şi mai ales **jugan** = cal jugănit; cal de la doi până la trei ani"; 2) „(P. anal.) „berbece jugănit" (cu circulaţie în Câmpia Ardealului). Are diminutivele **jugănel** şi **jugăior**. „Derivat din **jug**, cu suf. **-an**, cu înţelesul primitiv de 'făcut bun de pus la jug prin castrare'".

Mátur, s. m., „berbece de trei ani" sau „berbece de doi ani", înregistrat în **Gl. reg.**, 46, din nord-vestul Moldovei. Nu este înregistrat în **DLR**.

Mr. **mlécár** „berbece de trei ani", din bg. **mlekar** (Capidan, III, 193). Se poate face legătură cu **mlac** „miel tânăr, îndată după fătare".

Rudáci sau **berbeci de rudă** sânt „berbecii aleşi de prăsilă" (Stoian, 54), pronunţat şi **rudáśiu** „berbecele de prăsilă" (Diaconu, **Păstoritul**, 37). În **DLR** cu informaţie după Stoian. S-a refăcut sg. **rudac**. Din **rudă**[1], cu suf. **–áci**.

Şoldan, -ă, adj., cu circulaţie prin sud-estul Transilvaniei şi prin sudul Moldovei; are sensul „care împunge" (despre oi). Este cu etimologie necunoscută în **DLR**. Îl explicăm prin aceea că oile, cârlanii, berbecii care împung dau cu capul în şoldul (şoldurile) oamenilor.

Ar. **strif** este „berbece de trei ani (Capidan, **Rom. nom.**, 104). În **DDA**, 1122, este înregistrat doar ca adjectiv cu sensul „castrat", sinonim cu **čiucultít** şi cu **scupat** „castrat" (vezi **scukescu**, din vsl. **skopiti**).

Oile sânt **fătătoare** şi **sterpe**, dacă este să avem în vedere naşterea mieilor şi laptele pe care îl mulg oamenii de la oi.

A **fătá** este o moştenire din lat. **fetare**, cuvânt păstrat şi în alte limbi romanice (vezi **DA**) Femeile **nasc**, iar celelalte mamifere de sex feminin **fată**. Aşadar, **a făta** înseamnă „a da viaţă, a produce prin fătare, a face pui". În **DA** sânt numeroase contexte ilustrative, dintre care vom reţine câteva: **Vulpea au început a înfrunta pe leiţă, căci ea rar numai câte un pui fată... Au răspuns leiţa: „însă când făt, eu leu făt!"** (Ţichindeal); **Oaia finului fătase un miel...** (Ispirescu); o ghicitoare: **Are tata o oaie laie şi-a fătat doi miei în paie?** (Căţeaua) (Gorovei); **Cand dai, fată vaca; când cei moare viţelul** (Zanne); **Este vesel, de parcă-i fată caprele** (Ispirescu); **Curgeau oile pe drumuri toate gata a făta** (Beldiman); verbul se foloseşte, în glumă sau cu intenţia de a ofensa, şi despre femei: **Toată vara mi-ai vărat Cu vaca pe lângă sat; Când a fost colo toamna, Fata fată, vaca - ba** (Jarník-Bârseanu).

În familia lui **a făta** avem subst. **fătare**; adj. **fătat, -ă**: **Puse în ciur doi căţei fătaţi de curând** (Ispirescu); **Vacă fătată, oi fătate (DA)**; adj. **fătătoare**: se

Scanned with OKEN Scanner

referă la animale de sex feminin: vacă, oaie, iapă, scroafă, capră..., apte pentru reproducție: **Ciobanul dărui finului său o oaie fătătoare** (Ispirescu). **Fătătoare** se numește și locul unde fată animalele în gospodărie, mai ales în ce privește oile. Cuvântul mai denumește și „partea genitală a vacii și a bivoliței, numită și fătăciune..." (**DA**).

În planul limbii latine, vb. **fetare** este înrudit cu **fetus** (în rom. **făt**) și cu **feta** (în rom. **fată**).

Aromânii au vb. **fet**[2] „a fata", în exemple ca acestea: **múlti căpri fitáră câti doi iedz; váca fită un viță mascúr**. În familia verbului sânt câteva derivate: **fitál'iu**, s. m., „fătare"; **fitáre**, s. f., „fătare"; **fitát, -tă,** „fătat"; **fitătoáre**, pl. **fitătóri**, adj. „fătătoare". Și la meglenoromâni găsim vb. **fet** „a făta", cu derivatele **fitári** „fătare"; **fitat, -ă,** „fătat"; **fitătoáră** „fătătoare". Amintim aici și derivatele cu pref. **răs-** :**răsfet** „a începe să fete": **Al' si răsfitară uoili** și **răsfitari** „a făta din nou".

Ca să fete, oile **se mârlesc** „se împreunează, se împerechează cu berbecii". În **DLR**, vb. **a mârlí**, tranz. și refl. recipr., se folosește și despre capre, deși pentru acestea se folosește mai mult vb. **pârcí** sau **țăpí**. Reținem din **DLR** următoarele citate: **Atunci alegându-se mieii și mioarele care încă nu sânt de mârlit... berbecii se slobod între oi.** (Economia); **Caprele se pârcesc, oile se mârlesc** (T. Papahagi). Verbul se folosește, trivial, și despre oameni, cu sensul „a comite actul sexual". O formă veche a verbului este **mârlá** sau **mârliá**, dar este și var. **mărlí**. Se spune că **mârlí** este un împrumut din scr. **mrljati**, dar Al. Ciorănescu, 514, îl consideră împrumutat din bg. **mărlja** (după Conev, Candrea, Capidan). Fără să acceptăm această soluție, nu putem propune acum o altă rezolvare etimologică. Oricum, s-ar cere să avem în vedere forma **mârlá**, care presupune sau o moștenire sau o creație străveche românească împrumutată în bulgară și sârbocroată din română. Asupra acestei probleme vom reveni cu altă ocazie. Reținem doar că în **DLR mârlaci** și **mârlan**[2] au, regional, sensul „berbec bun de prăsilă", că **mârlă**[1] înseamnă „mârlire", că **mârlă**[2] apare în expr. **a se face mârlă** „a se ghemui de frig (în pat, în culcuș)".

Din familia vb. **mârlí / mârlá** fac parte cuvintele / derivatele: **mârleală** „mârlire"; **mârlire**; **mârlit** „mârlire"; **mârlitor, -oáre,** „berbec sau oaie de reproducție"; **mârlitură** „mârlire"; **mârlíță** „oaie aptă pentru reproducție". Probabil și altele. Noi am înregistrat ultimul cuvânt cu accentul pe prima silabă, **mârlița** „oaie care umblă după berbeci" (figurat, despre femei). Vasile Ioniță, în **Metafore**, 154, cunoaște **mărlița** cu sensul „cătină de gard" („fiind, probabil, dată, în hrana oilor", ca afrodisiac).

Și aromânii au vb. **mârlescu** „a mârli": **un birbec poate s' mârleascâ treidzăți di oi**, ca împrumut din bg. **murlja se** „s' apparier", în familia acestuia fiind: **mârlíre**; **mârlítă**; **mârlitúră**. Cuvântul **mârlí** este prezent și la meglenoromâni; oile și caprele se **mărles** (Capidan, III, 18); ei mai spun **irles** tot cu sensul „(despre oi, capre) a se împreuna", iar subst. este **irlari** „împreunare" **irlit , -ă,** „mârlit(ă)" (idem, 157).

Oile care sânt gata să fete sânt **groase** (Pitiș,208); **oaia a făta sâ cunoaști di fătat**, pentru că **îi borțuásâ**. Cele **mârlite** mai târziu **față-n iarbă, fată-n stâna.**

Scanned with OKEN Scanner

Oaia **sâ cunoasti di fătat**, că „are lapte-n ţâţe, îi slăbesc vinele la coadă, pulpa se înţepeneşte, se uită, nu are poftă de mâncare". Oile **fătati sâ curâţâ**, adică elimină placenta care se numeşte **cameşa mńelului** sau **coraţâtuári / curatuári / curaţâtúrâ** sau **loc**.

La supt, mielul **zbucneşti, zbáti, súzi cu lácom**. Mielul a cărui mamă moare este **mńel rămás**. Dacă nu suge îndeajuns, rămâne **împcilít** sau **încirsít / încerkít** (aici variantă a lui **încirsit**, „închircit") şi este **pitíc**. Când mielul nu a supt tot şi stăpânul nu a căutat-o, s-o mulgă, oaia **sâ cumpaneşti** devenind **cumpăníta** ori **cumpinítâ**, pierde o ţâţă, rămânând ¾a²i **c-o ţâţă**, adică **ńijâtâ, însépi sâ sâ mńijáscâ, sâ sâ strâsi**.

Câteodată s-o-nturnát ¾a²a, adică a lepădat, a pierdut mielul şi e numită **lepădătúră**.

Oaia bine întreţinută **îi buiácă, sâ buieĉĝşti**. Când oaia s-a rătăcit se spune că **s-o rasarít**, iar când are mult lapte în pulpă se zice că **îi crapă pulpa di lapti**.

Ca să le mulgă, ciobanii mulgari m¾á²i **ţâţâli uoilor, sâ-mbaliadzî** (**li îmbalăm**). Iar dacă nu-i mulsă bine sau scapă nemulsă, pulpa **sâ stolohanĝşti**, adică se întăreşte şi animalul se poate îmbolnăvi.

Oile care mănâncă bine sânt **hranâsi / hranâci / rănâsi**.

Câte una **dúci turma**, adică merge în fruntea turmei. Când se duc una după alta şi nu pasc, se spune că oile **mărg hăţâş** pe **hăţaşu uoilor**.

Uneori ciobanul observă cum câte o oaie **sâ súzi sângurâ** şi n-are **hasnâ** „folos" de ea (informaţii din Bucovina),

Mieii **se înţarcă** atunci când sânt despărţiţi de mânzări, iar **mânzările** înţarcă toamna. Un sinonim al lui **înţărcá** este **odârní** (prin Banat, Oltenia): **Am odârnit mieii**; **La ales să odârnesc (să înţarcă) şi să aleg mieii de oi şi iezii de capre**. Este şi var. **odârlí**. Vezi şi **odârlă, odârlit**[1,2] (**DLR**). Pentru alte valori semantice, vezi **odârlí** în Bărbuţ, 144.

Iarna, „când sânt zăpezi mari [păstorii, ciobanii] **dărâmă** (<lat. **deramare**) crengile cu muguri pentru nutreţul oilor" (Giuglea, **Cuvinte**, 73, 238-242). **Dârmă** este „o ramură subţire; prăjină lungă" (Ioniţă, **Metafore**, 38, după Giuglea).

Ne interesează în continuare masc. **sterp** şi fem. **stearpă**, folosite ca subst. şi ca adjective, cu o bogată prezenţă semantică şi cu numeroase derivate.

În primul grup semantic avem; 1) „(despre pământ, terenuri etc.) care este lipsit de componenţa care să-l facă propriu pentru agricultură", sinonim cu **nefertil, neproductiv, neroditor, sărac, steril, nerodnic, sărăcăcios, sterpos** ş. a. „(despre terenuri, regiuni) care are un astfel de pământ", „necultivat", „lipsit de vegetaţie", „viran"; sub acest sens, **sterp** înseamnă şi „secetă": **Stearpa atât de curând trecuţilor 3 ani** (1816) şi în imediată apropiere stau valorile (despre epoci, ani) „sărac", „lipsit de...", (despre cursuri de apă) „sec, (despre maméle) fără lapte"; figurată este semnificaţia „fără viaţă, trist, dezolant"; 2) „(despre plante sau despre părţi ale acestora) care nu face roade sau seminţe, steril" şi **prin gener**. „degenerat" ;3) „(despre femelele animalelor, mai ales despre oi şi vaci) care nu fată (într-un an); care nu dă lapte". Reţinem câteva exemple prezentate în **DLR** sub acest sens: **Oile tale şi caprele n-au fost sterpe (PO)**; **Iape mari sterpe** (a. 1588); **O vacă**

Scanned with OKEN Scanner

stearpă o hrănea un sătean (Țichindeal); **Oile cari au rămas sterpe, adică n-au fătat, formează o altă turmă, numită turma botoaşelor** (Hasdeu); **Sterpele şi berbecii sânt aleşi la o parte** (Eminescu); **Pe la Sf. Ilie, se tund... mioarele, sterpele şi cârlanii** (Păcală); **Mi-a luat mânzările Şi mi-a lăsat stărpele** (Pamfile); 4) „(despre oameni) care nu au capacitatea de a se reproduce", sinonim cu **steril**, „care nu are urmaşi, fără urmaşi", „(despre căsătorie) din care nu au rezultat copii" (sub acest sens sânt numeroase exemple); 5) Este un sens figurat, „(despre oameni) care nu produce nimic; (despre manifestări ale oamenilor, despre fenomene, acțiuni etc.) care nu duce la nimic; care nu dă nici un rezultat; care este fără folos", sinonim cu **ineficient, infructuos, inutil, nefolositor, netrebuincios, neutil, zadarnic; steril** (şi sub acest sens sânt numeroase exemple). Al doilea grup semantic nu interesează întru nimic discuția noastră.

Cu privire la originea lui **sterp**, se ştie că aceasta este neclară şi autorii **DLR** trimit doar la o comparație cu alb. **shterpë**.

De la **sterp**, **stearpă** s-au creat derivate, cele mai multe păstrând sensuri păstoreşti.

Sterpar înseamnă I. 1) „cioban care păzeşte oile sterpe, miorii şi berbecii; sterpetar": **Mânători, sterpari, mânzărari, cârlănari... toți şi toate ar hi-nsufleți te dă ighirea ta** (Jipescu); **Se separă oile sterpe de cele cu miei, încredințându-se unui cioban...; acest cioban se numeşte stărpariu;** 2) (prin Transilv., Maramureş şi prin estul Moldovei) „loc îngrădit la stână pentru oile sterpe, miei şi berbeci; sterpărie"; 3) (prin vestul Transilv., în forma **sterpare**) „totalitatea oilor sterpe dintr-o stână; sterpet" şi, regional, în forma **stărpare** „Epitet depreciativ pentru o femeie stearpă".

Sterpăciune, s.f., 1) „sterilitate (1)", „pământ sterp", „goliciune sufletească"; 2) „sterilitate (2)": **Cea mai aleasă pricină a despărțirilor să face totdeauna din stirpăciunea fimeii**; 3) (prin Transilv., adesea peiorativ) „femeie stearpă" şi, învechit şi regional, „femeie (oaie,vacă etc.) stearpă"; printr-o largă generalizare, şi „stup care nu roieşte" (Câmpulung Moldov.); 4) „stâpitură". Cuvântul are numeroase variante.

Sterpălău, -áie, sm şi f. Circulă prin Transilvania şi Banat cu sensurile: 1)„oaie sau vacă stearpă"; 2) (prin Transilvania; cu sens colectiv) „turmă de oi sterpe"; 3) „femeie stearpă".

Sterpătură, s.f. 1) (popular) „femelă (de obicei oaie, vacă etc.) stearpă", (popular) „stârpitura", (popular) „sterpăciune"; 2) (adesea peiorativ) „femeie stearpă".

Sterpét, s.n. 1) (în Moldova; la sg. cu sens colectiv) „totalitatea oilor sterpe dintr-o stână; grup de oi sterpe, care nu dau lapte"; 2) (regional, în forma **stărpăt**) „loc, păşune unde pasc oile sterpe".

Sterpetár, s.m. (regional) „sterpar (I. 1)".

În continuare amintim derivatele **sterpíe, sterpitáte, sterpitúdine, sterpós**, toate cu sensul (despre pământ) „steril", „sterilitate", (despre femei) „sterilă", uneori „avort" sau „goliciune sufletească".

Stârpeálă, s.f., (regional; la vite) „avort".

Scanned with OKEN Scanner

Un derivat foarte important este verbul **stârpí**, de la care s-au creat alte derivate: **stârpicios, -oasă, stârpime, stârpire, stârpit, stârpitor, -oare, stârpitură**.

Cuvântul **sterp** este prezent şi în dialectele româneşti din sudul Dunării. La aromâni **stérpu, steárpă**, pl. **stérki, steárpe: triţea pri-acló un stirpár cu steárpile; amirăroáńea eará steárpă** (= împărăteasa era stearpă). Sinonim cu **marmără**. În italiană **stirpa**; în albaneză **shterpë** „capra, pecora sterile". Cuvântul ar veni din lat. ***ex-stirpus** şi acesta din lat. ***ster(i)pus**, care ar fi gr. **στέριφος** „stérile" (**DDA**, 1114). Meglenoromânii au tot **sterp, -ă**; subst. **stearpă** înseamnă „oaie stearpă, în opoziţie cu **mlaznitsă**", care înseamnă „mânzare, oaie cu lapte": **Du-ti tu cu mlaznitsili, ca să mă duc io cu stęrpili.** În familia lui **sterp** sânt: **stirpíri, sterpit, stirpar, sterpitšuni** „oile sterpe la un loc". În acest dialect adj. **iálovă** înseamnă „(oaie) stearpă": **Ună uoiă ialovă** (din bg. **ialov**) (Capidan, III, 152, 275). Cuvântul **sterp**, este comparat cu **ştiravă** (idem, 275). La istroromâni este cunoscut cuvântul **stęrpa** (**CL**, 1971, nr. l, 94.).

Ca termen păstoresc, **stearpă** este general cunoscut. Vezi, de pildă, **(vacă) stearpă** (**NALRR. Banat**, II, h. 285); **sterpe** şi **sterpături** (Iordache, **Ocupaţii**, II, 62); **st²árpî**, în Bucovina, unde avem şi formele verbale **(oile) o sterkít; (oaia) starpiéşti, (oile) sterpăsc. Stărpitură, stârpitură, sterpitură** se zice şi despre un cal bătrân (S. Pop, **Câteva capitole**, 232). Ca adjectiv, **sterp** „fără copii" este atestat la 1548 în Ţara Românească, iar ca antroponim în Ţara Românească la 1567, iar în Moldova la 1586 (**DERS**, 221). Un **Oprea Sterp** din Ţara Oltului este menţionat de Meteş, **Boieri ostaşi**, 12; un nume de familie **Stărpul** a fost consemnat în Caracuşeni-Hotin (**Recensămintele**, II, 177). **Sterpári** este „o bucată de Munte în Giumalău", iar **Sterpáriu** „un trup di păşúni pi Gamalău" (de fapt, o poiană mai mare) (informaţii din anchete).

I.I. Russu, în **Etnogeneza**, 387-388, prezintă cuvântul în discuţie, cu sensurile şi derivatele sale, cu formele din aromână şi meglenoromână (fără a cunoaşte prezenţa lui **sterp** la istroromâni). Precizează că din română a fost împrumutat în săseşte, **stirpe**, şi în ungureşte, **sztárpa** (pentru maghiară, vezi, însă şi Márton, 365, cu variante). Este interesant că Russu, 388, prezintă un istoric al încercărilor de etimologie, începând cu **LexB** şi terminând cu propria sa explicaţie din „Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei", I, 1957-1958. Autorul încheie acest capitol din **Etnogeneza** astfel: „Majoritatea părerilor s-au repartizat între lat. ***extirps** (**LexB**, apoi „descoperit" de Gaster şi Herzog) şi gr. **στέριφος**; cuvântul românesc ar putea să derive din oricare, fiind deci aproape o chestiune de preferinţă personală. Dar termenul alb.-rom. **sterp-** pare să fie autohton anteroman, putând fi conectat direct la rad. i.-e. ***ster-** 'ţeapăn, rigid, tare' [(...)], din care o formă sau specializare ***ster** -'sterp' [(...)], lat. **sterilis**., gr. **στεῖρα** etc."

Gr. Brâncuş, **Vocabularul**, 149, nu exclude „posibilitatea de a fi atribuit substratului", fiind „un termen cu sens, iniţial, pastoral".

Şi noi considerăm că este vorba de un termen păstoresc autohton, din care s-au dezvoltat sensuri apropiate, despre locuri etc.

Scanned with OKEN Scanner

Un sinonim al lui **sterp**, **stearpă** este **ştir**, **ştiră** „(şi substantivat; învechit şi popular; despre fiinţe, mai ales despre femelele animalelor sau despre femei) steril, sterp“: **Nu făcea cuconi, hiind ştiră şi stearpă** (Dosoftei); despre plante înseamnă „neroditor“. În **DLR** este comparat cu gr. **στεῖρα** alb., **shtjerë**. Ciorănescu, 747, scrie: „Se consideră de obicei drept împrumut din alb., datorită rezultatului, anormal în rom., **s** > **ş**; dar este mai probabil un intermediar sl. sau o contaminare cu **ştir**, cf. **ştiri** 'a usca'“.

Grigore Brâncuş, în **Vocabularul**, 120-121, se ocupă şi de cuvântul **ştiră** cunoscut în dacoromână cu această formă (citează ALRM, I, h. 309 „femeie stearpă“ şi **ALR**, II/I, h. 142/272. şi derivatul **ştiriţă** „vacă stearpa“ din Transilvania, dar în acest dicţionar **ştiriţă** înseamnă „stearpă“ despre oi). El aminteşte şi antroponimul **Ştiră** din **DOR**, 460. La istroromâni este **ştirca** „femeie stearpă“ şi „vită stearpă“. La aromâni **şturcă**, **iarbă şturcă** „iarbă care nu face flori“. Meglenoromânii au **ştiravă** „(despre oaie) stearpă“. „**Ştiră**, **stiră** e posibil să fi fost general în româna comună“. **Ştiră** are o seamă de corespondente în albaneză. Oricum, forma albaneză iniţială trebuie să fie **shtirë**, care concordă atât cu rom. **ştiră**, **stiră** cât şi cu gr. **στεῖρα**“. Iar după opinia lui Philippide, **OR**, II, 736, cuvântul are în română, albaneză şi greacă o origine comună.

Din Bucovina avem informaţia că **ştiră** este mioara sau oaia „care nu fată niciodată“.

Având în vedere argumentele lui Philippide, (**OR**, II, 736), ale lui Poghirc (tratatul academic **ILR**, II, 350), ale lui Brâncuş (supra), **ştiră** este un cuvânt autohton moştenit în română.

Pentru noţiunea „oaie stearpă“, aromânii mai au **marmără**, pl. **marmáre** (îl cunoaşte şi Capidan, **Rom. nom.**, 104). În **DDA**, 770, găsim şi explicaţia „(oaie, capră) stearpă care nu a fătat (niciodată) şi care e grasă şi plină de viaţă“: **cupiîle di mármare ţe umplea munţâl'ï** (turmele de sterpe grăsune cari umpleau munţii); **mul'érîle a lor súntu ca mişte marmáre** (=femeile lor sânt ca nişte sterpe pline de vitalitate). Cuvântul este comparat cu gr **μαρμάρα** στειρα.

Meglenoromânii au, pentru aceeaşi noţiune, şi **iálova**, din bg. **jalov**, **-a**, ceea ce am şi spus.

Un cuvânt cu o istorie interesantă, cu o familie bogată, şi cu o origine necunoscută este **sâmbră**, folosit în primul rând cu sens păstoresc.

DLR îl prezintă cu următoarele sensuri: 1) „(învechit şi regional) asociaţie; tovărăşie“: **Aştepta cu adevărat pe H[risto]s care n-avea nice o sâmbră cu ceilalţi** (Dosoftei); **Vor avea sâmbră împreuna** (**Pravila**, 1788); **Cu domnii să nu-ţi faci sâmbră** (Zanne). Loc. adv. **de sâmbră** înseamnă „în tovărăşie; împreună“: **Am botezat de sâmbră**. Expr. **a prinde** (sau a face) **sâmbră** are sensul „a face tovărăşie“; 2) „Spec. (învechit şi regional; în sintagma **sâmbră de plug**) întovărăşire în vederea aratului sau a alcătuirii unei stâne de vară, (regional) simbrie (1) Aici am preciza că stâna este numai de vară! **Această tovărăşie pentru scopul aratului se numeşte în cele mai multe părţi...sâmbră** (Marian); **Această însoţire sau tovărăşie se numeşte prin părţile de sus...sâmbră** (Pamfile); 3) „(învechit şi regional) timp cât durează o sâmbră“; **După ce s-au trecut sâmbra** (1741-1742); 4)

Scanned with OKEN Scanner

„(Prin Maram. şi nordul Transilv.; în sintagma) **sâmbra oilor** = sărbătoare prilejuită de începerea mulsului oilor (la munte); **Stăpânirea de odinioară în comun a oilor a transmis în zilele noastre o rămăşiţă folclorică, aşa numita sâmbră a oilor** (Panaitescu); 5) „(prin sud-vestul Transilv.) ceartă; conflict“: **Nu voi să am sâmbră cu ei**. Ultimul sens, 6, „preţ“, nu interesează discuţia. Autorii **DLR** socot că termenul **sâmbră** trebuie comparat cu alb. **sëmbër** (scr. **srebar, srebra**, ngr. **σομβολή**).

În **DLR** sânt prezentate unele derivate importante.

Sâmbrá, vb., refl. recipr., „(învechit, rar) a se întovărăşi“.

Sâmbrár „asociat; tovarăş (în vederea aratului sau a alcătuirii unei stâne de vară)“.

Sâmbráre „acţiunea de a se sâmbra şi rezultatul ei; întovărăşire“.

Sâmbráş are două sensuri în **DLR**: 1) „(învechit şi regional) asociat; tovarăş (în vederea aratului sau a alcătuirii unei stâni de vară)“, sinonim cu **sâmbrar**; **O plata ce s-au hotărât acolo în munte... înainte a mai multor sămbraşi, care bani toţi şi deplin i-am dat** (Ştefanelli); **Proprietarii însâmbraţi...se numesc sâmbraşi** (Precup); 2) „(regional) proprietar de oi“: **Ciobanii... îi spuseră că urda şi caşul e făcut pentru simbraşi, adecă pentru stăpânii oilor** (Marian); „(prin Banat) persoană care având puţine oi, le dă altuia să le păzească şi să le păşuneze“: **Sămbraş, aşa se zice celui ce-şi dă în pază altuia spre păzire oile sale** (Liuba-Iana).

Sâmbrălí înseamnă, regioanl, „a se întovărăşi“.

Sâmbrăluí are acelaşi sens, „a se întovărăşi“.

Sâmbrăşíe are sensul, regional, „tovărăşie (la plug)“.

Aici trebuie să vorbim şi despre vb. **însâmbrá**, prezentat în **DA** ca venind „Dintr-un lat. pop. ***insimulo, -are** (derivat din **in simul** 'împreună, în acelaşi, timp'), cu aceeaşi intercalare a lui **b** între **m** şi **l** (devenit în româneşte r), ca în fr. şi prov. **ensemble**. Cf. **sâmbră, simbrie**“. Acest verb, pe care noi îl socotim derivat al lui **sâmbră**, dintr-un mai vechi ***sâmbrá**, are două sensuri în **DA**: 1) „(Maramureş, Transilv.) a lua (pe cineva) de tovarăş, **p. ext.** de bărbat sau de nevastă“; 2) „(Mold., Transilv. de niază-noapte) Refl. a se întovărăşi, a se asocia, a se însoţi cu cineva (în vederea unui scop sau în serviciul unei cauze comune)“; „A se întovărăşi spre a forma o 'stână' de oi“. Derivatele acestui verb sânt **însâmbrat, -ă**, „întovărăşit, asociat“ şi **însâmbrare** „întovărăşire, asociere“ (urmează descrierea însâmbrării oilor).

Oile sânt **cornute** sau **ciute / şute**.

Cele cornute sânt numite după cum urmează:

Belciugátă „cu coarnele mari şi răsucite“ (Stoian, 62); „cu coarnele încârligate“ (Precup, 24); „cu coarnele răsucite în jos; aproape i se întâlnesc jos coarnele“ (Teşna, zona V. Dornei); **cerb** „cu coarnele lungi, drepte“ (Precup, 24); **cerboaică** „cu coarne mari“ (Stoian, 53); **cercurie** „cu coarnele împreunate în formă de cerc deasupra frunţei“ (Stoian, 63); **cioambă** „cu coarnele în ochi (Precup, 24). Aici precizăm că **cioambă** este varianta cuvântului **chioambă** (masc. **chiomb**

Scanned with OKEN Scanner

„care se uită rău"); **cioancă** „cu un corn" (Stoian, 63); „cu un corn rupt" (Precup, 24); **șioancî** (Diaconu, **Păstoritul**, 37) este variantă a lui **cioancă**; **cioampă** „cu coarnele ciuntite" (Stoian, 63), pare a fi variantă a lui **chioambă**; **cârlibă** „(prin Banat) oaie cu coarnele răsucite, întoarse înainte" (cu etimologie necunoscută în **MDA**, I, 447); **cornută** „cu coarnele mari" (Precup, 24), „ cu coarne" (Stoian, 63), „cu coarnele mari și „cu coarnele întoarse" (Diaconu, **op. cit.** , 37); **hódișă** „cu coarnele mari și date pe spate" (Precup, 24); **laci** „cu coarnele late" (Stoian, 63); **melcíe** „cu coarnele mici și răsucite în spirală; (regional) (oaie) melciură" (**DLR**); **melciură** sau **melcie** „cu coarnele mici și răsucite" (Stoian, 63): **Dragele mele melcele Cum m-or plânge pe vâlcele** (F. Tr, I, 431); **săniușă** „cu coarnele date îndărăpt după urechi" (Precup, 24); **țápoșă** „cu coarnele lungi și drepte ca la țapi" (Stoian, 63; **GS**, VI, 63); **țăpúgă** „cu coarnele lungi" (**Gl. reg.**, 76). Din aromână am reținut: **curnute** „oi cu coarne" (Capidan, **Rom. nom.**, 106), iar din meglenoromână **tsăpăróg, -ă**, „(despre capre, oi) cu coarnele sucite" (Capidan, III,306; autorul se întreabă dacă derivă din **tsapă / țapă**).

Despre **ciut, -ă, șut , -ă**, vom prezenta mai jos o seamă de informații, întrucât acest termen păstoresc a fost mult discutat în ce privește originea lui.

G. Giuglea, în **Fapte**, 226-231, spune că „face parte din seria de cuvinte pastorale românești, răspândite aproape la toate popoarele vecine cu noi". „Originea lui **șut** nu s-a putut lămuri până acum". Th. Capidan crede că **șut** este albanez. Înseamnă, despre berbeci și țapi, „fără coarne" „**Șut** este răspândit pe aceleași întinderi geografice ca și cornut". Forma **ciut, -ă**, „este ulterioară, o inovațiune născută pe teren dacoromân, prin contaminare cu **ciung, ciunt**, cum a spus Schuchardt. Acestea însă n-au nimic comun ca origine cu **șut**, întrucât acesta este mai vechi, cum arată aromâna și albaneza. Giuglea crede că „lat. **exuere** explică perfect pe rom. **șut** <**exutus** (**cornibus**) 'lipsit de coarne'". În ce privește răspândirea geografică, Giuglea a observat că „în Ardeal se zice numai **șut**, iar în Muntenia **ciut** este atestat mai rar"; „În limba literară începe să câștige teren mai mult **ciut**, în paguba lui **șut**. Să nu uităm însă că cei mai mulți scriitori și cei mai cetiți sânt moldoveni, încât aici trebuie să vedem o cauză a impunerii lui **ciut**"; „inovațiunea **ciut** pornește din Moldova, unde e mai veche atestată și mai răspândită". În continuare, Giuglea prezintă o seama de atestări pe regiuni. Autorii **DA** prezintă ca articole separate adj. **ciut, -ă**, și subst. **ciută**, primul fiind „Cuvânt vechi, care se găsește și la aromâni (**șut** și **ciut**, „fără coarne") și la megleniți (**șut** "fără coarne, fără urechi") și derivă din alb. **šut** (și **šüt**) 'fără coarne'. Formele cu **č** inițial se reduc la alb. **të šut** (articulat). „Prin păstori români cuvântul a intrat și în limba bulgară (**šut** „fără coarne; ciunt; prost"), în sârbă **šut** „fără coarne, pleșuv"), în cehă (**šutá koza**), polonă (**szuty**), ruteană (**šuta** „capră fără coarne") și în limba ungurească (**šuta, csuta** „fără coarne; fără coadă")". Subst. **ciută**, cu sensurile „Femeiușcă (fără coarne a) cerbului, **cerboaică**" și „Specie mai mică decât cerbul, cu coarnele lătărețe la vârf", este împrumutat din albaneză, **šutë**, în forme **të sutë**, după cum îl explică Th. Capidan în **DR**, I, 512; II, 550.

Al. Ciorănescu, 209-210, prezintă cuvântul **ciut (-tă)** cu sensurile cunoscute, cu varianta **șut** și cu formele **șut, ciut** în aromână și **ciut** în meglenoromână. El

Scanned with OKEN Scanner

consideră că avem o „creație expresivă, ca **ciot**' 'ciuntitură' și **bot** 'rât; cioc". „Este cuvânt comun aproape tuturor limbilor balcanice [(...)], fie că este vorba de formații expresive independente, fie de împrumuturi din rom." Nu acceptă nici una dintre explicațiile date. Atrage în discuție cuvântul **ciunt** și prezintă cu atenție derivatele.

I. I. Russu, în **Etnogeneza**, 399-401, include cuvântul **șut** (cu var. **ciut, ciută**) între elementele autohtone moștenite, prezintă sensurile, derivatele (inclusiv antroponimele **Șutul, Șutescu, Șutetul** după DOR), formele din dialectele sud-dunărene: ar. **șut, ciut** „fără coarne", **cărșută, corciută** „biche, chevrette", mr. **șut** „fără coarne, fără urechi", ir. **Șutco** (nume propriu), împrumuturile din română (listă mai bogată decât cele precedente), formele din albaneză, și face un bogat istoric al cercetărilor privitoare la acest cuvânt. Consideră că „poate fi atribuit fondului anteroman", dar „Nimic sigur".

Gr. Brâncuș, **Vocabularul**, 65-66, spune că **șut** este o variantă a lui **ciut**, îl prezintă în dialectele din sud și în limbi balcanice, la care adaugă, după Maria Iliescu, existența cuvântului în dialectele retoromane: **tsch(i)ut** „agneau", **tschutta** „brebis, agneau", dovadă că acest termen păstoresc a avut o mare răspândire „încă din antichitate". La albanezi și în onomastică, în numele unor duhuri (în nordul Albaniei), în botanica populară. În această limbă lipsește o formă cu **ç**, dar în trecut pare să fi fost, ***çut(ë)**. „Pentru română, dubletul **č- : ș-** , pe care trebuie să-l fi avut și româna comună (dovadă că apare și în unele limbi care au împrumutat termenul din română), este totuși neclar". Vezi și Ov. Densusianu, **Aspecte**, II, 70-75.

Se poate considera că **ciut** și **șut** reprezintă moșteniri autohtone.

Cu privire la vechimea atestărilor, precizăm că în **Registrul de la Oradea** (anii 1205-1235), la 1221, a fost menționat numele de sat **Shut** (=**Șut**) identificat cu ung. **Csút** (vezi Drăganu, **op. cit.**, 300; Popescu-Sireteanu, **Vechi nume**, 83), la baza căruia stă un antroponim.

La 1411 a fost menționat documentar numele satului **Ciuta**, scris **Chutha**, din districtul Caransebeș, în anii următori numele fiind scris **Cuta** (1440), **Cuwta** (circa 1470), **Chwtha** (1483) ș. a. (Suciu, I, 154); la 1733 **Csuta** este nume de sat în vestul Maramureșului (idem, **loc. cit.**). Aici menționăm și numele de cătun **Ciutac**, satul Remetea, în zona Gheorghieni (idem, **loc. cit.**), provenit de la un antroponim **Ciutac**, cum îl găsim în versul: **De la stâna lui Ciutac** (N. Densușianu, 165).

Este interesant de știut că în **Palia de la Orăștie**, deci la 1582, **șut** apare de trei ori (Dimitrescu, 229); în documente din Țara Românească **ciută** „biche" apare în toponimie la 1579, iar **ciutărie** cu sensul „réserve a biches; enclos" în toponimie apare menționat la 1587 (**DERS**, 44); în Moldova, ca nume topic, **Ciuteşti** este menționat în sec. al XVI-lea (Gonța, **Locuri**, 63), un **Băloș Ciutaș** este menționat la 1491, **Ion Ciută** la 1616, iar **Dumitrașcu Ciutacul** la 1624 (Gonța, **Persoane**). **Šutuljići** este nume de vlah din vestul Pen. Balcanice (cu sufix slav) (Dragomir, **Vlahii**, 57, 154). În graiuri cehe și slovace, **Šuta** (cu aspect de poreclă) este cuvânt folosit pentru „o femeie cu aspect neîngrijit" (**SCL**, 1976, p. 411). **Șutu** era nume de familie în Vama, jud. Suceava, la începutul sec. al XX-lea (Friedwagner, 469), iar **Șutulu** poreclă la istroromâni (Cantemir, 154).

Scanned with OKEN Scanner

Am reținut câteva contexte din folclor: **Două sute oi cornute Şi p-atâtea capre şute** (Bud, 69); **două vaci - una şută, alta cornută** (Plopşor, 31); **Săm-pungă al şut Cu-al cornut** (Timoc, 286-287); **Turme de oi multe, [...], Multe de-ale şute, Că sânt la muls blânde** (idem, 257); **Ţine capra de coarne şi jură că-i şută** (proverb); **Ciuţi de coade, Berci de coarne** (Caraman, 108).

În aromână **şut**[1], **şută**, pl. **şuţ, şute,** este adjectiv în **DDA**, 1161: **cápra şută** „capra şută"; **ţerghi, şute** „cerbi, căprioare". Comparat cu alb. **shutë** „cerva", alb. **shut, shyt** „senza corna", bg. **şutŭ** „sans cornes; fou". Ca substantiv, **şut**[2], are sensul „diavol", dar şi „hârb" (care poate fi explicat prin „oală fără urechi, cu urechile rupte". La meglenoromâni **şut, -ă,** „fără coarne" şi **tšut, -ă,** = nume de capră, oaie, ţap, berbec fără coarne. Şi: **şutárcă** = spic de grâu tuns sau golaş (Capidan, III, 287).

Ne ocupăm în continuare de cuvintele **ciul** şi a **ciulí**.

Adj. **ciul, -ă,** în **DA**, are următoarele sensuri: 1) „(rar despre om, de obicei mai ales despre vite, mai ales despre oi) cu urechile mai mici decât ale semenilor lor, mici de tot", „fără ureche", „cu urechile tăiate sau rupte". **A scăpa ciul** are sensul „a scăpa cu greutate şi cu oarecare pagubă dintr-o mare primejdie"; 2) „(bou sau vacă) fără un corn, **ciutac**"; „(oaie) fără coarne"; 3) „(figurat, din Ţara Oltului) **ciulă** = murdară". Cuvântul are o familie bogată, între derivate fiind **ciulică** (fem. **ciulicoaie, ciulihoaie**) = poreclă, nume de câine; **ciulei** = nume de câine ciobănesc şi nume de familie. **Čul** „(oaie) cu urechile mici, (arbore) fără ramuri, ciuntit" se întâlneşte la aromâni. Din română a fost împrumutat de către bulgari (**čul** „cu urechi mici sau ascuţite; fără urechi", **čúlet „**fără urechi"), sârbi (**čula, čúlonja** „cu urechile tăiate", **čulav** „cu urechile ciulite" , **čuloka,** nume de ied), unguri (**csula, csulya, sula** „cu urechile atârnând, mici sau tăiate, cu coarnele mici", **csuli, csulyi, csuri** „cu urechile lăbărţate, ciung, ciut", **csuliga** „cu coarnele mici"). Originea cuvântului este neclară, de fapt este cu etimologie necunoscută. Verbul **a ciulí** are trei sensuri: 1) „(subiectul e omul) a face (un animal, mai ales o oaie, un cal etc.) ciul (1), a-i ciuli sau tăia o ureche sau amândouă, retezându-le de la vârf"; 2) „(prin analogie) a rotunzi un trunchi, la capăt, spre a putea fi tras pe zăpadă"; **a tregăşi, a teşi**; 3) „(despre cal, măgar, catâr, câine, iepure etc.) a-şi mişca urechile, ţinându-le în sus sau îndreptându-le înainte, a şi le **ascuţi** (spre a auzi mai bine) sau a-şi da urechile înapoi (de spaimă, la fugă)". Se dau numeroase informaţii din anchete cum ciulesc urechile caii, câinii. Sânt consemnate mai multe derivate. Autorii **DA** încheie astfel prezentarea cuvântului: „Ca şi **ciul**, din care pare a fi derivat, verbul se găseşte şi la aromâni (**čulescu** „ascut urechea; tund, ciuntesc, curăţ un copac", **ciulit** „care trage cu urechea; ciuntit, curăţit de crăci") şi la megleniţi (**čulés**), iar dintre popoarele vecine, la sârbi (**čuljiti uši** „a ascuţi urechile") şi la ruteni (**čuliti, ščuriti** „a ascuţi urechile")".

Ov. Densusianu, în **Aspecte**, II, 67-70, se ocupă de **ciul**, precizând că are multe sensuri. Sensul primitiv ar fi fost „a tăia". Philippide a propus un etimon grecesc. În sârbă **Čula** este „oaie cu urechile retezate". Se întreabă dacă **ciulí** vine de la **ciulă**, sau invers. În bulgară **čule** înseamnă „cucuvaie". Cuvântul pare a fi apropiat de **ciulă**, cu penele în urechi ca nişte coarne teşite sau urechi mici.

Scanned with OKEN Scanner

Termenul din română este în legătura cu cel bulgăresc. Nu acceptă originea greacă şi propune o origine slavă, care nu a fost admisă.

N. Drăganu, **Românii**, 59, admite originea grecească propusă: „**Ciul** este deci unul din puţinele cuvinte privitoare la păstorit care ne-au venit din greceşte".

Al Ciorănescu, 207, consideră că **ciul** este un „deverbal" de la **ciulí**, ca **mototol** de la **mototolí**, şi prezintă vb. **ciulí** ca articol unic cu sensurile: 1) a (se) ghemui, a (se) încolăci"; 2) „(despre cai şi animale în general) a ridica urechile ţinându-le drept în sus"; 3) „a-şi încorda auzul"; 4) „a tăia urechile"; 5) „(Maram.) a rotunji extremitatea unui trunchi". La aromâni este **ciulescu**. **Ciulí** este „variantă redusă de la **ciuciuli** 'a (se) ghemui', cum demonstrează identitatea de sensuri", altfel spus este formă cu afereză. Dar se spune că verbul **a ciulí** nu are niciodată sensul „a (se) ghemui, a (se) încolăci", cum i se pare lui Ciorănescu. El afirmă că acest sens „este totuşi curent de la Budai Deleanu (**lupul flămând care sub deasă tufă ciulit pe pântece zace**) până la V. Voiculescu (**l-am găsit dimineaţa ciulit lângă un trunchi**)". În amândouă contextele, însă, **ciulit**, adv., nu are sensul „ghemuit" / „'încolăcit", ci „întins, lipit pământului", zicem noi: ca un ciuciulete. Nu acceptăm soluţia propusă de acest lexicolog.

În **MDA**, 548, **ciul**, cu atestare în răspunsuri la chestionarele lui Hasdeu, este cuvânt cu etimologie necunoscută. Are sensurile: (despre animale) 1) „cu urechile anormal de mici"; 2) „cu urechile sfâşiate"; 3) „căruia îi lipseşte o ureche sau ambele urechi, un corn sau ambele coarne"; 4) „murdar". Precizăm că **ciul** se referă şi la oameni, nu doar la animale. Verbul **ciulí**, însă, este un împrumut din sârbă, **čuljiti**, ceea ce nu se confirmă. Atestarea mai veche a cuvântului, la D. Cantemir, nu se confirmă, de asemenea, întrucât **ciul** (şi **ciulí**) prezintă atestări cu mult mai vechi. De altfel, verbul **ciulí** derivă de la **ciul**, şi orice altă explicaţie forţează lucrurile.

Cu privire la atestări, avem de spus lucruri importante, necunoscute până acum.

Întâmplarea face ca, în unele cazuri, prima atestare a unui cuvânt să ni-l prezinte ca nume propriu de persoană sau de loc. Această ipostază ne vorbeşte despre o mare vechime, întrucât apelativul trebuie să aibă o îndelungată viaţă până să ajungă antroponim sau toponimic. Aşa stau lucrurile şi cu **ciul**, care la 1214 a fost menţionat în **Registrul de la Oradea** prin derivatul **Chuley** (= **Ciulei**), nume al unui bărbat al cărui fiu s-a numit, latinizat, **Petrus** (p. 58, nr. 68). Este un hipocoristic (diminutiv) de la **Ciul** cu suf. **-ei**, pentru care vezi şi **DOR**, 241, sub **Ciul**. Peste cinci ani, în 1219 se menţionează numele unui bărbat **Chyul** (p. 90, nr. 104) (= **Ciul**). În 1220 apare consemnat numele de sat **Chula** (= **Ciula**) (p. 113, nr. 276); la 1231 a fost menţionat numele **Sula** al unui bărbat din satul Cheb, despre care Drăganu, **Românii**, 298, spune că trebuie citit **Ciula**, explicaţie pe care ne-am însuşit-o (vezi Popescu-Sireteanu, **Vechi nume**, 83, dar şi p. 50 pentru **Ciul**.) La începutul sec. al XV-lea existau cel puţin două sate **Ciula**, în Haţeg, **Ciula Mare** şi **Ciula Mică**, cel dintâi atestat la 1426, menţionat de mai multe ori în forme diferite: **Chwla**, **Cswlla**, **Chyalah**, **Chulah**, **Chula**, **Csula**; al doilea sat a fost atestat la 1447, poss. **Kyschwla**, în anii următori **Chischywla**, **Kis-Csula**, **Csulisoara** (Suciu,

Scanned with OKEN Scanner

I, 153); la această pagină din **Dicţionarul** lui C. Suciu: **Ciuleni, Ciula** cu atestare de la 1408 în forme precum **Inchel, Enchel**, sat în zona Huedin; **Ciula**, pronunţat şi **Giula, Ghiula**, ung. **Csula** în zona Dej, cu atestare de la 1566, 1567; sânt şi satele **Ciulea, Ciuleşti, Ciuleni** cu atestări mai recente). Pentru aceste numne, vezi şi N. Drăganu, **Românii**, 296, 299-300. Numele satului **Cil** din jud. Arad a fost atestat la 1369 în forma **Chyle** (Suciu, I, 148), variantă grafică a lui **Ciula** a cărei formă scrisă s-a impus în pronunţare, aşa cum Ciula Mică este şi **Cilişoara**. Prezentăm şi faptul că numele unui bărbat scris **Sula**, citit **Ciula** de către N. Drăganu (**op. cit.**, 298) a fost atestat la 1231 (p. 118, nr. 293).

De la un nume **Ciulu** a fost derivat numele **Ciulucan** care stă la baza toponimului **Ciulucani**, menţionat în documente moldoveneşti în sec. al XVII-lea. Cu un secol mai înainte a fost atestat numele de pâraie **Ciuluci** (**Ciulucul Mare, Ciulița Mare**) şi **Čiulucul Mic** (Gonţa, **Locuri**, 62). O persoană **Ciul** a fost menţionată la anul 1625 şi alta **Ciulucanul** la 1620 (idem, **Persoane**, 112-113).

Ne reţine mult atenţia făptul că **ciul, -ă**, este cunoscut şi la aromâni cu sensurile: 1) (arbre) sans branches, 2) „(cheval, mouton) qui a de petites oreilles; **arbure ciul, oi ciule** = arbore fără ramuri, oi cu urechi mici. Ca şi unii dintre cercetătorii care s-au ocupat de dr. **ciul**, şi T. Papahagi îl crede împrumutat din gr. **κυλλός** „difforme, estropié“, cu trimitere la gr. **čουλου, čουλα** (**DDA**, 448). Tot la aromâni este bine reprezentat verbul **ciulescu** „a ciuli; a tăia“, în contexte precum: **ciulim faglu** (=curăţăm de ramuri fagul); **nă avea ciulită de băteare** (= ne rupsese în bătaie); **vimtu arațe nă ciulea urecl'ile** (= vânt rece ne ciulea urechile); **ciuliĭună oară urecl'ile :nu si-avdza ţiva** (= am ciulit o dată urechile: nu se auzea nimc); **hil'ilu di amiră ciuli cu ureacl'ea şi avdzî** (= fiul de împărat a ciulit -a tras cu - urechea şi a auzit); **calu ciuli urecl'ile** (= calul ciuli urechile); **ciuleaşte di diparte** (= aude de departe); **s'ciulim cum si-ascălnă inima tu plătare** (= să luăm seama, să pricepem cum inima se agăţă în spate); **ciulea ncoá** (= ciuleşte, ascultă încoace); **nă dusim s'ciulim vârnă stearpă** (= ne-am dus să şterpelim vreo stearpă); **mi ciuliĭ fără s'mi-adukeaseă niţi câńil'i** (= mă furişai fără să mă simtă nici câinii); **Iani di-acló li-avea ciulită** (= Ion o tulise (fugise) de-acolo). Cu privire la origine, nici T. Papahagi nu poate spune nimic, ci doar trimite la alb. **çulis** „prendere in giro“; gr. τσουλόνω; τσουλώνω „écouter“, dr. **ciuli** .

Am prezentat foarte multe citate din DDA, 448-449, să se poată constata că la aromâni verbul **ciulí** are o semantică mai cuprinzătoare.

Dar la aromâni găsim şi nume de familii precum **Ciulea** şi **Ciulca** în Avdela, **Ciulu** în Lungini şi Magliani (Caragiani, II, 36, 40. Şi tot aici numele **Ciúli** frecvent în Târnova, pentru care am scăpat din vedere să notăm volumul şi pagina).

În meglenoromână verbul **tšul** (= ciul) înseamnă „ascult“, iar **tšulă** este nume de oaie (Capidan, III, 101).

Existenţa adj. **ciul, -lă**, şi a vb. **ciulescu** în aromână, a lui **ciul** în meglenoromână şi prezenţa lor la dacoromâni ca subst., adj., verb şi nume proprii cu foarte vechi atestări ne duce la concluzia că putem vorbi de elemente lexicale prezente în româna comună, cu ipoteza că este vorba de moşteniri autohtone.

Familia acestora pare să fie foarte bogată şi se cere o cercetare specială.

Scanned with OKEN Scanner

După rase, culori, pete etc. oile au nume comune şi proprii:

Arab, -ă, „care face parte din rasa caracul de culoare neagră“ (Blănaru, 28); **araman** „rasă de oi“: **Cârduri mari de oi din rasa araman şi ghivergic cu miile erau cărate în corăbii pentru sultan** (Coman, 8, din zona Bârlad-Galaţi), (Popescu-Sireteanu, **Contribuţii**, l09). Se pare că după noi, numai **MDA**, I, 112, a preluat cuvântul glosat de Coman, cu precizarea „nedefinit“ şi cu indicaţia: etimologie necunoscută. Probabil de origine turcă, fără să putem indica un etimon.

Mr. **aripátă, iripátă** „oaie care nu umblă cu celelalte oi laolaltă“ (Capidan, III, 27). Ar. **areapită** este prezentat în DDA, dar fără sens păstoresc. În dacoromână, avem **aripálnică** „oaie care stă mai mult singură“ şi **aripáriţă** „oaie care merge la aripa cârdului“ (Popescu-Sireteanu, **Contribuţii**, 108, din **Valea Trotuşului**, respectiv **Prahova**). Şi Bărbuţ, 14, cunoaşte **aripáriţă** „oaie care merge la marginea turmei“.

Armeancă „oaie neagră deschis“ (Precup, 24), „cu lână neagră deschisă“ (Stoian, 62).

Astragan „oaie cu lâna neagră, creaţă şi lucitoare“ (idem, 62) şi **astrahan** „pielicică de miel din rasa caracul cu părul mătăsos şi buclat“: **Port căciulă de-astrahan /Şi cămaşă de tulpan** (Blănaru, 39).

Ar. **bal'ĭŭ, bal'e**, pl. **bal'ĭ, bal'e**, are sensul „breaz“. Cuvântul este şi în albaneză, **balë** „cavallo a fronte bianca“ şi în greacă, **μπάλιος, ьάλους**. „Unul din cei trei cai ai lui Ahille se numea **Βαλιος**. În latină era **baliolus** „împestriţat“; „acest **baliolus** presupune existenţa unui ***baleus**“ (**DDA**, 255). De originea ar. **bal'ĭŭ, bal'u** s-a ocupat V. Bogrea, **Pagini**, 282-283, şi are în vedere numai sensul „cal breaz“, dar prezintă şi mr. **bal'ă** „oaie cu o pată albă în frunte“ (GS, I, 31). Noi am găsit **bălă, bele** „(oaie) albă pe bot“ (Pitiş, 204), ar. **bal'ă** „oaie neagră cu capul alb“ (Capidan, **Rom. nom.**, 106). Hasdeu, în **Et.**, 3, 426, susţine, după G. Meyer, originea traco-dacă a lui **bal, băl**, iar din răspunsuri ale corespondenţilor săi prezintă cuvântul **bălă (bălucă)** „bălaie, blondă“, „oaie **balî**, cu obrajii albi, curaţi de tot“; „bălaie este o oaie albă“; „oaia cu botul alb se zice bălă“; „la oaia albă se zice baluţă, la cea neagră – laie“, iar ar. **băl** are şi sensul „berbece sau câine negru cu o pată albă pe frunte“ (**op. cit.**, 417-418). Autorii **DA**, vorbind despre **băl**, scriu: „Prin cele mai multe părţi locuite de români s-a păstrat încă spre a servi ca nume pentru oi (miei şi berbeci) albi pe corpul întreg sau numai pe bot, în opoziţie cu **lai** = negru, mai rar şi pentru boi sau câini“, **miel bel, oaie belă**. „Cuvântul pare a fi vechi în limbă, precum arată derivatele (cfr. **bălan**) şi faptul că se găseşte şi la aromâni şi megleniţi: (bel „frumos, alb“); este slavul **bĕlъ**, „alb“ (luat dintr-un dialect care nu pronunţa **ĕ** ca **ea**“. Şi Al. Ciorănescu, 71, consideră cuvântul ca fiind de origine slavă, cu precizarea că **băl** „supravieţuieşte aproape exclusiv în der[ivate]“. Tot ca împrumut slav este prezentat în **MDA**, I, dar Gr Brâncuş, în **Vocabularul**, 133, îl include între elementele lexicale probabil autohtone, comparat cu alb. **bal**, acesta „legat etimologic de **ballë** 'frunte'“. „Termenul se raportează la i.-e. ***bhel**-'alb; cap'“, amintind, după Bogrea, „la Procopiu, **βάλας**, numele calului lui Belisarius“. Ne oprim aici cu prezentarea unor opinii despre originea lui **băl / bălă**. Considerăm că este o moştenire daco-tracă, peste care a venit sl. **bel**. Departajarea acestora, nu se

Scanned with OKEN Scanner

mai poate face cu uşurinţă. Reţinem câteva exemple: **Pleacă bălă, la porneală, Că ţ-o vini vremea iară** (**GS**, VI, 209, din Jina); **bălă** „alb curat" (Precup, 24); **oaie bălă**, „oaie cu lâna complet albă" (**Clopotiva**, 1, 75); **bală, băle**, „oaie albă" (**MDC**, I, 54, din Vâlcele-Turda). Sânt numeroase nume de familie: **Bal(u)** ar fi, după Iordan, **Dicţionar**, 44, sl. **Bal**, dar „Ar putea fi şi sl. **bel-** 'alb'. Cf. **băl** 'alb'"; în DOR, 194, sânt prezentate nume precum **Băl, Băla, Bălă, Bălu** şi multe derivate. **Băla** este nume de oaie şi nume de vacă (Banat) (**MCD**, I, 140, 141); **belâ** „oaie cu lâna de culoare albă" (Stoian, 62); mr. **beal**, nume, cu sensul „alb, frumos" (Capidan, III, 36-37); ar. **bealâ** „oaie albă" (la grămosteni) (Capidan, **Rom. nom.**, 106); **bălăş**, adj., „(despre animale, mai ales despre oi) cu părul alb şi cu botul alb-galben; nume ce se dă oilor albe" (**LR**, 1959, nr. 3, 64, din Stăneşti-Argeş); **băloşă** „nici roşie, nici galbenă" (Precup ,24); „cu botul pistruiat în toate culorile (Stoian, 62). Iată şi câteva exemple excerptate din variantele **Mioriţei**, după Fochi, **Miorița: S-aud lapte cioroind, Băle după miei zberând** (p. 608); **C-are oi mai multe Băle şi cornute** (p. 686); **Băla auzea, La Pătru-alerga** (p. 722); **Oile s-or strânzi [...,], Şeli belioari** (p. 849); **Oi, oi, oi mândre băluţă, Mândru mi-ţi cânta-n strunguţă** (p. 62).

Barz, cu varianta **bardz**, fem. **barză**, pl. **barzi**, **-e**, este prezentat de I. I. Russu, în **Etnogeneza**, 260, cu sensurile: „(despre păsări) sur, cenuşiu cu pene de culoare amestecată, albe şi negre", „alb, alburiu", „(despre capre) suriu, vânăt", „(despre fructe) (mere) barze". Derivate: **barză** este pasăre; **barza** şi **berzica** sânt nume de capră în Muscel; **bărzuică** (în Banat), **capră bardză, bărzan, -ă**, „cu pene sure, albe şi negre" (**gâscă bărzană, raţă bărzană, răţoi bărzan** şi despre capre, olt. **bărzoańe** Gorj), **barzoş. -oşe** (găină, Munţii Apuseni, zona Arieş); antropon. **Barzea, Barzu, Bărza, Barzul, Bărzilă, Bărzan, Bărzănescu, Berz(e)a, Berzul**, topon. **Bărzuica**. Aromânii au **bardzu, -ă**, „bălan" (capră **bardză**, mulă **bardză** „catâr bălan"), la sărăcăcianii grecizaţi; **bardzu, bardza**, la fărşeroţi **barză, barduşe, bardzucănat**; meglenoromânii au **bardza** nume de capră şi **bardză** „când e roşe pe bot, iar trupul e negru, sau are pe cap dungi de altă culoare", **ruşubardză** „oaie albă amestecat cu roşi". Autorul citează împrumuturile din limba română în limbi vecine, şi prezintă alb. **bardhë** „alb". Ca element româno-albanez indo-europoan, **bardz** nu poate fi de provenienţă slavă, căci din sl. avem **breaz** alăturat indigenului **bardz-**, care în perioada preromană era desigur termenul general pentru culoarea „alb; alburiu", înlocuit treptat cu termenul latin (**alb**) şi restrâns („albăstriu-vânăt-cenuşiu-sur") la domeniul vieţii agrare păstoreşti".

De la **bardz** s-a creat derivatul „independent şi vechi **barză**", pe care Russu îl prezintă în strânsă legătură cu baza lui lexicală.

I. I. Russu a preluat de la Hasdeu (**Et.**, **3**, 216-217) ideea că avem a face cu o moştenire autohtonă.

Gr. Brâncuş, în **Vocabularul**, 37-40, vine cu multe informaţii, pe care le prezentăm pe scurt. Din cauza concurenţei cu **alb** (din latină), „**bardzu** şi-a restrâns sensul la domeniul păstoresc, denumind culoarea albă sau bălţată a unui animal domestic (oaie, capră, catâr)". L-a înregistrat în sudul Albaniei, prin întrebare directă: **peru bardzu** „(despre capre) păr pestriţ", **oaie bardză** „oaie cu lână

Scanned with OKEN Scanner

pestriță". „E foarte probabil că pentru a se evita sinonimia cu **alb** (< lat. **albus**), rom. com. **bardzu** şi-a modificat sensul (în general „gris", atât în aromână, cât şi în dacoromână) şi şi-a restrâns întrebuinţarea la limbajul păstoresc, care depozitează cantitatea cea mai însemnată de elemente lexicale moştenite din substrat. Acest proces s-a petrecut chiar în limitele românei comune". De la aromâni, **bardză** a fost împrumutat în albaneză şi în greaca din Epir, iar prin păstorii români s-a răspândit în toate limbile balcanice.

Părerea lui Al. Ciorănescu, 80, că avem a face cu un „Cuvânt obscur, provenind probabil din lat. ***gardea-**, în loc de **ardea** 'bâtlan'" nu mai poate fi reţinută, după cele scrise de Russu şi Brâncuş.

Ca nume propriu, termenul în discuţie apare mai întâi ca antroponim. Astfel la 1470 este amintit comisul **Barsu** (**DRH.A**, II, p. 253, doc. 168), dar în Ţara Românească este menţionat **Bars**, jupan în sfatul domnesc la 1389, 1392 şi apoi la 1428 (**DRH.B**, I, doc. 10, 17, 28). Şi Hasdeu, **Et.**, **3**, 217, prezintă câteva atestări onomastice. Vezi şi **DOR**, 192; în **DERS**, 12, se glosează numele **Barză** menţionat la 1590.

Ar. **başúră**, în **oaie başură**, înseamnă „oaie bucălaie". Capidan, în **Rom. nom.**, 107, 172, scrie: „înţelesul cuvântului este 'înnegrit, murdărit'". **Başúr**, **-ră**, **başúri**, **-re**, este glosat în **DDA**, 257, cu sensul „murdar" , fără etimologie.

Bărnace, **oaie bărnace** înseamnă "oaie negricioasă" (Papahagi, **Graiul**, 214, din Borşa). În **MDA**, I, 240, **bărnaci**, **-ace**, are sensurile: 1) „(despre culoarea feţei) negricios"; 2) „(despre ochi) închis la culoare"; 3) „(despre oameni) oacheş". Vine din magh. **barnás**?

Bălţat, **-ă**, oaie „cu pete mari de lână albă şi neagră" (Stoian, 62). Al. Ciorănescu, 75 prezintă **balţ -uri**, cu sensurile: 1) „laţ, şiret, panglică";2) „voal al mirilor"; 3) „giulgiu"; 4) „animal cu gâtul alb sau pătat cu alb". La aromâni **balţu**. Vine din lat. **balteus** „panglică"; „Se foloseşte numai în Transilvania". În familia lui **balţ** include şi adj. **bălţat**, despre care spune că „se consideră în general cuvânt aparte, derivat direct din lat. **balteatus**" „încins, încununat". Şi autorii **MDA**, I, 235, prezintă cuvântul **bălţat** ca venind din lat. **balteatus**, despre animale, cu sensurile: „care are părul de culori diferite" şi „cu dungi sau cu pete de altă culoare". În toponimia Moldovei, satul **Bălţaţi** a fost menţionat la 1426, iar în Ţara Românească la 1483; ca antroponim, atestările sânt mai târzii, în Moldova la 1527-1546,iar în Ţara Românească la 1530 (**DERS**, 14). Vezi şi **DOR**, 189, sub **Balţ**.

Bece este înregistrat de Muşlea, **Cercetări**, II, 33, cu sensul „berbec" şi cu explicaţia: „termenul e cunoscut şi la aromâni: oi beci = albe, frumoase". Th. Capidan, în **Rom. nom.**, 106, arata că **beča** este „oaie albă şi frumoasă". În **DDA**, 268, **bečĭŭ**, **béče** , are sensul „alb-auriu", în exemple ca acestea: **am 'nă sută di oi beci** = am o sută de oi albe-frumoase; **lăsai becile acó** = am lăsat acolo oile sau caprele albe-aurii. Cuvântul este cu etimologie necunoscută. Vezi şi Capidan, **DR**, IV, 1, 282-283: „Oaie albă cu o pată roşie împrejurul ochiului".

Ar. **beča** este răspândit şi în Albania ca nume propriu pentru oameni blonzi, opus lui **caramuzi**; este diminutiv al lui **bĕlce** (din **bĕl** şi suf. **–če**), dar este greu de explicat căderea lui l. (Capidan, **Rom. nom.**, 172).

Scanned with OKEN Scanner

În **MDA**, I, 253, este glosat adv. **belci**, în expr. **a lega belci** = a lega strașnic, a lega cobză, cu etimologie necunoscută, dar lipsește adj. **belci**, cum apare în versurile: **Patruzeci de berbeci, Tot de-ai mândri și de-ai belci** (Timoc, 157). Probabil același cu baza numelui de familie **Belciu**, care poate fi sl. **belče**, diminutiv al lui **bělъ** „alb", devenit și nume de oaie cu lâna „limpede albă"; **belcioacă** în Sângeorz (Năsăud) (vezi și **DR**, IV, 444, C. Diculescu).

Belgi „albi" este variantă a lui **belci** din sg. **Belciu** „alb" (Capidan, **Rom. nom.**, 172). Ex. **Cinci sute de berbeci belgi** (Giuglea – Vâslan, **De la românii din Serbia**, 283)

Mr. **beloglavă**, adj., „(despre oaie) cu botul alb la oaie neagră". Din bg. **běla –glava** (Capidan, III, 37); „oaie neagră cu botul albicios" (Candrea, **Vieața**, 31).

Belonógă, adj., „(despre oaie) cu picioarele albe la oaia neagră". Din bg. **běla noga** (idem, III, 38) (Vezi și Candrea, **Vieața**, 31).

Bércă, adj., „(despre oi) cu coada scurtă" (Stoian, 63). Cuvântul este înregistrat în dicționare. Astfel, **DA**, **berc**, **be(á)rcă**, adj. Are sensul „Cu coada scurtă sau scurtată, fără coadă, spec. (despre bou și despre vacă) cu coada fără șfichi (sau fără canaf)". Dintre exemplele prezentate, vom reține două: **Vreo cinci sute de berbeci,...Tot berbeci de coade berci** (Teodorescu); **Două năpârci berci** (Păsculescu); **bearcă** este o fată fără coade, o cămașă scurtă. De aici nume de câini ciobănești și de vânătoare. Și (fem) **berca**; **berg**. Fără etimologie. Candrea glosează cuvântul fără etimologie. Șăineanu (1995) cunoaște sensurile: 1) „(despre animale) cu coada scurtă sau scurtată, fără coadă: **găină bearcă**; 2) „teșit, fără țugui": căciulă **bearcă**. Originea cuvântului este necunoscută. Scriban, 164, crede că vine din germ. **brecha**, ngerm. **bruch** „frântură, sfărâmătură"; „Evoluțiunea înțelesului e: 'micșorat, scurtat, berc'", cu trimitere la **ciumpav** și **ciubelc**. A1. Ciorănescu, 88, scrie că **berc** vine „Probabil din v. germ. **brecha** [(...)], prin intermediul unui cuvânt sl. pe care nu îl cunoaștem". Din familia lui **berc** fac parte **bercă** „oaie cu lâna creață și scurtă"; **bârcă** „oaie cu lâna creață"; **bârcaci** „cioban", pentru care vezi **bircă**. **DEX** și **MDA** prezintă cuvântul ca fiind cu etimologie necunoscută, neadmițând propunerile lui Scriban și Ciorănescu.

Cuvântul **berlíe**, **berlíi**, prezent în versurile: **Câși ari oi multe: Vo nii șî patru suti, Berlii șî cornuti** (Diaconu, **Vrancea**, 1, 323), nu este cunoscut autorilor **MDA**, I, și nu l-am găsit în o seamă de glosare cercetate.

Mr. **bilítsă** are sensul „oaie cu lâna albă": **Toati bilitsi și rusi** (= toate albe și roșcate) (Capidan, III, 39); „oaie albă" (Candrea, **Vieața**, 30).

Bircă, **birci**, este „oaie de rasă merinos" (**Lexic reg.**, **2**, 35, din Bocșa Română). Pentru acest cuvânt, autorii **MDA**, 1, 273, trimit la **bercă**, socotindu-l variantă a acestuia, care înseamnă „oaie cu lână creață și mică"; „lâna bercăi, de obicei vopsită". Etimologia este necunoscută. Ov. Densusianu, **Aspecte**, II, 32-33, prezintă termenul ca nume al unei oi cu lâna scurtă, fină. În ungurește forma cuvântului este la fel ca în română.

Biță este prezentat cu sensul „șută albă" (Precup, 24). În **MDA**, I, se prezintă **biț** „șuviță de păr sau de lână" și **biță** „cuvânt cu care se strigă după oi" (trebuia să se spună: „se strigă oile", nu „se strigă după oi"). Și unul și celălalt sânt

Scanned with OKEN Scanner

cu etimologie necunoscută. Oricum **biță** „șută albă" trebuie să fie un cuvânt de alint pentru oaia care se ține de ciobani. În Bucovina am înregistrat interj. **biți-biți** folosită la chemat oile, iar **bítica** este nume de alint pentru oi mici, pentru miei și mioare.

Bârsană „oaie cu lâna lungă și aspră"; rasă de oi. Derivă de la numele propriu **Bârsa**. „**Oi bârsane**, în județul Sibiului și Făgărașului. La Săcele, lâna tot țigaie" (Pitiș, 165). Bârsană este și oaia „punctată pe bot cu negru și alb" (Diaconu, **Păstoritul**, 37). Cuvânt frecvent în variantele **Mioriței**.

Bóboșă „(oaie cu picuri negri numai pe obraji" (**Clopotiva**, I, 75). Poate fi **boboș**[2] „pestriț", din magh. **baboș** (**MDA**, I).

Brez, berbece brez „berbece negru cu capul alb" (din Crăcești – Maramureș) (Papahagi, **Graiul**, 215); **12 oi negre breză cu 12 mei negri breji** (Ștefanelli, 16, an 1696); **brează** „neagră, și pe cap cu alb" (Precup, 24); „cu un semn mare și alb pe fruntea neagră" (Stoian, 65); **briázî, brezî** „albă la păr și cu o pată neagra la bot sau în frunte" (Diaconu, **Păstoritul**, 37); „oaie cu pete negre la gât" (din Teșna, jud. Suceava).

Brândușă „(oaie) cu lâna înflorată, asemănatoare floarei numită brândușe" (Stoian, 63).

Brumărie „cu lâna înspicata ca a jderului" (Stoian, 63); **brumărie** (sânii) „neagră la bot" (Diaconu, **Păstoritul**, 37).

Bucălaie. DA înregistrează cuvântul numai ca subst. fem., cu sensurile „oaie [...], mai rar capră [...] cu botul negru [...] sau sur [...], **p. ext.** a cărei lână pe fălci e de altă coloare decât pe bot [...]. Masculinul e **bucălău**: berbec [...] sau câne [...] **bucălău**: cu un obraz sau cu amândoi obrajii lăi (=cenușii) [...]". Se afirmă că este o „compoziție născută din aglutinarea cuvintelor **bucă** și **laie** (cfr. coate-goale, burtă-verde etc.)" (**DA**, I, 663-664).

Candrea, 176, prezintă pentru adj. **bucalău,-laie**, sensul „cu botul negru, cu una sau amândouă fălcile negre (vorbind de berbeci sau de oi, capre)", cu precizarea că se explică prin **bucă** și **laie**. Scriban, 200, consideră că **bucălău, -aie**, are sensul „bucălat". Cu lână multă (vorbind despre oi)" și trimite la **lău, laie**. **DM, DEX** și **MDA** dau aceeași explicație, pe care o considerăm inacceptabilă.

Toți lexicografii s-au grăbit când au afirmat că **bucălaie** are sensul consemnat în dicționare. Este drept că ei au avut în vedere mai multe izvoare, între care răspunsurile la chestionarul lui Hasdeu, dar textul de bază, atât în formularea definiției din **DA** (preluată de alte dicționare), cât și precizarea originii cuvântului a fost reprezentat de versurile: **Mioriță laie, Laie bucălaie** din **Miorița** (varianta Alecsandri). Pentru înțelegerea mai bună a sensului era necesar un context mai larg. Astfel am înțelege că **bucălaie** nu se referă la botul negru sau sur al oii ori la lâna de altă culoare pe fălci decât pe bot. Dar trebuie să aducem în discuție și alte extrase din texte folclorice. Prezentăm câteva citate din Diaconu, **Vrancea**, I: **Ńioriți lai, Lai, bucălai, Di trii zâli-ncoași Gurița nu-ț taśi** (p. 315); **Ńioriți lai, Lai, bucălai, Di trii zâli-ncoași Gura nu-ț măi taśi; Nu știu śi nu-ț plaśi** (p. 321); **Ńioriți lai, Lai, bucălai, Di trii zâli-ncoași Gura nu-ț măi taśi; Furi ti-ar fura, Lupu ti-ar mânca, Da śi zgheri așa?** (p. 336); **Ńioriți lai, bucălai, Śi zgheri tari, Śi nu-ț**

Scanned with OKEN Scanner

plaśi? (p. 368); **O ńioriţî lai, Lai, băcălai, La lânâ ţâgai, Ia niśi nu mânca, Ia ńiśi nu bia, Numa că zghera** (p. 448). Uneori **bucălaie** stă lângă subst. **oaie**: **Oai bucălai, Di trii zâli-ncoaśi Gura nu-ţ măi taśi** (p. 345); **Oai bucălai, La lâna ţâgai, Di trii zâli-ncoaśi Gura nu-ţ măi taśi** (p. 413).

Sânt cazuri când poetul popular foloseşte numai adj. **laie** lângă subst., iar în versul următor se fac precizări în legătură cu culoarea lânii: **Da o ńioriţî lai, Cu lâna plăvai** (p. 349); **Ńioriţî lai, Cu lâna pârnai, Di trii zâli-ncoaśi Gurița nu-ţ taśi** (p. 371); **Ńioriţî lai, Lai şî bârsană** (p. 331); **Ńioriţî lai, Cu lâna ţâgai** (p. 344). Cum să fie mioriţa **laie** cu lâna **plăvaie, pârnaie, bârsană, ţigaie**? Deducem că **laie** nu se referă la lâna neagră, ci reprezintă o variantă cu afereză a cuvântului **bucălaie*** (sau chiar a lui **bălaie**, ca în **Laie / bălaie** (Teodorescu, 219).

Putem observa că, în toate exemplele prezentate, mioriţa sau oaia (laie, bucălaie) zbiară. Uneori chiar se spune că ea este **năzdrăvana**, adică **ne zdravănă**, bolnavă, ceea ce spune şi baciul din Varianta Alecsandri: **Ori eşti bolnăvioară...**Ciobanul o întreabă: **Ce? Mi-eşti năzdrăvană?** (versul este, însă, scris: **Śi-ńi ieşti năzdrăvanî?** (Diaconu, **Vrancea**, I, 331) fără virgulă după **śi** = ce). Din cauza bolii, crede păstorul, **Di trii zâli-ncoaśi Gura nu-ţ măi taśi**. Şi o întreabă: **Spuni-ńi śi ţâi ţâi?** (I, 331). Venim şi cu alte exemple: **Ńioriţî bârsană, De-i hi năzdrăvană; Di trii zâli-ncoaśi Gura nu-ţ măi taśi** (p. 378); **Oai năzdrăvană, Cu lâna plăvană; Şî cari zghera Şî mereu strâga** (p. 357). Strigătul mioriţei / oii este un plâns: **Stăpâni, stăpâni, Ǵin pi lângî mini, Cî ieu plâng di tini** (p. 343-344).

Lucrurile se limpezesc, încât putem spune că **mioriţa/oaia bucălaie** este cea care zbiară (**Ia pi drum merźia Şî mereu zghera**, p. 375), căreia nu-i mai tace gura, care plânge în felul ei. A admite în continuare că **bucălaie** se referă la capul / botul / culoarea petelor de pe obrazul mioriţei înseamnă a neglija sensul evident şi a accepta o explicaţie eronată cu privire la originea cuvântului.

Româna a moştenit din latină cuvintele **bucca** „gură“ şi **gula** „gâtlej, gât“, figurat „gură“. Cu timpul (nu ştim din ce cauză), sensul figurat a început să fie extins şi asupra lui **bucca**, iar acesta, după ce a trăit multă vreme cu sensul „gură“, a început să capete semnificaţia „obraz“, iar figurat sensul „fesă“, care cu timpul s-a generalizat în toate dialectele româneşti.

Probabil din latină avem vb. **îmbucá** „a mânca, a băga în gară“ din ***imbuccare** (< **im** + **bucca**), inclus firesc în familia cuvântului **bucă** „gură“.

De la **bucă** „gură“ derivă **bucălău**, cu suf. **-ălău**, cu sensul neînregistrat „copil care plânge“, dar acum mai ales „animal care zbiară, care scoate sunete caracteristice“, prezent în exemple precum: **Un berbecel rău, Rău şi bucălău** (Manolescu, **Plai**, 324); **Cel berbece lai, Lai şi bucălai Din gură-mi grăia** (Neagu, **Colinde**, 57). Încercarea autorilor MDA, I, de a explica subst. **bucălău** prin

---

* Avem numeroase cazuri de afereză în care se reia partea finală a cuvântului: **lări - călări, ciubăru - băru, curcubău - bău, buhurează - rează, ludă - zăludă, lucă - năluca, şopârlaiţă - laiţă, dari - zidari, mari - drumari, colac - vârcolac** (Vezi Popescu-Sireteanu, **Memoria**, II, p. 22)

Scanned with OKEN Scanner

bucălat „plin la față", este inacceptabilă, întrucât **bucălat** se explică prin **bucălău**, cu înlocuirea lui **-ău** prin **-at**. Pluralul lui **bucălău** este **bucălăi**, iar femininul **bucălaie** și înseamnă „(oaie) care zbiară, care scoate sunete caracteristice". Facem constatarea că **bucălău**, în **MDA** cu sensurile „berbec", „câine" nu este decât masculinul lui **bucălaie**, iar explicarea acestuia prin **bucă** și **laie**, deși are o tradiție etimologică, este greșită. După ce a fost uitat sensul „copil care plânge", iar parțial și „animal care zbiară, miel, oaie, berbec care scoate sunetele caracteristice", cum reiese din folclor, s-a crezut că **bucă** + **laie** au dat **bucălaie**. În această privință, aducem în atenție faptul că Ciorănescu, 118, spune: „Derivarea și relațiile reciproce între **bucălat** și **bucălai** nu sânt clare". Tot el spune că unii autori, între care și cei ai **DA**, „admit că **bucălai** 'cu capul negru' a rezultat din compunerea lui **bucă** 'obraz' cu **lai** 'negru', cu toate că nu este posibilă aplicarea lui **bucă** 'obraz' la animale și, pe de altă parte, în ciuda evidentei identități a lui **bucălat** 'gras' cu **bucălai** 'cu capul negru'. Credem că trebuie mai curând plecat de la var. **bucălău**, al cărui f[eminin] normal, **bucălaie**, s-a interpretat, probabil, prin etimologie populară, ca fiind în legătură cu **laie**, cu care nu are nimic a face în realitate. Cu toate acestea, persistă dificultatea derivării lui **bucălat** plecându-se de la **bucă**"; „S-ar putea avea în vedere o primă der[ivare] pe baza suf. **-lău** (cf. **fată** > **fătălău**), prin care s-a format probabil un fals participiu **bucălat**". Sânt observațiile unui lexicograf care nu preia mecanic cele afirmate de predecesori, ci vine cu idei proprii, în cazul de față idei care merită mult interes.

Buzată „cu botul pestriț" (Stoian, 63); **Buzata** nume de oaie (în AAF, VII, 19).

Búzure „(oaie) pistriță pe bot și pe picioare" (**Clopotiva**, I, 75); **buzurină** „(oaie) care are buza neagră (sau pete negre pe bot), cu etimologie necunoscută în **MDA**; **buzurică** este un sinonim al lui **buzură**, cu etimologie necunoscută în **MDA**; „oaie cu mici pete negre pe bot"; și **buzurie** „oaie cu buza neagră" (**MDA**). **Buzurie**, **buzurică** și **buzurină** sânt, cu certitudine, derivate ale lui **buzure**, iar acesta este derivat al lui **buză**; „Segmentul **-ur-** neaccentuat arată că **buzur(ă)** trebuie să fie foarte vechi" (Brâncuș, **Vocabularul**, 53; de aici reținem informația că **buzur** înseamnă „pete roșii pe bot", Drăganu, **DR**, VI, 265). Este cunoscut numele de familie **Buzura** pe care Iordan, **Dicționar**, 93, îl consideră gr. **Buzura(s)**, ca și pe **Buzurin**, în loc să-l apropie de rom. **buzură**.

Buciu, cu accent necunoscut, probabil **bucíu**, cu fem. **bucíe**, în **DA** „(cal) puțin galben pe bot"; în **MDA**: „(cal) murg, cu burta și botul gălbui", cu etimologie necunoscută; nu este înregistrat sensul, în structura **oaie bucie** „oaie vărgată în galben în jurul și dedesubtul ochilor" (Papahagi, **Graiul**, 215). Nu a fost acceptată etimologia **buccivus**, **-a**, **-um** din **bucca** „față, obraz", ca fiind neconvingătoare.

Cácior, **-ă**, înseamnă „(despre oi) alb în frunte (**cácir**), cu botul și picioarele albe (**cáșer**), cu lâna roșietică și cu pete în jurul ochilor (**căciúr**)" și **cácior**, **cáciur**. **Caciora** sau **pistrița** „oaie albă-neagră". Se spune și despre cai, cacior. Are mai multe variante; fără etimologie în **DA**; **cácior**, **-ă**, „pestriț alb cu negru" (despre porci) (Ar. Densușianu, în „Rev. crit. lit.", III, 1895, p. 91). În Teșna, jud. Suceava, **cáceră** „(despre oi) neagră, cu alb pe bot și cu o pată albă mai mare pe funte".

Scanned with OKEN Scanner

Ar. **caléşŭ, -şe**, pl. **caléşi, -şe**, „oacheş“: **am un mânár caléşŭ**. Autorul compară cuvântul cu alb. **kalésh** „biondo; animale lanuto“; bg. **kaléšŭ** „benoâte coccinée; écarlate“; gr. **καλέσιω**; gr. **κάλεσσα**; **κάλισους**; **καλέσης**. Cuvântul este acelaşi cu **cálişŭ, -şe**, în structuri precum **ţe ğĭone aléptu! birbéc cálişŭ** (= ce flăcău distins ! berbec bălan-oacheş) (**DDA**). Th. Capidan, în **Rom. nom.**, 106-107, scrie: „**oaia caleşă** este aceea care are pată neagră pe cap. În orice caz, ea este opusă **oaiei beča**“: **Am nă sută oi beči Ş-ningâ ahât alte caleşi**; „oaie cu negru pe cap“. Dalametra dă sensul „oi albe cu dungi negre pe cap, pe corp şi picioare“. Elena Scărlătoiu, în **Studii dialect.**, 290, se ocupă de acest cuvânt aromânesc şi îl consideră autohton, care la origine „va fi însemnat 'închis la culoare', antonimul lui **bárdzu**“; „cu timpul şi-a restrâns aria semantică“. Meglenoromânii au **căléş** „idem“, „concurat, la rându-i, de **oácl'iş** 'oacheş, cu ochii negri, de culoare închisă'“; „sensul său de bază a avut aceeaşi istorie ca şi ar. **cáleşŭ, călişŭ**“. **Caléşă** „oaie cu cearcăne negre în jurul ochilor“(Candrea, **Vieaţa**, 30). Este acelaşi cu dr. **gáleş**, neînregistrat de Russu, **Etnogeneza**, şi Brâncuş, **Vocabularul**. Are sensul „(despre ochi, privire, căutătura) dulce, dornic, doritor, trist, plin de durere“. Cuvântul a intrat în limbile (dialectele) sud-slave. Acceptăm originea autohtonă a lui **galeş, caleş**, împotriva unei soluţii prin bulgară propusă în **DA** şi alte dicţionare, inclusiv **DEX**. **Caleşiu** şi **Galeşiu** sânt nume date de păstorii aromâni unor miei şi berbeci (Popescu-Sireteanu, **Înţelepciunea**, 139).

Ar. **carabáşu, - şe** , „oaie (albă) cu negru la cap“, din tc, **kara** „negru“ + **bach** „cap“. (**DDA**). G. Pascu, în **Sufixe**, 361, prezintă varianta **cărabaşă**.

Th. Capidan, în **Rom. nom.**, 106, vorbeşte despre **caramuză** „oaie neagră de tot“, iar la p. 173 spune că acest cuvânt este tc. **karamuzi** „negru, strălucitor“. În **DDA, caramuz, -muză**, este fără etimologie.

Căciulátă „(oaie) cu lână multă pe cap, încât aproape nu vede“ (Stoian, 63).

Căşiúră a fost înregistrat cu sensul „(despre oi) împestriţată cu alb şi cu negru“ (Densusianu, **Graiul**, 312). În **MDA**, cuvântul **caciur, -ă**, este prezentat cu mai multe variante, cu etimologie nesigură şi, pentru păstorit, cu sensul „(oaie sau miel) cu lâna neagră pe trunchi şi albă sau brumărie pe bot, urechi, labe şi coadă“. Vezi **cácior**.

Mr. **călpărişti**, adj. „(despre oi) cu urechile lăsate în jos, blegi“ (Capidan, III, 57; „din bg. **klapam**“)

Călugără, calúgârî „oaie toată neagră“ (Teşna, jud. Suceava).

Ar. **cănută**, masc. **cănut**, are sensul „cărunt“ (vorbind despre capre): **doi edz cănút** (= doi iezi cărunţi / cenuşii). Din lat. **canutus**. Îl înregistrează şi Capidan, **Rom. nom.**, 171, tot ca moştenire latină.

Căprina, nume de oaie (în Banat) (**MCD**, I, 140).

Cărbună „(oaie) neagră la bot“ (Precup, 24).

Mr. **cărcătšenís, -ă**, adj. “(despre oi) mare, cu lâna lungă şi aspră“ (Capidan, III, 60).

Scanned with OKEN Scanner

Cârcioabă „nume dat unei oi cu lâna creață. Din sl. **krъč**, prezent și în **cârcel** „răsucit" (Densusianu, **Aspecte**, II, 83). Și **cârcioare** „se zice **oi cârcioare** când au lâna creață" (Damé, **Încercare**, 67).

Cârleba, nume de oaie (în Banat, **MCD**, I, 140).

Cârnău, -aie, „(oaie) cu coada groasă". Etimologie necunoscută (**MDA**, I).

Ceaușă „(oaie) cu lâna cenușie închisă" (Stoian,63).

Cepsoan'a, nume de oaie (în Banat, **MCD**, I, 140, scris: **Cepsónea**).

Cercelată „(oaie) cu cercei crescuți pe urechi" (Stoian, 63).

Ceridoană „(oaie) cu pete roșii pe cap" (Diculescu, în DR, IV, 1, 44, din gr. **χελιδόνιος**, ionic **κελιδονιος**.

Ciocobiță, nume de oaie (D Dan, 7).

Cionca, nume de oaie (în Banat, **MCD**, I, 140).

Ar. **čĭucánă**, „oaie cu talancă" (**DDA**, din **ciocan**).

Ciucura, nume de oaie (în Banat, **MCD**, I, 140; cf. adj. ciucură = oaie (în ghicitori) (**DA**).

Ciufoańa, nume de oaie (în Banat, **MCD**, I, 140, scris: **Ciufónia**) .

Clepana, nume de oaie (în Banat, **MCD**, I, 140).

Clopotar, „oaie care merge cu clopotul sau cu talanca înaintea turmei"(nu am notat sursa).

Coacin „berbec cu botul galbăn" (L. Costin, **Graiul**, I, 89); **Coacina**, nume de oaie (în Banat, **MCD**, I, 140); ar. **coațină** „oaie cu pete roșii pe obraz" (Capidan, **Rom. nom.**, 106); numele vine din latină (idem, **ibidem**, 171); mr. **coatsină** „(despre oi) roșcată" (idem, III, 74) și mr. **oaie coațină** „oaie cu pete roșii pe bot sau pe cap, oaie roșcată" (în **GS**, III, 20l). **DDA** glosează acest cuvânt, **coațin, -nă**, adj., cu sensul „(despre oi) roșcat la cap". Vine din lat, **coccinus**. În **DA**, **coacin** este glosat ca fiind folosit în Banat, despre oi „cu botul galben ori roșu"; **coacin** = berbec cu botul galbăn ori roșu. De la păstorii români din Balcani, cuvântul a fost împrumutat în greacă și înseamnă „oaie albă cu pete roșietice pe obraz și pe picioare".

Coadeșa, nume de oaie (în Banat, **MCD**, I, 140).

Coarbă „oaie cu lâna neagră, dar mică" (Stoian, 63); și **corboasă** „cu lâna neagră ca pana corbului" (Diaconu, **Păstoritul**, 37).

Codalb și **cudalb(ă)** „cu pete albe" în jud. Lăpușna (**AAF**, II, 178); „cu coada pe jumătate albă" (Stoian, 63); „(despre berbeci) negru, cu capul alb" (**Drăguşeni**, 79).

Cokiróșil, -lă, adj. „roșiatic": **bečile ș' caléșile ș' laile cokiróșile** = bălanele și oacheșele și bietele (dragile) roșcate. Fără etimologie în **DDA**. Se întâlnește la aromânii din Albania (Capidan, **Rom, nom,**, 107).

Cornuta, nume de oaie (D. Dan, 7).

Mr. **cenă**, scris **tšénă** „oaie sau capră cu lâna amestecată" și „nume de cățea" (Capidan, III, 96).

Mr. **ciup** scris **tšup** „oaie sau capră cu urechile mici" (idem, III, 101),

Dalboșel, dalboșea, pl. **dalboșele** „(despre oi) albe la coadă" (Petrovici, **Scărișoara**).

Scanned with OKEN Scanner

Depúsă, adj. „(despre vacă) gata să fete“ (Bărbuţ, 70). Cuvântul este cunoscut şi din Bucovina.

Flor, floră „alb-auriu“: **ţaplu aţel florlu tradze năinte** = ţapul cel alb-auriu merge înainte / în frunte. Din lat. **florus** „fleuri, éclatant“ (**DDA**, 556-557).

Fumură „cu lâna cenuşie“ (Stoian, 63).

Mr. **girdănlíă** „(oaie) neagră cu gâtul alb sau cu gâtul de altă culoare decât restul corpului“ (Candrea, **Vieaţa**, 30).

Ar. **(oi) greale** înseamnă „(oi) însărcinate“ (Capidan, **Rom. nom.**, 124).

Grivă „(oaie) cu lâna de culoare şoricie ca a grivanilor“ (Stoian, 63); „(oaie) care are alb la gât“ (Teşna, jud. Suceava); **griv** „se zice despre câinele suriu cu alb pe la gât, pântece şi picioare“; **Grivu** şi **Griva** sânt nume de câini (**GS**, VI, 237, din Jina).

Haica este nume de familie; **haică** „numire pe care ciobanii o dau oilor după culoarea lânii“. Şi **Haicu** (Iordan, **Dicţionar**, 234-235).

Hăbucoasă „(oaie) cu lâna mare şi deasă“ (Stoian, 63).

Hrişcă „(oaie) cu pistrui deşi pe obraz“ (Precup, 24).

Hulpoaică „(oaie) cu coada lungă şi stufoasă“ (Stoian, 63).

Împăiată „(oaie) cu lâna crescută primăvara, după ce se dă la iarbă (iarna lâna nu creşte)“ (Herseni, **Probleme**, 28).

Jâgără, jâgări „nume dat unei oi slabe“ (**LR**, 1963, nr. 2, 153, din Pârteştii de Jos, jud. Suceava).

Kicată „(oaie) cu lâna albă înflorată cu negru“ (Stoian, 63).

Ar. **l'ear, l'eară**, adj., „pestriţ“ (despre oi, capre, cai, câini): **muldzi-ńi l'eárile** (= mulge-mi caprele bălţate). Fără etimologie în **DDA**, comparat cu alb. **lára lára** „di vari colori“, gr. **λ'αρους**. Şi Capidan, în **Rom. nom.**, 172, îl înregistrează, cu „origine nelămurită“. Sinonim al lui **l'ear** este **péstru**, din bg. **pŭstŭrŭ**.

Lacramioară „nume dat unei oi care are sub ochi nişte pete ca lacrimile care curg“ (Teşna, jud. Suceava).

Mr. **lisă**, adj. „(oaie) cu fălcile roşcate“ (Candrea, **Vieaţa**, 30; Capidan, III, 171). Din bg. **lisa** (**lisica**). Vezi şi **Lisa**, nume de localităţi în jud. Braşov, Olt, Teleorman.

Lai, laie „(oaie) cu lâna neagră şi bătută“ (Stoian, 63); „aceea care e complet neagră“ (**Clopotiva**, I, 75); **oaie laie** „oaie surie“ (**GS**, VI, 240); „nici albă, nici neagră (sură căruntă)“ (Diaconu, **Păstoritul**, 37); „laie - neagră, cam albă“ (Pitiş, 170); **Şi gândul acesta nu-l lăsa în pace. Sta bătut ca un cui în capul lui cel bătrân şi lău** (Rezuş, **Dochiţa**, 104); **după aceea un berbec lăi cu coarne răsucite de multe ori, s-a oprit în spatele dulăilor** (Camilar, **Turmele**, 130); **să nu spuneţi nici laie, nici bălaie** (Creangă, I, 10); **se fac multe giguri de sumani, şi lăi şi de noaten care se vând şi pănură, şi cusute** (idem, I, 178); „**Laie** însemnează neagră. Românii din Macedonia zic **Marea-laie** (Marea Neagră), **ochiul lai (ochiul negru)**“ (Teodorescu, 510, nota 3). Pentru **láĭŭ, láĭe** (articulat sg. **láĭlu**) „negru“, „nefericit“, în **DDA**, 722, sânt multe informaţii. Reţinem câteva exemple ilustrative: **mâne va túndem lăĭle** (= mâine o să tundem oile negre); **iară lăile nu li şti?** (= iară nu le ştie negrele litere? = iar nu ştie să citească?); **Laia-amare** (= Marea Neagră), vezi şi bg.

Scanned with OKEN Scanner

černo more; plâng şi lăili fărşiroţi (= plâng şi bieţii fărşiroţi); **ma s' nu-ńĭ kerdu laia minte** (= dacă nu mi-oi pierde biata minte). În albaneză şi în greacă, **lai, laie** reprezintă împrumut din aromână (vezi alb. **llájë** „pecora; capra", gr. **λαϊος** „(oiseau) grive". După opinia lui Tache Papahagi, **laiu** vine dintr-un lat. neatestat, ***lajus**.

Laia este nume de oaie (în Banat, **MCD**, I, 140), în Bucovina unde înseamnă „sur" (Dan, 7), dar şi în alte părţi. În toponimia dacoromânească avem **Laieta**, pârâu în Scorei-Făgăraş la 1391; **Laiovul lui Stroe**, sat la 1475-1476; în antroponimie **Laiotă Basarab** (1473-1477) (**DRH.B**, I, 553), **Laiută** (**ibidem**, II, 517); **Laiu** (**ibidem**, XXI, 510); şi în Moldova un **Laiotă** este menţionat la 1604 (Gonţa, **Persoane**, 374). Vezi şi DOR, 307.

Cu privire la origine, Hasdeu, în **Et., 3**, 421, îl citează pe Gustav Meyer, care „se rosteşte foarte corect", anume că **lai** este „un cuvânt pastoral, pe care l-au propagat ciobanii români". De la aceştia, cuvântul este la albanezi, **laï, laïe** „ oaie cu lână albă şi neagră", la boemi **laïka** „oaie neagră", la ruteni **laïistyi** „negru". **Laie de ţigani** = „ceată de lăieşi". „**Lai** este curat românesc". „Sensul fundamental al cuvântului nu e 'negru', ci 'nenorocit'. Acest sens apare la fiecare pas îi poezia poporană macedo-română şi s-a răsfrânt acolo în verbul **lăire** 'maudire'". „Din forma latină arhaică **laivus** (gr. **λαιος, λαιfos**) vine d-a dreptul românescul **lai**". În **DA**, sensul este prezentat mai nuanţat: „(Termen păstoresc. Despre lână sau despre ţesături din lână de oaie) negru (în opoziţie cu „alb" sau „bălan"); (adesea) negru amestecat cu fire albe, cenuşiu, sur; (pe alocuri confundat cu) vânăt;) (despre oaie) cu lâna neagră (şi bătută) sau sură, căruntă, nici albă, nici neagră". Ar veni din lat. **labes** „pată neagră" (vezi **DA**) (vezi şi Caracostea, I, 45-51; Giuglea, **Fapte**, 214-217). Ciorănescu, 454, îl prezintă ca fiind cu origine necunoscută. Ca şi în **DA**, sânt prezentate formele din limbi vecine, împrumutate din română. Vezi aici şi un istoric al problemei. În **DEX**, autorii îl prezintă de asemenea cu etimologie necunoscută, comparat cu alb. **laja**. Pentru împrumutul în maghiară, vezi Márton, 234, în scr., vezi Capidan, în **DR**, III, 148, nota 2.

Lânoasă „(oaie) care e bogată în lână" (Damé, 67).

Macoşă circulă prin Banat şi sudul Transilvaniei, cu sensul „oaie care are pupi galbeni lângă ochi". Accentul şi etimologia necunoscute.

Maciafoală, -e, „vacă sau oaie slabă de cade părul de pe ea. Şi femeie urâtă, neîngrijită". **Maciafoală** lipseşte din **DLR**.

Magalău, nume de oaie (Dan, 7).

Ar. **mată** „(oaie) cu o pată roşie împrejurul ochiului (Capidan, **Rom, nom.**, 105, 172), cu origine necunoscută în **DDA**, 773.

Mărcuş, -ă, „(despre oi) alb cu botul negru sau fumuriu"; „alb cu pete negre, galbene sau roşii pe bot, cu botul pestriţ". Din scr. **mrkuša** „iapă brună" (**DLR**). Prezentăm un citat din Fochi, **Miorița**, 747: **C-are oi mai multe,[...], Bele şi mărcuşe** (din Băileşti).

Mărgelată „(oaie) cu două mărgele de piele crescute la gât" (Stoian, 63).

Melciura „(oaie) melcie". În **DLR** fără etimologie, comparat cu **melc**. Probabil derivat de la pl. **melciuri**, cu suf. **-ă**. Este nume de oaie în Banat (MCD, I,

Scanned with OKEN Scanner

140). Aici amintim şi **melcie** „(oaie) cu coarne mici şi răsucite în spirală", derivat de la **melc** + suf. **-ie**,

Merinos, rasă de oi bine cunoscută şi mult apreciată. Vezi **DLR**, unde se spune că numele vine din fr. **mérinos**. De la **merinos** s-a creat derivatul **merinozá**, pentru care vezi **DLR**.

Meríu, adj., în exemplul: **La păr perioară, La ochi merioară** (Stoian, **Folclor**, 104). S-ar părea că **meriu** este variantă a lui **mereu**, dar în **DLR** nu găsim un sens apropiat; probabil aici „albăstrui" (vezi şi Popescu-Sireteanu, **Vechi nume româneşti**, 160-168).

Mistrugáncă „oaie sau rasă de oi obţinută prin încrucişarea berbecilor de rasă cârnău cu oile de rasă ţùşcă". În **DLR**, comparat cu **mistreţ**.

Modură înseamnă „(despre oi) sur închis" (Densusianu, **Graiul**, 325). În **DLR**, **modur**, **-ă**, este prezentat ca circulând prin sudul Transilvaniei, Banat şi Oltenia; despre animale) de culoare sură; violet, mohorât". Din scr. **modar**, comparat cu bg. **modăr**. Adăugăm două exemple: **La lână modură** şi **La bot e modură** (Timoc, 258, 260).

Mr. **mrăcă**, adj., „(despre oi) albă la corp şi numai la cap de culoare închisă, fără a fi neagră"; **Ună oaiă mrăcă**, fără etimologie (Capidan, III, 196).

Mureşă „(oaie) pătată cu negru". Din **mură** (Pascu, **Sufixele**, 284). Cuvântul lipseşte din **DLR**. Probabil din **mură**, cu suf. **-eş**, ca **Bóbeş**, **Floáreş**, nume de familii.

Murgaş „(regional; despre oi) de culoare murgă". Din **murg**, cu suf. **-aş** (**DLR**).

Musculiţă „(oaie) neagră, cu alb deasupra ochiului; o pată mică" (Teşna, jud. Suceava), în **DLR**, **musculiţă** II 2: „mic semn negru (natural sau artificial) pe obraz sau pe corp". Din **muscă** + suf. **-uliţă**.

Múscur, **-ă**, „(oaie sau capră) de culoare albă şi cu pete negre pe bot"; „(oaie sau capră) de culoare neagră şi cu pete albe la urechi şi pe bot"; „(despre cai) negru-alb, sur"; „(despre câini) vânăt înspicat, cu pete de culoare deschisă"; „oaie albă" (din Izvorul Alb - Piatra Neamţ). Are şi sensul „(despre culori) spălăcit". Cuvântul este cu etimologie necunoscută în **DLR**. Prezentăm şi alte informaţii: „berbece (oaie, capră etc.) negru cu alb la urechi şi la bot" (din Crăceşti, Papahagi, **Graiul**, 226); „oaia care are pe botul mai deschis pete negre, cărora li se zice muşte". Oaia **muscură** sau **muscurie** e o „oaie cu muşte pe bot" (Giuglea, **Cuvinte**, 33-34). Udrescu, 177, glosează **muzgur**, **-ă**, „(mai ales despre oi) care are pete negre (picuri, pistrui) pe la bot". **DLR** glosează şi **muscuríu**, **-íe**, „(regional; despre oi şi despre capre) cu blana de culoare deschisă şi cu pete negre pe bot": **oaie muscurie**, din **muscur** + -suf. **-íu**. Th. Capidan cunoaşte, pentru dialectul aromân, acest cuvânt cu sensul „alb" (în **DR**, II, 542; **Rom. nom.**, 171); „(oaie) care are pete negre pe botul de culoare deschisă"; din română a trecut în bulgară cu sensul „murdar pe faţă; copil murdar" (**DR**, III, 178); crede, după Giuglea, că vine din lat. ***musculus**, **-a**, **-um**, pentru **muscidus**, prin substituire de sufix. La aromâni **múşcur**, **-ă** (**DR**, III, 210). Ar. **múşcur** „qui a des taches blanches autour des oreilles et du nez", fără etimologie în **DDA**, 840. Relaţia cu **muscă** nu poate fi neglijată.

Scanned with OKEN Scanner

Ar. **nalbastră**, la grămusteni, înseamnă „oaie surie“ (Capidan, **Rom. nom.**, 107); **oaie nalbastră** = oaie sură (**DDA**, 848).

Năsútă „(oaie) cu pată albă pe nas, încolo neagră“ (Precup, 24).

Oácăr, -ă, „(oaie) albă cu pete cafenii pe bot“; (**GS**, VI, 241, Jina); „oacheşă dar nu deajuns“ (Precup, 24); cuvântul este menţionat de 5 ori în **Palia de la Orăştie**, cu sensul „(despre oi) bălţat, alb cu pete negre“ (Dimitrescu, 195). În **DLR**, **oacăr, -ă**, este prezentat ca „învechit şi regional, despre oi, cu sensul „cu pete închise pe faţă, alb cu pete ruginii, cafenii sau negre, pe bot sau (rar) pe piept; oacheş“. „(Despre cal) care are ochii de culori diferite; ceacâr“. Şi **oacăn, -ă, oacră**. Are etimologie necunoscută, comparat fiind în **DLR** cu alb. **vakër(ë)** „oaie sau berbec cu botul şi picioarele negre“; bg. **vákăr**. La românii din Albania, Brâncuş, **Vocabularul**, 38, a înregistrat **oaie ¼cără** „oaie albă cu botul negru“, alb. **vakërë**. Cuvântul este prezent şi în aromână, **oacărnu**, cu etimologie necunoscută; oaie **oacârnă** în Siracu şi **ócrenă** „oaie neagră la cap şi albă la corp“ (Capidan, **Rom. nom.**, 107; vezi şi p. 172, **DR**, IV, 1, 441-442; DR, IV, 2, 951; Densusianu, **Aspecte**, I, 9-11). **Oacără** în polonă (Vrabie, în **SCL**, 1976, nr. 3, p. 287) .

Oácheş, -ă, are în **DLR** mai multe sensuri şi numai primele două ţin de păstorit: l) „(despre oi, rar despre alte animale) de culoare albă, cu pete (cearcăne) negre împrejurul ochilor; cu pleoapele, cu sprâncenele şi cu ochii negri, cu botul sau cu nasul negru, cu pete negre pe bot, la urechi şi pe frunte“; **oaie oacheşă, animal oacheş**; 2) „(în Transilvania, despre cai) cu ochii de culori diferite; ceacâr“. Ca origine, se precizează că vine, probabil, din **ochi** + suf. **-eş**. Am reţinut unele exemple şi precizări: (vorbind despre oaie) „neagră în jurul ochilor“ (Precup, 24); **oakişă**, „albă peste tot, dar cu cercuri negre în jurul ochilor; neagră la urechi, la bot şi pe frunte“ (Diaconu, **Păstoritul**, 37), **Pentru voi nu pot şede, La oiţe oacheşe** (Bârlea, I, 299); **oacheşă** „cu lâna şi botul de coloare albă, dar cu negru în jurul ochilor“ (Stoian, 63); „oacără şi oacheşe, tot una“ (Pitiş, 167). În polonă **bakies(z)ka** 1) „oaie albă, cu capul fumuriu sau negru“; 2) „nume de oaie“. Din rom. **Oacheş(ă)** (Vrabie, **Elemente**, I, 173). În maghiară **vakisa**, cu variante şi derivate (Márton, 396).

Ochenat, -ă, „(regional; despre oi) oacheş“. Comparat cu **oacheş** (**DLR**).

Ochiricea, nume de oaie (în Banat, **MCD**, 1, 140, derivat din **oacără**., cu suf. **-icea**).

Ar. **oáclişŭ** „oacheş; brun, brunet“. Din **ocl'iu** (**DDA**, 929), cu suf. **-iş**.

Obrăzată „(oaie) albă pe o parte şi neagră pe cealaltă, iar obrazul negru“ (Diaconu, **op. cit.**, 37).

Ochelat, -ă, „(despre oi) oacheş“, comparat cu **ochenat, oacheş, ocheluş**.

Ochenat, -ă, „(despre oi) oacheş“: **Pi mini m-or plânzi...Şeli ochenati Cu lacrăńi di moarti** (Diaconu). În **DLR**, **ochenat** este fără etimologie, comparat cu **oacheş**.

Ocheşél, -eá, -ícă, este un diminutiv al lui **oacheş**. Prezentăm câteva citate extrase din variantele **Mioriţei**: **Dar o oaie ocheşea - Nu ierea-n turmă ca ea** (din Traian, Oreviţa, Vânju-Mare, 726); **Din cârd s-alegea Tot o oaie ocheşea** (din Tătăruşi-Paşcani, 903); **Şi doo oi ocheşele M-or cânta toamna de jele** (din Leşu-

Scanned with OKEN Scanner

Năsăud, 577); **Oile cele-ocheşele Mândru m-or cânta de jele** (Şanţ-Năsăud, 577); **Câte oi îs ochişăle Tăte m-or plânje cu jăle** (Ibăneşti - Reghin, 713); **Mneorița mea Ocheşica mea** (Pleniţa-Calafat) (Fochi, **Miorița**, 739); **Cele ocheşăli Cu lacrimi di jăli** (Diaconu, **Vrancea**, I, 322).

În versurile: **Dar jude ce-şi alegea? 'Legea miele de-ocheşele Şi mioare de-ocheşoare** (Mohanu, 18) este prezent cuvântul **ocheşoare** pluralul unui **ocheşoară**, necunoscut autorilor **DLR**, considerat de noi drept derivat al lui **oacheş(ă)**, cu suf. **-oară**. În de-**ocheşele**, ca şi în de-**ocheşoare**, avem un **de** cu valoare expresivă, fără justificare sintactivă. Această prepoziţie este redusă adeseori la un **d** protetic, ca în următoarele exemple: **Miorița d-otśeşę** (Densusianu, **Graiul**, 158); **Că eu că mi-şi d-am Doi berbeci d-oceş (La luncile soarelui**, 36); **Da io-mi d-alesăiu Pa cel micucel Că-i mai d-ocişel** (Fochi, **Miorița**, 641, din Crişana); **Ale lăi la văi Ale d-oceşăle Sus la vârfurele** (idem, **ibidem**, 685, din Clopotiva-Hunedoara). Se înţelege că **oceş, ocişel, oceşăle** sânt variante fonetice ale cuvintelor **oacheş, ochişel, ocheşele**. Uneori, însă, **d** este scris legat de cuvântul următor; **Da io-ni alesei Pe cel mititel Că-i mai docişel** (**F.Tr.**, 1, 79) şi cititorul neprevenit nu poate înţelege că avem cuvântul **ocişel (ochişel)** precedat de **d**, ca în versurile: **La muntele mare Sunt trei păcurari, Păcurari doceşi** (Fochi, **Miorița**, 675, din zona Brad); **Doceş păcurari Iel o întreba** (idem, **ibidem**, 719, din zona Lipova). Acest **d** a indus în eroare un mare cunoscător al limbii cum a fost Vasile Bogrea, corectat de N. Drăganu: „**Doichişel** din versurile 'cel miel sugărel berbece doichişel', citat de V. Bogrea, **Dacoromania**, II, 443, dintr-un 'colind de copil' (**Arhiva Dobrogei**, II, p. 68), interpretat 'de lapte' şi explicat: 'din sl. **dojčiti**' a alăpta, de unde şi **doică**, este într-adevăr **ochieşel** cu **d** protetic obişnuit în versurile populare şi cu diftongarea lui **o** înainte de **ch**, cf. **oichi** / < ochi etc" (N. Drăganu, **DR**, V, 352).

Olteancă, „rasă de oi înrudite cu oaia ţuşcă". Pl. **oltence (DLR)**.

Pagalău a fost atestat din Crăceşti - Maramureş cu sensul „roşu la lână, roşcat" (Papahagi, **Graiul**, 228). DLR are aceeaşi informaţie, cu precizarea că se foloseşte despre berbeci; derivă din **pag** + suf. **-alău**.

Pantanoagă este oaia „care are pete albe pe picioare" (din Teşna, jud. Suceava). Este variantă (fem.) a lui **pintenog**. În zona Rm. Sărat, **pintenoagă** este oaia „cu cercuri albe deasupra copitelor" (Stoian, 63). **Pântănoagă** este nume de oaie (Dan, 7).

Pârlă „(oaie) cu lâna jumătate ţurcană", sinonim cu **stoguşă** (Stoian, 63). În **DLR, pârlu, -ă**, este glosat cu mai multe sensuri. Cel care ne interesează pentru terminologia păstorească este „(oaie) cu lână scurtă, aspră, de obicei închisă la culoare şi apropiată ca aspect de lâna oilor ţurcane sau stogoşe". Este considerat ca postverbal de la **pârlí**.

Pârnău, -áie, prin Moldova şi Bucovina (şi substantiv), are sensul „(oaie, berbece sau rasă de oi) cu lâna colorată alb cu negru". Fără etimologie în **DLR**. Pentru unele clarificări, reproducem în întregime nota 2 de la p. 83 din Costăchescu, **Cântece**, în care intervenţiile între paranteze drepte aparţin lui G. Ivănescu: „**Pârn, pârnă** [acestea neînregistrate în dicţionarele limbii române], **pârnău, pârnăi** are, cu toată mirarea lui D. Caracostea, amândouă înţelesurile: şi 'cu lână multă' şi 'fără

Scanned with OKEN Scanner

lână'. Sigur că, în cazul de față, - cu oile celor trei ciobani -, înseamnă 'lânoase'. Dar cuvântul e întrebuințat mai mult decât s-ar crede, și **pârn** înseamnă și 'spân', 'fără barbă și mustăți', **pârnă**, asemenea: 'cu părul ras, păscut'. Cred că, în cuvintele de mai sus, baza este cuvântul **pâr**. [Costăchescu se înșală când identifică pe **pârn, -ă** cu **pârnău**; avem a face cu două cuvinte deosebite, înrudite între ele; în acest caz, nu mai putem spune că același cuvânt prezintă amândouă sensurile. Nu are dreptate Costăchescu nici când pune cuvintele acestea în legătură cu **pâr**. **Pârn** este, probabil, de origine traco-dacă. **Pârnău** este un derivat românesc de la **pârn**, cu sufixul **-ău**, ca și **cârnău** de la **carne**]" Vezi și Caracostea, I, 181, nota l, unde se comentează cuvântul **pârnăi** din versurile: **De oi bucălăi, La lână țigăi, La coadă, pârnăi** din balada **Cântecul Mioarei** (vezi Costăchescu, 81-89). În DOR, 345, se înregistrează numele **Părnă**, comparat cu **părnău** „calificativ pentru berbeci", fără a se preciza sensul lui **părnăi**, după cum nu se precizează nici de către Drăganu, **Românii**, 141. Citățm și numele **Pârnău, Pârnechea, Pârnag**. Părerea lui G. Ivănescu (vezi mai sus) că **pârn** ar fi cuvânt traco-dac trebuie reținută și se cer unele investigații.

Pârv, -ă, în **DLR** are sensurile „(regional; de spre oi) cu lână puțină, scurtă și creață": **Oaia... care are lână puțină se numește pârvă** (Damé); „(despre capre) fără păr"; „(despre oameni) scund". Fără etimologie în **DLR**.

Peleágă „(oaie) care să duce lâna di pă ea". Și, spune autorul: „De aici, originea numelui muntelui Peleaga: cel gol de vegetație"; „la noi oaia care să duce lâna di pă ea, aia e peleagă. Așa și muntelui ăstuia, i-o fi zâs **Peleaga**, pă cum că e piatră goală, fără pic de pădure, ca oaia peleagă fără lâna" (Conea, **Clopotiva**, I, 75, 134). În **DLR**, **peleag, -ă**, cu circulație prin Transilvania și Banat, este glosat cu sensurile „(despre ființe sau despre părți ale corpului lor) care este fără păr"; „(despre păsări) care este fără pene; golaș"; „teren despădurit". Cuvântul este fără etimologie, comparat cu **pilug**. Credem că derivă de la **piele**, cu suf. **-eac / -eag**, ca în **bogheacă** „un porcoieș de fân" (din **boghe** + **-eacă**), **huceag** (<**huci** + **-eag**), **piciorage** „catalige" (< **picior** + **-ag**), **pătuiag** „pătul" (< **pătul** + **-eag**, cu **l** + e > i) (vezi Pascu, **Sufixele**, 189-192).

Percét, percétă, este „oaie bălțată cu alb și cu negru" (**DR**, IV, l, 440). Vezi în **DLR perceát** „pătat", „pestriț, bălțat, tărcat", din vb. **perceá** „a (se) păta".

Pístru, -ă, circulă mai ales prin Banat și înseamnă „(despre oi) care are pete (negre) pe bot; (regional) pistrioi". Este împrumut vechi slav (**DLR**). Adăugăm aici că îl înregistrează și Lucian Costin, **Graiul**, I, 158, cu sensul „berbecul cu bot de culoare albă și pete negre".

Pistrúie este oaia „cu pui vineți - negri pe obraz" (Precup, 24). Ca nume de oaie, Pistruia, îl semnalează Dan, 7 (vezi și **DLR**). În versul **Este-o oaie pcistrioaie** (Fochi, **Miorița**, 557) cuvântul **pcistrioaie** înseamnă „cu pistrui".

Plávoș, -ă, în zona Gura Jiului, are sensul „puțin blond, plăviț", „cu lâna plăviță" (**Lexic reg., I**, 37). Cuvântul nu este înregistrat în **DLR**.

Plav, -ă, „(prin Banat; despre boi) cu părul alb sau alb-gălbui". Din scr. **plav**.

Scanned with OKEN Scanner

Plăvái, -áie, înseamnă, în păstorit, „(popular; despre animale, mai ales despre oi) care are părul sau lâna de culoare albă-gălbuie sau albă-cenuşie; (despre părul sau lâna animalelor) de culoare albă-gălbuie sau albă-cenuşie", în exemple precum: **Nu mă gândeam nici la căsuţa noastră din sat, nici la oiţa cea plăvaie** (Gane); **Pe o costişă de un verde metalic au apărut oi plăvăi** (Sadoveanu); **O ńioriţî lai, Cu lâna plăvai** (Diaconu); se foloseşte, regional, şi despre oameni şi părul lor: „blond". Este un derivat de la **plav** cu suf. **-ai**.

Plăviţ, -ă, „(despre animale sau părţi ale lor) care are părul sau lâna de culoare albă-gălbuie sau albă argintie"; „(despre părul sau lâna animalelor) de culoare albă-gălbuie sau albă-cenuşie". Derivă din **plav**, cu suf. **-iţ (DLR)**. **Plăviţă** este cuvânt atestat în **Tetraevanghel** şi în **Cazania a doua** a lui Coresi (Dimitrescu, 203); este prezent şi în **Îndreptarea legii**, 1652, (ediţia 1962, p. 562), cu sensul „gălbui, bălan". Versurile din **Mioriţa**: **Dar cea Mioriţă Cu lâna plăviţă De trei zile-ncoace Gura nu-i mai tace** (Alecsandri, III, 17) sânt citate şi în **DLR**; adăugăm şi: **Drag mi-a fost oaia plăviţă, Cu mărgele la guriţă** (Bălăşel, 653); **Mierliţă, mierliţă, /pasăre pestriţă, /la gură /plăviţă** (Teodorescu, 458). Pentru vechimea cuvântului, amintim numele de sat **Plăviceni** menţionat la 1494, pe Săoaş, or. Ocnele Mari, jud. Vâlcea, (**DRH.B**, I, 564) şi la 1502, 1508 (**ibidem**, II, 531). Alt sat **Plăviceni**, în Romanaţi, a fost menţionat la 1627 (**ibidem**, XXI, 524).

Polóşă, „(popular; despre oi) care are lâna albă şi moale ca vata": **Oi...poloneze sau poloşe** (după Tiktin). G. Pitiş, 165, spune că **oile poloşe** sânt „jumătate spance, jumătate ţăgăi". Are variantele **poluşă** şi **polişă**. (Stoian, 63).

Mr. **prăpăşéná** este „(oaie) albă cu brâu negru sau neagră cu brâu alb" (Candrea, **Vieaţa**, 31); „cu brâu alb (la oaia neagră), cu brâul negru (la oaia albă)". Are varianta **prupuşeană**. Din bg. **preopašena** (Capidan, III, 230).

Preuş, -ă, circulă prin Maramureş, Transilvania şi Moldova, ca adj. şi subst., „(despre oi, berbeci, miei) cu pete albe sau roşietice pe pântece": „(oaie, berbec, miel sau capră) cu pete albe pe cap", iar despre oameni se foloseşte cu sensul „cu faţa brăzdată şi murdară". (vezi Papahagi, **Graiul**, 230). Încercarea de etimologie a lui C. Diculescu (dintr-un mai vechi ***preruş**, cu o bază grecească, în DR, IV, 1, 442) nu a fost acceptată, încât **DLR** îl prezintă cu origine necunoscută.

Pribágă „oaia care umblă singură", sinonim cu **răzleaţă, sânguratică, urmăriţă**.

Pric, -ă, în **DLR** este glosat ca având circulaţie regională, mai ales prin Oltenia, „(despre păsări şi animale) cu părul, blana, penele de culori diferite", iar „(despre haine, stofe etc) cu prea multe culori sau colorat fără gust; bălţat". Dorina Bărbuţ, 164, îl cunoaşte cu sensul „bălţat cu alb şi cu negru". Este cu etimologie necunoscută, comparat cu **priu (DLR)**.

Mr. **rábă** „numele oaiei cu lâna amestecată cenuşiu cu negru" (Capidan, III, 244).

Mr. **rápcă** este „nume de oi, capre, căţea" (reprezintă un derivat al lui **rap** „arab" (Capidan, III, 246).

Riţa „nume de oaie" (**ALR SN**, II, h. 385, pct. 872, în sudul Olteniei).

Scanned with OKEN Scanner

Rândunică „(oaie) albă pe sub foale, încolo neagră" (Precup, 24); „cu lâna neagră, dar pe pâncete albă" (Stoian, 63).

Rucărél, -ea, „(despre oi; cu sens neprecizat, probabil) oachceş"; **D-o veni Fulga bătrân...Bine seama să băgaţi La mieoare mititele, Ca să nu piară din ele, Şi la oaia rucărea, Cum n-a fost, nici s-o vedea** (Teodorescu). Cuvânt fără etimologie în **DLR**, comparat cu **oacăr**. Adăugăm încă un context ilustrativ: **de nimic rău nu-mi pare / ca de oaia rucărea / cum n-a stat şi n-o mai sta** (Teodorescu, 516)

Rugína este înregistrat în **DLR** şi ca „nume dat animalelor domestice cu pete de culoare ruginie": „cu botul ruginiu" (Stoian,63). Autorii **DLR** prezintă cuvântul ca fiind cu etimologie neclară, probabil din lat. **aerugo, -inis**; vezi şi Ciorănescu, 672.

Aromânii au adj. **rus, rusă**, pl. **ruşĭ, ruse**, cu sensul „roşcat", cu trimitere la **arus, -să**, pl. **aruşi, -se**, „blond, roşcat", din lat. **russus** „rouge, roux". În bulgară **rusŭ**, în albaneză **rus** „biondo, russo", în greacă **ρουσσος**. La megleni **rus, -ă**, „roşcat"; **uaiă rusă** = oaie roşcată (Capidan, III, 253); **Toati bilitsi şi rusi** = toate albe şi roşcate (idem, 39); **rusă** „(oaie) cu lâna roşcată-bălaie" şi **ruşubardză** „(oaie) albă cu roşu" (Candrea, **Viaţa**, 30, 31). În dacoromână este **ruscă** „cu lâna şi botul de culoare roşiatică" (Stoian,63); „oaie din Basarabia, roşie la bot" (Diaconu, **Păstoritul**, 37). Numele **Rusca** l-a înregistrat Dan, 7. Autorii **DLR** glosează **rus, -ă**, ca învechit şi regional, cu sensul „de culoare roşie, roşcat", ca împrumut din bg. **rus**, scr. **rus**. Ciorănescu, 673, prezintă ca etimon sl. **rusŭ**.

Săin, -ă, este prezentat în **DLR** pe un spaţiu destul de larg, cu două sensuri principale, dar numai primul interesează terminologia păstorească şi anume: „(despre lână, blană, păr sau obiecte confecţionate din astfel de materiale) de culoare naturală, care variază între alb murdar, înspicat cu negru sau maro, şi negru deschis". Reţinem aici câteva exemple din **DLR**; **Un berbece a cărui lână nu-i nici albă, nici laie, ci amestecată, e săin** (Marian); **Pe mine m-or jăli, Oile cele săine Alea m-or cânta pe mine** (**AAF**, VI); „(despre oameni) cărunt". Prezentăm şi câteva definiţii: „lână amestecată albă cu negru" (din Baia-Fălticeni, „Şezătoarea", 1929, nr. 8-10, p. 84); „cu lâna albă amestecată cu neagră" (Stoian, 52); „sur, de culoarea mucezelii" (Paşca, **Glosar**, din Frata); „(despre oi) laie tare" (Teşna, jud. Suceava). Prezentăm şi câteva contexte: **Îndată le tunde pân' la piele, Necăutând de bălaie, de săină** (Budai-Deleanu, I, 129, p. 290); **Moş Radule, barbî surî, Barbî surî şi seinî** (GS, III, 334). Şi aromânii au **săin, -ă**, „cenuşiu". Originea acestui termen a rămas până acum necunoscută, deşi i s-au propus unele explicaţii (origine slavă după Densusianu, **Aspecte**, II, 134-138; slav după Ciorănescu, 705; vezi şi Cârstoiu, **Lingvistică**, 62-63).). Cuvântul este considerat a fi cu etimologie necunoscută (**DDA**; **DEX** ; **DLR**).

Sârbă „(oaie) cu lâna roşietică-cenuşie şi bătută" (Stoian,63); „(oaie) neagră, puţin ţigaie, cu părul scurt; altele puţin roşietice cafenii" (Diaconu, **Păstoritul**, 57).

Spancă „(oaie sau varietate de oi) cu lână creaţă, moale şi fină, rezultată din încrucişarea raselor merinos cu ţigaie; (rar) spanioală". După autorii **DLR**, este

Scanned with OKEN Scanner

împrumut din rus. **şpanka**. **Spancă** sau **spaoancă** este oaia „cu lâna şi botul de culoare albă, lâna însă foarte mică“ (Stoian, 63) şi **spancă corci** „cu lâna şi botul de culoare albă, lâna însă mare“ (idem, 63).

Spânatică este „(oaie) cu lâna puţină, pe pântece aproape nu are“ (Stoian, 63).

Stógoş, -ă, „(oaie sau rasă de oi) care provine din încrucişarea raselor ţigaie şi ţurcană, având caractere intermediare între aceste două rase“. În **DLR** este cu etimologie nesigură, cuvântul fiind comparat cu **stog**. Oaia **stoguşă** are lâna „nici aspră (ţurcană), nici moale (ţigaie)“ (Diaconu, **Păstoritul**, 37); oile **stogoşele** „au lâna mai înfoiată şi mai moale“ (Vuia, II, 310). Ultima informaţie confirmă originea cuvântului în **stog**. Este interesant de reţinut următorul exemplu din **DDA**, 1118: **túrme...nă dau di lână stoáze** (= turme...ne dau stoguri de lână). În familia lui **stogoş, -ă**, trebuie incluse cuvintele: **stogoman, -ă**, „stogoş“; **stogós, -oásă**, „stogoş“; **stogoşát, -ă**, „stogoş“; **stogu** „stogoş“, toate prezentate în **DLR**.

Strănuta, nume de oaie (Dan, 7).

Sudríu, -íe, cuvânt care circulă prin „nord-estul Munteniei, prin vestul Dobrogei şi prin sudul Moldovei“ cu sensul „(despre oi) care are lâna neagră amestecată cu albă“, iar despre cai „cu părul de mai multe culori“. Termen fără etimologie în DLR, comparat cu **suriu**. G. Pitiş, 167, scria: „sudrie, oaie care nu e nici albă, nici neagră“, iar Stoian, 63 „cu lâna neagră amestecată cu albă“.

Mr. **şar¼t / şăr¼t, -ă**, este „oaie cu lâna amestecată alb cu negru; seină, sură“ (Candrea, **Vieaţa**, 30); „nume de oaie sau capră cu lâna amestecată alb cu negru“ (Capidan, III, 283, sub vb. **şar¼s** „împestriţez“, ca derivat al acestuia).

Tăciúnă, adj., „(despre oi) laie, cu obrazul negru ca de cărbune“ (Teşna, jud. Suceava).

Tărcată, adj. „pestriţă“ (Precup, 24); oaie „cu pete mai mici de lână albă şi neagră“ (Stoian, 63).

Terchelíu, -íe, adj., în **DLR** se consemnează informaţia că circulă prin sud-vestul Moldovei, cu sens neprecizat; cu etimologie necunoscută; este prezentat un citat din Diaconu, **Vrancea**, 60. Noi prezentăm citatul mai complet, după Diaconu, **Vrancea**, I, 367: **Coboarî, coboarî Trii cârduri di oi, Trii di berbeśei; Berbeśi terkelii, Di la coarni pân' la coadî Di douspărzăśi palmi.** Reiese că este vorba de o rasă de oi / berbeci.

Târcáv, -ă, este „(oaie) cu lâna foarte mică“ (în zona Rm. Sărat). I. I. Stoian scrie în paranteză: „probabil ţârcavă“ (în **GS**, VI, 63). Autorii **DLR**, litera T, prezintă sensul păstoresc într-un grup de sensuri, toate cu referire la păr (părul din cap, din barbă, „pleşuv, chel“, „ros, tocit“) sau la copaci („cu vârfurile ciuntite, rupte“); **târcav**, despre un teren, înseamnă „cu vegetaţie puţină“. Damé, în **Terminologia**, 67, înregistrează varianta **tivcave** (pl.) „când au lâna scurtă“. Are deci varianta **tircáv** şi ar fi împrumut din ucr. **tirkavij**.

Ţáchelă, prin Transilvania şi Bucovina, înseamnă „oaie ţigaie“; din germ. **Zackel** (**DLR**).

Ţigáie, subst. şi adj., înseamnă în **DLR** „oaie sau rasă de oi cu lână scurtă, creaţă, moale şi fină“; „berbece sau miel de rasă ţigaie“. Şi lâna acestor oi se

Scanned with OKEN Scanner

numeşte tot **ţigaie**, ca şi stofa care era / este fabricată din astfel de lână. Şi: **ţigău, ţigái, ţigáie, ţigáre, ţigáră, ţigár, ţigără, ţigără, ţighíră, cigáie**. Termenul este cu etimologie necunoscută. I. I. Stoian consemnează sensul „cu lâna mică şi bătută" (p. 63), iar Diaconu, **Păstoritul**, 37, „cu lâna albă, măruntă, scurtă, deasă şi moale". Damé, 67, scrie: „**oaia ţigaie** e aceea cu lâna moale, mătăsoasa şi creaţă; sunt ţigăi albe, negre sau roşii". **Oaie mocănească** este „varietate de oaie ţurcană" (**DLR**, litera M, sub **mocănesc, -ească**). **Ţigaia** este şi nume de oaie (Dan, 7). Din română, cuvântul a fost împrumutat în maghiară (Márton, 93, **cigája**) şi în polonă (vezi Vrabie, **Elemente**, II, în SCL, 1976, nr. 3, p. 280). Despre originea lui **ţigaie**, C. Diculescu, în DR, IV, I, 438, spunea că stă în legătură cu gr. **σιγαλόθις** şi că varianta **σιγαλιος** stă la baza cuvântului românesc, cu **σ > ţ**. Ciorănescu, 785, spune că **ţigău, -áie**, are origine incertă. „Se pare că trebuie pornit de la o calificare a animalului, mai curând decât a lânii sale".

Ţigáncă este oaie „neagră de tot" (Precup, 24); „cu lâna şi botul de culoare neagră" (Stoian, 63). **Ţiganca** este nume de oaie (Dan, 7). Vezi şi **DLR**, sub **ţigancă**, sensul 4.

Ţintátă „(despre oi) cu un semn mic şi alb pe fruntea neagră" (Stoian, 63); **ţântátă** „(oaie) neagră, cu o pată albă în frunte" (Teşna, jud. Suceava).

Ţârcăvă „(despre oi) care ţine laptele, care nu se lasă mulsă uşor", cf. **ţârc** (DLR).

Ţurcánă este cuvânt cu o prezentare bogată în **DLR**. Cu etimologie necunoscută, comparat cu **ţurcă**[2]. Împrumutat în maghiară, **curkán** (Márton, 99) şi în polonă, **curkana** (Vrabie, în **SCL**, 1976, nr. 3, 280). În familia lui **ţurcană** trebuie încadrate cuvintele: **ţurcaie** „oaie sau rasă de oi ţurcane"; **ţurcán** „locuitor de la munte care se ocupă cu creşterea oilor ţurcane"; **ţurcáncă** „ţurcană"; **ţurcáv** „târcav", „ţircăvit". Aici şi numele de familie **Ţurcanu**.

Ţurcă[2], regional, circulă de obicei în sintagma **oaie ţurcă** cu sensul „oaie ţurcană", dar şi „căciulă mare şi miţoasă făcută din blană de oaie ţurcană". Are şi sensurile „lână colorată, toarsă subţire" (în varianta **ţârcă**); „organul genital al femeii" (şi **ţurcălie**); „organul genital al iepei". Cu etimologie necunoscută. În maghiară, **curka**[1] „cojoc ciobănesc", **curka**[2] „ţurcă".

Ţuşc, -a, în **DLR**, „(varietate de oi) care se înrudeşte cu ţurcana": **Soiul oilor se împarte în cinci neamuri: cel întâi ţuşte, al doilea oltence...**(Manolache Drăghici); **Ţuştele sânt cele mai pipernicite oi din ţară** (Tiktin); **Rasă locală, de munte, denumită şi oaia bârsană sau ţuşcă** (Potlog). Etimologie necunoscută.

Verigată „(oaie) cu cercuri albe pe picioare" (Stoian, 63).

Victorie „(oaie) jumătate roşie, jumătate neagră" (Precup, 24).

Viţoase, oi „**viţoase** când au lâna lungă şi atârnată" (Damé, 67).

Zburati sânt „(oile) cu miei" (şi se numesc aşa din sat şi până la munte, când primesc numele de mânzări (Diaconu, **Păstoritul**, 13, 14)

Scanned with OKEN Scanner

CUVÂNTUL MÂNZ ŞI FAMILIA LUI*

În limba română, **mânz** (pl. **mânzi**, **mânji**) este un cuvânt foarte bine cunoscut. Are în **DLR** sensurile: 1) „puiul (de sex masculin al) iepei, a cărui limită de vârstă variază, după regiuni, de la câteva luni până la trei ani" (în paranteză ne îngăduim să întrebăm de ce „de la câteva luni" şi nu chiar de la naştere? Se numeşte puiul iepei îndată după naştere altfel decât **mânz**?); 2) „epitet pentru un copil (zburdalnic, neastâmpărat) sau, **p. ext.** pentru un bărbat tânăr" (în paranteză venim cu o precizare: un copil, chiar dacă nu este zburdalnic, dar dacă stă mereu pe lângă mama lui, **dacă se ţine de fusta mamei**, tot **mânz** este numit); 3) „(regional, cu sens colectiv) firele de urzeală care nu încap în spată (şi care se fac ghem, rămânând pe lângă război) ". Şi Candrea spune că **mânz** se numeşte un „fir de urzeală care n-a avut loc să treacă prin iţe şi spată, numit şi **mânzalău**; 4) „(regional) hadarag la îmblăciu"; 5) „(prin Moldova, la plută) lemn legat prin gânjuri sau lemnul în chingă". Mai adăugăm că G. Pitiş scria: **„Ţese cu feţe: întâi o pată albă, apoi roşie, verde, galbân, vânăt, albă, roşie, verde, albă la mijloc, între verde şi roşu, duce 3-4 ori galbân, de-i zice mânzu"**. Şi în alt loc: **„Cele cu pete sânt fără mânz şi în loc de mijloc pune vânăt, verde, roşu, galbân şi alb"** (Pitiş, 146, 147). Aceste informaţii ne duc la concluzia că **mânz** are încă un sens, neînregistrat în **DLR**, anume „partea îngroşată a unui punct floral central dintr-un covor ţărănesc sau din altfel de ţesături". Cuvântul are, în **DLR**, variantele **mănz**, **mânţ**, **mâns**; nu s-au înregistrat variantele **mândz**, **mândz**, folosite încă în graiurile nordice ale dialectului dacoromân. **Mânz** este fără etimologie în **DLR**, comparat cu alb. **mës**. Are o familie foarte bogată, dintre cele mai bogate, în graiurile nordice păstrându-se africata **dz** în locul lui **z** din alte graiuri. Vezi, pentru confirmarea celor spuse, harta 344 din **ALM**, **I. II**, unde se întâlnesc **mândz**, rar **mânz**, cu derivatele **mândzóc**, **mândzâsór**. La aromâni, **măndzu**, **mândzu** „mânz" se înregistrează fără etimologie în **DDA**, T. Papahagi neadmiţând, pe bună dreptate, ipoteza potrivit căreia **măndzu** s-ar explica prin lat. **mandius**, **mandere** „mâcher". Şi meglenoromânii au cuvântul, cu fonetismul specific, **m¼nz**, şi cu **ă** în derivate în locul lui **o** deschis (Capidan, **III**, 195), dar şi **mondz**, **monz**, **mănz** (în **GS**, **VI**, 169).

Cuvântul despre care vorbim are o istorie dintre cele mai interesante, foarte mulţi învăţaţi străduindu-se să aducă noi elemente care să susţină o explicaţie sau alta. Prezentăm mai jos numai câteva dintre opiniile pe care le considerăm a fi mai autorizate prin numele celor care le susţin.

O. Densusianu scrie: „**Mânz** aparţine aceleiaşi familii de cuvinte ca italianul **manzo**, albanezul **mɛs**, tir. **mănz**, **menz**. Originea lui ilirică este confirmată de existenţa cuvântului **Menzana** la vechii locuitori ai Messapiei, care îl întrebuinţau ca un calificativ al lui Jupiter căruia i se sacrificau cai ([...]). Vechimea lui **mânz** în română este dovedită de trecerea lui **-en-** la **-ân-**, ceea ce nu mai poate lăsa nici o îndoială în ce priveşte pătrunderea timpurie a cuvântului iliric în latină" (în **ILR**, **I**,

---

* Capitol reprodus, cu unele adausuri, din **Memoria limbii române**, vol. II, p. 334-358

Scanned with OKEN Scanner

32) şi, adăugăm noi, din iliră şi tracă în mesapică.

Al. Philippide scrie: „**mânz** probabil e autohton, dar **z** nu aparţine vreunui sufix deminutiv, ci e provenit, încă din limba de origine (şi anume cea illyră şi thracă), din africatizarea unui **-d** al radicalului" (**OR, II**, 621). Şi: „rom. **mânz**, alb. **măs**, articulat **mănzi** [...]. Cuvântul care se găseşte cu forme şi înţelesuri analoage şi pe alt teren romanic este după M. Wört**, băştinaş în albaneză, radical **mandĭu-**. Tot aşa e foarte probabil băştinaş în română. Africatizarea **-dĭu-** > **-dz-** datează încă din limba de origine, căci mesapii pe Jupiter, căruia îi sacrificau un cal, îl numeau **menzana**, şi acest cuvânt **menzana** cuprinde sigur radicalul **mens-** = rom. şi alb. **mănz-**" (**OR, II**, 723).

Al Rosetti, întemeindu-se pe autorităţi ca Treimer, Capidan, Philippide, scrie: „Criteriile pentru a determina dacă unii termeni din prima categorie de mai sus derivă, în română, din albaneză, sau viceversa, lipsesc. De fapt, aceşti termeni provin, în amândouă limbile de la o limbă vorbită odinioară în Peninsula Balcanică şi care a lăsat drept urmă a existenţei sale aceste elemente în vocabularul limbii române" (**ILR**, 266).

Mai informat decât alţii, Cicerone Poghire, în Tratatul academic **Istoria limbii române, II**, 332-333, după ce prezintă unele forme româneşti, arată că alb. tosc este **mës, mëzi**, iar gheg **mâz, maz**, fem. **mëzë** şi că **mânz** se pune în legătură cu mesapicul **Menzanas** (epitet al lui Jupiter, căruia i se sacrificau cai) şi cu tracul **Mezenai**, epitet al cavalerului trac. S-a mai făcut relaţie între acest cuvânt şi lat. **mannus** „ponei" (element celtic sau iliric) care ar deriva dintr-o temă ***mando**, cum apare în cuvântul basc **mando** „catâr". Tot în legătură cu **mânz** au mai fost puse toponimele antice **Manduria** (din Calabria), **Mandonia**, (din Lucania), **Μανδαραί**, (din Macedonia), apoi formele romanice: it. **manzo**, sard. **mendzu** „viţel" sau formele germanice: bavarez **manz, menz** „sterilis uacca". Dar, spune autorul: „Toate aceste forme germanice şi italiene (de nord şi de sud) au totdeauna sensul '(pui de) vacă, bou', niciodată pe acela al rom. **mânz** care nu se foloseşte niciodată despre puii altor animale". C. Poghire arată că termenii româneşti **mânzat(ă), mânzar(ă), mârzară**, alb. **mëzat (muzat, mzat), mëzorë, mëzuer, mëzatore** „se referă totdeauna la 'vacă', niciodată la 'cal'". Concluzia lui C. Poghire este următoarea: „Cele două serii de forme ar putea aparţine aceleiaşi rădăcini (vezi Giuglea - Ivănescu, **SCL, X**, 1959, p. 110, unde se reconstruieşte pentru cele din urmă o rădăcină tracă ***mel(d)z- 'a mulge'** [...], putându-se reduce la **i.-e. *mend-/mond-** 'a suge; piept; animal sugaci' [...]. Cuvântul era considerat până nu demult exclusiv ilir, şi folosit ca argument pentru originea ilirică a substratului limbii române [...]. Atestarea lui în tracă dezminte această concluzie [...] dovedind că termenii români şi albanezi sânt independenţi". Neîndoielnic, acest punct de vedere este destul de îndrăzneţ, bizuit pe reconstrucţiile propuse de Giuglea - Ivănescu, dar aceste reconstrucţii ni se par simple ipoteze de lucru.

I. I. Russu, în **AMET**, 1968, p. 140, după ce prezintă interesante informaţii în legătură cu derivatele lui **mânz**, cu prezenţa cuvântului în dialectele sud-dunărene

** M. Wört. = v. p. următ. (nota)

Scanned with OKEN Scanner

şi cu prezenţa lui ca împrumut în limba saşilor din Ardeal (**munsel** 'Fiillen, kleines Pferd') şi în albaneză, scrie: „Cuvântul e răspândit în domeniul romanic, în română şi albaneză, cunoscut şi în Italia antică (lat. **mannus**, **mandus** 'cal mic'). S-a propus origine celtică, ilirică sau în sens mai larg balcanică, traco-iliră. În albaneză şi română este băştinaş, provenit din substrat, poate dintr-o bază ***mand-**, care e rad. i.-e. „**mad-** nazalizat 'a suge, piept, ţâţă'" [...]; „aici şi germ. **manzon** 'ubera', gr. **mazós** etc." Nu înţelegem de ce I. I. Russu, în **Elemente**, 180-181, şi în **Etnogeneza**, 358-359, se opreşte numai la sensurile 1) „cal, măgar, catâr până la vârsta de un an" şi 2) „firele de urzeală rămase netrecute prin iţe şi spată". Având în vedere sensurile ulterioare rezultate prin extensiune sau metaforic, concluziile învăţatului citat trebuie să fie reformulate. Iată ce spune I. I. Russu în **Etnogeneza**, la p. 358-359 (după ce face un istoric amănunţit al cercetărilor de până acum); „S-a relevat de multă vreme răspândirea largă a cuvântului în domeniul romanic, în română şi albaneză; prezenţa în limbile romanice nu e dovadă suficientă pentru originea latină, ca derivat din **mandere**, fiind totuşi cunoscut în Italia antică: lat. **mannus** (dial., din **mandus**) 'cal mic'. La ipoteza despre obârşia celtică (cf. şi basc **mando** 'mulus') sau illyră din Alpi (Meyer*) se adaugă originea 'balcanică' în sens larg, traco-illyră, fiind un element băştinaş în albaneză cu familie numeroasă (**mënt** 'a suge', **mendëscmazïhë** 'doică': **mës**, **mas**, **mëzë**, ***manza-** din ***mandia**), illyr. Iupiter **Menzana**, iar în rom. **mânz** este vechi, din lexicul economiei agrare din româna comună. Oricare ar fi zona de obârşie şi limba din care cuvântul s-a răspândit în alte teritorii, tema ***mand-** este i.-e., la rad. ***mad-** nasal. ***mand-** 'a suge, piept, ţîţă', în cuvintele albaneze citate, ahd. **manzon** 'ubera', gr. μαζός (**'mand-do**, **mandio-**) μαστός; (***mand-tó-s**), eventual latin **mamma** (din ***mad-ma**?)". Citatul este foarte lung, dar ni s-a părut că el cuprinde erori şi ezitări cu care se lucrează pe terenul alunecos al asocierilor forţate şi al fanteziei nemărginite. Spre deosebire de ceilalţi cercetători, care evită variantele meglenoromâne **mondz** şi **monz**, I. I. Russu le înregistrează, dar nu le ia în consideraţie când comentează originea cuvântului, ca şi cum prezenţa lui **o** poate fi indiferentă.

În articolul **Un cuvânt românesc de origine traco-dacă: dr. mânzare, mârzară, mr. muldzare** publicat de G. Giuglea şi G. Ivănescu în **SCL**, 1959, nr. 1, p. 105-111, se spune: „Cum s-a remarcat demult [(...)], alb. **mes** (şi, indirect, şi rom. **mânz**) stă în legătură cu mesapicul **Menzana**, numele zeului suprem, Jupiter, al mesapilor, căruia aceştia îi sacrifica un cal"; „se poate admite că mesapica a suferit prefacerea lui **a** în **e**, eventual printr-o fază intermediară, **ă**" (p. 106-107). „Din derivatele pe care le prezintă ***mandzu** în albaneză şi română şi din sensurile pe care le are acelaşi cuvânt în limbile romanice de vest, rezultă că acest cuvânt a denumit, în epoca antică, puiul speciilor de animale domestice mari, anume al calului şi al vacii, sau animalul tânăr, înainte de maturitate, din aceleaşi specii"; „se poate presupune că ***mandzu** îşi are originea într-un cuvânt care însemna la început 'animal tânăr'" şi este „probabil că indo-europeanul ***mandios** a însemnat la origine

---

* Gustav Meyer, **Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache**, Strassburg, 1891.

Scanned with OKEN Scanner

'sugător', 'animal imediat după naştere în epoca suptului'' (p. 107). Cum se poate vedea, constatările importante, care ar susţine explicaţia, stau sub semnul probabilităţii, al presupunerilor neverificabile, din care cauză nu vom putea urma nici argumentele şi nici concluziile la care au ajuns G. Giuglea şi G. Ivănescu.

Am avea de pus câteva întrebări, înainte de a propune o nouă soluţie, pe care o considerăm strâns legată de realitatea românească.

Dacă lui Jupiter - Menzanas i se sacrifica „un cal" („un cal", nu doi sau mai mulţi), de ce numai puiul calului se numeşte **mânz** şi nu însuşi calul? Ce legătură are numele **Menzana** cu puiul măgarului sau al catârului? Ce legătură poate avea acelaşi nume cu viţelul de o anumită vârsta, cu vaca stearpă, cu oaia care se mulge? N-ar fi acestea întrebări în măsură să zdruncine concluziile formulate pe baza unui material reconstituit arbitrar prin forţa lucrurilor? Dacă, totuşi, între numele zeului **Menzana**, al cavalerului trac **Mezenai** şi rom. **măndz, mănz, mândz, mânz, mânt, mâns, mondz, monz**, alb. **măs, mâs** nu există nici o legătură (vezi Eq. Çabej, în **SCL**, 1959, p. 553)? Dacă, totuşi, cuvântul rom. **măndzu, mânz, mondz** etc. nu are origine indoeuropeană? A încercat cineva să găsească o explicaţie a acestui cuvânt prin limba română, care pune la îndemâna oricui bogat material informativ? Iată probleme pe care le punem ca să atragem luarea aminte şi asupra altor posibilităţi de lămurire a originii lui **mânz**.

Ca să lămurim originea lui **măndz, mândz, mondz** din română, se cere să coborâm în trecutul îndepărtat al limbii şi culturii noastre populare, deci în trecutul limbii şi al ocupaţiilor tradiţionale.

Se pune de la început întrebarea: cuvântul **mânz** este din lexicul economiei agrare, cum crede I. I. Russu? Ne mai întrebăm: cuvântul este specific păstoritului şi creşterii vitelor sau a fost adoptat dintr-o altă terminologie?

Analizând sensurile lui **mânz**, constatăm că elementul lor comun este „ceea ce se ţine de ceva", „ceea ce stă aproape de ceva şi este sau pare a fi parte inseparabilă a acesteia". Mergând mai departe, vedem că sub sensul 3 din **DLR**, anume „firele de urzeală care nu încap în spată (şi care se fac ghem, rămânând pe lângă război) ", se menţionează caracterul lui regional, dar şi sensul lui colectiv. Este de reţinut că, în acest caz, termenul **mânz (mândz)** denumeşte nu numai „firele de urzeală care nu încap în spată (pentru că s-a urzit prea mult)", ci şi „ghemul care se face din aceste fire şi care rămâne pe lângă stative / război, în dreapta, mărindu-se paralel cu creşterea valului de pânză şi cu scăderea urzelii". Dacă sânt mai multe fire, se pot face mai multe gheme, în special când urzeala este mai lungă şi mai groasă, dar de obicei se face un singur ghem. Din **DLR** reproducem următorul text ilustrativ: **„Dacă urzeala e prea multă şi nu încape toată în corleţele ţelor spetei, firele cari rămân se fac ghem pe două găteje puse cruce şi se tot deapănă, până taie pânza, a c e s t g h e m s e n u m e ş t e m â n z** " (spaţiat de mine, I.P.-S.). Prezentăm încă un text, tot după **DLR**: **Lătunoaiele şi otincele fac pe gospodină de râs, întocmai ca şi mânzul sau mânjălăul, adecă firele ce nu au loc prin spată**. Se vede din primul text că **mânz** se numeşte chiar „ghemul făcut din firele de urzeală care nu au fost trecute prin ţe şi spată", sens neînregistrat în **DLR**. Din formularea „firele de urzeală care nu încap în spată (şi care se fac ghem,

Scanned with OKEN Scanner

rămânând pe lângă război)", nu înțelegem „ghemul...", în orice caz, formularea din **DLR** este mult prea vagă ca să se pună în evidență sensul cuprins în citatul ales. La exemplele reproduse, adăugăm informația noastră că **mânz** are și acum în Bucovina (desigur și în alte părți) acest sens, deosebit de interesant, neluat în seamă de nimeni. Această neluare în seamă a unui sens atât de neașteptat, desigur foarte vechi, a avut și are urmări ciudate, după cum se va vedea. Precizăm că pe Valea Moldoviței, la Frumosu, jud. Suceava, **mândz** se numește și „ghemuțul care se adaugă la urzală, nu numai cel care se face din firele urzite în plus". Din Pârhăuți, jud. Suceava, cunoaștem expr. **a purta mândz** care înseamnă „(despre femei, la țesut) a face **mânz** (adică ghem) din firele urzite în plus". Tot acolo, **a face ghem din mândz** înseamnă „a face ghem din firele numite mânz", iar **ghem din mândz** este „ghemul făcut din unul din firele numite **mânz**". Informatoarele noastre ne spun că „**mândz** îi numa ghemu, nu și firu ori firele". În Stulpicani, jud. Suceava, **mândz** este și „firul...", dar și „ghemul rezultat din firul sau firele urzite în plus". Găsim, în **Glosar reg.**, 48, că **mânzóc** este „firul care nu încape în spată și este purtat înapoi, în timpul țesutului, pe un bețișor, către sulul de dinapoi", definiție incompletă și neclară: nu reiese că pe bețișorul amintit se face un ghem din firul care nu încape în spată. Este important, însă, că se înregistrează acest derivat al lui **mânz**, din mai multe localități (Boroaia-Fălticeni, Chiril-Vatra Dornei, Ciocănești-Vatra Dornei, Coverca-Vatra Dornei, Drăgușeni-Fălticeni, Drăgoiasa-Vatra Dornei). În imediată legătură cu ghemul legat de urzeală și numit **mânz**, s-a creat, metaforic și peiorativ, sensul „persoană (în primul rând copil) care se ține mereu de cineva, care nu se desprinde de cineva". Metafora are punctul de plecare în ghemul făcut din urzeală, legat permanent de aceasta.

Revenind la ghemul numit **mânz**, trebuie să precizăm că forma lui este aceea a unui **mold**, adică a unui obiect de formă rotundă. Prezența multor astfel de gheme lângă război (nu numaidecât dintr-o singură urzeală!) înseamnă prezența mai multor **molduri** sau **moldz** (pluralul lui **mold**). Dar am văzut că **l** din **mold** și din pl. **moldz** a devenit **n** în unele cazuri, cuvântul dobândind astfel, forma **mond**, pl. **mondz***. În dialectele dacoromân și aromân **o** a fost velarizat, dar la meglenoromâni velarizarea s-a petrecut numai parțial, păstrându-se și forma mai veche cu **o**, **mondz**, cu varianta **monz**, se cunoaște și forma **m¼nz**, în care **o** deschis corespunde unui **ă** accentuat din dialectul dacoromân. Prin pierderea elementului oclusiv al lui **dz** din **mondz**, **măndz**, **mândz**, s-a ajuns la formele corespunzătoare cu **z**: **monz**, **mănz**, **mânz**. Varianta **mânț** se explică prin corespondența **dz** consoană sonoră /**ț** consoană surdă, prin urmare **mânț** reprezintă o variantă a lui **mândz**, nu a lui **mânz**, față de **mâns**, variantă a lui **mânz**, în care lui **z** sonor îi corespunde **s** surd. Așadar, vechiul cuvânt **mondz** (din **moldz**, pluralul lui **mold**) a denumit ghemul făcut din firele de urzeală care nu au fost trecute prin ițe și spată, care crește, adică se rotunjește odată cu valul de pânză și care este în mod obligatoriu legat de urzeală până se termină țesutul. Sensul lui **mânz** a trecut cu timpul de la ghem la firul sau la firele care formează ghemul și, prin abstractizare, la ideea l e g a t d e c e v a (ghemul fiind

---

* Ion Popescu-Sireteanu, **Memoria**, I, p.13 ș. urm.

Scanned with OKEN Scanner

legat de urzeală), fapt care a avut consecinţe spectaculoase: pierderea totală a relaţiei cu sensul anterior; extinderea sensului la firele de iarbă netăiate (de coasă); extinderea sensului, prin intermediului înţelesului „ceea ce se ţine de ceva", la „puiul iepei", care de obicei este legat de iapă, de hamul acesteia, spre a nu rămâne în urmă sau spre a nu se rătăci. Unui copil sau chiar unui om mare care se ţine de obicei de cineva i se spune **mânz** (mânzul lui cutare) sau că **umblă de-a mânzul**. Faptul că **mânzul** de lângă stative se rostogoleşte adeseori şi femeia care ţese trebuie să iasă de la locul ei şi să-l caute urmărind firul, a dat sensului „copil", deci „pui de om", atributul „neastâmpărat, zburdalnic". Acum pătrundem mai bine şi sensul expr. **a se ţine** (de cineva) **mânz** sau **ca mânzul**, care însemna „a se ţine de cineva cum se ţine mânzul de stative, de urzeală". În timp, acest înţeles s-a pierdut şi vorbitorii au început să aibă în vedere numai mânzul ca pui al iepei, copilul care stă mereu lângă mama lui ori au acordat numele **mânz** unui bărbat tânăr, necăsătorit, care se ţine de fete, de femei. Deplasarea masivă şi totală a sensului acestui cuvânt spre sensul „puiul iepei" (fem. **mândză, mânză**) se explică numai prin locul pe care l-a deţinut creşterea cailor în viaţa societăţii româneşti din toate timpurile şi, desigur, prin legăturile fireşti dintre terminologia industriei casnice şi cea a creşterii animalelor. Tot aşa se explică de ce **mânz** se numeşte şi puiul măgarului sau al catârului. Celelalte sensuri ale lui **mânz**, anume „hadarag la îmblăciu"**, „lemn legat prin gânjuri sau lemnul în chingă", „capăt de lemn care se adaugă unui butuc din plută, pentru a-l face mai lung" (cu varianta **mânzoc**, după Arvinte, **Terminologia**, 156, sens neînregistrat în **DLR**), se explică prin sensul general „ceea ce este legat de ceva". Aici trebuie să se aibă în vedere nu numai „ceea ce este legat de ceva", ci chiar sensul „legătură" sau „gânj", prin urmare „moldul realizat din firele folosite la legat". Tot aşa se explică şi expr. **a lua** (pe cineva) **mânz**, adică „a-şi face din cineva tovarăş nedespărţit, legat prin anumite interese". Este evidentă ideea de legat.

În mitologia românească, **mânzu-de-cu-seară** este o fiinţă fantastică despre care se crede că umblă prin păduri după apusul soarelui. Explicăm acest nume prin aspectul de mogâldeaţă sau mogândeaţă al făpturii imaginare numită astfel, prin urmare este vorba de o fiinţă fantastică, legată de venirea serii.

Th. Capidan, în **Toponymie**, 47-48, înregistrează **Amondzélos**, numele aromânesc al unui munte situat în partea meridională a râului Salamvria, la nord de satul românesc Clinova. Cercetătorul îl explică prin ar. **mundzelu**, din **muntselu** (lat. montĭcĕllus) „munte mic", dr. **muncel**, cu prepoz. a (din **ad**). În **DDA** nu se înregistrează un cuvânt **mundzelu** şi nici **muntsel / munčel** nu este înregistrat. Într-o altă lucrare, **Numele geografice**, 58, Capidan redă oronimul în forma **Amundzelu** şi îl explică prin **ad monticelum**. Credem că **Amundzelu** (cu forma grecizată **Amondzelos**) se explică mai curând prin **mondz** şi că este un diminutiv al acestuia, cu suf. **-el**. În acest caz, avem a face cu o variantă a lui **moldz**, în formă diminutivală, cu **o** închis la **u**. Explicaţia propusă de noi are în vedere în primul rând faptul că toponimul denumeşte un munte, prin urmare o ridicătură de pământ, care la dacoromâni s-a numit **mold(ă)**. Ar. **mundzelu** poate să fi fost entopic sau şi nume

** Hadaragul este legat de dârjea prin oglage.

Scanned with OKEN Scanner

de persoană, **Amundzelu** însemnând poate „**La mundzel**“ sau „**La Mundzel**“. Dacă, însă, prin **mundzelu** trebuie înţeles „**mânzel**“, deci un diminutiv de la **mânz**, putem preciza că acesta a fost prezent şi la dacoromâni de vreme ce saşii foloseau **munsel** „mânz“, ca împrumut românesc (vezi Russu, în **AMET**, 1958, p. 140).

Într-adevăr, **mânzel** se păstrează în dialectul dacoromân în derivatul **mânzălău** „mânz (de doi ani)“, „burlac bătrîn“, „mânz (la ţesut)“. După autorii **DLR**, cuvântul se explică prin **mânz**, cu suf. **-ălău**, dar trebuie izolat suf. **-ău** de tema **mânzăl-**, variantă a lui **mânzel** cu **e** velarizat, ca în **băieţăl, căţăl** etc.

Mânzălauă se înregistrează cu sensul „oaie sau vacă stearpă; (regional) mânzare“, ca derivat de la **mânză**. Acesta, însă, trebuie explicat ca plural al neutrului **mânzălău** „ghem mare făcut din firele de urzeală neintrate în iţe şi spată“. S-ar putea să fie vorba de o glosare defectuoasă în **DLR** sau în sursele de informare pentru **DLR**, menţionându-se forma de plural ca singular. Trecerea de sens de la „gheme...“ la „oaie stearpă; vacă stearpă; mânzare“, s-a făcut prin înţelesul general „ceea ce este legat“, iar vitele sterpe de multe ori sânt ţinute legate, priponite, să nu pască iarba bună, necesară celor cu lapte.

Mânzălâncă „vită cornută de un an“, cuvânt considerat în **DLR** ca derivat din **mânză**, este, de fapt, un derivat cu suf. **-că** al lui **mânzălan**, neatestat, derivat posibil al lui **mânzăl, mânzel**.

Femeia care a pus stativele să ţească este adeseori vizitată de alte femei, vecine, rude, care vor să vadă cum se desfăşoară ţesutul, să vadă cum merge, sau vin pur şi simplu să mai stea de vorbă, la un fel de şezătoare. Reamintim aici citatul (din Pamfile): **Lătunoaiele şi oticele fac pe gospodină de râs, întocmai ca şi mânzul sau mânjălăul, adică firele ce nu au loc prin spată.** Faptul că rămâne **mânz** sau **mâjălău** este ruşinos pentru o femeie măritată, arată nepriceperea gospodinei, care încearcă să mascheze ruşinea printr-un râs forţat, silit, de aceea se spune că râde mânzeşte. Expr. **a râde mânzeşte** ţinea iniţial de terminologia ţesutului, a industriei casnice, de unde a fost preluată pentru a caracteriza un râs forţat. Nu poate fi nici o legătură între **a râde mânzeşte** şi gestul calului de a-şi întinde buzele într-un fel specific. Apropierea aceasta ţine de etimologia populară, explicabilă după ce s-au pierdut vechile sensuri sau după acoperirea lor cu altele mai la îndemână. Dacă expresia ar avea vreo legătură cu calul, ar avea în structura sa chiar cuvântul cal, eventual iapă, nu **mânz**, respectiv un derivat al acestuia, **mânzeşte**. **Râde mânzeşte** trebuie explicat prin „Ea (persoana respectivă) râde că mânzeşte“, adică „râde că face mânzi, ca şi cum acesta ar fi motiv de râs“. Dar verbul **a mânzi** cu acest sens probabil s-a pierdut, păstrându-se activ doar adverbul **mânzeşte**.

O altă expresie este **a râde mânzărat** „a râde silit“, dar şi „a râde nechezat (mânzeşte); a râde-n bătaie de joc, ironic; a rânji“ (Udrescu, 169). Existenţa expresiei ne îngăduie să admitem existenţa unui verb ***a mânzără**, ***a mândzără** cu sensul, probabil, „a face mânz“ ori cu sensul „a face movile, grămezi“ ori, poate, şi cu sensul „a face gheme mari din firele de urzeală netrecute prin spată şi iţe, adică a face mânzi“.

Este posibil ca expr. **a avea mânză** „a fi pornit pe ceartă, a avea arţag“ să fi fost în strânsă relaţie cu ţesutul, observaţiile cuiva provocând o anume ripostă a

Scanned with OKEN Scanner

gospodinei neatente sau nepricepute. Dar expresia poate fi şi cu sens propriu, adică „a fi supărat din cauză că iapa i-a fătat o mânză în loc să fete un mânz, cum a dorit stăpânul".

Este de presupus că **mânz** a avut mai întâi forma **mondz**, apoi **mândz**. Dar trebuie admisă şi ipoteza, verificabilă, de altfel, că, teritorial, paralel cu **mondz**, a circulat şi **modz** şi că, alături de **mândz**, a circulat şi **mădz**. **Mondz** a evoluat la **mândz**, urmând **mândz, mânz, mânţ, mâns**, iar **modz** a evoluat la **moz, mos, moţ; mădz, măţ, măs** (la aromânii din Albania şi **mędă**), acestea din urmă părând a fi primite şi în albaneză şi rezultând că formele albaneze au parcurs mai întâi un drum fonetic în limba română. Este, însă, posibil ca şi albanezii să fi moştenit forme asemănătoare cu cele moştenite în română.

Precizăm, după P. Neiescu, **Omagiu Rosetti**, 619-621, că în graiul românilor din **Shqepur** (= Albania) se foloseşte **męd**â, pl. **męd**, cu sensul „mânză". Varianta (pentru că este vorba de o variantă a lui **mândză**) se explică prin rostirea lui **ă** ca **ę** (deschis), fenomen care caracterizează graiul din St'épur (Shqepur, în pronunţia aromânilor). Astfel, **pânză** (mai vechiul **pândză**) se pronunţă **pędă**.

În **modz, mădz** etc., avem variante cu **l** disimilat ale lui **moldz, măldz** sau variante cu **n** disimilat ale lui **mondz, mândz**.

Admiţând că **mold-** este un nucleu lexical autohton şi că el avea o variantă **mond-**, poate şi una **mând-**, putem admite că rom. com. ***mondz, *mândz** reprezintă o moştenire autohtonă.

Mânzóc a fost înregistrat în **DLR** cu sensurile „mânz (mai mare)", „mânzoi, mânzac; cal tânăr"; „mârţoagă", „epitet depreciativ pentru un om slab sau nătâng"; „numele unei plante nedefinite mai de aproape", în **DLR** nu s-a înregistrat, însă, sensul „capăt de lemn care se adaugă unui butuc din plută, pentru a-l face mai lung", omisiune despre care am vorbit mai sus. Neînregistrat în **DLR** este şi sensul „petec ţesut din trei jurubiţe şi patru gherbe, cât un lat de mână" (**GS, IV**, 132). **Mânzóc** este un derivat diminutival al lui **mânz**. În cazul lui „mârţoagă", însă, nu mai este vorba de un înţeles diminutival, ci de o alunecare spre sensul „cal slab". În privinţa numelui de plantă **mânzoc**, este posibil ca aceasta să fie folosită la legat snopi şi poate fi una dintre speciile de **Equisetum**, care poartă şi numele de **mânzoaică** (vezi Borza, 64; **mânzoc** nu se înregistrează în **Dicţionar etnobotanic**). Sensul „nătâng" al lui **mânzoc** se explică prin **mânz** „copil, tânăr lipsit de experienţă".

În **DLR** a fost înregistrat cuvântul **mânzí** „(popular, complementul indică armăsari, măgari) a fecunda; (refl. reciproc) a se împreuna, a se împerechea", dar, regional, sânt păstrate şi folosite formele **mănzí, minzí, mânzá**. Trebuie să precizăm că **mânzá** reprezintă, neîndoielnic o formă veche a acestui verb, precedată, evident, de **mândzá**. Presupunerea lui Giuglea-Ivănescu, **art. cit**, 108, că „în română nu există (şi desigur nici n-a existat) verbul **a mânzá** îşi pierde valabilitatea, de vreme ce verbul a fost înregistrat.

Sensul „a fecunda, a se împerechea, a se împreuna" al lui **mânzí** se explică prin mai vechiul „a izola, a înţărca = a închide în ţarc" şi s-a referit la închiderea în ţarcuri mici a berbecilor împreună cu oile care trebuia să fie mârlite. La fel se închid caii cu iepele sau mânzele. Sensul verbului **mânzá** „a lega, a închide animalele

Scanned with OKEN Scanner

femele (oi, mânze, iepe, măgărițe) cu animalele masculi cu scopul de a se împerechea" a dus la conturarea sensului „a se împerechea", dar și la apariția variantei **a mânzi**, cu alt sufix, anume cu **-i**, ca în **doiná** cu varianta mai nouă **doiní**.

Așa stând lucrurile, sântem îndreptățiți să vedem în vb. **mândzá**, **mânzá** un derivat al lui **mândz**, **mânz** „ghem", „legătură", cu suf. **-á**. Nu este exclus să fi existat și o formă ***mondzá**, din care a rezultat **mândzá**, apoi **mândzá** și **mânzá**, și care a avut sensul „a face ghem, a ghemui", dar și „a lega împreună" (în fond „a uni"). Verbul **mânzá** (cu formele lui arhaice) cunoștea, probabil, și sensul „a avea relații sexuale" (în fond „a fecunda", „a ghemui").

Este posibil ca aceste creații verbale să fi apărut și în legătură cu alte activități, nu doar cu țesutul; ne gândim, de pildă, la exploatarea sării sau a pietrei de construcție. **Mold**, pl. **moldz**, și **moldă**, pl. **moldz**, cu sensul „bolovan" sau, specializat, „bolovan de sare; bolovan de construcție", au putut duce la sensurile „a tăia bolovani de sare, de piatră" ori la „a așeza, a clădi bolovanii scoși din ocnă ori din carieră" în cazul verbului ***mondzá**, **mândzá**, **mânzá**. Aceasta este numai o presupunere, dar ea pare să fi avut acoperire în realitate.

Când coboară de la munte, berbecii sânt „dați în oi"; „atunci se fac mai multe cârduri și se iau berbecii pentru fiecare cârd ca să mârlească oile" (Herseni, **Probleme**, 57, din Drăguș). Sensul „a fecunda" al vb. **mânzá** se referă, deci, și la berbeci, nu numai la cai și la măgari, cum se spune în **DLR**.

Autorii **DLR** nu indică, pentru **mânzí**, un etimon, ci trimit, pentru comparație, la **mânz**. Prudența aceasta este justificată, pentru că subst. **mânz**, cu sensurile înregistrate, nu putea duce la sensul „a fecunda", „a se împreuna, a se împerechea". Pe baza celor spuse aici, putem conclude că „a fecunda" este un sens derivat din „a se uni", „a se lega împreună", dintr-un sens vechi al lui **mândzá** „a face grămezi, a face movili, a face moldz".

Subst. **mânzár**[1] a fost înregistrat în **DLR** cu sensurile: 1) „(prin Mold. și Trans.) miel de un an" (într-un ex. ca: **O poiană largă cu păşune grasă, - pe care păştea cârdul de mânzári, ce-şi aveau stâna în Podurile Saşilor**. Moroianu, **Chipuri din Săcele**; 49; (s-a mai înregistrat din răspunsurile la unele chestionare); 2)„(prin Mold. și Trans.) viței înțărcat (de un an)" (într-un ex. ca: **Vițelul care-i oprit să mai sugă la vacă se zice că-i mânzar**. Din Lazuri de Beiuș; s-a mai înregistrat într-un răspuns la un chestionar); 3) „(din Săpânța, jud. Maramureș) „berbec", de fapt „miel înțărcat, din iarna sau primăvara abia trecută", în părțile de nord ale țării **berbeci** însemnând „cârlani", „miei care pasc separat de oi". Dar cuvântul poate să denumească și un animal matur, care este ținut separat, de obicei legat de un țăruș. Autorii **DLR** derivă cuvântul de la **mânz**, cu suf. **-ar**, fără să fi prevăzut inconvenientul capital al acestei derivări: dacă **mânz** este „puiul iepei de la fătare și până la 2-3 ani", cum s-a putut extinde sensul și la mielul de un an (adică cel înțărcat) și la vițelul înțărcat? Părerea noastră este că **mânzar**[1] (și **mândzar**) se explică numai prin sensul „miel sau viței care a fost înțărcat, legat deoparte, izolat adică, spre a nu putea suge". Ideea de izolare, de legare, de separare o cuprinde și vb. **înțărcá**, adj. **înțărcát**. **Mânzar** este un derivat de la **mânz**, cu suf. augmentativ **-ar**.

Scanned with OKEN Scanner

Se înregistrează în **DLR** vb. **mânzăli** care, regional, despre copiii înțărcați mai târziu, are sensul „a suge cu putere (ca un **mânz**) "; are variante: **mânzări** și **mânzoli** și etimologie necunoscută, comparat fiind cu **mânz**. Exemplele citate (**Ce mă mânzăleşti atâta? Nu mă mai mânzări.**) nu susțin sensul, în orice caz nu reiese clar sensul „a suge cu putere (ca un mânz)". Este vorba, mai curînd, de „a morsoca, a mozoli". Considerăm că forma de bază a verbului este **mânzări** și că **mânzăli** și **mânzoli** sânt variante. **Mânzări** trebuie considerat derivat al lui **mânzar**[1], cu suf. **-i**, iar **mânzar** trebuie să fi avut și sensul „copil care a fost înțărcat" sau „copil care a ajuns la vârsta de a fi înțărcat".

Traian Herseni, în **Probleme**, 69, menționează că, într-un act scris în 1932, de țăranii din Drăguș (Hațeg), este folosită forma **mânza** în loc de **mânzare**. Credem că este vorba de un derivat al lui **mânz**, **mânză**, cu suf. **-(e)á** (cf. **căță**, **viță** = **cățeá**, **vițeá**). Forma **mânza** este confirmată prin derivatul **mânzár**[2] care în **DLR** are sensurile „cioban care păzește mânzările" și (în Maramureș și în vestul Transilvaniei) „mânzărar" (**II**), adică „locul sau despărțitura în care stau mânzările în strungă"; este considerat derivat regresiv de la **mânzare**, soluție inadmisibilă câtă vreme există subst. **mânzá „mânzare"**.

Cuvântul **mânzare** este înregistrat în **DLR** cu două grupuri de sensuri: I) „oaie de doi sau trei ani care a fătat și care are lapte", sinonim cu **mânzată**, **păcuină**, **mulgătoare** (autorii au reținut câteva exemple ilustrative binevenite pentru acest cuvânt: **Oaia pe care o suge mielul o cheamă mânzare; Mieii înțărcați se numesc cârlani..., iar mamele lor duse la stână și 'pusî pi lapti', mânzări** etc.); „capră cu lapte" (în Runcu Salvei-Năsăud); „(adjectival, despre oi sau alte animale) cu lapte", „(prin Moldova și Bucovina) oaie sau vacă stearpă; (regional) mânzălană"; II) „(regional, la pl.) locul unde pasc oile care se mulg". Are variantele: **mănzără**, **mârzáre**, **mănzáre**, **menzără**; nu au fost înregistrate în **DLR** variantele cu **dz**; **măndzáre**, **mândzáre...**, folosite și astăzi în graiurile dacoromânești nordice (anchete din Bucovina), dar și în Jina (**mândzări**, GS. V, 305).

Cuvântul, înrudit evident cu **mânz**, este prezent în **DLR** fără etimologie, comparat cu alb. **mëzore**. Unii cercetători cred că este cuvânt moștenit din fondul autohton. Cercetarea originii acestui cuvânt are aspecte interesante, făcându-se apropieri utile între română și albaneză.

Și autorii altor lucrări, nu doar cei ai **DLR**, compară cuvântul nostru cu alb. **mëzore**. Tiktin, **II**, 991, îl compară cu alb. **m(ë)zore** „junge Kuh". El remarcă și înrudirea acestora cu **mânz** și **mânzat**. Th. Capidan, în **DR**, IV, 345, a presupus că **mânzare** a rezultat prin contaminare cu **mânz**. Mai decişi par a fi autorii **SDE**, care afirmă că **mânzare** (fără variante și fără formele sud-dunărene) este „moștenit din latina dunăreană în care e împrumutat din daco-mesică" și recomandă aceeași comparație cu alb. **mëzorë**. G. Giuglea și G. Ivănescu, în **art. cit.**, constată că **mânzare** (și varianta cu **dz**) se cunoaște mai peste tot în Muntenia, Moldova, Ardeal, Crișana. Din Clopotiva (Hațeg) a fost semnalată varianta **mârzară**; „**Mânzări** – spunem la oile care le mulgem" (**Clopotiva**, I, 75); **muldzare**, pl. **muldzări** (în unele dicționare și la L. Costin, în **Graiul**, 1936, p. 142, numai **mulzări**. În această paranteză ne exprimăm părerea că L. Costin a cunoscut varianta

Scanned with OKEN Scanner

cu **dz**, dar a redat-o cu **z** din motive de transcriere literară); **mulgară** şi **mulgare** apar, de asemenea, în unele dicţionare; la aromâni **muldzáre**, **muldzáră**, **muldzárcă** (după T. Papahagi; după Th. Capidan, **DR**, IV, 345); **mânzărar** este păzitorul de la **mânzări** (de la **mânzară**). Autorii citaţi nu au informaţii despre termenii pentru noţiunea „**mânzărar**" din Banat şi de la aromâni. Pentru G. Giuglea şi G. Ivănescu, „trecerea de la specia cal (iapă) la specia bou (vacă) este cu totul firească", astfel explicându-se **mânzat**. „Probabil că, pe teren românesc şi albanez, unde termenul ***mandzu**, devenit apoi ***mănd**zu, a denumit în epoca antică atât **mânzul** cât şi boul tânăr şi vaca tânără, după vârsta de un an, nevoia de a diferenţia sensurile a dus la crearea unor derivate în **-at**, **-ată**, alb. **-at**, **atë**, pentru a denumi boul tânăr şi vaca tânără în al doilea an, primitivul rămânând să denumească numai calul tânăr şi iapa tânără, până la vârsta de un an. Probabil că avem a face cu nişte derivate din epoca latinei populare sau din epoca de formare a limbii române, şi desigur că albaneza le-a împrumutat din latina populară sau din română, întrucât un sufix **-at**. **-ată** nu există în albaneză". Aceste derivate „nu sânt la origine participiile trecute ale unui verb latin sau românesc în **-are**". Autorii afirmă, fără să aibă dreptate, după cum am văzut, că în română nu există şi nici n-a existat un verb a **mânzá** (p. 108); „româna şi-a creat mai târziu verbul a **mânzăţi** 'a rămânea stearpă într-un an' (vorbind despre vaci), ceea ce arată că **mânzatul** şi **mânzata** sânt asociate la ideea de sterp" (p. 108). „Termenul **mânzare**, tipic pentru păstorit, poate avea, ca şi alţi termeni români păstoreşti, o origine traco-dacă" (p. 109). G. Giuglea şi G. Ivănescu cred că „termenul care denumeşte **mânzarea** e un adjectiv care se formează sau de la substantivul care denumeşte laptele [(...)] sau de la verbul care înseamnă 'a mulge'" (p. 109). Afirmaţia este motivată prin aceea că în unele limbi indo-europene cuvântul care denumeşte „lapte" derivă de la „a mulge". Concluzia cercetătorilor este că în baza termenilor româneşti pentru noţiunea „**mânzare**" este o rădăcină moştenită de traco-dacă din **i.-e.** şi anume un cuvânt traco-dac care era derivat fie de la verbul 'a mulge', fie de la substantivul 'lapte'". Formele cele mai vechi sânt, pe această bază, cea cu **l** şi cea cu **z**, de la aromâni, din Banat şi din Haţeg. „Rădăcina traco-dacă a trebuit să sune ***meldz-**, ***melz-**"; „Această rădăcină, sau mai exact, o eventuală formă a ei cu vocalismul **-o-**, poate explica pe mr.* şi băn. **muldzare** (<***moldzare**). Forma **muldzare** se poate explica şi prin traco-dacul ***meldz-** prin contaminare cu verbul rom. **a mulge**. Dar varianta cu **r** s-a născut desigur tot pe teren traco-dac; în diverse limbi, chiar în limbile indo-iraniene, a avut loc prefacerea lui **l** în **r** în toate condiţiile. Pentru traco-dacă trebuie să admitem probabil numai prefacerea lui l de la sfârşitul silabei, în **r**, şi numai dialectal sau numai în unele cuvinte" (p. 110). „Forma **mânzare** s-a născut fie din **mârzară**, ***mârzare**, fie dintr-un ***mîldzare**, prin influenţa lui **mânz**, cu care a putut fi pus cuvântul în legătură, dat fiind că avem a face cu acţiuni din domeniul creşterii animalelor. Dar se poate admite şi o disimilare a lui **r** din rădăcină, faţă de **r** din sufix, ca în ***brăcirar** (<**brăciri** + **-ar**) > **brăcinar**" (p. 111). „Varianta **mârzară**, păstrată în Hunedoara, adică la graniţa dintre aria macedoromână şi bănăţeană (**muldzare**) pe de o parte, şi

---

* **mr** = aici abreviere de la **macedoromân**(= aromân)

Scanned with OKEN Scanner

cea moldovenească, muntenească şi ardelenească (**mânzare**) pe de alta, este desigur străveche, mai ales că nu apare ca o contaminaţie între cele două forme ce se găsesc pe o arie mai întinsă. Vocalismul **â** din **mârzară** se explică probabil pe teren românesc, din **e** traco-dacic" (p. 111). În sfârşit: „Derivarea prin suf. **-ară** pare a fi avut loc în limba traco-dacă", dar autorii admit „şi o derivare pe teren românesc, dintr-un ***merdz(ă)** 'lapte' prin sufixul **-ariu**, fem. **–are**" (p. 111). În **ILR**, nota de la p. 262, G. Ivănescu scrie că **mânzar(ă)**, **mârzar(ă)** vin din ***melg'-ar** „ceea ce arată atât caracterul satem şi fără mutaţie al cuvântului, cât şi prezenţa în traco-dacă a sufixului **–ar**". Şi G. Giuglea, în **FD**, V, 1963, nota de la p. 43, afirma originea traco-dacă a acestui cuvânt şi-l explică prin ***meldz-**, **melz-**. După cum se vede, în explicaţiile propuse, probabilitatea ocupă locul capital. De fapt, probele lipsesc, aşa cum, uneori, ne lipsesc şi nouă.

Am reprodus mai sus sensurile lui **mânzare** după **DLR**. O informaţie consemnată de I. I. Stoian, **Păstoritul**, 53, prezintă mare interes atât pentru lămurirea sensului fundamental al cuvântului **mânzare** cât şi pentru clarificarea originii lui: Oile sânt numite **mânzări** după 10 mai, când are loc înţărcatul mieilor. Etnograful citat (p. 56) spune că plecătorile sânt mulse o dată sau de două ori pe zi, chiar de la Sf. Gheorghe, dar **mânzările** abia de la 10 mai (de la moşi). Acelaşi lucru l-a spus şi G. Pitiş: **Plecători, oile la care le moare mieii sânt plecătoare, până se-nţarcă toate, atunci le zice mânzări** (p. 164); **Când le înţarcă, le zice mânzări** (p. 175); **Oile la care se vând mieii, de sânt puţine, se cheamă plecători; după ce se-nţarcă, se zic mânzări** (p. 183). Aşadar, **mânzare** nu se numeşte, cum ne indică multe surse de informaţie intermediare (în speţă dicţionarele), „oaie de doi sau trei ani, care a fătat şi care are lapte"; mânzare nu este nici „capră cu lapte" şi nici, adjectival, despre oi sau despre alte animale, „cu lapte", ci „oaie, capră, vacă al cărei pui a fost înţărcat, adică a fost izolat de mama lui, legat să nu mai sugă, şi care este mulsă" sau, în altă formulare: „oaie, capră, vacă izolată de puiul ei, după ce acesta a ajuns la o anumită vârstă; izolarea se face cu scopul de a fi mulsă, de a se colecta laptele în folosul omului". În sprijinul precizărilor noastre şi al definiţiei pe care o propunem, aducem informaţia lui I. I. Stoian, **op. cit.**, 12, că oile ai căror miei nu au fost înţărcaţi (cele care fată mai târziu) se numesc **oi sugări**, deci nu sânt **mânzări** nici după data limită a izolării, adică după 10 mai, până ce nu au fost înţărcate, adică izolate, în ţarcuri, de mieii lor. Sensul acesta al lui **mânzare** îl explicăm, deci, prin aceea că înţărcatul este realizat înţărcând mieii, iezii, viţeii, izolându-i de mamele lor în ţarcuri ori legându-i. Când sânt mai puţine oi sau când este vorba de vaci, de capre, şi acestea se leagă, să nu meargă la puii lor. În zonele de munte se foloseşte mai mult înţărcatul, deci închiderea în ţarcuri, iar în cele de deal şi câmp se foloseşte mai mult legatul animalelor. Iniţial, **mânzare** trebuie să fi însemnat „oaie, capră, vacă legată sau izolată spre a nu fi suptă de puiul ei" şi „pui de sex feminin de animal domestic de lapte, înţărcat, izolat de mama lui" sau şi „animal domestic de lapte (vacă, oaie) care rămâne sterp şi paşte izolat, legat, în locuri cu iarbă mai slabă". Colectarea laptelui fiind o preocupare de căpetenie a crescătorilor de animale, a dus la conturarea tot mai precisă a sensului „oaie, capră, vacă mulgătoare, cu lapte", întrucât caracteristica principală a acestor animale este prezenţa laptelui.

Scanned with OKEN Scanner

Cu timpul, sensul vechi a fost acoperit în mare măsură, dar nu într-atât încât să nu mai fie folosit, după cum se vede din consemnările lui G. Pitiş şi I. I. Stoian, amândoi cunoscând bine zone cu păstorit puternic. Constatarea noastră se confirmă prin aceea că iapa, deşi are **mânz**, nu este **mânzare** niciodată, pentru că la noi laptele de iapă nu este colectat, puiul ei nefiind înţărcat în sensul propriu al acestui cuvânt; mânzul umblă legat de hamul iepei, când este mai mic, iar când creşte umblă liber pe lângă sau după mama lui. Nici scroafa şi purceii nu au un nume de la rădăcina **mânz**, pentru că laptele de scroafă nu se colectează şi, ca urmare, purceii nu sânt izolaţi de mama lor. Aceeaşi observaţie se poate face despre căţea şi puii ei. Nici femeia nu-şi înţărca puiul prin izolare, prin legare, din care cauză nici copilul şi nici mama lui nu au nume de la rădăcina **mânz**. Dacă spunem **mânz** unui copil care stă pe lângă mama lui sau unui copil zburdalnic, avem o folosire metaforică a **cuvântului**, iar metafora se foloseşte la adresa unui copil care a depăşit de mult vârstă alăptării. Puiul iepei este numit **mânz** sau **mânză** de mic, de la naştere, până pe la trei ani, pe când puii de vacă primesc numele **mânzat** sau **mânzată** numai după înţărcare, în preajma vârstei de un an, când stau o vreme legaţi, izolaţi de mamele lor, spre a uita deprinderea de a suge, adică sânt numiţi astfel numai după perioada în care au crescut cu lapte. Având comună caracteristica izolării, a legării într-un loc aparte, oaia şi capra şi vaca pot fi numite **mânzare**, **mânzări** (sau cu un alt termen înrudit cu acesta, un derivat de la **mânz**), dar şi viţeii mai mari, înţărcaţi şi ţinuţi separat de vacă pot avea nume derivat de la **mânz**. Am văzut mai sus că şi un miel de un an se numeşte **mânzar**, nume pe care îl poartă şi viţelul de un an sau berbecul (pentru că este ţinut legat, priponit, izolat, până toamna când se dau berbecii în oi). Faptul că o oaie sau o vacă stearpă este numită tot **mânzare**, confirmă explicaţia noastră, pentru că şi acestea, mai ales vacile sterpe, sânt ţinute separat de cele cu lapte, mai cu seamă când celor cu lapte li se rezervă o păscătoare mai bună, cu iarbă mai grasă. **Mânzări** sânt sterpele ţinute izolat, legate, nu vacile cu lapte. Prezenţa sau absenţa laptelui nu este caracteristica ce trebuie avută în vedere când vrem să stabilim înţelesul cuvântului **mânzare**. Ceea ce a dus, deci, la sensurile de astăzi ale lui **mânzare** este izolarea puilor de animale al căror lapte se colectează. Sensul este mult mai larg când vorbim despre o oaie stearpă sau despre o vacă stearpă. Aceeaşi idee de izolare stă şi la baza sensului „locul unde pasc oile care se mulg", întrucât aceste locuri erau îngrădite şi apărate pentru mutarea păscătorii.

Existenţa lui **mânzar**[2] „cioban care păzeşte mânzările" şi „locul sau despărţitura în care stau mânzările" dar şi existenţa lui **mânzar**[1] „miel de un an", deci „miel înţărcat", apoi „viţel înţărcat", „berbec", ne îngăduie să admitem că de la acestea s-a format subst. fem. **mânzară**, **mânzare** (mai întâi **mândzară**, **mândzare**), cu pluralul **mânzări** (**mândzări**), prin care sânt denumite în primul rând oile, caprele şi vacile ai căror pui au fost înţărcaţi şi care sânt înţărcate (băgate în ţarc) şi mulse. Dacă **mânzar**[1] şi **mânzar**[2] denumeau puii de oi, de capre, de vaci înţărcaţi, apoi şi locul în care stau **mânzările** şi chiar pe ciobanul care le paşte, era firesc să apară femininul **mânzară**, **mânzare** (variantele teritoriale) prin care să fie denumite oaia, capra, vaca cu lapte, izolate de puii lor, cu scopul de a li se colecta

Scanned with OKEN Scanner

laptele în folosul stăpânului.

Autorii **DLR** înregistrează cuvântul **mulzáre** (nu şi **muldzáre**), cu sensurile: 1) „(în Banat) oaie, vacă etc. mulgătoare"; 2) „(regional) muls" (ca în ex.: **Mulzarea oilor e lucru greu pe timp ploios; Am strâns laptele de la o singură mulzare**); 3) „(regional) **mulgare**[1] (2)", cu ex.: **Mulzare multă, caş puţin**. Autorii consideră că **mulzare** vine „de la **mânzare**, prin apropiere de **mulge**".

Ar. **muldzár** „mulgător" s-ar explica, probabil, printr-un lat. neatestat **mulgearius**, după părerea lui Tache Papahagi (**DDA**, 829). Cuvântul este cunoscut şi la meglenoromâni, **mulzár** „mulgător" (Candrea, **Vieaţa**, 34).

Ar. **muldzáră**, **muldzárcă**, pl. **muldzări**, înseamnă „brebis ou chèvre laitière que garde dans son troupeau le **nutinar**, le **stirpar** ou le berger qui fait paître les boucs ou les béliers; chèvre laitière de maison". T. Papahagi arată, în **DDA**, că pentru **muldzară** s-a propus un etimon latin, neatestat, **mulgearia**, şi un etimon slav, **muzara**, şi că „din formele latine ***mulgearia**, ***mulgearius** trebuia să rezulte **muldzeáră** şi **muldzeár**; totuşi, etimologiceşte, **muldzar** şi **muldzară** fac parte din familia cuvântului **mulgu**". Cercetătorul vrea să ne spună că apropierea fonetică şi cea semantică este prea mare ca să nu admitem o integrare a cuvintelor în familia lui **mulge**. El compară cuvântul aromân **muldzară** cu alb. **mëzore** „giovenca" („junincă"), cu dr. **mânzare**, **muldzare**. Th. Capidan, în **Rom. nom.**, 104, scria că **muldzară**, (mai rar) **muldzarcă** înseamnă „oaia sau capra care se ţine acasă pentru muls. Laptele ei se întrebuinţează pentru folosul familiei. Vara se ţin mai multe **muldzări** (oi), iarna **muldzări** (capre)". Informaţii apropiate se dau şi în **DR**, **IV**, 280. Explicaţiile semantice prezentate de T. Papahagi şi Th. Capidan confirmă cele spuse cu mult înainte de către Dalametra, anume că **muldzară** este „oaie, capră care se mulge acasă sau se ţine acasă pentru lapte".

Meglenoromânii au **mulzárnic** cu sensul „locul unde se mulg oile" (Capidan, **III**, 197, sub **mulge**) şi **mulzárcă** „capră pe care ciobanii de la sterpe şi noateni o iau cu ei şi din laptele căreia se hrănesc în timpul cât nu vin la stână" (Candrea, **Vieaţa**, 32). Varianta **mălzárcă** are sensul „oaie care dă lapte" (idem, **ibidem**, 30).

Subst. **muldzară** a fost împrumutat în bulgară, în forma **mandzară**, de către păstorii din Munţii Rodopi, cu sensul „capră de muls care se ţine printre noateni spre a fi mulsă în folosul păstorilor" (Capidan, în **DR**, **III**, 149, 208-209). Mai curând, însă, bg. **mandzară** se explică prin rom. **măndzară**.

Ar. **măldzăruşe** este „găleata în care **muldzárlu** mulge **muldzára**" şi este considerat în **DDA**, 777, ca derivat de la **muldzară**, cu suf. **-uşe**. Apropierea de **muldzară** este incontestabilă, dar noi am înclina să vedem aici mai curând un derivat al lui **muldzar** cu acelaşi sufix, **măldzăruş** fiind un diminutiv al lui **muldzar**. Înlocuirea lui **u** prin **ă** este un obişnuit fenomen de velarizare, aşa că nu comportă discuţii. Consemnăm faptul că la aromâni este cunoscut numele de familie **Muldzuruşiu** în Moscopole (Caragiani, **II**, 251, 252), diminutiv al lui **muldzar**. Credem că **măldzăruşe** este forma de feminin a lui **măldzăruş**, specializat pentru a denumi găleata.

Reamintim că în Haţeg este folosită forma **mârzară** şi că în Banat

Scanned with OKEN Scanner

muldzare, **mulzare** înseamnă „oaie sau vacă mulgătoare", desigur şi „capră mulgătoare". Credem că **mârzară** trebuie considerat variantă a lui **mulzare**, **muldzare**, cu **u** din prima silabă velarizat, ca în mr. **mălzarcă**, ar. **măldzăruşe**.

Mai sus am prezentat părerea autorilor **DLR** şi părerea lui T. Papahagi despre originea lui **muldzare**, **mulzare**. Th. Capidan, în **DR**, **III**, 209, scria: „Se pare că între aceste două cuvinte **mânzaré**, **muldzare**, cu acelaşi înţeles, forma originală e să fie **muldzare**, mai ales că există în dialectul dacoromân, într-o formă latină ***mulgearia** (cf. Puşcariu, **Lat. ti u. ki**, p. 63), iar **mânzare**, **mândzare** să se fi născut prin încrucişare cu 'mânz'". Părerea lui Sextil Puşcariu, citată aici, este menţinută de acesta şi în **Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache**, I, 97, unde se spune că ***mulzare**, singularul de la **mulzări**, se explică prin lat. ***mulgearia**, formă refăcută din **mulgeo**.

Cum se vede, în familia lui **muldz-** (şi **moldz-**) se grupează mai multe cuvinte cu sensuri apropiate: dr. **muldzare**, **mulzare** „oaie, vacă etc. mulgătoare" (în Banat); ar. **muldzar** „mulgător", ar. **muldzarcă**, „oaie sau capră de lapte pe care o ţine în turmă **nutinarul**, **sterparul** sau ciobanul care paşte ţapii sau cârlanii; capră de lapte ţinută acasă", „oaie sau capră care se mulge acasă, care se ţine acasă pentru lapte", mr. **mulzarcă** „capră pe care ciobanii de la sterpe şi noateni o iau cu ei şi din laptele căreia se hrănesc în timpul cât nu vin la stână", mr. **mălzarcă** „oaie care dă lapte" (nu se menţionează că se ţine acasă pentru lapte), mr. **mulzarnic** „locul unde se mulg oile", ar. **măldzăruşe** „găleata în care muldzariu mulge muldzara". Intre acestea trebuie încadrat cuvântul **mâlzare** (cu var. **mârzare**) „mânzare", cunoscut în Banat, zonă mai arhaică. Credem că, pentru a lumina originea acestui cuvânt, trebuie să plecăm de la o rădăcină **muldz-**, **mulz-**, pe care o regăsim în **moldz**, pluralul lui **mold**, şi care, în cazul dat, a suferit închiderea lui **o** la **u**. Este aceeaşi rădăcină cu **mondz**, în care, însă, s-a petrecut înlocuirea lui **l** cu **n**. O regăsim, în formă diminutivală şi cu a protetic, în numele topic **Amundzelu**, în numele de familie **Munzală** (**Urbariile**, **I**, 603, 1638, din Ţara Oltului), în **Mânzatul** sau în **Mândzat**. Este posibil ca un subst. neatestat, ***moldză**, ***muldză**, ***măldză** să fi avut sensul „oaie sau capră ţinută acasă (nedată în turmă), pentru a fi mulsă şi care paşte legată, priponită în locuri cu iarbă bună". Existenţa subst. **mâlzare** poate confirma presupunerea noastră, admiţând că **â** se explică prin **ă** (cf. **mălzarcă**) şi că acest sunet este rezultatul velarizării lui **o** din ***moldză**. Cu timpul s-a creat derivatul **muldzar** pentru a denumi locul în care era închisă oaia sau capra ţinută pe lângă casă, iar femininul acestuia, **muldzare**, a devenit nume pentru oaia sau capra (desigur şi vaca) închisă în **muldzar**. Sensul mai general „oaie, vacă etc. mulgătoare", înregistrat în **DLR** pentru **mulzare** este ulterior, rezultat din cel precedent. Apariţia variantelor şi derivatelor cu **ă**, anume **mălzarcă**, **măldzăruşe**, şi a altora cu **â**, anume **mârzare** şi **mârdzară**, se explică prin velarizarea lui **u** din **muldz-** sau a lui **o** din stadiul anterior, ***moldz-**.

Mânzát, **-ă**, este substantiv şi adjectiv. Are sensurile: 1) „viţel a cărui limită de vârstă variază, după regiuni, între câteva luni şi doi ani", „junc". Autorii **DLR** au reţinut pentru acest sens multe citate ilustrative, dintre care reproducem două: **După**

Scanned with OKEN Scanner

vârsta, ce se află căutând la dinți, se zice boului: viţel când suge, mănzat când e de un an şi gonitor cînd ajunge la vîrsta de doi ani, după Damé; **Prin ajutorul unor curele, botniţa se leagă deasupra botului la mânzaţi (viţei mari) cari caută să sugă la vaci, după ce au înţărcat**, după Pamfile; 2) „epitet dat unui bărbat necăsătorit"; 3) „(regional) vacă sau viţel de un an", „mânzare"; 4) „(regional) juncă sau vacă stearpă", „oaie stearpă". Mai sânt cunoscute şi sensurile: „(regional) câmp rămas necosit", apoi „otavă" în sintagma **fân mânzat** şi „iarbă îmbătrânită" în sintagma **iarbă mânzată**. Şi acest cuvânt este fără etimologie în **DLR**, comparat fiind cu alb. **m(ë)zat**. **DLR** nu înregistrează formele **mândzat** şi **mândzat**, mai vechi, prezente în graiuri şi acum.

Apartenenţa lui **mânzat** la familia lui **mânz** este neîndoielnică, iar sensurile principale sânt tot în legătură cu faptul că, spre a fi înţărcat, viţelul se ţine legat, izolat. În **DLR** nu se spune mai precis că **mânzat** înseamnă „viţel înţărcat" (**GS, IV**, 132), deşi se arată, prin exemplul reţinut din Damé, care este deosebirea dintre **viţel, mânzat** şi **gonitor**. **Mânzat** este, prin urmare, „viţelul mai mare, care a fost înţărcat", deci „viţelul care a fost legat sau i s-a pus botniţă spre a nu mai suge la vacă". Dar puiul de cerb, care se numeşte tot **viţel**, nu este niciodată **mânzat**. Reţinem, ilustrativ, următoarele versuri: **Mai am încă şi-un mânzat, L-oi lega la cel dulap Şi mi-a fi de numărat** (Sbiera, 472). Unele culegeri de folclor ne pun la îndemână interesante probe care arată că **mânzat** înseamnă „legat": **Nici la toamnă nu mă-nsor, Că rămâi viţăl mânzat, Prîngă cari s-or însurat** (Viciu, **Flori**, 161). Nu este nevoie să arătăm că versurile al doilea şi al treilea trebuie înţelese: „că rămân ca un viţel mânzat (adică: legat) pe lângă cei care s-au însurat". Cunoaştem şi varianta: **Că rămîn băiat mânzat Lângă cari s-or însurat** (**F. Tr., II**, 547).Variantă este şi: **Nevestele iară-mi zic, Să mă las să nu mă stric, Să mă las niţel mânzat: Ziua-n ciurdă, Noaptea-n sat** (Tocilescu, 418). Se pare că aici **niţel** este deformare a lui **viţel.** În alt loc din aceeaşi culegere (p. 497) citim versurile: **Eu i-am spus că nu mă-nsor Verde, verde matostat, Ca să mă mai las mânzat**, în care se află expr. **a se lăsa mânzat** „a se lăsa legat", în cazul oamenilor „a se lăsa legat de vorbe de dragoste, a se lăsa îmbrăţişat". Într-un text din culegerea lui Eminescu (**VI**, 154) găsim versurile: **Cucuruz de pe irugă Nu me fată după slugă, Că sluga-i asa-nvăţat De îmblă sară pin sat Ca viţălul nemânzat**. Mai întâi vrem să precizăm că, deşi volumul citat din Eminescu, **Opere**, a apărut în 1963, iar **DLR**, litera N, în 1971, cuvântul **nemânzat** nu a fost înregistrat în **Dicţionarul tezaur**. Perpessicius considera, la p. 735, că **nemânzat** înseamnă în acest text „**neînţărcat**", interpretare pe care am dori-o ameliorantă, în ideea că „neînţărcat" trebuie înţeles ca „neînchis în ţarc", adică „nelegat". Prin urmare, flăcău sau bărbat **nemânzat** este acela care umblă seara prin sat, de capul lui, fără grija casei, a familiei. Cu aceste precizări, textul popular devine mai clar.

Credem că am reuşit să demonstrăm că **mânzat** înseamnă „legat, închis, înţărcat" şi că junca, vaca, oaia stearpă (care sânt de obicei legate sau închise în locuri cu iarbă mai puţin bună decât cea rezervată animalelor cu lapte) poartă acest nume tocmai din cauză că sânt legate, închise, înţărcate şi, prin specializarea sensului, izolate de mulgătoare. Aşadar, **mânzat, mânzată** înseamnă, la origine,

Scanned with OKEN Scanner

„(cu referire la cârlani, viței, iezi) care stă legat, care stă despărțit de mama lui spre a nu mai suge; care este legat să nu pască în locuri cu iarbă rezervată animalelor cu lapte". Cu timpul, sensul „legat, închis" a fost acoperit, punându-se în evidență vârsta. Prin extensiune, de la animal tânăr, s-a ajuns la bărbat tânăr, necăsătorit, cu referire la restricțiile impuse de părinți tinerilor, comparabile cu o legare, cu o închidere. Ca adjectiv pe lângă **iarbă**, cuvântul **mânzată** pune în evidență faptul că iarba a fost lăsată anume pentru a-i ajunge sămânța la maturitate sau din alte motive, prin urmare este vorba tot de o restricție. Cuvântul se întâlnește cu **mânz**, care înseamnă și „fire de iarbă rămase printre brazde, netăiate de coasă". Un alt sens al lui **mânzat**, înrudit cu cel de mai sus, este cel de „loc unde se face fânul" (Moldovanu, **Chestionar**, 125, nr. 652), deci „loc oprit de a fi păscut sau cosit mai devreme".

Al. Philippide, în **OR, II**, 723-724, vorbind despre rom. **mânzat** și alb. **măzat**, după ce subliniază identitatea cuvintelor, arată: „în română există un sufix **-át**, în albaneză nu" și se întreabă: „Să fie cuvântul albanez împrumutat din românește?" La această întrebare trebuie să se dea un răspuns pozitiv, cuvântul fiind împrumutat din română. Spre concluzia împrumutului din română ne îndrumă nu numai sufixul **-át** și rădăcina românească **mânz-**, ci și sensurile, cuvântul albanez având înțelesul de „bou tânăr" și „taur", amândouă derivate din rom. „vițel a cărui limită de vârstă variază, după regiuni, între câteva luni și doi ani", de fapt „vițel închis, înțărcat să nu mai sugă". Am spus mai sus că **mânzul** nu este **mânzat**, pentru că el nu este legat să nu mai sugă, întrucât laptele iepei nu se colectează.

Aromânii au **mânzac**, pl. **mânzați**, cu sensul „mânz", apoi **mânzat**, pl. **mânzaț**, junc" (**DDA**, 813, 815), aceleași cuvinte ca și dacoromânii. La meglenoromâni derivatele **mănzóc**, **mănzác** au sensul „mânz"; **măndzeauă**, **mănzeauă** înseamnă „iapă costruşă (tânără) neînvățată la tras"; **măndz'ănă**, **mănz'ănă** sânt „nume de plante mirositoare", fără alte indicații (Capidan, **III**, 196). Interesant ni se pare cuvântul **mândzát**[2] care are sensul „cameră de iarnă călduroasă și cu vatră", fără etimologie în **DDA**, 813. Îl punem în legătură cu „locul închis" (în care crește iarbă, în care se face fânul) și îl explicăm ca derivat din sensul „loc închis, unde se adună oamenii și stau mai înghesuiți din cauza frigului". Părerea lui Eq. Çabej, **SCL**, 1976, nr. l, p. 12, că ar fi împrumut albanez, nu se poate admite.

Am stabilit sensul vechi și am stabilit înrudirea lui **mânzat(ă)** cu **mânz**, lucru știut, dar era nedemonstrată încă baza acestei înrudiri.

În ce privește originea lui **mânzat(ă)**, **mândzat(ă)**, aceasta se clarifică de îndată ce reamintim că de la **mândz**, **mânz** „ghem legat de urzeală" s-a derivat verbul **mândzá**, **mânzá** despre care am spus că a avut, între altele, sensul „a lega". Participiul verbului **mândzá**, **mânzá** este **mândzát**, **mânzát**. Acest participiu a devenit adjectiv și apoi substantiv, păstrându-și, însă, sensul vechi. Varianta **mândzat** ne atrage mai mult atenția asupra verbului cu fonetismul **dz**, anume **mândzá**, despre care am spus că nu este înregistrat în **DLR** în forma aceasta. Prin urmare, **mândzat**, **mânzat** este un cuvânt înrudit cu **mândz**, **mânz**, dar derivă din **mândzá**, **mânzá**, cu **-at(ă)**, ca participiu, formă în care a fost împrumutat în albaneză.

Scanned with OKEN Scanner

Mânzăți înseamnă „(despre vaci) a rămâne stearpă într-un an". Se mai precizează: „Dacă şi anul următor rămâne stearpă, i se zice că **strămânzăteşte** (a **strămânzăti**)" (Ciauşanu, **Culegere,** 178). Pentru **strămânzăti** avem încă o informație: „Se zice că strămânzăteşte vaca dată la bic şi nelegând viţel" (Ciauşanu şi L. Sfîrlea, în **MCD, I,** 236, din zona Vâlcea). Varianta cu suf. **-i** a fost înregistrată în **DLR** cu sensul „a făta din doi în doi ani". Aşa cum se spune în dicţionarul citat, verbul derivă din **mânzat**. G. Ivănescu şi G. Giuglea în **art. cit.**, 108, scriu: „româna şi-a creat mai târziu verbul a **mânzăti** 'a rămânea stearpă într-un an' (vorbind de vaci), ceea ce arată că **mânzatul** şi **mânzata** sânt asociaţi cu ideea de sterp". Dar această asociere este târzie şi nesemnificativă pentru sensul şi pentru originea cuvântului **mânzat** Pe noi ne interesează atitudinea stăpânului faţă de animal şi regimul de hrană, separarea animalului sterp de cele cu lapte, ca acestea din urmă să aibă păşune mai bună.

Toponimia Transilvaniei ne oferă unele informaţii interesante.

O localitate din zona Carei, jud. Satu Mare, este azi numită popular **Meţenţ, Meţenţi, Mecenţiu, Eriu-Meţenţ,** u. **Émindszent**, iar oficial, ca nume nou, este **Ady Endre**. A fost atestată în 1320 cu numele **Mendzenth,** iar în anii următori: **Villa Omnium Sanctorum** (la 1327), **Mindszenth** (la 1414), **Myndzenth** (la 1475), **Mindzent** (la 1547), **Myndzent, Mintchenth** (la 1549), **Myntzent** (la 1570), **Mintzent** şi **Mintszenth** (la 1604), **Menczent** (la 1628), **Mint-Szent** (la 1733) şi, compus cu **er: Er- Mindszent** (la 1797), **Ermindszent, Metszentyu** (la 1850), **Mesentiu** (la 1854) (Suciu, **I,** 25). Am citat anume toate formele prezentate de C. Suciu ca cititorul să vadă singur cum s-a desfăşurat procesul de îndepărtarte a numelui de aspectul lui românesc iniţial. Este vorba de o adaptare la limba maghiară a numelui românesc **Măndzeni**, derivat din **Măndzu** cu suf. **-eni**. Numai că această adaptare, prin etimologie populară, trecând prin stadiile ***Mendzeny, Mendzenth, Mindzent, Mindszent,** cu ataşarea unui **t** (sau **th**) la sfârşit, a dus la posibilitatea descompunerii numelui în părţi aparent componente: magh. **mind** „toţi, tot" şi **szent, szenth** „sfînt", înţeles care explică traducerea în latină a numelui **Mendzent** (rom. **Măndzeni**) prin **Villa Omnium Sanctorum** (= Satul Tuturor Sfinţilor), nume care nu are nici o justificare. Vechimea etimologiei populare atestată ca fapt sigur arată, indirect, marea vechime a numelui românesc.

Propunem aceeaşi explicaţie pentru numele localităţii **Mesentea**, jud. Alba, atestată la 1303 în forma **Mendzenth** şi la 1638 tot ca **Villa Omnium Sanctorum**, la 1750 **Mind Szent** (Suciu, **I,** 392).

Şi numele localităţii **Mendzenth**, azi dispărută, atestată la 1325 ca **monasterium Mendzenth**, la 1332 villa **Mendsel** (citeşte **Măndzel**), apoi **Mensent, Menzenth, Mezent, Mendzenc** etc. (Suciu, **II,** 369) trebuie explicat tot prin **Măndzeni**.

Localitatea Tritenii de Sus se numeşte în documente **Menzenth** şi **Mendzenth** la 1406, **Menthzenth** la 1458, **Mendzen** la 1461, **Myndzenth** la 1468 etc. Acesta era numele mai vechi care, încă la 1408, era dublat de **Tetrech** şi care se impune în forma **Tritenii, Tritul, Tritiul** (Suciu, **II,** 205).

Scanned with OKEN Scanner

Aspectul românesc al numelui se vede din atestările de la 1406, 1461, care reprezintă mai clar formele **Mănzeni**, **Mândzeni** alterate prin etimologie populară de către oficialitatea străină, interesată în maghiarizarea numelor româneşti.

Cuvântul românesc **mânză** a fost identificat de către N. Drăganu, în **Românii**, 151, în toponimul **Manzaszállás** menţionat într-un document medieval. După acelaşi cercetător (**op. cit**, 146), este posibil ca **Mendžul** şi **Mindžul** (nume de munţi în Galiţia) să reprezinte numele **Măndzul**, **Mândzul**. Al. Rosetti, în **ILR**, 444, citează, după Weigand, numele **Manzul** (desigur **Mănzul**) în Munţii Balcani, în apropiere de Sofia. În Macedonia, aproape de Doliani, un loc unde iernează păstorii aromâni se numeşte **Mândzî** (Capidan, **Toponymie**, 88). **Mănzilă** este numele unui sat aromânesc din Grecia, distrus în timpul revoluţiei de la 1821 (Caragiani, **I**, 165). Satul cu numele **Mânzaţi** este atestat în documente româneşti din 1434, 1436; **Mânzatul**, sat, este atestat în 1489 (**DERS**, 144). Pe teritoriul satului nostru natal (Mănăstioara, or. Siret, jud. Suceava) a fost un heleşteu numit **Mânzaţi**, dăruit în 1673 schitului Sf. Onofrei de către Ştefan Petriceicu vodă. Astăzi acest nume este uitat, dar se mai păstrează amintirea iazului **La Calugâri** în partea de est a locului numit **Rede**, în hotar cu teritoriul satului Negostina, unde s-a păstrat şi pământul care aparţinea bisericii, numit **Sesia Popii**.

Ca antroponim, **Mânzul** a fost atestat într-un document din 1443 şi în altele din secolele al XV-lea şi al XVI-lea. **Mânzilă de la Argeş** (scris **Manzilla**) era bunicul lui Nicolae Românul, acesta cunoscut sub numele de Nicolaus Olahus (1493-1568). Şi în DOR, 324, sânt înregistrate nume provenind de la **mânz**: **Mânzu**, **Mânzul**, **Mândzul**, **Mânzea**, **Mănzoiul**, apoi **Mânja**, **Mânje**, numele de sat **Mânjesti**. **Mânzaţii** este numele multor familii româneşti din Epir, derivat de la subst. **mânzat**, folosit şi acum în dialectul aromân, (vezi Caragiani, **I**, 21). **Mândzărina Grabu-Iani** este nume de persoană în satul aromânesc Laca (idem, **ibidem**, n, 222), derivat de la **măndzar**. Un **Dan Mândzat** este menţionat în 1637 în Viştea de Jos (**Urbariile**, **I**, 589). **Mânzală** era nume de familie în Doftana, ţinutul Bacău, la 1774 (**Recensămintele**, II, 329); **Mânzar** era nume de familie în Iaşi şi în satul Gangura, ţinutul Orhei, la 1774 (**ibidem**, **II**, 372,452). **Mânzilă** era numele unui căpitan aromân, la 1790-1800 (Caragiani, **I**, 147), nume care este scris de către greci şi **Mansóla** (din **mânzol** „mânzul", cu fonetism fărşerot) (idem, **I**, 193-194). Caragiani, I, 201, explică: „**Mansóla** nu poate fi decât cuvântul **Mânzul**, **Mânzol**, **Mânzola**, sau poate fi diminutivul feminin **Mănzóla**, **Mănzúla** = mânzişoara". Derivatele **Mănzóla** şi **Mânzúla**, cu sufixe diminutivale, apar şi în alt loc din scrierea lui Caragiani (I, 101). Derivatul în **-ală** apare şi în Tara Oltului, **Munzala** şi **Menzalle**, în anii 1638, 1668 (**Urbariile**, **I**, 603; H, 403), în grafie străină.

Aromânii au cuvintele **mắndzu**, **mắndzu**, **mắndzát**, care se integrează, ca şi cuvintele corespunzătoare din celelalte dialecte, în lexicul general românesc, pentru care păstrăm explicaţiile date mai sus.

Ar. **măndzále**, pl. **mândzắli**, este înregistrat cu sensul „cuvertură de aşternut", fără etimologie în **DDA**, 813. Socotim că derivă din **mândz**, **mândză** „ghem", „obiect de formă rotundă", desigur şi „ridicătură", sensul explicîndu-se prin

Scanned with OKEN Scanner

aspectul patului, comparat cu o ridicătură. Apropierea de **mânzală (mânjală)** ne determină să deducem că sensul inițial al acestui cuvânt a fost „ceea ce leagă laolaltă", adică tocmai ceea ce face cuvertura, acoperind totul și dând aspect de unitate patului.

Ar.**múndză**, pl. **múndză**, are sensul „semnătură digitală", dar și „tiflă". Cuvântul este fără etimologie, comparat cu gr. **μούντζα** „geste injurieux"; alb. **munzë** „ingiuria consistente nello stendere la mano verso uno... perché esso diventi cieco". Îl considerăm explicabil prin **mundz, muldz**, cu **l** înlocuit prin **n** și cu **o** închis la **u**. Sensul se poate explica metaforic prin aspectul unei semnături digitale. Cu sensul „semnătură digitală" circulă și forma **mândză**, iar cu sensul „tiflă" circulă și forma **mắndză**. Acest cuvânt are și sensul „blestem", probabil o specializare a sensului „legătură".

O atenție specială merită cuvântul aromânesc **múndă**[2] „caznă", „effort, peine", care ar fi împrumutat din albaneză, unde **mundë** are sensul „fatica, sforzo". Credem că explicația din **DDA**, 833, este contrazisă de fapte. Cuvântul aromânesc se explică cel mai bine prin **muldă** „ridicătură de pământ", prin munca depusă la ridicarea unei movile, prin munca la mâgle. Sensul a putut evolua la „caznă", dat fiind faptul că exploatarea sării din adâncuri, ori a pietrei se făcea cu ocnași, cu oameni condamnați la caznă, în această situație, alb. **mundë** și alb. **mundónj** „torturare" se explică prin rom. **muldă, mundă**, împrumutul fiind foarte vechi.

Este interesant că, uneori, se spune **mândzări** oilor fără lapte, miorilor (**ALRR. Mar., IV**, h. 908, pct. 235, 236. Această folosire a lui **mândzări** am întâlnit-o și în Frătăuții Vechi, jud. Suceava, unde **mândzările** sânt „sterpele". În același volum din **ALRR Mar.**, pct. 239, avem **mândzare, spândzări**, cu precizarea că „se spune **mândzări** când sânt peste o sută [de oi], iar **spândzări** când sânt mai puține".

Vorbind despre **mânz**, am prezentat și câteva cuvinte derivate de la acesta, dar familia termenului este deosebit de bogată și ține de terminologia pe care o studiem aici.

Mânzác, s. m., prin Moldova și Bucovina, este „mânzoc". Are și varianta **mânzeác**.

Mânzár[1], despre care am vorbit, are sensurile: „miel de un an, sinonim al lui **noaten**"; „(prin Moldova și Transilvania) viței înțărcat (de un an)"; „(regional) berbec". Aceste sensuri se explică prin aceea că mielul, vițelul și berbecul au fost separați și stau izolați.

Mânzár[2] „mânzărar".

Mânzăláncă „vită cornută de un an", cu varianta **mânzolancă**.

Mânzăláuă „oaie sau vacă stearpă; (regional) mânzare".

Mânzălắu „mânz de doi ani"; „epitet dat unui burlac"; „mânz (la țesut)".

Mânzălí „(regional, despre copiii mici înțărcați mai târziu) a suge cu putere (ca un mânz)". Este în **DLR** cu etimologie necunoscută, comparat cu **mânz**. Credem că este un derivat al lui **mănzar**[1], mai ales că o varianta a lui **mânzălí** este **mânzărí**.

Mânzarár „ciobanul care păzește mânzările, sinonim cu **păstor, mocan, mânzar**[2], dar și „locul sau despărțitura în care stau mânzările în strungă".

Scanned with OKEN Scanner

Mănzăráș „mânzărar".

Mânzărărít „(regional) locul unde pasc caii".

Mânzărúșă „(prin Bucovina) diminutiv al lui mânzare".

Mânzărúță „(prin Bucovina) mânzăruşă".

Mânzător[1] „(regional) mânzărar"; „(prin Moldova şi Oltenia) viţel de un an", sinonim al lui **mânzat**.

Mânzătór[2] **-oare**, „(regional; despre armăsari) care mânzeşte; (despre iepe) care umblă după armăsar".

Mânzățăl „(regional) diminutiv al lui mânzat".

Mânzăți „(regional, despre vaci) a făta din doi în doi ani".

Mânzățíe „(învechit) perioadă în care viţeii sânt mânzaţi".

Mânzățíșuri „(prin nord-estul Olteniei) mulţime de mânzaţi".

Mânzésc, eáscă, „(rar) de mânz"; „figurat, despre zâmbet sau râs) ca de mânz; **p. ext.** forţat, silit, nenatural".

Mânzéşte, în expr. **a râde** (sau **a zâmbi) mânzeşte** = a râde (sau a zâmbi) forţat, nenatural şi fără veselie". În această lucrare am dat o altă explicaţie cu privire la originea acestei expresii.

Mânzí „(popular; complementul indică armăsari, măgari) a fecundata, a (se) împreuna, a se împerechea".

Mânzícă „(regional) mânzişoară".

Mânzíre „(rar) acţiunea de a (se) mânzi".

Mânzişoáră „diminutiv al lui mânză", sinonim al lui **mânzâță, mânzică, mânzucă, mânzulică, mânzuliță, mânzurea, mânzişoară, mânzuță**.

Mânzişór „diminutiv al lui **mânz**", sinonim al lui **mânzuc, mânzuleț, mânzuț, mânzuşor**. Are şi sensul învechit „pui de măgăriță".

Mânzâiac „(regional) mânzoc".

Mânzíță „(regional) mânzişoară"; „epitet pentru o femeie stricată".

Mânzoácă „(regional) mânză".

Mânzoáică „(regional) augmentativ al lui mânză"; „barba-ursului".

Mânzoáie „(regional) mânzoaică".

Mânzoáncă „(regional) mânză".

Mânzóc are sensurile 1) „mânz (mai mare); (regional) mânzâiac, mânzoi, mânzac; cal tânăr"; 2) „(regional) mârţoágă" şi „epitet depreciativ pentru un om slab; 3) „mânz". „Este şi numele unei plante nedefinite mai de aproape"

Mânzoi „(regional) mânzoc" şi „mânz".

Mânzoteán „(regional) mânz de doi ani; (regional) mânzălău".

Mânzúc „(regional) mânzişor".

Mânzúcă „(regional) mânzişoară".

Mânzulét „(regional) mânzişor".

Mânzulícă „(regional) mânzişoară; „(prin Moldova) numele unui joc de cărţi".

Mânzulíță „(regional) mânzişoară".

Mânzureá „(regional) mânzişoară".

Mânzúț „(prin Transilvania) mânzişor".

Scanned with OKEN Scanner

Mânzúță „(prin Transilvania și prin Banat) mânzișoară".

În **DLR** nu este înregistrat derivatul **mânzătúri**: „Rareori vacile sterpe și **mânzăturile** pășteau și nesupravegheate, pe lângă stâna de oi" (Iordache, II, 50). Singularul este **mânzătúră** „viței până la un an; mânzat" (Udrescu, 169).

O parte dintre cuvintele prezentate sub capitolul **Mânz** au devenit nume de locuri și persoane.

Scanned with OKEN Scanner

TERMENI PENTRU „LAPTE“ ŞI „PRODUSE DIN LAPTE“

Cuvântul **frupt** are, în **DA**, două sensuri care ne reţin atenţia.

1) „Produsul din lapte al animalelor mulgătoare“, **prin ext.** „mâncări făcute din lapte, lăptării şi brânzeturi“.

2) „(Deoarece lăptăriile formau odinioară hrana de căpetenie a strămoşilor noştri, iar religia noastră le opreşte în post, cuvântul acesta a putut deveni sinonim cu) dulce, mâncări de dulce (în opoziţie cu **post** sau **sec**)“: **Am mâncat frupt, de frupt** = am mâncat de dulce. Produsele din lapte de oi se numesc, în Bucovina, (sg.) **frupt di oaie**. Pitiş, 204, consemnează expr. **a mânca cu arz = a mânca de frupt**.

Vine din lat. **fructus, -um**, „produs“, cf. vb **înfruptá**.

Verbul **înfruptá** are următoarele sensuri:

1) „(reflexiv; în înţeles propriu însemnează) a mânca de frupt, a mânca de dulce în zilele de post“, cu unele contexte explicative.

2) „(reflexiv) a gusta ceva bun sau ceva oprit, a se îndulci cu ceva, a se căpăta (cu ceva), a se împărtăşi dintr-un lucru oprit sau fără voie“.

3) „A da cuiva să guste sau să mănânce din mâncări (oprite)“; prin **ext.** „a face părtaş pe cineva la ceva“.

Are variantele **fruptá, înfruptí**, şi derivatul **înfruptat**.

Derivă din **frupt**, cu pref. **în-**.

Frupt lipseşte din dialectele româneşti sud-dunărene (Giuglea, **Fapte**, 130), dar la meglenoromâni găsim cuvântul **măcsúl**, care înseamnă „fruptul oilor sau caprelor“ din tc. **maksul** (Capidan, III, 178, unde se face menţiunea că acest cuvânt turcesc este şi la aromâni; **măcsulé**). În **DDA**, 786, **măxúle** „product ovin“ din tc. **mahçoul**, dar şi **prósfal'ĭŭ** „product de oi“ (**DDA**, 1018).

Termenul **lapte** este prezentat în **DA** cu patru sensuri.

1) „Lichid alb, opac, dulce la gust, secretat de ţâţele femeii şi de ugerul animalelor mamifere de sex feminin; este primul aliment complet cu care se hrăneşte omul după naştere şi animalul după ce a fost fătat“ (cf. **colastră**). „Din el se pregătesc multe **lăptării** şi **brânzeturi** (cf. **frupt**) şi cu el se gătesc multe mâncări“. Urmează unele precizări: „**Laptele se suge** şi **se mulge**“. Avem **lapte crud, lapte dulce**; face **smântână** şi se numeşte **mană**. **Lapte zborşit** este cel din care, vara, pe căldură, nu se alege bine smântâna. Cu unii fermenţi, laptele **se serbezeşte, se covăseşte, se încheagă**. Laptele (oilor, caprelor, vacilor) poate **pieri**, poate **seca**, poate **fugi**. Se poate **lua** laptele, prin acţiunea unor duhuri necurate. După fătare, laptele de vacă e mai **subţire**; la vaci mânzate e mai **gros**. Este termen de comparaţie pentru culoarea albă; cu **spuma laptelui** se compară o fiinţă albă foarte frumoasă.

Sânt prezentate câteva extrase din texte vechi, dintre care reţinem: **Cu lapte adapă** (Coresi, **Ev.**); **Dinţii lui mai albi vor fi decât laptele** (**Palia**); **Au poftit puţinel lapte să mănânce** (**Let.** II). Din unele lucrări de etnografie, reţinem câteva

Scanned with OKEN Scanner

contexte: **Când a pierit laptele vitei..., atunci se descântă de adusul laptelui** (Grigoriu-Rigo); **Laptele de capră se amestecă... cu al oilor** (Pamfile); **Ca să facă unt de-a dreptul din lapte..., pun laptele după mulsoare în putinei** (idem); **Când o vacă cu lapte înțearcă sau laptele i se împuținează, când laptele se întinde ori are o față albastră, se zice că mana îi este luată și se caută de mană** (idem). Sânt amintite unele mâncăruri făcute cu lapte. Limba română cunoaște numeroase expresii și locuțiuni în care este prezent acest cuvânt: **Parcă e scăldat în lapte dulce** = foarte frumos, curat; **a spune și laptele pe care l-au supt** se spune despre hoții care sânt chinuiți să mărturisească faptele lor; **e învățat ca mâța la lapte** se spune despre cel ce are năravuri rele; **faptele, faptele, nu oala cu laptele... ;a fi supt lapte de capră** = a fi vioi, obraznic ca o capră, desfrânat; **a cere lapte de la o vacă stearpă** = a cere un lucru care nu se poate; **când a da piatra lapte** = niciodată; **ca musca în lapte = ca nuca-n perete** (despre ceva nepotrivit).

Ca preparate din lapte, avem: **lapte acru, lapte bătut, lapte covăsit, lapte de putină, lapte de șteand, lapte gros, lapte prins, lapte-țiței**. Completăm informațiile: **lapte acru** înseamnă și „caș dulce, amestecat cu lapte și smântână" (din Deleni-Mureș); „lapte fiert, răcit și amestecat cu **covăseală** sau cu brânză de vacă stoarsă bine de zer; lapte fiert și lăsat la prins; lapte fiert, amestecat cu smântână și lăsat la prins" (Iordache, **Ocupații**, II, 47). În **ALRR Mar.**, IV, h. 928, la întrebarea: **Cum numiți laptele de oaie pe care îl lăsați să se înăcrească?**, se răspunde în diferite puncte cartografice: **lapte acru, lapte gros, sămăt'işă**. În pct. 222, 226 se face precizarea: **se fierbe, se ia spuma și se pune în bărbânță**, acesta fiind **lapte de putină**, care se prepară toamna, pentru iarnă (Iordache, **op. cit.**, 112).

Al doilea sens al termenului **lapte** este „Mulsoarea tuturor oilor dintr-o turmă, sau a mai multor vaci".

Al treilea sens, apărut prin analogie, este „Suc, must, zeamă (de obicei) albă ca laptele, ce se găsește în unele plante sau fructe"; „sucul lăptos al cerealelor care nu s-au copt încă".

Cel de al patrulea sens este numele unui joc țărănesc.

Se întrebuințează, în mod obișnuit, la singular. **Lăpturi** (rar și **lăpteturi**) înseamnă „feluri de lapte sau mâncări preparate din lapte". La sensul 2, se folosește pl. **lapți**.

Sânt consemnate o seamă de derivate: **lăptișor** „lapte dulce, bun", **lăptuț, lăptic**, toate diminutive; nume de agent: **lăptar, laptagiu, lăptăreasă, lăptăriță, laptagioaică**; apoi: **lăptărie**. Aici adăugăm alte informații: „Sâmbrașu își adună oile (**însâmbrează**) în **boteie**, fiecare botei având păcurarul / păcurarii săi și totodată răspunzătorul acestuia: **gazde de lăptărie"** (Latiș, 83); înainte de sâmbră, „stâna se numește **lăptărie**"; „stâna este suma mai multor **lăptării**" (idem, 104). Se folosește sintagma **lăptării de primăvară**: „turmă de oi de lapte formată primăvara până la urcatul pe munte, când erau mulse numai pentru **lapte acru**" (Iordache, **op. cit.**, 81). În continuare, adăugăm, după **DA**, adj. **lăptos, -oasă, lăptiu** „de culoarea laptelui".

Un derivat verbal este **lăptá „a da să sugă unui copil, a da țâța, a alăpta"**: **Copilașul meu, Cine l-a lăpta?** Are varianta neobișnuită **lăptí** și derivatele **lăptare, lăptat**. Prin **lăptare** cu suf. **-í** se explică **lăptărí** „a da să sugă, a apleca":

Scanned with OKEN Scanner

Oaia care fată târziu şi e lăsată să lăptărească mielul toată vara, se numeşte oaie sugară (după **DA**). Amintim şi verbul **alăpta** „a lăpta, a da să sugă" (neologism, după franceză). Tot aici menţionăm subst. **alăptat** „alăptare" şi **alăptat** – participiul lui **alăpta** (după **DA**). Un sinonim al acestui verb este **a apleca**. Nu intră în atenţia noastră neologismele **lactat** şi **lactaţie**.

Laptele abia muls se numeşte **lapte dulce**. Aici adăugăm că în opoziţie cu **lapte dulce**, avem **lapte fiert** şi diferite feluri de lapte prelucrat. **A se brânzí** (despre laptele fiert) înseamnă „a se face brânză, a se serbezi, a se coagula" (Giuglea, **Cuvinte**, 132). Prin Bucovina, **ţipău** are sensurile: 1) „lapte acru (de tot)" şi 2), în forma **ţipei** „zer" (**DLR**).

Lapte chior, prin Bucovina, este laptele încă neprins, de pe care s-a luat **grosciorul**.

Se poate aminti aici mâncarea numită **lapte de pasăre** şi substanţa depusă de matcă în celulele fagurilor numită **lăptişor de matcă**. Prin anii 1950 **Aprolacta** se numea întreprinderea care colecta şi industrializa laptele.

Cuvântul **lapte** este cunoscut şi în dialectele din sudul Dunării, cu o reprezentare mai bună în **DDA**. Aici pluralul **lắpturĭ**. Sânt prezentate câteva contexte ilustrative: **lapte ş' ńeáre sun** (lapte şi miere sânt); **lápte di púl'ĭu s'căftaĭ la nâs, ş' lapte di púl'ĭu aflai** (lapte de pasăre de ai fi căutat la el, şi lapte de pasăre găseai); **dinţi di lapte**. Autorul **DDA** vine cu o explicaţie utilă: „Păstorii aromâni, mai ales cei de la noatini, de la oi sterpe sau de la berbeci, poartă în traista lor **ḱeálea** cu **lápte ácru**"; „Acest **lápti dit ḱeále** nu trebuie confundat cu **láptile dit foále**, care e lapte gras de vară (din august), fiert şi pus în foi, în burdufi, în care el se tot îngroaşă, se încheagă şi se consumă după Crăciun – corespunde dr. **lapte de putină** sau **lapte de iarnă**. Termenul **lapte** este moştenit din lat. **lac**, **lacte** (**DDA**, 724). Sânt cunoscute derivatele: **lăptár**, pl. **lăptári**, din lat. **lactarius** „qui a rapport au lait"; **lăptáră** şi **lăptare**, pl. **lăptắrĭ**, este „plăcinta din lapte", din lat. **lactaria**; **lăptaríŭ** „lapte mult"; **lăptoáre**, cu trimitere la **lăptară**, **lăptoáńe**, **lăptucă**; **lăptoasă**; **lăptuéscu** „a mulge", sinonim cu **múlgu**; **lăptuíre** „mulgere"; **lăptuít** „muls": **údzare lăptuít** „uger muls". Adăugăm şi cuvintele cu **a** la iniţială: **alăptáre**; **alăptát**: **dzeáminĭ di un sin tuţ alăptaţ** (gemeni alăptaţi toţi de un (acelaşi) sân); **alăptédzu**: **muma ' şi-alăpteádză ńíclu** (mama îşi alăptează pruncul); **alăptoáre** „doică". Tot aici amintim cuvântul **aplécˡ**, din lat. **applicare**, care înseamnă „a alăpta", cu derivatul **aplicătoáră / aplicătoáre**" (oaie, capră) aplecătoare". „În zilele de transhumanţă primăvăratecă de la şes la munte, aplecătorile – relativ, nu prea numeroase – însoţesc grupurile de familii aromâneşti: în timpul popasurilor, acestea se hrănesc cu laptele apecătorilor. Pentru popasul de amiazi, aplecătorile pornesc înaintea caravanelor de familii, mai cu noaptea în cap; la fel şi pentru popasul de noapte – aplecătorile merg păscând. Cu ele pornesc pe jos şi bătrâni, bătrâne şi copii, spre a uşura mersul şi poverile catârilor supraîncărcaţi.

Mult mai sărac decât **DDA**, dicţionarul dialectului meglenoromân al lui Th. Capidan (Capidan III) înregistrează mai puţine cuvinte din familia lui **lapte**. Astfel **lápti**, pl. l'ʉptur şi **laptur**: **una găleată di lapti**; **lapti acru din foali** „lapte acru";

Scanned with OKEN Scanner

lapti bătut; lapti-dultsi „lapte dulce"; **lapti- ghi¾** „lapte nefiert"; **lăptos -oasă; lăptucă**. Istroromânii au **lapte** (Cantemir, 169).

Iorgu Iordan, în **Dicţionar**, glosează mai multe nume de familie derivate de la cuvântul **lapte**. Astfel: **Lapedulce** din **lapte** + **dulce** „cu eliminarea lui **-t** din motive, căutate, de eufonie"; **Laptariu, Lapteş, Laptev** (bulgar, rus, cu suf, -ev; **Laptos, Laptoşi** „ar putea fi acelaşi cu numele precedent la vorbitori de (sau şi de) limbă maghiară", **Laptov**, aici cu suf. slav **–ov**; **Lăptăreţu**, explicat prin **lăptar** cu suf. **–eţ**, comparat cu **lăptăriţă** „vânzătoare de lapte", **Lăptăroiu, Lăptosu, Lăptucă** „nume al mai multor plante".

Şi din toponimie prezentăm câteva nume: **Izvorul Laptelui** (în M. Rodnei), **Muntele Laptelui** (în Sângeorz-Băi), **Vârful Laptelui** (în M. Rodnei) (Dunăre, **Civilizaţie**, 120); **Peştera Laptelui** (în Runcu, jud. Gorj) (Radu Sp. Popescu, **Graiul**, 143). Fără îndoială că sânt şi altele.

Verbul **a mulge** din lat. **mulgere** are ca prim sens, „a extrage laptele din uger": **De să va găsi ... vreun păstor de oi să fie mulgând oile stăpânu-său furiş ... să-şi piarză simbria (Prav.)**; **Se duse de mulse iepele** (Ispirescu); **Vin să-ţi mulgă oile** (Galaction); **Din cărţi culegi multă înţelepciune; şi la drept vorbind, nu eşti numai aşa o vacă de muls pentru fiecare** (Creangă). Aici reţinem din **DLR** zicala: **Unul ţine vaca şi altul o mulge** = unul se trudeşte şi altul are profit. Am reţinut şi două expresii: **a mulge oaia din zbor** = a şti să profite de împrejurări, a fi dibaci, şiret; **vacă de muls** se spune despre o persoana care (din prostie sau din slăbiciune) se lasă exploatată, de pe urma căreia cineva trage foloase (materiale). Verbul se foloseşte, regional, despre femeile care alăptează:„a-şi stoarce laptele din mamele"; **Sosind ziua menită pentru înţărcare, unele mame ... mulg tot laptele cât se află în ţâţe** (Marian). Uneori, despre copii, **a se mulge** înseamnă „a se urina în pat". Al doilea sens al verbului este „a exploata, a jefui, a jecmăni": **A venit vremea să vă mulg şi eu pre voi** (Negruzzi); **Le vor da ţara pe mână, ca s-o mulgă şi mai tare** (Filimon). Cuvântul îşi are originea în lat. **mulgere**. Familia acestui verb este numeroasă: **mulgáci** „mulgător"; **mulgár, -ă**, „(despre oi, vaci, capre) mulgătoare", (despre persoane) **mulgător, Cel ce mulge oile se zice mulgar**; „vas în care se mulge laptele"; **mulgare** 1) „muls": **La mulgarea de prânz au ieşit 5 găleţi de lapte**; expr. **a băga** (sau **a da**) **oile pe mulgare** = a mulge oile toamna, pentru a prepara laptele pentru iarnă; 2) „cantitate de lapte obţinută de la o turmă întreagă la un muls (şi care servea ca unitate de măsură pentru stabilirea cantităţii de lapte ce se cuvenea proprietarului; (regional) mulzare (3), „mulsul măsurii"; 3) „parte a staulului unde se închid oile şi de unde trec apoi prin strungă pentru a fi mulse". **Mulgáş,-ă**, înseamnă „mulgător" şi „mulgătoare"; **mulgăreáţă** are sensul „mulgătoare" şi „strungă (la stână) "; **mulgăríe** este „adăpost, încăpere etc. la stână, în care se mulg oile"; **mulgăríşte** „locul în care se mulg oile; (regional) mulsoare"; **mulgăríţă** „mulgar"; **mulgăşíţă**, prin Banat, înseamnă „oaie care lasă să-i curgă laptele"; **mulgător, -oare**, adj., subst. 1),(oaie, vacă etc.) care dă lapte, care se mulge, (regional) mulgară", „mulgăreaţă"; **mulgător, mulgătoare** înseamnă şi:

Scanned with OKEN Scanner

„persoană care mulge oile, vacile etc. "; deschizătura de la strungă pe unde trec oile la muls"; „parte a după-amiezii (în jurul orei 6) când se mulg oile". **Mulgere** înseamnă „muls": **Mulgerea se face în găleată** (Pamfile); **muls** este „acţiunea de a mulge, mulsoare, mulgere, (rar) mulsătură, mulgătură, (regional) mulgare, mulsură, mulzare": **Sosise vremea mulsului** (Gane); **Ciobanii împart ziua în: prânzare, mulsul d-amiezi şi cinare** (Hasdeu); **mulsătoare** înseamnă „mulgătoare"; **mulsătură** este „muls"; **mulsoare** „muls": **Bacii îşi pregăteau găleţile pentru mulsoare** (Vlahuţă); cuvântul mai înseamnă şi: „parte a zilei când se mulg oile"; „mulsură"; „loc în care se mulg oile; mulgărişte"; **mulsúră** este un sinonim al lui **muls**, dar înseamnă şi „cantitate de lapte mulsă o dată de la o oaie sau de la toate oile dintr-o turmă; mulsoare".

Verbul **a strecurá** are mai multe sensuri în **DLR**, dintre care unele s-au născut prin extensiune sau metaforic.

1) „(despre lichide) a trece printr-o strecurătoare, printr-o pânză etc. pentru a limpezi, separând părţile solide sau impurităţile". Reţinem câteva contexte privitoare la păstorit: **În budacă se măsoară şi se strecură laptele** (Precup); **În casă laptele se strecură în oale sau în tigăi spre a se fierbe** (Pamfile); **Se strecură laptele prin sitişcă pentru ca să nu fie gozuri** („Şezătoarea"); **Punem brânza să să străcure din zăr** (**ALR**). Îl strecurăm pentru că **sâ sprahuęşti láptili** (Bucovina).

2) „(refl.; despre lichide) a curge (câte puţin) printr-o crăpătură sau printr-un loc îngust, a se scurge, **prin ext.** a se infiltra"; **Ieşind din adâncul unei păduri, izvorul se strecura printre ierburi şi flori** (Lovinescu); „(despre lacrimi) a curge încet alunecând în jos; a se prelinge"; „despre bunuri materiale, bani etc.) a se risipi pe nesimţite";

3) „(despre fiinţe) a-şi face loc (cu greu), a pătrunde, a trece printr-un desiş, printr-un loc strâmt, prin înghesuială"; (fig.) „a ajunge cu greu şi prin mijloace necinstite la anumite avantaje, situaţii";

4) „(despre fiinţe) a se deplasa discret, fără zgomot, pe neobservate; a se furişa (regional), a se fâştiga, a se şterge, a se şupuri, a se fura, (familiar) a se fofila": **Pătru Vodă ... de acolo strecurându-să pre tainâ şi intrându în cetatea Ciceului, pre vrăjmaşii sei nemeri** (Ureche); **Să ne strecurăm nevăzuţi printre rohatce** (Sion); **Se strecura în viaţă aproape furişându-se** (M. I. Caragiale); **Fata ... se strecurase ca o neliniştе în viaţa lui** (Sadoveanu);

5) „(refl., despre oameni) a intra, a se introduce pe neobservate, ca un străin (cu intenţii duşmănoase) în mijlocul unui grup omogen; a se infiltra în mijlocul unui grup omogen; a se infiltra, (livresc) a se insinua": **Într-această clasă s-au strecurat mulţi venetici corupţi** (Filimon); celelalte sensuri nu prezintă interes pentru discuţia noastră. În **DLR** sânt glosate variantele: **străcurá, strecorá, stricorá, stricurá, strâcorá, strâcurá.** Din lat. ***extracolare** (<lat. **colare**). În Bucovina: eu **strécur**.

Verbul are o seamă de derivate, toate prezentate cu numeroase exemple ilustrative: **strecurare, strecurat, strecură** (şi **străcură**), **strecurătoare (strecurător, strecuritoare, stricurătoare), strecătoare (străcător, străcătoare, străgătoare, stricătoare**). Vezi şi Iordache, **Ocupaţii**, II, 102, 105, **ştergură**,

Scanned with OKEN Scanner

străcură, strecură, striăcură, străcătoare, strecătoare, străcurătoare, strecurătoare (cu variante). În Bucovina şi **stracatuári, stricatuári**.

G. Giuglea, în **Cuvinte**, 37-39, menţionează variantele **strecura, stricura, străcura**; ind. prez. **strécur, strecór**. Puşcariu, în **Etym. Wb.**, 151, îl deriva din ***extracolare**.

În aromână este **stricór, stricurári**. Cuvântul se explică prin lat. **stercus** „căcărază" şi s-a referit la separarea fecalelor scăpate în găleata cu lapte de oi în timpul mulsului. **A strecura** trebuie să fi avut sensul „a curăţi laptele de stercus", dar şi de alte impurităţi, şi aceasta se făcea prin turnarea laptelui, printr-o pânză, dintr-o găleată în alta. **Stercorare** a devenit **strecurare**, prin metateza lui **r**. Această etimologie a fost admisă de S. Puşcariu, **Cercetări şi studii**, 34. Bărbuţ, 15, menţionează formele **a astrecura, astrecor** şi **astrecurez, astrecurare, astrecurat**.

La cele spuse de Giuglea, adăugăm după **DDA**, 1122, că la aromani sânt: **stricătoare**, pl. **stricătorĭ**: **caşlu si stricoară în stricători** (caşul se strecoară în strecurători); **nu-l'ĭ ţâne stricătoarea** (nu-i ţine (nu rezistă) strecurătoarea = nu are curaj); **gréclu u-áre stricătoárea arúptă** (grecul e fricos). Din lat. ***stercoratoria**. **Stricór** „a strecura, a goli, a stoarce, a scurge" din lat. **stercorare**. Adăugăm **stricurare** şi **stricurat**. Meglenoromânii au **stricătoári** „sedilă se strecurat urda".Din ***stricor** (Capidan, III, 277); în **GS**, VII, 203, este **stricătoare**.

În **DA**, la cuvântul **iaurt** se spune: „Lapte prins, închegat cu maia (sau cuib), servit de obicei în **blidişele** (castronaşele) în care a fost închegat". Este comparat cu **lapte acru, lapte gros, lapte covăsit, chişleag**. Este prezent într-o zicătoare populară: **Cine s-a ars cu ciorbă, suflă şi în iaurt**. Are şi varianta **igurt** şi derivatele **iaurgíu, iugurgíu**. Vine din bg. **iaurt**, unde este tc. **ioghurt**. Alma Blănaru, în **Dicţionar**, 218, prezintă o definiţie mai completă: „produs lactat cu gust acid plăcut şi cu aromă specifică, preparat din lapte de vacă, de oaie, de bivoliţă sau de capră, prin fermentare cu bacterii lactice din adaosul de maia".

Pentru noţiunea „iaurt", aromânii au, după **DDA, mârcat**, pl. **mârcaturi** (din **macru**: **lapte *măcrat** care a dat **lapte mărcat**. Ar veni din lat. **marcere** „être fané". Ar putea fi explicat şi prin „preromanul **malka**: **marka**". Pentru informaţii mai detaliate, T. Papahagi trimite la **GS**, I, 235-238 şi 326. Sânt prezentate două contexte ilustrative: **mărcátlu lu adrăm cu lapte di oi** (iaurtul se face din lapte de oi) **mărcáturile s'ngl'igără** (iaurturile se închegară). Se face trimitere la **mârcat** şi gr.**μαρκάτι**. **Mârcat** „iaurt", tradus în fr. prin **lait caillé**, este explicat şi prin lat. **melca** „lait coagulé avec des épices" şi se prezintă un citat: **s' li duc puţân mârcát** (să-i duc puţin iaurt). Este înregistrat şi derivatul **mârcâtâgĭ** „iaurtgiu", „fabricant ou vendeur de lait caillé".

Verbul **a scoace** se foloseşte mai ales în legătură cu laptele acru şi are, în acest caz, sensul „a încălzi sau a fierbe pentru a închega şi a transforma în brânză; **p ext.** (despre smântână) a încălzi sau a fierbe ca să se aleagă untul": **Chişleagul dacă-l scoci (îl încălzeşti) se preface în brânză de vaci, iar restul este zerul** (Creangă, **Gl.**); **Din smântână se alege untul după ce mai întâi o scoace (o înfierbântă pe**

Scanned with OKEN Scanner

lângă foc); „(despre unele alimente, mai ales despre brânzeturi) a fermenta, a se altera (din cauza căldurii": **O mâncare se coace la soare... fermentează** (Coman) . Celelalte două sensuri ale cuvântului nu interesează terminologia păstorească, dar reţinem un context ilustrativ: [Cârlanii] **nu trebuie ...să stea mulţi la grămadă, şi culcaţi, pentru că de fierbinţeală îndată să scoc şi pier în iarnă** (Manolache Drăghici). Cuvântul este moştenit din lat. **excoquere**. Din familia lui **scoace** avem **scoacă**, prin Transilv. şi Bucovina, „lapte acru (încălzit); **p. ext.** brânză proaspătă (dulce) făcută din lapte acru (încălzit)"; **scoacere** este „acţiunea de a (se) scoace şi rezultatul ei" (**DLR**). În Bucovina, laptele de vacă prins şi smântânit se numeşte **chişleác**, **pêişleác** şi, uneori, **samachişă**, **sămăchişă**, dar acestea şi cu sensul „brânză de vacă".

Cuvântul **cheag** are în **DA** mai multe sensuri.

I. 1) „Substanţă activă (ferment) extrasă din sucul gastric al mamiferelor care încheagă caseina din lapte; se extrage din ultimul compartiment stomacal al rumegătoarelor tinere; stomac de miel sau de viţel sugător, până nu mănâncă iarbă". Pregătirea cheagului reprezintă un proces tehnic bine cunoscut păstorilor: „Această parte se umple în **chegornicer** cu sare, până se umflă puţin, se moaie în zer şi se amestecă cu coajă de corn şi apoi se usucă. Din cheag se taie câte puţin şi se pune în lapte (încălzit binişor [...], la cele mai multe stâni, smântânit), ca să se prindă spre a prepara brânza. Cheagul **se plămădeşte** adesea în apă călduţă. Se mai numeşte şi **ghem-de-miel-mic**"; „Laptelui i **se dă cheag**; laptele **se dă la cheag**". Sânt prezentate informaţii în legătură cu folosirea cheagului în medicina populară. Metaforic, **cheag zbârcit** li se spune moşnegilor. Gh. Iordache, **Ocupaţii II**, 102, precizează: „**Cheagul** era / este obţinut din rânza mieilor, a iezilor sau a viţeilor sacrificaţi la scurt timp de la fătare, înainte de a mânca altceva decât lapte". În Bucovina: **rândza mielului** sau **rândză**.

2) „Rânza mielului, în care se găseşte **cheagul**, cavitatea a patra din stomacul rumegătoarelor".

3) „Masă roşie gelatinoasă în care se transformă sângele coagulându-se"; **prin ext.** „orice materii care se coagulează".

II. 1) Un alt sens important, dar metaforic, este cel cu privire la bani, avere: „Fondul iniţial al averei cuiva (sâmburele), prin care (sau în jurul căruia) se poate strânge sau s-a strâns avere(a) (mare) (de) mai târziu"; **Din câştigul acelei afaceri a işit cheagul averei frumoase de care se bucură** (Caragiale); „avere, bogăţie". Expr. **a avea cheag** = a avea bani puşi la o parte, a fi bogat; **a prinde cheag** = a se îmbogăţi, a începe să se îmbogăţească.

2) Al doilea sens din al doilea grup semantic este „Element care **încheagă**, care ştie aduna şi ţinea strâns împreună, **centru**, **sâmbure**".

Pluralul este **cheaguri**, folosit rar. Are derivatele: **chegorniţă / cheagorniţă** (pronunţat şi **ciagorniţă**), cu varianta **chegherniţă** „vas în care se prepară şi se păstrează cheagul; putină de brad mai largă la gură decât la fund şi de două ori mai înaltă decât largă, în care se încheagă laptele, **bărbânţă**, **budacă**, **închegătoare**", prin ext. **berbincioară** (se foloseşte şi pentru slatină); **chegornicer** /

Scanned with OKEN Scanner

cheagornicer(iu) / chigornicer(iu) „vasul în care se prepară sau se păstrează cheagul; vas în care se stoarce caşul; **chegălău / cheagalău** „budâi mic înfundat, în care se păstrează cheagul"; **chegar(iu)** „(cuvânt citat între termenii de ciobănie, nedefinit mai de aproape, alături de **cheag** şi **urdariu**) "; **chegărete** (scris **chegăreate**) „vas de lemn în care se ţine cheagul" = **chegăreţ** = **chegăriţă** = **chegăreaţă**; este prezentat ca neobişnuit **chegărie** „persoană bătrână, zbârcită la faţă, căzătură". În **ALRR. Mar.**, IV, 927, în harta **Cheagorniţă**, se spune că cheagul se ţine în **t'agorniţă, t'egorniţă**. La unele stâni din zona muntoasă a Munteniei, **închegătoare** este sinonim cu **fierbătoare** (Iordache, **Ocupaţii**, II, 88). În Bucovina am notat: **Înčég doi lapţ; s-o-nkagát laptili; Am dat kag la lápti; S-o dat t'ag la lápti** (şi după trei sferturi de oră se încheagă). Vezi şi Blănaru, **Dicţionar**, 113-114.

După autorii **DA**, **cheag** este moştenit din lat. pop. ***clagum** (din **quaglum** şi acesta din **coag(u)lum** „idem"). „Cuvântul românesc a pătruns la popoarele vecine". Se face trimitere la verbul **închega**.

Verbul **închegá** are în **DA** patru sensuri.

1) (Despre lapte) „A face, cu ajutorul cheagului, să se strângă sau să se grămădească (la un loc), întărindu-se, a coagula, cf. **brânzá, serbezí**"; „(refl.) a se coagula". **Încheagă-se ca laptele inima lor** (Coresi).

2) Prin analogie „(despre sânge) a se strânge, întărindu-se, a (se) coagula": **Sângele în trup i se încheagă** (Alecsandri); „(despre untura topită) a se învârtoşa, a se slei, a se solidifica, a se prinde"; „(despre apă, prin farmece) a (se) închega": **O vrăjitoare straşnică, care închega apa** (Creangă). Expr. (meşter, şmecher, mincinos) **de încheagă apele** (sau apa).

3) „(figurat) a (se) lega şi uni strâns, a (se) împreuna, a (se) aduna, a (se) strânge laolaltă, a (se) consolida, a (se) cimenta"; **Durerea încheagă gândurile** (Maiorescu). Sânt prezentate şi structurile frazeologice: **a închega (a întări) o prietenie; a închega ceva bani** = a strânge; aici se adaugă şi expr. **a închega vorbele**.

4) „(figurat şi reflexiv) a lua fiinţă, a se naşte, a se ivi, a se înjgheba, a se înfiripa": **...din a haosului văi Un mândru chip se-cheagă** (Eminescu).

Derivate: adj. **închegat (neînchegat)**: **Laptele ... închegat se bate cu o roată numită brighidău** (Damé); **Când iaste credinţa închegată (=întărită)** (Coresi); **Limba ungurească, mai a treia** [a] **ei parte, e închegată** (=compusă) **din cuvinte slăveşti** [slave] (P. Maior); **închegător,-oare** „care încheagă"; s.f. **închegătoare** „vas de muls al ciobanilor, în care se pune caşul la închegat", sinonim cu **budac**. Mai citãm **închegare, închegat, închegătură**. Aici este menţionat subst. **închegătoare**, planta numită **năprasnică**. Şi antonimul **a deschegá**. Cuvântul este moştenit din lat. pop. **in-coagulare** „a închega". Are dubletul neologic **a coagula**.

Subst. **cheag**, în forma **cl'eag**, pl. **cl'eaguri,** este cunoscut şi bine reprezentat în aromână: **caşlu nu şi-adară fârã cl'eagu** (brânza nu se face fără cheag); **cumăţ di cl'eag di sândze** (bucăţi de cheag de sânge); **cl'eaglu di nél i di ied va ţâneare** (cheagul (rânza) de miel sau de ied trebuie păstrat); **ari cl'eag** (are avere). Se fac trimiteri la **arândză, cl'ígur, maiáuă, piteáuă** (**DDA**, 372). Cuvântul

Scanned with OKEN Scanner

arândză înseamnă „rânză" şi are sens păstoresc: **nu-are arândză** (nu are rânză, nu a apucat să sugă corastă, e slab)(**ibidem,** 202); **cl´ígur** „burduf de piele în care se ţine rânza (cheagul) de ied mic nepăscut" (acesta este comparat cu alb. **kl´uar** din lat. ***clagorium**)(**ibidem,** 372); şi **maiauă** poate avea semantism păstoresc: **acaţă maiaua** (a prins cheag, a făcut avere)(**ibidem,** 764); **piteáuă** înseamnă „cheag"din gr. **πυτιά** „idem" (**ibidem,** 985). Un sinonim al lui **cheag** la grămosteni este **záciu,** comparat cu bg. **zač** (**ibidem,** 1288).

Vb. **ncl´eg** „a închega": **láptile ncl´igă** (laptele a închegat); **sómnlu ncl´eagă oslu** (somnu întăreşte osul). Variantă a lui **ncl´eg** este **angl´eg**. Pentru varianta **ncl´eg** este prezentat contextul **mărcáturile s'ngl´igáră** (iaurturile se închegară) (DDA, 860).

La meglenoromâni găsim **cl´ag** „cheag" (Capidan, III, 71) şi vb. **ancl´ág** „încheg":**Ancă nu si ancl´ăg¼ br¼ndza** (încă nu se închegă brânza), cu varianta **ncl´eg**. Sânt glosate derivatele **ancl´ăgári, ancl´ăgát** „închegat", **ancl´ăgătúră** „închegătură" (din lat. ***clago, -are**, Capidan, III,15).

Colastră se foloseşte numai cu sens păstoresc şi înseamnă, în **DA**, „laptele cel dintâi al unei vite (**spec.** al unei vaci) după ce a fătat [...] şi care, după ce se fierbe, se îngroaşă, având gust dulceag". În **Anon Car.** a fost glosat în forma **kurastrĕ. În Banat, totdeauna, când fată vaca casei, laptele zilelor prime, numit curastră ... se dă sacrificiu morţilor** (Marian); **laptele de la vaca proaspăt fătată se adună 2-3 zile, se fierbe, şi în starea aceasta i se zice curastă, care se mănâncă. Se chiamă şi se invită copiii din vecini la curastă şi se fac unele ceremonii cu ocaziunea aceasta** (din Oraviţa). Se zice în batjocură: **Mărită-mă, măiculiţă, Că mi-o venit lapte-n ţâţă Şi copilu-i cât o mâţă - De ţi-ar veni şi corastră, Dacă ţi-o fos[t] mintea proastă (Mat. folcl.).** Alt sens al cuvântului, **prin ext.**, este „lapte brânzit, serbezit". **NALRR. Banat**, II, 282, **Coraslă**, prezintă sensul „laptele din primele zile de la fătare", cu variante. Vezi şi Bărbuţ, 61, **corastă**.

Acest termen are mai multe variante: **colástru, coráste, corástă, corástră, curástă, curástru, coráslă, cureástă, colóstru** „laptele vacii în primele trei zile de la fătare" (**Blănaru,** 136). Se menţionează în **DA** că în Maramureş se găseşte în toponimie numele **Coroastele**. Ca verb, avem **corăslí,** dar şi **corăsluí** cu sensul „(despre laptele fiert) **a se strânge,** a se îngroşa, a se alege, a se strica, a se închega, a se coagula, a se face brânză (dând zer şi grăunţi de brânză", Pamfile), a se îmbrânzi, a se serbezi.

Din lat. **colostra, -am** (şi **colostrum**) „idem", „cuvânt pastoral de origine obscură, atestat şi subt formele **colustrium, colustra.** "; „Prin păstorii români, cuvântul a ajuns la bulgari (**kolastra, kulastra**), sârbi (**kònastra**), slovaci (**kurastva**), ruteni (**kolastra, kol'astra, kuljestra, kuvastra, kurastra**), poloni (**kulastra**), moravi (**kurastra**), unguri (**gulászt(r)a, gujestra, gulestra, gurászta, kurászló, kurástra**) şi neogreci (**kulastra**, la sărăcăciani: **kliástra**).

Aromânii au **culástra: culástra, heártă, ncl'eágă ca caşú** (corasta, fiartă, se încheagă ca brânza); **cánda nu mâcă culastră** (parcă nu a mâncat corastă de a rămas pipernicit); „pentru miei şi iezi, abia fătaţi, prima lor hrană de bază e corasta"; **bună-i culastra, ma nu feată totna oile** (bună-i colastra, dar oile nu fată

Scanned with OKEN Scanner

întotdeauna). Din lat. ***colastra**. Meglenoromânii au **gulástră** şi **culástră**; „**primul lapte după fătatul oilor**“; are şi sensul „străghiaţă“. Din lat. ***colastra, -am**.

Adjectivul **sarbăd**, considerat învechit şi popular, se foloseşte mai ales despre lapte şi înseamnă „acru; **p. ext.** alterat“: **Să vedem masa câtu-i de frumoasă..., brânza care o au ros şoarecii, caşcavali care sânt râncedzi, lapte sarbăd** (N. Costin). **Gură searbădă** înseamnă „persoana care vorbeşte mult, care prevesteşte nenorociri; (regional, despre fructe) necopt“. Şi: **sarbăd,-ă, sarbed,-ă, sărbăt,-ă, sărbezi** (subst. pl.). Cu privire la origine, se face trimitere la alb. **tharbët** (**DLR.** De precizat că aici sânt două cuvinte: **sarbăd** şi **searbăd**).

Despre **sarbăd**, autorii **SDE**, 372, spun că este moşenit din latină: **exalbidus** „albui“, „alburiu“. Ei adaugă şi varianta **salbăd**. I. I. Russu, **Etnogeneza**, 379-380, notează pentru adj. sensul „fără gust, insipid, neplăcut, anost, înăcrit, acrişor“. Derivatele menţionate sânt: **a (se) sărbezi, sărbezit, sărbeziu, -ie, sărbezeală, sărbezire, sărbezie, sărbegiune, sărbezior, -oară; sărbezele** şi **sărbeziş** „uvi ursi“, **sărbezea** „coacăză“ Din română a fost împrumutat în ucraineană **serbadz'anka** „lapte aproape acrit; un derivat lactat“; în ungureşte **szërbezit** „lapte înăcrit“ (vezi şi Márton, 353). În albaneză este **tharbët** „àcido“. Este posibilă existenţa a două cuvinte cu aceeaşi formă, unul fiind moştenire autohtonă.

În **DLR** este prezentat şi vb. **sărbezí**, care înseamnă şi (despre lapte ori despre alte produse alimentare) „a se acri (în urma alterării)“. Vezi **brânzí, corăslí**; **Oalele... trebuiesc să fie foarte bine curăţate căci altfel se sărbezeşte laptele** (Pamfile).

Atlasul lingvistic român nu are o hartă specială pentru termenul **caş** (< lat. **caseus**), poate şi din cauză că este vorba de un cuvânt binecunoscut tuturor graiurilor. Cu toate acestea, în câteva hărţi (**ALR SN**, II, h. 511, pct. 95, 130, 346, 784; aici cu sensul „brânză de vacă“; h. 415, în centrul Transilvaniei şi Crişanei, în estul Moldovei, în estul Munteniei şi sudul Dobrogei; **ALRR. Maramureş**, II, h. 379, în toate punctele) termenul este înregistrat. Pentru a se pune în evidenţă stadiile mai importante prin care trece acest preparat, de la închegarea laptelui până la frământare, pe lângă termenul principal s-au adăugat determinanţi. Astfel **caş verde** este „caşul nescurs, cu zer“; se numeşte astfel şi din cauză că este foarte proaspăt, dar şi din cauza zerului verde care iese după ce se încheagă laptele. Acest zer se numeşte în multe locuri **străgheată, străgeată, străgheaţă**, ca şi laptele închegat numit astfel în h. 415. **Caş dulce** este „prima formă ce se dă laptelui închegat“ (în Bucovina şi **caş proaspâd**; în estul Transilvaniei; **BSRG**, 1933, p. 306; **Dolheştii Mari**, 35; **Drăguşeni**, 73, 80), dar şi pentru „străgheată“ se foloseşte termenul **caş dulce** (h. 415, pct. 219, 250, 414, 531, 728, 987); prin **caş dulce** se înţelege, însă, şi laptele închegat după ce se desface, cu brighidăul, în bucăţi, sau caşul proaspăt abia scurs de zer (vezi şi Iordache, **Ocupaţii**, II, 47). **Caş zvântat** este „caşul din care s-a scurs zerul“ (**Dolheştii Mari**, 59), iar **caş dospit** este „caşul mai vechi“ (**Buhalniţa**, 54). În Bucovina am notat: **caş doskít; caş dospit**; (caşul) **înşépi sâ dospáscâ;**

Scanned with OKEN Scanner

dospęşti; îl punem la dospit, la zvântat şi **s-o zvântát; s-o uscat**. La Dolheştii Mari (35) **caş dintr-un lapti** este „caşul ieşit din mulsoarea tuturor oilor". Anchetele din **Muntenii de Sus** (30) şi **Humuleşti** (55) ne dau aceleaşi informaţii. Este de presupus că şi în alte părţi sânt cunoscuţi aceşti termeni care denumesc mai multe stadii în pregătirea caşului. **Caş di toamnâ**, în Bucovina, se caracterizează prin aceea că **îi mai gros**. Dar avem şi **caş de primăvară**, făcut în fiecare gospodărie, înainte de **a băga oile pe brânză**.

Cele mai cunoscute dicţionare româneşti definesc astfel **caşul**: Candrea (233) spune că este „brânză de oi sau de capre, proaspătă, abia stoarsă de zer, moale şi dulce la gust" şi consemnează, după „Şezătoarea": **când caşul e în zăr, se zice caş dulce**; Scriban (237) spune: „brânză dulce nescursă de zer, aşa cum se află în zăgârnă sau după ce o scoţi de acolo"; în **DM** (120) se simplifică mult definiţiile date până acum: „produs alimentar preparat din lapte închegat şi stors de zer". Al. Niculescu, în **SCL**, VIII (1957), nr. 1, p. 121, defineşte caşul astfel: „brânză de oi proaspătă, abia stoarsă de zăr, nesărată, dulce la gust". În **DA**, sub **caş** sânt prezentate multe informaţii. Mai întâi se spune că „În timpurile vechi, **caş** era şi la noi, ca astăzi la megleniţi şi istroromâni, termenul generic pentru orice fel de brânzeturi, precum dovedeşte termenul **câşlegi**. Mai târziu sensul s-a specializat". Sânt cunoscute sensurile următoare: „Substanţă alimentară cu gust acrişor, preparată din lapte de oaie (de vacă sau de capră) închegat, apoi mestecat bine, scurs de zer în **strec(ur)ătoare** (sau **crintă**), lăsat să **se svinte**, să piardă **zerul** şi **să dospească** pe **hârzob**, şi uscat pe **poliţă** sau pe **leasă**. Din caş se face brânza". Avem **caş dulce** sau **proaspăt** sau **în zer**, **caş sărat**, **caş murat**, **caş cu înăcreală** (= **brânză zburată**). Caşul se tescuieşte în **sedilă**, în **teasc**, în **căşar**. Spre mijlocul sec. al XVI-lea s-a menţionat **caş-baciu**, pe care îl cunosc şi românii sud-dunăreni, probabil caşul cunoscut sub numele **saramură**: **Pro 3 caseis kazbacsh**. În continuare, sânt prezentate unele exemple din texte vechi, din texte populare şi expresiile: **a fi pâne şi caş** = prieten bun, nedespărţit; **a deşerta caşul** = a o zbughi, a fugi. **De-a caşul** este un joc de copii. **Caşul-popii** este o plantă folosită în medicina populară; se mai numeşte **caşul-găinii** (= nalbă), **caşul-vrăbiilor** (nalba de câmp), **căşuţii-popii**. Prin analogie, a apărut sensul „substanţă albicioasă care se formează în colţurile ciocului puilor de păsări" şi, prin analogie, „un fel de spuzeală de o parte şi de alta la încheietura gurii (omului)". Expr. **cu caşul la gură**, înseamnă „(copil) fără experienţă, nematur, nepriceput". Pluralul este **caşi** şi (rar) **caşuri**. Are derivatele: **căşuţ**, **căşuleţ**, **căşulean**, (colectiv) **căşet**, (adj.) **căşos**, **-oasă**. **Căşulina** este nume de oaie albă. Cuvântul este moştenit din lat. **caseus**, **-um** „brânză". Ciorănescu , 154, prezintă şi ar., mr. **caş**, ir. **c¼ş**, it. **cacio** (sard. **casu**), sp. **queso**, port. **queijo**. Şi **MDA**, I, îl prezintă ca moştenit din lat. **caseus**. Dar definiţia „Produs alimentar preparat din lapte închegat şi zer" nu defineşte corect acest produs, care este **preparat din lapte închegat şi scurs de zerul din care se prepară, prin fierbere, urda**. Se omite din toate aceste definiţii o caracteristică importantă, anume faptul că această „brânză de oi proaspătă" nu este frământată. Credem că termenul **caş** poate fi definit mai exact astfel: „produs alimentar preparat din lapte de oi (dar şi de vaci,

Scanned with OKEN Scanner

de capre) numit aşa din faza închegării, când se numeşte de obicei **străgheată**, dar şi **caş dulce**, până în faza frământării, când se numeşte de obicei **caş dospit**, **caş uscat**; prin frământare şi sărare **caşul** devine **brânză**".

Dintre derivatele termenului **caş**, G. Giuglea, în **DR**, III, 574, înregistrează **căşar** „persoană care se ocupă cu prepararea caşului şi a brânzei". Credem că cel mai frecvent derivat este **căşărie** „locul din stână unde se păstrează caşul", înregistrat în **ALR SN**, II, h. 400, pct. 520, în note („stâna are două încăperi: **zandîr**, unde se mulg oile, şi **căşări²i**, unde se face caşul"), în I. Diaconu, **Ţinutul Vrancii**, I, 403, în **Broşteni** (97), **Bogdăneşti-Vaslui** (38), **Vrancea** (69). **Căşărie** este sinonim al lui **comarnic**. Derivatul diminutival **căşuţ** a fost înregistrat de D. Dan cu sensul „conţinutul stomacului de miel, în vremea cât suge la oaie. Acesta este chiagul care se diluează cu zer".

În **DA**, **căşar** înseamnă: 1)„cel care face caş sau caşcaval (la stână sau la **căşărie**)". Pitiş, 205, spune despre **căşeri** că înseamnă „baci care se ocupă în special cu pregătirea brânzeturilor, a caşcavalului." şi 2)„calup de lemn, ca o cutie, încrustată pe părţile dinlăuntru, în care se tescuieşte caşul, de i se dă forma unei turte". Are pl. **căşari**, (dial) **căşeri**, cu derivatele **căşăriţă**, **căşăreasă**, **căşereasă**, apoi **căşărie**, (dial.) **căşerie** „clădire sau o parte a stânei în care se face caşul, brânza, mai ales caşcavalul". Din exemplele prezentate îl reţinem doar pe următorul: **Ai şi tu puţină brânză la putină şi crezi acum că ai căşărie**. Derivă din **caş** cu suf. **-ar**. Comparatia cu lat. **casearius**, **-a**, **-um** „de caş" este atrăgătoare şi este cu totul posibil ca acest cuvânt latin să stea la baza celui românesc.

Caş intră în componenţa cuvântului **câşlegi**, „timp în care se mănâncă de dulce". Sânt **câşlegile de iarnă** sau **câşlegile Crăciunului**, **câşlegile Paştilor**, **câşlegile Sânpetrului** şi **câşlegile de toamnă**. Autorii **DA** scriu: „**E pluralul unui compus străvechi caş + leagă**". Numele este şi la aromâni, **câşleagă** (sg.), cu pl. **câşledzi** şi **câşleadze** explicabil prin lat. **caseum ligat** (**DDA**, 366) (sau **caseum ligare**, după Puşcariu; vezi Ciorănescu, 154, sub **caş**).

Termenul **caş** este păstrat şi în dialectele româneşti din sudul Dunării. Astfel la aromâni **caşŭ**, pl. **cắşuri**, cu derivatele: **caşére** „specie de caşcaval"; „Roata de caşere e mai mică decât cea de **căşcăval**, iar la culoare e gălbuie-albie" (**DDA**, 319); **căşár** „baci, căşar"; **căşáre** „stână" (**DDA**, 351). Despre **căşar** şi **căşare**, T. Papahagi spune că vin din lat. **casearius** şi **casearia**. **Căşărie** (**DDA**, 351) este după T. Papahagi un derivat din **căşare**. Pentru **caşére**, considerat de noi derivat de la **caş**, T. Papahagi nu indică un etimon sigur, ci trimite la gr. **κασσέρι** „espèce de fromage" şi tc. **qacher** „sorte de fromage fabrique en Thrace", cuvânt românesc în aceste limbi; **căşeat** „cu caş", **căşirişte** „stăuină", **căşirlike** „meseria de baci" (**ibidem**, 352). Th. Capidan (în **Toponymie**, 61) menţionează numele topic **Caşarlu**, colină de lângă Băiasa, cu sensul comun „le fabricant de formage". În acest dialect **caş** are şi sensul „brânză" (deci „caş frământat", şi este sinonim cu **bağiu** „brânză smântânită" (190), pentru care T. Papahagi trimite la dr. **caş-baciu**, în **DR**, IV, 1565. În legătură cu **caşu-bačiu**, Th. Capidan, în **DR**, IV, 1, 345-347, spune că trebuie să fi însemnat „brânza întrebuinţată de baci, brânza care serveşte la întreţinerea baciului". Termenul este întrebuinţat şi în dialectul dacoromân, de unde a trecut în

Scanned with OKEN Scanner

documente germane: **kaz-bacsh** (a. 1535), **kaz batsch** (1538), **caseis kaazbatsch** (1544). Capidan ne informează că la aromâni se foloseşte şi termenul **caş dulţe** (**ibidem**, 292); **caş bătut** „brânză mai tare din care nu s-a scos untul"; bucăţile de **caş bătut** sânt numite **capite** (15-20 kg.) (**ibidem**, 293); **caş di şarli** „caş bătut însă foarte gras" (**ibidem**, 293); **caş tunăreţ** sau (la fărşeroţi) **caş bătut dit foale** „brânza preparată, toamna, din laptele de capră" (**ibidem**, 293); **căşlăulu** este „moşia pe care se aşează mandra" (**ibidem**, 298; în **DDA** nu este înregistrat cuvântul). În dialectul meglenoromân întâlnim, de asemenea, termenul **caş**, cu atestări din **Liumniţa** (vezi şi Candrea, **Viaţa păstorească**, 26), **Cupa**, **Lugunţa**, **Birislav**, **Nânta**. Termenul are sensul „brânză". Există: **caş-bătut** „brânză tare", **caş-dultsi** „caş", **caş-tumnatic** „brânză albă care se prepară toamna din lapte de oi" (Capidan, III, 61, 62). Termenul este cunoscut şi în dialectul istroromân, atât cu sensul „caş", cât şi cu sensul „brânză": **le întrebât-a zâlic caş** „iel a cerut puţină brânză" (E. Petrovici şi P. Neiescu, în **CL**, IX, 1964, nr.2, 209; vezi şi nota 112; şi p.213, nota 250). **ALR SN**, II, h. 311, înregistrează mr. **caş di vacă** şi ir. **câşu de vâcă**. Uneori se fac **păpuşi de caş** şi **cocuţi de caş** (Blănaru, 292). La aromâni este termenul **mănúre** care denumeşte „un caş alb", „specie de brânză grasă" (Capidan, **Rom. nom.**, 117; DDA, 779-780), probabil împrumut grecesc sau albanez.

Termenul **caş** este prezent, cum e şi firesc, în poezia populară privitoare la păstorit: **Un caş dulce dezvălea** (Alecsandri, III, 74); **Nici laptele la mulsoare Nici caşul la-nchegătoare** (idem, **ibidem**); **Când eram de-o săptămână, Furam caşul de la stână** (**F. Tr.**, II, 281); **Iasă lapte la măsură Şî caşu la legătură** (**LIGG**, IV, 101, text din Serbia); **Şi faci caş, urdeşti urda, Tot cu gându la mândra** (Muntean, 12); **Ş-ăi iubi un ciobănaş Zâua, noaptea ţ-ar da caş** (Oprişan, 248). Termenul este folosit uneori şi în proza populară: **... el cu Pahom umblă la oi, şi eu rămân la stână de fac caşul** (Reteganul, 18) sau în cea cultă: **Baciul a întors capul de la comarnicele lui, unde se afla cercetând caşii** (Sadoveanu, **16**, p. 82). **Caş** se întâlneşte şi în expresii populare: **Încă cu caşul la gură** (Golescu, 61); **a avea caş la gură** (Iordan, în **BPH**, VI, 1939, 173-1974); **a face** (sau **a prinde**) **vrabia caş** = „a face cineva situaţie, a prinde cheag, a se procopsi; a se îngâmfa" (Udrescu, 30). Metaforic, s-a numit **caş** şi acea „materie gălbuie sau albicioasă ce au păsările pe la colţurile ciocului, când sânt mici", sau acea „grămădire de salivă pe la colţurile gurii, mai ales la copii" (Candrea). Unele dicţionare înregistrează numele de plantă **caşu popii** (Tiktin, Candrea, Scriban). Botanica populară cunoaşte, însă, mai multe nume formate, metaforic, de la **caş** (sau de la derivate): **Caş** - Malva neglecta, M. pustilla; **Caşi** - Malva pustilla; **Căşie** - Ligustrum vulgare; **Caşii lupului** - Globaria gigantea; **Caşul babei** - Malva pustilla; **Caşul cioarei** - Globaria gigantea; **Caşul copiilor** - Malva neglecta; **Caşul iepurelui** - Ononis arvensis; **Caşul popii** - Malva crispa, M. neglecta, M. pustilla, M. sylvestris; **Căşuţii popii** şi **Căşuţ** - Malva pustilla (Borza, 216-217).

Termenul **caş** sau derivate ale sale sânt atestate de multă vreme. Astfel derivatul **caşaria** (art.) se menţionează într-un document de la 1498 (**DRH**. B, I, 464), apoi **caşerie** la 1523, **căşeria** la 1524, **caşarie** la 1525 (**DRH**. **B**, II, p. 418, r. 11; 424, r. 2, jos; 455, r. 9). **Caş** apare de 4 ori în **Evangheliarul slavo-român**

Scanned with OKEN Scanner

(Florica Dimitrescu, **op. cit.**, 135). N. Drăganu citează numele de loc **Kaas** menționat la 1229; **Coas**, la 1269, **Kaas** la 1302, 1460, localitate numită acum **Kási**, și care trebuie să fie rom. **caș** (vezi **Românii**, 106-107), alt sat **Kás** se găsea în Nitra la 1400 (**ibidem**, 174), **Kásó** sau **Kašov** ca nume topic se menționează la 1390 (**ibidem**, 327). La 1453 se menționează villa **Caswa**, iar la 1824 **Casva** (Suciu, I, 122). **Caşotă** este menționat la 1466 ca nume personal în ținutul Cârligătura (jud. Iași) (**DRH. A**, II, doc. 143, p. 206, 207). Vezi și **DERS**, 32. **Caşotă** mai este menționat la 1520, 1609 (Gonța, **Persoane**, 93 ș.a.). Numele topic **Caşin**, pârâu, a fost menționat la 1410; sat, fostă mănăstire, luncă, pădure, moșie; **Culmea Caşinului** din jud. Bacău (**MDGR**, II, 225-228) și numele de sat **Caşin**, u. **Kis-Kászon**, în Ciuc (menționat la 1332, **Kazun**; la 1333, **Kasun**) ar fi, după Drăganu (**op. cit.**, 542), derivat de la numele de persoană **Caș**, cu suf.**-in**, dar se admite și posibilitatea de a fi derivat de la cuvântul slav **kaša** „Brei" („păsat, terci, pireu"), ceea ce este greu de crezut. Autorul citat trimite la nume ca **Piscul Caşului** (**MDGR**, II, 228), unde **Caș** este, evident, nume de persoană provenit din apelativul **caș**, și nume ca cele mai sus amintite, din documente latino-maghiare. În legătură cu **Caşin**, I. Iordan (**Toponimia**, 502) crede că numele pârâului „trebuie să fi precedat pe toate celelalte în ce privește nomenclatura și va fi căpătat acest nume de la aspectul apei lui" și că ar veni de la o temă slavă, **kaša** „terci, pireu", + suf. slav **–in**, soluție inadmisibilă. Iordan citează numele filologului rus contemporan **Kašin**. Noi am adăuga, după **DOR**, 231, **Kašin**, porecla unui cneaz rus de la 1550. La informațiile date de N. A. Constantinescu în **DOR**, 231, mai adăugăm că numele **Caș** se întâlnește și în **Documentele** publicate de T. Ștefanelli, la anii 1786, 1790, 1792 (p. 165, 200, 228). Pentru numele **Caşin** și **Caşotă** (**caș** + **-otă**), se pot consulta și indicii documentelor publicate de Costăchescu și I. Bogdan. Vom mai aminti, în sfîrșit, următoarele nume topice: **Căşeria**, sat, jud. Neamț; cătun, jud. Ialomița; deal și izvor, jud. Prahova; poiană, jud. Muscel; munte și trup de pădure în jud. Vâlcea; **Poiana-Căşeriei**, jud. Prahova (**MDGR**, II, 299; **Caşăria**, nume de loc în Vrancea (Diaconu, **Păstoritul**, 9) și nume de stână (Mara N. Popp, în **BSRG.** 1932, 169). **Caşu** s-a înregistrat în Sohodol-Câmpeni (**StUBB**, 1968, fasc. l, p. 107) ca poreclă. **Kaşer** era un curs de apă și locul din jur în Serbia, în evul mediu (< rom. **caşer** „fromagerie") (Dragomir, **Vlahii**, 59). Amintim aici cuvântul ar. **combóli** „caș rotunjit în strecurătoare" (**DDA**, 379, fără etimologie (vezi Popescu-Sireteanu, **Vechi nume**, p. 54-55). **Curuiag, -iege**, este „vârful conic al cașului de brânză scos din sădilă" (Bărbuț, 67).

Deși în viața stânii termenul este des folosit, deși este element important în unele expresii ca **a face caşul**, **a strânge caşul**, **a frâmânta caşul**, **a scurge caşul**, nu s-a creat un verb asemeni lui **a urdi**; pentru operațiunea de pregătire a urdei se folosește verbul **urdi**, dar pentru pregătirea cașului, de la închegare până la pus în strecurătoare, se folosește verbul **a băciuí**.

Termenul **cocârță** denumește „primul bulz de caș, care se împarte la toți sâmbrașii" (Dan, 190); „primul bulz de caș la stână" se numește și **cocârtiță** (Scriban) (vezi și cap. **Mâncăruri ale păstorilor**, în vol. II).

Bruș este „bucată de caș" sau „bucată de caș alterată" (Blănaru, 70, 78), dar

Scanned with OKEN Scanner

nu reprezintă un termen păstoresc propriu-zis, ci aparţine şi altor terminologii. Este cu etimologie necunoscută.

Nici **bulz** nu este termen păstoresc propriu-zis, dar se foloseşte şi în această terminologie (vezi Popescu-Sireteanu, **Memoria**, II, 73-83, şi idem, **Vechi nume**, 43-44).

Termenul **brânză** este cunoscut în toate graiurile dacoromâne. Prin **brânză** sânt denumite două produse alimentare diferite: **brânza de oi** care este produsul preparat prin **frământarea caşului** zvântat sau dospit şi **brânza de vaci** - produsul obţinut din laptele de vaci degresat, prins, scopt şi scurs de zer. Pentru **brânză de oi, ALR** nu dă o hartă, dar ne putem folosi de harta **Băgăm oile în brânză** (**ALR SN**, II, 396). Pentru **brânză de vacă, ALR SN**, II, ne pune la îndemână harta 311. Candrea (172) distinge, după anotimp, **brânză de vară**, numită **brânză mare** în Transilvania, şi **brânză de toamnă**, numită **brânză mică** în Transilvania, apoi **brânză de burduf** sau **brânză ungurească, brânză de brad**, păstrată în coşuleţe din coajă de brad, **brânză de putină, brânză de brădoaie** sau **brânză tare, brânză moale** sau **brânză degerată, brânză zburată**. Adăugăm: **brânză frământată (sfărâmată, bătută, făcăluită, pisată)** (Iordache, **Ocupaţii**, II), apoi **brânză telemea, brânză murătoare, brânză sărată, brânză fălii, brânză albă** care este „caşul tăiat felii cu un cuţit de lemn şi conservat în saramură" (idem, **ibidem, p. cit.**). În **ALR Mar.**, IV, h. 937, întâlnim termenii: **brânză usturoaie, brânză acră, brânză dost'ită** şi **brânză iute**, la care adăugăm: **brânză de burduf, brânză afumată**. În barbânză se pun şi **scrij ʳli di caş** „felii..." (**Felí²i-² domnʳşti**, deci „cum vorbesc domnii; literar"). Este **brândza baĉáscâ** „pentru baci"; când se scurge prea mult **jântuit**, brânza este fără grăsime, **sácî** sau **amarâtî**. Poate fi **múĉidî** când **o muĉigait**, deci când **sî muĉidʳşti** (dar **sî curáţî**).Brânza este **íute** când **cáşu n-o fost uscát bíni (s-o iuţát)**. Alteori **sî rânĉedzʳşti** când **s-o înacrít**. Poate fi **vʳki** ori **strâcátî** când **s-o-mpuţât** şi este **puturoásă**. Este şi **brândzî cu zerń** („viermi"). La stână se face şi **brândzî di primavárî** da nu-î di tăt bunî. Caşul bătut la barbânză felii se numeşte **caş îmbrândzât** (informaţii din Bucovina).

Brânza de vaci se face cu cheag sau din lapte prins şi scopt. Poate fi numită: **dulce** (când e scoasă din strecurătoare), **scoaptă** (când e scursă, apăsată, sărată sau dospită) sau **scoacă** (aceasta este frământată, apăsată, dospită şi sărată, ca şi cea scoaptă) (Iordache, **op. cit.**, 47, 48). Din Giuglea, **Cuvinte**, 131, reţinem că **saramura** sau **brânza felii** sau **brânza albă** este caşul scurs de zer şi presat pe crintă, apoi tăiat în felii şi pus în zer scurs din urdă, fiert şi sărat.

„**Telemeaua** e acelaşi lucru, numai că se face din caş foarte puţin presat şi e introdusă de curând, prin căşarii din sudul Dunării, greci ori bulgari. De aceea nu s-a întins decât în Muntenia, Dobrogea, Moldova"; „Felurile aceste de brânză se fac aproape numai la şes, unde vara e prea cald şi e nevoie să se puie caşul la sărat, repede, să nu se strice".

Am observat că în **DM** (94) se dă incomplet definiţia produsului numit **brânză:** „Produs alimentar obţinut prin coagularea laptelui cu ajutorul cheagului sau al unor coagulanţi sintetici". Nici în **DEX** definiţia nu este îndeajuns de clară şi

Scanned with OKEN Scanner

completă. Ceea ce se obține în felul arătat aici este **caşul**.

De la termenul **brânză** s-au creat destule derivate: **brânzár** „putină cu brânză“ (**Dâmbu**, 67); „cantitate mare de brânză; brânzărie“ (Udrescu, 23); **Mă dusei la protopop Să-i mut brânzarul din pod. Cat în brădini, brânză nu-i, Joace dracii-n podul lui**; „ciobanul care face şi vinde brânză“ (**Muntenii de sus**); „putină cu brânză“; **brânzălău** „plasă de nuiele pe care se pune caşul, comarnic“ (**Glosar reg.**, 20); **brânzărie** „locul din stână unde se ţin brânza, laptele, untul sau unde se pune caşul la dospit“; adică „stâna foilor“ (Iordache, **op. cit.**, II, 84); (**Buhalniţa**, 54; **Broşteni**, 50; **Dolheştii Mari**, 33); **brânzéturi** „toate produsele preparate din laptele oilor“ (**Dolheştii Mari**, 55; **Novaci**, 69; în Novaci se adaugă şi sensul „feluri de mâncăruri de brânză“); vb. **a se brânzá** (despre lapte) „a se închega“ (**DA**, s.v. **închega**); **brânzí** „(despre lapte) a se închega, a se corăsli; a se face brânză“ (**ALR SN**, II, h. 310, pct. 987; [este stână] **de brândzât la munte** (**ALRR. Mar.**, IV, notă la pct. 235, h. 913, **Turmă**); (**Muntenii de Sus**, 29, 36; Mănăstioara, Teşna, Câmpulung, Gura Humorului, Straja); **îmbrânzí** „a prinde cheag într-un loc“ (**Lexic reg.**, 103, din Rădăuţi); **brânzişoáră** dim. de la **brânză** (**Glosar dialectal. Olt.**, 10); **brânzói** „brânzoaică“; „om de nimic“ (Udrescu, 23); „cuvânt adresat unui om nepriceput“ (Iorgu Iordan, în „Buletinul Philippide“, VI, 1939, 173-174); (argotic) „cuţit“ (Al. Vasiliu, în **GS**, VII, 104; culegătorul crede că nu poate fi vorba de metaforă, ci de numele unui hoţ celebru); **brânzovénie** (familiar) „brânză în cantitate mare“; (depreciativ) „om de nimic“ (Udrescu, 23). Dicţionarele înregistrează şi derivatele **brânzoáică**, **brânzít**, **brânzós**, **brâzét**, **îmbrânzít**. Spre deosebire de **caş**, care şi-a păstrat sensul propriu în dialectul dacoromân, termenul **brânză** are uneori şi sensul „caş“, proces invers celui din dialectul aromân unde **caş** are sensul „brânză“. Termenul este frecvent întrebuinţat în poezia populară: **Şi bătea mereu la brânză Care feleca la rânză Şi dormea el lângă stână Ca să facă brânza bună** (Fochi, **Mioriţa**, 710); **Ardelean, cioareci de pânză, Bate mâţa să dea brânză** (**AAF**, VII, 16). Termenul apare şi în proza artistică: **când e brânză, nu-i barbânţă** (Creangă, I, 31); **Alt stăpân în locul meu nu mai face brânză cu Harap Alb** (idem, 102); **Logofete, brânză-n cui** (idem, I, 159); **slănină şi făină în pod este de-a volna; brânză în putină, asemenea** (idem, I, 173); **era un cărpănos şi-un pui de zgârie-brânză, ca şi mătuşa Mărioara** (idem, I, 180); **cunoşteau taina laptelui acru şi-a brânzei de burduf** (Sadoveanu, **10**, p. 516); **Scoate nişte brânză în scăfiţă** (idem, **10**, 522); **Las' că-i plăcea brânza, dar s-a înfruptat şi la clisă** (idem, **16**, 94); **dar asta-i altă brânză în alt burduf** (idem, **16**, 176). Din aceiaşi autori citäm şi unele derivate: **îmbrânzít,-ă**: **Amu, într-una din zile [...] face mămăligă îmbrânzită şi ce-a mai dat Dumnezeu** (Creangă, I, 58); **brânzár**: **brânzari de la câşle** (Sadoveanu, **16**, p. 110); **brânzéturi**: **La întoarcere, dacă-l mai aflu, ţi-oi face şi altfel de plată, că vindem [...] brânzeturile** (Voiculescu, II, 38). În calendarul popular, **săptămâna brânzei** denumeşte o tradiţie potrivit căreia timp de o săptămână se mănâncă numai brânzeturi şi lapte; **duminica lăsatului de brânză** (vezi şi **ALRT**, 289). Se spune, ironic, despre cineva cu părul alb că a intrat în **săptămâna brânzei** (Ciauşanu, în **MCD**, I, 234); S. Pop ne arată că săptămâna brânzei poate fi şi numele dat unui cal,

Scanned with OKEN Scanner

după culoare (**DR**, V, 106). Prin expresia **brânză de iepure** se înţelege „halva (de un anumit fel, în straturi colorate de obicei)“ (vezi şi Coman, 113, din Hotin). Există, în limba vorbită, o mulţime de expresii - unele cu un bogat conţinut afectiv - în care termenul **brânză** are un rol deosebit de important: **M-ai umplut de brânză** (Golescu, 102), deci expresia **a umple de brânză** (pe cineva); **Burduf de bânză în seama câinilor** (Golescu, 165); **Brânză bună în burduf de câine** (idem, 166); **brânză nefluierată** „câştig pe nemuncite, care se iroseşte îndată“ (Ciauşanu, în **MCD**, I, 252); **brânză bună în burduf de câne şi n-o mai mănâncă nime** (**Humuleşti**, 72). Altele, în strânsă relaţie cu păstoritul, sânt folosite cu sens propriu: **a face brânză** „a băciui“ (Teşna); (despre oi) **a merge la muls pe brânză** (**AAF**, I, 227); **a mulge pe brânză** („a mulge oile în perioada când se face brânză pentru iarnă“) (**FD**, VI, 228); (despre oi) **mărg la brânză** „merg la munte, să fie mulse pentru brânză“ (**FD**, VI, 217); **a fi mai mic (sau mai mare) în brânză** (**ALRT**, 16) „a avea de luat (de le stână) brânză mai puţină (sau mai multă), în funcţie de laptele muls la măsură“; **a face brânză la hotar** „a face brânză păscând oile în hotarul satului, de la înţărcatul mieilor până la sf. Constantin (21 mai), când oile merg la munte“ (**ALRT**, 81); **a băga (a da, a pune, a se duce, a fi, a aşeza oile) în (pe) brânză** (vezi Precup, 6; BSRG, 1933, 321; **AAF**, VI, 281; **ALR SN**, h. 396); **a scoate brânza** (**ALR SN**, h. 396, pct. 414); **a ieşi (a scoate) oile din (de pe) brânză** (Precup, 6; **ALR SN**, h. 396, pct. 872). Alteori termenul intră în expresii cu conţinut depreciativ: **a fi mai cu brânză** sau **a fi mai brânzos (-oasă)** „a fi mai de preferat“ „a fi mai bun (decât altcineva)“; **a cântări brânză** „a adormi în picioare şi a scăpa mereu capul în jos“ (Părhăuţi; Gura Humorului); **a (nu) face vreo (mare; ceva; oleacă de; o ţâră de; câta) brânză; a (nu) face nici o brânză** (cu cineva); **a scoate brânză cu sfredelul** „a fi zgârcit“; **a da în brânză** (pe cineva) „a te debarasa de cineva, cu uşurinţă“. Mai adăugăm următoarele expresii; **a nu fi nici o brânză de capul lui; a strica brânza** (cu cineva); **s-a împuţit** (s-a stricat) **brânza; frate – frate, dar brânza pe bani; a nu face multă brânză** (împreună cu cineva, undeva); **a** (nu) **băga în brânză** (cu cineva) (Tiktin; Scriban; **DM**). Constatăm că expresia **opt cu-a brânzei (cu-a brânzei opt)** sau **opt, cu-a brânzei nouă** nu mai este înţeleasă acum (vezi Tiktin, **DM**) şi se referă la săptămânile de post. Pe alocuri încăperea în care se păstrează produsele, deci **comarnicul** sau **brânzăria**, se numeşte **stâna de brânză** (**BSRG**, 1933, 240), **stâna brânzei**.

Din cele prezentate până aici se vede că termenul **brânză** are în dialectul dacoromân o întrebuinţare frecventă şi că multe expresii cu referinţă la anumite experienţe de viaţă îşi au punctul de plecare în viaţa păstorească şi sânt realizate cu ajutorul termenului **brânză**. Situaţia, însă, nu este la fel în dialectele din sudul Dunării. Termenul se întâlneşte în dialectul aromân (vezi **DDA**, 284), dar foarte rar; am precizat mai sus că termenul **caş** are şi sensul „brânză“. S-ar părea că aromânii cunosc termenul, probabil, prin contactul lor cu dacoromanii, deci **brânză** ar fi un element dacoromân. **Bágĭŭ**[2] este un sinonim al lui **brânză** şi înseamnă „brânză smântânită“, cu precizarea: „Se păstrează în burduf şi e brânza celor săraci“, comparat cu dr. **caş-baciu**. Sinonim al acestuia este **gavruγeánĭ** „fromage sec“, fără etimologie în **DDA**, 253. Nici în dialectul meglenoromân termenul nu este cunoscut

Scanned with OKEN Scanner

peste tot. Th. Capidan (III, 45) ne informează că se foloseşte numai în Lugunţa şi Oşani, iar în celelalte localităţi se întâlneşte numai **caş**. El. Scărlătoiu, în **Studii de dialect.**, 292, scrie: „spre deosebire de aromâni, care au substituit cuvântul autohton prin cel moştenit din latină (...), meglenoromânii au păstrat pe **broándză**; sinonimul **caşŭ** este folosit rar în dialect. Tot aici se cunoaşte **săptăm¹ana di br¹anză**, iar o specie de brânză se numeşte **br¹anza tumnatică**. Termenul este înregistrat, pentru acest dialect, şi de către Candrea, în **Viaţa păstorească,** 26; **br¹anză m¹ali** şi **br¹anză tumnatică**. După Candrea, şi în Huma se foloseşte termenul **brânză**, pe când în Liumniţa **caşu (ibidem**, 35). În dialectul istroromân sensul „brânză" îl are numai termenul **caş**; termenul **brânză** lipseşte (vezi **CL**, IX, nr. 2, p. 209, nota 112, şi p. 213, nota 250). **Brânză merenteie** „brânză de calitate mijlocie (moale şi nu prea grasă" s-a înregistrat din Runcu Salvei (Bistriţa-Năsăud) (**DLR**); **ustunói, - oaie**, adj., despre unt, brânză, înseamnă „iuţit, învechit" (**Gl. reg.**, 79, din Chiril), iar **ustunoí**, refl., despre produsele lactate, are sensul „a se învechi, a se iuţi" (**ibidem**). Meglenoromânii au adj. **spărot** în sintagma **caş spărot** cu sensul „brânză iute", sinonim **zăprinsă** (Capidan, III, 271).

Probabil cea mai veche atestare cunoscută pînă acum a termenului este din a. 1357, într-un document raguzan: „scupinas X brençe ... scupinas X de brençe: caseus Murilaccus, caseus blachescus" (apud Drăganu, **op. cit.** 336, acesta citându-l pe S. Dragomir, **Vlahii şi Morlacii**, 3); un trib albanez, Merturi, numeşte văraticul lor **Briza** (vezi Dragomir, **Vlahii**, 36). G. Mihăilă, în **Dicţionar**, 79, după Hasdeu, **Cuvinte**, I, supl., XXVIII, citează documentul ca fiind din anii 1356-1381. A doua atestare, după Mihăilă, ar fi din 1477, 20 febr., ca antroponim: **„Nicolaus Brinsa de Serete"**, de la care ar veni numele satului **Brândză**, menţionat la 1490; (Damian P. Bogdan, în **Glosar**. 231, înregistrează termenul ca fiind atestat la 1490, apoi la 1560 şi la 1573, p. 133), dar trebuie să avem în vedere informaţiile lui S. Dragomir, **Vlahii**, 36, unde, citându-se informaţii ale istoricului croat Šufflay, se aminteşte numele **Gin Brinzi** menţionat la 1416, în satul Rapista, lângă Scutari, şi **Partho de Briza**. Că este vorba de rom. **brânză** nu poate fi nici o îndoială întrucât tot aici apare şi numele **Vrda** „urda", şi tot la începutul secolului al XV-lea. Un nume de loc **Brinza** este semnalat în munţii Šar, în regiunile Gora şi Oplje (idem, **ibidem**, 54). În documente maghiare scrise în limba latină cuvântul apare în 1546, **bronza** (vezi Drăganu, 335, nota 2; vezi şi Blédy, 27-28). Termenul apare o singură dată, în textele din secolul al XVI-lea, în **Pravila ritorului Lucaci** (vezi Florica Dimitrescu, **op. cit.** 134), dar îl întâlnim, în acelaşi secol, în numele localităţii **Brânzoaia** (**DIR**, B, XVI, vol. III, p. 122, a. 1560; în „Col, Tr.", 1877, p. 577, numele este transcris **Brânzoae**, şi tot aici apare numele **Brănzeşov** (= Brânzeşului), nume de loc, p. 582, a. 1568). Hasdeu citează şi porecla **Brânză-Veche**, menţionată la 1573 („Col, Tr.", 1877, p. 584). În a doua jumătate a secolului XVI-lea se menţionează şi numele **Brânzătorul** (**DIR**, B, IV, 240). În prima jumătate a secolului următor, sânt menţionate nume ca **Brănzeneşti** şi **Brănzăneşti**, a. 1620, şi **Ionaşcu Brănzan,** a. 1642 (Bălan, **Documente bucov.**, I, 176, 232), acesta menţionat mai înainte, la a. 1631, **Brânzanul Ionaşcu** (idem, **ibidem**, II, 100). La a. 1628 se menţionează numele topic **Pivniţa Brânzii** (**DRH**, XXII, B, 110) şi numele de persoană **Brânzea**

Scanned with OKEN Scanner

(p. 320, 776). Citǎm şi numele topic **Crângul Brânzarului**, menţionat la 1630 (**DRH, B**, XXIII, 689). Tot în sec. al XVII-lea sânt menţionate numele **Brânzeneşti** (Bălan, **ibidem**, II, 168; a. 1660). **Brânzilă** (**Chiruţa lui Procop Brânzilă**, în Ştefanelli, **Documente**, p. 16, a. 1696; în a. 1697 se menţionează (la p. 18) un **Toader Brânzilă**; apoi, la a. 1801, **Părăul lui Brânzilă**, p. 293). În aceleaşi documente termenul **brânză** este menţionat în 1744 (p. 38), 1747 (**dacă vor merge la oricare târg ca să vândă sau să cumpere ceva, nu vor plăti mortasipie nici pentru brânză, nici pentru ...**, p. 32), la 1822 (**măcar bani sau brânză de s-ar tămpla a luoa pe plata muntelui**, p. 380). Este cunoscut numele de persoană **Brânzoi** (Negrileşti-Vrancea, vezi Oprişan, 426), porecla **Brânzei** (Sohodol-Câmpeni, în **StUBB**, 1968, nr.l, p. 105: „familia se ocupa cu creşterea oilor, iar brânza o vindea la piaţă"); **Brânzei** a devenit şi nume (Iaşi). Un joc popular se numeşte **brânza** (Niculescu-Varone, 26). Considerăm că în numele topic **Berinţa** din Lăpuş-Maramureş, u. **Berence, Kövárbereńce** (menţionat prima dată la 1405, **Berenche**, apoi la 1471 **Berencze**, la 1475 **Berencher**, la 1639 **Berentze**, la 1647 **Berendze, Brendze**, la 1750 **Berincze**, la 1850 **Berintza**) se poate recunoaşte termenul **brânză**, maghiarizat în documente (Suciu, I, 73). Argumentăm această presupunere prin faptul că termenul românesc **brânză** este împrumutat în limba maghiară, unde, pe lângă **bronza, brondza, boronza, borondza, boroncsa, boronca, brinza, brinca, brenca, brence, brenza**, apare şi varianta **berenza** (Blédy, **Influenţa**, 27). Apariţia unui **e** în limba maghiară în grupul consonantic **br** se vede şi în **berenka** din rom. **brâncă** „mână" (Blédy, **ibidem**, 28, p. 78). Vezi şi Márton, 78. Din Moldova, Muntenia şi Oltenia, în **MDGR**, I, 649-650, se înregistrează următoarele nume de locuri derivate de la termenul **brânză**: **Brânza**, munte, jud. Neamţ; podiş, jud. Suceava; **Brânzan**, deal, jud. Vâlcea; **Brânzari**, sat, jud. R. Sărat; **Brânză-Roşie**, vale, com. Şipote, jud. Iaşi; **Brânzăneşti**, mahala, jud. Dolj; **Brânzănii**, sat, jud. Mehedinţi; **Brânzea**, iezer, jud. Brăila; munte, jud. Buzău; prival, jud. Brăila; **Brânzeasca**, pădure, jud. Ilfov; vale, jud. Prahova; carieră de piatră, jud. Buzău; **Brânzeni**, sătişor, loc izolat, jud. Neamţ; veche numire a moşiei Jegălia, jud. Ialomiţa; **Brânzeşti**, cătun şi izvor, jud. Buzău; **Brânzeşul**, lac, jud. Ialomiţa; **Dealul Brânzii**, în jud. Neamţ şi Tecuci; **Vârful Brânzii**, munte, jud. Buzău; **Fântânele Brânzoaiei**, izvoare, jud. Suceava (com. Stolniceni). I. Iordan, în **Toponimia**. înregistrează numele **Brânzari**, în apropiere de Focşani şi Piteşti (p. 224). Pentru alte informaţii se pot vedea DOR, 217, şi Paşca, **Nume**, 187. În **DTRO**, 1, 385, sânt menţionate numele topice **Brânza**, movilă, parte de sat şi un loc; **Brânzani**[1] ,parte de sat; **Brânzani**[2], parte de sat; **Brânzanu**, deal; **Brânzanu**, parte de sat; **Brânzaşi**, pârâu; **Brânzănari**, parte de sat; **Brânzăneşti**, drum şi parte de sat; **Brânzei**, lac; **Brânzeni**, sat; **Brânzeştile**, lac; **Brânzoaia**, pârâu; este şi un hidronim **Pârâu Brânzanilor**. Termenul a pătruns în toate limbile slave (vezi Candrea, **Elemente**, 401; E. Vrabie, în **Omagiu Rosetti**, 993; Ciorănescu, 114-115). După Capidan, termenul este cunoscut şi de grecii din Epir, **πρέντςα** (**DR**, IV, l, 337). P. Papahagi, în articolul **Cuvinte rare în aromână**, publicat în „Dunărea", I, 125-126, citează numele de familie **Brândza**.

În legătură cu originea termenului **brânză**, au fost exprimate păreri

Scanned with OKEN Scanner

numeroase, dar nu s-a ajuns la un punct de vedere comun. Cihac (II, 28) introduce termenul printre elementele slave, citând tocmai formele împrumutate din română, dar în încheiere admite că originea termenului rămâne obscură. Hasdeu, în „Col. Tr.", 1874, p.105-107, şi apoi în **Cuvinte**, I, 189-190, susţine originea autohtonă a lui **brânză**, termen înrudit cu gr. **βρένδις** „lăptucă" şi cu **βρένδον** „grăsime", „untură", acestea fiind în greacă, probabil, de origine tracă (vezi şi Hasdeu, **Originile păstoriei la români**, în **Scrieri istorice**, II, 113, 117), părere care a fost admisă de mai mulţi cercetători. O. Densusianu, în **GS**, I, 67-71, considera că „toate încercările de a explica acest cuvânt s-au oprit până acum la simple presupuneri, depărtate de identificări care pot face convingătoare o etimologie". Originea tracă propusă de Hasdeu „era de domeniul fantasiei". L. Diefenbach credea că este vorba de un cuvânt germanic, Weigand îl considera latin (<***brancia**). Mayer-Lübke, după H. Schuchardt, îl deriva din numele de localitate **Brienz** (explicaţie reţinută şi în **DA**), Barić îl considera identic cu **rânză**. „Insuficienţa tuturor etimologiilor propuse pleacă de la neţinerea în seamă a înţelesului precis al acestui termen păstoresc: brânza e 'caşul sfărâmat şi frământat' ". Lipsa termenului în dialectul aromân ne arată că acesta nu avea o răspândire generală. Dar nici în nordul Dunării nu este general folosit: „caşul e mai cunoscut decât brânza, ceea ce dovedeşte iarăşi că în oieritul de la noi fabricaţia brânzei nu a fost ceva general". Densusianu spune că „la valahii din Moravia **brynza** nu se confundă cu **sy´r**, pentru că se înţelege prin ea cea frământată, e 'brânza valahă', deosebită de altele". Mai departe, precizând că în indoeuropeană nu este o temă **breng-**, constată că ea este întâlnită în iranică, **prinčag** (<**pa - rinčag**) „a apăsa, a lăsa să se scurgă, a stoarce". În vreun grai iranic din estul Europei va fi fost un ***be-** sau ***bi-renza** de unde se explică rom. **brânză** cu sensul „caş apăsat, frământat". În sardă se foloseşte lat. **fresa**, **frendere** „a sfărâma". Acest termen este posibil să se fi întrebuinţat şi în latina de la noi. Folosirea termenului iranic ar fi putut fi uşurată, şi adaptată, după termenul latin, „cu alte cuvinte, **brânză** ar reflecta indirect o formă latină, deşi etimologiceşte ne duce spre un element străin". Reluând această părere în **Aspecte**, II, 179, Densusianu spune că **brânză** este un termen special şi că a fost folosit în legătură cu o anumită pregătire a caşului: este vorba de caşul sfărâmat şi sărat. El face legătură între **lapte zburat** şi **brânză zburată**, deşi primul termen nu-i pare prea clar. G. Giuglea, în **DR**, III, 573-582, urmăreşte istoria acestui cuvânt şi face legătură, ca şi Densusianu, între termen şi prepararea produsului, dar pune termenul în legătură cu ideea de fermentare, de dospire. Consideră că **brânză** stă în legătură cu **brânduşă** „bulb, umflătură". Termenul ar pleca de la baza **brend-**, **brand-** „umflat, umflătură", de unde ***brendia**, ***brandia**, adjectiv sau substantiv colectiv, cu sensul de materie dospită, dospitură. Verbul a **brânzí** este ulterior. Deci, refăcând drumul termenului, ar fi: **brânză** < ***brendia** < ***brandia** < **Brend(a)-**, **Branda-** <**i.-e.*gŭrendh**. Giuglea consideră, în legătură cu explicaţia propusă de Densusianu, că „baza reconstituită pentru a explica pe **brânză** rămâne prea izolată şi prea departe de teritoriul românesc" (p. 582). Într-o altă lucrare (vezi vol. **Fapte de limbă...**, 33), Giuglea scrie: „**Brânză** se dovedeşte a fi de asemenea autohton, atât prin sens şi arie de răspândire, cât şi prin forma dialectală cu **dz** (**brândză**), care nu se întâlneşte

Scanned with OKEN Scanner

decât în elemente vechi româneşti de origine latină, aşadar preslave". El crede că „din punct de vedere formal, cuvântul se explică dintr-o bază ***brend** (din familia v. gr. **βρενδος**), cu sensul originar 'a creşte', apoi 'fermenta'". Aici, într-o notă, spune: „Punctul de vedere al lui O. Densusianu despre o origine iraniană a lui **brânză** nu poate fi susţinut [...], din motive geografice, pentru că ar însemna să pornim de la spaţii mult prea îndepărtate; în ceea ce priveşte sensul, el a lăsat la o parte 'dospitul', care este de fapt factorul absolut esenţial al 'lucrului' şi s-a referit la 'zdrobire', 'sfărâmare' etc. Acest procedeu este secundar şi este folosit la preperarea urdei şi a caşului proaspăt (la acesta din urmă pentru a scoate mai uşor zerul)" (vezi şi Giuglea, **Cuvinte**, 131-137). C. Diculescu, în **DR**, IV, 1, 450-452, spune că explicaţia lui Densusianu nu este convingătoare, căci „îi lipseşte nu numai justificarea istorică, dar şi baza formală, ca să nu mai vorbim de cea semantică". Consideră că „brânza propriu-zisă e de fapt numai cea păstrată în burdufuri", şi cu acest sens cuvântul e trecut în limbile vecine (**follis brinsa, uter brynze**). Sensul primitiv al cuvântului **brânză** a fost „foale, burduf, sac de piele". Se citează termenul italian **formaggio di sbrinzo** care ar însemna la noi „caş de brânză", deci „caş de burduf". Cu timpul conţinutul a luat numele recipientului, ca **foc** < **focus** „vatră". V. rom. **brânză** „burduf" este acelaşi cuvânt cu alb. **blɛndzɛ** „foale, burduf, pântece", şi amândouă se reduc la prototipul comun ***blandia**, gr. **βαλάντιον** „sac de piele, pungă", pronunţat **βαλάνδιον**, de unde o formă românească ***bărânză**. Scriban (196) explica termenul ca fiind o formă cu metateză din lat. **zaberna**, „din care pe de o parte, s-a făcut **zăgârnă**, torbă de pus brânza la curs, iar pe de o parte ***zbârnă**, apoi brânză". Candrea şi autorii **DM** nu dau nici o indicaţie etimologică. I.I. Russu, în **Limba traco-dacilor**, ed. a II-a, 215, şi în **Elemente autohtone**, 101, consideră termenul ca moştenit, autohton, fără corespondent în albaneză. Vezi şi **Etnogeneza**, 270-273, unde prezintă derivatele, răspândirea în dialectele româneşti şi în limbile vecine (neo-greacă, polonă, ucraineană, cehă, slovacă, bulgară, sârbă, maghiară, săsească) şi face o amplă trecere în revistă a cercetărilor privitoare la acest cuvânt. „Între cuvintele 'obscure', **brânză** stă în frunte cu numărul impozant de tentative etimologice de care a avut parte: poate în lingvistica universală se vor găsi puţine vocabule explicate în feluri atât de variate, multe ingenioase, unele excentrice şi absurde în artificialitatea lor savantă"; „Toţi erudiţii par de acord asupra unui lucru: **brânză** nu e împrumut de la vecini [(...)], ci element moştenit, străvechi în limbă, aparţinând stratului arhaic; de la români l-au împrumutat toate popoarele vecine"; „Elementul esenţial în semantismul acestui apelativ 'obscur' este **fermentarea** (dospirea) caşului pentru a se obţine acea pastă alimentară valoroasă care este **brânza**". În legătură cu etimologia acestui cuvânt, I.I. Russu scrie: „Nimic sigur[(...)] în afară de originea autohtonă, preromană, deci traco-dacică a numirii brânzei româneşti". Prin tracă sau prin iliro-tracă termenul a fost explicat de G. Pascu (apud I.I. Russu, **Elemente**, 31) şi de P. Skok (idem., **ibidem.**, 36). Al. Niculescu nu este de părere că „originea termenului **brânză** trebuie căutată, cum a arătat Meyer-Lübke [...], în numele oraşului **Brienz** (de unde it. **Sbrinze**, germ. **Primsenkäse**, **Brinsenkäse**): brânza trebuie să fi însemnat la început 'caş preparat la Brienz'" (**SCL**, VIII, 1957, nr. 1, 121). Ciorănescu (114-115) crede că din lat.

Scanned with OKEN Scanner

brandeum „țesătură de in" s-a ajuns la **brandes** și apoi la rom. **brânză**. Această evoluție îi pare normală atât din punct de vedere fonetic, cât și semantic. Este posibilă și o alunecare a sensului acestui cuvânt, încă din latină, și să se fi supus unei relații ce s-ar fi stabilit între **brandea** și **brunda** „solida". Dar este greu de acceptat ca numele strecurătoarei să dea numele **brânzei** mai ales că nu se strecoară brânza, ci caşul sau, mai exact, laptele închegat și **rupt**, scurs și **jintuit**. Ciorănescu face și un istoric al cercetărilor, reluat în parte de **ILR**, II, 354, unde termenul este încadrat între cuvintele de substrat deduse din comparația cu alte limbi indo-europene.

Gr. Brâncuș, **Vocabularul**, 44-45, n-a întâlnit cuvântul la aromânii din Albania. Este folosit la meglenoromâni: **brînza, brănza.** În româna comună a fost **brândză. „**De la ideea fundamentală de 'umflare, fermentare' a laptelui acrit pleacă și Giuglea", dar cercetătorul citat **pleacă de la ideea de fermentare a caşului pus (în comarnic) la dospit**, nu de la fermentarea laptelui! Sântem de acord cu Gr.Brâncuș că nu trebuie neglijată etimologia lui G. Pascu, cel care a făcut legătură între termenul **brânză** și alb **ber** „oaie". În albaneză, anume în dialectul gheg din Dibra, este cuvântul **brenza** cu sensul „interius, viscera" (cu varianta **brendësa**), un derivat al lui **brenda**, adverb, adjectiv, cu sensul „înăuntru", pe care E. **Ç**abej l-a pus în legătură cu rom. **brânză**. „Evoluția semantică de la 'viscera' la 'cheag' și apoi la 'brânză' ar fi posibilă", deși nu se știe vechimea derivatului albanez. La aromânii din Iugoslavia (Beala-de-Sus) se folosește **brânză** în **caşu brăndzu**, care **poate fi brânza băgată în burduf**. Arătăm aici că în **MDA**, I, **brânză** este cuvânt cu etimologie necunoscută.

Reluând discuțiile de până acum, vom observa și noi că s-au propus soluții diferite, termenul având, pe rând, origine latină, slavă, tracă, iliro-tracă, traco-dacă, germanică, provenind din numele oraşului Brienz, sau reluându-se originea latină, dar plecându-se de la alte elemente. Unii lingviști au încercat să explice termenul în strânsă legătură cu modul particular de preparare a brânzei, de aceea Densusianu spune că „brânza e caşul sfărâmat și frământat", Giuglea face relație între termenul **brânză** și ideea de fermentare, dospire, iar Diculescu găsește că sensul primitiv al termenului trebuie să fi fost „foale, burduf, sac de piele" plecând de la numele recipientului în care se păstrească brânza.

Considerăm, alături de alți cercetători, că originea termenului încă nu a fost lămurită, dar legătura între caşul frământat și burduful în care se păstrează pare a fi fost hotărâtoare în apariția acestui cuvânt. Arom **caşu brăndzu**, ca și alb. **brenza** (ca derivat de la adj. **brenda** „înăuntru") sânt verigile care lipseau în înțelegerea originii cuvântului, care se va fi referit mai întâi la rânză, la stomacul de oi (burduful) în care se păstra produsul păstoresc și era transportat unde era nevoie de el. Se pare că mai întâi s-a numit **brânză** caşul frământat și băgat în burdufuri, față de cel păstrat în casă pentru consumul familiei și care s-a numit la aromâni **caşu** cum se numește și acum. Oricum, **brânză** este moștenire traco-dacă.

Termenul **urdă** a fost înregistrat în toate dicționarele românești, cu sensul știut, ca preparat, prin fierbere, din zerul care se scurge din caș. Cuvântul este cunoscut peste tot în dialectul dacoromân. Este folosit, ca termen unic, pentru

Scanned with OKEN Scanner

noțiunea denumită, și în Basarabia și la românii din diferite regiuni ale Ucrainei, Rusiei și alte foste republici unionale ale fostei URSS: Transcarpatică, Nikolaev, Kirovograd, Dnepropetrovsk, Lugansk, Krasnodar Aktiubinsk, Omsk, Zaporojie, Donețk, Ținutul Primoriei, fostei RSS Kirghiză (vezi **ALM**, I, 1, harta 98). Este cunoscut și la românii din sudul Dunării. Astfel, la aromâni apare **urdă**, pl. **urdi**, și varianta **urδă**. **urδi** „brânză, urdă" (în **DDA,** fără etimologie), și tot **urdă** la meglenoromâni (vezi Capidan, III, 317; Candrea, **Glosar meglenoromân,** 219, fără etimologie). Istroromânii se folosesc pentru denumirea urdei de termenul **scuta** (<it. **scotta**) (Pușcariu, **Studii istroromâne**, III, 222, textul 86). Amintim că la aromâni se folosește și termenul **ghiză**, cu două semnificații: 1) „urdă făcută din δală" și 2) „urdă făcută din zerul ce se scurge din caș" (Th. Capidan, în **DR**, IV, 1, 289). **Vlașca urda** este, după Candrea, **DR**, IV, 1, p. 294, „brânză de culoare mai mult gălbuie decât albă, fabricată la sfârșitul lui septembrie, când laptele este foarte gras". P. Papahagi, în **Basme aromâne**, 726, spune că la aromâni urda este „foarte unsuroasă", pentru că nu i se scoate untul. Cuvântul **urdă / urda** a rămas în munții Šar de la vlahii din evul mediu (Dragomir, **Vlahii**, 55). În toată zona Muntenegru se întrebuințează cuvântul **urdă** (p. 62). Prin rom. **urdă** se explică **urdénik** „piatră ce se pune în foc pentru a fierbe cu ea urda", în valea râului Radika, în N-V Peninsulei Balcanice (p.76). Din limba română, cuvântul a trecut în toate limbile vecine: bg. **úrda**, cu derivatele **úrdica** și **úrdićka** (**urdița și urdicika**); se mai numește **hurda, vurda, furda** (**DR**, II, 470-471); sb. **urda**; alb. **urδa, urdha** (**DR** VIII, 149, 214); pol. **urda, hurda. horda** (**DR**, VIII, 145); ucr. **vurda**; slovac **urda**; magh. **urda, hurda** (Scriban, 1381); ngr. **oύρδα** (**DA**, 1087). **Urdă** se întâlnește și în cehă, **urda**, iar în magh. este și varianta **orda** (Candrea, **Elemente**, 401). Márton, 283-284, înregistrează un mare număr de variante și derivate. În **Registrul de la Oradea**, apare menționat un bărbat numit **Urda** la 1221 (129, nr. 336) (cf. Popescu-Sireteanu, **Vechi nume**, 82). Termenul **urdă**, prin derivate, este cunoscut în documentele românești ca nume de persoană sau topice: **Neagu al lui Urdeșu**, a. 1519 (**DRH, B.** II, 526), **Urdăreanu Preda** (din **Urdari**), sec. al XVII-lea (Stoicescu, **Dicționar**. 250), **Urdăreanca**. a. 1628 (**DRH**, B, XXII, 798), **Urdan**, a. 1818: **eu Toader Urdan mart(or) bătrân 80 ani** (Ștefanelli, **Documente**, 369); N.A. Constantinescu, în **DOR**, 400-401, înregistrează câteva nume de persoane derivate de la **urdă**. În toponimie termenul **urdă** și derivate ale acestuia apar destul de des. Astfel: **Piscu Urdii**, nume de loc, a. 1437-1438 (**DRH**, B, I, 564), **Urdești**, sat în ținutul Fălciu, a. 1626 (**ibidem**, A, XIX, 732), **Fântâna Urdei**, nume de lac în Vâlcea, a. 1627 (**ibidem**, B, XXI, 502), **Urdari** sat în jud. Gorj, a. 1632 (**ibidem**, B, XXIII, 764). N. Drăganu, în **Românii**, 107, nota 1, dă, după D. Frunzescu, câteva nume topice: **Urda**, sat în Gorj, **Dealul Urdei**, în Gorj, **Urdeș**, în Vlașca, **Urdeasca**, în Buzău, și altele câteva. **Dicționarul enciclopedic român**, IV, 793, înregistrează **Urdele**, vârf în masivul Parâng. **MDGR**, V, 691, înregistrează, de asemenea, unele nume topice care pleacă de la termenul păstoresc **urdă**: **Urda**, două sate în Gorj, **Urdari** (de Jos și de Sus), două cătune în Gorj, **Urdăreanca**, cătun în Romanați, **Urdești**, sat, târgușor, deal și pârâu în Fălciu, pe vechiul drum al Brăilei, la nord de Murgeni și la sud de Vutcani.**Urdele** este munte în Novaci, jud. Gorj, iar **Urda** este „vârf de

Scanned with OKEN Scanner

munte în Urdele" (Radu Sp. Popescu, **Graiul**, 155). Amintim şi **Urdeş**, cătun al satului Ponorel, Câmpeni-Turda (Suciu, II, 219); Damian P. Bogdan, în **Glosar**, 115, semnalează numele topice **Urdeşti**, în Moldova, la 1467 (este vorba de târguşorul **Urdeşti** din fostul jud. Fălciu), **Urdă**, la 1550, şi **Urdari**, la 1598, ultimele în Ţara Românească. Cea mai veche atestare a termenului, însă, este, probabil, cea din 1211, **Orda**, ca nume de persoană (Drăganu, **Românii**, 95). Se aminteşte tot aici, p. 46-47, numele **Urda** menţionat la 1220 în **Regestrum de Varad**, apoi **Orda**. „villa", 1230, şi **Orda**, la 1276. I. Puşcariu, în **Date istorice**, I, 14, citează numele **Urda de Leordina**, din com. Leordina. Se vorbeşte de o donaţie din vremea lui Ludovic, la 1378. Puşcariu spune că „sub numele Urda 18 şi sub numele Leorgyan 35 patrifamilie" sânt în Leordina. Se menţionează şi familia **Orda de Moyszin**, cu mulţi reprezentanţi. Această familie „la a. 1450 se introduce în posesiunea Moyszin (I, 280). În acelaşi volum, p. 391, la familia **Urda** se pomeneşte de o diplomă de la Vladislau II, din 1498. Istoricul croat Šufflay aminteşte numele de persoană **Gurcho Vrda**, menţionat în secolul al XV-lea, în districtul Scutari (vezi Dragomir, **Vlahii**, 36). Dăm aceste informaţii spre a se vedea că termenul este menţionat, ca antroponim şi toponim, în primele veacuri ale mileniului nostru, Termenul apare şi în botanică: **urda ţărcii** şi **urda vacii** (**Erophila verna** şi **Cardaria draba**; vezi Borza, 40, 65; Panţu, **Plantele**, 323). Uneori şi sensul termenului este schimbat. În pct. 791, 836, 848 şi 876 din Oltenia (în **ALR SN, II**, h. 311) **urdă** sau **urdă de vacă** înseamnă „brânză de vacă" (vezi şi Iordache, **op. cit.**, II, 47). Fără îndoială că această suprapunere de sensuri are punctul de plecare în procesul de preparare a urdei şi a brânzei de vacă: prin înfierbântarea (sau fierberea) laptelui prins (sau a zerului) atât laptele scopt cât şi urda se ridică deasupra. Când laptele a fost scopt prea tare, se spune că brânza scoasă din el e **urdoasă**, adică aspră şi sfărâmicioasă ca urda. Despre lapte se spune că **s-a urdit** când s-a făcut urdă, s-a stricat, s-a acrit la fiert. **A urdi** înseamnă „a fierbe zerul pentru urdă" (Iordache, **op. cit.**, 110). Aici prezentăm şi **verbul a hordăi** „a bate numai puţin laptele prins, fără să i se scoată untul" (după Coman, **Glosar**, în Popescu – Sireteanu, **Limbă şi istorie**, 116), iar adj. **hordăit**, despre lapte, înseamnă „amestecat fiert cu nefiert", „bătut împreună" (p. 116, 117). Poezia populară foloseşte adesea termenul **urdă**: **Că lui, mări, nu-i venea Nici caşul la-nchegătoare, Nici urda la-nvelitoare** (Alecsandri, III, 74); **De-ar fi puşca de cucută, Şi borneu plin de urdă** (Bârlea, II, 297); **La perdea, la Moldova, C-acolo-i dulce urda** (Costăchescu, **Cântece**, 78); **Îţ dă urdî dulci** (Oprişan, 248); **Mănânci urda şi caşu** (Muntean, 13); **Şi faci caş, urdeşti urda, Tot cu gându la mândra** (idem) **Şî-ncerci brânza di-i bunî Şi urda di sărăturî** (Diaconu, **Ţinutul Vrancei**, II, 80). La Sbiera, în **Poveşti**, 407, citim cimilitura: **Am o coteiuţă neagră, tot câmpul aleargă şi tot urdă face**, unde **coteiuţă** este coasa, iar **urda** - rândurile de iarbă cosită. Pentru adj. **urduit** citâm versurile: **De mâncare ce-mi dădea? Nişte lapte urduit, Ce n-am mâncat de când sânt** (Gh.I. Neagu, 232), iar pentru **urdit** citâm: **Cine se pricepea mai bine ca dânsul să-şi întocmească din fier aruncat un ceaun de urdit?** (Camilar, 114).

Cu privire la originea termenului **urdă**, s-a discutat mult, dar nu s-a ajuns încă, şi nu se va ajunge uşor, la o soluţie care să satisfacă exigenţele cercetătorilor.

Scanned with OKEN Scanner

Lexiconul de la Buda (736) înregistrează cuvântul, cu sensul „caseus secundarius", şi numele de plantă **urda vacii**, dar nu se propune nici o soluţia etimologică (se ştie că nu se ajunge la litera **u** cu stabilirea etimologiilor). Slavistul ceh Šafařik (1795-1861) credea că **urdă** este cuvânt de origine traco-dacă (apud I. I. Russu, **Elemente,** 17), iar Iacob Grimm se întreba dacă termenul nu este un derivat al cuvântului scandinav-finez **ost** „caş", cu **s** trecut în **r** (vezi Hasdeu, în „Col. Tr.", V, 1874, p. 105).

Prima şi cea mai serioasă încercare de a lămuri originea lui **urdă** o datorăm lui Hasdeu. În „Columna lui Traian", V, 1874, p. 105, el constată că în germană şi franceză **urdoare** se numeşte **Augenbutter** „unt de ochi" şi respectiv **chassie** „caş de ochi". Originea cuvântulul trebuie căutată „în vreo radicală având înţeles de **a curge**". Hasdeu observă că acelaşi sens apare şi într-un verb românesc cu tema **urd-**. Se referă la **a urdina**, ind. prez. **urdin**. Se poate ajunge „la radicala indoeuropeană **rud - a curge**, pe care în limba zendică o găsim anume sub forma de **urud**, nu numai ca verb, dar şi ca substantiv **curgere, fluid, râu**". Prin sincopare - spune Hasdeu - s-a ajuns ca românii să pronunţe **urd**, cu sensul „a curge" şi „curgere" şi astfel se explică **urdă** în limba română. În legătură cu **urdin**, Hasdeu, **în Cuvinte din bătrâni**, I, 1878, p. 307 - 306, dă următoarea explicaţie: din cauză că **urdin** are sensul de „umblare deasă la cineva sau la careva loc" (**Lex. Buda**), „gura stupului s-a numit urdiniş". Hasdeu crede că „**urdin** este amplificat din **urd**, ca **scarp-in** din **scarp** = lat. scalpo" (Cihac). Sensul „a umbla" s-a născut din sensul „a curge". „Din această semnificaţiune fundamentală de 'curge', spune Hasdeu, au rămas: sensul **urdinare** 'scursoare' (cf. franc. **cours de ventre**), apoi **urdoare** sau **urdori** 'curgerea ochilor'; în fine urdă". Despre **urdoare** Hasdeu spune că „poate să derive de-a dreptul din urdă" (ca germ. **Augenbutter** „urdoare" din **Butt** „unt", ar. **talpă** „urdoare", din alb. **ghialpă** „unt", fr. **chassie** „urdoare", din lat. **caseus**). Din română, **urdă** a trecut în alte limbi. Se găseşte şi la albanezii din Sicilia, **udós** „il fromaggio". Hasdeu reconstituie un prototip comun **und** şi găseşte într-un dialect persan cuvântul **unda** „Buttermilch, lait de bourre", de unde trage concluzia că „românul **urdă**, albanezul **udos** şi persicul **unda** formează o strânsă familie lexicală". Laurian şi Massim înregistrează termenul **urdă** în al doilea volum al dicţionarului lor (p. 1354), deci îl includ între elementele latine. Cihac (II, 537) încadrează cu totul nemotivat cuvântul între elementele maghiare, dar spune: „l'origine du mot est obscure". Şi Tiktin (III, 1689) îl considera tot obscur ca origine. G. Giuglea, în **DR**, III, 582-587 spune că, deoarece termenul **urdă** se întâlneşte şi în dialectele din sudul Dunării, „direcţia în care trebuie căutată originea lui este alta decât **brânză**, care [...] duce în chip firesc la limba şi ocupaţiunea vechilor locuitori, autohtoni în Dacia". El crede că, în explicarea cuvântului, se poate pleca de la ideea de „fiert", „zer fiert", „ceea ce se face din zer", „materie zeroasă", pentru că „faptul concret specific pentru fabricarea urdei este fierberea zerului" (p. 584). Sensul primitiv al cuvântului ar fi fost „materie zeroasă". Latinului **sĕrum** îi corespunde în greceşte **ὀρός** (**ὄρρος**) „petit lait", „lait aigre". Prototipul ar fi ***ŭr'da>urdă**. Se poate să fi fost şi un derivat **a urdá**, azi **a urdí**. Autorul spune că grecescul **ὀρ(ρ)ώδης** a înlocuit în orientul romanic pe lat. **sĕrum** care s-a păstrat în apus. Un ***ŭr(o)da** latin din gr. **ὀρ(ρ)ώδης** „este mai mult decât probabil, iar

Scanned with OKEN Scanner

greutățile formale sânt numai aparente" (p. 586) (vezi Giuglea, **Cuvinte**, 139-144). Presupunerea lui G. Giuglea cu privire la infinitivul **a urdá** este confirmată prin forma verbală **urdiázã** „urdește" din Țara Oașului (**FD**, VI, 228). C. Diculescu, în **DR**, IV, 1, 454-455, acceptă relația stabilită de G. Giuglea între **urdă** și gr. **ὀρός** „zăr", **ὀρώδης** „zăros, cu zăr", și crede că se poate accepta ipoteza lui Giuglea privitoare la schimbarea sufixului **–ώδης** cu lat. **--idus.** G. Weigand consideră cuvântul ca împrumut din albaneză, **urdɛ** „mucegai", deși nu se putea dezvolta din acest sens cel de „urdă", ci invers, după cum observă S. Pușcariu, în **DR**, IV, 2, 1399. S. Pușcariu îl consideră, aici, de origine tracă, ***urdza** (de unde alb. **urdha. urdh-i**), dar în **DR**, III, 778, spunea că **urdă** vine din lat. ***urida** (femininul lui ***uridus**), de la **uro, -ere** „ard", și considera că trecerea de la „ard" la „fierb" nu este grea. În **Studii istroromâne** II, 1926, p. 296, Pușcariu trimite, pentru etimologie, la **DR**, III, 778, și scrie că **urdă** „este un cuvânt vechi care a fost transmis de păstorii români" multor limbi vecine. În **Originea românilor**, II, 739-740, Al. Philippide îl citează pe G. Meyer, cu al său **Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache**, 1891, care consideră cuvântul albanez ca provenind dintr-un ***urdos** și crede că este identic cu cel românesc. Se consideră cuvântul ca având origine obscură. Etimologia lui Weigand este citată de Philippide „ca curiozitate". Este citat, de asemenea, Barić care crede că în albaneză cuvântul este băștinaș, iar în română un împrumut albanez. Al. Philippide scrie: „Dacă am presupune la bază un cuvânt analog grecului **ὀρός, οὐρός** Molken Käsewasser, der wässerige Theil der geronnenen Milk, **urda** ar putea fi ieșit dintr-un adjectiv ***úridus**, oarecum **caseus *uridis**, cu genul feminin după analogia lui **brânză**, a cărui cuvânt origine este iarăși obscură". Nu crede că se poate accepta etimologia lui G. Giuglea. La p. 748, însă, Philippide spune că amândouă cuvintele, și cel român și cel albanez, sânt de origine obscură. În dicționarul său, p. 1384, I.A. Candrea spune că **urdă** este „cuvânt din graiul ciobănesc, de origine obscură, care a pătruns în toate limbile popoarelor cu care păstorii noștri au venit în contact". Și N. Drăganu observă că **urdă** este un cuvânt „a carui etimologie încă n-a fost lămurită definitiv" (**Românii**, 46-47). O. Densusianu, în **Aspecte**, II, 182-185, amintește etimologiile propuse de N. Drăganu, G. Giuglea, C. Diculescu, S. Pușcariu și le consideră „combinațiuni artificiale". Întrucât urda se face din ceea ce se ridică de pe zerul fiert, Densusianu crede că sensul cuvântului pleacă de la noțiunea „partea de sus". În limbile turco-tătare apare **ur (ür, ör, ürüt)** „partea de sus a unui lucru"; **örema** „smântână". Densusianu crede că la noi cuvântul poate fi originar, iar în albaneză poate fi împrumut din aromână. A. Scriban, în dicționarul său, p. 1381, crede că **urdă** vine din lat. **horrida. „**Din **horrida** s-a făcut ***horda** ca cald din **calidus**, apoi **urdă**". Părerea lui Scriban este împărtășită de Damian P. Bogdan, în **Glosarul cuvintelor românești din documentele slavo-române.** G. Pascu, în **DÉtMR** îl consideră de origine tracă. Al. Rosetti, în **ILR** II, 1962, p. 120-121, discută cuvântul între elementele comune românei și albanezei, deci îl consideră autohton (vezi și Rosetti, **ILR**, 1978, p. 282-283). Tot de origine tracă, traco-dacă sau autohtonă îl consideră I.I. Russu, în **Limba traco-dacilor**, ediția II, 216, și în **Elemente**, 101. În **Etnogeneza**, 411-413, Russu menționează **urdă**, cu varianta **hurdă**, cu derivate precum **a urdi** și varianta **leurdí** (din Covurlui), **urdit (zăr urdit, zăr neurdit), urdeală** („amestecarea jintuitului cu

Scanned with OKEN Scanner

tăujarul sau ştertul", **urdaş** în **mere urdaşe**, **urdelaş**, **urdoi** „untariță, jintalău", **a se zăurdi** „a se strica laptele", **zăurdeală**, **zăvârdacă**, **urdar** „tăujer, lopățica de amestecat în cazan", cu nume topice şi antroponime. Aromânii au **urdă**, **urdhă**, iar meglenoromânii **urdă**. „Este neîndoielnic caracterul funciarmente românesc al cuvântului, de atribuit fondului autohton, preroman, neexplicat de tentativele mai vechi". Russu identifică rădăcină i.-e- ***uer-**. Se are în vedere sensul „a undi, clocoti, a se roti, vârtej". „Se pare că aici aparține apelativul rom. **urdă**, în a cărei preparare esențial este fierberea zărului, de pe care e culeasă ca spuma, pe măsură ce se iveşte la suprafață"; „**urda** este un produs al limbajului primar al unui idiom în care se poate admite că alături există o temă verbală ***ur-d-** cu sensul 'a fierbe, a clocoti'". Al. Ciorănescu, în **DER**, 819, consideră că are origine incertă; crede că **urdă** poate fi apropiat de tc. **hurde** „drojdie, rest" „Istoric, această soluție nu este imposibilă, căci mulți termeni de păstorit sânt de origine turcă, cf. **cioban**, **maia**, **odaie**, **caşcaval** etc. Fonetismul nu exista clar; poate că trebuie să se admită o influență a lui **urdoare** 'puchină', cu care este uşor de asociat". A. Vraciu, în **Studii de lingvistică generală**, 116, îl încadrează printre elementele autohtone. În SDE, 448, **urdă** are „origine neclară. Probabil moştenit din latina dunăreană, în care e împrumutat din daco-mezică. Comp. alb. ***urdhós**, **udhós** 'brânză'" Autorii **DEX** îl consideră ca având origine necunoscută.

Se vede din această sumară prezentare a principalelor păreri privitoare la originea termenului păstoresc **urdă** că soluționarea problemei este deosebit de complicată. Unii învățați consideră că termenul este traco-dac (Šafařik, Hasdeu, Pascu, Puşcariu, Rosetti, I.I. Russu, Vraciu , autorii SDE), alții îl cred latin (Laurian-Massim, Scriban, D. P. Bogdan; tot latin l-a crezut, probabil, Heliade), grec (G. Giuglea, C Diculescu), turco-tătar (Densusianu) sau probabil turc (Al. Ciorănescu); mulți îl consideră de origine obscură (Cihac, Titkin, Phlippide, Candrea, Drăganu. Ciorănescu) sau împrumut din albaneză (Weigand, Barić).

Tratatul de **Istoria limbii române,** II, prezintă termenul la cap. **Influența autohtonă** (redactat de C. Poghirc, p. 352). Se precizează că „etimologiile propuse sânt foarte diferite şi în general puțin convingătoare". „Sigură e doar relația cuvintelor din română şi albaneză şi vechimea lor".

Ceea ce trebuie să se observe este că toți cercetătorii consideră termenul ca foarte vechi la noi şi sânt de acord că în celelalte limbi este un împrumut românesc (nu pierdem din vedere părerea lui Weigand; cât despre Barić, acesta şi-a schimbat părerea, într-un articol din 1956: „pătura cea mai veche de cuvinte albaneze în română nu sânt împrumuturi, ci elemente păstrate", apud I.I. Russu, **Elemente**, 29). Marea vechime şi importanța cuvântului se dovedesc şi prin prezența lui în atroponimie, toponimie şi terminologia botanică.

În explicația noastră, susținem că termenul **urdă** este o creație lexicală moştenită în română; este sigur anterioară despărțirii în dialecte şi cuvântul este înrudit cu **urdiníş** şi **urdiná.** Este posibil ca toate aceste cuvinte să-şi aibă originea în verbul **urdiná** sau să fie îndeaproape înrudite cu acesta.

Verbul a **urdiná,** despre care dicționarele spun că este de origine latină, din

Scanned with OKEN Scanner

ordino, -are (Hasdeu îl crede creat în românește, iar I.I. Russu îl încadrează între elementele autohtone), ilustrează în limba română relația strânsă dintre păstorit, agricultură și industria casnică, dovadă că aceste trei ocupații atât de importante s-au dezvoltat paralel. Din lat. **ordino,-are** „a pune în ordine" s-a ajuns la dr. **urdiná,** ind. prez. **úrdin,** ar., mr. **úrdin.** În **Istoria limbii române,** II, 158, se spune că verbul românesc a devenit „la o dată relativ recentă, verb de mișcare, a circula, a merge deseori etc.". Nu știm ce să înțelegem prin „dată relativ recentă", pentru că **urdina** apare în sec. al XVI-lea, în **Codicele Voronețian,** cu sensul „a se apropia" (vezi Florica Dimitrescu, **op.cit.,** 236). Tot cu valoare de verb de mișcare îl citează Ov. Densusianu, în **Istoria limbii române,** II, 309, și tot din **Codicele Voronețian**: „a veni adesea să vadă, a vizita pe cineva" (**„nece urulu nu se apăre de ai lui cumu ... se nu urdinre la dinsulu"**). Forma rotacizată explică și mai bine evoluția verbului și încadrarea lui între verbele cu infinitivul lung în **-ire. Lexiconul de la Buda** (p. 736) înregistrează verbul cu sensurile: 1) „intru și ies adeseori la ceva loc, p. e. albinele în coșniță"; 2) „undeva sau la cineva merg adeseori" 3) „merg adeseori pentru mine (căcăștoare)". Se înregistrează și substantivul **urdinare,** cu sensurile 1) „ămblare deasă în lontru și afară"; 2) „deasă ămblare la cineva, sau la careva loc"; 3) „o boală: scursoare: a) fără sânge, sau cufureală; b) cu sânge: inima cea rea". Laurian și Massim înregistrează verbul în **Glossariu** (p. 569), dar fac trimitere la **ordinare** în **Dicționar**. Se poate vedea cu ușurință că în această lucrare explicația sensurilor are ca punct de plecare **Lexiconul de la Buda**: **l-a apucat urdinarea; are urdinare cu sânge; nu-l mai lasă urdinarea** (s. v. **urdinare**). Sensul „a avea diaree" al verbului **urdiná** se întâlnește cu cel al verbelor **a umbla, a merge**: **îmi umblă burta; îmi merge burta** („... are scaun prea des, sau cum se zice: îi mere pântecele", I. Bârlea, II, 364). Credem că sensul „a avea diaree" al verbului **urdiná** s-a dezvoltat din sensul „a umbla mult". Trebuie să observăm aici că în **DLR,** litera M, la verbul **merge** (p. 406) nu se dau exemple pentru acest sens, deși sub II se înregistrează sensurile „a curge" (despre ape curgătoare) și „a curge, a se scurge" (despre lichide sau secreții organice). Cihac include verbul între elementele slave (II, 440). Tiktin dă multe exemple din texte vechi și modeme (III, 1689). Astfel, după textul citat mai sus, din **Codicele Voronețian,** se dau citatele: „ **Cărările lor stricate-s care urdină** (**Biblia,** 1688); **sfânta striga într-ajutoriu pre ... maica lui D-zeu urdinând adese la cinstita biserică** (Dos., **V. sf.**); **... turci ce urdinau în sus și jos** (Muste); **O săptămână mi-au urdinat peținori pentru fată** (Pamfile); **Multu urdini la cafinè** (Dalametra); **Când urdină omul multu, să fiarbă linte ... să o amestece cu oțet tare, s-o mănânce** (**Șez,** IX, 126); **Mulți din viței urdină în timp ce se hrănesc cu lapte** (Alex, **Agr.**, 195). Și Tiktin îl consideră latin, **ordino,-are.** I.A. Candrea, 1384, precizează că verbul **urdina** se folosește numai în Moldova, Transilvania și Oaș. A. Scriban îl derivă tot din **ordino,-are** „a pune în ordine, în rând", de unde sensul „a merge în ordine, a curge". Pentru limba veche dă sensurile „mă duc și vin mereu, treapăd, mă vîntur", iar pentru limba modernă citează din Ion Ioveseu, **Nuntă cu bucluc: Nae urdina regulat aci fiindcă nu-l stingherea nimeni.** Scriban înregistrează și sensul „mă duc mereu la latrină, am treapăd, am

Scanned with OKEN Scanner

diaree". Acelaşi lexicograf înregistrează şi substantivul **urdinare** pentru vestul teritoriului dacoromân, cu sensul „diaree, treapăd". Îl foloseşte I. Boceanu, în **Glosar**, 22, în explicarea cuvântului **surdumâşi** „descântec"; „Când copilul varsă şi are urdinare (ieşire afară) i se descântă de surdumaşi". În **NALR Olt**, I, h. 136, se înregistrează **urdinare** „diaree" numai în pct. 905. În **Texte dialectale. Oltenia**, 141, vorbind despre un pichet de grăniceri, informatorul spune că soldaţii **urdină acolo cu skimbu. Pl'ecáu úni, veńá álţî**. În **Lexic reg., I**, p. 58, Gh. Trandafir înregistrează, din Broscari-Vânju Mare, verbul **urdiná,** „a trepăda, a umbla încoace şi încolo", şi **urdinát,** s. n., „umblare neîntreruptă încoace şi încolo", iar T. Teaha, în **Graiul din Valea Crişului Negru**, 279, înregistrează **urdinatoare** „urdiniş la cojniţă" (şi **umblătoare**). Cu sensul „diaree", cuvântul a fost înregistrat şi în **Lexiconul** lui Mardarie Cozianul: **urdinarea pântecelui** (ediţia Gr. Creţu, 243). **DM** îl prezintă ca învechit, însemnând „acţiunea de a urdina şi rezultatul ei; diaree". În dialectul aromân are sensul „circulare". P. Papahagi, în **Basme aromâne**, 727, precizează următoarele sensuri: „comunicare, frecventare, înşirare, ieşire afară". În acelaşi dialect, **urdinat, -uri**, s.n., are sensul „diaree", iar adj. **urdinat** are sensul „circulat". Th. Capidan, III, 317-318, nu prezintă un substantiv **urdinare** pentru dialectul meglenoromân.

Nu putem crede că lat. **ōrdō,-inis** „şir, rând" nu s-a păstrat în limba română de vreme ce **úrdin** „rând, şir" se păstrează în dialectele aromân şi meglenoromân. În dialectul aromân **urdin** înseamnă: 1) „brazdă"; 2) „şirurile de urdătură (= urzeală), când pune femeia să urzească; urzitură, urzeală" (P. Papahagi, **Basme aromâne**, 727); „şir", „brazdă" (T. Papahagi, **DDA**, 1087). În dialectul meglenoromân **urdin** înseamnă „rând", „locul dintre două rânduri (de duzi, de porumb etc.)". În acest dialect există şi adverbele **úrdinea, pri-urdina, di-urdina** cu sensul „pretutindeni", „peste tot", şi verbul **priúrdin** „trec pe rând, trec mereu, frecventez", sau **urdinari** „a umbla unul după altul, a îndruga vorbe fără şir" (Th. Capidan, III, 318; Candrea, **Glosar,** 219). Se vede că sensurile lui **urdin** sânt identice sau foarte apropiate de cel etimologic.

Un sens mai îndepărtat îl are derivatul dr. **urdiniş** „deschizătură la stup pe unde intră şi ies albinele", adică „deschizătură care permite intrarea şi ieşirea în rând, în ordine a albinelor". Atragem atenţia asupra faptului că legătura dintre **urdin** „brazdă, şir" şi ghicitoarea înregistrată de Sbiera (vezi mai sus) este destul de vizibilă.

Aşa cum s-a văzut, G. Giuglea spune că „faptul concret specific pentru fabricarea urdei este fierberea zerului". Fără a neglija această activitate obligatorie în procesul de preparare a urdei (zerul **urdeşte** când începe a fierbe, adică **urdirea** se pune în legătură cu fiertul, cu apariţia albuminei coagulate), noi credem că **faptul caracteristic, după coagularea, prin fierbere, a albuminei, este ridicarea ei la suprafaţă sub formă de fulgi (sau fluturi) (şi aşezarea lor în acea margine a**

Scanned with OKEN Scanner

cazanului unde focul este mai puțin intens). Fulgii sau fluturii zboară prin cazan, adică circulă, sau **fluturează**. Verbul **fluturează** cu sensul „(despre zer) se urdeşte" a fost înregistrat în Oltenia (**Glosar dialectal. Olt.**, 38. Aici se dă şi următorul text: **Dúpă ĉe iel (zerul) fluturiáză bíne, să retráĝe fócu de sub cazán**). Pentru a explica naşterea cuvântului **urdă,** avem, deci, în vedere ideea (despre fulgii sau fluturii de urdă) de „a circula mult prin cazan, a se ridica deasupra (prin fierbere), a se aduna, a se aşeza în rând, deasupra zerului, în mod progresiv". Cine a văzut cum se face urda, ştie că substanța coagulată circulă, deci urdinează prin zerul care fierbe. Din Bucovina am consemnat câteva informații importante: când fierbe „aruncâ fulz di urdâ ca când ar nínzi"; la fiert „urda sâ-mflorę́şti" şi **„arúncâ nişti bobiț, nişti fluturi"**; „spumeazî zăru cân sî urd'ʼşti", adică „sî boşântî", „sî zbofântî". **O hâlburit cazanu** „n-a aruncat afară urda, n-a fost bine amestecat zărul". **Júfî** este „o urdă zăroasă" numită şi **zbátiță** (care-i „o spumî rarî" şi se produce o **úrdî moáli**. Expr. **a ajunge la urdă** înseamnă „a se termina brânza de deasupra urdei din barbânză". În Maramureş, la Moisei, **borfă** este „spuma care se ridică deasupra când fierbe urda" (**Gl. reg.**, 19). Sensul „ieşire afară" al verbului aromân trebuie avut în vedere în mod obligatoriu. (Verbul corespunzător pentru laptele de vaci prins, smântânit şi pus la înfierbântat spre a se ridica deasupra zerului este **a scoace**, dar în acest caz substanța coagulată se ridică pur şi simplu, fără a circula, deci fără **a urdina** prin zer. În italiană **urdă** se numeşte **scotta**, de unde termenul a pătruns şi la istromâni). **Urda** este, deci, preparatul care se realizează prin **urdinarea,** adică „ridicarea în timpul fiertului, ieşirea afară, apropierea repetată de suprafață şi aşezarea progresivă în rând" a fulgilor sau fluturilor de albumină coagulată. Procesul lingvistic, destul de îndelungat, al apariției termenului **urdă** ar putea fi refăcut în felul următor: în limba română comună exista, alături de verbul **urdiná**, ind. prez. **úrdin**, cu sensul dat mai sus, substantivul **úrdin** „rând", „şir". Din motive de diferențiere, de evitare a omonimiei, s-a creat forma **urdină** „rând, şir", ca în expr. **si-ń vină urdina** „să-mi vină rândul" (Capidan, III, 317). Am putea admite, însă, şi existența unui ***urdu** „rând, şir" care să fi avut o răspândire teritorială diferită de **urdin** „rând, şir". Poate aşa s-ar explica prezența termenului **urdă** mai ales la dacoromâni. Viața păstorească, în mare măsură izolată, a putut crea şi termenul şi sensul nou, şi tot viața păstorească, dar de data aceasta mai mult din necesitatea de a desface produsele păstoreşti, au determinat răspândirea termenului în alte limbi. Prezența termenului în toate limbile vecine dovedeşte vechimea sa în limba română în forma actuală, chiar dacă s-ar admite o variantă **urdină** „urdă" pentru o anumită perioadă sau pentru o anumită arie lingvistică.

Este important de amintit faptul că urda, pe scara preparatelor păstoreşti, desparte produsele de calitate superioară (caşul, brânza) de celelalte (zerul dulce, zerul acru). Citām în acest sens dictonul megleneromân: **Lu feasi dă la urdă-n jos** (Capidan, **op. cit.**, III, 317), **adică îl face de la urdă în jos, îl face de trei parale, de nimic**. De aici reiese şi mai clar că **urdă** este „ceea ce s-a ridicat pe zer", adică „ceea ce **a urdinat** prin cazan şi apoi s-a ridicat deasupra zerului". Ca şi **brânză**, în expresiile citate mai sus, termenul **urdă** are aici sens uşor peiorativ. Socotim că nu este lipsit de interes să amintim faptul că pe alocuri verbul **urzí-urzím** se pronunță

Scanned with OKEN Scanner

urdí-urdím (vezi **Glosar dialectal. Olt.**, 123).

Considerăm că şi în cazul acestui termen relaţia dintre păstorit, agricultură şi industria casnică este destul de bine pusă în evidenţă prin sensurile „brazdă", „şirurile de urzitură", „locul dintre două rânduri (de duzi, de porumb etc.)" sau prin derivatul **urdiniş** „deschizătura stupului prin care intră şi ies albinele", în nordul Moldovei şi, izolat, în Oltenia şi Muntenia. În Banat s-a notat sensul „locul pe unde ies oile din strungă". Amintim aici că în afară de sensurile citate, **urdiniş** a avut şi sensul „impozit pe stupi": **de la Hotin au aflat de urdiniş 200 taleri, de-au adus la vistiariu (Doc. Hurmuzachi**, I, 233, apud O. Densusianu, **Ist. lb. rom.**, II, 309). Nu ştim dacă derivatul acesta era cunoscut cu sensul „impozit pe stupi" în Ţara Românească şi Transilvania (vezi I. Gheţie şi Al. Mareş, **Graiurile dacoromâne**, 298-299).

Un derivat de la **urdă**, cu suf, **-ar**, este **urdár** „lingură mare cu găuri pentru urdă" (**ALR SN**, II, h. 419, pct. 260, 872); „vas în care se fierbe sau se păstrează urda" (DM); „băţ lat la un capăt, cu care se frământă laptele închegat" (**Glosar dial. Olt;** 123 Bărbuţ, 214), şi tot cu acest sens, la Emilian Novacovici, **Cuvinte bănăţene**, Partea II, Oraviţa, 1931, p.7, „bâtul în vârful căruia e legat un moţ de tei cu care se amestecă zerul ca să se aleagă din el urda" (vezi şi Iordache, **op. cit.**, 110); „un fel de mâncare din unt şi urdă sau din urdă şi jintuit, fierte la un loc" (**Glosar reg.**, 78; **Broşteni**, 57); „omul care face urda" (**Bogdăneşti**-Vaslui); **urdáş** „ceaun, căldare în care se fierbe urda" (**Dâmbu**, 78); **urdăríe** este „partea din stână unde se fierbe zerul pentru a se prepara urda" (**Glosar reg.**, 781, **Broşteni**, 57); **urdăríţă** „vasul în care se pune urda" (**Valea Trotuşului**, 118); **urdít**, în expr. **zer urdit** = „zerul care a rămas după ce s-a scos urda din el" (**Broşteni**, 57; Precup, 9); **neurdít**, în expr. **zer neurdit** = „zerul care iese deasupra laptelui acru şi deasupra cheagului" (**Novaci,** 82); **urditór** este: 1) „cel ce face urda"; 2) „tăujerul cu care se mestecă urda" (**Lexic reg. I**, 111). Verbul **urdi**, înregistrat în diverse glosare (MCD, I, p.27 „a se alege urda"; T. Papahagi, **Graiul**, 236 „a face urdă"; anchetele făcute în Teşna; **Strunga**, 108; **Drăguşeni**, 105; **Dolheştii Mari**, 571 **Valea Trotuşului**, 118; **Bogdăneşti**-Vaslui; **Vrancea**, 74, 116; **Novaci,** 95), pun în evidenţă şi sensul „(despre zer) a începe să fiarbă şi a se alege urda") şi în dicţionare are şi sensul „a se ridica urda deasupra cazanului": **o urdít zăru**; **zăru urdéşti** (din texte înregistrate de noi în Bucovina). Din Murgeni se semnalează varianta verbală **a urduí** „a face urda" (p. 63). Amintim şi derivatele **zăurdeálă** „lapte stricat; zăurdit"; **zăurdí, zăurdeşte** (pers. III sg.) „(despre lapte) a se strica": **laptele vechi se zăurdeşte când îl fierbi**; **zăurzí, zăurzeşte** (pers. III sg.) „a se acri" (**Glosar reg.**, 82; **Lexic reg. 2**, p. 38, 72; Tomescu, **Olt.**, 93). De la culoarea albă-fumurie (când urda este afumată) a urdei, s-a creat numele **Zurdaia**, dat unei oi fumurii (D. Dan, p. 7); **urdói** „putinei" se înregistrează în **ALR SN**, II, h, 307, pct. 53, şi varianta **hurdói**, cu acelaşi sens (pct. 95, 102; E. Petrovici, în **AAF**, V, I67, text 248. La p. 171, în glosar, nu se dă sensul). Verbul **hordăí** „a bate numai puţin laptele prins, fără să i se scoată untul" (Coman, **Glosar**, 40, în Muscel); **hordăít**, adj., **lapte hordăit** „(lapte) amestecat fiert sau nefiert" (aşa cum se amestecă şi zerul care se urdeşte, cu lapte proaspăt) (idem); **hordăiálă** şi **hurduiálă** „mâncare cu sos prea mult şi fără grăsime

Scanned with OKEN Scanner

suficientă, afumată sau rău pregătită“ (idem 41). Mai amintim aici: **urdăríe** „partea din stână în care se fierbe zerul pentru a se prepara urda“ (**Gl. reg.**, 78), sinonim cu **fierbătoare**; **urdíie** „locul unde înainte vreme erau stâni şi se făcea urdă“ (**DD**, V, 17); **urdíş**, adv., „cu obrăznicie“: **Piţiganu se bagă urdiş în ochii omului** (**Gl. reg.**, 78, din Moisei-Maramureş)

Chiar dacă soluţia propusă de noi greşeşte în amănunte, termenul trebuie să fie pus în legătură cu verbul **a urdina** (<lat. **ordino,-are**) al cărui postverbal pare a fi **urdă**.

Părerea noastră este că **urdă** poate fi socotit cuvânt creat în limba română din verbul **urdiná**, de unde s-au creat şi **urdiníniş** şi **úrdin**, dar, deşi am acordat un larg spaţiu pentru a demonstra aceasta, îndoiala stăruie îndeajuns. Cele spuse până aici se cer privite numai ca posibilitate, iar concluzia este cu totul provizorie, nu îndeajuns de convingătoare, şi în sprijinul ei nu putem aduce alte argumente.

Mult mai aproape de o veche realitate lingvistică ar fi să admitem că în limba traco-dacilor a existat un subst. ***urda / *orda** cu sensul pe care îl avem în limba română. Fiind la autohtoni un termen păstoresc, cuvântul ***urda / *orda** are în familia sa şi verbul **urdá** (azi **urdí**) şi verbul **urdiná**. Tot aici trebuie încadrat subst. **urdoare**, pl. **urdori**, „secreţie a ochiului adunată de obicei la marginea dinspre nas“.

Urda se adună **când înčépe ²el [zerul] un pic să bold°áscă, cân fiérb°-acólo** (**Glosar Olt.**, 8) deci a „se face bolduri, mici bulgăraşi care urdină prin vas şi se aşază în rând la o margine“.

Prin urmare, sânt două posibilităţi de a explica apariţia subst. **urdă** în limba româna, a doua fiind preferată. Avem, aşadar, un cuvânt autohton, înrudit cu alb. ***urdos** (***urdhos, udhos**). Cuvântul trac putea pătrunde în latină.

Prezentăm termenul **smântână** după **DLR**, unde are următoarele sensuri:

1) „Produs lactat gras, de culoare albă-gălbuie, care se formează la suprafaţa laptelui nefiert după ce a fost lăsat câtva timp la o temperatură obişnuită, sau care se separă de lapte cu o maşină centrifugă specială; (popular) **spumă**, (regional) **groscior, smoală**“;

2) „fig.) partea cea mai bună, cea mai valoroasă a unui lucru“;

3) “(regional; glumeţ, în forma **mâstână**) rachiu“;

4) (în botanica populară) „mătasea broaştei“.

Autorii preiau părerea că acest cuvânt este un împrumut vechi slav, ***sъmetana**, comparat cu bg. **smetana**.

Regiomal este accentuat **smấntână**, iar pluralul poate fi **smântânuri** şi **smântâni**. Are variantele: **smentấnă smentână, smântănă, zmentână, zmântână, mâstână**, aici cu metateză.

Sânt înregistrate derivatele: **smântâní** „a aduna smântâna de pe lapte; a extrage smântână din lapte“, cu varianta învechită **smântâná** şi, regional, **zmântâní**; **smântănică** este diminutiv al lui **smântână**, dar are şi sensul „caimac (de pe lapte)“. Este numele mai multor plante; **smântânire** „acţiunea de a smântâni“; **smântânit**[1] „faptul de a smântâni“; **smântânit**[2] „(despre lapte) din care s-a extras smântâna; de pe care s-a luat smântâna“; **smântânos,-oasă**, adj. „(despre lapte) care conţine multă smântână“, „cu aspect de smântână“; **smântuít**, adj., în sintagma **mâncare**

Scanned with OKEN Scanner

smântuită „mâncare preparată din smântână care iese din urdă". De la **groscior** (**groşt'ór, groşór**) avem derivatul verbal **grosciorí** (**groşt'órí, groşorí**), iar de la **smoală** verbul **a smolí** (**a zmolí**) „a lua smântâna de pe lapte" (Vuia, **Tipuri**, 114): **S-auz băcile smolind, Clopote pe oi sunând** (Fochi, **Miorița**, 693). Sinonime sânt **caimác** (<tc.) „grăsime care se adună pe laptele fiert" (v. şi **MDA**) şi **méşniță** „spuma, caimacul laptelui" (**DLR**). La aromânii fărşeroți avem **străgl´atu** ca sinonim al lui **aică** „smântână" (vezi infra, **Străgheată**).

Cuvântul se întâlneşte la istroromâni, cu rotacism, scris şi rostit **smăntăre**. Aromânii au **áică**, „smântână", **alcă** „smântână de lapte fiert" şi **alică**, sinonim cu **aică**, **alcă** (**DDA**, 128, 134, 135). T.Papahagi consideră că **alică** se explică prin sb. **aljka** „haină". Un sinonim al lui **smântână** la aromâni este **teară**, din lat. **tela** „toile" (**DDA**, 1174). Din Simeria, cunoaştem numele de familie **Haica**. În evul mediu a fost menționat numele **Petar Zmantare** sau **Smantare**, scris şi Petra, Pethar, **Petri Zmantara** (Dragomir, **Vlahii**,15o, anii 1579, 1581).

Facem aici precizarea că între **smântână** şi **groştiór, grosciór, groşór** se face o diferență: **grosciorul este smântână care se face pe laptele încă neprins, deci smântână dulce**. În alte locuri, sinonimia dintre cei doi termeni este deplină (Iordache, **Ocupații**, II, 46; Bilțiu, **Izvorul**, 437).

Cu privire la originea acestui termen, s-a discutat mult, dar lucrurile au rămas neclare. Împotriva originii slave pledează trecerea lui **a** + **n** la **â** şi existența unor variante rotacizate: **smăntăre** la istroromâni şi numele propriu **Zmantare/ Zmantara/ Smantare/** la vlahii din vestul Peninsulei Balcanice. G. Giuglea credea că s-ar explica printr-un ***(s)mattana** „cu sufixul **-ana**, arătând aparținerea (adică materia ce se face din stratul de deasupra laptelui)". „Smântână poate fi foarte uşor derivat de la **matta**" (o bază lexicală romanică) (Giuglea, **Cuvinte**, 75, 161, 162).

Noi ne gândim la o bază autohtonă ***mănt-**, ***mont-** „ceea ce se ridică", „ceea ce acoperă" şi prefixul **s-** care dă sensul „ceea ce se ia, se îndepărtează".

În orice caz, **smântână** nu poate avea altă origine decât **stăpân, stână, stâncă**, poate şi **jupân**.

Janț este, în **DA**, „zerul care se mai scurge din caş, când îl frământă pe crintă şi stă sub teasc"; „Caşul proaspăt, după ce iese zerul din el, se frământă şi se pune la teasc, lăsând din el un lichid galben, unsuros, numit **janț**, şi care se strânge-n putinei,făcându-se unt din el". „După ce a strors baciul caşul cât a putut cu mânile, se pune a doua oară şi-l frământă, apoi aşezându-l într-o pânză, îl pune sub teasc, când apoi curge **janțul**, care conține mult unt". **„Jeanț** = un fel de unt de oaie, pe care-l caută foarte mult ofticoşii"; **„Janțul** este ... zer unturos pe care-l dobândim astfel: îndată după ce am luat caşul fără zer din crintă, îl frământăm aşa dulce şi ceea ce s-a scurs se numeşte **janț**". Se adaugă şi alte informatii, pentru înțelegerea sensului acestui cuvânt: „Partea mai apoasă a caşului se numeşte **janț**". **Janț** este sinonim cu **țiței**. **Mâncările obişnuite la stână sânt: mămăliga cu brânză, urda, caşul sărat, janțul** (Diaconu). Uneori este confundat cu **jintița**: Din zerul rămas de la caş se pune în cazan, se fierbe încet, se amestecă cu linguroiul spre a nu se arde şi în această stare zerul a devenit jintiță (janț). Se foloseşte şi varianta **janță** = zerul

Scanned with OKEN Scanner

care se scurge din crintă; zerul rămas după alegerea untului. **Janța** fiartă dă urda bătută sau „**urdă de janță**“. **Jántiță** este menționat între termenii păstorești, alături de **janț**. Pitiș, 208, scrie că **janța** sau **janțu** este „zăr ce se scurge din străgeată“; „din caşul învelit se scurge janțu“.

„Raportul etimologic dintre **janț** şi **jintiță**, **jintuí** nu e clar“, iar etimologia necunoscută..

Ca termen păstoresc, **jintiță** este „mâncare ciobănească făcută din **janț** fiert, numită pe alocuri şi: (în Haţeg) **duruéle**, (în Jiu) **bamburi**, **lapte covăsit** (după Viciu)“. Din Oltenia avem **bambure** „jintiță, urdă nestrecurată, cu zer“ (Bărbuț, 17). „Zerul ce rămâne din caş, dacă se fierbe, se îngroaşe, făcând urdă. Se ia zer de acesta, cu urdă, se bate cu prepeleacul ca să se sfarme bulgării şi se lasă să se înăcrească, făcând **jintiță**, un fel de lapte foarte răcoritor“ (după Lungeanu); „Se ia zărul de sub caş (jântuitul), se pune într-o căldare la fiert şi cât fierbe se tot mestecă cu un tăujeri (băț), ca să nu se prindă pe fund şi să se afume; din jântuitul acesta căpătăm **jintița**“ (după „Şezătoarea“); „Zărul ce rămâne cu puține bucăți de urdă. într-însul se cheamă **jintiță**“; **Jintița** = partea din zăr ce se depune pe fundul căldării la prepararea urdei din zăr (după „Ion Creangă“); **Jintiță** = urdă caldă nestrecurată, adică cu zer la un loc, cum fierbe la foc (Marian); „Zerul rămas în budacă de la caş se fierbe încetul cu pază, se mestecă până ce se alege o materie groasă deasupra, pe care o ia în strecurătoare cu lingura, când se numeşte **jintiță**, şi, după ce s-a stors de zer bine, **urdă**“. **Jintița dulce**, după ce stă la soare mai multe ore, se numeşte **jintiță acră**. Din **jintiță** se face **țițeiul** (vezi mai jos). Un sinonim al lui **jintiță** este **gunoaie** : „Zerul dulce amestecat cu urda dulce se numeşte **jintiță** sau **gunoaie**“.

Un alt sens al termenului **jintiță** este „mâncare (supă) pregătită din clocitură de trântori“.

Între variantele termenului **jintiță**, **DA** consemnează: **gíntiță, jântiță, jíchință, jânchiță, jínteță, jânteță, jíndiță, jántiță, jíndiță, jántițe, jánteță**.

Cuvântul, după autorii **DA**, se explică printr-un vechi slav ***žętica** (pronunțat **jentița**). Ar. **ghiză** (**gíză**) este „jintiță“: bătută timp de vreo două ore în **tálar**, **ðála** se transformă în **gíză** „jintiță“. Din albaneză **gjízë**. **Ghizár** este „cel care face **giza**“. Comparat cu alb. **gjizar** (**DDA**, 615). Sinonim al lui **ghiză** „jintiță“ este **mindzíθră**. Vezi şi **mezítră** (**DDA**, 800). Aici amintim şi ar. **şâgăr ghizár**, din alb. **shagért** (**DDA**, 1154).

Jintuí, în terminologia păstorească, are sensul „a stoarce caşul de **janț**, frământându-l pe **crintă** (Pamfile); „După ce au strecurat caşul în budac, îi dă cheag, apoi îl bate cu brighidăul, îl învârteşte cu lopățica, apoi îl strânge cu mâinile, îl **jântuieşte** (adică îl frământă bine), îl dă la ceatlău“.

Prin analogie cu sensul prezentat, s-a creat sensul „a clătina mereu un vas, pentru ca lichidul din el să se mişte sau să se amestece bine“ (Frâncu-Candrea);

Al treilea sens, figurat, este „a bate, a stoarce de avere“. Aici citâm câteva versuri: **Da mocanul, ca mocanul, Care jintuieşte banul** (Costăchescu, 77). În notă: „adună bani cu zgârcenie“.

Se pronunță şi **jântuí**, **jentuí**: **Dăm chiag laptelui..., îl stoarcem, apoi îl**

Scanned with OKEN Scanner

frământăm, adică **jentuim.**

În familia vb. **jintuí** sânt adj. **jintuit, jantuit, jentuit**. **Jintuít** este s. n. şi are sensul „zerul gras (de culoare ceva mai albă) care iese din a doua frământare şi stoarcere a caşului (cf. **janţ**); laptele ce iese din caş după ce o dată se stoarce zărul (Bugnariu), scursură groasă din caşul dulce frământat (Creangă), esenţa groasă a caşului din care se scoate untul (după ce caşul a fost stors de zăr, se frământă şi apoi se stoarce **jântuitul)** („Şezătoarea"), zeama dulce ce rămâne după facerea caşului" (**ibidem**); din jintuit se face urdă (Hasdeu) şi unt (Marian). „Din **jintuit** se prepară mâncarea ţărănească numită **balmuş**". În familia verbului sânt şi: **jintuită, jântuită, jantuit, jenţuit, jintuitoare** „unealtă de ciobănie care serveşte la jintuit"; **jintuială (jântuială, gintuială)** înseamnă „scoaterea caşului din janţ" (Pamfile); „zer gras scos din caş, zer acru, zer de după urdă". În Bucovina am înregistrat **jântuit dulci; îl jântuiesc, jântuiesc caşu, am jântuit caşu, iel jântuiéşti caşu; îl las sî sî jântuiascî; jântuiálă** este „jintuit" (vezi şi Iordache, **op. cit.** II, 106-108, 112).

Cuvântul ar veni dintr-un vechi slav **žętovati** (din **žęti** „a stoarce"), comparat cu **jintiţă, jintălău.**

Cocârţă este „jintiţă" (Pitiş, 206); „caş dulce în jântuit"; „caş dulce scurs de zăr şi sfărâmat, în care se pune jântuit" (din Bucovina).

Ţiţei, în **DLR**, este glosat ca prezent mai ales în Moldova, cu sensul „lichid înăcrit, rămas după prepararea produselor din lapte de oaie, folosit şi la pregătirea unor mâncăruri", menţionat mai întâi la 1600-1630): **Păstorii, neavând apă, i-au dat zăr de lapte... Şi băndu puţin dintr-acel ţiţiiu, au trimis pe un păstoriu să-i aducă apă** (N. Costin); **Zerul gros ce curge la cetluit se numeşte ţâţei** (Damé); **Ţâţâiul e o specie de lapte acru subţire, „un fel de zară foarte acră"** (Pamfile); „Lapte prins cu mult zer"; „caş abia închegat şi nestros încă de zer". Celelalte sensuri ale lui **ţiţei** nu interesează terminologia păstorească. **Ţâhór** în **DLR**, regional, este „zer care rămâne după ce s-a scos urda" (din Bănița – Petroşani). Are varianta **ţâhól**. Este prezentat în **DLR** cu etimologie necunoscută, comparat cu **ţâţă**. S-ar putea explica prin interj. **ţâţ** (cf. verbul **a ţâţâi**). Din **DA**, sub **jintiţă**, am reţinut următoarea informaţie: „Din jintiţa răcită în timp de 14 ore şi amestecată cu alta, căldicică, se face **ţiţeiul (jintiţa acră)**, foarte răcoritoare şi întăritoare". Ţâţâie este „jintuitul lăsat o zi, se înăcreşte şi se cheamă ~ " (Pompiliu, 300).

x

În **DEX**, 1137, **unt** are următoarele sensuri: 1) „grăsime naturală, solidă, extrasă din lapte şi folosită ca aliment"; loc. adv. **ca untul** are sensul „fără efort, uşor". Expr. **a scoate untul din cineva** = a stoarce de puteri pe cineva, a vlăgui; a-l bate (pe cineva) de-i iese (sau să-i iasă) untul = a-l bate tare, rău; „Grăsime solidă extrasă din seminţele, miezul etc. unor fructe tropicale": **unt de cacao**. Aici am adăuga **unt de lemn** = unt de măsline. Compusul **untul-vacii** denumeşte o plantă erbacee cu doi tuberculi, cu frunze lanceolate şi cu flori liliachii, purpurii, roz sau albe, dispuse în ciorchine la vârful tulpinii; untişor (Orchis morio). Din lat. **unctum**.

Scanned with OKEN Scanner

Derivatul **untar** înseamnă 1) „persoană care se ocupă cu prepararea untului"; 2) „vas de lemn în care se bate untul".

„Untul din lapte de oi se face [aşa]:se ia jântuit de sub caş...se pune în budacă...se lasă să se prindă ori să se năcrească şi apoi, punându-se în budălău, se bate cu brighidăul până se alege untul" (**DA**, s.v. **jintuí**, din „Şezătoarea").

Ciorănescu, 818, arată că **unt, -uri**, este „grăsime extrasă din lapte"; arom. **umtu**, mr. **unt**, din lat. **ŭnctum**. **Untdelemn** nu este un derivat, cum spune Ciorănescu, ci un cuvânt compus; la fel şi ar. **untulemnu**. Adj. **untos** „cu unt, ca untul" se regăseşte şi la aromâni şi s-ar putea să vină direct din lat. **ŭnctŭōsus**. În Bucovina am înregistrat **búlgur di unt, bulguráş di unt**; bătută smântâna în budacă, **prindi a sî graunţa** şi face **grunzuri** (sg. **un grúnzuri**). Avem nume precum **Manea Untea**, la 1519 (DRH.B, II, p. 520); **Tufele Untei** (**ibidem**, XXII, 763); **Lupaşcu Untu** (Ştefanelli, 184, la an. 1789). **Umblarea pe unt** este „perioada când începea mulsul pe câmp şi prepararea produselor", la poalele munţilor Călimani, de la 23 aprilie până la ieşirea pe munte. Untul era principalul produs pe care îl primeau gazdele cu oi multe. Gazdele cu oi puţine primeau brânză (Iordache, **Ocupaţii**, II, 80-81).

DDA, 1235, prezintă **umtu**[1] „unt" cu câteva contexte: **cum s'tukeaşte umtul prin foc** (cum se topeşte untul pe foc); **cându áta are úmtu, şti si-u-adără píta** (când mămica are unt, ştie să o facă plăcinta); **trî iarna, băgai un foale di úmtu** (pentru iarna ce vine, am băgat un burduf de unt). Din lat. **unctum** „huile, onguent". Este glosat şi adj. **umtós** „untos". Capidan, III, 515, consideră că **unt**, din lat. **unctum**, face parte din familia lui **ung (a unge)**.

Caşcaval este „Specie de brânză, preparată din caş, mai rar din brânză închegată, dospită la soare, frământată şi sărată, având forma unui taler,[a] unei turte groase. De obicei caşul de oaie dospit şi lăsat un timp în apă sărată e pus în **veşcă** (**văşcălie**) spre a-i da formă rotundă; în alte părţi caşul se taie în felii subţiri, se opăreşte cu apă fierbinte şi se pune la **teasc**; în unele regiuni, se pune la fum, spre a se svânta şi rumeni"; „**Caşcavalul de vacă** se face numai prin munţii şi dealurile Munteniei şi Ardealului sudic": **Porunci o felie de caşcaval de Penteleu** (Gane); **caşcaval grecesc**: **foarte tare, uscat şi sărat mult**. Expr. **a se întinde la caşcaval** = a se obrăznici (Zanne), a-şi lua nasul la purtare; **a se întinde ca caşcavalul prăjit** înseamnă „fără sfârşit"; **a se da caşcaval** înseamnă „a fi moale, prost" (Zanne). Se consuma caşcavalul de Elveţia, de Parma numit **parmezan**. **Din Olanda ne vin caşcavalurile cele roşii în chip de ghiulea** (Mehedinţi). Sânt cunoscute mai multe variante: **caşcavea** (disp.), **caşcavelă** (pl. **caşcavele**), **caşcavet**. Dintre derivate sânt amintite în DA: **caşcavalár** = „unealtă de ciobănie, probabil văşcălia"; **căşcăvălărie** = „căşărie unde se prepară caşcaval".

„Cuvântul se găseşte în toate limbile balcanice, şi e împrumutat din ital. **cacio-cavallo** „un fel de caş care se anină **de-a călarele** (= a cavallo) pe prăjini ca să se svinte" (**DA**). Al. Ciorănescu, 155, defineşte caşcavalul ca „brânză tipică gen şvaiţer". Este prezent la aromâni şi meglenoromâni, **căşcăval**. Vine din it. **cacio cavallo**, anume din forma dialectală **cascavallo**, dar la noi ajunge prin filieră

Scanned with OKEN Scanner

orientală (neogr. **κασκαβάλι**, tc. **kaşkaval**". „Meyer [...] s-a înşelat crezând că termenul tc. provenea din rom. În schimb pare a fi rom. magh. **kaskavál**"; „Forma italiană se explică pe baza lui **cavallo** 'un anume tipar de brânză'". Originea românească a magh. **kaskavál** „caş; caş făcut la stâna de munte" este confirmată de Márton, 192 (vezi şi **DEX**; **MDA**; Blănaru). Sinonim: **penteleu**.

Originea turcească a lui caşcaval (vezi, de pildă, **DEX**) trebuie înţeleasă în felul în care este explicată de Ciorănescu. Consemnăm aici expresia **a se spurca la caşcaval** = a prinde gust de ceva, a se nărăvi (Udrescu, 30).

DDA, 351, prezintă termenul **căşcăval** în două contexte: **cápite di căşcăvál** „espèce de fromage" şi **căşcăválu bun si-adără la múnte, nu tu câmpu** (caşcavalui bun se face la munte, nu la câmp). Cuvântul este italian, dar vine prin filieră neogreacă şi turcească. **Căşcăvălar** este „(persoana) care face caşcaval"; **căşcăvrác**, pl. **căşcăvraţi** şi **căşcăvraţe**, este „forma rară şi oarecum derizorie a caşcavalului". Primul sens al mr. **căşcăval** este cel păstoresc şi este prezentat un context: **Căşcăvalu ari mai mult unt di brânză** (caşcavalul are mai mult unt decât brânza). Al doilea sens este „zăpadă amestecată cu apa, **lapoviţă**": **Amnă prin caşcăval**, sens explicabil prin locul (munte) şi vremea când se prepară caşcavalul (vezi Capidan, III, 63).

Cuvântul **zăr**, cu variantele **zer**, **dzăr**, are o răspândire generală în limba noastră. Aromânii au **dzăr**, **dzăru**, **zeru**, meglenoromânii **zâr**, **zăr** şi **săratcă**, iar istroromânii **zer**, **zeru** (Russu, **Etnogeneza**, 420). Pe baza hărţii 420 din **ALR SN**, III, precizăm că forma arhaică **dzăr** se întâlneşte în nordul teritoriului dacoromânesc (nordul Moldovei şi al Basarabiei, nordul Ardealului) şi în Banat, iar în afara ţării la aromâni; la meglenoromâni apare **suruvatcă**. Elena Scărlătoiu, în **Studii de dialect.**, 295, aminteşte şi **zoár** ca formă existentă la meglenoromâni. În anchetele din Bucovina am notat: laptele prins **sî dzeréşti**. Din caşul pus la scurs în **strecatuári** se scurge **dăr niurdit, care îi vérdi ca iarba** (din acesta prin fierbere, se va face urda). Cu **dăr acru sî zboárî brânza**. Din Maramureş sânt cunocute verbele **a zări** „a fi laptele cu mult zăr" (Latiş, **Păstoritul**, 122 ş. urm.) şi **a se zăruí**: **i s-au zăruit toate oile**; **toată stâna i s-a zăruit**; **au fost bolnave** [oile] **şi au dat zăr în loc de lapte** (Bilţiu, **Izvorul**, 225; vezi şi idem, **Magia**, 133).

Termenul **zăr** este bine definit de Philippide, **OR**, I, 444, ca „partea care rămâne din laptele de oaie, după ce s-a extras din lapte caşul; în acest zăr au mai rămas substanţe grase, care prin fierberea zărului produc urda; partea care rămâne din laptele de vacă, după ce s-a extras din chişleag brânza". Philippide scrie: „Sântem însă bine informaţi că în limba thracă apa se numea **zer**" (**loc. cit.**); „Din vechiul ***zer** au ieşit actualele româneşti **zer**, **zăr**" (p. 446); la macedo-români, megleniţi şi istroromâni cuvântul **zară** nu există" (p. 447); după **zăr** şi **zară**, Philippide scrie: „Ambele cuvinte au foarte probabil origini deosebite" (p. 742). Şi: „Din vechiul ***zera** a ieşit ***zeară** şi apoi **zară**" (p. 446-447).

În **Fapte**, 33, Giuglea vine cu idei noi: cuvântul **zăr** (**zer**, **dzăr**), ar. **dzăr** „avea, desigur, o arie mai întinsă în domeniul traco-dacic de odinioară, la nord şi la sud de Dunăre, deoarece s-a păstrat atât la aromâni, cât şi la dacoromâni". Cuvântul

Scanned with OKEN Scanner

„Până acum a rămas nelămurit. Poziția lui geografică și mai ales imposibilitatea de a găsi o legătură de rudenie cu vreo limbă cu care limba de pe acest teritoriu a venit în contact încă din timpul romanilor, ne-a determinat să cercetăm istoria cuvântului în afara epocei romane". După scurgerea urdei, zerul scurs „are o culoare deschisă, verde gălbuie. Constatăm că această caracteristică este importantă pentru istoria sensului cuvântului. Însă valoarea organică a lichidului care rămâne după obținerea caşului proaspăt este calitatea de prospețime, cu o reală viață productivă, din moment ce produce urdă". Ideea de prospețime se exprimă prin cuvântul **verde**: **iarbă verde**, **pădure verde**, omul tânăr este **verde**; „romanii numeau caşul 'proaspăt' **caseus viridis**, şi grecii de asemenea". „Verdele, în sensul celor spuse mai sus, este legat şi de noțiunea de **zăr**". Ar fi vorba de o bază i-e. (Giuglea, **Fapte**, 34; vezi şi p. 35).

Al Ciorănescu, 853, consideră cuvântul ca având origine necunoscută. Orice legătură cu lat. **sĕrum** nu poate fi demonstrată, deşi cuvintele sânt apropiate semantic şi fonetic. „Ni se pare greu de crezut că **zară**, s. f. (zer, lapte smântânit) este cuvânt diferit, deşi dicționarele şi studiile speciale dau a înțelege aceasta". Ciorănescu definește bine **zărul** şi **zara**: „**zer** este lichidul care rezultă la facerea brânzei, iar **zară** cel care rămâne după extragerea untului".

În **DDA**, 521, avem **dzăr**, **zéru**. Sânt menționate două etimologii posibile: lat. **serum** (**DR**, III, 578) şi lat. ***dĕbilu** („Dunărea", II, 87-88). Sânt prezentate câteva contexte ilustrative: **dzărlu di căşcăvál, după țe l-hirbém, scoate mindziθră** (zerul de caşcaval, după ce îl fierbem, dă naştere la mindzíθră); **dzărlu di δálă l-dăm la câńi** (zerul din lapte bătut îl dăm la câini); din **δálă** pusă în strecurători rezultă **ghiza**, iar zerul se scurge; **ş-mărcátlu scóate dzăr** (şi iaurtul face zer). Autorul se întreabă dacă vine din lat. **serum** „petit-lait".

În **Etnogeneza**, 420-422, Russu prezintă numeroase informații despre acest cuvânt. Între derivatele **zeros**, **zăratic** „mâncare slabă, fără gust", **zăruí**; **zară** (cu semn de întrebare) şi antroponimele **Zeriu, Zerea, Zearotă** (după **DOR**, 414), este şi **zărari** „mulgători" (după **GS**, IV, 271, din Vrancea), dar acest cuvânt, cu sensul precizat clar, este o variantă cu afereză de la **mânzărari** „ciobanii de la mânzări, care sânt de obicei şi mulgători". Din română, **zer, zăr** a fost împrumutat în unele limbi vecine. Astfel, la moravi **dzer** (Drăganu, **Românii**, 190); la ucraineni **dzer, dzere**, la poloni **dzer**, la unguri **zer, zèr** (vezi şi Márton, 411) ‚săs. **zer, serig** „zeros", sb. **zarica** (cf. **zară**). Autorul prezintă un scurt istoric al cercetărilor privitoare la originea lui **zăr**, din care se vede că cercetătorii s-au orientat tot mai mult spre o origine traco-dacă; nu a fost remarcată „esența semantică a cuvântului: zărul nu e lapte nici apă, ci un lichid (ca apa, laptele, zeama, borşul ori vinul, ca serul latin şi ca sara tracică) ce trece uşor prin orice strecurătoare"; „e şi slab (debile), având mai puțină parte grasă decât laptele sau decât caşul; de coloare verzuie (***g'hel-**). Aceste particularități elementare şi evidente sânt totuşi secundare, unele complet lipsite de semnificație, iar esența semantică a cuvântului trebuie să fie alta".; „se poate admite că **zăr** (**zer**) presupunând o formă anterioară ***deru-** aparține ca atare la **i. -e**, ***dher-** din baza disilabică ***dheră-**"; „oricum, în româna comună, ***deru-** avea exact accepțiunea de azi a lui zăr". Cuvântul **zără**, idem, **ibidem**, 419-

Scanned with OKEN Scanner

420, este definit corect. La aromâni **dzară** nu este sigur; în albaneză **zară.** Este împrumutat în limbi vecine: ung. **zára, zaringó**, în sârbă **zarica** (în săseşte **zâre**).

Autorii **SDE**, 155, prezintă cuvântul ca având origine neclară: „Probabil moştenit din latina dunăreană, în care e împrumutat din daco-mezică", iar despre **zară**, 147, spun că are în aromână corespondentul **ðálă** „lapte bătut". „Moştenit din latina dunăreană, în care e împrumutat din daco-mezică. Comp. alb. **dhallë** 'lapte acru'; zărul rămas după ce a fost ales untul din smântână".

În **DEX**, 1186, **zer** este eu etimologie necunoscută. Se face greşeala, pe care am semnalat-o mai sus, de a se prezenta cuvântul **zărár** „cioban care mulge oile; mulgător" ca derivat al lui **zer**, în loc să fie explicat, cum am spus, ca formă cu afereză de la **mânzărar**. Se glosează verbul **zerí** (despre lapte) „a se face ca zerul, a se înăcri" explicat prin **zer**. Era necesar să se prezinte varianta **zăr** (eventual şi **dzăr**). Numele propriu **Zira** (< rom. **Zăr**) a fost semnalat din N-V Peninsulei Balcanice, în valea râului Radika (Dragomir, **Vlahii**, 176). Caragiani, I, 77, scrie: „**Dală** şi **Zăr** sunt porecle ciobăneşti, însemnând cel întâi laptele ce rămâne după ce se scoate untul, iar al doilea tot **zăr**".

Hasdeu în **Et.**, 2, 351, glosează termenul păstoresc **arichíț** definit printr-un citat extras dintr-o corespondenţă din com. Gogoş, jud. Dolj: „După ce păstorii storc caş în cupe, rămâne zer, pe care-l fierb şi deasupra-i iese urdă, iar ceea ce rămâne în fundul căldării se numeşte arichiţă". Cuvântul a fost preluat de autorii **DA** cu explicaţia dată de corespondentul lui Hasdeu. Încercările de etimologie propuse de Hasdeu şi P. Papahagi nu sânt acceptate în **DA**, iar cuvântului nu i s-a acordat atenţie. Acum îl preia **MDA** cu precizarea că are etimologie necunoscută, şi cu o definiţie deficitară: „Ceea ce rămâne din zer după extragerea urdei", când de fapt este „ceea ce se lasă pe fundul căldării după ce se scoate urda din zăr". Aceeaşi definiţie o preia şi Gr. Brâncuş după **DA**, **Vocabularul**, 132, cu un comentariu interesant al acestui autor. Încadrarea termenului între cuvintele probabil autohtone poate fi luată în seamă, mai ales că **aică**, prezent la aromâni cu sensul „smântână", a fost atestat şi la dacoromâni, în **Anon. Car.**, în forma **ajke**, iar Drăganu, în **Românii**, 143, citează din vechi documente latino-maghiare **villa Aika** la 1228, apoi formele scrise **Eyka, Ayka, Oyka, Eika** ş. a. „**Ajka** se găseşte des ca nume de persoană (a. 1274, 1284, 1306 etc. [...] şi n-are a face nimic cu ung. **ajak, ajk** 1. „Lippe", 2. „Kinn", ci-i corespunde albanezul **aikɛ** „Rahm" [...], care a fost adus de păstorii români (cf. **Anon. Car.**, p. 327, **ajkă**, arom. **aică** 'smântână". Gr. Brâncuş încheie astfel însemnările sale: „**Arichiţă** ar părea legat etimologic de **aică** şi raportat astfel la alb. **ajkɛ, alkɛ**, care are o semnificaţie pastorală mai largă". Noi cunoaştem numele de familie hunedorean de astăzi **Haica**, variantă antroponimizată a lui **aică**. Pentru a înlătura o nedumerire pe care o poate avea cineva lipsit de **DA**, prezentăm precizarea următoare după acest dicţionar: „Hasdeu, **Etymol. Magn. Rom.** propune ***alicula**, diminutiv din **alica**, care ar fi dat ***ariche** şi la care s-ar fi adăugat suf. dim. **–iţă**".

Scursúrâ este în Bucovina „zărul care se scurge din urdă în **budacúţă**; are unt şi se strânge într-o **barbânză** şi apoi se bate cu **gherbedéu**"; **scursúri** este numit „zărul amestecat cu jintuit care se scurge din caşul pus la strecurat". Acesta se mai

Scanned with OKEN Scanner

numeşte **scursurâ di su caş**.

Acríş: „Aşa numesc mocanii în unele locuri zărul înăcrit sau jintița pe care o fac într-adins, pentru a o întrebuința în loc de oțet la înăcrirea bucatelor“ (Banat, sudul Transilvaniei).

Acreálă este „zer acru ținut o zi sau două la temperatura camerei“ (Bucovina) (Blănaru, 18).

Livarcă, are sensul „zerul scurs din caș“, prin N-V Transilvaniei (Iordache, **op. cit.**, II, 112). În aceeași zonă se folosește cuvântul **izvarniță** cu sensul „zerul rămas după strângerea urdei“ (Iordache, **loc. cit.**) (vezi și **ALRR. Mar.**, IV, h. 934).

Scanned with OKEN Scanner

ORIGINEA CUVÂNTULUI S T R Ă G H E A T Ă

Termenul păstoresc **s t r ă g h e á t ă** este cunoscut tuturor dialectelor româneşti. **Atlasul lingvistic român**, serie nouă, în vol. II, harta 415, intitulată **Străgheată** şi alcătuită pe baza răspunsurilor la întrebarea directă: **Cum îi ziceţi laptelui de oaie care, după ce aţi pus cheag în el, s-a închegat în putină?**, înregistrează următoarele răspunsuri: **străg´²ată** (pct. 29), **străg²aţă** (în Banat şi în restul Olteniei), **stred''áţă** (în nordul Olteniei şi centrul Transilvaniei), **streg´²áţă** (în centrul Transilvaniei, sudul Olteniei şi vestul Munteniei), **strig´²áţă** (în centrul Transilvaniei), **stereg´²áţă** (nord-vestul Munteniei), **străyátă** (sud-vestul Transilvaniei), **stirig´²áţă** (sud-estul Transilvaniei), **străzátă** (nordul şi nord-estul Transilvaniei). În multe părţi, mai ales în Moldova, s-au dat alte răspunsuri, dar **străgheată** este termen cunoscut peste tot. Pentru aromâni, se prezintă, în harta citată, cuvântul **străgl'°átă** cu precizarea, în note, că „este **caşlu nestricurat**", iar pentru istroromâni este înregistrat termenul **strâγl'átă** cu sensul „jânţiţă" (vezi h. 418, pct. 02). Ne atrage atenţia faptul că în pct. 25, în Caraşova, s-a înregistrat varianta fonetică arhaică **strigl´áta**, cu grupul consonantic **gl´** păstrat în graiul sârbesc al localnicilor.

Această repartiţie este întărită şi completată mult prin ceea ce ne spun textele şi glosarele dialectale precum şi unele dicţionare.

Subliniind prezenţa cuvântului în dialectul aromân, Th. Capidan scria: „**Caşul dulţe**, amestecat cu lapte, până când n-a fost pus în **stricători**, se numeşte **străgl'eátă**" şi: „**Străgl'eáta easte bucăţi din caş amisticat cu lapte**", sau: „**caş dulţe amisticat cu lapte**" (în **DR**, IV,1, p. 192).

În dialectul meglenoromân, la Oşani, **strigl´ata** are, după informaţiile primite şi consemnate de I.A.Candrea, sensurile „lapte închegat" (**Vieaţa**, p. 35), „străgheaţă" şi „un fel de alifie făcută din piatră acră şi cu albuş de ou bătut bine, îngroşat apoi cu brânză şi întrebuinţat ca leac contra durerilor de ochi" (**GS**, VII, p. 201).

Am văzut că în dialectul istroromân **strâγl'âta** are sensul „jânţiţă".

Emil Petrovici şi Petru Neiescu, în articolul **Persistenţa insulelor lingvistice**, publicat în „Cercetări de lingvistică", IX (1964), nr. 2, consemnează informaţii obţinute de la un istroromân din Jeiăn: (în transcriere literară) „Străgheata este lapte. Se pune într-un castron (de metal) şi se toarnă puţin cheag, apoi atunci se amestecă şi se încălzeşte puţin. Atunci se mănâncă cu lingura. Aceasta au obişnuit ciobanii noştri la stână. Aceea le-a fost cina". La această interesantă informaţie, E. Petrovici şi P. Neiescu adaugă comentariul lor: „Aşadar **străγl'âta** este un lapte care a fost închegat separat de masa de lapte din care se face caşul. Fiecare cioban îşi încheagă porţia proprie de lapte pentru cină. În dacoromână **străgheata** este laptele închegat pe care îl mănâncă oamenii înainte de a stoarce caşul. În multe părţi ale ţării, însă, **străgheată** însemnează, întocmai ca la Jeiăn, o cantitate mică de lapte închegat separat. Aceasta ne sugerează ideea că în etimologia propusă,

Scanned with OKEN Scanner

***extracoagulata**, prefixul **extra-** însemna 'separat', 'în afară de', care este de altfel şi un sens al lui **extra-** " (p.205)

O nedumerire pe care autorii o lasă cititorului este cuprinsă în afirmaţia: „Acest cuvânt nu a fost până acum atestat în istroromână". Spunem că afirmaţia dă naştere unei nedumeriri, întrucât termenul a fost înregistrat, după cum s-a văzut mai sus, în **ALR SN**, al cărui autor este Emil Petrovici, materialul pentru punctul cartografic 02 a fost cules de Şt. Paşca, iar între redactorii vol. II se numără şi Petru Neiescu. Lipsa unui indice lexical al **ALR** a putut duce la această afirmaţie contradictorie!

Cu privire la sensurile cuvântului, am face observaţia că întrebarea din **ALR** este restrictivă, ea referindu-se numai la un aspect al semnificaţiei. Pentru a lămuri deplin valorile semantice ale cuvântului **străgheată**, trebuie să apelăm la glosare, texte dialectale sau lucrări de etnografie, care ne pun la îndemână un material deosebit de valoros, pe baza căruia constatăm că **străgheată** (cu variantele) are următoarele sensuri:

1) „lichid de culoare galben-verzuie, care se ridică deasupra laptelui închegat după ce acesta a fost rupt în două sau în patru cu cuţitul de lemn". G. Pitiş scria că **străgeată** este un „zăr ce se scurge din laptele închegat nebătut". Şi tot el consemna următoarele variante ale termenului: **străeată, strădzată, strădźată, straghiaţă, străzeată, stirigheaţă** (Pitiş, p. 213). Pentru a pune în evidenţă sensul menţionat, avem multe informaţii şi prezentăm mai jos o parte dintre acestea. [În laptele închegat] **faśi cruśe cu cuţâtu d'e l'emn, ca să iasă zăru desupra, aia-i străd'iata** (Densusianu, **Graiul**, p. 127); **strădźata ie aia care iesă pă desupra în căldaŕe cîn puni căldarea pă foc cu tśagu** (idem., **ibidem.** p.152); **strad'iata, să faśe d'in lapt'ele înt'iegat, iesă pa d'easupra, cu puţân dzer** (idem., **ibidem**. p.156); **străgeată este un lichid verzui care se ridică pe laptele închegat şi rupt** (se ia cu lingura şi se pune în chegorniţă) (Precup., p. 119);**străgeata este un zer verzui care se formează deasupra laptelui** [închegat].**Acesta se adună şi se pune în ciagorniţă servind tot la închegatul laptelui** (Morariu, **Vieaţa**, p.179); **străzátă** „se numeşte zerul ce se ridică după ce caşul a fost frământat în budacă" (**ALR SN**, II, h. 415, pct. 365, note, din Ciocăneşti, jud. Suceava) sau este „zerul care iese deasupra laptelui închegat după ce a fost rupt în două sau trei cu **birzidieu**" (**ALRT**, p. 165, din aceeaşi localitate); **străgheaţă** este „zerul care iese deasupra laptelui acru sau al chişleagului" (**Glosar reg.**, p. 65, din Văleni - Fălticeni); **străgheată**: „lichidul gălbui care se ridică deasupra laptelui, după ce s-a pus cheag în el, ca să se prindă". De obicei **străgeata** „se colectează şi se pune în **ĉagorniţă** spre a înmulţi chiagul" (**FD**, VII, p. 210, din jud. Bistriţa-Năsăud, vezi şi Diaconu, **Păstoritul**, p. 30); zerul care iese deasupra laptelui acru sau deasupra cheagului; zerul ce iese deasupra laptelui închegat după ce l-ai rupt în bucăţi (**Dolheştii Mari**, p. 53); „zerul verde care iese din laptele închegat" (**Buhalniţa**. p. 66). Se vede că lichidul este numit **străgheată** sau **străgeată** şi când iese deasupra caşului frământat în budacă, deasupra laptelui acru sau deasupra cheagului, elemente cu care se poate completa definiţia. Reţinem că unele informaţii au fost înregistrate în Moldova şi Bucovina.

Scanned with OKEN Scanner

2) „Lapte închegat, nescurs de zer". **Străgeată** înseamnă „laptele închegat, nebătut" (Pitiş,p. 213); „laptele închegat" (BSRG, 1933, p. 3o6,din Călimani); „caşul înainte de a fi pus în strecătoare" (L.Costin, **Graiul**, II, p. 18o);**străghiaţă** este „caşul crud obţinut din laptele închegat la 40° - 50° după ce i s-a pus cheagul" (N.Dragomir, în **LIGC**, II, p.206); străgiaţa-i până n-o-l rupe [cu mâinile]" (**ALR SN**, II, h. 415, pct. 227); **strighiaţa** este „laptele prins, încă neînchegat bine" (**Lexic reg., I** , p. 94, din Lisa-Făgăraş, vezi şi Pitiş, 168, 169); **străgátă** „laptele închegat" (I.P.-S., din Teşna - Vatra Dornei); **stregheaţă**: „lapte închegat, nescurs încă de zer" (**Dâmbu**, p. 76, jud. Prahova) I.I.Russu scria că „întreaga masă relativ consistentă se numeşte **străgeată** (în cele mai multe regiuni ale ţării, la aromâni şi megleniţi)" şi că din străgeată „se izolează partea solidă, caşul..." (în **AMET**, 1958, p. 48). La dacoromâni acest sens este, aşadar, bine cunoscut în cele mai multe arii lingvistice, aşa cum reiese şi din harta 415, iar sensul se întâlneşte şi la românii sud-dunăreni.

3) „Prima formă ce se dă laptelui închegat" (**Dolheştii Mari**, p. 53). G. Pitiş, descriind aspecte ale activităţii la stână, nota: „Străeata o pune în crintă, în straiţa de caş, tot de lână, pune **popa** şi lemnul de caş şi apasă de un căpătâi baciul, de stoarce" (Pitiş, p.159).

4) „**Străghiaţă** se numeşte şi „smântâna laptelui de oaie" (Coman, p. 73, din Ciobăncuţa-Someş).

5) „Zerul ce curge la urmă din caş" (ALR SN, II, h. 422, pct. 346).

6) „Un leac ţărănesc folosit pentru dezumflarea buboaielor". „Se face astfel: se mulge laptele de la vite şi imediat ce s-a muls, se pune în el puţin cheag. După ce s-a închegat, se ia puţin şi se pune pe umflături: buboi (bubă), spartă sau nespartă, şi îndată se trage (scade) umflătura" (Ciauşanu, **Culegere**, p. 199); „**streágaţa** e altceva: în laptele dulce se pune un strop de oţet. Laptele îndată se încheagă. Se întrebuinţează ca alifie pentru bube" (ALR SN, II, h. 311, pct.172, vezi şi notele); „Se pune apă într-un pahar, până la jumătate, apoi un strop de cheag . Apa aceasta e bună când te doare capul sau de pus la bube. Apa aceasta se numeşte **stred''átă**" (**ibidem**, h. 415, pct. 102, în note). Am văzut că şi la meglenoromâni **strigl'ată** are sensul „alifie" (nu are importanţă că modul de preparare diferă; originea păstorească a acestui medicament la meglenoromâni, ca şi la dacoromâni, este evidentă).

7) „(Prin extensiune) ceva închegat" (cu referinţă mai ales la sânge, la răcituri). **A se face străgheaţă** înseamnă „a se închega"; **I-a înfipt cuţitu în inimă şi curgea sângele strâgheţi. E bolnav rău de tot, varsă strâgheţi de sânge. Laptele când nu-l fierbi se face strâgheaţă** (Boceanu, p. 21); [unui om otrăvit i s-a dat să bea lapte dulce, dar el] **Străgheţi de sânge arunca Şi din gură-abia zicea...**(Cărăbiş, p. 639; în **Glosar**, p. 710, se dă, greşit, sensul „picătură, stropi (de sânge)"; **străgheţi** înseamnă „cheaguri", sg. **străghéte**).

În **ALRR. Maramureş**, IV, h. 929, se înregistrează **străd'aţă** în toate punctele anchetate, dar şi sinonimele **dăr d'ĕ t'ag (227)**, **sămăt'işe** (222, 239, 240), **mezdriaţă** (225), **străvardă** (224), **striată**, **stréd'e** (230), **dzăr** (240)

O variantă neobişnuită a cuvântului **străgheată** este **străheaţă** (**Bogdăneşti-Vaslui**, p.53), iar altă variantă neobişnuită este **săgeată** (Bogdăneşti-Suceava, p.53). Ar trebui să atragem imediat atenţia asupra legăturii dintre **străheaţă** şi **stroh**,

Scanned with OKEN Scanner

***străh** cu derivatele semnalate de noi. Cât despre **săgeată**, se cere să precizăm că, în localitatea de unde s-a înregistrat acest cuvânt, se foloseşte consoana africată **ĝ** în locul palatalei **ģ**, aşa că fonetismul înregistrat redă varianta **săgheată**, formă disimilată a lui **străgheată**.

De la **străgheată** s-au creat câteva derivate:

străghetár, notat fonetic **stred''etáriu** (ALR SN, II, h.308, pct.346), „instrumentul cu care se amestecă **străgheata** (laptele de oaie închegat)", derivat din **străgheată (stregheată)**, cu suf. **-ar**;

străghetá şi **străgheţá** „a se închega": **Cătarăm la inimă şi sângele fu străgheţat; Piftiile s-au străgheţat** (Boceanu, p.21; vezi şi Scriban, p.1249), din **străgheată, străgheaţă**, cu suf. **-á**;

străgheţí „(despre lapte) a se coagula pe cale naturală, a se prinde" (**Lexic reg., I**, p.56), din **străgheaţă**, pl. **străgheţi**, cu suf. **-í**;

străghetát, străgheţát, adj. cu sensul „(despre lapte) acoperit cu zer verde-gălbui", „închegat". Derivarea cu suf. **-át** este evidentă.

În toponimie se întâlneşte **Străgiţa**, numele unui deal în jud. Caraş-Severin (Hasdeu, **Etymologicum, 3**, p.703; nu-l înregistrează, însă, Ioniţă, în **Glosar toponimic Caraş-Severin**).

Cele spuse până aici arată marea răspândire a cuvântului **străgheată** cu variantele şi derivatele lui. Am încercat să punem în evidenţă bogăţia semantică a cuvântului, urmând ca mai departe să analizăm dezvoltarea sensurilor, spre a stabili înţelesul primitiv şi, în funcţie de acesta, să contribuim la lămurirea originii lui **străgheată** în limba română. Dar mai întâi vom face un scurt istoric al cercetărilor care privesc termenul în discuţie.

Cuvântul păstoresc **străgheată** nu este înregistrat de dicţionarele lui Laurian-Massim, Cihac, Tiktin şi nu-l reţin autorii DM, SDE, DEX. Faptul nu ni se pare chiar surprinzător, dacă avem în vedere epoca în care s-au realizat primele dicţionare româneşti. Totuşi, autorii dicţionarelor de după 1900 nu pot fi scuzaţi de eliminarea cuvântului din operele lor lexicografice decât admiţând că **străgheată** nu aparţine limbii literare, ceea ce este adevărat. Dar şi aşa scuza este neîndreptăţită de vreme ce cuvântul are, după cum s-a văzut, răspândire generală în limba noastră, fiind prezent şi în toate dialectele din sudul Dunării.

Se pare că primele atestări ale cuvântului nu sânt prea vechi, dacă nu cumva prima este chiar aceea din **Lexiconul de la Buda** (p. 677). De altfel trebuie să subliniem faptul că nu s-a observat până acum prezenţa cuvântului în această operă lexicografică, cu varianta **streghiaţă** „lapte covăsit (închegat)" şi cu corespondentul latin **lac coagulatum**, magh. **tarha**. A fost înregistrat apoi în **Vocabulaire français-roumain** de Petrache Poenaru şi alţii, II, p. 83, înregistrare semnalată de Candrea ca fiind cea mai veche (vezi Florica Dimitrescu, **I.A. Candrea. Lingvist şi filolog**, p. 147, nota 2); cuvântul este înregistrat mai târziu în scrierea lui T. Frâncu şi Gh. Candrea, **Românii din Munţii Apuseni**, p. 106, şi în „Noua revistă română", VIII (1910), p. 88. În sec. al XIX-lea, cuvântul era cunoscut şi atestat.

Primii care au încercat să-i lămurească originea au fost G. Pascu şi G. Giuglea.

Scanned with OKEN Scanner

G. Pascu, în „Arhivum Romanicum", VI (1922) , p. 265, spunea că **străgheată** se explică prin lat. *extraclagata = *extracoagulata „coagulée".

G. Giuglea, în **DR, III**, p. 616- 617, fără a cunoaşte părerea lui Pascu, spune că ar fi vorba de un cuvânt moştenit din latină, anume din **stragulata** „ceea ce se aşează pe lapte, pieliţa de deasupra lui". Când se închega - comentează cercetătorul - , se spunea că „s-a făcut laptele **stragulata**", sau „cu **stragulata**". „Formal s-a dezvoltat astfel:***straglata** (cu sincoparea lui **-u-** ca în **subula > subla > sulă** , **coagulum>caglum>*clagum>chiag** etc.), apoi în arom., megl. **străgl'ată** , şi în dacorom. **străghiaţă** (cu **ţ** prin influenţa lui **ghiaţă**, sau influenţat de verbul **a se străgheţa**)". Pentru atestarea cuvântului, Giuglea trimite la „Noua. rev. rom." (aici cu sensul „lapte cu cheag", din Mehedinţi; şi a se **străgheţî** „a se închega"), la răspunsurile primite de Hasdeu la chestionar, idem, la **Glosarul** lui A. Viciu. Tot Giuglea face precizarea că Th. Capidan defineşte cuvântul ca „lapte închegat cu zăr cu tot; caşul însuşi abia închegat". N. Drăganu îi comunică informaţia că în Bistriţa-Năsăud se foloseşte verbul **a străghetá**. G. Giuglea observă că în varianta **stirighiaţă** (din Săcele) apare (ca în **tirifoi** faţa de **trifoi**) un **i** epentetic şi că termenii din cele trei dialecte (dacoromân, aromân, meglenoromân) „se zic despre laptele ce începe să se strângă, să se coaguleze". Precizăm că G. Pascu, în „Revista critică", II (1928), p. 128, contestă valabilitatea acestei explicaţii şi arată că soluţia corectă este cea dată de el. Th. Capidan, în **Românii nomazi**, din **DR**, IV, p.346, acceptă, pentru ar. **străgl´eată**, etimonul latin reconstituit ***extracoagulata**, dar, vorbind despre mr. **strigl´ată** „lapte covăsit", crede că se poate explica printr-un lat. *extraclgata (în **Meglenoromânii**, III, p. 277; Tache Papahagi, în DDA, p.1119, corectează greşeala de tipar: ***extraclagata**).

I.A.Candrea este primul lexicograf care acordă cuvântului spaţiu într-un dicţionar explicativ al limbii române. Făcând anchete, Candrea cunoştea cuvântul din Banat (**străghiată**) şi de la meglenoromâni (**strigl´ată**), dar îl cunoaşte şi din glosare: **străzată** (Bistriţa), **streghiat** (la moţi), **streghiaţă**, **stereghiaţă** (în Mehedinţi) şi ştia că este folosit în limba sârbă ca împrumut românesc, **strigl´ata**, cu sensul „caşul închegat şi nestors încă de zăr". Nu ştia, însă, că termenul este cunoscut de istroromâni, nu ştia că este folosit ca împrumut românesc în maghiară: **sztrëgyaca**, **tregyaca** „lapte de oaie închegat, caş moale" (Márton, **Împrumuturile**, p. 384). De fapt, dicţionarul lui Candrea cuprinde mai puţine informaţii „dar nota etimologică din „Grai şi suflet", III, p. 428-429, îmbogăţeşte ştirile de până atunci despre acest cuvânt. Aici autorul exprimă, părerea că „e un termen moştenit probabil de la păstorii romani, la care **(lac) s t r a n g u l a t u m** „lait serré, comprimé", adică 'lapte prins', trebuie să fi însemnat aceeaşi noţiune" (vezi şi Florica Dimitreseu, **op. cit**. p. 147).

Comentând părerea lui Giuglea, Candrea scria că acesta „admite ca prototip al lui **străghiată** lat. **stragulata** „acoperit cu o pătură, cu o pieliţă", **stragula** „învelitoare", socotind că coagularea este urmarea firească a pieliţei care se formează pe lapte. Nu e însă nevoie a presupune această evoluţie semantică îndoielnică, când **(lac) s t r a n g u l a t u m** explică pe **străghiată** fără cea mai mică dificultate fonetică sau semantică." (**loc. cit**., nota 4).

Scanned with OKEN Scanner

Ovid Densusianu, în **Aspecte**, II, p. 185-188, cunoaşte cuvântul dacoromân, pe cel aromân şi pe cel meglenoromân şi exprimă părerea că mai veche este forma cu **t**; după Giuglea şi Candrea, el explică variantele cu **ţ** prin analogie cu **gheaţă**. Densusianu nu crede că **străgheată** ar avea ca etimon lat. clasic **coagulum** şi consideră că etimologia propusă de Capidan „rămâne la o parte". Referindu-se la părerea lui Candrea, O. Densusianu se întreabă: dacă era cunoscut cuvântul **coagulum** în latină, de ce să se fi recurs la **strangulare** cu sensul „a închega"? În al doilea rând , **n** nu ar fi putut să dispară. Nu acceptă părerea lui Candrea şi crede că punctul de plecare trebuie să fie ideea de „ceva care se întinde ca o pânză sau ca o învelitoare, ca o haină". Cu acest sens în latină este **stragulum** (**stragulatus, -a, -um** „învelit cu haina sau ceva ca o haină"). Laptele închegat face impresia unui strat, a unei ţesături care s-a întins. La această remarcă a lui Densusianu, trebuie să facem precizarea importantă că nu laptele creează impresia unui înveliş, ci lichidul verde-gălbui care iese din laptele închegat.

A. Scriban (p. 1249) aduce în discuţie şi elemente noi în legătură cu variantele şi derivatele (pe baza glosarelor publicate în deceniul al patrulea) dar, cu privire la etimologie, credea că **străgheată** se explică prin lat. ***extra-coagulata** (după Pascu), ori prin **strangulata** (după Candrea). Ca şi Candrea, Scriban înregistrează numai sensul „lapte închegat, nescurs încă de zer"; la Candrea: „caşul abia închegat şi nestors încă de zăr". Spre deosebire de Candrea, însă, care alege varianta **străgheaţă** ca formă de bază în dicţionar, Scriban preferă **străgheată**, aşa cum este firesc.

T. Papahagi, în DDA., înregistrează cuvântul **străgl'eată**, pl. **strâgl'eţ** „fromage frais qui n'est pas filtré de son petit-lait", menţionează atestările cuvântului în lexicografia românească începând cu dicţionarul lui Dalametra (din anul 1906) şi principalele explicaţii etimologice care i s-au dat; precizează (după Capidan, **Fărşeroţii**, în **DR**, IV, p. 166) că apare şi forma **străgl'eatu**, cuvânt sinonim cu **aică** „smântână". Cunoaşte cuvântul meglenoromân **strigl'eată** şi pe cel istroromân **strâγl'ătă** (după August Covačec, **Descrierea istroromânei actuale**, p.217, fără a aminti varianta **stârγlătă** înregistrată de autorul citat, de altfel neimportantă pentru discuţie). T.Papahagi nu se poate decide să accepte vreuna dintre explicaţiile propuse şi nici nu propune altă soluţie etimologică, cuvântul rămânând în **DDA** cu etimologie necunoscută. Prudenţa aceasta este justificată, pentru că, după cum am văzut, nu s-a ajuns la un punct de vedere comun în ce priveşte originea lui **străgheată**.

Tratatul academic **Istoria limbii române**, II, nu înregistrează cuvântul.

I.I. Russu, în **Elemente**, p.97, spune că **strigl'ată**, **străghiată** ar fi unul dintre cuvintele traco-dace care „au cunoscut schimbări fonetice neînsemnate" (ca şi **beregată**, **dărâma**, **vătăma**). În **Etnogeneza**, p. 389-391, unde se ocupă de **străghiată**, I.I. Russu a înregistrat multe variante ale cuvântului, inclusiv **stre-** şi **străyată**, cu sensurile: 1) „caşul (laptele) abia închegat şi nestors încă de zăr"; 2) „(prin Oltenia) bucăţi (de sânge, piftie) închegate"; 3) „zăr ce se ridică, deasupra laptelui închegat; iuţimea chiagului; smântână de pe lapte închegat; zăr stors din caş". Se vede că Russu prezintă mai puţine sensuri, într-o ordine pe care o consideră

Scanned with OKEN Scanner

justificată. Sânt înregistrate şi multe derivate. Cercetătorul ştie că termenul este cunoscut şi în toate dialectele româneşti din sudul Dunării: ar. **strâgl'ată, străgl'eată, -tu** „brânza dulce încă nescursă de zăr; lapte închegat ;boţul din lapte închegat" (după Dalametra); mr. **strigl'at(ă)** (după **GS**, I, p. 36); ir. **strâgl'ata** „lapte închegat şi amestecat (pentru a fi mâncat)"; indică şi forma **străgl'ată** la caraşoveni. I.I. Russu consideră că rom. **străgheată** este „deplin echivalent şi sinonim cu 'lapte coagulat', prins" ('lapte cu cheag' Mehed., 'lapte închegat cu zăr cu tot; caşul însuşi abia închegat' etc.)" şi afirmă că „sensurile secundare de sub 3) sânt limitate la câteva lucruri, lipsite de importanţă semantică pentru etimologie" (p. 390).

Spre deosebire de acest cercetător, noi socotim că sensul „zăr ce se ridică deasupra laptelui închegat" este cel fundamental şi cel primitiv păstoresc şi că el nu poate fi încadrat nicidecum între cele „lipsite de importanţă semantică pentru etimologie". Mai credem că sensul „a (se) întări, a (se) solidifica, a deveni consistent" nu este „esenţial pentru apelativ" cum afirmă I.I. Russu. Comentând etimologiile anterioare, I.I. Russu le respinge arătând la un moment dat că „**stragulata**" nu e admisibil semantic şi formal (în prima silabă trebuia să fie nu **a**, ci **e**, cum indică dialectele sudice)". Dar **e** sud (şi nord) dunărean în variantele acestui cuvânt nu este originar, ci se explică printr-un **ă**, aşa că forma anterioară a lui **stregl'**- a fost **străgl'-**. Cercetătorul clujean arată că avem de a face cu „un adjectiv substantivat, participiu în **-at-** al unui verb cu tulpina de forma ***ster-g**, ***st(e)re-g**- a rad. ***ster**-'ţeapăn, înţepenit, rigid; lucru tare (consistent)' " (p. 391). Reţinem şi următoarea constatare: „Prezenţa în toate dialectele arată că este unul dintre puţinele elemente autohtone 'pan-romaneşti'; azi însă, cuvântul este pe cale de dispariţie în unele zone (de ex. e rar în Banat), cunoscut numai de bătrâni, iar prin alte locuri (Bărăgan,Basarabia, Moldova) nu e atestat". Noi, însă, am prezentat informaţii sigure că **străgheată** (cu variante) este prezent în Moldova şi Bucovina, urmând să se aducă dovezi de existenţa lui şi în celelalte părţi româneşti.

Al Ciorănescu în DER, 749, prezintă doar sensurile „caş, brânză de vaci". Prezintă variantele **streghiaţă, srăghiată**, ar. **srăgl'ată**, mr. **strigl'ată**, vb. **străgheţá**, „origine incertă". El crede că mai probabil der.[ivă] de la **stereghie**", „dar formele dialecticale nu sânt clare". Totuşi are „origine incertă". Alma Blănaru, în **Dicţionar**, 366, glosează ca articole separate variantele **strădeaţă, străgeată, străghiaţă** şi **străgl'eată**, la care se adaugă verbul **străgheţa**.

În DLR, litera S, **străgheaţă** are următoarele sensuri: 1) „(popular) lapte închegat cu cheag, din care se face caşul; (prin analogie) lapte prins, lapte acru de pe care s-a luat smântâna), **chişleag, sămăchişă**", cu trimitere la **covăsit**. Se prezintă câteva contexte: **Laptele de oi închegat, numit în Ardeal străgheaţă, se frământă** (Pamfile); **Laptele din putină se făcuse acum steregheaţă** (Lungeanu); **Laptele, când nu-l fierbi, se face strâgheaţă** (Boceanu). Aşa se numeşte şi „Laptele unei vaci în primele zile după fătare (când nu este bun de consumat); coraslă" „Lapte care la fiert se brânzeşte"; 2) „regional) lichid galben-verzui care se separă din lapte la prepararea brânzeturilor, p. gener. zer". Şi aici avem câteva contexte ilustrative: **Străgheaţa se face din laptele închegat, iese pe deasupra cu puţin zer** (Densusianu); **Străzată** [probabil **străzată**] **se numeşte zărul ce se ridică după ce**

Scanned with OKEN Scanner

caşul a fost frământat; „Spuma care se ridică deasupra zerului laptelui închegat; **p. ext.** smântână de la laptele de oaie"; 3) „(regional) pastă obținută din lapte închegat şi ou sau din lapte dulce, foi de pătrunjel şi săpun, încălzite pe foc, şi care se întrebuințează pentru vindecarea bubelor; apă în care s-a pus o cantitate foarte mică de cheag, folosit în tratamentul durerilor de cap şi al bubelor", cu un context ilustrativ: **Bubele se mai vindecă şi cu străgheață** (după Păcală); 4) „(regional) sânge închegat; cheag de sânge"; 5) „(regional) piftie". Variantele sânt: **stregheață, străgheață, străgátă, străjată, stragheată, stragheață, stredeață, stregeață, strigeață, strigheață, strâgheață, steregeață, steregheață, stirigheață, stirigeață.**

Între derivate sânt glosate **străghetár** „instrument cu care se bate **străgheata**" şi **străgheță** „a se transforma în străgheață, a se coagula", cu variantele **străgheți, străieți, stregeți, strâgheță.**

În ce priveşte originea, este comparat cu lat. **strangulatum**, prin urmare are, cum spune Ciorănescu, „origine incertă".

Dacă ar fi să facem o clasificare a variantelor, am constata că în sudul Dunării (şi în nord la caraşoveni) se păstrează grupul consonantic **gl'**, care consemnează un stadiu mai vechi, diversificat în dialectele sudice în forme ca ar. **străgl'ată, străgl'eatu**, mr. **strigl'eată**, ir. **strâγl'âtă (stârγl'âtă)**. Constatăm că, în dialectul dacoromân, mulțimea variantelor fonetice se grupează în câteva aspecte reprezentative pe baza modului în care a evoluat grupul consonantic **gl´**. Astfel, pe o mare arie lingvistică **gl'** este reprezentat prin **ǵ** (ghi) (în centrul şi sudul Transilvaniei, în Banat, Oltenia şi Muntenia). În nordul şi nord-estul Transilvaniei, în locul lui **ǵ** întâlnim **z** (aşa cum se pronunță acest sunet în cuvântul joc din graiurile moldoveneşti), sunet provenit dintr-un **ĝ (gi)**, prin urmare **străgl'ată** devine **străghiată**, apoi **străgiată** şi **străzată.** În sudul Transilvaniei, în locul lui **ǵ** mai găsim **y** şi **i** (la istroromâni **γ**). Confuzia **ǵ- d'** (sau **d´´**) se vede şi în cazul în care **străghiată** a devenit **stred´´áță**. Forma cea mai veche atestată la dacoromâni este cea cu **ǵ,** sunet care provine din palatalizarea lui **gl´**. Aici facem mențiunea că **ALR** este gata să ne ofere şansa unei confuzii când în mai multe puncte (Banat şi vestul Olteniei), redă **-g²ată, -g²ață** în loc de **-ǵ²ată,.-ǵ²ață.** Este, după câte înțelegem, o neatenție cartografică.

S-a văzut că **ț** din **străgheață** a apărut prin apropierea cuvântului **străgheată** de **gheață**, dar nu s-a precizat clar că forma cea mai veche este ar. **străgl'eată** care de altfel stă pe acelaşi plan cu ar. **străgl´eatu,** urmate de mr. **strigl´ată**, dr. **streghiat** (în M. Apuseni).

Este de remarcat că variantele dacoromâne cu **e** sau **i** în prima silabă se întâlnesc în centrul, sudul ori nord-vestul Transilvaniei, în Oltenia şi Muntenia, şi că cele cu **ă** se întâlnesc în Banat, sud-vestul Transilvaniei, vestul Olteniei, nordul şi nord-estul Transilvaniei şi Moldova. Forma cu **ă** se întâlneşte la aromâni, iar cea cu **e** devenit **i** se întâlneşte la meglenoromâni. Mai greu se poate decide dacă ir. **strâγl'âtă** se încadrează între variantele cu **ă** sau între cele cu **e (i)** pentru că şi **ă** şi **i** au putut evolua la **â**. Totuşi, apropierile cunoscute ale dialectului istroromân de nord-vestul dialectului dacoromân, ne-ar determina să înclinăm în oarecare măsura spre forme anterioare cu **e (i)**, aşa cum se mai păstrează şi la sârbii din Caraşova, în

Scanned with OKEN Scanner

strigl´ata. Această repartiție în două variante principale pe baza vocalei din radical prezintă un interes destul de mare pentru dialectul dacoromân, unde se conturează arii laterale cu **ă** și arii centrale cu **e** sau **i.**

Explicațiile de până acum cu privire la originea cuvântului **străgheată** nu au ținut seamă de existența a două sensuri de bază ale cuvântului: „lichid de culoare galben-verzuie care se ridică deasupra laptelui închegat..." și „lapte închegat, nescurs încă de zer". Dintre ele, cel mai vechi este cel de „lapte închegat, nescurs încă de zer", așa cum se va vedea mai departe.

Deși E. Petrovici - P. Neiescu afirmă că sensul „o cantitate mică de lapte închegat separat" este cunoscut în multe regiuni ale țării, noi nu-l găsim înregistrat, chiar dacă există. Oricum, acesta nu poate fi decât un sens mai nou, realizat prin restrângerea celui de „lapte închegat". Avem, totuși, impresia că autorii forțează întrucâtva lucrurile ca să se poată încadra în explicația cuvântului **străgheată** prin ***extra-coagulata**.

Cercetătorii care s-au ocupat de lămurirea originii acestui cuvânt nu au avut în vedere un fapt de cea mai mare însemnătate: laptele muls și încălzit, după ce i se pune **cheag**, este acoperit cu un strai gros, ca să se poată închega. Eugenia Iacob, în **Caietele de la Roșcani**, vorbind despre un cioban vestit de altădată, scrie: **...după ce îl strecura [laptele] tot la un loc într-o găleată mare, turna cheag, cu măsura ce o știa el, îl amesteca bine cu un linguroi, apoi acoperea găleata cu o strecurătoare curată și lăsa să se prindă cașul până ce da puțin zărul deasupra...** Fără a-i păstra mai mult timp căldura, procesul de închegare a laptelui nu s-ar realiza întocmai. După închegare și după ce laptele a fost r u p t, zărul care iese deasupra are rolul de a-i mai păstra **cașului dulce** căldura și tocmai aceasta este o cauză pentru care laptele închegat **se rupe**. Lichidul galben-verzui învelește, deci, laptele închegat ca un strai, păstrându-i temperatura necesară închegării în continuare!

Am văzut că în dialectul dacoromân a fost înregistrată forma **streghiat** și că la aromânii fărșeroți se folosește **străgl'eátu**. Ele presupun, fără a forța deloc lucrurile, formele române comune ***străgleátu**, ***stregleátu**, iar acestea nu puteau fi decât adjective. De fapt, este vorba de același cuvânt cu două variante teritoriale. În această situație, ***lapte străgl'eatu** sau ***lapte stregl'eatu** însemna „lapte căruia i s-a pus cheag și este învelit (acoperit), ca să-și păstreze căldura necesară închegării". Numai că valoarea adjectivală a cuvântului a fost pierdută demult, iar forma lui de masculin (**străgl'atu, stregheat**), dar și cea de feminin, s-au impus în timp ca substantive în terminologia păstorească și denumesc stadiul cunoscut destul de bine din procesul prelucrării laptelui. Prin substantivare, cuvântul și-a păstrat sensul de bază, anume cel de „acoperemânt", adică „țesătură cu care se acopere laptele închegat". Deplasarea semantică de la sensul „acoperemânt" ori de la „țesătură cu care se acopere laptele închegat", la cel de „lapte închegat" ori „lichid care se ridică pe laptele închegat și-l învelește spre a-i conserva căldura" s-a făcut în mod firesc, prin diferențiere, spre a nu se confunda țesătura care servește mai întâi la acoperit vasul cu lapte închegat și apoi la scurs cașul cu lichidul care învelește laptele închegat. Trecerea sensului din terminologia păstorească în cea a medicinei populare

Scanned with OKEN Scanner

s-a făcut prin obligațiile păstorilor de a avea grijă de animalele bolnave. Valoarea curativă a preparatelor medicinale păstorești a fost apreciată și folosită de oameni pentru afecțiuni ale lor, așa cum reiese din sensul „alifie" al termenului **străgheată**. Aici vom preciza faptul că și alifia este un strat protector.

Cele spuse ne duc la părerea că G. Giuglea avea dreptate când vorbea de lat. **stragulata** „acoperit cu o pătură, cu o pieliță" și de lat. **stragula** „învelitoare", că O. Densusianu era foarte aproape de această soluție când explica **străgheată** prin lat. **stragulum** „așternut (de pat), cuvertură, pătură" care s-ar fi specializat cu sensul „ceva care se întinde ca o pânză sau ca o învelitoare, ca o haină". În sfârșit, trebuie să remarcăm că I. I. Russu a observat cu dreptate că **străgheată** se cere explicat printr-un adjectiv substantivat sau printr-un participiu în **-at-**. Din lat. **stragula** s-a putut crea în româna comună un verb ***străgl´á** al cărui participiu nu putea fi decât **străgl´át(ă)**, mai târziu **străgl´eatu**, **strâgl´eată**, ca forme substantivate.

Originea cuvântului se clarifică, după părerea noastră, dacă avem în vedere sensul „acoperit, învelit" al adj. **străgl'eatu**, **streghiat**, neatestate ca adjective. Fem. **străgl'eată**, **străghiată**, ca adjective, se refereau la budaca acoperită, așa că formularea ***budacă străgl'eată** trebuie să fi fost folosită în vorbirea de fiecare zi a păstorilor, ca și ***lapte străgl'eatu.**

Ceea ce se cere să precizăm în continuare este originea adj. român comun ***străgl'eatu,** fem. ***străgl'eată** sau ***stregleatu, *stregleată.** Se pare că aceasta nu presupune dificultăți dacă admitem că în acea epocă erau cunoscute și frecvent folosite cuvintele autohtone moștenite ***stroc**, ***strog**, ***struc**, ***strug**, ***străc**, ***străg**, poate și ***strec**, ***streg**, ca variante teritoriale purtătoare ale aceluiași sens de bază: „acoperemânt; ceea ce acopere", toate în strânsă legătură cu **struga**, **străgă** ori cu verbul **strucá** și (cu proteza lui **a**) **astrucá** „a acoperi, a învel". Din formele citate aici mai sus, cu suf. **-ulă** (variantă a lui **-ură**), a rezultat ***străculă**, ***străgulă**, ***stréculă**, ***strégulă**. Din acestea,cu suf. verbal **-á**, a rezultat ***străculá**, ***străgulá**, ***streculá**, ***stregulá**. Intervenind în româna comună rotacizarea lui **-l-**, s-a ajuns în mod firesc la ***străcurá**, ***strecurá**, dar am avut neîndoielnic și formele ***străgl´á**,***stregl´á** rezultate prin sincoparea lui **u** dintre **g** și **l**. Participiul verbelor ***străgl´á**, ***stregl´á** nu putea fi decât **străgl´átu**, **stregl´átu**, fem. **străgl´átă**, **stregl´átă**. Am văzut că și I. I. Russu admite un participiu în **-at**, pe care îl socotește anterior românei comune.

Noi vorbim de formale române comune ***stroc**, ***strog**. ***struc**, ***strug**, ***străc**, ***străg**, ori de cele cu **ă** devenit **e**: ***strec**, ***streg**, toate cu sensul „acoperământ", și afirmăm că s-a derivat, tot în româna comună, cu suf.**-ulă**, subst. ***străculă**, ***străgulă**, ***stréculă**, ***strégulă** și apoi verbele care ne interesează aici, anume ***străgl´á**, ***stregl´á**. Dar acestea duc la subst. latin **stragula** „învelitoare" și la un latin pop. ***stragla** „idem", de unde trebuie să se fi derivat ***stragulare** și ***straglare** „a înveli, a acoperi", verb preluat de româna comună în forma ***străgl´are** „a acoperi, a învel", al cărui participiu era ***străgl'átu**, formă identică celei a adj. ***străgl'átu,** și acesta existent în româna comună.

Atragem atenția asupra înrudirii apropiate a lui **strai**, **străcură** **strecură**, **străcură**, **strécură** cu cuvintele prezentate aici mai sus și ne exprimăm părerea că

Scanned with OKEN Scanner

ele sânt creaţii româneşti din epoca limbii comune, chestiune pe care o vom discuta cu alt prilej. Acum dorim numai să semnalăm existenţa unor relaţii străvechi dintre **stroc, stroh, străgheată, strugure, strug, strugă, strungă**. Tot aici se încadrează şi **steregie**. Despre acestea vom vorbi în alt loc.

Pe baza faptelor puse în evidenţă credem că este cazul să admitem şi reconstituirea unei baze daco trace ***strog**, poate şi ***streg** înrudită cu lat. **stregl-**.

Având în vedere că în latina balcanică au pătruns numeroase elemente trace şi traco-ilire, este cu totul posibil ca lat. **stragula**, ***stragla** să ţină de fondul balcanic prelatin.

Scanned with OKEN Scanner

TERMENI PENTRU NOȚIUNEA „PĂSTOR“

În legătură cu originea lui **păstor** în limba româna, lucrurile sânt clare: termenul este latin, **pastor, -oris**, păstrat şi în limbi romanice: prov. **pastre**, cat., sp., port. **pastor**. Dacă ar trebui ca lingvistul să plece de la o formă neatestată, ***pastorius**, cum a propus Puşcariu, sau dacă a fost influenţat de substantive în **-or**, cum a crezut H. Tiktin (vezi Ciorănescu, p. 584), acestea sânt amănunte peste care se poate trece uşor.

DLR prezintă cuvântul **păstor** cu sensurile bine-cunoscute: 1) „persoană care păzeşte şi îngrijeşte oile sau, **p. ext.** şi alte animale), ducându-le la păscut; **cioban, oier**“; „(învechit şi regional) **păcurar**“. Lipseşte aici sensul „crescător de oi, de capre şi de vite mari“. Dintre contextele ilustrative, cel mai vechi este din 1574: **Şi milostivi-se di înşii, că era smintiţi şi aruncaţi ca oile ce n-au păstoriu** (**Tetraevanghelul**), urmat de numeroase altele: **Iară păstorii fugiră şi se duseră în cetate** (Coresi, **Ev.**); **Şi-l aflară neşte păstori de-l luară** (Moxa); **Să porni toată turma în mare ...iară păstorii fugiră** (Varlaam); **Într-acei păstori ce au nemeritu locul acesta, fost-au şi Dragoş** (Gr. Ureche); **De să va găsi cineva vreun păstor de oi, să fie mulgând oile stăpân-său furiş..., să fie bătut foarte** (**Prav.**). Într-un exemplu se face distincţie între **păstor** şi **văcar**: **Văcarul au lăsat pre un păstor în locul său** (Herodot, 1645). Dintr-un context reiese că prin **păstor** este denumit şi „cel care păzeşte şi îngrijeşte vite mari şi capre“: **Toţi copiii păstori, care cu caprele, care cu vacile, mă căutau zilnic şi mă chemau să merg cu ei la păscut** (1961). De altfel, determinarea subst. **păstor** prin atributul **de oi** duce la concluzia că poate fi şi păstor de **capre, păstor de vaci, păstor de boi, păstor de cai** (un exemplu din **DLR** este **Păstoriu cailor**). În astronomia populară este cunoscută denumirea **păstorul-cu-oile** = **cloşca cu pui**. Regional, **păstor** are şi sensul „paznic (de câmp, de vie etc.)“. Am reţine şi următoarele exemple din **DLR**: **A pierit păstorul, s-au risipit oile; Cum e păstorul, aşa şi turma; Vai de turma fără păstori** (Zanne). În Maramureş, **păstor** înseamnă mai ales „văcar“ (**ALRR. Mar.**, II, h. 364, pct. 221, 238).

Al 2-lea sens din **DLR** este figurat, folosit în limbajul bisericesc, determinat prin **bisericesc** sau **de suflete** şi este sinonim cu **preot, conducător spiritual**. Reţinem şi de aici câteva dintre contextele cele mai vechi: **Păstoriul cela socotitoriul sufletelor voastre** (**Cod. vor.**); **Tremise noao sfinţii săi apostoli încă şi prea mândri ai lumiei învăţători şi păstori** (Coresi, **Ev.**); **Învăţători ... să ne fie noao ca nişte păstori** (an. 1632); **Fu pus în scaunul caronilor, să le fie socotitor şi păstor** (Dosoftei, **Vieţile sf.**) .

Păstor are, glosate în **DLR**, un mare număr de derivate, unele general cunoscute. Astfel: **păstoráş** are sensul „păstorel“, iar **păstorel** este un diminutiv al lui **păstor**. Adj. **păstorésc,-eáscă**, înseamnă „de păstor, care aparţine păstorilor, care se referă la păstori sau la viaţa de păstor; ciobănesc, pastoral; păcurăresc“, iar în limbajul bisericesc înseamnă „preoţesc“. Adv. **păstoreşte** înseamnă „ca păstorii, în

Scanned with OKEN Scanner

felul păstorilor; ciobăneşte; păcurăreşte". Verbul **a păstori** înseamnă, despre oameni, dar cu referire la animale erbivore, „a duce la păşune, a duce să pască, a păzi în timp ce paşte; a păşuna; a păcurări", dar şi „a se ocupa cu păstoritul, a ciobăni; a păcurări" sau cu un sens mai general, uneori şi cu privire la viaţa bisericească, „a conduce, a cârmui, a îndruma". **Păstorie** este „ocupaţia, profesiunea de păstor; creşterea vitelor, păstorire, păcurărie, păcurărit" sau, mai ales în limbajul bisericesc, „conducere, îndrumare religioasă; funcţie, demnitate de conducător bisericesc şi exercitarea acestei funcţii". Prin **păstorire** se denumeşte „acţiunea de a păstori şi rezultatul ei; păstorie, păstorit", iar figurat „conducere, guvernare". **Păstorít** este „ocupaţia, profesiunea de păstor; creşterea vitelor; păstorie, păstorire, păcurărit, oierit". **Păstoríţă** are sensul „femeie sau fată care păzeşte şi îngrijeşte oile (sau şi alte animale), ducându-le la păscut; ciobăniţă, păcurăriţă, păcurăreasă". Un alt sens al lui **păstoriţă** este cel de „codobatură galbenă". În sfârşit, un alt derivat al lui **păstor** este **păstornic,** care are sensul „loc unde pasc caii"(din Oprişeni, fostul jud. Rădăuţi). Magh. **pásztor** este împrumutat din română (Candrea, **Elemente**, 400; Ciorănescu, 584).

În toponimie apare rar: **Râtul Păstorilor, Locul Păstorilor** (Dunăre, **Civilizaţia**, 120). (Vezi şi Blănaru, 287, 293-294).

În h. 394, pct. 705, se înregistrează pluralul **ĉoban**^{i} sau **păstor**^{i}, şi în note: da mai mult [se zice] **ĉobán**^{i}, iar în h. 321, pct. 157, **păstor** are sensul „herghelegiu": **păstor**^{i}, **la stáva a de cai.** În textele vechi **păstor** apare frecvent. Astfel în cinci din textele importante ale secolului al XVI-lea apare de 98 de ori (vezi Florica Dimitrescu, **op. cit.** 201). Din **Pravila** lui Vasile Lupu citãm titlul capitolului **Pentru păstori ce să dzice văcarii şi boarii ce pasc ciredzi** (p. 58); **De să va prileji păstoriul cuiva să ia niscare oi să pască.** [...] **şi de le va mânca păstoriul aceale vite** [...] **stăpânul acelui păstoriu să plătească toată paguba celuia cu oile** (p. 63); din **Îndreptarea legii** citãm un singur exemplu: **iară păstoriul va piarde acel dobitoc** (p. 291). N. Iorga, în **Studii şi documente**, VI, 363, citează **păstor, păstori** din anii 1742, 1748. Într-un document de la 1835, publicat de T. Ştefanelli, p. 407, se spune: ... **a păstoriului său Dumitru Pei.** Şi tot aici**: întorcându-să păstoriul; păstoriul vitelor.** Termenul este inclus între cuvintele din **Lexiconul lui Mardarie Cozianul** (ed. Creţu, p. 193, r. 2282). **În Lexiconul de la Buda** (487), **păstoriu** este înregistrat cu patru valori: 1. „la orice marhă"; 2. „la oi"; 3. „la vreo vie"; 4. „sufletesc" şi derivatele: **păstoreşte** adv., **păstoresc** vb., **păstoresc** adj., **păstorie**, subst. Din folclor, reţinem proverbul **lupul păstor oilor** (Golescu, 100) şi unele versuri populare: **Dragă eşti feciorilor. Ca lunca păstorilor** (Pompiliu, 322); **Trei păcurăraşi, Trei turme de oi, O fată de păstor** (Fochi, **Miorița**, 585), **Că le-am fost iubit păstor** (idem, **ibidem**, 632); **Pasc oiţe mititele, Da păstor cine-i la ele? (F. Tr.**, I, 332). Alecsandri scrie: **Toţi păstorii români port la brâu un fluier mic** (III, 213, note); **Mie mi-ar trebui un păstor la oi** (Sbiera, 11); ... **dar te du pe ici încolo, vei întâlni pe păstorii mei, de la care vei întreba de mine** (Reteganul). Din **Ţiganiada** reţinem versurile: **Ca droaia de lupi când apucă La mandra cu slabe păcurele. Şi păstorii nu ştiu să le-aducă Vreun ajutoriu larg între ele** (I. Budai-Deleanu, **Opere**, I, 187); **Ş-atâte mii şi mii de-oi să tund, Să mulg, să**

Scanned with OKEN Scanner

junghie pentru o stână; Pentru un păcurariu lacom, flămând; Deci pe care-ngreunează lâna Aleagă-şi un păcurariu păstoriu (idem, **ibidem**,290). Amintim numele de joc popular **Hora păstorului** (Niculescu-Varone, 90), sau **Lumea păstorilor**, o sărbătoare populară din Banat, care cade întotdeauna după duminica lăsatului de carne (S.Fl. Marian, **Sărbătorile**, II, 13). Termenul este folosit, după cum reiese şi din alte lucrări, pe un teritoriu întins, fără a putea contura arii. Astfel din Bihor este menţionat în **AAF**, VII, 115: **Mamă, văd un om, ar fi bun păstoriu la caprele noastre**; din Ugocea este semnalat cu sensul „văcar" (în **AAF**, VII, 283, text 450); din nord-estul Transilvaniei îl înregistrează Precup, p. 38: **Păstoraş de pe coline Tu cu turma o duci bine**; vezi şi pag. 52; **ALRT**, 37, pct. 53, înregistrează singularul **păstor**[i].; din sudul Banatului îl înregistrează Marin Petrişor, **pestór**[i]. (în **Philologica**, I, 98), iar din Crişana citează T. Teaha, **pastór**[i]. (în **Graiul**, 174); în **Glosar reg.**, 53, se înregistrează **păstor** cu sensul „văcar, cel care paşte vitele". Anchete mai noi, ale noastre şi ale unor absolvenţi ai Facultăţii de Filologie (vezi **bibliografia**), au consemnat termenul din Bucovina, folosit destul de des în zona Câmpulung-Vatra Dornei. A fost înregistrat apoi în **Buhalniţa** (64), **Muntenii de Sus** (41), **Dâmbu** (73), **Novaci** (85), peste tot cu sensul „persoană care păzeşte şi îngrijeşte oile".

Termenul se întâlneşte şi în dialectul meglenoromân **păstír** (Capidan, III, 217) şi în cel istroromân (Densusianu, **Aspecte**, I, 67, 189); **Pastiri noştri fak în kodru în vro kotaje stânăria de lemne** (Puşcariu, **Studii istroromâne**, III, 220).

Vom aminti că planta **Capsella Bursa pastoris** poartă numele de **Pungulița-păstorului** în terminologia populară (Panţu, 239, 310) şi că pasărea numită **codobatura galbenă** este cunoscută şi sub numele de **păstorel-păstoriță** (Marian, **Ornitologia**). Dintre derivatele termenului **păstor** amintim: **păstorie** „ocupaţia de păstor", „creşterea vitelor":..**după datina din veac a păstoriei** (Sadoveanu, 16, p. 700);.. **întocmeau rânduiala păstoriei de peste an** (Camilar, 103); **păstoresc**: **De va ucide neştine dulău păstoresc** (**Carte de învăţătură**, 61); **De va ucide neştine câinele păstoresc** (**Îndreptarea legii**, 288); **a păstorí** „a păzi oile, a le conduce la păşune" (**Drăguşeni**, 46; **Dolheştii Mari**, 49; **Buhalniţa**, 64; **Novaci**, 85: „a păzi oile la munte") şi „a trăi la stână" (**Dolheştii Mari**, 49). **DLR.** litera **P**, 319, prezintă, ca primă atestare a verbului , anul 1688, dar îl găsim în documente cu peste jumătate de veac mai înainte:...**am umblat pre în acea ţară păstorindu** (**DRH, B**, XXII, 685, a.1629). Verbul apare şi în poezia populară: **Oile bine păştià. Mândru meu le păstoreà** (Bârlea, I, 280); **Şi pe mine m-or jeli, N-a fi cin la păstori** (Fochi, **Miorița**, 562) sau în poezia cultă: **Când păstoream cu turmele pământul** (Arghezi, I, 123). Un sens care nu este înregistrat în **DLR.P** este „a păstra": **Nu te-am ştiut păstori** (Bârlea, II, 492). În versurile **Eu, mândrucă, te-aş iubi, Nu te-ai ştiut păstori, C-ai avut o gură loatră, Şi ni-o ştiut lumea toată** (idem, , II, 32) sensul este „a stăpâni", apropiat de cel menţionat mai sus. Derivatul **păstorelă**, folosit de Heliade, probabil creat de el (**Opere**, I), nu este înregistrat în **DLR**, iar pentru varianta **păstorí**, înregistrat de T. Papahagi, **Graiul**, 228, nu este indicată aria de circulaţie. Constatăm că termenul **păstor** nu este reprezentat în onomastică decât în cazuri excepţionale: **Păstorel** (=Al. O. Teodoreanu).

Scanned with OKEN Scanner

Pentru noţiunea „păstor“ în limba română sânt mulţi termeni, care pot fi grupaţi astfel:

1. Termeni cu sensul „stăpân (proprietar) al oilor“;
2. Termeni cu sensul „şef al stânii şi al ciobanilor“;
3. Termeni cu sensul „cioban, om care paşte oile şi le păzeşte“;
4. Termeni cu sensul „ajutor al ciobanului sau al baciului“.

1). Principalii termeni care au sensul „stăpân al oilor“ sânt **oier** şi **stăpân**, amândoi făcând parte din fondul păstoresc propriu-zis. **DLR**. litera **O**, 173, prezintă termenul **oiér** cu sensul „crescător, proprietar sau negustor de oi“ ca atestat abia la sfârşitul secolului al XIX-lea, la G. Bariţiu (**Părţi din istoria Transilvaniei**, III, 1891, 24): **Pălării de care poartă pe pustele Ungariei oierii, porcarii şi văcarii**, iar cu sensul „slujbaş însărcinat cu încasarea oieritului“ ca fiind atestat la 1805: **Slujbaşii oieri, după relile lor năravîri, năpăstuind la scris cu sume mai mari decât sânt...au îndrăznit pe alocurea după vremi de au scris ei berbecii şi ţapii în rândul oilor celor grase** (A. Papiu-Ilarian, **Tesauru de monumente istorice...**, II, 338). Pentru sensul „astru“, din astronomia populară, se menţionează versurile lui Coşbuc: **Stă-n mijlocul bolţii, Oierul, Luceafăru-i gata s-apuie**. După **ALR I** l, h. 206, pct. 150, se dă sensul „căpuşă“. Tot **DLR.** cunoaşte derivatul **oierit** „dijmă în natură percepută, în trecut, asupra oilor; impozit plătit pentru păşunatul oilor“, cu atestare din 1698: **Avusem... nevoi greale pentru oierit** (N.Iorga, **Braşovul şi românii**, 204), şi un exemplu din Şincai: **Iară birurile ţerei le-au mai înălţat, adecă oieritul şi văcăritul** (**Hronicul**, III, 294/36). Documentele istorice ne dau, însă, pentru **oier** atestări mult mai vechi. Astfel într-un document de la 1631 se spune: **iar voi oierilor de la Vlaşca...** (**DRH B** XXIII, 377) (A. Veress, în **Păstoritul**, 90, prezintă termenul ca fiind atestat în 1792). În secolul al XVI-lea apar în documente muntene numele topice **Orăşti, Oreşti (Oreş)**, sate (**DIR**, 16 B V, 163, 203; VI, 58-59, 134-135, 251, 311, 371). În secolul următor se înregistrează, de asemenea, **Oreşti**, dar şi **Oereşti (Orăşti)**, în Vidra-Ilfov (**DIR** 17 B I 83, 84, 179, 433; II, 224; III, 213, 503; IV, 356, 370, 456). Este posibil ca **Oreşti, Orăşti**, să fie variante ale lui **Oereşti** şi să derive de la un antroponim **Oieru**, cu suf.**-eşti**, toponimia atestând termenul cu mult înainte de a fi atestat ca apelativ. Un nume de cătun **Orăşti, Oreşti** este înregistrat de Suciu, II, 18, în satul Posaga de Sus, Turda. Numele de sat **Oiejdea/Oieşdea** din jud. Alba a fost atestat la 1283,1302 ca **villa Woyasd** (Suciu, II, 12). Se explică prin forma românească **oieşti**, derivată de la **oier/oiar**: **villa Wojasd = satul Oieşti**.

Vom menţiona că **oier** este un cuvânt cunoscut şi aromânilor, care-l pronunţă, însă, **uĭár**, pl. **uĭárĭ** „cioban; proprietar de oi“. **DLR** înregistrează termenul **oier** ca derivat al lui **oaie** + suf.**-ar**, pe când T. Papahagi, **DDA**, 1080, indică drept etimon lat. **oviarius**. S. Pop, în **DR**, V, 70, crede că **oier** s-a format ca şi **căier** „proprietar de cai“, cu suf .**-ar (-er)**.

La exemplele date în **DLR**, vom adăuga: **Fă-mă floarea florilor În calea oierilor** (Oarcea, 132); **Nu văd eu că eşti o nevastă de oier de pe Tarcău?** (Sadoveanu, **10**, 582); **Aşezarea oierilor a început a se mişca** (idem., **ibidem.**, **16**, 48); **... se vor găsi oieri vechi care [...] suspină către asfinţit** (Camilar, **Turmele**,

Scanned with OKEN Scanner

10); **Oier de samă, de când l-a apucat şi pe dânsul vremea pe acolo, om cu dare de mână, a hălăduit numa prin sălbăticii** (Moroşanu, **Vârsta**, 174); **Tata a ajuns oier, dar rămas în mintea oamenilor tot strungarul cel mărunţăl [...] se lăsă o ţâră furat de somn** (idem, **ibidem**, 168).

În toponimie reţinem numele de stână **Oieriu**, în muntele Gera (Mara N.Popp, **BSRG**, 1932, 168). Din anchete relativ recente ştim că în Vrancea „crescătorul cu oi multe poartă numele de **oier**" (**Vrancea**, 43). În Muntenii de Sus, **oier** este „crescător de oi, cioban"; **oierit** „dijmă în natură percepută în trecut asupra oilor" (**Muntenii de Sus**, 39), iar pe valea Bistriţei, la Buhalniţa şi Rugineşti, **oier** este „omul cu oi mai multe în stână" (**Buhalniţa**, 64).Tot aici **oierit** înseamnă „impozit plătit pentru păşunatul oilor", iar **oierie** are sensul „stână". La Humuleşti **oier** este „nume dat din bătrâni ciobanului **care îşi păzea singur oile** (**Humuleşti**, 65). Prin Maramureş şi nordul Transilvaniei (**DLR.** litera **O**, 174) **oier** are ca sinonim **oieş**, de la **oaie** + suf. **-aş**, **-eş**. În **MCD**, I, 83, R.Todoran, care înregistrează acest derivat în Vâlcele-Turda, îi consemnează sensul „gazdă de oi": **în turma de pe Deal sânt hei mai mulţi oieşi şi de-aia vine rândul mai rar**. Din zona Câmpulungul Moldovenesc reţinem derivatul verbal **a oieri** „ a fi oier, a păstori oi".

Termenul **stăpân,** „persoana care are în seamă toată târla, fie că are cele mai multe oi, fie că este aleasă de ceilalţi stăpâni ai oilor", se întâlneşte în **ALR SN**, II, h.391, într-o arie care pleacă din zona muntoasă a Banatului şi din nord-vestul Olteniei şi, prin Carpaţii meridionali (sudul Transilvaniei, nordul Olteniei şi Munteniei), se îndreaptă spre est, lărgindu-se mult spre răsărit. Regiunile subcarpatice şi de câmpie ale Munteniei şi Olteniei au alţi termeni, în schimb acesta este foarte răspândit în Moldova. Termenul descrie, mai ales în est, drumurile păstorilor spre zonele de câmpie, pentru iernat. Nu trebuie să se creadă, însă, pe baza hărţii, că celelalte arii, din sudul şi nordul acesteia, nu cunosc termenul **stăpân**. Aceeaşi hartă, pct. 284, îl prezintă în note cu sensul „stăpân (proprietar) al oilor". Cu sensurile „proprietar", „domnitor", „responsabil", „gazdă (pentru oaspeţi)", **stăpân** este cunoscut pretutindeni. În Argeş şi Muscel, **stăpâni** sânt şi proprietarii oilor şi cei care arendează păşunile (vezi **BSRG**, 1933, 246, nota 2), sensuri înregistrate de noi şi în Bucovina, la Poiana Stampei, Câmpulung Moldovenesc, Gura Humorului. În Novaci-Gorj, **stăpân** înseamnă: 1. „cioban care-şi păzeşte singur oile sale, fără alte oi"; 2. „proprietar de oi la o stână" (**Novaci**, 90), în Vrancea (**Vrancea**, 93) „cel care se îngrijeşte de o stână de oi", iar în Broşteni numele de **stăpân** îl poartă oamenii „care sânt proprietari de oi şi se întovărăşesc" (**Broşteni**, 52).

Termenul este folosit în texte vechi: o dată în **Tetraevanghelul** lui Coresi, o dată în **Evangheliarul slavo-român**, de patru ori în **Cazania** a doua a lui Coresi şi de două ori în **Palia de la Orăştie**. Forma de feminin, **stăpână**, apare numai o dată, în ultimul text (vezi Florica Dimitreecu, 225). Poezia populară păstorească înregistrează des termenul: **Stăpâne, stăpâne, îţi cheamă ş-un câne** (Alecsandri, III, 18); **Stăpân-mocan ce-mi făcea?** (**AAF**, VII, 31); **Ian scoală, stăpâne, scoală** (Fochi, **Miorița**, 564, din Rozavlea-Vişeu); **Ii sî sfătuia [...] Ca pi stăpânu Sî ńi-l**

Scanned with OKEN Scanner

ușizî (idem, **ibidem**, 894, din Vrancea); **Stăpâne, stăpâne, Eu ți-aș spune Că s-au vorovit Trei stăpâni ai tăi Ca să te omoare** (idem, **ibidem**, 899, din Vrancea); **Stăpâne, stăpâne, Stăpânașii tăi Cu toții s-au vorbit...** (idem, **ibidem**, 900, din Țepu-Tecuci); **Stăpâne, stăpâne, Stăpânaș ca tine...** (idem, **ibidem**, 822, din Vrancea); **Stăpâianu mieu Dat de Dumnezeu** (idem, **ibidem**, 735, din Orodelu-Băilești); **Stăpâne, stăpâne, Stăpâiorul nostru** (idem, **ibidem**, 752, din Craiova); **Dragă stăpânaș Iarba mie-mi place** (idem, **ibidem**, 706, din Barcani-Tg.Secuiesc). În variantele **Mioriței** cuprinse în **Ținutul Vrancei** (2 vol.) de I. Diaconu, în baladele populare din diferite colecții, **stăpân** sau derivate ale acestuia constituie apariții frecvente. Termenul **stăpân** este folosit în cele mai vechi texte juridice: **această pagubă ca să o plătească stăpânul dobitocului celuia ce-au început svada** (**Carte rom.**, 61). **Stăpân de munte** se folosește la 1835 (Ștefanelii, **Documente**, 407). Prin **stăpân de munte**, în terminologia păstorească, mai ales în Bucovina, se înțelege „stăpânul unei târle", dar înseamnă și „proprietarul unui munte, al unei părți de munte" sau „om care închiriază muntele pentru păşunatul oilor".

Problema originii termenului **stăpân** nu este lămurită.

Laurian și Massim, în **Glossariu** (548), sub **stepanu**, exprimă părerea că acest cuvânt vine din gr. **δεσποτης**, de unde, prin derivare, s-a creat **despotanu**, iar prin afereză și „transpositione" **stopânu**. Dar admit și posibilitatea formării unor derivate **ospitanu**, fem. **ospitana** din lat. **hospes** , genitiv **hospitis** și **hospitus, hospita**, cu derivatul **hospitium**, din care grecii ar fi făcut **όσπῆτι** „casă", iar albanezii **stepi** „casă". Din **ospitanu, ospitana**, prin afereză și „transpositione", se ajunge la **stepânu, stepâna** „domnul și doamna casei". Cihac (II, 361-362) consideră termenul ca vsl. **stopanъ**, bg. **stopan, stopanin, stopanica** (=**stopanița**), sb. **stopanin, stopanica** (=**stopanița**), alb. **stopan**. Tiktin (III, 1483-1484) și Candrea (1195) îl consideră,de asemenea, împrumutat din vsl. **stopanŭ**. Scriban (1239) citează vsl. **stopanъ**, alb. **stopan** „baci, șeful ciobanilor", dar menționează că este vorba de un „cuvânt de origine nelămurită". **DM** (797) prezintă cuvântul fără etimologie, iar Ciorănescu (741-742) îl dă cu origine îndoielnică (vezi aici și informații despre discuțiile privitoare la originea acestui termen), în afara dicționarelor, în care se prezintă numai concluzii, asupra termenului **stăpân** s-a discutat destul de mult. Heliade îl crede slav și propune să fie înlocuit cu **domn, despot, patron** (305). Hasdeu, în articolul **Cine sânt albanezii?** (publicat în **AAR**, seria II, tom.XXIII, **Mem. secției lit.**, 1901) considera că **stăpân** este element dacic. **Stăpân** este considerat, însă, de Th. Capidan, în **DR**, III, 149-150, ca fiind cuvânt românesc intrat în bulgară, sârbă și albaneză. Argumentul principal al lui Capidian pentru a susține originea românească a termenului îl constituie trecerea lui **a** + **n** la **ân**, ca în cuvintele moștenite din latină. Termenul nu este cunoscut în alte limbi slave și nu are o bază slavă. Și Barić l-a considerat element românesc în aceste limbi. Capidan crede că stăpân vine din ***hospitanus** (< **hospes**) trecut în ***uspătân** și, prin metateză, în ***ustăpân** ca apoi, prin afereză, să devină **stăpân**; din română cuvântul trece în bulgară,de unde este împrumutat în sârbă și în albaneză. S.Pușcariu spune că „**jupân** și **stăpân**, care arată un rang social desigur vechi, se găsesc numai

Scanned with OKEN Scanner

la slavii din nemijlocita noastră apropiere încât aceşti termeni cu greu vor fi aduşi de ei din patria lor primitivă şi încă în vremi atât de vechi, încât, primite de strămoşii noştri, să fi fost plămădite imediat în limbă ca vorbele de origine latină" (**DR**, III, 378-579). Cu privire la etimologia propusă de Capidan, Puşcariu crede că „singurul lucru care a rămas nesprijinit îndeajuns pentru etimologia ***hospitanus** > **stăpân** e metateza" (**DR**, III, 379). Mai târziu Puşcariu va susţine că **stăpân** e de origine greco-latină (**DR**, **VI**, 658). G.Giuglea (în **DR**, III, 610-616) nu acceptă etimologia propusă de Barić (lat. **hospes, -ĭtis**, cu suf. **–anus** > ***hospitanus** > ***istopanus** > **stăpân,** alb. **stopan**) şi nici părerea lui Capidan. Sensul cuvântului este cel de „proprietar, om cu avere". Îl derivă dintr-un ***stipanus** (< **stips** + suf. **-anus**), cu sensul „om care are stips", care culege, care ia bunuri de pe o moşie. Aromânii nu au cuvântul pentru că ei nu sânt agricultori. În albaneză este un împrumut, altfel ar fi devenit **ş**-. A.Philippide, în **OR**, II, 451-452, considera că ar. **stăpuéscu** „opresc, ţin în loc, aşez, stăpânesc", vine din acelaşi radical **stap-**, de unde vine şi dr. **stăpân** = **stap-+-anus**. Radicalul se întâlneşte şi în v. bg. **stapŭ** şi în germ. **Stab**. Rădăcina este **stă**. **Stap-** din arom. **stăpuéscu, stăpân,** se regăseşte şi în v. bg. **stopanŭ** 'dominus' şi în alb. **stopán** 'Oberhirt'. În albaneză cuvântul este nou „pentru că altfel nu s-ar putea explica nici **s** neprefăcut în **š,** nici **án** neprefăcut în **ăr**. Cel vechi bulgar nu poate fi băştinaş slav, pentru că indogermanul **ā** nu devine **o** în limbile slave. Faţă de cuvintele albanez şi vechi bulgar, cel românesc, **stăpân**, prezintă din contra o dezvoltare normală dintr-un primitiv ***stapanus**. Probabil el e băştinaş român, cel vechi bulgar e împrumutat din română, iar cel albanez e împrumutat din limbile slave". După părerea lui Philippide, Cihac şi Miklosich procedează tocmai pe dos, considerând cuvântul românesc împrumutat din cel slav şi, respectiv, din cel albanez. Philippide socoate că **stapân** „e probabil autohton" (**vol. cit.**, p.15). Aceeaşi părere este reluată şi la p. 733: „forma românească **stăpân** este străveche". N. Drăganu, în **Românii**, 130-134, se ocupă de **stăpân** care, în vechi documente maghiare, apare ca **Oztupan**, a. 1229, **Wztupan**, a. 1279 şi 1299, **Ztupan**, a. 1284, **Stupan**, a. 1317. Formele cu **u** de care se ocupă, atestate documentar, pot duce la concluzia că ar fi dezvoltate din sl. **stopanŭ** ca şi **stăpân**. Ar fi forma rom. **stupan**. cu fonetism maghiar. Dar poate că în slavă a existat forma **stupanŭ**. N. Drăganu crede că **stopanŭ** ar fi termen militar la origine, creat din **sŭto** „sută" şi **panŭ** „domn", având sensul „domnul sau capul a o sută de inşi". Autorul acestei ipoteze declară că o pune în discuţie „cu toată rezerva cuvenită". În **Istoria limbii române**, I, 186, O. Densusianu spune că **stăpân** este element slav din epoca în care **a** + **n** trec la **ân**, ca în **bătrân, mână**. Este un împrumut din epoca „primelor contacte dintre români şi slavi". Dar în **Aspecte**, I, 165-172, arată că în bulgară şi sârbă sânt **stopanъ** şi **stopanin** „stăpânitor", „domn". De ce nu s-a păstrat fonetismul cu **ъ** din **sъto**? Prezenţa lui **ă** (<**a**) duce la altă explicaţie. În slavă **stopa** înseamnă „urmă, pas" şi **stap** „toiag, băţ". În i.-e tema **stop-** înseamnă „a merge, a face paşi". De la **stopa** „urmă" s-a putut trece la **stopanъ** „acela care era în fruntea celorlalţi şi le arăta drumul, cunoştea urma". Forma românească având **ă** presupune o formă slavă cu **a, stapa,** cu acelaşi sens, sau **stapъ** „toiag". Între sensurile „toiag, sceptru" şi „conducător" sânt relaţii apropiate. **Stopan** se poate explica de la ideea de „a merge

Scanned with OKEN Scanner

pe un drum", „a fi cunoscător al urmelor". Al. Rosetti, în **GS**, V, 166-167, consideră că termenul este vechiul slav **stopanъ, stopaninъ**, bg. **stopan, stopanin**, s.-cr. **stopanin, stopànica.** Albanezul **stopan** este un împrumut din limbile slave de sud. Respinge pe Barić care considera termenul român ca autohton, din ***stopan**, pentru că schimbarea **o>ă** din **quod>că** nu poate fi folosită ca argument. În **Istoria limbii române**, 1966, vol. IV, V, VI, p. 48, Al. Rosetti consideră că **stăpân** este împrumut slav din „epoca cea mai veche a relațiilor slavo-române, deci din faza anterioară românei comune". I. Pătruț, în **Studii**, 105, acceptă părerea lui E. Petrovici (exprimată în **Le latin oriental possédait-il des éléments slaves?** din **RRL**, XI, 1966, 313-321) că între elementele slave pătrunse în latina orientală ar fi și **stăpân**. La noi termenul este moștenit din latină (p. 110). Părerea aceasta este acceptată și de tratatul de **Istoria limbii române**, II, 374. Gr. Brâncuș, în **Vocabularul**, 147-148, afirmă că **stăpân** a fost „termen pastoral la origine" și că în româna comună a însemnat „baci, proprietar de turme". La meglenoromâni este **stăp¹₂n** (Capidan, **III**, 274). La aromâni, **stopan** se folosește rar, „în schimb **stăpuescu**, vb. 'a stăpâni' pare mai vechi". Al. Rosetti, **Mélanges**, 406-407, îl consideră vsl. **stopanŭ, stopaninŭ** „dominus"; în limbile sud-slave bg. **stopan, stopanin** „stăpân, proprietar"; scr. **stopanin** „stăpânul casei". În albaneză este **stopan** „baci, șef al ciobanilor" și este împrumutat din bulgară. Nu poate fi împrumut slav în română din motive fonetice și semantice „peste care nu se poate trece" (p. 147-148). „Dovada temeinică pentru originea preromană a lui **stăpân** o constituie alb. gheg **shtëpâ, shtëpani** 'fromager', din care un derivat **sh(të)pneshë, shtëpreshë** 'fromagère, menagère', ultima variantă, cu rotacism, ceea ce înseamnă că a existat și în toscă o formă ***shtëpëri**". „Nazalizarea și rotacismul, precum și modificarea lui **s** în **sh** sânt fenomene vechi improprii împrumuturilor slave în albaneză"; „După Çabej, alb. **shtëpnâ, -ni** ar fi intrat în slavă, ca și rom. **stăpân**, la o epocă veche, când fenomenele fonetice în discuție erau încă active" (p. 148).

În **DLR**, cuvântul **stăpân** ocupă mai bine de 5 coloane, fiind prezentat amănunțit, cu toată bogăția lui semantică. Noi vom consemna aici numai valorile semantice referitoare la păstorit, acestea fiind și cele mai vechi. Astfel reținem doar sensul notat cu nr. 1) „Persoană care are în posesiunea sa un număr (mare) de oi, considerată în raport cu acesta", sinonim cu **scutar**, (popular) **stânaș**, (învechit și regional) **stânar**, (regional) **stânaci**; **prin gener.** „persoană care posedă orice altfel de animal, considerată în raport cu acesta". Reținem următoarele exemple: din Coresi, **Evangheliar: Sufletul său pune-și pentru oi, că nu este naiemnic, ce stăpân și ale sale sânt oile; Turmele trimise la iernat...erau conduse de un scutar sau stăpân; stăpânul mare [este] proprietarul stânei, cel care are mai multe oi.** Un sinonim important al lui **stăpân** cu sens păstoresc este **târláș**, pe care îl prezentăm mai jos.

Stăpân are numeroase derivate.

În afară de aceștia, care sânt, cum am văzut, răspândiți pe arii mari și au mare vechime, vom avea în vedere și alți termeni cu același sens, dar întâlniți pe arii mai mici. Ei pot fi considerați ca dublete lexicale zonale pentru **oier** și **stăpân**.

Vom aminti mai întâi termenul **bășóń** sau **baș**, din Banat, pct. 2,29, cu

Scanned with OKEN Scanner

sensul citat la **stăpân**, dar asupra căruia ne vom opri mai jos, când vom discuta termenii care au sensul „şef al stânii şi al ciobanilor".

În aceeaşi hartă, 391, pct. 260, apare cuvântul **fruntaş**: **fruntaşul oilor**; socotim că este o apariţie întâmplătoare.

Păşunăriţ, înregistrat de O. Densusianu, în **Aspecte**, I, 161, cu sensul „proprietar de oi care încredinţează altuia oile sale pentru păşunat", apare în Ţara Haţegului (poate şi în alte părţi). Este un derivat al lui **păşune**, cu suf. **-areţ** (< **ar-eţ**). Termenul este specific păstoritului.

Stânáş, care apare în punctele 219, 365, este, de asemenea, specific terminologiei păstoreşti. A mai fost înregistrat de T. Papahagi, în **Graiul**, 232; E. Precup, **Păstoritul**, 7; I. Bârlea, II, 463, cu sensul „proprietarul cel mai bogat în oi" (Precup):**...fieştecare stânaş cumpăra muntele de la stăpân** (Bârlea). Termenul, cum observă O.Densusianu în **Aspecte**, I, 165, are întrebuinţare restrânsă, în nord-estul Transilvaniei şi Maramureş, şi este derivat din **stână** cu suf.**-aş**. Dintre lexicografi îl înregistrează numai Candrea (1207), după Bârlea, pentru Maramureş.

Cârmáş este, în Munţii Călimani, „proprietarul turmei" (**BSRG**, 1932, 296 ş.u.). Termenul nu este înregistrat în dicţionare, cu excepţia **DA**, tomul I, partea II, C, p. 150, sub **cârmaci**. Este derivat din **cârmă**, cu suf.**-áş**.

În **ALRT**, 112, pct. 235, găsim înregistrat termenul **turmáşî** (pl.) „cei cu oi în turmă", derivat din **turmă**, cu suf.**-áş**; este înregistrat numai în **DLR**.

Tot cu sensul „om care are în seamă toată târla, fie că are cele mai multe oi, fie că este ales de ceilalţi stăpâni ai oilor", este înregistrat termenul **túrmaşbirău**, în h. 391, pct. 250. Dicţionarele româneşti nu-l înregistrează. Lajos Tamás (806) îl prezintă ca fiind în română un împrumut unguresc dialectal, ***túrmaşbīró*** (<rom. **turmă**).

Gázdă, cu sensul de mai sus, este înregistrat în aceeaşi hartă, formând arie compactă în subdialectele crişean şi maramureşean (în pct. 310 se precizează, în note: „E ales de tovarăşi. De obicei are mai puţine oi decât ceilalţi"). Mara N. Popp înregistrează termenul în nordul Olteniei, adus fiind din zona Sibiului, cu sensul „fiecare din proprietarii oilor de la stână". Se precizează că de obicei gazdele nu stau la stână, la munte, ci îşi pun ciobani (**BSRG**, 1932, 152). Sensul acesta nu a atras atenţia lexicografilor, cu excepţia lui Tiktin (II, 667) care prezintă un citat din Reteganul: **A fost odată un împărat, gazdă nu tândală, oile lui se vedeau şi se cunoşteau dintre ale altora.**

Gazdă ar fi cuvânt împrumutat din maghiarul **gazda**. Este punctul de vedere al dicţionarelor româneşti începând cu cel al lui Cihac. Uneori se specifică faptul că în maghiară este un împrumut slav, din **gospoda**; are mai multe sensuri şi numeroase derivate. Sensurile magh. **gazda** sânt: „stăpân", „stăpânul casei", „agricultor, gospodar".

Dicţionarul Academiei (**DA**) prezintă cuvântul cu sensurile: I. 1) „(prin Transilvania, „uneori în opoziţie cu **sărac** sau cu **slugă**") „om cu stare, stăpân al unei case şi gospodarii, econom cu dare de mână, gospodar"; 2) „(prin Transilvania) stăpân, proprietar"; 3) „(în Moldova, în gura unui gospodar care vorbea despre soţia sa) nevastă"; II. 1) „stăpânul sau stăpâna casei, în raport cu oaspeţii săi; cel la care

Scanned with OKEN Scanner

trage sau mână cineva"; 2) „locuință provizorie, cameră cu chirie într-o casă particulară". Ciorănescu (p. 365) prezintă în plus sensul „nevastă" ca circulând, rar, prin Transilvania și sensul „găzduire".

În sfera păstoritului, **gazdele stânii** sânt „proprietarii de oi din stână" (Polovragi - Gorj) (Iordache, **Ocupații**, II, 45) sau „stăpânii cu oi mai puține în turmă, dar rude cu târlașii (cei cu oi mai multe)" (în dreapta Oltului) (idem, **ibidem**, 95). Sânt și **gazde de lăptării** și **gazde de munte** (Latiș, **Păstoritul**, 83). Miron Costin, în **Letopisețul**, folosește cuvântul **gazdă** cu sensul „casă luată cu chirie (în Iași)": **În loc s-au simțitŭ Bucioc otrăvit și s-au și sculat de la masă și s-au dus la gazdă, având ierbi împotriva otravei...(Opere**, 68); **Au mersŭ a doa zi toți boierii și gloatele la gazda lui Moyseiŭ vodă...(ibidem**, 104).

În multe părți, **gazdă** este „stăpânul de oi, proprietarul oilor" (în Apuseni, în Gorj etc., Vuia, II, 250, 324). Din Jina s-a înregistrat **gazdă** însemnând „proprietate de casă și moșie" și (adj.) „bogat" (**GS**, IV, 237). La măsură, „sânt mulce gazde care nu și le mulg tare, ca a doua zî să aibă lapce cu soțâie" (Morariu, **Material**, 5). Din folclor am reținut câteva contexte: **oile s-or strânge ș-or începe-a plânge: -Vai drag gazda nost, Că bun om ai fost** (Fochi, **Miorița**, 714, Pecica-Arad); **Decât un gazdă mucos, Mai bine-un sărac frumos** și **Unu-i gazdă și cu oi, Unu-i sărac și slugoi** (F. Tr., I, 284); [Dumnezeu le spune oilor:] **Ș-am pus gând ca să vă las, Să mă fac gazdă d'e casă** (Densusianu, **Graiul**, 178); **Gazda casî nu d-aflăm** (Scurtu, **Ugocea**, 202); **Gazda casei nu-i acasă** (Frâncu – Candrea, **Rotacismul**, 16). Prezentăm și un derivat în context: **...aicea și-au lăsat și ele nume cinstit de femei și de găzdoaie cumsecade** (Porumbescu, 25). Alte derivate: **îngăzdășat** „îmbogățit" (Petrovici, **Scărișoara**, 172); **a găzdui** „a gospodări" (Scurtu, **Ugocea**, 296)

Foarte interesant este că acest termen păstoresc și din sfera terminologiei agricole, a fost menționat ca nume propriu de persoană (la 1427, 1482, 1517-1520) în Țara Românească (**DERS**, 89). Mai mult decât atât, cu derivatul **găzdoi** se numește planta **Fhlox paniculata L.**, cunoscută în română și cu numele de **brumărele, bârsacăn, botcuțe, grănoasă, liliac nemțesc, liliecuț, liurbău de toamnă, oieguși, răcițele de toamnă, rotocoale, salcioară, sămăcișă, sburătoare, ursărele** (Borza, 129; termenul **gazdoi** este prezentat după Bujoreanu G. și Arvat A., **Contribuție la cunoașterea plantelor de către popor**, în „St. și Cerc. Șt.",Academia RPR, Filiala Timișoara, 1951, t. III, nr. 1-2, p. 79).

Și la aromâni este un cuvânt **gázdâ**, pl. **gazde** (din Băiasă), cu sensul „floare galbenă, primăvăratică", fără etimologie în **DDA**. Tot în acest dialect, este apelativul **gázdu** care „corespunde dr. **gazdă**", cu precizarea: „cuvânt izolat și atestat o singură dată la Ucuta" (**DDA**, 582), cărturar aromân din sec. al XVIII-lea, originar din Moscopole. Este posibil ca **gazdă** să fie cuvânt folosit în graiul aromânilor din sudul Albaniei.

Supunem atenției lingviștilor, care se ocupă de etimologie, să cerceteze originea acestui cuvânt, pe care noi îl punem în apropierea rom. **casă**, probabil variantă a unui neatestat ***cástă**, ***cázdă** „persoană căsată, cu casă, cu gospodărie". Din română, cuvântul a putut pătrunde în toate limbile vecine unde este folosit astăzi, inclusiv în maghiară. Precizăm că în unele graiuri actuale,vb. **a căsători** se

Scanned with OKEN Scanner

pronunță **căstorí** (**căstorit, căstorie**).

Iúbirău și **páler** apar în h. 391, pct. 235, în note: „**páler** e cel care are cele mai multe oi, **iúbirău** e cel ce poartă, dintre tovarăși, grija stânii". Dicționarele nu înregistrează cuvântul **iubirău**. Tamás (466) îl cunoaște din harta citată și îl prezintă ca împrumut din magh. **juhbiró** (**juh** „Schaf" + **biró** „Richter"). **Paler**, cu sensul „arhitect", este înregistrat în **Lexiconul de la Buda**, **palériu** (478), și în unele glosare, cu sensul „șeful zidarilor, dulgherilor". Tamás (586) dă informații mai multe cu privire la sensuri și răspândire. Îl consideră împrumut din magh. **paller**. Este folosit întâmplător în terminologia păstorească.

Iúhaș, cu sensul „proprietarul stânii; sâmbraș", este înregistrat de T. Teaha în Oaș (**FD**, VI, 213, 230). Se precizează că este folosit în nordul țării. Termenul nu este înregistrat în dicționarele românești și nici Tamas nu-l înregistrează. Ar putea fi un derivat românesc din magh. **juh** „oaie" + suf. -aș, dar accentul ne determină să-l socotim împrumut.

Mertuć este înregistrat de E. Precup ca sinonim al lui **stânaș** și îl consideră împrumutat din magh. **mertek** „măsură". O. Densusianu, în **Aspecte.**, I, 172, observă la afirmația lui Precup: „ca aparență se potrivește, dar înțelesul nu e clar". Cuvântul ni se pare o variantă a lui **mertic**, prin înlocuirea lui **-ic**, considerat sufix, cu suf.**-uc** specific ariei nordice, având sensul derivat din ideea de „măsură" (>„om care își ia măsura de produse de la stână" > „stânaș"). **DLR** îl înregistrează ca regional, cu sensul „proprietar al unui mic număr de oi asociat la o stână comună" (din Zagra-Năsăud): „cioban care are în grijă oi puține" (**ALR**, I, l, 793/269) și îl consideră ca fiind cu etimologie necunoscută. Se trimite, însă, la **mertic**. Soluția propusă de noi este întărită de varianta **mertiug**, amintită în **DLR**.

Ciorbagíu este înregistrat în aceeași hartă, pct. 987, cu **același** sens: **ĉorbagíu** sau **stăpân** sau **târlași**. Este un element turcesc (**çorbaci**) din terminologia militară. După Candrea (293) și Scriban (284), sensul cuvântului este „fruntaș, notabil, om cu stare, gospodar cu vază". În **DM** se înregistrează numai cu sensul din terminologia militară. În texte vechi apare cu sensul „comandant de regiment, la turci" (**Cronicari munteni**, II, 92). Nici la Sadoveanu nu este folosit cu sens păstoresc: **Aceasta era acuma spaima cea mare a tuturor neguțătorilor și ciorbagiilor din ținutul pe care-l bântuia tătarul** (**Opere**, **16**, 110); **Mehmet Caimacan e un ciorbagiu onest și cu credință** (idem, **ibidem**, 176).

Ecónom este înregistrat în **ALR SN**, II, 396, pct. 182, în note: „**económi** sânt numiți cei care au oi multe. Cei cu oi puține le dau în brânză la **económi** organizatorii stânii, și primesc brânză conform înțelegerii". Și Bârlea, II, 465, înregistrează termenul: „Acesta este motivul care îndeamnă pe fiștecare **econom** să țină cât de puține oi". Aici **econom** înseamnă „gospodar". La Sadoveanu **econom** înseamnă „crescător de oi sau de vite": ... **ești cel mai chiabur econom de oi** (**Opere**, **16**, p. 16);... **a tocmit o căruță mocănească a unui econom de vite** (idem, **ibidem**, 96). Termenul nu poate fi considerat de origine franceză (cum se spune în **DM**, 270) de vreme ce este folosit de mult timp în terminologia bisericească, denumind o funcție administrativă la mănăstiri și biserici. Sensul păstoresc s-a creat prin extinderea celui din terminologia bisericească. Este împrumut neogrec (vezi și

Scanned with OKEN Scanner

MDA).

Arefán, -i, este „cioban cu un număr mare de oi, cu stâne răspândite pe zone întinse în Bucegi, munţii Buzăului, Ţara Loviştei" (Vuia, **Tipuri**, 180; vezi şi Blănaru, 29-30). Derivă de la numele de localitate **Arefu** (din nordul jud. Argeş), cu suf. **–an**.

Bâţărúş, -i, „ţăran cu oi mai puţine în stână" (în valea Streiului din M. Retezat) (Vuia, II, 184, 224, 253). Cuvântul lipseşte în **MDA**.

Cojani „poreclă dată locuitorilor din şesul Dunării de către munteni" (Pitiş, 206); „proprietar cu oi mai puţine" (Blănaru, 134). Tradiţia spune că oraşul **Cojeni** a fost fondat de păstori valahi (Caragiani, II, 145).

Máieri sânt „ţăranii mai înstăriţi, cu oi mai multe din Valea Streiului" (M. Retezat) (Vuia, II, 184). Un astfel de **maier** este numit **maior** în variante ale **Mioriţei**.

Păşuşan este „proprietar, posesor de oi" (Densusianu, **Graiul**, 328,; vezi şi Blănaru, 298)

Proprietár, înregistrat în h, 391, pct, 228, cu sensul „oier, stăpân", este, evident, un neologism care nu caracterizează terminologia păstorească. În Novaci-Gorj, **proprietar** înseamnă şi „persoană care este mai mare peste ciobani" (**Novaci**, 87). În dialectul aromân, pentru sensul discutat aici, sânt termenii **uĭár** (prezentat mai sus), **celnic, scutel şi kihăie.**

Celnic „mare proprietar de turme" este un împrumut vechi slav, **cĕlĭnikŭ** „praefectus" (**DA**, 352). Densusianu, în **Aspecte,** I, 185, spune că la aromâni **celnicul** este mai mult decât baciul la dacoromâni, şi consideră că vine din slavul **cĕlo** „frunte", deci **celnic** ar însemna „fruntaş". În vechea slavă însemna „domn".

Scutel „grand célnic" este un împrumut albanez, **skuter** „capo dei pastori e precisamente il proprietario di pecore e di ovile..", iar în albaneză este considerat un împrumut vechi slav, **skotarĭ** „pecurarius" (**DA.**, 936).

Termenul **ḱehắiă,** înregistrat în h. 391 din **ALR SN** cu sensul citat mai sus, este un împrumut turcesc în dialectul aromân (tc. **kehâïa**, **DDA**, 708). Termenul apare şi în dialectul meglenoromân, **kiaia** (Candrea, **Vieaţa păstorească**, **GS**, I, 25), **chihaia** (Densusianu, **Aspecte**, I, 189) sau **chiáia** (Capidan, III, 68). După **ALR SN**, II, h, 391, dialectul istroromân cunoaşte pentru noţiunea în discuţie, termenul **owčåm** sau sinonimul său **γospodåru de p°árede.**

Atât **oier** şi **oieş**, cât şi **stăpân** – poate şi alţi termeni, dintre cei cu circulaţie mai restrânsă -, pe o anumită treaptă sinonimică, se întâlnesc cu termenii care înseamnă „şef al stânii şi al ciobanilor" sau chiar cu cei care înseamnă numai „cioban", niciodată, însă, cu cei care au sensul „ajutor al ciobanului sau al baciului". În ultimele decenii o mare răspândire a căpătat neologismul **responsabil**, care, în domeniul păstoresc, are sensul „omul care are mai multe oi în stână şi răspunde de ea" (**Drăguşeni**, 96), „persoană care poartă răspunderea stânii" (**Vrancea**, 105; **Dâmbu,** 74). In Broşteni se precizează că responsabilul nu este cioban, ci unul dintre proprietarii cu oi multe. El asigură păşunile, angajează pe ciobani, tratează cu autorităţile (**Broşteni**, 24), aşadar are rolul scutarului sau al vătafului.

Scanned with OKEN Scanner

2. Cei mai importanţi termeni cu sensul „şef al stânii şi al ciobanilor“ sânt **baci, scutar, vătaf,** sinonimia lor limitându-se numai la sensul enunţat, pentru că, de fapt, sânt diferenţe sensibile între atribuţiile fiecăruia dintre cei care au aceste funcţii.

Termenul **baci** face parte din stratul cel mai vechi al terminologiei păstoreşti. V. Latiş vorbeşte despre „poziţia ierarhică a efectivului uman de la stână“, dar „problema nu este atât de simplă şi ar putea să ne dea de gândit însăşi varietatea lexicală cu care, pe întreg teritoriul românesc, desemnăm responsabilitatea profesională a baciului“ (Latiş, **Păstoritul**, 82). Bacii sânt, stăpânii oilor pe timpul şederii lor la stână“ (Iordache, **Ocupaţii**, II, 95); el coordona activitatea la stână, participa la muls şi bătea budâiul (la ungurenii din dreapta Oltului) (idem, **ibidem**, 95); „Când îi venea rândul la lapte, fiecare propietar de oi devenea baci, şi făcea brânza“ (în Mărginimea Sibiului) (idem, **ibidem**, 97); **baciul cel mare**, în plaiul Cloşanilor era cel ce a avut mai mult lapte la măsură“ (idem, **ibidem**, 123). **Baciul** este mai marele celor de la stână“; „El e stăpânul întregii turme sau al unei părţi“; „Alteori e numai îngrijitorul răspunzător, căruia-i sânt încredinţate oile unui sat, fiind plătit cu o sumă hotărâtă pe vară“ (E. de Martonne, **Vieaţa păstorească,** 123-124). În Câmpia Dunării, baciul este angajat numai pentru perioada cât se face brânza“ (Vuia, II, 234), dar situaţia este aceeaşi pretutindeni. „Conducătorul adevărat al stânii însă este astăzi, peste tot, baciul. El rămâne mereu la stână, are sub supraveghere pe scutar, îi indică unde este iarbă mai bună de păscut [...] şi ţine socotelile cu satul. Trebuie să fie un om priceput [...], meşter în facerea brânzei şi bun cunoscător de oameni“ (Diaconu, **Păstoritul**, 17). În unele părţi, el mulge oile: **Ş-apoi să le dau la strungă, Baciul stânei să le mulgă** (Oprişan, 247). Atât în anchetele noastre, cât şi în anchetele unor absolvenţi ai Facultăţii de Filologie din Iaşi, care s-au prezentat la examenul de licenţă cu teze privind terminolgia păstorească (vezi Bibliografie), **baci** a fost înregistrat cu sensul „cioban mai bătrân, cu multă experienţa, care stă toată ziua la stână, este şeful ciobanilor, are grijă de lapte, face brânza, urda, untul, este stăpânul uneltelor de la stână şi uneori este chiar stăpânul târlei“. În Bumbeşti de Jii, baci devenea stăpânul cu lapte mai mult la măsură (Vuia, II, 331). În Muntenii de Sus, jud. Vaslui, **baci** este folosit şi ca termen de respect pentru un cioban mai bătrân. Ca „nume de onoare pentru oamenii mai în vârstă“, termenul este cunoscut la saşii din Transilvania (Grigorovitza, **Dialectul săsesc**, 12). Prin extensiune, **baci** este numit şi „băieşul şef“ (Paşca, **Glosar**, 30, din Crişcior Hunedoara). Neavând o hartă speciala, **ALR SN**, II, înregistrează termenul întâmplător. În h. 391, pct. 2, apare cu sensul „stăpân, oier“, iar derivatul **băšóń**, în pct. 29, are acelaşi sens. Termenul apare în h. 394, pct. 235, ca sinonim cu **păcurar**, în h. 398, pct. 192, la vorbitori de limbă maghiară (**băĉot, baĉ**) (în note) şi în h. 400, pct. 105, în N-E Banatului, **băšóń** „cel căruia i-a venit rândul să primească laptele“ (în note). În ţinutul Pădurenilor, **bason (băšon?)** este „păcurarul sau bâţăruşul care venea la stână cu vasele lui să-şi ridice [laptele, n. n, I. P. –S]. şi să-şi prepare caşul“ (Vuia, II, 242); băson „cel cu oi în stână, care ia laptele cu rândul“ (idem, **ibidem**, 346) (**bason** nu-i în **MDA**. Vezi **Băsu, Bazon**). **ALRR. Mar**, II, 382, înregistrează termenul în câteva puncte (225, 234, 235, 236, 237), cu sensul „omul cel mai mare

Scanned with OKEN Scanner

peste ciobani la stână!" În cele mai multe puncte din Maramureş, însă, apare **vătaf** cu acest sens. Vasile Latiş, în **Păstoritul**, 82, scrie că în Maramureş **baci** şi **vătaf** sânt sinonime, „cu frecvenţa mai mare a celui dintâi". Îl găsim înregistrat, cu sensul de mai sus, în orice lucrare despre păstoritul românesc, întrucât **baci** acopere întregul teritoriu al dialectului dacoromân. Expr. **a sta baci** înseamnă „a fi baci la o stână"; „Baciul stătea în permanenţă la stână şi prepara brânza" (la Drăguş, în Ţara Oltului) (Vuia, II, 236); **Eu stau baci singur la stână (F. Dobr.**, 333).Sensul „păstor" al lui **baci** reiese, de pildă, din balada **Şalga** (Alecsandri, III, 77-80), unde baciul cel mai mare este la turma de cârlani. În **Mioriţa**, după ce se spune că este vorba de **Trei turme de miei Cu trei ciobănei**, mioara spune: **Drăguţule bace, Dă-ţi oile-ncoace**, ceea ce derutează oarecum: baciul acesta este la o turmă de miei sau de oi? Dar, oricum, el este cioban nu baci, nu stă toata ziua la colibă cu treburile specifice baciului, ci paşte oile sau mieii. Alteori baci este sinonim cu **voinic**, iar amândoi termenii au sensul „ păstor": **Dur la mina, bacilor, / bacilor, / voinicilor, / voi la turme să-mi tot staţi, / bine seama să luaţi** (Teodorescu, 513). **Baci** sânt numiţi şi jucătorii cei mai buni de oină (Lambrior, 182). Acest nume îl poartă „căpitanul echipei de la jocul de oină. Şi chiar jocul acesta în zona Braşov se numeşte **baciu**. Având în vedere că jocul este păstoresc şi că în timpul jocului căpitanul are rolul cel mai important, termenul are justificare. **Baci** este şi cel mai dibaci dintre copiii care se joacă 'în armean', una dintre varietăţile jocului 'în arşici'". „Arşicele în jocurile copilăreşti fiind numite **miele** şi **capre**, ca şi când ar închipui o turmă, se înţelege de la sine pentru ce jucătorul cel mai de frunte poartă numele de **baci**" (Hasdeu, **Et.**, **3**, 74)

Cuvântul a dezvoltat o familie bogată. În afara sensurilor şi derivatelor din dicţionare, adăugăm următoarele: Tudor Pamfile citează expr. **baci de hoţi** „gazdă, conducător al hoţilor" (**apud** Densusianu, **Aspecte**, I, 11). La Gh. I. Neagu întâlnim **baci de căpitan** „căpitan vestit": **Ca să treacă d-un Jian Şi d-un baci de căpitan** (238); **N-ai auzit d-un Codrean Şi d-un baci de căpitan** (253); la G. Tutoveanu citim versurile: **Şi cât va fi Ceahlăul baci de turme, S-ascult ce spune doina de la stâni (Versuri**, 190).Verbul a **băciuí** are şi sensul „a închega laptele şi a prepara caşul la stână" (Teşna, **Broşteni**, 28); „a lucra la stână, a face brânza" (Densusianu, **Graiul**, 309); O. Densusianu, în **Aspecte** (I, 11), prezintă, după glosarul lui Viciu, şi sensul (peiorativ) „a lucra acasă, a lucra încet de tot, fără spor" (sensurile din urmă sânt înregistrate de Candrea, 110); „a frământa cu picioarele (lut sau noroi)"; 2) „a bate drumurile, a umbla mult"; 3) „a vorbi mult şi încâlcit, a bate apa-n piuă, a trăncăni verzi şi uscate" (Udrescu, 9); 1) „A merge prin noroi, a lucra în noroi, pe ploaie; 2) „A paşte vitele" (**Lexic reg.**, I, 74). În **Relaţii**, 45, 64, Aurel Decei foloseşte verbul cu sensul „a locui, a-şi găsi adăpost". Cu acest sens a fost glosat de Pamfile, în **Jocuri**, II, 379: **băciuiesc** „locuiesc". Mai amintim **băciuit** în denumirea **căldare de băciuit** „căldare în care se strecoară laptele" (Teşna); **băciuială**: 1) „Mers greoi prin noroi; mişcare anevoioasă; umblet mult"; 2) (fig.) „Trăncăneală, pisălogeală" (Udrescu, 9). În „Cum vorbim", II, 1950, nr. 4, 39, se menţionează, din Muscel, **bacia** (accentul?) „dijma în brânză asupra oilor" **Ieri am dat bacia ciobanilor**. Derivatul **băcíe** este înregistrat de Scriban cu sensul „calitatea de baci",

Scanned with OKEN Scanner

fiind necunoscut de Laurian-Massim, Cihac, Tiktin, DM. Autorii **DA** au glosat **băcíe** cu sensul „coliba în care locuiesc ciobanii şi unde se fabrică brânză". Şi Candrea îl prezintă cu sensul „coliba în care locuiesc ciobanii în timpul verii", pentru Oltenia, iar pentru Maramureş cu sensul „stână"; mai este cunoscut cu sensul „meseria de baci" (Se pun adevărate candidaturi pentru băcii şi ciobănii") (Diaconu, **Păstoritul**, 11); **De-aş avea ńía di lei, N-aş măi umbla pin băcii** (idem, **Ţinutul Vrancei**, II, 92); „ceea ce primeşte baciul unei stâni pentru munca sa" (**Glosar reg.**, 16). Cu acest sens este cunoscut şi derivatul **băcit (Buhalniţa**, 52), care în Novaci are sensul „ocupaţie a femeilor la stână" (**Novaci**, 68), sinonim cu **băciuială. Băcie** apare şi în poezia populară: **Sus la Ţara Românească, La băcia ciobănească** (Jarník-Bârseanu, 498). **Băciuire** (cu semn de întrebare), ca infinitiv lung al lui **a baciuí**,este înregistrat de Laurian-Massim, în **Glossariu**, 36, cu sensul „a flecări, a sta de vorbă lungă".Cuvântul nu apare ca substantiv în nici un dicţionar, consultat de noi, are sensul „meseria sau îndeletnicirea de baci,la stână" în **Glosar reg.**, 16. Femeia nu era admisă la stână la mocanii din Ţara Bârsei, dar o admiteau poienarii şi ţuţuienii (Iordache, **op. cit.**, 98). La ungurenii din nordul Olteniei sânt femei la stână, numite **băcíţe**, care prepară caşul, spală hainele, pregătesc mâncarea (E. de Martonne, **op. cit.**, 124). În aceeaşi zonă,Mara N. Popp înregistrează acelaşi termen cu sensul „femei sau fete angajate pentru o vară la stână"; ele mulg oile, uneori ajutate de ciobani sau de gazde, fierb laptele, fac brânza, au deci atribuţiile baciului (**BSRG**, 1932, 157; şi Vuia, II, 321; tot Vuia, II, 325, 331, consemnează şi **bace** cu sensul „băciţă", în Gorj). **Băcíţe** sânt şi în Corbi-Argeş (idem, **ibidem**, 320) .Derivatul **băciţă** este întâlnit şi în sudul Moldovei (**Murgeni**, 37; **Bogdăneşti**), adică în zona în care este cunoscută transhumanţa practicată de păstorii din sud-estul Transilvaniei. Poezia populară reţine că, la plecarea turmelor, toamna, găseşti **Scăonaş făr' de băcíţe** (**F. Tr.**, II, 24, din zona Târnvelor). La Poiana Muierii-Petroşani era un târg la 24 iunie,care se numea **sărbătoarea băcíţelor** (Mara N. Popp, în **BSRG**, 1932, 261). În alt loc din această lucrare se spune că **băcíţe** au numai poienarii (originari din Poiana Sibiului) şi jinarii (din Jina), nu şi ungurenii (249). La jinari, bace sânt femeile care lucrează la stână (idem, **ibidem**, 282), iar cea mai bătrână dintre **băci** are rolul de vătaf, aşa că celelalte **băci** (câte una la 120 de oi) sânt în subordinea ei (p. 262). Tot la jinari se foloseşte expr. **a face de-o bace** cu sensul „a aduna până la 120 de oi cu lapte, de care se ocupă o singură bace" (262).Numele băcíţelor este reţinut şi de poezia populară: **Bate vântul dintre Jii, Rămân stânele pustii, Strunguţe făr' de oiţe, Stânuţe făr' de băcíţe** (dintr-un text cules de Mara N. Popp, în BSRG, 1933, 247), **Nu lăsa toamna să vie, Că-mi ia baciu-n miliţie Şi rămân băcíţele Să mulgă oiţele** (Densusianu, **Vieaţa**, 242). În **Glosar dial. Olt.**, p. 6, se înregistrează pluralul **băcile** cu sensul „băcíţele". **Bace** este nume al femeilor care lucrează la stânele de vaci în Valea Jiului (Vuia, II, 340), iar **băcioane** are sensul „femeie care îngrijea şi mulgea la munte vacile a 2-5 stăpâni" (Iordache, **op. cit.**, 45). **Băciţă** cu sensul „polonic" (sens explicabil, dacă avem în vedere că **a băciuí** înseamnă în primul rând „a pregăti laptele pentru a-l închega şi a face caşul") este înregistrat de Teofil Teaha în Valea Crişului Negru (**Graiul**, 199). O. Densusianu, în **Graiul**, 308, înregistrează **băcioniţă**, dim. al lui

Scanned with OKEN Scanner

băcioane „femeie care lucrează la stână"; **băcioane** este femininul lui **băcioń** „baci" derivat întâlnit în Oltenia (**Glosar dial. Olt.**, 6), dar mai ales în Banat (vezi **DA**, Tiktin, Candrea). În **ARL SN** II, h. 400, pct.105, se consemnează în note: **„băcióniu** este cel căruia i-a venit rândul să primească laptele". E. Petrovici, în **ALRT**, 16, notează pentru pluralul **băcioni** sensul „oameni cu oi mai puține la stână și, deci, cu lapte mai puțin. Ei au ciobani plătiți". O. Densusianu cunoaște un sens asemănător: „proprietar de oi care încredințează altuia oile ca să le pască la munte și să-i dea partea cuvenită la fabricarea brânzei". Același autor înregistrează și verbul **a băcioní** „a lucra la stână ,a face brânză" (Densusianu, **Graiul**, 309). Din **Clopotiva**, I, 76, reținem două exemple: „(Gospodarii din sat - băcionii - își încredințează fiecare oile lui unui anume păcurar" și **„Băciońii** sânt toți hăi care au oi la stână, dar care nu stau la oi; ei dau oile la păcurari și plătesc" (p. 74). Reținem încă o consemnare: „care au oi mai puține" sânt numiți **bășón** (scris **băşoni**) (Vuia, II, 186). În unele părți, la stânile cu foarte multe oi, sânt **baci mari**, care sânt angajați pentru întreaga perioadă a mulsului, și **baci mici**, cei angajați până la Sf. Petru, când laptele scade (Mara N. Popp, în **BSRG**, 1933, 246). **Baci mare** înseamnă, însă, mai ales, „omul care are, la măsură, cel mai mult lapte" (**Texte, Oltenia**, 163). În Banat, acesta se numește **băcioni** (**ALRT**, 5).

Interesant ni se pare cuvântul **băcúi**, înregistrat de Boceanu, 2, cu sensul „român din Banat și Ardeal", și de Densusianu, **Aspecte**, I, 192-194, din Mehedinți, cu sensul „cioban de peste munți", în Banat însemnând „cioban păcurar" (după L. Costin, **Graiul bănățean**). **Băcui**, prin Oltenia, înseamnă „ardelean; bănățean; cioban; om de la munte" (Bărbuț, 19). Densusianu amintește, în legătură cu acest cuvânt, magh. **bakó** „greoi", „bădăran", dar nu poate explica terminația **-ui**. Îl înregistrează și Candrea și Scriban, fără nici o indicație asupra originii. Cândva (în **Contribuții**, 32) socoteam că „este un derivat de la **baci**, cu suf. **-ui**, ca și **mocui"** pe care-l consideram „derivat de la **moc** 'umflătură', cu suf. **-ui**, **săcui** (<**sac.** + **-ui: Vin cu săcui din lână de capră**, Sandu-Timoc, 58)". Revenim asupra acelei păreri (întrucât **baci** + **-ui** n-ar fi dat decât ***băciúi).** Cuvântul rămâne cu etimologie necunoscută, cum se spune și în **MDA**. Oricum, **băcui** este un derivat de la radicalul **băc-**, înrudit cu verbul **băcăní** care are și sensul păstoresc „a însemna oile cu vopsea".

Cea mai veche atestare cunoscută a termenului **baci**, ca antroponim, este din anul 1111 într-un doc. latino-maghiar, **Bache**, iar ca apelativ, tot într-un doc. latino-maghiar, din 1462, **bach** „mai mare peste ciobani", iar forma **bács** din 1669 (cf. Goicu, **Ononastică**, 23). La 1542 este menționat apelativul **bács** într-un document din Făgăraș (**Doc. Hurmuzachi**, XV, 419). Și Vuia, II, 310, crede, după Veress, **Păstoritul**, 2, 8, că apelativul **baci** este atestat abia în anul 1542. În afară de atestarea din 1111, **baci**, ca nume de persoană, dar și ca nume topic, este menționat tot în documente latino-maghiare sub forme precum **Baach**, **Bach**. Amintim numele de localitate **Bacha** menționat la 1231, „Baach magistrum" la 1252, Bach la 1263, 1296 (Drăganu, **Românii**, 69-72). La 1214 este menționat un sat **Bachu** (= **Baciu**); **Bach** (= **Baci**) era numele unui comitat între Tisa și Dunăre, azi în Serbia, iar un nume de persoană **Bacina** se menționează la 1215, toate acestea în **Registrul de la**

Scanned with OKEN Scanner

Oradea (vezi Popescu – Sireteanu, **Vechi nume rom.**, p. 38). Din anii 1293-1302, în documente de la ţarul sârb Ştefan Uroš I, este menţionat numele de persoană **Baci** (în legătură cu prezenţa românilor în sudul Dunării) (Hasdeu, **Et., 3**, 71-74, unde este citat, după **Doc. Hurmuzachi**, I, 2, p. 797; Mihăilă, **Dicţionar**, 73). În anii următori se consemnează derivate precum: **Bachafalva** (**Bacea**) în 1488, **Bachisora** (**Bacişoara**) în 1468 (Drăganu, **Românii**, 285). La 1319 e menţionat numele unui cneaz **Bach** (**Baci**) (idem, **ibidem**, 530). **Baciul** este numele unui tătar din Moldova în 1488 (Bogdan, **Doc. lui Ştefan cel Mare**, I, 342). Ca nume de persoane şi nume de locuri, termenul **baci** este destul de frecvent folosit în documentele româneşti. Astfel un nume **Baciul** apare în 1507 (**DRH. B**, II, 493), altul în 1521-1529 (**DOR**, 185). Din anii 1627-1629 reţinem **Baciul** ca nume de vornic, popă (DRH. B, XXI ,327, 431) şi rumân, popă, tatăl lui Negre (**ibidem**, XXIII, 674). Din aceiaşi ani reţinem, în Moldova, numele **Baciul** şi **Istrate fiul lui Baciul** (**DRH. A**, XIX, 611). Citām apoi numele **Bacea**, **Băcea**, **Băciu**, **Băcica**, **Băcilă**, **Bacin**, **Băcioiul** (**DOR**, 185-186).

N. A. Constantinescu spune că **baci** este „termen comun popoarelor din sud-estul european, în sensul de căpetenie de păstori şi nene, frate mai mare" (**DOR**, 185). **Bacea** este nume de familie la fărşeroţi (Caragiani, II, 245). Românii din Albania au **bagiu** (informaţie orală de la studenţi români din Albania).

În toponimie avem **Baciovul** (**Baciova**), nume de baltă domnească în zona Băileşti (**DIR. B**, 16, II, 198, an. 1536; IV, 441) ,**Băceşti** , sat în zona Pucioasa (DIR. B, 16, IV, 343) şi altul în zona Amaradia (**ibidem**, 17, I, 248, an. 1607). **Băcilă** este cunoscut ca nume de familie în Ţara Făgăraşului (N. Densuşiaau, în „Col. Tr.", 1883, 443; Cernea, 531) şi alături de **Baci**, în toată Transilvania (vezi şi I. cav. de Puşcariu, **Date istorice**, II, 7); (Pentru n. pers. **Baciu**, vezi şi Paşca, **Nume**, 166). În Hărman, jud. Braşov, se foloseşte supranumele **al baciului** (**Philologica**, II, 57). În toponimia românească, **baci** are o mare răspândire. O localitate **Bachia** (**Bacea**) este amintită de Rogerius, în **Carmen miserabile** (Popa-Lisseanu, **Izvoarele**, V-VI, 80); **Bacia** este nume de sat citat în **Cronica pictată**, 178; **Bacea** şi **Baciu**, pârâu şi livadă în jud, Vâlcea; **Baciova** şi **Baciovu**, baltă în jud. Dolj (DTRO, 1, 240), **Bacin**, lac în jud. Tulcea; baltă în jud. Constanţa; băi în jud. Prahova; loc cu izvoare în jud. Bacău; munte, pădure şi pârâu în fostul jud. Muscel; pârâu în Dolhasca, jud. Suceava; **Dealul Baciului**, deal în jud. Constanţa; **Groapa Baciului**, loc izolat în jud. Buzău; **Izvorul Baciului**, izvor în jud. Bacău (**MDGR**, I, 187-189); **Băceasca**, sat, gârlă şi pădure în jud. Muscel; **Băceni**, cătun în jud. Buzău; **Băceşti**, sate în jud. Gorj, Bacău, silişte în jud. Dolj; **Băcilă**, vale în jud. Vâlcea; **Băcioiul**, sat în fostul jud. Tecuci, cătun în jud. Buzău; **Băcioaia**, deal şi carieră de piatră în jud. Neamţ, pădure în jud. Vaslui; **Fântâna Băcioiului** în Muscel (**MDGR**, 1, 263-264); **Cotul Baciului**, sat în jud. Brăila (**ibidem**, II, 705); **Fântâna Băciţii**, izvor şi păşune în Sălicea jud. Cluj (**CL**, 1966, 82); **Lunca Baciului** (**SMO**, 137); **Başovăţ** (**Baciovăţ**), **Baciu şi Capu Baciului** sânt nume topice în Reşiţa şi împrejurimi (Ioniţă, **Nume**,150). **Băciţa** este numele unui pârâu care izvorăşte din muntele Ţarcu (idem, **ibidem**, 158); **Băcin** este afluent al Beregsăului, la nord de Timişoara. Amintim şi numele dansului popular **Giocu Baciului** (Niculescu-Varone,

Scanned with OKEN Scanner

67). Pentru alte informaţii, se pot consulta Suciu, I, 5, 60; II, 292; Iordan, **Toponimia**, 499 etc.

Termenul se găseşte şi la românii din sudul Dunării: ar. **baciu, bagiu** (acesta citat de Laurian-Massim în **Glossariu**, 38), mr. **baciu**. La aromâni apare mai frecvent **căşarlu** în loc de **baci**. Th. Capidan chiar observa că „**baciu** şi **bağu**, cum este dat în glosare, nu mi-a fost confirmat" (**DR**, IV, **1**, 289) şi are rezerve în legătură cu autenticitatea versurilor populare: **Tră nă Rămănă Mi băgam şi baču la stână** prezentate de T. Papahagi în **Literatura populară**, 31 (vezi **DR**, IV, **1**, 343). T. Papahagi în **DDA**, 189, confirmă existenţa termenului în dialectal aromân. În acest dialect este cunoscut numele propriu **Baţóna** (din **bacioń** + **-a**) la familii din Seatişti şi Gherania (Caragiani, II, 145, 147). Tot la aromâni se întrebuinţează derivatul **parabaciu** sau **parabagiu** „ajutor al baciului" (din gr. **para** „lângă" şi **baciu**) (vezi exemple în **DDA**, 495 şi 829 - aici sub **mulgu**). Citându-l pe D. Obedenaru, Hasdeu spune că la aromâni „**baciu** se numeşte acela care îngrijeşte să strângă seul la zalhana, adică acela care dirijează, care dă ordini celorlalţi argaţi" (**Etymologicum**, **3**, 73). Candrea, în **Viaţa păstorească**, 27, şi în **GS**, VII, 202, înregistra **băč¼l'ă** la meglenoromâni, cu sensul „stână", dar mai înainte, în **GS**, III, 186, cita **bač¼l'ă** (=**băči¼l'ă**) şi **buč¼l'a** (=**buči¼l'ă**). Şi Densusianu observă că **baci** apare des la meglenoromâni şi că aici ar fi o dovadă de despărţire târzie a acestora de dacoromâni. Tot el spune că este posibil ca ei să-l fi împrumutat de la pecenegi şi cumani (**Aspecte**, 1, 189), ceea ce spunea şi Hasdeu (**op. cit.**,74). Densusianu consideră că şi istroromânii vor fi avut termenul **baci** (**Aspecte**, 1, 190), dar acum au **stanâru** (din **stân**) şi corespunde lui **stânar** înregistrat de E. Precup. Sextil Puşcariu citează, însă, numele **Bâţe** în **Studii istroromâne**, II, 279; **Bačia** şi **Bačuhovişte** sânt nume topice la istroromâni (Popovici, I, 47, 48). Din sudul Dunării, prezentăm şi numele **Băčilín**, la nord de Nânta, şi **Băcilişti**, în Huma (Capidan, **DR**, IV, **1**, 332; idem, **Rom. Nom.**, 156). Alte informaţii despre **baci** în onomastica balcanică, la Silviu Dragomir, **Vlahii**, vezi indicii.

Şi în dacoromână este o variantă **bagi** întâlnită de obicei în graiurile din nord-vestul teritoriului dacoromân, de pildă **Dealul Bagiului** în Lăpuş (M. Apuseni, **GS**, II, 65); **Bagiu** şi **Băgiuleasa** sânt nume care apar la Marienescu, 437.

Cuvântul este bine cunoscut poeziei populare romaneşti: **Baciul ungurean Şi cu cel vrâncean** (Alecsandri, III, 18). **Drăguţule bace, Dă-ţi oile-ncoace** (idem, **ibidem**); **Iar pe baciul cel mai mare Îl fereca şi mai tare** (idem, **ibidem**, 78); **S-auz băcile smolindu, Clopote pe oi sunând** (Fochi, **Miorița**, 693); **S-aud jocul mieilor Şi gura băcițelor** (idem, **ibidem**, 694); **Baciul ungurean şi cu cel vrâncean Ei se tot vorbiră** (idem, **ibidem**, 696); **Baciu să ducea Lotrilor zicea** (idem, **ibidem**, 714); **Bacii căvălaşi I-am avut nuntaşi, Bacii gârbovii Mi-au ţinut făclii** (idem, **ibidem**,726); **Iar baciul dacă vedea, O mioară o fierbea** (Costăchescu, 78); **O, drăguţâ bace, Ba iarba îńĭ plaśi** (Diaconu, **Ţinutul Vrancei**, I, 365). Prezentăm şi câteva extrase din literatura artistică:...**şi ciobanul şi baciul habar n-aveau de asta** (Creangă, **Opere**, I, 160);...**am stat pe lângă nişte baci bătrâni** (Sadoveanu, **8**, 562); **Zicea el că ar fi învăţat-o de la un baci bătrân** (idem, **10**, 514).

Scanned with OKEN Scanner

În limbile vecine **baci** se întâlneşte frecvent. În **DA**, I, 409, se scrie: „Prin păstorii români cuvântul a fost răspândit la popoarele învecinate".

Scr. **bač** „baci ‚băciță"; „pastor alpinus", **bàčija**; bg. **bač, baču** „baci", **bačjo** „nene", **bačija, bačilo** „saivan",ceh. dial., slov. bača „şef al păstorilor", pol. dial. **baca, bacza**, ucr. **bac**, ung. **bács** „cioban", **bácsi** „bade, nene" (după Russu, **Etnogeneza**, 253); vezi şi Márton, 52-53; săs. **bâtsach, bäisch**; cuvântul este prezent şi în neogreacă, în albaneză.

Asupra originii acestui cuvânt s-a discutat mult.

După **ILR**, II, unde se consemnează şi părerile exprimate de Hasdeu, (în studiul **Originile păstoriei la români**, reprodus în B. P. Hasdeu, **Scrieri istorice**, II, 1973, Ed. Albatros, p. 107-110), Densusianu şi autorii **DA**, cuvântul este autohton (364), dar „etimologia rămâne neclară" (335). Hasdeu în **Et., 3**, 73, scrie: „latin sau romanic nu este, şi nu este nici dacic sau tracic". Cu „origine obscură" îl consideră Philippide, **OR**, II, 697. Scriban (144) îl considera „rudă. cu **badea** şi cu **bădia**, care se reduc la vsl. **bratŭ** 'frate' ". În **DM** nu se dă nici o indicaţie etimologică, iar în DEX se menţionează că termenul are etimologie necunoscută. Şi Al. Ciorănescu, în **DER**, 66-67, consideră termenul ca având „origine necunoscută" şi prezintă indicaţii privitoare la discuţiile despre originea lui **baci**. Alte indicaţii se pot găsi la N. Drăganu, **Românii**, 68-72. Mai amintim că în **SDE**, 48, **baci** este prezentat ca având „origine neclară. Probabil moştenit din latina dunăreană, în care e împrumutat din daco-mezică".

În **MDA**, I, 200 sânt prezentate sensurile: 1) „păstor însărcinat cu prepararea brânzei, urdei şi untului"; 2) „administrator al stânei"; 3) „şef al ciobanilor dintr-o stână". Şi (reg.) **opilic, scutar**, vătaf"; 4) „(reg.) cioban cu cel mai mare număr de oi izolate în cadrul turmei de miei cu scopul de a stabili cantitatea de lapte care i se cuvine" şi 5) „cel care câştigă şi aruncă primul la jocul de arşice". La sensul 1) trebuia să se menţioneze că baciul „prepară, caşul, urda şi untul" pentru că brânza şi-o prepară de obicei stăpânul cu oi în stână. Iar sensul 4) este confuz. Oile nu sânt „izolate în turme de miei" şi nu se stabileşte „cantitatea de lapte care i se cuvine", ci cantitatea de produse din lapte.

Aici cuvântul este cu etimologie necunoscută. Autorii trimit la o comparaţie cu alb. **baç, bac**. Gr. Brâcuş, în **Vocabularul**, 31- 32, face un scurt istoric al cercetărilor, admiţând părerea potrivit căreia avem a face cu un element moştenit din substratul daco-tracic. Într-adevăr, vechimea cuvântului şi răspândirea lui, consemnată în documente de la începutul mileniului al doilea, conturează posibilitatea ca termenul păstoresc **baci** să fie moştenit din fondul autohton.

Nici un cercetător nu a avut în vedere şi posibilitatea explicării lui **baci** prin limba română, ca termen creat în limba noastră (vezi, totuşi, Popescu-Sireteanu, **Contribuţii**, 36, unde am spus că **baci** „poate fi şi creaţie românească", dar lucrurile nu sânt atât de simple).

Spre deosebire de toate opiniile exprimate până acum, noi presupunem că **baci** este un străvechi cuvânt românesc, existent în limba română comună, format prin afereză de la derivatul ***colibaci**, acesta din **colibă**. Prin urmare: rom. com. ***colibă** a devenit ***colibaciu** (cu suf. **–aciu**) şi apoi ***baciu** prin afereză. Constatăm

Scanned with OKEN Scanner

că în epoca noastră se păstrează toate stadiile acestei evoluţii, deci se păstrează şi **colibă** şi **colibaci** şi **baci**, ceea ce reprezintă un ajutor de nepreţuit în acceptarea soluţiei propuse de noi.

De la **colibă** s-a putut deriva, cu suf. **-aci(u)**, subst. **colibaciu**. Acesta se mai păstrează în apelativul **colibaş**, în antroponimul şi toponimul **Colibaş**. Se păstrează, de asemenea, în subst. **colibátśie** (citeşte **colibác² e**) „straşină proptită în doi pari, pe dealuri, care serveşte de adăpost" (Gregorian, 402), deci un fel ce colibă.

În dicţionarul său, Candrea înregistra cuvântul **cobáşă**, din Transilvania, după 0. Densusianu, **Graiul**, 56, cu sensul „casă sărăcăcioasă; colibă", fără să amintească înregistrările lui A. Densuşianu din „Revista critică literară" şi fără etimologie. Mai târziu a glosat Scriban (308), tot din Haţeg, **cobace** cu sensul „căsuţă izolată de munte, cocioabă". După el, **cobace** s-ar explica prin sb. **kóbača**, nsl. **kobača** „cotineaţă". În **DA**, litera C, 600, **cobáce** are sensurile 1) „locuinţă izolată în munţi, pentru păstori, casă sărăcăcioasă, colibă" şi 2) „(în forma de plural) şura, grajdul şi celelalte edificii de gospodărie din jurul casei, clădiri de gospodărie; hleaburi, olete, acareturi, heiuri".**Cobaşe** sânt toate construcţiile unei gospodării şi „Toate la un loc – locuinţe şi dependinţele – se numesc **cobaşe** (Conea, **Clopotiva**, I, 184, 185); **cobaş**, **cobaşuri** „se cheamă stâna cu dependinţele ei şi, în genere, orice clădire , jos în sat ori sus la munte" (idem, **ibidem**, I, 76, nota 1). Şi în **DA** se afirmă, după O. Densuaianu, că termenul **cobace** se explică prin sb., **kòbača** „coteţ, porumbar". L. Costin, I, 90, a înregistrat **cobăş** cu sensul „căsuţă". Este dincolo de orice îndoială că în **cobaşă** trebuie să vedem o variantă a lui **cobace**. De altfel corespondenţa **ĉ-ş** a fost **semnalată în colibaci - colibaş,** dar sânt numeroase exemple pentru această corespondenţă (vezi mai jos). Cu privire la originea lui **cobace**, admitem punctul de vedere al lui Candrea, anume că are etimologie necunoscută, deşi Gămulescu, în **Elemente**,115, ia drept exactă explicaţia lui Scriban. Cuvântul scr. **kobača** „coteţ pentru păsări" are, faţă de rom. **cobace**, **cobaşă**, un sens mult mai restrâns, ceea ce ne arată că nu poate fi etimonul cuvântului românesc. Acest element, deşi important, este, totuşi, insuficient pentru a anula posibilitatea originii sârbocroate a cuvântului în română. De aceea trebuie să punem pe primul plan o altă constatare şi anume că scr. **kobača** este un împrumut din română şi că rom. **cobáce** este variantă a lui **colibace**, cu disimilarea totală a silabei **li**. Ne întemeiem afirmaţia pe corespondenţa sensurilor lui **colibă-colibace-cobace**. Prezenţa cuvântului **cobace** sau **cobaşă** în Haţeg probează vechimea lui în română, şi nicidecum ideea de împrumut.

Asupra suf. **–aci** (fem. **–ace**) şi asupra corespondentului **-aş** al acestuia s-au făcut unele constatări încă de multă vreme. Astfel, B. Ionescu, în „Buciumul român", III, 1881, 125, scria: „**-aci** sau **-aş** (făcut şi **-eş**) s-a pus pe lângă substantive de a făcut adjective, cu înţelesul 'cel ce ţine de....' din care multe s-au substantivizat, d. e. **fug - aciu** (lat, **fug - ax**), **răp - aciu, gon - aciu, hrăn-aciu, sug - aciu, pârl-aciu, stâng- aciu, drept-aciu, trumb - aciu, rănc- aciu, ţin- aciu (ten-ax), dib-aciu, cărp-aciu, trăg-aciu, [...], cărm-aciu** şi **cărm-aş, pung-aciu** şi **pung-aş**". Autorul prezintă şi alte exemple de derivate în **-aş**, ceea ce arată că a înţeles identitatea semantică a celor două sufixe şi evoluţia lui **ĉ** la **ş** în aceste cazuri.

Scanned with OKEN Scanner

Hasdeu, în **Et., 1**, 151, constată că „sufixul românesc **-aci** indică mai totdeauna un nărav, o aplecare la ceva“ şi precizează că cu suf. **-aş** „se înrudeşte numai în parte sau indirect“. Şi G. Pascu, în **Sufixele**, 351, spune că suf. **-aciu** poate fi înlocuit de **-aş**, aşa cum se întâmplă în cazul lui **cosaş, gonaş**. Suf. **-aci** este prezent într-un mare număr de derivate. Unele dintre acestea sânt apelative (vezi **Dicţionarul invers** ,398-400). Altele sânt nume de locuri sau de persoane: ar. **Balamaci**, n. fam la arom. din Albania (**GS**, IV, 26); **Bărcaci** şi **Bărăcilă**, n. pers. (**DOR**, 196); **Bogancea** şi **Băgaciu**, n. de localităţi (Suciu, I, 61); **Corlaci**, n. pers. (**DOR**, 249); **Corpaci**, hatman în timpul lui Bogdan cel Orb (Ureche, 132); **Cotârgaci**, moşie în ţinutul Suceava (în „**Buciumul român**“, I, 1875, 477); **Muncaci** localitate în Maramureş (Filipaşcu, **De la românii din Maram.**, 10); **Trâmbaciu**, n. pers. (Cartea de telefoane Piteşti). Această listă se poate îmbogăţi mult.

Colibaci nu este singurul derivat de acest fel din terminologia păstorească; mai întâlnim corespondenţa **stânaci – stânaş, strungaci – strungaş**. Şi de la alţi termeni din sfera păstoritului sau din sfere apropiate s-au creat derivate cu suf. **–aci** (> **-aş**): de la **arc** avem **arcaci** „ţarcul sterpelor“ (I. I. Stoian, 49); „ocolul oilor“, „loc adăpostit“ (Diaconu, **Păstoritul**, 22); (vezi **ALR SN**, II, h. 402, pct. 682); de la casă avem **căsaci** (şi **casáş**): **s-au milostivit Ion Orăşteanu împreună cu soţia lui Stană şi cu toţi ai dumisale casaci de le-au cumpărat** [an. 1786] (Iorga, **Sd**, XIII, 39); de la **cîrmă – cîrmaci** „berbecul cu clopot“ (**BSRG**, 1932, 159); de la **junc - juncaci** „junc“ (Pascu, **Sufixele**, 198); de la **mârli – mârlă mârlaci** „berbec bun de prăsilă, (regional) mârlan“) (**DLR**, litera M, 720); de la **mulge – mulgáci** (şi **mulgaş**) (**Dicţionar invers**, 399); de la **rudă – rudaci** „berbecele de prăsilă“ (Diaconu, **Păstoritul**, 37; **DLR**, litera R, 588); ar. **târváčĭŭ – târvaşŭ** (**DDA**, 1186).

Afereza **colibaci – baci** s-a putut petrece în toate dialectele româneşti, dacă fenomenul este post dialectal, dar mai degrabă, trebuie să admitem că **baci** a apărut înainte de despărţirea în dialecte şi că s-a păstrat mai bine acolo unde şi termenul **colibă** este frecvent folosit şi unde coliba este prezentă ca element etnografic autohton.

Soluţia propusă de noi poate fi considerată ca admisibilă, întrucât baciul este omul care stă tot timpul la colibă. În sprijinul acestei obligaţii venim cu unele informaţii etnografice: „Baciu, de la stână nu se mişcă“ (Pitiş, 185); „baciul e stăpânul stânii, nu se mişcă de-acolo“ (idem, l62); „Baciul rămâne mereu la colibă....“ (T. Morariu, **Vieaţa**, 184); Baciul „stă tot timpul la stână, nu merge cu oile“ (Herseni, **Probleme**, 38) Poezia populară întăreşte cele constatate de etnografi: **La stână pe cin' găsea? Numa baciul oilor Care-mi e cam bătrâior** (Manolache, **Ciobănaş**, 4l). Se înţelege că acolo unde gospodăria unei stâni o conduce o femeie, aceasta este **bace**, termenul denumind „femeia care stă la colibă şi face caşul, urda, brânza“.

Întrucât stă tot timpul la colibă, persoanei care prepară produsele din laptele oilor i s-a putut spune **colibaci, colibaciu** (cu **u** final). Având în vedere rolul activ al aferezei în limba română, din **colibaci(u)** a putut rezulta **baci(u)**. Acţiunea aferezei a fost determinată pe de o parte de lungimea cuvântului, iar pe de altă parte de frecventa lui folosire; (pentru afereză, vezi Popescu – Sireteanu, **Memoria**, II, p. 7-

Scanned with OKEN Scanner

41).

Explicația propusă de noi aici este susținuta și de alte fapte. Derivatul **băcíe** are sensurile „dijma în brânză asupra oilor", „calitatea de baci", dar și „coliba în care locuiesc ciobanii în timpul verii" și „stână" (de fapt „casa de la stână" sau „coliba stânii"). În versurile **Sus la Țara Românească, La băcia ciobănească**, termenul **băcie** înseamnă „stână", „colibă", sens cu care îl menționează și Vulcănescu, în **Etnologie**, 98. Dacă **băcie** este determinat de **ciobănească**, putem deduce că erau și altfel de băcii, ceea ce este neîndoielnic, când avem în vedere adăposturile temporare. La meglenoromâni pentru „stână" se folosește alt derivat al lui **baci**, anume **băč'álă** (sau **buč'álă**). **Băciuí** are și sensul „a avea de lucru mult împrejurul casei: a tăia lemne, a aduce apă, a avea grijă de vite etc.", verbul stând în imediată vecinătate cu **colibă**, **colibaci**, **baci**, **băcie** prin aceea că pune în evidență o activitate desfășurată în apropierea casei, a colibei, a locuinței. Dacă **baci** nu ar avea sensul precis „omul care stă la colibă și dirijează activitatea celorlalți", nu s-ar fi ajuns la termeni ca **baci de hoți** (Pamfilie, **Comorile**, 6, nota 2) sau **baci de făcut lapte**, sinonim cu **lăptar** (Morariu, **Viața**, 136).

În legătură cu vârsta mai înaintată a baciului, trebuie avute în vedere unele calități.

Ca să fie cineva baci era și este necesar ca acesta să parcurgă toate celelalte trepte în ierarhia păstoritului, adică strungar, mulgător, cioban, prin urmare nu poate fi vorba decât de un om mai în vârstă față de ceilalți ciobani. Este știut apoi că în timpuri mai vechi la păstoritul de vară, adică în perioada mulsului, participau familiile, mai ales cu membrii lor de parte bărbătească, să poată apăra turmele, dar și produsele depozitate vremelnic în stână. Adeseori mergeau tatăl însoțit de fii sau numai fiii, cel mai mare îndeplinind rolul de baci, iar ceilalți dându-i ascultarea cuvenită. În atare împrejurări, frații mai mici i se adresau celui mai mare, care sta la colibă, cu termenul **baci**, la vocativ, deci cu **bace** sau **baciule**. Ei aveau în atenție mai întâi funcția celui care era de fapt conducătorul colectivității păstorești. Cu timpul s-a impus folosirea vocativului **bace** sau **baciule** nu numai ca nume al funcției / ocupației, ci și ca termen de respect, mai întâi pentru fratele mai mare, pentru omul mai în vârstă care a fost cândva baci, apoi și pentru ceilalți oameni în vârstă, în raport cu cel care li se adresează. Este limpede pentru oricine că întrebuințarea lui **baci** ca termen de respect este mai nouă decât folosirea lui pentru a denumi ocupația de a sta la stână și a face caşul, brânza, urda etc.

Dar sensul primar al lui **baci** este cel de „om care locuiește într-o colibă păstorească". Întrebuințarea lui **baci** în păstorit, mai întâi cu sensul „omul care stă la colibă și face caşul, brânza, urda etc." și apoi cu celelalte sensuri păstorești, reprezintă trepte în specializarea termenului.

Dacă etimologia termenului **baci** poate fi considerată ca soluționată mulțumitor (firește, cu rezervele de rigoare), rămâne deschisă acum o problemă asupra căreia va trebui să se aducă unele clarificări: originea cuvântului **colibă** în limba română care poate fi elementul lexical traco-dac pătruns în greacă și bulgară și reluat în română din aceste limbi, ceea ce explică păstrarea lui **l** (netrecut la **r**).

Scanned with OKEN Scanner

În Termenii de înrudire, 267-269, Vasile Scurtu se ocupă de **baci** „termen de înrudire [şi respect], întrebuinţat în vorbirea către sau despre un frate mai mare, o rudă sau un cunoscut mai în vârstă". Am adăuga: şi termen de adresare, fără să cuprindă înrudirea sau respectul.

În **Anon. Car**. este menţionat **bacse** [bace] „frater major natu"; în **Lex. B. baci** „frate mai mare", în **ALR**, I / II, h. 224 „Nene (Bade)" „ca termen de respect către un frate mai mare". Are răspândire mai ales în Transilvania de vest. Înseamnă şi „frate vitreg", „tată vitreg", „unchi (fratele tatălui, soţul mătuşii)", „bunic", „om bătrân". De la români, a intrat în limba saşilor (Grigorovitza, 10). „La început el a fost întrebuinţat în viaţa păstorilor, cu înţelesul de 'şeful ciobanilor; cel care face caşul'. Cu acest înţeles se găseşte atât în dacoromână, cât şi la aromâni şi meglenoromâni; **bačiu**"; „la istroromâni e nume de persoană: **Baţe**" (după Puşcariu, **Studii ir**., II, 278). „A existat poate şi în graiurile preromane din ţinuturile noastre. Cf. alb. **bats** 'frate mai mare, tovarăş'; **baç** 'fromager'". „Cuvântul fundamental, păstoresc, a cuprins în sine ideea de bătrâneţe şi reverenţă şi s-a aplicat, prin extensiune şi analogie, şi la gradele de înrudire amintite mai sus" (Scurtu, **loc. cit**.).

Între cele două sensuri principale ale cuvântului **baci** nu se poate face o distincţie cu privire la origine. **Baci** cu sensul „şeful ciobanilor; omul care face caşul şi celelalte preparate din laptele oilor" fiind de obicei un om mai bătrân, un cioban cu multă experienţă, care se bucura întotdeauna de respectul celorlalţi păstori, dar şi de respectul satului, a putut evolua la termen de respect, aşa că vocativul **bace**, ca şi **baciule**, acceptă o nouă valoare, de adresare, de politeţe. Şi această valoare a pătruns în limba maghiară şi este recunoscut ca împrumut românesc de către Márton şi colaboratorii săi (p. 52-53). Părerea că **baci** „termen de adresare (către un frate mai mare sau o rudă mai vârstnică", „apelativ respectuos" ar fi un împrumut (din maghiară), susţinută şi de autorii unor dicţionare (vezi de pildă, **MDA**, 200), este greşită.

Prezentăm aici câteva sinonime ale lui **baci**.

Băcion, s, m, sg. „baci, cioban mai mare peste alţi ciobani. Stăpânul turmei şi al stânii" (Bărbuţ, 19). Pe Valea Sebeşului (Ţara Haţegului) sinonim al lui **băcioni** (pl) este **bărcaşi** (pl) (Vuia, II, 267). **Bârcă** este nume de familie.

Ar. **căşar**, cu varianta **căşear**, este termen moştenit din latinul **casearius** şi înseamnă „baci, căşar". T. Papahagi scrie: „toate produsele din lapte - ca şi hrana câinilor la stână - cad în sarcina căşarului" (**DDA**, 352). De la **căşeare** derivă **căşirlike** „meseria de baci" (**DDA**, 352).

Vasile Latiş, **Păstoritul**, 268, afirmă la un moment dat că în Maramureş **vătaf** este sinonim al lui **baci**, ceea ce se confirmă prin **ALRR. Mar**., IV, h. 919, în câteva puncte.

Pe alocuri, **zăcuş** este numele de altădată al baciului (**Humuleşti**, 69) Cuvântul trebuie pus în legătură cu **zăcătoare** „loc în care stau vitele vara pe căldură". Şi **zăcătură**. **Zăcătură** este şi la aromâni (**DDA**, 1290), cu trimitere la **zăcăte**, care înseamnă „mărunţişuri, nimicuri", fără etimologie în **DDA**, 1288. Ca şi **zăcáş** „care zace bolnav în pat; leneş, trândav", **zacuş** derivă de la vb. **a zăcea** (din lat. **jacere**). După ce agricultura a cunoscut o dezvoltare mai mare, ciobanii li se

Scanned with OKEN Scanner

păreau ţăranilor drept oameni trândavi.

X

Ne vom opri puţin la cuvântul românesc **bade** (şi **bădie**) şi astăzi bine cunoscut mai ales în mediul rural, ca şi în poezia populară.

Dacă Laurian şi Massim au inclus cuvântul în **Glossariu**, 38-39, nu înseamnă că urmăreau să-l scoată din limbă, ci doar atrăgeau atenţia asupra faptului că nu-i un element lexical latin. Ei îl cunosc bine cu două sensuri: 1)„appellatione data unui frate mai mare“ şi 2) „appellatione data vercărui omu mai betranu“ şi-l prezintă în exemple precum **bade Ioane!**, **bade Stane!** ca vocativ.

Cihac, II, 477-478, socotea că **baci** este un împrumut maghiar şi că **bade** face parte din familia acestuia, prezentând unele exemple din folclor: **la casele badiului;şi pe badiu mi-l prindea**, dar şi câteva nume proprii: **Bădălan, Bădărăi, Bădărlan, Badean, Bădeasa, Bădeni, Bădeş, Bădeşti, Bădeuţi, Bădiceni, Bădila, Bădiţa, Bădiţăşti, Băduleasă, Băduleşti** ş. a.

Hasdeu nu acceptă această soluţie: „Mai întâi de toate, trebuie să separăm pe **baci** 'cioban' de **bade** 'frate', cu care-l amestecă Cihac şi alţii şi pe care bănăţenii, dar numai bănăţenii, îl rostesc **bace**, căci în graiul lor dentala urmată de o vocală moale tinde regulat a se preface în palatală, ceva cu desăvârşire provincial, necunoscut celorlalţi români şi datorit în regiunea Banatului exclusiv influenţei serbe“ (**Et., 3**, 73). Vorbind apoi despre **bade** scrie: „În Banat se rosteşte **bace**, cu trecerea silabei **de** = **die** în **ce** sub înrâurirea foneticei serbe, fără a se confunda însă cu **baci**“ (p. 75). Tot aici el spune că **bade** nu are plural şi că a creat o seamă de derivate. Observă că **bade** „iubit“ are mare frecvenţă în poezia populară, că se foloseşte la adresa unui ţăran mai bătrân şi că prezintă vechi atestări, în Moldova un **Badevici** fiind menţionat la 1421, iar în Ţara Românească **Bade** la 1430. Apelativul este cunoscut şi la ruteni şi huţani (**badeo, bădica**). Cu privire la origine, scrie: „**bàde** este d-a dreptul latinul **vàdem** (**vas, vadis**)“. „Românul **bade** = **vade** este o preţioasă rămăşiţă juridică din acea epocă a colonizării Daciei Traiane“ (p. 80).

Cu privire la origine, precizăm aici că I. A. Candrea îl prezintă fără etimologie, Şăineanu (1995) cu origine neclară, comparat cu bg. **bate**, ung. **batya**.

Al. Ciorănescu, 67, îl prezintă cu origine necunoscută şi scrie: „Coincide cu bg. **bata, batyu** 'termen de adresare către fratele mai mare', sb. **bato, bača**, magh. **batya**; este însă posibil ca aceştia să provină din rom. Poate fi vorba de forma autohtonă a rădăcinii indoeuropene pentru 'tată', cf. **baci**, rus. **batjuska**“. Dicţionarele academice (**DA, DEX, MDA**) prezintă cuvântul ca fiind cu etimologie necunoscută, comparat cu bg. **bate**, sb. **baća, bato**, magh. **bátya**.

Ca şi Cihac, A. Scriban considera că **bade** face parte din familia lui **baci**. Observaţia ni se pare interesantă şi merită să fie discutată îndeaproape.

S-a constatat de multă vreme că o variantă teritorială a lui **baci** este **bagi**, prezentă şi la aromâni, vezi şi **parabagiu** (**DM**) sau **bagiu** la românii din Albania. Şi un cuvânt şi celălalt sânt termeni de adresare, uneori şi de respect. Amândouă cuvintele au răspândire în mediul rural, iar în trecut acest mediu era predominant.

Scanned with OKEN Scanner

Amândoi termenii se referă la bărbaţi, şi numai în anume zone a apărut de la **baci** femininul **bace**, pl. **băci**, cu diminutivul **băciţă**. Corespondentul feminin al lui **bade** este **lele**, folosit (din ce în ce mai puţin acum) în acelaşi mediu (şi la ţară, **lele** este înlocuit frecvent cu **doamnă** aşa cum în loc de **bade**, **bădie** se foloseşte frecvent **domn**). Astăzi în foarte puţine cazuri unui frate mai mare i se spune **bade**, **bădiţă**, **bădie** de către cei mai mici. Cum se vede, constatăm un paralelism între **baci**, vocativ **bace**, şi **bade**. Întrucât **bade** este un vocativ, explicabil prin **bace** cu sensurile sale cunoscute, s-a refăcut un nominativ **badiu**, dar şi **badu**. Aceste două forme de nominativ au fost împrumutate în bulgară (**batiu**), în sârbă (**bato**), cu asurzirea lui **d.** Sb. **baćo** este rom. **bagiu** cu asurzirea lui **gi**, iar bg. **bata** este **bada** (cf. **badu**, **badea**) cu asurzirea lui **d**. Forma maghiară **begyie** este rom. **bădie**, **băgie**.

Vasile Scurtu, în **Termenii**, 261-267, se ocupă de cuvântul **bade**,pe care îl crede, după Hasdeu, atestat în onomastică în sec. al XV-lea, sinonim teritorial al lui **baci**. Şi el ştie că **bade** are varianta regională **badiu** sau că a creat antroponime ca **Badul**, **Bădoiu** etc. Are numeroase derivate şi în toate „îşi păstrează (des) funcţiunea de adresare", cu „pronunţată nuanţă afectivă". „Aproape întotdeauna [forma **bade**] e întrebuinţată cu sensul de 'iubit, ibovnic, drăguţ' ". V. Scurtu, 267, observă că „din **ALRM I/II** (hărţile 214, 223, 224, 232, 233, 285) rezultă că **bade** cu sensul 'frate mai mare' are aria cea mai mare în Transilvania nordică şi centrală, apoi în Moldova (harta 224). Cu celelalte accepţiuni (adresare, respect etc.), aria lui se micşorează (inovaţii). Locul de unde s-a răspândit pare a fi Transilvania, unde îl găsim sub formă nesufixată"; „Cu toate accepţiunile pe care le are, termenul se găseşte în regiunea conservatoare a părţii de nord..."

Cu privire la origine, Scurtu afirmă: „Geografia lingvistică ne dă o indicaţie pentru o eventuală origine slavă nord-estică a termenului, pe care însă n-o putem preciza. 'Bade' pare a fi înrudit cu cuvântul slav corespunzător **baţe** (**bat'(j)a** 'frate mai mare'), dar nici în limbile slave etimologia lui nu e clarificată". Şi aminteşte, pentru comparaţie, rus. dial. **batja**; ceh. **bat'á**, bg. dial. **batjo**, **bate** cu sensul „frate mai mare". În slovacă **bat'a**, **batko** înseamnă „tată; unchi", „frate mai mare"; în sârbocroată **baća**, **bato** (reg.) înseamnă „frate; tată". Despre ucr. **badeo**, **bădika** spune că „ar putea fi de provenienţă română".

Scurtu a considerat că sensul de bază al lui **bade** este cel de „frate mai mare". Noi afirmăm că sensul de „adresare şi respect către un om mai în vârstă" este cu certitudine cel de bază şi aceasta decurge din faptul că baciul/bagiul de la stână era întotdeauna un om mai în vârstă faţă de ceilalţi. Dacă toţi păcurarii/ciobanii erau foarte respectaţi în satele lor, cum ne spune şi Tiberiu Morariu, cel mai mare respect îl avea baciul. Aşa că termenul care denumea mai întâi ocupaţia s-a înnobilat cu valoarea de respect care i se acorda unui baci, pentru priceperea sa, am spune: pentru măiestria sa. Pe de altă parte, baciul făcea parte, de obicei, dintre **bacii de judecată**, ceea ce mărea şi mai mult valoarea de respect a cuvântului/termenului şi, se înţelege, a funcţiei, chiar şi după ce o anume persoană nu mai practica meseria de baci, cuvântul devenind şi termen de adresare.

Toate acestea ne îndreptăţesc să spunem că **bade** reprezintă o variantă a lui **bage**, vocativul lui **bagi**, **bagiu**, care sânt variante ale lui **baci**, **baciu**.

Scanned with OKEN Scanner

Cu privire la vechimea atestării, putem preciza că mai întâi termenul a fost menţionat ca nume propriu în forma **πουδίλου** în **Alexiada**, opera scriitoarei bizantine Anna Comnena, sub anul 1094: „În timpul nopţii, sosind un oarecare Pudilă, fruntaş al vlahilor, şi aducând vestea trecerii cumanilor peste Dunăre, socoti că trebuie să cheme în zorii zilei la el pe cei mai de seamă dintre rude şi generali, pentru a se sfătui ce e de făcut“ (**Izvoarele**, III, 114, 115). Anna Comnena scrie numele **Poudílou**, în traducerea textului fiind redat prin **Pudilă**. N. Iorga spune că **Pudilă** este un vlah din zona Dunării (nota 84). Şi în continuare: „Numele de Pudilă, poate o transcriere imperfectă a formei Budilă, a fost apropiat de I. Barnea, **DID**, III, p. 155, n. 270, de acela al 'dealului Bădila', situat în apropiere de Isaccea, în nordul Dobrogei, adică tocmai în zona de trecere a cumanilor în 1094“. În mod neîndoielnic, este vorba de numele **Bădilă**, pe care autoarea nu l-a putut transcrie exact din cauza lui B la iniţială, dar mai ales din cauza celor doi ă echivalaţi bine prin **ou** = **u**. Următoarele atestări sânt din sec. al XIII-lea, anume din **Registrul de la Oradea** (1205-1235).Este vorba de **Bagya** nume de sat menţionat la 1219; iar ca antroponim menţionat la 1221. Apartenenţa acestor nume la limba română este sigură, şi astăzi **Bághea**, **Bághia** ca nume propriu şi **bághe** ca apelativ sânt întrebuinţate astfel în graiuri din Transilvania. Cine vrea să-şi completeze informaţia, poate apela la **Dicţionar istoric**..., I, p. 60-61, de Coriolan Suciu. În **DERS**, 9-10, sânt menţionate atestări din documente ale Moldovei şi Ţării Româneşti începând cu 1399, respectiv 1428. Toponimia noastră actuală cunoaşte foarte multe nume **Bade** sau, mai ales, provenite de la **Bade**. În Lăpuş (M. Apuseni) o înălţime se numeşte **Dealul Bagiului** (**GS**, II, 65), iar **Bagiu**, **Băgea**, **Băgescu**,-**eşti**, **Băgiuleasa**,-**eşti** sânt menţionate în **DOR**, 196 (şi pentru **bade**, **Bade**, vezi **DOR**, 186). Pentru dialectul aromân, amintim numele **Badoli**, **Baduli**, **Băduliu**, diminutive ale numelor **Bade**, **Badu**, **Badiu** (Caragiani, I, 97). Th. Capidan, în **Rom. nom.**,113, a scris: „Aici observ că cuvântul **baciu** şi **bagiu**, cum este dat în glosare, nu mi-a putut fi confirmat. Cei mai mulţi prin **bagiu** înţeleg un fel de brânză...“

Spre deosebire de **baci**, omul care are grijă de pregătirea produselor, **scutarul** (care este angajat de sat), răspunde în faţa stăpânilor de oile ce-i sânt date în seamă. În trecut el îi angaja pe ceilalţi ciobani şi chiar pe baci (Diaconu, **Păstoritul**, 11). „Dacă baciul se tocmea numai pentru perioada vărătului, conducerea o lua scutarul, care putea fi unul dintre proprietarii de oi sau cel mai experimentat cioban angajat. Scutarul avea 'pe mâna sa' banii, se îngrijea de trebuinţele turmei şi ale păstorilor din subordine, hotăra drumul spre iernare, învoia oile pe moşii şi cumpăra nutreţ, porumb sau orz pentru acestea“ (Iordache, **Ocupaţii**, II, 29). „Pentru alegerea locului de iernat, scutarii devansau turmele, înaintând pe drumurile cele mai scurte“ (idem, **ibidem**, II, 38). Se mai numeşte uneori **ciobanul cel mare**. I. Diaconu ne informează că „de multe ori la 28 april se obişnuieşte să se tocmească numai scutarul cu ceilalţi ciobani şi tocmai la 15 mai, când **sî boteiesc oile**, baciul“ (Diaconu, **Păstoritul**, 12). După împărţirea brânzei stăpânilor de oi, baciul poate fi liber; oile rămân în seama scutarului (idem, **ibidem**, 15). Spre deosebire de baci, el merge cu oile la păscut. „Mai mare peste ciobani e **scutarul**. Cu el se înţelege satul uneori despre socotelile stânei sau plata întregului personal şi

Scanned with OKEN Scanner

tot el dă samă stăpânilor de starea oilor. Are în grijă întotdeauna păscutul şi adăpostul boteiului de mânzări" (idem, **ibidem**, 16). Informaţiile de mai sus despre obligaţiile scutarului, provenite din Vrancea, se întâlnesc cu cele din Dobrogea: „Scutarul e cu grija oilor. Ia pielea, dacă pe câmp a pierit vo oaie şi o duce la stăpân. Dacă iarba se termină, după voia stăpânului, porunceşte mutarea" (explicaţia unui mocan din Dobrogea, consemnată de Tatiana Găluşcă, în **AAF**, VII (1945), 21, nota 1). La fel stau lucrurile şi în Transilvania. Scutarul, ca şi baciul, „era reprezentantul târlei, avea pe mâna sa banii târlei [...], se îngrijea de toate treburile târlei: hotăra drumul spre iernare, potolea conflictele dintre ciobani şi locuitorii satelor păgubite de ei, învoia oile pe moşii şi cumpăra fân, porumb sau orz pentru oi", În satele mărginene ale Sibiului scutarul era de obicei baciul, dar putea fi şi un stăpân sau un vătaf isteţ (N. Dragomir, **Din trecutul oierilor mărgineni**, în **LIGC**, 220-221). În Transilvania termenul mai avea şi sensul „păstor mai înstărit care strângea mai multe turme pe care le trimitea la iernat în Ţara Românească sau Moldova" (A. Veress, **Păstoritul**, 8). B.P. Hasdeu, în **Chestionar**, I, 34, înregistrează răspunsul următor, din Călineşti-Botoşani, pentru **scutar**: „cel care priveghează ca ciobanii să păstorească oile bine şi îngrijeşte ca să fie îndeajuns cele trebuitoare la stână" (apud. Capidan, **DR**, II, 472). Anchete mai noi semnalează prezenţa termenului pe Valea Bistriţei, în Buhalniţa şi Rugineşti, cu sensul „stăpânul unei târle" (**Buhalniţa**, 65), în Drăguşeni-Iaşi, cu sensurile: 1. „persoana mai mare peste ciobani" (nu este sinonim cu **baci**); 2. „stăpânul unei târle" (**Drăguşeni**, 98). În Novaci-Gorj **scutar** are sensul „ajutor al stăpânului stânii însărcinat cu aprovizionarea alimentelor pentru ciobani, oi etc." (**Novaci**, 89). Termenul a fost înregistrat şi în **ALR SN**, h. 391, pct. 414, în nord-estul Moldovei, cu precizarea: „el.îi sameşu" (în note). Cuvântul are sensul „târlaş, cel care are în seamă toată târla". Termenul este cunoscut şi de poezia populară: **El acolo cum venea, Cu scutariul se-ntâlnea** (Alecsandri, III, 231); **Şi-n vârful cârligului Sub mâna scutariului Este-o piatră nestemată** (idem, **ibidem**); **Scutariul lui Oprişan N-are fată de ţăran** (idem, ibidem); **Of! şî nouă şiobani li paşte/ Şî a dzăsilea, scutariu, îi povire. Of! ş-aşiia nouă şiobani S-o grăit pi scutari să-l uşidî** (Fochi, **Mioriţa**, 977); **Da oiţa şei lai şî cornutî La scutariu o alergat Din somn l-o tredzât: - Scoală, scoală, scutariule!** (Fochi, **ibidem**, 978)*. Şi proza artistică înregistrează, prin Sadoveanu, termenul: **Iar în celelalte şase zile din săptămână bacii, scutarii, ciobanii şi turmele rămân subt ameninţarea lui Deli-Ali** (**Opere**, **16**, p. 111); **Iovan Sârbul e scutarul de toamnă** (idem, **ibidem**, 117). Termenul este cunoscut din vechi documente româneşti. Astfel, în 1588, într-un document cu referinţă la Alexandru Lăpuşneanu, apare cuvântul **scutărie** („scutărie domnească") şi în 1598 se vorbeşte despre un „Samson scutar" din Suceviţa. V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, în **Viaţa feudala în Ţara Românească şi Moldova** (sec. XIV-XVII), Bucureşti, 1957, p. 218, spun că **scutărie** are sensul „cetate". C. Cihodaru, în „Studii şi cercetări ştiinţifice. Istorie", Iaşi, VIII (1957), fasc. l, p. 253-254, consideră că **scutărie** este un derivat de la

---

* În cuvintele **şioban, aşiia, uşidâ, şei** prin **ş** este redată fricativa alveolo-palatală moldovenească **ŝ**.

Scanned with OKEN Scanner

cuvântul slav **skot** „vită", deci **scutărie** are sensul „crescătorie de vite". Împotriva derivării lui **scutărie** din **skot** este, însă, faptul că termenul slav nu a avut circulație la noi, iar **scutărie** trebuie derivat din **scutar**. Noi precizări în legătură cu sensul cuvintelor **scutărie** și **scutar** aduce C. Cihodaru în aceeași publicație, p.166. **Scutari** (pl.), la 1595, denumea „o categorie de agenți fiscali ai domniei, însărcinați cu strângerea vitelor necesare pentru aprovizionarea curții domnești sau a turcilor". Cuvântul are și sensul „cioban". Sânt citate numele proprii **Scutaru** și **Muntenii Scutași**. Părerea lui C. Cihodaru este acceptată de C. C. Giurescu, în **Împrumuturi**, 207. **Scutari** este înregistrat și de I. Iordan, în **Toponimia românească**, 230, după **MDGR**, V, 564, ca veche denumire a cătunului Cosmina de Sus, zona Câmpina, apoi **Scutarul** în zona Târgu-Ocna. Iordan dă, după Tiktin, sensul „baciul unei stâne; ia în primire oile etc. de la proprietarii lor și este răspunzător față de aceștia pentru ele", dar, în nota 5, se precizează că „ar putea avea și însemnarea etimologică, adică 'lucrător de scuturi'", și se citează numele de sat **Scutari** din actualul jud. Botoșani. La 1575 se vorbește despre un sat **Scutași**, azi dispărut, lângă Hăbud-Ploiești (**DIR, B** 16 IV, 152; 17 IV, 151-2). Vechimea termenului este confirmată și de nume de locuri ca **Szkotárčik, Szkotárszka** în fostul comitat Maramureș, sau **Skotarnïce** și **Skotarsjkij** din fostul comitat Bereg (Drăganu, **Românii**, 381, nota 2). În limba maghiară **szkotár** „Hirt", atestat la 1637, ar putea fi împrumut românesc, după Drăganu (**ibidem**, 584), așa cum este românesc și în ucraineană, **skotar**. Menționăm un nume **Scotara**, a. 1627 (**DRH, B** XXI, 529) și altul **Scutariul**, a. 1680 (**DOR**, 458), și apelativul **scutar**, a. 1628 (**DRH A** XIX, 417), 1638, 1656 (Veress, **Păstoritul**, 8, nota 2, din documente transilvănene). Acum numele **Scutaru** este destul de cunoscut în antroponimia românească.*

În al doilea volum al dicționarului lor (1113), Laurian și Massim înregistrează **scutariu**, adj. și mai ales substantiv, cu sensurile; a) „cellu ce fabrica **scute** sau **scuturi**"; b) „cellu armatu cu scutu: scutari erau pretorianii imperatorilor; c) „cellu ce poarta scutulu unui luptătoriu superiore, armigeru"; d) „cu alusione mai multu la forma fem. **scuta**, **scutariulu** = pastoriulu magistru allu unei stena". Din lat. **scutarius**. În **Glosariu** (148) autorii spun că **scutariu** ar putea veni din **scuta**, dim. **scutella** (fr. **éculle**, it. **scodella**, „vas, blid").

În legătură cu originea termenului **scutar**, Cihac (II, 335) spune că îi pare mai probabilă derivarea din vsl. **skotari** decât din lat. **scutarius**. Tiktin (III, 1398-9), după ce amintește lat, **scutarius** „scutier" („Ansch. lat. **scutarius** „Schildträger", vgr. mgr. **σχουτάριος**, ngr. **σχουτάρις**, alb. **skutèr** „Oberhirt" ") spune că totuși vine din vsl. **skotari** „Viehhirt", iar acesta din **skotŭ** „vită". Candrea (1128), Scriban (1180) și **DM** (755) îl consideră tot vechi slav, **skotari**. Densusianu, în **Aspecte**, I, 161-165, se întreabă dacă **scutar** „poate să fie socotit ca element strein sau avem motive să-l trecem în seria elementelor latine?" (163). În vechea slavă termenul nu pare a fi cunoscut; apare numai într-un text din secolul al XIII-lea. Cuvântul ar putea fi latin și să denumească pe acela care are în grijă, „sub scutul lui", pe ceilalți ciobani. Și Capidan (în **DR**, II, 472) înclină spre originea latină a termenului. N.

* Orașul **Shkodër** din Albania se numea în trecut **Scutari**.

Scanned with OKEN Scanner

Drăganu - cu privire la răspândirea geografică - a considerat cuvântul ca fiind moldovenesc, dar am văzut că este cunoscut şi în Transilvania, Oltenia şi Dobrogea. Fără îndoială că şi Muntenia îl cunoaşte de vreme ce poezia populară **Oprişanul** din colecţia Alecsandri, de proveniență, muntenească, foloseşte termenul cu sens păstoresc. Capidan spune că „sârbii şi bulgarii nu au termenul **scutar**. Forma vsl. **skotarĭ** 'pecorarius', derivată din **skotŭ** 'pecus' şi atestată pentru secolul al XIII, este foarte rară în vsl. [...], iar limbile bulgară şi sârbă, care privesc mai de aproape forma românească, nu-l au. Din aceste motive cuvântul nu putea pătrunde în albaneză din limbile slave din Peninsula Balcanică, şi mai puţin din gr. **σχοτάρι** 'Schildträger'". Capidan crede că suf. **–ar**, slav, trebuie exclus şi că trebuie să avem în vedere – **arius**, latin, deci la noi cuvântul ar fi latin sau creaţie românească. A. Philippide (**OR**, II, 689) consideră că termenul „poate fi ori latin **scutarius** ori vechi bulgar **skotarĭ** „pecorarius" (din v. bg. **skotŭ**). Aşadar sânt două posibilităţii: termenul să fie un împrumut vechi bulgar sau să fie latinul **scutarius**. Şi Ciorănescu (p. 701-702) crede că **scutar** „scutier" este un derivat al lui **scut**; „legătura cu sl. **skotŭ** „oaie", presupusă de Miklosich [...] este greşită. **Scutar** cu sens păstoresc „baci, sameş" ar veni din vsl. **skotarĭ** (după Cihac şi Conev). Totuşi, dacă ar fi un împrumut vechi bulgar, cum se explică faptul că nici una dintre limbile slave de sud nu are termenul, din secolul al XIII-lea până în faza contemporană? Nu cumva în secolul al XIII-lea poate fi vorba de o apariţie întâmplătoare a termenului? Ne întrebăm chiar dacă **skotarĭ** nu este, în acest caz, un împrumut românesc în bulgară. Sensul „păzitor de vite" al termenului v.bg. nu este, însă, cunoscut limbii noastre. La români **scutar** este în strânsă legătură cu oieritul, şi nu este numit cu el un „păzitor", ci „stăpânul târlei", „cel care angajează ciobanii, adună oile şi răspunde în faţa stăpânilor de ele", „cel care aprovizionează ciobanii cu merinde şi are grijă de hrana oilor". **Scutar,** în limba română, nu se pune niciodată în legătură cu „vită", sensul vsl. **skotŭ**, ci cu **scuteală** care înseamnă „adăpost". În **ALR SN**, h. 392, pct. 36, **scuteală** înseamnă „staul", iar în h. 836, citim **scut'iálă d'e ¾oi,** cu sensul „şopron (pentru oi)". **Scutarului** i se dau în seamă numai oile, **iar el le scuteşte, le apără şi răspunde de ele**. Termenul trebuie să fi însemnat şi „cel care are sau face adăpost pentru oi", şi este paralel cu **apărător, răspunzător**. Îngrijitorii de vite nu s-au bucurat niciodată de prestigiul ciobanilor, cum reiese din folclor, şi, deci, sensul „văcar" nu se putea deplasa spre „cioban". De ce cuvântul **skotŭ** „vită" nu a putut schimba sensul termenului românesc astfel încât acesta să nu mai fie în relaţie cu „a apăra oile şi a răspunde de ele în faţa stăpânilor? " Se ştie doar că **scutar** nu se referă nicidecum la sensurile „stăvar" sau „văcar". De aceea este problematic dacă **scutărie** va fi însemnat „crescătorie de vite"; credem că mai curând sensul cuvântului era „loc unde se adăpostesc oile". Cuvântul **scutar** trebuie pus în directă legătură cu **scut** „apărare, ocrotire" şi-l considerăm derivat românesc de la **scut**, cu suf. **–ar**. Prezentăm două contexte pentru verbul **a (se) scuti**: **Acolo era o căsuţă. Era făcută pentru vremuri de ploaie şi vânt, să poată sta acolo să se scutească pe acele vremuri**. (Bilţiu, **F. Fr.**, 93); **„Primiţi-mă măcar pe prispă afară sub fereastră, să mă pot scuti şi eu un pic, până la ziuă"** (idem, **Izvorul**, 156). Chiar **scut** înseamnă „loc adăpostit natural de vânt, de ploaie, unde stau oile, mai ales primăvara, până le

Scanned with OKEN Scanner

creşte lâna“ (din Gura Humorului). Vom observa că termenul se încadrează între ceilalţi termeni păstoreşti derivaţi cu suf. **-ar**: **cârlănar, mielar, miorar, mânzărar, mulgar, sterpar, strungar** etc. Faptul că în limba veche **scut** are sensul „apărător, sprijin“ şi că apare de 12 ori în **Psaltirea Scheiană**, de 13 ori în **Psaltirea** de la 1577, o dată în **Palia de la Orăştie**; că **scutinţă** înseamnă „sprijin, apărare” în **Psaltirea Scheiană**; că **scutitor** are sensul „apărare, sprijin“ în acelaşi text vechi şi în **Psaltirea** de la 1577 unde apare de 3 ori (Florica Dimitrescu, **op. cit**. 219), întăreşte concluzia noastră că **scutar** nu poată fi considerat împrumut slav. Posibilitatea păstrării lat. **scutarius** nu trebuie, însă, părăsită, dacă se poate dovedi că sensul acestuia s-a putut deplasa spre terminologia păstorească. Vom adăuga că sensul trebuie pus mai mult în legătură cu adăpostirea oilor pe timp de iarnă, cum reiese din poezia populară: **Mi'mi-a poruncit Cine-a pribegit. Că i-am trebuit Vara la umbit, Iarna la scutit** (dintr-o variantă din Gorj a **Cântecului bradului**, apud. **Istoria lit. rom.**, I, 1964, p.44). Verbul **a scuti** „a apăra“, „a pune la adăpost“ este, de asemenea, cunoscut vechilor texte de legi: **cine va crede pre neştine în vreun lucru ca acela şi el va da să i-l ţie şi să i-l scutească, iară el se va sluji de dâns şi-ş va trebui toate treabile, cum are fi a lui: să se certe ca un fur** (**Carte de învăţătură**, art. 139, p. 69), dar şi poeziei populare: **Pe-mpăratul să-l slujesc, Capu meu să mi-l scutesc** (Giuglea-Vâlsan, 89); sau poeziei culte: **Doină! Doiniţă! Zână plăviţă! Vino cu noi; Tu ne scuteşti Şi ne fereşti De orice nevoi** (C. Negruzzi, refren la **Marşul lui Dragoş**, în **Opere**, I, 127). Sensul „om care supraveghează şi consemnează activitatea 'buştenarilor' şi a 'poştarilor', la tăiatul şi transportatul buştenilor“, înregistrat de Udrescu, 237, pentru **scutar**, este, evident, mai nou şi dovedeşte încă o dată prezenţa lui **scutar** în Muntenia. Termenul este înrudit cu **scutelnic** (pentru care vezi şi N. Stoicescu, **Curteni si sllujitori**, 132-133), prezent şi în onomastica românească (**DOR**, 369) şi în toponimie (Iordan, **Toponimia**, 219-220). Considerăm că în trecut scutarul avea un rol mai însemnat decât are astăzi. De altfel acum **scutar** şi **vătaf** (acesta compromis în Moldova şi Muntenia prin sensul „slujitor boieresc“) sânt concuraţi, cu minime şanse de a-i înlătura, de neologismul **responsabil**. Descendenţa termenului păstoresc **scutar** din **scut** devine şi mai clară dacă avem în vedere şi derivatele **scuteală, scutelnic, scutnic, scutire, scutaş**. Subliniem că şi **scuteală** are sens păstoresc. Astfel în **Novaci** (89) a fost înregistrat cu sensurile „adăpost pentru oi făcut din nuiele şi acoperit cu stuf sau paie“; „plată pe care o primeau ciobanii în trecut, pe lângă salariu, în hrană şi îmbrăcăminte“. Termenul **scutar** este un sinonim al lui **baci** sau **vătaf** şi în Trei scaune, dar acesta denumeşte uneori doar pe administratorul stânilor mai mari ale boierilor (vezi **Enciclopedia geografică a României**, Ed. Şt. Enc., 1982, p. 561; Vl. Kubijovič, **Păstoritul în Maramureş**, p. 221). Amintim aici numele lacului Scutari din Serbia (Dragomir, **Vlahii**, 20).

Termenul **vătáf** are sensul „şeful ciobanilor de la o turmă, de la un cârd de oi“, aşa cum reiese din **ALR SN**, II, h. 394, pct. 27: „Şefului **păcurarilor** i se zice **vătáfŭ**. El măsoară laptele“ (în note), şi pct. 192: „La un **vâjdoc, cârd** de oi sânt trei ciobani: un **vătáf** şi doi ajutóri“. Termenii **vătaf** (vataf) şi **scutar** îl numesc pe „administratorul stânii“ şi în Maramureş sânt sinonimi cu **logofăt** şi **chizeş**; „**scutar**

Scanned with OKEN Scanner

şi **chizeş** sânt împrumutaţi de la alte structuri culturale" ca şi **vătaf** şi **logofăt** (Latiş, **Păstoritul**, 82). Vătaful este un „păstor cu mare experienţă profesională, înzestrat cu isteţime şi cu mare rezistenţă"; „El arenda iarba, supraveghea felul cum erau hrănite şi adăpate animalele, hotăra zilele când se dădea sare oilor, stabilea itinerariul deplasării turmelor spre zona de iernare, ştia să vindece bolile oilor etc." (Iordache, **Ocupaţii**, II, 98). În **ALRR. Mar.**, IV, h. 919, **vătav** sau **ciobanu cel mare** este un sinonim al lui **baci** (vezi şi Latiş, **op. cit.**, 269; vezi şi p. 270). **Vătáf la ¾o² e cel care condúóče vâjd¾ócu dă ¾o²...**" în note). Candrea (1405) înregistrează numeroase sensuri ale cuvântului: „mai-marele peste ciobanii de la o stână"; „căpetenie, mai-marele peste alţii"; „conducător al căluşarilor, al cetelor de tineri ce umblă cu colindul, cu brezaia, cu turcaia etc."; „conducătorul celor ce prepară festivităţile unei nunţi ţărăneşti"; „căpetenie de ostaşi, de slujbaşi ai curţii" (vechi); „mai-marele peste un sălaş de ţigani"; „îngrijitor, administrator, intendent de curte domnească sau de moşie boierească"; „subprefect de plai" (vechi). La aceste sensuri, destul de multe, vom adăuga: „căpetenie de hoţi" (Precup, 49); „căpitan de haiduci" (**Păunaşu codrilor, Vătavu haiducilor**, Diaconu, **Ţinutul Vrancei**, II, 10; **Iarna-s bălegar di cai, Vara sân' vătaf di plai**, idem, **ibidem**, 196); şeful poterei" (**Crâşmariu cî nu-l scotea. Da vătafu ce-ńi făcea? La bătai ni-l lua Şî pi Radu ni-l spunea**, Diaconu, **op. cit.**, II, 102); „şeful pescarilor" (vezi Giuglea-Vâlsan, 121; **Vătafu pescarilor Şi al nevodarilor,** Amzulescu, **Cântece**, 69: **La casele lui Vioară, Lui Vioară, vătaf mare, E vătaf de năvodari Pe cincizeci de boieri mari,** Gh. I. Neagu, 71); paznic (de câmp)" (în **ALRR, Mar.**, II, h. 421, pct. 235, 236, 237, 239); deosebit de ceea ce ne dă Candrea, avem sensul „căpetenie de oşteni, conducător al unui grup de dregători, de slujbaşi sau de oşteni ai domniei" (în **Cronicari munteni**, I, 165, II, 80). **Vătaf** are şi sensul „mai mare peste temniţă": **Fecioraş de tălăniţă Şi vătafu dă temniţă** (Amzulescu, **Cântece**, 283). În Maramureş funcţia de **vătaf** reprezintă „cea mai mare distincţie" a ciobanilor (Bârlea, II, 462). **Vătaf** este termenul cel mai răspândit în Maramureş pentru sensul „omul mai mare peste ciobani la stână" (**ALRR, Mar.**, II, h. 382); sinonimul său în pct. 235, 236, 237 este **baci**, iar în pct. 225, 234 **vătaf** apare chiar alături de **baci**. Termenul este prezent şi în poezia populară din Maramureş: **Voinici ca ploaia-au picat, Tot vatafii oilor Şi vonicii codrilor** (Bud, 12). Cu sensul păstoresc, termenul este înregistrat de O. Densusianu, **Ţ.H.**, 339: „ciobanul mai mare peste ceilalţi ciobani"; „ciobanul din fruntea cârdului de oi" (**Lexic reg.**, 1, 88, din Rm. Vâlcea); **Că nu-s hiara ceriului, Ci-s vătavu oilor** (**AAF**, VI, 83); **Şi vo nouă ciobănaşi Şi iar cu vătavu zăce** (Fochi, **Mioriţa**, 693, din Jina); **Nouă ciobănei Cu vătaful lângă ei** [...] **Pe vătaful să-l omoare. Şi vătaful că-mi avea o mioriţă frumoasă** (Fochi, **ibidem**, 701, din Boarta-Sibiu); **Şi-s nouă ciobani Cu vătafu-i zece** (Fochi, **ibidem**, 899, din Găgeşti-Panciu); **Unu-i Manoilî Şî-i vătav pi stâni** (Diaconu, **Ţinutul Vrancei**, I, 343); **La stâna vătafului** (idem, **ibidem**, II, 86). La Ungurenii din Oltenia, **vătaf** e ciobanul cel mai bătrân şi mai isteţ (vezi Mara N. Popp, în **BSGR**, 156). Aceeaşi cercetătoare ne informează că „ciobanii cari sânt însărcinaţi cu îngrijirea oilor au în fruntea lor pe **vătaf**, care are cea mai multă răspundere, mai ales când iernează la câmp" (în **BSRG**, 1933, 240). Se vede că şi în Transilvania

Scanned with OKEN Scanner

termenul are o frecvență apreciabilă. În Oltenia, Muntenia și Dobrogea, sporadic și în Transilvania, **vătaful țiganilor** are sensul „conducător al țiganilor (**ALR SN**, III, h. 881). **Vătaful stânii** are în Novaci sensul „persoana care este mai mare peste ciobani" (**Novaci**, 96).

Deși nu este înregistrat de G. Mihăilă în **Dicționar,** termenul este atestat într-un document slav din 1467, **ватасьі** (vatasî) „vătafi, vătași" (în **DRH. B**, I, 131, p. 224, r. 11). Vezi și **DERS**, 257-258. Th. Capidan citează termenul **vătaf** din **Codicele Voronețean (Acesta clemă-se vătah), Tetraevanghelul**, 1574 (**E vătahul și ceea era cu nânsul**). (Pentru alte informații cu privire la frecvența termenului în sec. al XVI-lea, vezi Florica Dimitrescu, **op. cit**. 239); **Predea-vătah**, la Hasdeu (**Cuvinte**, I, 168, din 1608), **Cazania lui Varlaam (Un vătah cuvântă și zise**, în **DR**, III, 191) La 1594 **vatag** este un rang în statul feudal: **Corlatescul mare vatag** și **Costin vatag** (Bălan, **Doc. bucov.**, II, 50, 51); la 1610 apare un **Vătaguț Ionașco** (idem, **ibidem**, II, 70), sau la 1615: **Bobran vel vătah, și cu Bahrin vătah și Ioan vătah și Dumitrașco vătah** (idem, **ibidem**, 72). În secolele al XVI-lea și al XVII-lea, termenul **vătaf** (cu variante) este menționat foarte frecvent (vezi **DRH. B**, XXI, 55; Nicolae Stoicescu, **Curteni și slujitori**, 1969, 234). Termenul este, însă, folosit pentru denumirea unor funcții încă în secolul al XV-lea (vezi Stoicesou, **op. cit.**, 234, nota 99). În lexiconul lui Mardare Cozianul este înregistrat **vătah** „tocmitor de case" (ed. Crețu, p. 133/867); varianta **vatah** are sensul **приставникь** (p. 215/2804) (pristavnic). În **Anon Carans,** apare varianta **vetah**. Un derivat al acestui termen este **vătăjel** (din varianta **vătaș**) „vornicel; funcționar inferior la primărie" (**DM**). De la **vătaș** s-au creat nume da familie precum **Vătășescu, Vătășoiu** (**DOR**, 466). Toponimia cunoaște, de asemenea, termenul: **Vătași**, sat, jud. Olt; **Vătași-Banov**, cătun, com. Preajba, fostul județ Vlașca; **Vătășani**, vechi nume al satului Nenciulești, jud. Teleorman; **Vătășești**, sat, jud. Argeș (**MDGR**, V, 756-737). E. Janitsek înregistrează în **SMO** numele topic **Vătajnița** pe valea superioară a râului Șieu, în jud. Bistrița-Năsăud, și consideră că apelativul care stă la baza lui este ucrainean (p.115), **vataž, vatažok** „conducător" (p.149). Se știe, însă, că ucr. **vatah** vine din română. Cum în română, mai ales în Moldova, este și varianta **vataș**, aceasta trebuie considerată ca stând la baza formei ucrainene. **Vatajniță** nu poate fi, deci, decât creație românească de la **vataș** cu suf. **-oń + -iță**, cu sincoparea lui **o** și cu sonorizarea șuierătoarei. Tot aici trebuie încadrate, credem, numele topice transilvănene **Vatahaza** (<**vatah** + **haza** ung. „casă"), menționat la 1341 și în anii următori, până la 1839 (Suciu, II, 419); **Vathasomlyova,** menționat la 1251, iar în anii următori **Somlio, Somjó** (Suciu, II, 419); **Wathhaza,** menționat la 1471, în comitatul Timiș, și **Watahaza**, menționat la 1579, pe lângă Tg. Mureș (Suciu, II, 423).

Din datele prezentate reiese că **vătaf** (după Scriban forma mai veche era **vataș**, și se păstrează și acum în Serbia; la Giuglea-Vâlsan, 121, **vataș** are sensul „mai mare peste pescari") a avut sensul inițial „conducător, șef".

Originea termenului nu este lămurită. Laurian-Massim (**Glosariu**, 571) nu dau nici o indicație etimologică. Cihac (II, 451) îl crede ucrainean, **vataga, vatah**; rus. **vataga**; Tiktin (III, 1718) indica tătar. **vataha,** pol. **vataha,-tacha**, rut.-**táhs**, rus. **vataga**. Ruteanul **vatah** „Oberhirt", bulg. **vatah,-táf** „Werkführer", turc. **vattas**

Scanned with OKEN Scanner

„Hirt“ pare să-şi aibă originea în română. Candrea (1405) spune: „probabil de origine tătară: **vataha** 'ceată' (de unde pol., rut. **vataha**, rus. **vataga**); cuvântul a trecut din graiul ciobanilor noştri în limbile mai tuturor popoarelor cu care aceştia au venit în contact în migraţiunile lor“. Scriban (1395) consideră că vine din tc. arabic **vattas** „cioban“; din rut. a trecut la ruşi, **vataga. DM** (921), în mod surprinzător, îl mai prezintă ca fiind de origine ucraineană, **vataha**, sau pol. **vataha**. După Ciorăneacu, 829, **vătaf** este cuvânt cu origine îndoielnică, probabil din tăt. **vataha** „grup“. În limbile slave cuvântul ar veni din română. În **DR**, III, 191-193, Th. Capidan scrie că atestările mai vechi dovedesc faptul că „originea cuvântului în limba română este mai veche decât primele începuturi de influenţă turcă, pentru ca el să fi putut veni direct din turc. **vattas** 'păstor, cioban“. „Pare mai probabil că cuvântul va fi ajuns la noi prin tătari, în care limbă, în afară de înţelesul de 'adunare, grămadă de pescari pe ţărmul Mării Caspice', trebuie să fi avut şi pe acela întrebuinţat în terminologia pastorală la turci şi la noi“. De la români, cuvântul a trecut la ucraineni, cu sensul „şef al ciobanilor“, şi la poloni, cu sensul „turmă“; la poloni şi ruşi cuvântul poate fi un împrumut din ruteană“. Împotriva originii turceşti, la noi, a lui **vătaf**, pledează şi absenţa lui în limbile balcanice (lipseşte la sârbi, greci, albanezi sau la bulgarii din Macedonia. Unde este cunoscut la bulgari, termenul are sensul de „vătaful căluşarilor“). Termenul este tătar, cum a spus Miklosich. Densusianu, în **Aspecte** I, 177-178, scrie că **vătaf** face parte din „ierarhia superioară“ a terminologiei păstoreşti, alături de **baci** şi **scutar**. Consideră că este greu de făcut legătura de sens între cuvântul românesc şi tătarul **vataha** ceată“; poate că etimologia termenului păstoresc este alta: „originea turco-tătară a acestui cuvânt nu pare a fi sigură“ (178). Heinz Wendt, în **Die türkischen Elemente im Rumänischen**, Berlin, 1960, îl consideră pecenego-cuman, alături de **cioban**, **câşlă**, **saia** (ap. C.C. Giurescu, **Împrumuturi**, 206). Aceasta este şi părerea lui C.C. Giurescu (**op. cit.**), acceptată şi de N. Stoicescu (**op. cit.**): „... această ipoteză părea cea mai plauzibilă“, p. 233). Şi noi considerăm că posibilitatea originii pecenego-cumane este mai acceptabilă, dacă avem în vedere durata contactului dintre români şi pecenego-cumani, pe de o parte, şi răspândirea teritorială a termenului, pe de altă parte. Originea tătară este cu totul îndoielnică, iar cea turcă nu se poate susţine, cum am văzut, din motive de cronologie. Totuşi, cercetări noi ar putea dovedi originea românească a termenului, dintr-un ***uătaş (uoltaş)**, cf. versurile: **Alelei, holteii mei, cât zăr v-am dat de-aţi băut, Cu oile ce-aţi făcut?**) (Morariu, **Material**, 47). Amintim aici derivatul **vătăjie** „locul de la stână unde se fierbe laptele“ (Papahagi, **Graiul**, 236, din Budeşti-Maramureş).

Tot cu sensul „şef al stânii şi al ciobanilor“ sânt înregistraţi termenii **cap, târláş, sámeş, sămădău, dragomán, alivărant**.

Numai o simplă enumerare este suficientă să demonstreze că aceşti termeni nu au importanţa celor discutaţi mai sus,ei fiind folosiţi în arii restrânse.

Cap este înregistrat în **ALR SN**, II, h. 391, pct. 723: **cab dă târlă. „El ţine socotelile. Poate să aibă oi mai puţine decât ceilalţi“** (în note) şi pct. 833: **ăsta cáre are ¾o² mai múlt'e, cápu şopórulu.** Socotim că termenul este folosit

Scanned with OKEN Scanner

întâmplător; el nu caracterizează terminologia păstorească; se încadrează în fondul periferic. Totuşi, **şef de munte** şi **cap de munte** este „omul care poartă toată grija stânii" (la Mărginenii Sibiului) (Iordache, **Ocupaţii**, II, 97).

Târlaş este înregistrat în aceeaşi hartă, în pct. 172 (sudul Transilvaniei): **târláş**[u], de unde se pare că a fost dus în sudul Moldovei, pct. 605: **stăpânu, târlášu ŝel mári**, şi în sudul Dobrogei, pct. 987: **ĉorbagí¾** sau **stăpán** sau **târláś**[i]. În Argeş-Muscel „asociaţia câtorva gospodari cu oi mai multe, ca să formeze primăvara o stână, se cheamă **târlă**, iar asociaţii **târlaşi**". (Mara N. Popp, **BSRG**, 1933, p.241, nota 2). 0. Densusianu, în **Aspecte**, I, 165, îl citează din Vrancea (după I. Diaconu) şi din Rm Sărat (după I. Stoian) cu sensul „stăpânul mai bogat al unei târle". Din nordul Moldovei este înregistrat în **Glosar reg**. 74, dar cu sensul „păzitor de vite". Este, evident, un derivat românesc, din **târlă** + suf **.-aş**. În **NALR. MB. Date**, 39, **târláş** este „omul care stă la târlă, la stână". R. Vuia, II, 309-310, scrie „**Târlaşii** cu oi mai multe nu-şi însoţeau oile, pe care le încredinţau ciobanilor cu simbrie, ci rămâneau la gospodăriile lor şi numai la anumite ocazii veneau să-şi inspecteze turmele şi angajaţii şi să-şi ia în primire produsele". Îl găsim şi în Iordache, **Ocupaţii**, II,: „stăpâni ai unor sute de oi date în stână" (la ungurenii din dreapta Oltului) (p. 95); „stăpânii oilor" (în Ţara Bârsei) (p. 98); **târlaşii mari** din zona Bran şi Mărginimea Sibiului aveau câte 200-300 de oi, iar **târlaşii mici** câte 100-200 de oi", iar **coteţarii** erau stăpâni cu câte 10-12 oi în stână" (p. 28). **Coteţar** derivă, evident, de la **coteţ** cu suf **–ar**. Alte anchete semnalează prezenţa termenului **târlaş**, cu sensul „oier", pe Valea Bistriţei (**Buhalniţa**, 68); „stăpânul unei târle; cel care se îngrijeşte de oi", în Vrancea (**Vrancea**. 942) şi în Prahova (**Dâmbu**, 77), sau în Novaci, cu sensurile „proprietar de oi la o stână"; „persoană care altădată arenda munţii-păscătoarea"; „persoană cu oi în stână" (**Novaci**, 93), iar ca derivate, **târlaci** „cioban" (**Drăguşeni**, 102), sau „poreclă pentru ciobani" (**Valea Trotuşului**, 116) şi **târlăcie** „meseria de cioban" (**Drăguşeni**, 102).

Sámeş este înregistrat în aceeaşi hartă, în pct. 414, din nord-estul Moldovei: **scutáriu** şi, în note: **iel îi sámeşu**. S-ar părea că termenul este cu totul izolat, dar îl găsim înregistrat în **Glosar reg**., 61, din Hangu, jud. Neamţ, cu sensul „baciul stânii".. Pluralul **sameşii** cu sensul „martorii", ne este cunoscut din Ştefanelli, **Documente,** 265 (a. 1796). Se vede că aria termenului cuprinde nordul Moldovei şi Bucovina, dar nu poate fi vorba de o arie compactă, ci de insule în care **sameş** pare a fi adus de peste munţi. Termenul trebuie pus în legătură cu expr. **a lua sama** „a băga de seamă, a păzi, a fi atent". Cu alte sensuri, în Tiktin, Candrea, Scriban, **DM**, **DEX**. Derivă din **samă** „grijă, supraveghere" + suf. **–eş**.

În punctul 55 din nordul Banatului, h. 594, în note, citim: „Şefului păcurarilor i se zice **sămădău (-dăi)**". Cam din aceeaşi zonă îl foloseşte şi I. Slavici, în **Moara cu noroc**, ca nume propriu, şi Mihai Beniuc: **Ar trebui să-mi bag un sămădău Ca numărul duşmanilor să-mi ţină** (aici are sensul „contabil"). (Pentru alte exemple, vezi Tamás, 639). După S.C. Mândrescu, **Elemente ungureşti în limba română,** Bucureşti, 1892, 101, toate dicţionarele indică originea maghiară din **számadó**.

Dragomán este înregistrat în aceeaşi hartă, pct. 557 (în nordul Moldovei),

Scanned with OKEN Scanner

cu următoarea explicaţie a informatorului: „²el strînzi báni la sobán[i]; drăgomănia lu² ²esâ ´se terminä´ t¾ámna“ Lingviştii sânt de acord că termenul este de origine neogreacă, din **δραγουμάνος** „tălmaci“ (Tiktin, I, 570; Scriban, 445; **DM**, 260, cu sensul „vătaf, supraveghetor“; Ciorănescu, 300; H. Mihăescu, **Influenţa grecească**, 180). Schimbarea sensului s-a făcut pe terenul limbii române şi a fost determinată de funcţia însemnată pe care o are ciobanul ce răspunde de toată stâna. Termenul a fost înregistrat, cu acelaşi sens („conducătorul unei stâni“) şi în Rădăşeni-Fălticeni, în **Glosar reg.** 30. O reţea mai deasă de puncte în Moldova de nord va dovedi, probabil, că termenul nu este folosit întâmplător, dar că aria lui este destul de limitată. Este folosit şi în terminologia plutăritului (vezi Arvinte, **Terminologia**, 146).

Termenul **alivărânt** înregistrat în **ALR SN**, h. 391, pct. 386, cu sensul „persoana care are în seamă toată târla“ este un împrumut german relativ recent, din **Lieferant** „furnizor, -oare“. Din aceeaşi zonă (pct. cartografic 386 corespunde localităţii Marginea de lângă Rădăuţi) înregistrează George Muntean, în **Lexic reg.**, 1, 97, varianta **adivarant** „cel care are în grijă şi administrează stâna satului; e mai mare decât baciul“. Varianta **liverant** „negustor de cai“ este înregistrată de S. Pop, **DR**, V, 91 (la p. 94 se spune că poate veni prin filieră ruteană, iar la p. 203 se spună că varianta s-a putut realiza şi pe teren românesc). Din aceeaşi zonă, cuvântul este înregistrat şi de N. Smochină: **ai căruţî bunî şi cai graş ca di livărant** (**AAF**, V, 1939,47); în **Glosar**, 55, se prezintă ca nesigur sensul „negustor”. Varianta **liverant** „stăpân; târlaş“ a fost semnalată de Ioan Lobiuc, din Vatra Moldoviţei, jud. Suceava (în **RS**, XVIII (1972), 113). Înregistrarea termenului în zona Rădăuţi şi Vatra Moldoviţei cu acelaşi sens, ne duce la părerea că în zona muntoasă a Bucovinei termenul **liverant** (**alivărant, adivărant**) are o oarecare răspândire. Nu este un termen specific, ci a fost adoptat în sfera păstoritului sub influenţa limbii germane, probabil în primele decenii ale veacului al XIX-lea. Tot din zona Rădăuţi îl cunoaştem cu sensul „fecior care răspunde de organizarea unei / unor petreceri de sărbători“; are pl. **adivaranţ**.

Cârmaci era „omul care forma turme (în M. Călimani). El deţinea ustensilele de preparare a laptelui, tocmea şi îi angaja pe ceilalţi păcurari, urmărea bunul mers al oilor, în totalitatea lor, stabilea drepturile şi obligaţiile stăpânilor“ (Iordache, **Ocupaţii**, II, 97), iar în alt loc acelaşi cercetător prezintă varianta **cârmaş**, cu sensul „omul care poartă întreaga răspundere a turmei (în Călimani)“ (**ibidem**, 81). A fost consemnat şi cu înţelesul apropiat „conducătorul de stână; proprietarul turmei“ (Vuia, **Tipuri**, 82)

*

3. Cei mai importanţi termeni cu sensul „cioban, om de obicei angajat care paşte oile şi le păzeşte“ sânt **păstór, păcurár, ciobán, mocán** şi **ungureán**. Pentru cercetarea lor, ne vom folosi de **ALR SN**, harta 394, intitulată **Cioban**, şi de harta **Cioban** din **ALR I** (seria S. Pop), reprodusă de S. Puşcariu în **Limba română**, I. De la prima vedere, se pot contura două arii: cea de vest, mai mică, unde este folosit termenul **păcurar** şi cea de est şi sud, mai mare, a termenului **cioban**. În harta din **ALR SN** mai apar termenii **păstór, mocán**, şi **ungureán**. **Păstor,** înregistrat alături

Scanned with OKEN Scanner

de **cioban**, în pct. 228 din nord-estul Transilvaniei, are sensul „om care paşte oile toamna", pe când **cioban** înseamnă „om care are grijă de oi la stână". Distincţia dintre **ciobani (păcurari)** şi **păstori** este precisă. „Păstorii dorm numai pe afară, 'pe unde pot', nu oriunde ca ciobanii"; „păcurariul trebuie să fie curat şi deştept" (informaţie din Munţii Călimani, în **BSRG**. 1933, 324). **Mocán** întâlnit numai în două puncte cartografice, în sudul Moldovei şi estul Munteniei, are de fapt o arie mult mai mare (vezi harta din **ALR** I). Termenul **ungurean** apare izolat, dar şi aria lui este mai mare, după cum se va vedea.

Stratul cel mai vechi îl formează termenii **păcurar** (lat. **pecorarius**) şi **păstor** (<lat. **pastor**) Devenind sinonimi, ei acopereau aceeaşi arie lingvistică. Folosirea celui de-al doilea în terminologia bisericească a dus, în parte, la o diferenţiere, în avantajul termenului **păcurar**. Cu toate acestea, **păstor** „cioban",dar şi „crescător de vite", se foloseşte încă pe întreg teritoriul dacoromân, deşi cu o frecvenţă mai mică

Cea mai veche atestare a termenului **păcurar** este, probabil, din anul 1505 (Mihăilă, **Dicţionar**, 134; **DERS**, 169-170): „lui Toader Păcurar" (credem noi că aici termenul indică ocupaţia, nu este folosit ca nume propriu). Spre sfârşitul secolului al XVI-lea, termenul este folosit în **Palia de la Orăştie** (1582) o singură dată (vezi Florica Dimitrescu, **op. cit.**, 200). În secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, **păcurar** apare frecvent şi în documente şi în texte literare. A. Veress îl citează din anii 1668, 1786. Un **păcurar** este personaj al uneia dintre fabulele lui Esop: **Un păcurariu păştea oile pre lângă mare (Cărţile populare**, I, 190). Un altul este pedepsit de Mihai Viteazul pentru că i-a tăiat capul lui Andrei Bathori: **Păcurariul deaca tăie capul lui Batâr Andreiaş, şi-l duse la Mihai-cum spune scriptura că: cu ce măsură vei măsura, ţi se va măsura, deci Mihai-vodă zise de tăie capul păcurariului...(Cronicari munteni**, I, 134-135). Spre deosebire de **păstor, păcurar** este bine reprezentat în antroponimie şi toponimie. Un **Păcurar** şi, acelaşi, **Păcurariu** vel vornic, este amintit într-un document de la 1588 (Ştefanelli, 431) şi, probabil, acelaşi apare într-un document din 1589 (Bălan, I, 105-106; nu este citat de N. Stoiceseu în **Dicţionar**). În secolul al XVII-lea numele apare de multe ori: **Păcurar**, la 1625 (Bălan, I, 192), **Păcurariu**, la 1626, şi un sat **Păcurăreşti** la 1628, în Moldova (**DRH**, A, XIX, 708). Şi în **DOR**, 344, se înregistrează numele, cea mai veche atestare antroponimică fiind din anul 1574 (**DIR**, A, 16, vol., III, 29), **Păcurariu**. N.A. Constantinescu spune că „sensul corect se menţine în Ardeal, cel recent, 'negustor sau lucrător la păcură' este greşit în loc de **păcureţ, păcură**" (**DOR**, 344). Precizăm că **păcurar** „negustor sau lucrător la păcură" nu este un sens nou, ci un alt cuvânt, derivat de la **păcură** „ţiţei brut", „exploatare de ţiţei" (<lat. **picula**). Menţionăm aici că **păcură**, cu sensul de mai sus este un cuvânt atestat la 1440 (vezi Mihăilă, **Dicţionar,** 134), ceea ce dovedeşte vechimea şi prezenţa sa neîntreruptă în limbă. Un derivat **păcurar** „negustor sau lucrător la păcură" putea să apară şi să existe în paralel cu **păcurar** „cioban". Cât despre **corect** sau **incorect**, nu este potrivit să facem astfel de aprecieri câtă vreme limba creează un derivat şi îl acceptă ca atare, indiferent dacă el este sau ajunge omonim cu altul.

Scanned with OKEN Scanner

În toponimie, termenul este de asemenea cunoscut. Iorgu Iordan, în **Toponimia**, 226, citând numele de locuri **Păcurari** (cartier în Iaşi), **Păcurarul** (Hârlău), **Izvorul-Păcurarului**, **Pădurea-Păcurarului** (Muscel), **Păcurăreşti** (Bârlad), scrie: „**păcurar** 'cioban' (<lat. **pecorarius**) şi **păcurar** 'cel care extrage sau vinde păcură'; ambele sînt posibile ca toponimice". Precizări mai importante din punct de vedere etimologie se fac mai departe (526-527), în **Păcurari** (Iaşi), **Pădurea Păcurarului** şi **Stâlpişul Păcurarului** (Muscel) având „a face cu **păcurar 'cioban, păstor'**, nu cu omonimul acestuia, care înseamnă 'cel ce scoate păcură din pământ'". La acestea se adaugă **Păcurăreşti**, **Păcureşti** (Bârlad) sau numele străzii **Păcurari** din Iaşi, care era în trecut un „drum al oilor" (Pentru **Păcurar** în toponimie, vezi şi **MDGR**, IV, 643-644; Gonţa, **Locuri**, 184). În antroponimie, cuvântul are o mare prezenţă. Astfel, în documentele Moldovei dintre anii 1529 şi 1625 (Gonţa, **Persoane**, 541) apare de aproape 40 de ori. Termenul este bine reprezentat în poezia populară, de unde dăm câteva exemple: **Numai mândrul păcurariu ce şedea colo-n umbrariu** (Eminescu, VI, 238); **Strigă duşmanii la noi ca păcurariul la oi** (Jarník-Bârseanu, 275); **Păcurar cu uoi băluţe** (Alexici, 116); **Feciorăşii de la noi Toţi îs păcurari la oi** (Bârlea, I, 292); **Păcurar cu oile, Calcete nevoile** (idem, II, 72); **Păcurar la oi am fost, Fetele nu mă cunosc** (idem, II, 260); **Să omoare pe unul, Pe păcurarul mic** (Fochi, **Miorița**, 674); **Este-un păcurari Şi doi lotri mari** (idem, **ibidem**, 715); **Să-i strig păcurariului Să-şi întoarcă oile** (F. Tr., II, 43); **Păcurar cu oi băluţă, Nu ştiu dacă ai drăguţă** (Oancea, 345). Este întâlnit şi în basme: **Şi-şi făcură păcurarii cruce şi plecară la pârâu** (Reteganul, 17); **Merse mai încolo şi se întâlni cu păcurarul...** (idem, 44). Aşa cum arată **ALR**, termenul este cunoscut în sudul Banatului: **Moşî spuńe, când am fost noi păcurari, cânçicu Jîiului** (Petrovici, **Almăj**, 66). I. Budai-Deleanu foloseşte termenul în **Ţiganiada: Păcurariul mulge-oile sale în toate zile...** (**Opere**, I, 290, strofa 128; vezi şi strofa 130). Despre starea socială a păcurarului, ne informează E. Precup: „Păcurarii care îngrijesc oile sânt slugi băgate cu simbrie din partea proprietarului" (**op. cit.**, 7). În unele locuri din Transilvania, se foloseşte varianta fonetică **pecurar**, în care nu a avut loc velarizarea lui **e** precedat de labială (ca în dialectele aromân, meglenoromân şi istroromân): **pecurariu** (Marienescu, 157); **Un pluguţ cu patru boi, Pecurar cu multe oi** (Pompiliu, 128); **Pecurariul strein** (titlu, în Fochi, **Miorița**, 574); **Da nu-s vânturele Că-s pecurariu** (idem, **ibidem**, 680). Derivatul **păcurăraş** este cunoscut, de asemenea, în Transilvania: **Sântu-ş trei păcurăraş** (idem, **ibidem**, 559, din Oaş; vezi şi T. Papahagi, **Graiul**, 228; **FD**, VII, 209).

Despre **păcuraş** „păcurar" (pe care-l găsim şi în Fochi, **Miorița**, 974), Şt. Paşca, în **DR**, VI, 474, şi autorii **DLR**, p. 225, cred că vine din **păcurăraş**, ceea ce nu este exclus, dar admitem şi posibilitatea derivării din pl. **păcure** „oi" cu un sing. ***păcură** (< lat. **pecus,-oris**), de unde vin toponimicile **Pakurafalwa** şi **Pakwra** atestate în 1516, 1518, 1521 (Drăganu, **op. cit.** 287) şi tot de aici **păcurime** (în **DLR.P**, 226, „oi multe la un loc, turmă de oi", după **AAF**, VI, 298, din **păcure** + suf. **-ime**) în **AAF**, VI, 218, **DLR.P**, 225, înregistrează **păcure**, s.f. pl. (învechit şi regional), („Turmă de) oi, animale, vite" (după Cihac, I, 199, menţionat după

Scanned with OKEN Scanner

Codrescu, **Dialoguri,** 1859) şi, suspect, **păc**, pl. **păcuri** (după „Revista critică", II, 48). Pluralul **păcuréle**, atestat la I.Budai Deleanu, **Opere**, I, cap. VII, strofa 79, p.187 (**Ca droaia de lupi când apucă La mandra cu slabe păcurele Şi păstorii nu ştiu să le-aducă Vreun ajutoriu**...), înregistrat în **DLR.P.**, 226, ca s.f. pl., este o formă diminutivală, de la un singular necunoscut ***păcurică** (<**păcure** + suf **-ică**) sau ***păcureá**. Considerăm că **păcure** (***pecure**) a avut o răspândire mai mare de vreme ce în dialectul aromân este cunoscut derivatul **picuroane** (**DDA**, 841), care trebuie derivat, desigur, din forma neatestată ***picură** + **-oń, -oańe**. Presupunem că este indiscutabilă existenţa unei forme de singular ***păcură**, de vreme ce există pluralul **păcure**. Derivatele **păcuraş** şi, mai ales, **păcurime** demonstrează folosirea unui substantiv ***păcură**, care putea să aibă pluralul în **-e** sau în **-i**, deci **păcure** sau **păcuri**. Aici adăugăm şi derivatul **păcurei** (pl.): **Sânt vreo tri turme de oi şi vreo opt păcurei** (Bilţiu, **Colinde**, 112; vezi şi **passim**), dar nu găsim un sg. **păcurărel**. Variantă a lui **păcurei** este **păcărei**: **Sânt tustrei păcărei Cu oiţe după ei** (idem, **ibidem**, 107). Derivatul **păcurăroń** este cunoscut şi în Ţara Oaşului: **Îmblă-ş doi păcurăroń** (Fochi, **Moriţa**. 556); **Şedu-ş doi păcuraroń** (idem, **ibidem**, 556). Iar **păcurăroi,** în **DLR.P**, 225, considerat ca regional, este cunoscut şi în Maramureş, Oaş, Ugocea, centrul Transilvaniei (T. Papahagi, **Graiul**, 228; Scurtu, **Ugocea**, 298; Fochi, **Moriţa**, 555, 557, 558, 697): **Sânt vreo opt turme de oi Şi vreo opt păcurăroi** (Bilţiu, **Colinde**, 111).

În afară de exemplele date la **păcurărel**, în **DLR.P**, 226, citäm: **C-am avut şi noi Un păcurărel Frumos tinerel** (Fochi, **Moriţa**, 661); **Vin trei lei păcurărei Cu trei turme după ei** (idem, **ibidem**, 386); **Sântu-mi trei păcurărei** (idem, **ibidem**, 691); **Trei păcurărei Cu bonde de miei** (idem, **ibidem**, 611, vezi şi T. Papahagi, **Graiul**, 228; **FD**, VII, 209; Fochi, **Moriţa**. 570).

Derivatul **păcurărie** cu sensul „stână" nu este înregistrat de **DLR.P**, 226; îl menţionăm după **ALR SN**, II, h. 399, pct. 310: **să spárji păcurăí**[21] „se răscolesc oile, se strică stâna". Pentru adv. **păcurăreşte,** la exemplul din Teodorescu, citat în **DLR**, adăugăm: ...**se puse la umbra fagului şi beu odată apă păcurăreşte**... (**Reteganul,** 21); **Trage Guda haiduceste, Stăpânu păcurăreşte** (Timoc, 264). Pentru verbul **păcurărí** adăugăm, la exemplul dat în **DLR** (din Maramureş), un exemplu din Plata-Cluj: **Pe mine pământ nu puneţi Numai dragă gluga mea C-am păcurărit cu ea La cap drag fluierul meu C-am pacurărit cu el** (Fochi, **Moriţa**, 616) şi un exemplu din Rebra-Năsăud: **Noi de când păcurărim Noi că nu ni-am d-întrebat Care sântem dint-on sat** (idem, **ibidem**, 1006). Niculescu-Varone, în **op.cit.**, înregistrează numele de jocuri populare: **păcuraru, pecuraru, picuralu, pecurarașu** (din Baia Mare şi Rodna, 123), **păcuraru** (horă în Caţa, Târnava-Mare, 121) şi **Costea pecurarul** (din Banat, 46), **Hora păcurarului** (din Maramureş, 90). Termenul se întâlneşte şi în dialectele din sudul Dunării: ar. **picură,** cu derivatele: **picurárâţă** „păstorie", **picurăreáşte**, adv. „ciobăneşte", **picurăréscu, -eáscă** „păcurăresc", **picurăril'e** „ciobănie", **picurărlike** „idem", **picurăroáne** „păstoriţă", **picurăruşu** „ciobănel", **picuréscu, -eáscă** „picurărescu", **picuroańe** „picuăroańe" (**DDA.**, 841); mr. **picurár**, cu derivatele: **picurăreásă,**

Scanned with OKEN Scanner

picurárcă (Th. Capidan, **Meglenoromânii**, III, 221); ir. **pecurar** (Maiorescu, **Itinerar**, 116) „**pecurar**, plur. **pecurari**, **pecurar**, cum numesc ardelenii şi traco-românii păstorul de oi, în loc de turcescul cioban. Jeiunenii zic şi păstor"), **pecurâr** (Iosif Popovici, **Dialectele române**, 2, p. 133, cu sinonimele **ovţâr**, **oftâr**, **optâr**, **čobân**), **păcurar** (S. Puşcariu, **Studii**, III, 126). Termenul este cunoscut în maghiară ca împrumut din română, **pakulár** (Candrea, **Elemente**, 400), **pȃculār** (**ALR SN**, h. 394, pct. 192, 287).

Atlasul lingviatic român demonstrează că aria termenului **păcurar** se strâmtează datorită infiltrării în graiurile de peste munţi a sinonimului **cioban**, care şi-a creat chiar în interiorul ariei termenului **păcurar** câteva insule şi slăbeşte din interior rezistenţa vechiului termen de origine latină. Pe baza hărţilor se constată clar că **cioban**, după ce a devenit termen general în Moldova, Muntenia şi Oltenia, a pătruns în sudul şi sud-estul Transilvaniei, tocmai în zonele în care pendulările păstoreşti pentru iernat-vărat erau mai frecvente. Zonele de peste munţi cu păstorit local nu au permis, însă, termenului **cioban** să se extindă. Hărţile ne duc la concluzia că înlocuirea termenului **păcurar** prin **cioban**, proces în plină desfăşurare, se petrece de la sud la nord şl de la est la vest, cu pătrunderi mai adânci în sud şi având o largă zonă de interferenţă în estul şi sud-estul Transilvaniei. De la data anchetelor pentru **ALR** situaţia repartiţiei geografice nu s-a schimbat prea mult, cu observaţia că a crescut mai mult zona de interferenţă. Ceea ce s-a petrecut în mod sigur este lărgirea ariei insulelor din harta lui Sever Pop şi nu este exclus ca unele să facă, într-un viitor apropiat, contact cu graniţele zonei de interferenţă a celor doi termeni. Observaţiile noastre vor fi, probabil, confirmate de **Atlasul lingvistic român pe regiuni. Transilvania**. Încă o observaţie ar fi aceea că extinderea termenului **cioban** este ajutată de limba literară. Rezistenţa mare a termenului **păcurar** este în ariile periferice: Maramureş, Oaş, Crişana, Banat. Menţionăm că în anii 1928-1929, **păcurar** nu se mai întrebuinţa în graiul românilor dintre Timoc şi Morava (G. Giuglea, în **LIGC**, IV, 102). Combătându-l pe D. Caracostea, care a susţinut că **păcurar** a dispărut din Moldova şi Ţara Românească din cauza omonimiei cu **păcurar** „vânzător de păcură", părere acceptată de Sextil Puşcariu în **Limba română**, I, 1940, Romulus Vuia, în **Tipuri de păstorit**, 42, nota 7, crede că dispariţia termenului **păcurar** în Ţara Românească şi Moldova nu se explică prin omonimie, ci prin influenţa limbii turceşti, mai pronunţată în principate decât în Transilvania: „Dovadă este faptul că şi în Transilvania termenul de **cioban** a pătruns îndeosebi în zona păstoritului transhumant, ai căror locuitori au suferit şi ei, în drumurile lor de pendulare, aceeaşi influenţă. În schimb termenul de **păcurar** s-a păstrat în Transilvania tocmai în regiunile lipsite de drumuri de pendulare îndreptate înspre celelalte două ţări române". Acceptăm această părere, cu precizarea că ea a fost exprimată întâi de O. Densusianu, în **Aspecte**, I, 175, unde se constată că **păcurar** „a cedat din teren" în avantajul lui **cioban**, datorită comerţului cu turcii. Explicaţia lui Caracostea este respinsă de Densusianu: în trecut nu se scotea păcură decât în puncte izolate şi termenul nu se putea răspândi. Densusianu crede chiar că **cioban** ar fi pătruns la noi înainte de venirea turcilor datorită transhumanţei

Scanned with OKEN Scanner

păstorilor români (**op. cit.**, 176).

Cu privire la originea termenului **cioban** au fost exprimate puncte de vedere diferite. Heliade în **Vocabular**, 310, şi I. Maiorescu, în **Itinerar,** îl consideră termen turcesc. Laurian şi Massim încadrează cuvântul în **Glossariu**, 147-148, considerând că trebuie de stabilit dacă este un împrumut din tc. **cioban** sau dacă nu cumva este un cuvânt românesc. Turcii nu sânt buni păstori şi ar fi de mirare ca de la ei să fi împrumutat românii un cuvânt atât de important. Apoi cuvântul **cioban** se întâlneşte la românii „mai din toate părţile, pre când cuventele intrate în românesce din turcesce nu-s, de regulă, cunoscute decât numai în unele părţi locuite de români". Încercarea de a demonstra că **cioban** ar veni din **cibu, ciubu, ciobu** „vas", „vas în care se mulge şi se ţine laptele de oi" nu a fost luată în seamă de nimeni. Cihac discută cuvântul la elementele turceşti (II, 565), prezintă derivatele **ciobancă, ciobănesc** adj, **ciobăneşte** adv., **ciobănesc** vb., şi numele de localităţi **Cioban, Ciobănaş, Ciobăneşti, Ciobani, Ciobănoaie**. Hasdeu considera cuvântul mai întâi ca element autohton, în „Col. Tr.", 1874, p. 103-104, dar în **Etymologicum, 3**, 142, îl consideră persian adus la noi de pecenegi şi cumani. Tiktin nu se poate decide asupra originii, de aceea îl crede turc., alb., serb etc. (I, 354). În **DA**, litera C, 436, se scrie: „Nu e nevoie să considerăm, ca Hasdeu [...], acest cuvânt ca un împrumut dinainte de venirea turcilor, de la turani (pecenegi sau cumani), ci marea lui răspândire pe teren românesc se explică prin transhumanţa păstorilor de oi, mai ales a mocanilor. E posibil ca noi să-l fi primit de la bulgari [...] şi dispariţia vechiului **păcurar** (păstrat încă în regiunile nepetrolifere) să se datorească omonimiei cu **păcurar**, derivat din **păcură**". Candrea consideră cuvântul ca fiind turcesc (268); la fel se spune şi în **DM** (145). Indicaţii mai complete prezintă Scriban (261), deşi consideră termenul tot turcesc. Părerea lui Hasdeu că **cioban** ar fi pecenego-cuman nu a fost acceptată nici de O. Densusianu (**Aspecte,** I, 175). Faptul că termenul a fost atestat târziu fiind un însemnat argument în acest sens. Totuşi, soluţia propusă de Hasdeu pare a fi cea corectă, termenul putând fi turcic (pecenego-cuman). La argumentele aduse de C. C. Giurescu, în **Împrumuturi cumane în limba română**: **odaie** şi **cioban,** vom aduce şi noi unele care demonstrează vechimea termenului în limba română. Dacă ţinem seama de faptul că pecenego-cumanii* au locuit în Moldova şi în Muntenia, apoi şi în Transilvania, timp de trei veacuri şi jumătate, de pe la 900 până la 1241, la venirea tătarilor, când statul lor era distrus, rămăşiţe ale lor trăind, însă, în Transilvania până pe la sfârşitul sec. al XVII-lea, originea propusă de Hasdeu şi susţinută de Giurescu este posibilă. Prima atestare în documente

---

* Asupra relaţiilor noastre cu cele două neamuri turcice, se pot consulta cu folos: Dr. Ioan Ferenţ, **Cumanii şi episcopia lor**, Blaj, 1931; P. Diaconu, **Les Petchénègues au Bas Danube**, Bucureşti, 1970; Miron Constantinescu, **Modul de producţie tributal şi orânduirea tributală**, Bucureşti, 1973; Const. C. Giurescu, **Formarea poporului român**, Craiova, 1973, 134-135; I. Donat, **La vie pastorale chez les roumains et ses problèmes**, în „Dacoromania", I, Freiburg, 1973, 78-103.

Scanned with OKEN Scanner

românești a termenului ar fi, după Giurescu, într-un act din vremea lui Vlad Călugărul (1482-1495), unde se vorbește despre satul **Ciobănești**, iar a doua, din 1646, ca nume de persoană, într-un act inedit din ținutul Putnei (212). În realitate, **prima atestare în documente românești** este ca nume de persoană, la 1390: **Cioban**, jupan în sfatul domnesc, într-un document de la Mircea cel Bătrân (**DRH.B**, I, 583), deci cu un secol înaintea atestării semnalate ca **prima** de către C.C. Giurescu. **Ciobănești,** ca nume de sat, apare în 1502 (probabil fostul raion Olțetu, în **DIR.B**, I, 12) și **Cibănești** (probabil **Ciobănești**, azi la Gănești, jud. Vâlcea, în **DRH.B**, II, 501). În a doua jumătate a secolului al XVI-lea este cunoscut numele domnitorului **Mircea Ciobanul**, pe care C.C. Giurescu îl scapă din vedere. Mai amintim numele de persoană **Cioban**, din Țara Românească, menționat la 1626 (**DRH.B**, XXI, 491), apoi numele menționate în documente moldovenești ca persoane diferite la 1562, 1586, 1603, 1606, 1609, 1614 (Gonța, **Persoane**, 110), la 1628 (**DRH.A**, XIX, 654), numele lui Constantin poreclit **Ciobanul**, mare sluger în Moldova, la 1667-1669 (Stoicescu, **Dicționar**, 379), supranumele **cioban** din tara Oltului:„**Ciobani** li se zice locuitorilor din Dejani de către cei din Breaza" (Pașca, **Nume**, 206; aici este amintit numele **Choban** menționat la 1633, 1680; apoi supranumele **Ciobănél**, **Ciobănei**). **Cioban,** ca nume de persoană, este cunoscut în Albac (**GS**, II, 67); numele **Mircea Ciobănaș**, cunoscut în baladele noastre populare, apare și în folclorul românilor din Jugoslavia (Sandu-Timoc, 288; tot aici apare și numele legendar **Gruia Ciobanu**, 295). Alte informații în legătură cu **cioban**, sau derivate, în onomastică, prezintă N. A. Constantinescu, în **DOR**, 239. Concluzia la care ajunge C.C. Giurescu este următoarea:„Ni se pare greu de admis [...] un împrumut de la turcii osmanlâi a cuvântului **cioban**. **N-a existat un contact strâns între noi și aceștia în domeniul păstoritului în prima jumătate a secolului al XV-lea, care să justifice un atare împrumut** (subl. aut.). Nume topice ca **Turcinești** și **Turcinovți**, sat în apropiere de Strehaia, azi dispărut; **Turcinești,** sat probabil în Gorj, **Turci** vamă (Brașov), menționate între 1400 și 1430 (**DRH.B**, I, 581), nu pot vorbi despre turcii osmanlâi, ci de populații turcice mai vechi, dacă nu cumva au alte explicații. Cu atât mai puțin s-ar putea admite împrumutul turcesc acum când am prezentat atestarea numelui de persoană **Cioban** la sfârșitul secolului al XIV-lea*. Vom sublinia, însă, că **cioban** este cunoscut ca nune de loc și nume de persoană cu aproape două secole mai înainte de 1390, anume la 1202-1203, **Subanca**, localitate pe Crișul Alb, aproape de Adea (Suciu, II, 404), **Shubanca**, **Schubanca** "Ciobanca" (Drăganu, **Românii**, 299; Popescu-Sireteanu, **Vechi nume rom.**, p. 81, nume de persoană atestat în **Regestrum de Várad** la 1221, **Chobanka**, a. 1267, **Chobancz**, a. 1272 (Drăganu, **op.cit.**, 123, nota 2). Apoi adăugăm numele topice **Ciobăniș** (**Ciobănașu, Ciobănaș**, ung. **Csobános**), cătun al satului Sânmartin, în zona Ciuc, nume relativ nou față de **Ciubanca**, ung. **Alsócsobánka**,

---

* C.C. Giurescu consideră că pe lângă **cioban** și **odaie**, poate și **câșlă** și **saia** sânt de origine pecenego-cumană. La acestea, Ion Donat adaugă termenii **arman** și **tizic** (în **LR**, XIII, 1964, nr.6, p. 616, nota 6).

Scanned with OKEN Scanner

zona Dej, înregistrat la 1314: **Chubanka** la 1378; **Chabanka**, 1554; **Alsochyobanka**, 1616; **Csobanka** etc., sau **Ciobăncuța**, ung. **Felsöcsobánka**, în aceeași zonă, la 1554, **Chyobanka**, 1560; **Felsö-Csobánka** etc. Ambele localități prezente în documente până în vremea noastră (Suciu, I, 149, 151), azi **Ciubanca** și **Ciubăncuța** din jud. Cluj. Numele de familie **Csuban de K. Vissó** este înregistrat de I. Pușcariu (**op. cit.**, partea II, 68). Și **MDGR**, II, 411-413, înregistrează nume topice derivate de la **cioban**: **Ciobani**, sat în jud. Argeș; **Movila-Ciobanilor**, movilă, în jud. Tulcea, com. Agi-Ghiol: „S-a numit așa, pentru că aici își făceau colibe ciobanii ardeleni, care își aduceau oile să ierneze"; **Ciobanisa**, sat, jud. Constanța, com. Agemler, și **Ciobanisa-Bair**, deal; **Ciobanisa-Dere**, vale, jud. Constanța; **Ciobanul**, câmpie, com. Orevița, jud. Mehedinți, deal jud. Bacău, pisc și vâlcea, jud. Olt, pod, în fostul județ Vlașca, peste Valea Milcovului; **Crucea-Ciobanului**, loc izolat, com. Măgura, jud. Buzău; **Gârla-Ciobanului**, gârlă, jud. Tulcea; **Mormântul-Ciobanului**, loc izolat, com. Săraţi, jud. Buzău; **Pescăra-Ciobanului**, pescărie, jud. Tulcea; **Pârâul-Ciobanului**, pârâu, jud. Botoșani; **Teiul-Ciobanului**, loc izolat, jud. Buzău; **Valea-Ciobanului**, în jud. Ialomița și în com. Goleşti, jud. Muscel; **Vălceaua-Ciobanului**, vălcea, com. Salcia, jud. Teleorman; **Drumul-Ciobănelului**, jud. Teleorman; **Ciobăneşti**, sat, com. Găneşti, jud. Vâlcea; **Ciobăneşti**, loc de fânețe, com. Mioveni, jud. Muscel; **Ciobăniţa** sau **Pietrosul**, pârâu, Liteni, jud. Suceava; **Ciobănoaia**, cătun, com. Lipia, jud. Buzău; slobozie a cătunului Nisipul, jud. Buzău, pe **Valea Ciobănoaia**; vechi schit de lemn, pe **Valea Ciobănoaia**; deal și vale în com. Lipia, jud. Buzău; **Ciobănuşul** sau **Ciubănuşul**, sat, com. Brusturoaia, pădure și pârâu, jud. Bacău; **Ciobălaia***, pârâu și vale, com. Văculești, jud. Botoșani; **Ciobălăul**, iaz, în satul Văculești, jud. Botoșani; **Ciobântăul**, vale, jud. Teleorman (se poate ca acest ultim exemplu să aibă altă explicație decât cea propusă de noi, prin **cioban**). Citățm și **Schela Ciobanului**, în Călăraşi-Dolj (**GS**, VII, 239), **Ciobanul**, loc de conac în Muntenia (la Radu Greceanu, în **Cronicari munteni**, II, 80), sau **Strunga-Ciobanului**, curmătură în Munții Făgărașului (Petrovici, **Studii**, 230, nota 47). Astăzi sânt cunoscute localitățile **Ciobanu** și **Ciobăniţa** (jud. Constanța), **Ciobăneşti** (jud. Argeș), **Ciobăniş** (jud. Harghita), **Ciobănoaia** (jud. Buzău), **Ciobănuş** (jud. Bacău). În Oltenia sânt numeroase nume topice **Ciobanu** (sat, parte de sat, munte, ogaș, deal), **Ciobănaşu** (ogaș), **Ciobăneşti** (loc, fântână, deal, sat și parte de sat, cartier al orașului Motru și al or. Balș), **Ciobăníe** (parte de sat), **Ciobănoaia** (măgură, loc, gâldău), **Ciobănoaica** (izlaz), **Ciobănóii** (parte de sat), **Cibanu Mare**, **Cibanu Mic**, **Cibanu Nemțesc**, munți la Novaci (forme slavizate) (DTRO, 2, 106-107). Din Banat cunoaștem numele topice **Ciobăniţa** (poiană cu stâni în Mehadia) și **Ciobeni**

---

* Cu privire la denumirea aceasta, și **Ciobălăul**, ele își au originea în porecle. Într-o zonă apropiată, Siret, **ciobălău** se folosește ca poreclă, cu încărcătură depreciativă, la adresa unei persoane care a practicat sau practică ciobănia. Suf. **-ălau**, ca în **băbălău**, **fătălău**, **frecălău**, **mocălău**, **mutălău**, **păpălău**, **prostălău**, **tescălău**, **tontălău**, **trănclău**, **zăngălău**, **zurgălău**, scoate în evidență tocmai atitudinea depreciativă a vorbitorului.

Scanned with OKEN Scanner

(teren în pantă, arabil, în Vărădia) despre care în DTB, II, 58, se spune că s-ar explica printr-un nume de grup **Ciobeni** de la un antroponim **Ciobu**).

Cioban se foloseşte ca nume în onomastica animală: **Şiobănică** (citeşte: **Şobănică**), nume de bou, în Cigârleni-Lăpuşna (**AAF**, II, 144), **Ciobănică**, nume de câine la mocanii din Dobrogea (**AAF**, VII, 14), **Ciobănilă**, nume al unui câine ciobănesc (Voiculescu, II, 36). În Transilvania şi Banat, **Cioban** este nume de câine (Reteganul, 158; **GS**, VII, 153; **MCD**, I, 141) sau şi nume de bou (Paşca, **Nume**, 357). În Hărman-Braşov termenul se foloseşte ca supranume al ciobanului (**Philologica**, II, 57). Astronomia populară cunoaşte, pentru planeta Venus sau Luceafărul de seară, numele **Steaua ciobanului** (Dan, 22, 192) şi **Ciobanul cu oile** pentru Constelaţia Lirei. Pentru planta numită în ştiinţă **Thlapsi arvense**, în limba română sânt denumirile **plosca ciobanului**, **taşca ciobanului**, **tăşculiţa**, **tăşcuţa** sau **traista ciobanului** (Borza, 169). Z. Panţu înregistrează numele **spanacul ciobanilor sau al stânilor** pentru planta numită **Chenopodium Bonus Henricus** (**op. cit.**, 266), iar pentru **Dipsacus silvestris** şi **Dipsacus pilosus** acelaşi autor înregistrează numele popular **varga păstorului** sau **varga ciobanului** (330; vezi şi Borza, 60). Cunoaştem şi **iarba-ciobanului**, **măciuca-ciobanului**, **varga-ciobanului** (Ioniţă, **Metafore**, 157).

Reţinem numele de dansuri populare **Bătuta ciobănească** (Niculescu-Varone, 21), **Ciobănaşul**, horă în Dobrogea, **Ciobăneasca** şi **Ciobăneşte**, jocuri (idem, 43-44), **Ciobanul**, horă în Bucovina (idem, 44), **Hora ciobanului** (idem, 67), **Sârba ciobănească**, în jud. Braşov, şi **Sârba ciobanilor**, în Răşinari-Sibiu (idem, 132-133), **Ciobănaşul**, joc al mocanilor din Dobrogea (**AAF**, VII, 16), **Ciobăneasca**, dans popular (Costăchescu, **Cântece**, 458) şi cântec popular din Dobrogea (**AAF**, VII, 26), şi, în sfârşit, jocul de copii numit **de-a ciobanii** şi **cioban** (**AAF**, VII, 104, din Bihor). Întrucât se crede în mod obişnuit că **cioban** apare rar în Transilvania, vom arăta, prin exemple, cum că în poezia populară transilvăneană termenul este folosit destul de frecvent: **Să dau iarbă la juncani Gurița la doi ciobani** (Eminescu, VI, 157); **Măi ciobane de la oi, Măi ciobane măi** (idem, 239); **Mult mă mir, cioban, de tine** (Jarník-Bârseanu, 383); **Scoal', cioban, nu mai durmi** (Bibicescu, 213); **În țara Hațegului, La biertu împăratului, Unde-şi beau ciobanii banii** (idem, 268); **Cioban cât am fost la oi N-aveam grijă de nevoi** (Precup, 33); **Ciobanul care-i cioban Nu mere-acasă şuhan** (idem); **C-am un bădiță cioban** (**F. Tr.**, I, 484, din Cluj); **Pe izvor, pe izvoraş, Chiutea un ciobănaş** (**F. Tr.**, II, 24, de pe Târnave); **Sânt cioban şi cânt mereu** (**ibidem.**, II, 216, Făgăraş); **Vin ciobanii de la munte, Vin ciobanii, măi** (Oarcea, 52); **Sânt cioban la oi la munte** (idem., 100); **Ciobănaş la două stâni, N-ai nici oi şi n-ai nici câini** (idem, 117); **Tu te duci iar cu ciobanii, Da eu rămân cu duşmanii** (idem, 132); **Badea-n munte cu ciobanii, Eu acasă cu duşmanii** (**F. Tr.**, II, 394, Sibiu); **Mâncate-ar lupii, cioban** (**ibidem.**, 410, Sibiu); **Ne-am pune ciobani la oi** (**ibidem.**, 436, Orăştie); **Să mă sui pe bolovan, Şi să strig la un cioban** (**ibidem.**, 510, Banat). Punctele 65, 75 din Banat cunosc termenul **cioban**, nu **păcurar**. **ALR SN**, h. 394, înregistrează termenul **čóbanin**, pl. **čóbani** în pct. 37, la populaţie de limbă sârbă, iar E. Petrovici, în **AAF**, III, 98, înregistrează adv. **ciobăneşte** pe Valea

Scanned with OKEN Scanner

Almăjului: **Aaa, tu sći să şuieri śobăńéśći?** Variantele **Mioriţei** confirmă situaţia prezentată în hărţi, cu privire la Transilvania: **Lăsaţi-mă, fraţi ciobani, Să-mi iau trişcuţa la mână** (Fochi, **Miorița**. 577, din Leşu-Năsăud); **Ciobanul cel credincios Spune fraţilor duios; Dar ciobanul bea şi zăr Şi tot e mai frumuşăl** (idem, **ibidem**, 581, Romuli-Năsăud); **Şi tri ciobănaşi ai mei Mă vor căuta şi ei** (idem, **ibidem**, 587, Piatra-Chiuza-Năsăud); **Trei turme de miei Cu trei ciobănei** (idem, **ibidem**, 585, Sebiş-Bistriţa); **Mândri ciobănaşi Din fluier doinaş** (idem, **ibidem**, 585, Crişţur-Şieu-Bistriţa); **Ş-acoló sânt trii ciobănei** (idem, **ibidem**, 713, Ibăneşti-Reghin); **Suntu-i ciobănei Cu nouă turme de oi** (idem, **ibidem**, 699, Sâncul-Mediaş); **N-aţi văzut pă ciobănaş** (idem, **ibidem**, 617, Schiopeni-Turda). În sudul Transilvaniei este o zonă în care termenul **cioban** a pătruns mult spre nord. Vom constata că văile Oltului şi Jiului sânt marile porţi din sud prin care **cioban** a pătruns dincolo de munţi. Constatarea este confirmată nu numai de **ALR**, ci şi de folclorul poetic: **Ciobanule bace, Dă-ţi oile-ncoace** (Fochi, **Miorița**, 697, Mohu-Sibiu); **Nouă ciobănei Cu vătaful lângă ei** (idem, **ibidem**, 701, Boarta-Sibiu); **Trei feciori ciobani** (idem, **ibidem**, 691, Scoreiu-Sibiu) **Mândru ciobănaş** (idem, **ibidem**, 682, Clopotiva-Haţeg); **Mergu-şi nu-şi mai mergu Doi trei ciobăneiu** (idem, **ibidem**, 682, Clopotiva); **Atunci ciobănel Din gură-mi grăia** (idem, **ibidem**, 684, Clopotiva); **Merg trei ciobănei C-o turmă de oi** (idem, **ibidem**, 686, Coroeşti-Haţeg); **Tri turme de miei Cu tri ciobănei** (idem, **ibidem**, 688, Vulcan-Petroşeni); **Trei ciobani cu oiu** (idem, **ibidem**, 691, Mada-Orăştie); **Şi vo nouă ciobănaşi Şi iar cu vatavu zăce** (idem, **ibidem**, 696, Jina); **Şi şasă ciobănei** (idem, **ibidem**, 695, Purcăreţi-Sebeş). Se observă că în Banat se exercită presiuni împotriva termenului **păcurar** nu numai din nord-est, ci şi din sud, din zona Almăjului şi din graiurile sârbeşti care vor fi avut aici o oarecare influenţă în răspândirea termenului **cioban**. Harta 2 ne indică şi în Crişana câteva puncte în care **cioban** a fost dat ca răspuns în loc de **păcurar**. E. Petrovici înregistrează termenul **cioban** şi la moţii din Scărişoara (**AAF**, V, 115, nota 1). Dar a fost înregistrat şi în Oaş (**FD**, VI, 217) şi în Ugocea unde i se acordă preferinţă, uneori, faţă de **păcurar** (Scurtu, **Ugocea**, **AAF**, VI, 268, 281). **Cioban** apare paralel cu **păcurar** şi în poveştile lui Reteganul: **El nu ştia de Aflatul ciobanilor** (17); **Iarna. vara, era cu ciobanii...** (17). **Cioban** nu este înregistrat în **Lexiconul de la Buda**, de unde deducem că acum 200 de ani nu era un termen atât de frecvent în graiurile de peste munţi. La răspândirea actuală a termenului a contribuit şi contribuie, în afară de poezia şi cântecul popular sau contactul direct în unele zone, şi literatura beletristică. O influenţa deosebit de mare, greu de apreciat acum, în răspândirea termenului în Transilvania au avut poeziile populare culese de Alecsandri. Nu neglijăm nici proverbe ca **Lupul cioban oilor, unde s-a mai pomenit?** (Golescu, 100), sau expresii ca **a avea cioban, a pune cioban, a se băga cioban**. Uneori termenul este sinonim cu **oier**, **stăpân**, dar această, sinonimie este limitată teritorial (**ALR SN**, II, 391, pct. 899; **ĉobánu**; şi în note; **iel are mai multe şî iel le păzéşte pă toate**, şi pct. 836; **ĉobánu, ca stăpân al stânii**). Cu totul izolat, **cioban** înseamnă şi „porcar": **Măi, ciobane, măi, De când ciobăneşti Şi porcii păzeşti** (Giuglea-Vâlsan, 177) sau, cum am văzut, „herghelegiu". Pentru a se vedea că **păcurar** a dispărut cu totul din graiurile de la

Scanned with OKEN Scanner

est şi sud de munţi, vom preciza că acest termen în variantele **Mioriţei** apare o singură dată în Basarabia (Fochi, **Miorița**, 974)* şi niciodată în Muntenia sau Moldova, pe când termenul **cioban** am văzut că are o frecvenţă neaşteptat de mare şi este prezent în toate graiurile de dincolo de munţi. A înmulţi numărul exemplelor nu ni se pare atât de important pentru susţinerea acestei constatări. Ne este greu să spunem ce termen sau ce termeni vor fi folosit moldovenii, muntenii şi oltenii înaintea lui **cioban**. Presupunem că au circulat, cu sensuri uşor diferenţiate, ca şi acum, **păstor** şi **păcurar**, primul referindu-se mai cu seamă la oamenii care aveau în grijă vite mari, iar al doilea la cei care îngrijeau de oi. Sever Pop, în **DR**, VIII, 165, spune că „cioban... a acoperit pe **păcurar** în Oltenia, Muntenia, Moldova, Bucovina, Basarabia şi o parte a Ardealului". Contactul îndelungat cu populaţiile turcice amintite (dacă **cioban** este cu adevărat un împrumut pecenego-cuman) a avut, desigur, o oarecare înrâurire asupra termenilor moşteniţi, dar noi trebuie să vedem cauza slăbirii acestor termeni şi ea nu poate fi în afara limbii noastre, anume confuzia dintre ***păcură** „oaie" şi **păcură** „ţiţei în stare brută". Păstrarea termenului **păcură** „ţiţei în stare brută" (< lat. **picula**) duce la concluzia că realitatea a existat la noi dintotdeauna. Aceasta o dovedesc nume de locuri ca: **Păcura**, cătun, com. Mlăjetul; moşie, sorginte de apă minerală; izvor în jud. Buzău; **Păcura-Mare**, vale, com. Monteorul, jud. Buzău; **Isvorul-Păcurei**, izvor, com. Salcia, Jud. Prahova; **Păcurile**, cătun şi moşie, com. Căneşti, jud. Buzău; sat, or. Câmpina; suburbie a or. Tg. Ocna (**MDGR**, IV, 643-644). O primă concurenţă trebuie să vedem, deci, între omonimele ***păcură** „oaie" şi **păcură** „ţiţei". Este firesc, însă, să admitem că şi între **păcurar** „cioban" şi **păcurar** „om care scoate sau vinde păcură" va fi existat acelaşi proces de concurenţă. Ne referim la zonele în care păcura era un produs natural, obişnuit, de unde concurenţa dintre cei doi termeni s-a extins. Nu putem crede într-o înlocuire rapidă de termeni. Coexistenţa sinonimelor **păcurar - cioban** a fost mai lungă sau mai scurtă în funcţie de importanţa păstoritului, de prezenţa numerică mai mare sau mai mică a vorbitorilor celor două limbi turcice şi, bineînţeles, de natura relaţiilor dintre români şi aceşti străini. S-ar părea că cele mai multe nume topice care derivă de la **cioban** sânt concentrate în nordul şi nord-estul Munteniei, deci tocmai în zona unde izvoarele de păcură au dat nume acestor locuri, deşi numele topice înregistrate din Oltenia (**DTRO**, 2) sânt foarte numeroase. Există, aşadar, un complex de cauze, iar faptul că **cioban** este un cuvânt bisilabic, faţă de **păcurar,** trisilabic, nu trebuie neglijat, deoarece limba preferă cuvintele scurte în locul sinonimelor mai lungi. Relaţiile ulterioare cu turcii au dus la întărirea şi răspândirea generală a termenului în Moldova şi Ţara Românească. „Cuvintele cumane nedeosebindu-se mult de cele turceşti, originea cumană a cutărui cuvânt sau nume local românesc o indică numai rareori forma lui" afirmă, S. Puşcariu (**Limba română**, I, 315). În problema aceasta este hotărâtor criteriul cronologic, şi am văzut că **cioban** are atestări cu mult anterioare influenţei turceşti. În dialectele aromân şi meglenoromân s-a păstrat **picurar** pentru că de la **pécură** „păcură, catran" la

* În legătură cu iernatul oilor în Basarabia şi peste Nistru, vezi N. Dragomir, **Din trecutul oierilor mărgineni din Sălişte şi comunele din jur**, în LIGC, II, 195-249.

Scanned with OKEN Scanner

aromâni nu s-a creat un derivat, iar la meglenoromâni lipseşte acest cuvânt, nepunându-se problema concurenţei. Termenul păstoresc moştenit a fost destul de puternic, iar dialectele acestea sânt destul de conservatoare ca să accepte, în domeniul păstoritului, un termen străin. La istroromâni **ţoban** „cioban" este poate element turcesc primit prin filieră sârbo-croată (Puşcariu, **Limba română**, I, 318), (dacă acceptăm această părere, exprimată şi în **DA**), şi are sens peiorativ, însemnând „om prost" (Densusianu, **Aspecte**, I, 190). Este posibil ca limbile balcanice, ne referim îndeosebi la bulgară şi sârbo-croată, să fi împrumutat termenul de la turcii osmanlâi, dacă nu este atestat documentar înaintea contactului cu aceştia, dar credem că prezenţa termenului la păstorii dacoromâni, care făceau cunoscutele drumuri în sudul Dunării, şi mai ales prezenţa cumanilor în Peninsula Balcanică schimbă şi pentru aceste limbi optica asupra originii termenului. **Cioban** în bulgară şi sârbo-croată ar trebui considerat mai curând împrumut românesc sau cuman. Mai sigură este originea românească a termenului în limba maghiară, în polonă, în ucraineană.

Păstrând un paralelism cu **păcurar, cioban** constituie baza unui număr relativ mare de derivate. Pentru unele dintre ele avem exemple necunoscute dicţionarelor, sau chiar sensuri noi: **ciobănaş**: **Că-n drum ajungea Pe-un biet ciobănaş Din fluier doinaş** (Alecsandri, 213); **Ciobănaş de la miori** (titlu de poezie populară, Densusianu, **Viaţa păstorească**, 170; vezi şi Manolache, **Ciobănaş de la miori**, titlul unui volum de folclor); **ciobănel**; **După ciobănel m-oi duce** (Janík-Bârseanu, 239) **Trei turme de oi Cu trei ciobănei** (Fochi, **Miorița**, 724); **Aciia sân trii ciobănei** (Diaconu, **Ţinutul Vrancei**, I, 318); **ciobăniță**: **Ciobănița nu-mi dă pace** (**F. Tr.**,11. 216, din Făgăraş). Cel mai răspândit sens al derivatului **ciobănie** este „ocupaţia de cioban"; **Eu gândeam că-mi cântâ mie Dar el cântă-a ciobănie** (Eminescu, VI, 237); **Să mă las de cătănie Şi să fug la ciobănie** (Alecsandri, 324); **Mult mă mir, cioban, de tine, Unde-ai fost la ciobănie** (Jarník-Bârseanu, 383); **Şi-i pustie pădurea, Şi-i amar' ciobănia** (Muntean, 11); **Frunză verde şi una, Frumoasă-i ciobănia Da eşti tot singur cu ea** (idem, 13); **Ali făcea cum i se poruncea, dar floarea ciobăniei lui se uscase** (Sadoveanu, **16**, p. 80). Uneori **ciobănie** are sensul „ciobănime": **Trebuie să întrebăm toată ciobănia** (Camilar, 140). Acest sens nu este înregistrat în dicţionare, nici chiar în **MDA**, vol. I, apărut de curând şi care cuprinde tot lexicul cuprins în **DLR**, inclusiv în litera C care se va republica. În Argeş-Muscel, **ciobănie** înseamnă „un grup de 2-3-4 gospodari ale căror oi se aleg împreună, toamna, şi se închid într-un singur ţărcălan" (Mara N. Popp, **BSRG**, 1933, 248), sens necunoscut în dicţionare*. **Ciobănoi** a fost înregistrat de Ciauşanu, în **MDC**, I, 226, cu sensul „om

---

* În glosarul său, Coman, p. 9, înregistrează cuvântul **ciobanie**, s. f., fără pl. şi fără accent, cu sensul „un vas de lemn în care se duce apa la câmp", din Nerău-Timiş. Socotim că **ciobanie**, probabil accentuat pe **á** este înrudit cu ar. şi mr. **ciubană** „lingură mare" (Densusianu, **Aspecte**, II, 211, crede că vine din sb. **čobana**), înregistrat de Th. Capidan, în **DR**, IV, 1, 288, cu sensul „linguri mari de lemn" pentru pl. **čubane**. T. Papahagi, în **DDA**, 445, înregistrează **čiubână**, pl. **čiubâni** „lingură de lemn", pentru care trinite la vsl. **čibanŭ**, **čbanŭ** „măsură pentru lichide sau grâne".

Scanned with OKEN Scanner

grosolan, ciobănete". Dicționarele românești, în afară de **DA**, nu înregistrează cuvântul. Noi îl cunoaștem, alături de **ciobănete**, din Drăguşeni-Iaşi, ambele cu sens peiorativ. În **GN**, II, 238, este înregistrat, din Buzău, **ĉobănău**, iar la p. 237, pl. **ĉobănăilor**: **spune ĉobănăilor gându lui**. Nici acest derivat nu este înregistrat în dicționare. **Ciobănesc** este un derivat cunoscut; pentru **ploaie ciobănească** „ploaie măruntă şi rece de toamnă" (**Drăguşeni**, 75); mai jos (p. 80) **ploaie mocănească**; **ciobănos** „cu dragoste de ciobănie, de ciobănit": **cei mai ciobănoşi erau găleşanii** (Mara N. Popp, **BSRG**, 1933, 244). Adverbul **ciobăneşte** este mai cunoscut: **Băietul se pune ciobăneşte într-un genunchi** (Creangă, I, 63). Verbul **a ciobăni** este bine cunoscut cu sensul „a se ocupa cu ciobănia": **Cî ieu cât am ciobănit Di asta nu m-am gândit** (Diaconu, **Ţinutul Vrancei**, I, 316); **Numai dragă gluga mea Care-am ciobănit cu ea** (Fochi, **Miorița**, 1038); **S-a dus sî ŝiobănească Î̂n Ţara ungurească Şî nu s-a ŝiobănit Şâ s-a rătăşit**... (idem, **ibidem**, 862). Victorela Neagoe, în **FD**, VII, 311-312, crede că **a ciobăní** cu sensul „a tăia în bucăți, a ciopârți o pasăre sau un porc" nu este un derivat de la **cioban**, ci că ar putea fi explicat prin **a ciobălui**, **a cebălui** „a ciopârți". Amintim şi verbul **a ciobăli**, cu sens nu îndeajuns de clar, înregistrat în **AAF**, VII, 104; vezi **MDA**, I, 459.

În **Fondul principal al limbii române**, Bucureşti, 1957, 14, Al. Graur scrie: „Cuvântul **cioban**, mult întrebuințat într-o parte a țării, n-a izbutit să înlocuiască pe **păcurar**, care subzistă într-o arie întinsă. Nici unul din ele nu e în fondul principal". Considerăm ca, dacă **păcurar**, care a fost cândva în fondul principal, a ieşit din sfera acestuia (cu semn de întrebare), trebuie să acceptăm că termenul **cioban**, care are o mare vechime în limba noastră, care are multe derivate şi o vitalitate excepțională, face parte din fondul principal. Termenul este de cea mai mare importanță în terminologia păstorească, este cunoscut peste tot în dialectul dacoromân şi de către toți vorbitorii, chiar şi de aceia care nu-l folosesc în mod curent. Avem informația că **cioban**, în Albania, este nume etnic şi înseamnă „român albanez", ocupația de bază devenind etnonim.

Deşi consemnat numai în două puncte cartografice (605 şi 725) în **ALR SN** h. 394, h. 1, 2 (vezi harta noastră nr. 1), într-un punct (182) în h. 391 şi într-un punct (928) în h. 395, în note, şi într-o arie compactă ceva mai mare în **ALR I** (vezi harta noastră nr. 2), termenul **mocan** „cioban" are o răspândire mult mai mare, ca rezultat al peregrinărilor păstorilor ardeleni în Moldova şi Țara Românească, dar şi peste Dunăre, **mocan** fiind unul dintre puținele cuvinte românești pătrunse în limba turcă. I. Ghelasse, în **Mocanii**, 82-95 (vezi aici şi bibliografia la p. 139-143) şi I. Vlăduțiu, în **Noțiunea de „mocan"**, prezintă, pentru sens, numeroase şi utile informații. Am putea spune că **mocan** este cunoscut, în epoca noastră, cu sensul „cioban" sau şi cu alte sensuri, în toate graiurile dialectului dacoromân. În sudul Moldovei sânt numiți **mocani** nu numai ardelenii veniți cu oile la iernat, ci şi localnicii care se ocupă cu păstoritul; ei vorbesc despre „mocănia noastră" sau spun, uneori, că „aşa e vorba mocanilor" (Vlăduțiu, în **REF**, 1965, nr. l, 82). În satul Marginea de lângă Radăuți (Bucovina) termenul este cunoscut cu sensul „cioban" (vezi Herzog şi Gherasim, în **„Codrul Cosminului"**, VII, 1931, 32, 38), dar graiurile din Bucovina cunosc şi alte

Scanned with OKEN Scanner

sensuri ale termenului, mai ales cel de „om închis, morocănos, tăcut“ (peiorativ). Spre deosebire de **cioban**, care denumeşte mai cu seamă **un om angajat la oi**, **mocan** este „ciobanul care-şi păzeşte singur oile lui fără a avea alte oi“ (**Dolheştii Mari**, 47), „persoană care, mai demult, îşi păzea singură oile“ (**Broşteni**, 45), „omul care are multe oi şi le păzeşte singur“, fără ciobani angajaţi în acest scop (**Buhalnita**, 63). **Mocan** este „nume dat de localnici ciobanilor de la munte“ (**Drăguşeni**, 90), „persoană din regiunile de munte ale Transilvaniei, care păzeşte oile“ (**Murgeni**, 54), „cioban care are turme“ (**Dâmbu**, Prahova, 72), sau pur şi simplu „cioban“ (**Valea Trotuşului**, 108; **Strunga** - Iaşi, 102), ori poreclă dată ciobanilor (**Humulesti**, 63; **Novaci** - Gorj, 83; **Broşteni**, 45). Aceleaşi anchete înregistrează unele derivate între care verbul **a mocăni** „a ciobăni“ (**Humuleşti**, 63; **Strunga** – Iaşi, 102; **Valea Trotuşului**, 108). Termenul **mocan** este cunoscut şi de românii din Serbia (Giuglea-Vâlsan, 137-139). Este important de reţinut că mocanii „alcătuiesc un corp de slujitorime înfiinţat înainte de 1739, dată când existau 7 steaguri de mocani, însumând 300 lude, conduşi de 7 căpitani şi 21 de zapcii. Unele din aceste steaguri se găseau în regiunea Buzău - Rm. Sărat, având probabil ca atribuţie paza hotarelor în această parte a ţării“ (Stoicescu, **Curteni şi slujitori**, 137). Termenul **mocan** este, după **DLR**, „nume dat locuitorilor (români) din regiunile muntoase (mai ales ale Transilvaniei); cioban din regiunile muntoase (mai ales ale Transilvaniei)“. Acest sens reiese din textul următor, citat de **DLR**: **Mocanii străini din Ţeară Ungurească şi din Ţeară Românească, cum şi alţi munteni ce vor ieşi cu oile lor la iernatic aice în ţeară**... (a. 1808, **Uricariul**, VI, 467). Din alte texte citate în **DLR**, reiese că mocanii sânt păstori ardeleni (**Sânt datori mocanii sudiţi, adică cei ce nu sânt statornici aici în ţară... a da oi dă beilic** a. 1817, **Doc. ec.**, 179), anume brăneni (**Pentru ocupaţiunea lor, ca economi de vite, românii brăneni se numesc de obicei mocani; Brăneanul şi astăzi este om blând şi pacinic, şi astăzi se numeşte tot mocan**), sau din alte părţi ale Transilvaniei (**Păstorii ardeleni cunoscuţi subt numele de mocani (cei din Săcele şi împrejurimi); Mocani zâcem la munteni; Mocani, oameni dă la munte, dă dâncolo, din Ardeal**). Mocanul nu este numaidecât **păstor**, ci şi „om de la munte, cultivator de pomi fructiferi“: **Mocanii veneau toamna la câmpie să schimbe fructele lor pe grâu şi porumb**; „locuitor de la munte, care face şi vinde articole de dogărie“ (în Transilvania).

Cu privire la originea termenului, **Lexiconul de la Buda** nu dă nici o indicaţie (397); Heliade îl consideră demn de a rămîne între cuvintele limbii române de vreme ce nu-l include în listele cu cuvinte ce ar trebui evitate şi eliminate; Laurian - Massim îl cred derivat din **moca** (**Glossariu**. 379); Cihac, absolut nemotivat, îl crede împrumut maghiar (**mokány**, II, 516); Tiktin (II, 1002) îl prezintă cu etimologie necunosctită; Candrea (793) crede că vine „poate de la **moacă** 'bâtă ciobănească' “. În **Aspecte**, I, 198-199, Densusianu îi caută, tot nemotivat, originea în magh. **mokany** „necioplit“, dar observă că acest cuvânt „apare izolat în vocabularul unguresc“ (199), şi îl pune în legătură cu **moacă** „bâtă ciobănească“. Scriban (823) îl consideră derivat de la rădăcina **moc-**, din **moacă**; autorii **DM** (509) îl înregistrează cu sensul „persoană (din regiunile muntoase ale

Scanned with OKEN Scanner

Transilvaniei) care posedă turme de oi sau se ocupă de îngrijirea oilor" şi, prin extindere, „nume dat ardelenilor" şi cred că este un derivat din **moc** + suf. **-an**. Ciorănescu îl consideră derivat al lui **moacă**, şi respinge, pe bună dreptate, părerea lui Cihac. Se consideră, deci, că **mocan** este un derivat din **moacă**, sau din forma de masculin **moc**. Pentru **moc, moacă**, pl. **moci, moace, DM** prezintă sensul „persoană lipsită de vioiciune, înceată la lucru, proastă" (fără a preciza că **moc** este formă cunoscută ca antroponim, **Mocu**). Laurian - Massim (**Glossariu**, 379-380) înregistrează pentru **moca** sensurile „idiotu, ebete, ineptu, stupidu, care nu e bonu de nemica, care totu ce face, face rău şi pre dosu, face cu greu şi mai cu greu finesce, care e de râsulu lumei etc.: **unu moca de omu, una moca de muliere**", observă că la plural, chiar şi când este vorba de bărbaţi, apare forma de feminin, **mocele** (citeşte: **moacele**), şi se întreabă dacă poate fi vorba de vreo afinitate cu gr. **μωκαειν** „a-si bate jocu, a se strâmbá, a fi unu strâmbu de râsu", sau poate ar veni de la **muca,** iar acesta de la **mucu**, „ceva, adeco, pre care nu-şi dă cineva neci mucii". Fantezia nu are limite! Candrea (789) nu dă pentru **moacă** nici o indicaţie etimologică; Scriban (822) crede că **moacă** vine de la **mocan** ca şi **ţoapă** de la **ţopan**; în **DLR** se consideră că **mocan** este derivat de la **moacă** + suf. **-an**, iar **moacă** este prezentat cu etimologie necunoscută; şi Pascu, **Cimilituri**, 180, unde pentru **moc, mog** „prost" trimite la o comparaţie cu gr. **muzos** „molâu, prost". Menţionăm că Cihac şi Tiktin nu înregistrează cuvântul **moacă.** A. Philippide, în **Originea românilor**, II, 560, consemnează că Dimitrie Phillippide îi considera pe mocani urmaşi ai cumanilor, dar nu se face nici o precizare în legătură cu faptul dacă termenul **mocan** sau radicalul **moc-** ar putea fi de origine cumană. Discutând numele de familie **Moacă, op. cit.**, I, 466, evident, din subst. **moacă**, Philippide spune că acesta şi-ar avea originea în trac. **Múca**, dar adaugă: „Cu totul de altă origine este cuvântul **moacă** 'fimeie proastă', care trebuie să fi avut şi un masculin alături*ea*, ***moc**, astăzi neîntrebuinţat, din care s-a derivat prin **-an mocan*** ...". Despre **Moacă**, trac. **Múca** şi despre alte etimologii, ale lui Philippide şi ale altora, I. I. Russu spune că sânt „descoperiri fanteziste" care, „pe cât par de 'corecte' din punct de vedere formal (fonetic) pe atât sânt de absurde din punct de vedere semantic şi social – istoric" (vezi **Limba traco-dacilor**, 177. G. Giuglea şi V. Ţâra, în **Toponimice româneşti din Munţii Apuseni (Băişoara, Săcel, Muntele Săcelului)**, **AUT**, IV (1969), 199, nota 2, scriu: „Originea termenului [**mocan**, n.n.] se leagă, în parte, de purtarea bâtului ciobănesc, denumit **moacă** sau **măciucă** (comp. derivatele de provenienţă asemănătoare: **arcaş** < **arc**, **puşcaş** < **puşcă**, **cosaş** < **coasă** etc.). **Moacă** se mai numeşte în unele părţi şi zglăvoaca' o anumită specie de peşte, cu capul mare şi restul corpului mai subţire' (acelaşi peşte este numit în germ. **Keule** 'măciucă', în fr. **chabot**). Aşadar, la început **mocan** a trebuit să însemne 'purtător de moacă, de

---

* ... care în glosarul slavo-român tipărit de Hasdeu în **Cuvinte din bătrâni**, I, 267 şcl. traduce cuvintele vechi bulgăreşti **selnic** (ţăran) şi **nevъglas** (ignorant, incult), şi care astăzi însemnează după Berceanu un om incult şi un cioban transilvănean,>**mŭcus, μυκός**, o glosă (probabil de origine tracă) a lui Hesychios, interpretată cu **αφωνος**, fără glas, mut (de altfel din aceeaşi rădăcină onomatopeica **mu-** ca şi latinul **mutus**)".

Scanned with OKEN Scanner

măciucă'. Prin urmare, nu este nefiresc să credem că mocanii au fost numiți așa pentru că purtau **măciucă, moacă**, aceasta fiind un instrument absolut necesar la paza turmelor și o armă oricând la îndemâna păstorului". Autorii își însușesc, după cum se vede, părerea exprimată de Candrea (793) de unde o preia și Ion I. Ghelasse, **op. cit.**. 12. Aici termenul **moacă** este definit mai bine: „umflătura bâtei ce o purtau ciobanii și care le servea ca armă de apărare !". N. Iorga, în **Românii și bulgarii din Dobrodea**, 87, consideră că **mocan** este derivat de la **moț**.

La baza termenului stă un radical **moc**, atestat ca nume de persoana în anii 1205-1235 în **Regestrum de Várad**, unde apar nume proprii (persoane și sate) ca **Moc, Mochik** etc., considerate de N. Drăganu, în **Românii**, 299, ca fiind românești (vezi și Popescu – Sireteanu, **Vechi nume românești**, 74). **Moc**, cu unele derivate, și **Mocanu** sânt cunoscute ca nume de familie (**DOR**, 324-525).

În documentele moldovenești întâlnim numele de persoană **Măcanul**, cu **o** > **ă** (**DRH**, A, XIX, 694) în anul 1628. Același nume este menționat și în documente muntene: **Mocanul**, 1626 (**DRH**, B, XXI, 516), **Stan Mocănel**, 1628, (**ibidem**, XXII, 733), la 1631 apar numele **Mocanul**, Pătru și Radul (**ibidem**, XXIII, 737). La 1629 se menționează un nume **Stanciul al Mocăi, tatăl lui Mihăilă** (**ibidem**, XXII, 785), iar la 1632 este menționat **Stanciul Mocul** (**ibidem**, 752). Un nume de sat **Măcești**, cu **o** > **ă**, se menționează într-un document din anii 1512-1513, în jud. Olt (**ibidem**, II, 521), iar **Moceşti**, sat, lângă Mizil, este menționat în 1626, 1630 (**ibidem**, XXI, 516, XXIII, 724). Citățm aici și numele de loc **Mociurițe**, menționat în anii 1400-1403, probabil Brăteşti, or. Ploieşti (**ibidem**, 558), un diminutiv de la **mociuri**, pluralul lui **moc** sau **moci**. **Calea Mocanuli**, drum, se înregistrează în **CL**, 1966, 80, cu explicația: „Acest drum de scurtătură îl foloseau moții venind dinspre Valea Ierii la Cluj". Numele **mocan** este dat și moților, cum reiese și din consemnările lui Frâncu-Candrea, 17-26, și din toponimul citat mai sus. Termenul **mocan** și în acest caz are justificare întrucât și Crișana are **nume de locuri derivate de la moc**. În Moldova, Muntenia și Oltenia sânt unele nume de locuri care vorbesc despre venirea mocanilor de dincolo de munți: **Mocanca**, pârâu, în Rm. Sărat; **Mocani**, sat în jud. Neamț; sat în com. Puieşti-Bârlad; sat în Rm. Sărat; mahala în com. Mâneciul-Pământeni, Prahova; târlă în jud. Brăila; **Mocanul**, munte, jud. Buzău; deal, jud. Dolj; ostrov, jud. Vlașca (**MDGR**, IV, 372-373); **Moara Mocanului**, sat, com. Leurdeni, jud. Muscel; **Dealul-Mocanilor**, drum în nord-estul jud. Ilfov: „Pe acest drum treceau primăvara nenumărate turme da oi de la baltă la munte"; **Balta Mocanului**, lac, jud. Tulcea (**ibidem**, IV, 410).

Termenul **mocan** este bine reprezentat și în folclorul românesc. Iordache Golescu înregistrează maxima populară **Știe mocanul ce-i șofranul**? (p. 179). Dăm câteva extrase din poezia populară: **Colo-n vale la strâmtoare, Unde trec mocani cu sare. Iar în drum cât se punea, C-un mocan se întâlnea** (Alecsandri, 107); **Cu trei ortomani Băieți de mocani** (Fochi, **Miorița**, 723); **Trei turme de oi Cu mocanii după ei** (idem, **ibidem**, 793); **Iovan Iorgovan, Fecior de mocan Și de mocăncuță** (Gh. I. Neagu, 45); **Să te puie vameș mare Unde trec mocani cu sare** (idem, 215; vezi și Costăchescu, 76). **Mocanii** nu sânt numai păstori, ci și crescători de vite și de cai vestiți: **El ia miei de la ciobani, Armăsari de la mocani**

Scanned with OKEN Scanner

(Alecsandri, 186); **De-un Codrean, de-un moldovean Ce ia cai de la mocani** (Costăchescu, 78); **Şi mocani bogaţi în vite, Cu chimirile ticsite** (Alecsandri, 284).

Termenul este prezent şi prin derivate: **mocănaş**: **Alelei, mocănaş dragă De mine dorul se leagă** (idem, 108); **De-un mic mocanaş** (Fochi, **Miorița**, 757); **Iac-un drac de mocănaş, Cu doi cai alăturăşi** (Costăchescu, 76); **mocănei**: **Feciori de mocănei** (Fochi, **Miorița**, 986); **mocăneşti**: **Să duc care mocăneşti** (Alecsandri, 100); **Ia-ţi tu şaua mocănească, Să pun pe-a mea haiducească** (Costăchescu, 77). Adjectivul apare şi în **ploaie mocănească** „ploaie măruntă şi rece, de durată" **Drăguşeni**, 90), „ploaie de toamnă, măruntă şi rece; vreme de moină" (**Murgeni**, 54), adică ploaie din vremea când vin mocanii cu oile. Tot aici amintim **vreme mohnită** (cu **c** > **h**) „vreme ploioasă, moinoasă" (**Broşteni**, 45); **mocârţan**; **Măi mocane. mocîrţane** (Gh. I. Neagu, 251). Originea locală a mocanilor este indicată clar în poezia populară: **Unu ni-i mocan. Unu-i moldovian. Unu ni-i muntian** (Diaconu, **Ţinutul Vrancei**, I, 337); **Ia, trii ciobănei.; Unu-i moldovean, Unu-i ungurean Şi unu-i mocan** (idem, **ibidem**, 413); **Fecior de mocan Şi de mocârţan, Adus din Ardeal** (Fochi, **Miorița**, 757). G. Pitiş scrie că „secelenii, brescanii şi covăsnenii sânt mocani". (p. 209).

Termenul **mocan** este folosit şi în numele unor jocuri populare: **Mocanii**, joc popular păstoresc din Dobrogea (**AAF**, VII, 12); **mocăneasca**, „danţul de brâu sau mocăneasca" (Alecsandri, 348); „horă, dans ţărănesc" (Costăchescu, 167). Tatiana Găluşcă prezintă, în lucrarea **Mocanii - un joc dramatic al românilor din Dobrogea** (**AAF**, VII, 12-34), o veche datină adusă în Dobrogea de păstorii transilvăneni. Existenţa **Mocanilor**, ca joc dramatic, a fost combătută de Gh. Vrabie, în „**Cercetări folclorice**", I (1947), 130-138, dar este limpede că cercetătoarea mai sus citată nu putea inventa, mai cu seamă că motivul pierderii oilor, care stă la baza acestui joc, are la noi o vechime apreciabilă. Datina-spectacol **Mocănaşii** există şi în Moldova, fapt confirmat de V. Adăscăliţei şi Lucia Cireş în **REF**, XV (1970), nr.4, 323-333. Personajele principale ale jocului dobrogean sânt baciul, scutarul şi ciobanul, pe când ale jocului moldovenesc (din Izvoru-Muntelui, jud. Neamţ) sânt străinul, săteanul, ciobanul, baciul, sterparul, strungarul. Niculescu-Varone citează numele de jocuri populare **Mocanca, Mocanul, Mocănaşul, Mocăneasca de la Breţcu, Mocăneasca de pe valea Trotuşului, Mocăneasca din Moldova în doi, Mocăneşte** sau **Soldăţeşte, Mocăniţa** (Niculescu – Varone, 128). În Transilvania **Mocan** este folosit ca nume de cal (vezi Jarník-Bârseanu, 320, nota 22; Sever Pop, în **DR**, V, 211), sau ca termen depreciativ pentru un cal (S. Pop, **DR**, V, 85). **Mocan** se foloseşte şi în proza artistică: **...s-a tras cu bucatele încoace, ca şi moş Dediu din Vânători şi alţi mocani, din pricina papistăşiei mai mult** (Creangă, I, 163); **Şi unul dintr-aceştia a fost şi Ciubuc mocanul....** (idem, 164); **Mocanul nostru căruţaş, îşi adusese caii de la apă** (Sadoveanu, **16**, p. 66); **încăperea era împodobită cu poclăzi mocăneşti** (idem, **16**, p. 27).

La origine, **mocan** este un supranume. El a devenit, pe de o parte, nume de familie, iar pe de alta parte poreclă cu sensul „om prost, tăcut, mut; necioplit, cioban"; „om de la munte". **Mocan** are şi sensul „cioban" adică „om angajat să pască oile şi să le păzească", aşa cum am văzut, dar şi sensul „stăpân" sau

Scanned with OKEN Scanner

„proprietar“ (al oilor), aşa cum reiese şi din **ALR SN**, vol. II, h. 391, pct.182, unde pentru **târlaş** „omul care are în seamă târla“ se dau termenii **stăpânu, mocánu** (pentru sinonimia **stăpân-mocan**, vezi **AAF**, VII, 31-52).

Problema cea mai dificilă în legătură cu termenul **mocan** nu este, de fapt, derivarea de la **moc**, lexem atestat şi ca nume de persoană, cum am văzut, poate stând la baza numelor topice **Moc- Moh-**, ci stabilirea originii apelativului **moc**, despre care am văzut că dicţionarele, inclusiv **DLR,** nu dau soluţii cât de cît sigure.

În limba română, după **DLR**, sânt trei cuvinte **moc:** 1) **moc**, interj, (regional; repetat) onomatopee care redă sunetul scos de broască (Scărişoara-Abrud); **ALR SN**, III, h. 730/95. Cf. **mac**[1]; 2) **moc** pentru care se trimite la **moacă** şi 3) **moc** pentru care se trimite la **smoc**.

Cuvântul trebuie pus într-adevăr în legătură cu ideea de obiect rotund. Vom observa doar că această idee este cuprinsă şi de cuvântul **muc**. **DLR** înregistrează la **muc** II mai multe sensuri: 1) „vârf (înnegrit prin ardere) al unui fitil de lumânare, de candelă, de lampă“; 2) „bucăţică rămasă dintr-o lumânare aproape consumată; capăt de lumânare; mucarniţă“; „capăt nefumat rămas dintr-o ţigară (aproape) consumată“; 3) „(regional) extremitate, capăt (bulbucat, îngroşat, rotunjit sau alungit) al unor obiecte, plante etc.“; „parte a tulpinii porumbului de la ştiulete în sus, care se taie, uneori, pentru a grăbi maturizarea plantei“; „inflorescenţă a unor plante (cânepă, papură etc.) aflată în vârful tulpinii“; „mugur al unei plante“; „con de brad“; „moţul, creasta curcanului“; „sfârcul sânului“. Vasile Ioniţă în **SCL**, 1989, nr. 5, p. 477-487 (vezi şi Ioniţă, **Contribuţii**, I, 147 ş. urm.) se ocupă de originea cuvântului **mocan** în română, punându-l în legătură cu sensul „locuitor al unor ţinuturi înalte“, anume cu sensul „ridicătură de teren“ şi citează numele topic **Moaca** „deal de formă rotundă“ şi **Mochiţa** amândouă din N-V or. Reşiţa, acesta din urmă „de înălţime mai mică“. Cercetătorul spune că „Aceste două exemple nu sunt, probabil, unice în toponimia ţinuturilor româneşti“. Noi înşine am citat în **Contribuţii**, 80, numele de munte **Mocanul** din jud. Buzău. Explicaţia lui V. Ioniţă completează şi susţine punctul nostru de vedere, fără să ne dea o soluţie pentru originea lui **moc**, variantă cu **l** disimilat a unui cuvânt **molc**, evoluat şi la **mălc, melc**, despre care vom vorbi într-un viitor studiu.

Termenul **ungurean**, de asemenea înregistrat în **ALR SN** (vezi harta 2), are în primul rând sensul de „român din Transilvania”: **Ia, trei ciobănei; Unu-i moldovean. Unu-i ungurean Şi unu-i mocan** (Diaconu, **Ţinutul Vrancei,** I, 415). Deoarece ardelenii, numiţi şi români din ţara ungurească, an de an coborau spre Dunăre cu turmele lor şi adeseori se stabileau definitiv dincoace de munţi (vezi Ştefan Meteş, **Emigrări...**; Mara N. Popp, **Ciobănia la ungurenii din dreapta Oltului**, în **BSRG**, LII, 1932, 149-172; idem, **Contribuţiuni la vieaţa pastorală din Argeş şi Muscel. Origina ungurenilor**, în **BSRG**, LII, 1933, 229-282), numele **ungurean** este justificat. Sensul păstoresc al termenului îşi găseşte explicaţia în această ocupaţie a ardelenilor („Cel-puţin în Oltenia, ciobănitul este o ocupaţie exclusivă a ungurenilor“, scrie Mara N. Popp, **BSRG**, 1932, 139). Harta pe care o discutăm nu este concludentă cu privire la aria acestui termen, pentru că **ungurean**

Scanned with OKEN Scanner

acopere, după cercetările lui Ion Vlăduțiu (**op. cit.**, 149-150), toată aria lingvistică din dreapta Oltului până în munții Banatului. Am văzut că și în Moldova termenul este cunoscut. **Ungurean** este folosit ca nume de familie pentru ardelenii trecuți în Moldova și Țara Românească (**DOR**, 400); sânt și multe sate numite **Ungureni** (**MDGR**, V, 689-690; Iordan, **Toponimia**, 19, 285, 291, 302-304). **Ungurean** era sinonim cu **păstor** (Vuia, II, 320). „Ne zice ungureni că ne ocupăm cu vitele, mai cu seamă cu oi" (idem, 323).

Probabil cea mai veche menţiune a termenului este din 1409 (Mihăilă, **Dicţionar,** 169; DERS, 246), ca nume de persoană.

Vom observa, la sfârșitul acestui subcapitol, că, atât **mocan**, cât și **ungurean** în Tara Românească și Moldova indică, în primul rând, originea locală și în al doilea rând ocupația. Datorită ocupației, cei doi termeni s-au încadrat în terminologia păstorească însemnând, așa cum am apus, „cioban", „păcurar", „păstor".

Cu sensul „cioban" sânt folosiți și alți termeni: **berbecár, cârlănár, miorár, mânzărár, mulgár, mulgătór, notinár, sterpár**, derivate de la **berbec, cârlan, mioară, mânzare, noatină, stearpă**, cu suf. **-ar**; de la **a mulge**, cu suf. **-ător**, este derivat **mulgător**. Spre deosebire de aceştia, care au o circulație mai largă, amintim termenii: **mijlocár**: „Al doilea cioban este mijlocariul. La stână acesta mulge oile cu baciul și scutarul, sau aduce apă, taie lemne pentru foc și uneori face mâncare până ce se termină mulsul" (Diaconu, **Păstoritul**, 16); **zărár**: „La stânile unde sânt oi multe, în afară de ciobani, mai sânt și câțiva mulgători care se numesc **zărari**": **Șî tărâță la oiți Șî grunz mari la śei zărari** (Diaconu, **ibidem.**, 17). Termenul trebuie derivat de la **mânzare, mânzări** cu suf. **-ar**; este, de fapt, **(mân)zărár**, cu aferează. Întrucât zerul nu este obiectul unei ocupații, **zărar** nu poate fi derivat de la **zăr**, dar există o înrudire evidentă între **mânzáre, mânzărár, zărár, zăr (zer) zară**. Pentru precizarea sensului exact, trebuie să adăugăm că aceşti termeni, deși înseamnă „cioban", se referă la persoane care sânt, mai întotdeauna, angajate, plătite pentru muncile executate, nu sânt ciobani-stăpâni. **Trocár** este „numele dat ciobanilor din partea Brașovului (Săcele) de către țuțuieni (ciobanii din partea Sibiului", iar **țuțuieni** este nume „dat ciobanilor originari din Sălişte și Răşinari (lângă Sibiu)" (Pitiş, 214; Vuia, II, 302). **Poienăroaice** sânt „băcițele originare din Poiana Sibiului" (idem, 211). **Moroieni** este „nume dat oierilor sau ciobanilor cu oi negre, de pe la Câmpulung și de pe dincoace, [așa] le zice"; „brănenii, zârneștenii, râșnovenii, sânt moroieni"; „Toți aceştia sânt din județul Brașovului (v. harta cercetărilor făcute de Pitiş)" (Pitiş, 209). Moroienii se mai numesc **negrari** (idem, 210).

x

x x

4. Ne vom ocupa în continuare de termenii care au sensul „ajutor al

Scanned with OKEN Scanner

ciobanului sau al baciului". Aceştia sânt (în afară de **ciobănaş** şi **păcuraş**, asupra cărora nu ne vom opri, fiind derivate de la **cioban** şi **păcurar**): **ajutór, boitár, butilíc, ciorâng, mânătór, pocăráş, strungár**.

Ajutór poate fi considerat, în mare măsură, un termen păstoresc. În **ALR SN**, II, h.394, nota la pct. 192, se spune: „La un **vâjdóc, cârd** de oi sânt trei ciobani: un vătáf şi doi **ajut¾órį**". Anchete noi au înregistrat termenul, cu sensul „cioban mai tânăr care întoarce oile la porunca celui mai bătrân", sau „cioban mai tînăr care ajută pe ciobanii mai bătrâni la treburile de la stână" (**Dolheştii Mari**, 29; **Humuleşti**, 52; **Muntenii de Sus**, 27; **Drăguşeni**, 67 şi **Valea Trotuşului**, 92). Fără îndoială că răspândirea acestui termen este mai mare, deşi dicţionarele nu-l înregistrează cu sens păstoresc. Candrea, în **Vieaţa păstorească**, 26, cunoaşte termenul la meglenoromâni, cu afereză, **žutor**, cu sinonimul **fičor** „ajutorul sau feciorul care îl ajută pe baci la făcut focul, la spălat vasele etc." (vezi şi Capidan, III, 163). La aromâni sensul păstoresc nu este înregistrat (vezi **DDA**, 72), dar situaţia trebuie să fie aceeaşi ca în dicţionarele dacoromâne. În legătură cu **ajutor**, S. Puşcariu spune că s-a păstrat numai în limba română (din lat. **adjutorium**) (**Limba română**, I, 213).

Mânătór, cu sensul „strungar; cel care mână oile la strungă", a fost înregiatrat în **ALR SN**, II, h. 397, în Banat, pct. 29 şi 76, în sud-estul Transilvaniei, pct. 182 şi 192, şi în estul Munteniei, pct. 705, 723, 728. Îl cunoaşte şi Densusianu, în **Aspecte**, I, 160, cu acelaşi sens: „(acela care) mână oile la strungă", şi se menţionează derivatul **mânătoraş**, înregistrat de M. Georgescu-Tistu într-o culegere de folclor din Buzău. Termenul este înregistrat şi în **DLR** cu sensul „persoană care mână animalele (la păşune, la plug etc.)", „strungar", şi tot aici se dau unele exemple, din care reţinem: **Baciul şi mânătorul ... au rămas ca trăsniţi când m-au zărit** (Jipescu, **Opincaru**); (Brânza) **o prepară baciul la stână, ajutat de ciobani şi mânători** (Păcală, **Răşinari**, 296); **Că eu n-am pă nimenea Decât eu şi baba mea Şi decât un biet de mânător, Dimineaţa s-a sculat, Oile-n strungă mi-a dat** (Tocilescu, **Materialuri**, 155). Acelaşi dicţionar reţine şi sintagma **câine mânător** „câine trimis să adune oile". Este un derivat din **mână**[1] + suf. **-(ă)tor**.

Pocăráş cu sensul „strungar" este înregistrat în aceeaşi hartă, în pct. 872, 886 din sudul Olteniei, şi în **ALRM SN**, I, h. 262. Este menţionat numai în **DLR**, sub **păcurăraş**, ca variantă fonetică a lui **păcuraş** (prin haplologie, din **păcurar** + suf. **-aş**), şi în **Glosar dialectal. Oltenia**, 85. Pentru varianta **păcuraş**, la exemplul **Stătu oaia de zgherat. Începu păcuraş de şuierat**, din Tocilescu, **Materialuri**, citat în DLR, adăugăm: **Auraş, păcuraş, Scoate apa din urechi, Că ţi-oi da parale vechi; Şi ti-oi spăla cofele Şi ţi-oi bate dobele** (Creangă, I, 188).

Pentru termenul **strungar** „cioban care mână oile la muls (dar care le şi paşte, sau ajută baciul la spălat vasele din stână)", **ALR SN**, II, are harta 397. Deşi în unele puncte apar şi alţi termeni (**mânător, pocăraş, păcurariu al mic, ciobănaş,**

Scanned with OKEN Scanner

ciobanu ăl mic, băiatu cari dă la strungă, hăl care dă pă strung, boitar), putem considera că **strungar** este un termen cunoscut şi folosit pe tot teritoriul dacoromân. Termenul este cunoscut şi la meglenoromâni (vezi aceeaşi hartă). După **DDA**, termenul ar lipsi la aromâni. Varianta **strungaş** este înregistrată în trei puncte: două în Maramureş (355 şi 362) (vezi şi **ALRR. Mar.**, IV, h. 918) şi unul în Crişana (310). Strungarii fiind de obicei copii şi adolescenţi, derivarea cu **–aş** este justificată, mai ales în nord şi est, unde sufixul **-aş** este mai des folosit. Densusianu, **Aspecte**, I, 165, citează acest derivat al termenului **strungă**, după Precup, **Păstoritul**, de unde citäm: (**strungaşul**) „are datoria să mâie (să deie) oile pe strungă la muls" (p. 9). Înregistrat şi în monografii mai vechi privitoare la păstorit (Dan, 14; Diaconu, **Păstoritul**, 16 etc.) sau în anchete mai noi (pe **Valea Bistriţei**, în **Buhalniţa**, p. 67; **Broşteni**, 53; **Strunga**, 106; **Drăguşeni**, 100; **Murgeni**, 60; **Valea Trotuşului**, 115; **Dâmbu**-Prahova, 76; **Novaci**-Gorj, 92), termenul este cunoscut şi poeziei populare: **Mândru flăcăuaş, La oi strungăraş** (Densusianu, **Flori alese**, 175), sau creaţii artistice culte: **Abia despre ziuă s-a îndurat Vasile Bordeianu, strungarul nostru, de s-a dus în Hunuleşti** (Creangă, I, 161); **Strungari rătăciţi, traşi în întuneric, la marginea drumului, plângeau strigându-şi bacii** (Camilar, 99); **Întâi a fost, chipurile, strungar, după aceea a ajuns oier** (Moroşanu, **Vârsta**, 164); **La vremea aceea în târlă nu roboteau însă decât baciul şi strungarul cel mărunţăl** (idem., 165).

Boitár „ajutor de cioban" a fost înregistrat într-o arie din vestul teritoriului românesc, din ţara Oaşului pînă în sudul Banatului, în pct. 36, 37, 47, 48, 64, 325, 334 din h. 397, ALR SN, II; pct. 53, h. 394, în notă: „Celui care păzeşte sterpele i se zice **boitári mic**, celui de la **mulgări** i se zice **boitári máre**". Termenul este înregistrat şi în **ALRT**, pct. 47, p. 39. Din aceeaşi arie, îl cunoaşte Iordache, **Ocupaţii**, II, 65, dar **boitar** are şi sensul „ajutor de paznic la ciurda de vaci sterpe" (idem, **ibidem**, 42, 49), iar în Mărginimea Sibiului are şi sensul „cioban care păzeşte şi mulge oile" (idem, **ibidem**, 97). Este sinonim cu **mânător** (prin S-E Transilvaniei, sudul Banatului, estul Munteniei, derivat al vb. **a mâna**, cu suf. **- ător**), cu **mielar** „păstorul mieilor înţărcaţi" (Iordache, **Ocupaţii**, II, 94-95) (derivat al lui **miel** cu suf. **- ar**), cu **viţelar** „copil / tânăr care paşte viţeii" (idem, **ibidem**, 45) (derivat al lui **viţel** cu suf. **-ar**). Cu sensul „cioban care merge în urma turmei" a fost înregistrată, din Râmnicu Vâlcea, în **Lexic reg.**, I, 75, varianta **buitar**. La ungurenii din dreapta Oltului şi în Argeş-Muscel îl înregistrează Mara N. Popp (**BSRG**, 1932, 156; 1933, 240), cu sensul „ciobanul cel mai tânăr şi fără experienţă". Tot din dreapta Oltului (**Novaci**-Gorj, 69) este înregistrat cu sensul „cioban mai tânăr; ajutor al ciobanului cu experienţă, la întorsul oilor" (vezi şi Pitiş, 204). Din Comloş (Banat), este înregistrat într-un glosar publicat în „Revista Institutului Social Banat-Crişana", X (1942), 223, cu sensul „copil angajat la văcar, porcar sau păcurar pentru păzirea vitelor". Cu acelaşi sens este folosit şi în poezia populară: **Pă lângă Dunărţa mare Vin boţtari cu boţi** (Alexici, 90, din Albac-Câmpeni). **Boitar** apare ca nume de persoană în documente moldoveneşti din secolul al XVI-lea (**DOR**, 422). I. Puşcariu, în **Date istorice**, II, 39, citează nume de familie româneşti **Bojta**, **Bojtor**,

Scanned with OKEN Scanner

Bojthor, Boytor (=**Boita, Boitar**). Numele **Boita** din Ţara Făgăraşului este amintit şi de N. Densuşianu, în „Col. Tr.“, 1883, 440. Amintim şi numele **Boitoş** înrudit cu termenul **boitar**.

Cu privire la originea termenuluit sânt mai multe păreri. În **DA**, I, 604, se precizează că termenul „se găseşte şi în ung. **bojtár** 'ciobănaş'“ şi că este înrudit cu **boaită**, termen cu care sânt numiţi boii slabi, sau se acordă, în batjocură, preoţilor, călugărilor şi ţiganilor. Se spune tot aici: „pare a fi unguresc“, dar nu se aduc dovezi. Se menţionează cuvântul magh. **bojti** „vite cornute, cu părul lung şi miţos între coarne“ (în Trei Scaune). O. Densusianu consideră termenul ca fiind de origine maghiară, iar în maghiară ca element apusean, derivat din **baita** „colibă“ (**GS**, I, 352). C. Diculescu, în **DR**, IV, 1, p.445-447, susţine că magh. **bojtár** este element românesc. El spună că părerea lui Densusianu (care preia o presupunere a lui Miklosich) cum că magh. **bojtár** vine din **baita** „colibă“ este greşită şi că „drumul invers al împrumutului e sigur“. Originea maghiară în română este respinsă şi de Gombocz-Melich, **Magyar Etymologiai szótár**, 451-452. **Boitar** ar fi un împrumut grecesc. Părerea lui Diculescu nu a fost acceptată; dicţionarele apărute ulterior (Candrea, Scriban, **DM**, **DEX**) trimit tot la magh. **bojtár**, fie şi pentru comparaţie. Originea maghiară nu este acceptată de L. Tamáş şi, deci, cuvântul nu este înregistrat în dicţionarul acestuia. Ciorănescu, p. 99, a considerat termenul **boitar** (prin Transilvania, cu sensul „cioban, porcar“) derivat de la **boaită** (acesta însă cu origine necunoscută). În **MDA**, I, 293, **boitar** este considerat ca împrumut din mag. **bojtár**. Împotriva afirmaţiilor că avem a face cu un împrumut, noi considerăm că **boitár** este creaţie românească, derivat al lui **boaită** (pentru informaţii, vezi Popescu-Sireteanu, **Memoria**, II, 104-107).

Butilíc („hăl mai mic dintre ciobani e butilíc“) este înregistrat numai în **ALR SN**, h. 394, pct. 192. Nu este înregistrat în dicţionare.

Ciorấng sau **cioríng** „strungar (la oi)“ nu este înregistrat în dicţionare, cu excepţia **DA**, unde este citat după **DR**, II, 335, şi se prezintă varianta **ciorung**, şi în **MDA**, I, 532.. **ALR SN**, h. 397, îl înregistrează din două localităţi apropiate (pct. 284 şi 287) din Crişana. **Ciorâng** are, însă, o răspândire teritorială mai mare. A fost înregistrat de Coman, 20, în Sânmihai-Cluj, cu sensul „băiat de ajutor la păcurar“; din Agârbiciu-Cluj este semnalat cu acelaşi sens (**Lexic reg.**, **2**, 72). Giuglea ne informează că în fostul judeţ Cojocna (=Cluj) **ciorúng** era numit strungarul sau mânătorul (**DR**, II, 330; şi Giuglea, **Cuvinte**, 44, nota1). Spre deosebire de T. Teaha, **Graiul**, 123, care acordă termenului origine maghiară, Murádin László, în **FD**, IV, 253, care-l înregistrează la vorbitori de limbă maghiară din Valea Arieşului, cu acelaşi sens („strungar“, „ciobănaş“), îl consideră ca element românesc. Derivatul **cioringár** este considerat, de acelaşi autor, după Blédy, tot element românesc, rezultat al unei contaminări între **cioring** şi **păcurar**. În formarea lui **csoringár** (=cioringar) „a avut rol şi cuvântul **strungar** (la stână)“. Tamás nu înregistrează cuvântul între elementele maghiare ale limbii române. N. Drăganu, în **DR**, VII, 132-133, spune că **Ciorunc**, **Ciorung**, **Ciorong**, **Cioronc** sânt cunoscute ca nume de familie la Cluj. Numele are mare vechime: 1389 **Chorung**; 1399 **Chorunc**; 1414

Scanned with OKEN Scanner

Choronc ş.a. Miklosich a explicat cuvântul românesc prin ţig. **čorăngo** „Dieb-" („hoţ"), cu care este identic ca formă. (Drăganu scrie: „mă mărginesc să atrag atenţia filologilor asupra vechimii acestui termen pastoral, pentru care nu ştiu să se fi dat altă explicare decât ţig. . **čorăng** 'Dieb-' "). În **MDA** este glosat ca fiind cu etimologie necunoscută.

Cuvântul este românesc şi reprezintă o variantă cu aferează a derivatului ***feciorúc** (> ***ciorúc** > **ciorunc** etc.). Nu insistăm aici asupra soluţiei propuse de noi, dar trebuie să arătăm că ar. **fičiuric** „copilaş", **fičiurác** „adolescent", **fičiuráme** „mulţime de copii, de adolescenţi" susţin punctul nostru de vedere în mare măsură; **ficiuric** (scris **fitšuric**) este cunoscut şi în dialectul megelenoromân.

Sterpar sau **stărpar** este „păstorul oilor sterpe" (< **sterp**, **stearpă** + **-ar**) (vezi Iordache, **Ocupaţii**, II, 62), dar şi al vitelor sterpe. Ar. **stirpar** (**DDA**, 1117), mr. **stirpar**, **stărpar** „păstor care paşte oi, capre sterpe" (Capidan, III, 275). Despre **horghidan** „păstor" am vorbit în **Limbă şi istorie rom.**, 121. Pamfil Bilţiu, în **Izvorul**, p. 446 (**Glosar**) prezintă cuvântul **şeptar (la oi)** cu sensul „conducător al ciobanilor", dar în textul nr. 369, p. 305, citim: **Trăia un om care a avut un copil, care a fost şeptar la oi. Păzea oile în pădure.** Aici **şeptar** are sensul „copil care păzeşte oile". **DLR** prezintă cuvântul cu alte sensuri, derivat al lui **şapte** cu suf. **- ar**. **Căprár** este „păstor al caprelor" (Iordache, **Ocupaţii**, II, 59).

Termenul **hârlău** este folosit în Basarabia cu sensul „cioban bătrân, cu experienţă mare în treburile oieritului, care îi învaţă pe ciobanii tineri" (**DD**, **V**, 104). Derivă din **hârlă**, în DA cu sensul „scroafă rău hrănită" sau cu sens neclar: **Pe dânsa că mi-o-ndrăgi Şi pe mine m-o urî, M-o bate, m-o schingiui Şi hârla mi-o risipi** (Teodorescu). Are derivatele **hârlag** „mascur bătrân" şi **hârloage** „cai slăbănogi". **Hârlă** este cu etimologie necunoscută. Prin N-V Moldovei, **hârlă**, sinonim cu **hârcă**, are sensul „oaie bătrână" (**Gl. reg.**, 39). Din Fundu Herţei şi Pomârla, jud. Botoşani, a fost glosat cu sensul „câine foarte slab, de obicei bătrân" (**L. reg. 2**, 120). Cu acelaşi sens, mai general „animal jigărit, slab, costeliv, sfrijit, jigăritură, slăbiciune", a fost înregistrat din zona Argeş (Udrescu). Sens neobişnuit are în **Glosarul** lui Coman din Măţău-Muscel, p. 38, anume „ceva în cantitate mare" (lapte, carne). Cuvântul apare şi în expresia **„a se alege hârla (din ceva)** = a se alege praful; a dispărea cu totul" (Bărbuţ, 98).

Adăugăm şi următorii termeni:

Bărbăcar[1], **berbecar**[1] şi **barbacar**[1] „berbecar, ciobanul de la berbeci, adică ciobanul de la cârlani", în cazul în care cârlanii formează turmă aparte. Se întâlneşte peste tot în Basarabia (**ALRR.Bas.**, II, h. 200), folosit şi în paralel cu alţi termeni. Termenul apare şi în regiunea Zaporoje. Derivă de la **berbec** + **-ar**. Şi aromânii au **birbicar** (în **DDA**, 274, este considerat ca moştenit din lat. ***berbecarius**, ceea ce este cu totul posibil).

Bouár sau **boár**, **ciurdár**, **văcár** „păstorul boilor şi al vacilor" (Iordache, **op. cit.**, 42); ar. **buγear** „bouar" (**DDA**,292). Derivă, cu suf. **–ar**, de la **bou**.

Scanned with OKEN Scanner

Căiér „cel care îngrijeşte caii“ (**MDA**, I, 413), unde se precizează că derivă de la **cai** cu suf. **-ar**; sinonim al lui **herghelegiu** (vezi Bărbuţ, 39)

Cojáni, pl., în Găiceana, jud. Bacău, dar şi în alte locuri; sânt oameni „cu mai mult pământ şi oi puţine“, - cuvântul are „nuanţă zeflemitoare“, adică este o poreclă pentru agricultori (Vuia, II, 227); era şi **mocănia cojenească**.

Colibáşi, pl., nume dat celor din satele brănene pentru că trăiau şi iernau cu vitele pe la colibe (idem, II, 301).

Crudár „ciobanul care păzeşte oile cu mieii fătaţi de curând (cruzi)“ (Pitiş, 207).

Dosuleán este sinonim al lui **ciobănoi** (**MCD**, I, 227), om care bate dosurile, care păzeşte dosurile.

Fălcáre, **fălcări**, „o grupare pastorală chiar de câteva zeci de familii, pusă sub protecţia şi conducerea unui celnic“; cuvântul „e foarte viu la aromânii oieri“, din lat. ***falcaria** (**DDA**, 542).

Prin nord-vestul şi vestul Transilvaniei se foloseşte derivatul **gúleş**, de la **gúlă** „ciurdă de vaci sterpe şi juninci, juncani“, cu sensul „văcar, ciurdar, păstor“, „păstorul unei gule, al unei ciurde de vaci sterpe“ (Iordache, II, 49). **Gulă** este înregistrat în **DA** cu sensul „cârd de vite, turmă, cireadă“, iar **guliş** este „feciorul ce păzeşte la gule“. Din magh. **gul(y)a** „idem“.

Mărháş „om care se îngrijeşte cu dragoste de vite“ (Ioniţă, **Metafore**, 41). În **DLR** găsim doar **mărhăşă** „femeie care se ocupă cu creşterea viţeilor“. Din magh. **marhás**.

Mătricár „cioban care are în grija sa oile cu lapte“, adică **mătricile** „oile cu lapte“. În Banat, se foloseşte alături de **mătricer**. Ar. **mătricar** şi **mitricar** „mânzărar“ (**DDA**, 786) (Frăţilă, **Contribuţii**, 89). Vezi şi Densusianu, Aspecte, I, 182, „păzitorul oilor cu lapte“, „păstor de mitriţi“; Capidan, **Rom. nom.**, 79). Vezi şi **DLR**, litera M, 326, sub **mătricér**.

Mertúc „(regional) proprietar al unui număr mic de oi asociat la o stână comună“ (din Zagra - Năsăud); „cioban care are în grijă oi puţine“. Are varianta **miertúc**. Etimologie necunoscută, comparat cu **mertic** (**DLR**.M, 419).

Miorár „cioban care păzeşte miorii şi mioarele“. Din **mior** cu suf. **-ar**. (**DLR**.M, 584).

Mocârţán are şi sensul „mocan“, „cioban din regiunile muntoase ale Transilvaniei“ (**DLR**, litera M, 770, comparat cu **mocan**).

Momârlán „cioban din părţile Văii Jiului“ (Iliescu-Şoit, 201). În **DLR** nu este menţionat acest sens. Etimologie necunoscută.

Moroián „nume dat localnicilor din preajma munţilor Bucegi, în special păstorilor ardeleni din aceste regiuni“ (**DLR**), comparat cu **moroi**[2].

Mulgáci are sensul „mulgător“, din **mulge** cu suf. **-aci**.

Mulgár are şi sensul „mulgător“, din **mulge** cu suf. **-ár**.

Mulgáş „mulgător“; **Cei ce mulg se numesc mulgaşi**, din **mulge** cu suf. **-áş** (**DLR**); „ciobanul care mulge în strungă“ (Giuglea, în **DR**, II, 338). Un vlah din Lika-Croaţia, la 1433 se numea **Mikula Mulgašišč** (Dragomir, **Vlahii**, 84).

Muldzár este „mulgător“ (**DDA**, 829).

Scanned with OKEN Scanner

Mulzăráş „mulgător", de la **mulzare**, cu suf. **-áş**.

Muntár şi **muntăríţă**, prin Transilvania, sânt bine definiţi în următorul context: **Muntari şi muntărițe sânt acei membri ai familiei cari în fiecare seară merg şi mult vacile şi oile şi prepară laptele pe care îl aduc a doua zi acasă ori îl încheagă acolo.** (Frâncu-Candrea). Vuia, II, 248 ş. urm., restrânge aria lui **muntăriţă** la Munţii Apuseni, ca derivat al lui **muntărie** „gospodăria de la munte, care cuprinde coliba, şura, staorul oilor"; **...la muntărie, în timpul verii, deci când păstoritul este în toi, stăteau femeile numite muntărițe**, care îngrijeau oile şi vitele mari, în vreme ce bărbaţii rămâneau în sat şi se ocupau de agricultură; iarna rolurile se inversau (Vuia, II, 249).

Nutinár este, la aromâni, „ciobanul care are grijă de noateni" (Capidan, **Rom. nom.**, 105). **Notenari** şi **Notenuşi** sânt nume sau supranume care se dau unor oameni voinici şi se explică prin subst. comun **notinari**, **notenuşi** (pl.) ca derivate de la **noaten** (informaţie dată de Caragiani; vezi Popescu-Sireteanu, **Înţelepciunea**, 151). În **DDA** nu sânt **notinuş**, **nutinuş**, ci doar **nutinar**.

Odagíu înseamnă „odăiaş" (1, 2); „slugă la cioban", „păstor", „om care locuieşte afară din sat, într-o odaie; angajat în slujba unei târle, îngrijitor la o odaie" (**DLR**).

Ortáci (pl.) „proprietarii oilor de la stână" (în Banat)(Iordache, **op. cit.**, 97).

Pérce „nume dat bărbatului (sau copilului) care munceşte la o stână fără să aibă atribuţii speciale" (din Globu-Craiovei-Orşova) (**DLR**). Are origine necunoscută.

Rândáş „stăpân de oi, căruia în venea rândul să mulgă turma" (la nord de Iaşi) (Vuia, II, 231); „stăpân de oi căruia i se dă lapte atunci când îi vine rândul". Derivat de la **rând** cu suf. **-aş**.

Sâmbráş are şi sensul „proprietar de oi"; „(prin Banat) persoană care, având puţine oi, le dă altuia să le păzească şi să le păşuneze" (**DLR**)(vezi şi Latiş, **Păstoritul**, 83). De la **sâmbră** cu suf. **-aş**.

Stânáci „cioban care conduce o stână sau are alte atribuţii la stână; stăpân; stânaş, stânar" (**DLR**). De la **stână** cu suf. **-aci**.

Stocáş „crescător de vite". De la **stocă** „vite", cu suf. **-aş**. (Petrovici, **Note**, 74).

Şchiopár „ciobanul de la oile şchioape" (prin Bucovina). De la **şchioape** cu suf. **-ar**.

Ţímăr „(prin vestul Transilvaniei) copil care lucrează la stână", cu etimologie necunoscută în **DLR**.

Ţurlac „cioban ardelean"; „ţuţuian", cf. **ţurlă** (**DLR**).

Văjnicér „(prin Transilvania) proprietar al unei turme de oi". Din **vaşniţă** „turmă de porci" (**DLR**)(?).

Scanned with OKEN Scanner

BOIERIA ŞI ORIGINEA CUVÂNTULUI BOIER ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Ne propunem să stăruim asupra originii unui cuvânt pe care — cu câteva excepţii — dicţionarele îl consideră împrumut slav în română. Este vorba de **boier**, atestat sub forma **boiar** în 1475 şi sub forma **b o i e r i** (pl.) în 1481 (vezi şi Mihăilă, **Dicţionar**, 77). Dar despre **Boer** ca antroponim vorbeşte un document din anul 1302 (Puşcariu, **Două documente**, 2). Prin urmare numele este vechi, iar cuvântul **boier** considerat ca apelativ trebuie să fie cu mult mai vechi. Numele acesta s-a păstrat în Făgăraş de-a lungul veacurilor (vezi Puşcariu, **Fragmente istorice ... Indice**). O privire asupra părerilor exprimate de Fr. Miklosich şi de alţii a realizat I. Puşcariu, în **Date istorice**, I, p. XV, nota.l, dar în acelaşi loc exprimă şi părerea că, decât de origine rusă, mai curând **boier** ar fi bulgar, iar dacă la slavi nu se poate explica de la **boli** sau **voi** „luptă", „atunci mai lesne-l pot românii deduce de la **boi**, poate tocmai de la boii ce-i pretindeau grecii pentru nunta lui Isac Anghel de la păstorii (bouarii, boierii, ca şi oierii) blahi, cari tocmai de aceea revoltându-se au înfiinţat imperiul blaho-bulgar. Poate că voi ajunge şi mai aproape de adevăr, când deduc cuvântul **boieriu** tocmai de la poporul boilor, care era cel mai de frunte între gintele celtice". Câteva consideraţii interesante în legătură cu vechimea lui **boier** la noi a făcut acelaşi autor în **Date istorice**, II, 35-36, unde îl pune mai sigur pe seama etnonimului celtic **boi**, apropiind termenul în discuţie de nume precum **terra Boje (Voila), Boiu Mare, Boiu Mic, Boianu, Buiul, Boier**. El a observat că **boier**, ca apelativ, sta ca epitet pe lângă un nume şi că abia mai târziu a devenit nume propriu.

În deceniul al treilea al sec. al XIX-lea, în baza unei tradiţii, cronicarul bănăţean Nicolae Stoica de Haţeg scria în Cronica sa: **Şi văzând** [slovenii, deci slavii, n.n., I.P.-S.] **că boiarii rumânilor cu boi ară şi se chiamă de pe boi boiari şi ei le zisără volahi-boiari** (p. 59) ; **Românii cu boi mari să zisără boi-are** [subl. aut.], **alţi slavi le-au zis volahi** (subl. aut.) (p. 109). După N. Stoica, cei care aveau boi erau numiţi **boiari**, iar o formă a acestui cuvânt ar fi numele etnic (pl.) **volahi/volachi**. Dacia ar fi fost numită **Boiaria - Volachia** (p. 91).

Cihac (II, 20), urmându-l îndeaproape pe Miklosich, arată că etimonul rom. **boier** este vsl. **boljarŭ, baljarinŭ** „optimatum unus" (bolič major) ; tot el spune că în rusă sânt formele : **boljarinŭ, bojarinŭ, bojarschii**; în ungară: **bojár, bojér**; în albaneză: **boujár, bouljar, bouljeri**. Hasdeu, Tiktin, **DA**, Candrea, Scriban, **DM, DEX, SDE** preiau, cu neînsemnate deosebiri, acelaşi punct de vedere. Hasdeu scria în **EMR**, 3, p. 689: „ De când făgărăşenii figurează în istoria Transilvaniei, trăsura lor juridică cea mai caracteristică este instituţiunea **boierilor**, cari nu ne apar nicăieri la ceilalţi ardeleni, afară de Făgăraş şi de Haţeg, cele două regiuni strâns legate de casta nobiliară cea oltenească a Basarabilor. **Boiar**, în paleoslavica **boliar, boiare**, este la români un bulgarism, negreşit, însă nu înseamnă deloc că boierii români erau sau trebuiau să fie bulgari...". Vom vedea că Hasdeu nu avea informaţii despre circulaţia cuvântului în toată Transilvania şi în ariile ei periferice, adică în Maramureş, în Oaş, în Crişana şi în Banat. Originea slavă a cuvântului o acceptă O.

Scanned with OKEN Scanner

Densusianu în **ILR**, I, 187, şi Al. Rosetti : „Termenul **boier** vine din bulgară, unde el desemnează pe demnitarul Curţii şi pe proprietarul de pământ“ (**ILR**, 297). Al. Philippide considera (ca şi Rösler, pe care-l citează) că **boier** este un împrumut în bulgară : „Cuvântul **boiar**, de pildă, este sigur de proveniență uralo-altaică (vezi Berneker, **Slavisches etymologisches Wörterbuch**), dar l-au primit românii direct de la bulgari, ori prin mijlocirea slavilor?“ (Philippide, **OR**, II, 584). G. Mihăilă arată, de asemenea, că **boier** „nobil, mare proprietar de pământ, (mare) dregător al statului feudal; moşier, mare bogătaş ; domn (azi înv.)“ vine din vsl. **boliarin**, pl. **boliare**; bg. **boliarin**, **boliar**, „boier, om bogat“ ; scr. **bòljarin**, **bòljar**; vrus. **bolearin**. Cuvântul a pătruns în slavă din protobulgară. A fost împrumutat şi în albaneză **bujar**, fem. **bujareshë**. Reţinem încă o precizare a lui G. Mihăilă: „ ... ca şi **jupân**, cuvântul **boier** şi-a lărgit cu timpul înţelesul, pierzând valoarea strict terminologică, ajungând să se întrebuinţeze (în trecut) ca termen de respect“ (Mihăilă, **Împrumuturi**, 134). În **BER**, I, 66, se arată că **boljarin**, cu familia lui destul de numeroasă, a dat în română **boier**. Dar în nici una dintre lucrările citate până aici **nu se demonstrează** că sântem în faţa unui împrumut.

Între excepţiile de care aminteam prezentăm mai întâi cele spuse de P. Maior; după care **boier**, de fapt **boiar**, se explică prin **voljari** (it. **voglia**): „Românii cei din coace de Dunăre singur **v** mutându-l în **b**, şi lăpădând **l** moale, după datina sa, pe nemeşi (Nobiles) şi astăzi îi chiamă **boiari**“ (Maior, **Istoria**, I, 375), punct de vedere preluat şi de **Lexiconul de la Buda**. Pentru a corecta această explicaţie, evident greşită, în subsolul paginii la ediţia pe care o folosim se face următoarea precizare : „**Boliar** nu vine de la **voglia**, ci de la **boi** care în slavă însemnează luptă, iar **boliar** este luptător. **Boier (boiar)** în româneşte îşi are deci rădăcina cuvântului slav – **boi**“, explicaţie la fel de greşită ca şi a lui Petru Maior; nici slaviştii nu mai consideră că **boiar** vine de la **boi** „luptă“, cum se arată clar în **BER**, locul citat. Cealaltă explicaţie aparţine lui Laurian şi Massim, **Glossariu**, 61-62, unde autorii spun că „pentru originea cuvântului, păreri s-au dat foarte multe, susţinând unii că ar veni din **boiu** sau **resboiu** (cuvânt slavic), alţii din **voiavoglia**, alţii din alte funtane“, dar, spun ei, cea mai serioasă explicaţie o dă Miklosich, care propune ca etimon sl. **boljarŭ** „mai mare“. Totuşi, din mai multe motive expuse în **Glossariu**, autorii nu admit originea slavă, arătând că „vorba **boiariu** a răsărit în pământ românesc“. Reţinem numai rezerva.

Excepţiile acestea nu sânt de natură să pună la îndoială, originea slavă a cuvântului în limba română. Chiar dacă Laurian-Massim vedeau o posibilă apariţie a cuvântului „în pământ românesc“, ei nu au putut atrage luarea aminte, după eşecul suferit de dicţionarul lor. Originea slavă a rămas, prin urmare, decisă de către slaviști şi însuşită de către specialiştii în problemele lexicului românesc : Cihac, Tiktin, Şăineanu, Candrea, autorii altor dicţionare, apoi de către Al. Rosetti, S. Puşcariu (**Limba română**, I, 294). S-a atras atenţia, însă, de multă vreme că în slavă cuvântul ar fi fost primit din limba vechilor bulgari de neam turcic, adică din protobulgară (vezi şi **BER**, I, 66). De aceea A. Philippide nu se poate decide asupra drumului urmat de cuvânt, direct din protobulgară în română sau prin intermediar slav.

După prezentarea sumară a opiniilor privitoare la originea lui **boier** în

Scanned with OKEN Scanner

română, trebuie să subliniem că tot ceea ce s-a spus până acum reprezintă doar afirmații, nu și demonstrații. Probe împotrivă nu s-au adus până acum, dar posibilitatea prezentării lor nu a fost închisă niciodată.

Este necesar să știm și părerile istoricilor cu privire la acest termen care ține în mare măsură de istoria noastră socială. Astfel G. Popa-Lisseanu îi considera pe boieri prezenți, în afară de Moldova și Țara Românească, numai în Făgăraș: „Cele mai vechi cnezate le găsim dincoace de Carpați, totuși cnezatul s-a dezvoltat mai mult în Ardeal decât în teritoriul vechiului regat. Aci cnezatul a fost înlocuit prin **boieronat**. Așa se explică de ce în țara Făgărașului bunăoară nu întâlnim cneji, ci numai **boieri** (fem. **boreasă**). Fiind un feud dat domnilor români de regii Ungariei, Țara Făgărașului a dat o mai mare dezvoltare, întocmai ca și Țara Românească și Moldova, instituției boierimii. Tot din această cauză boierii Făgărașului n-au devenit nobili (nemeși) și nu s-au prefăcut în unguri" (în **Izv. ist. rom.**, V-VI, p. 16, nota 2). Concepția lui Radu Rosetti (**Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova**, București, 1907) despre boieri a fost rezumată de către C. Giurescu, în **Studii**, 239-240 : el „pune începutul clasei nobiliare înainte de întemeierea principatelor, dar face deosebire între acea nobilime străveche și boierimea de mai târziu ridicată din mijlocul ei. Nobilimea anterioară domniei o formau cnezii și urmașii lor. Din judecătorii sătești aleși de obștea locuitorilor, cnezii se transformaseră pe nesimțite într-o clasă nobiliară, care își transmitea prin moștenire puterea cârmuitoare: cu timpul (s. XV-XVII) ei pun stăpânire și pe moșia celor ce-i aleseseră. Toți proprietarii de pământ de mai târziu, fie ei mari ori mici, boieri ori răzeși, sânt urmașii acelor cnezi uzurpatori. Întemeierea domniei și crearea diferitelor dregătorii au avut drept urmare ridicarea din mijlocul nobilimii cneziale a **clasei boierești**, formate din marii demnitari. Cu timpul denumirea de **boier** care la început se aplica numai acestora, începe să se dea oricărui om bogat...".

După N. Iorga termenul **boier** a fost adus din sudul Dunării de către sârbii și bulgarii veniți la noi din cauza expansiunii turcești, iar „legătura dintre dregător și mare proprietar" se face abia în sec. al XV-lea (C. Giurescu, **op. cit.**, 240-241).

C. Giurescu spune : „Denumirea de **boier** constituia un titlu nobiliar. Un alt cuvânt pentru a exprima calitatea de nobil, în afară de acela de **boier**, nu a existat în Țara Românească. În Moldova se mai întâlnește, în chip excepțional însă și numai în timpurile mai vechi, și acela de **nemeș**"(**op. cit**, 227, nota 1). Din consemnările lui D. Cantemir reiese că pe răzeși „dacă îi socotim ca boieri, atunci clasa boierească cuprindea - pe lângă slujbași - pe toți proprietarii de pământ, fără excepțiune" (C. Giurescu, **op. cit.**; 228 ; subl. aut.). Tot C. Giurescu, vorbind despre Cantemir, arată că acesta, în **Istoria imperiului otoman**, „spune că la români nu a existat alt semn de nobleță decât moșia părintească, care trece prin moștenire de la tată la fiu" (**op. cit.**, 229); Pe această bază, C. Giurescu ajunge la concluzia următoare :„Ceea ce pare sigur, e că **însușirea de boier era în legătură nu numai cu slujba dar și cu moșia**" (**op. cit.**, 234 ; subl. aut). Autorul citat arată că titlul de boieri „se întemeia fără îndoială pe însușirea lor de stăpâni ai pământului". Exista prin urmare „o boierime ereditară independentă de funcțiuni și mai veche ca ele" (**op. cit.**, 251). Și, spune mai departe : „Dacă însușirea de boier era legată de moșie, ceea ce pentru

Scanned with OKEN Scanner

proprietatea mare, cel puţin era absolut sigur, atunci trebuie să admitem că toţi proprietarii, oricare ar fi fost întinderea moşiei lor, făceau parte din boierime" (**op. cit.**, 252). Dar apare o restricţie de care mulţi cercetători nu au ţinut seama : „Proprietarii posedau individual numai partea cultivabilă, foarte restrânsă, deoarece cultura se mărginea la îndestularea trebuinţelor personale şi locale", restul (izlazul, pădurea etc.), era stăpânit în continuare în devălmăşie (**op. cit.**, 252-253). Fiecare membru al devălmăşiei avea drept „să taie câtă pădure ar fi vrut, să ţie vite cât de multe" (**op. cit.**, 257). Reţinem şi următoarea constatare, deosebit de importantă : „Proprietarii devălmaşi dintr-un sat sânt arătaţi adeseori sub denumirea colectivă de **boierii din acel sat**" (**op. cit.**, 280). Concluzia lui C. Giurescu este următoarea : „Până în secolul al XVII-lea toţi proprietarii de pământ se intitulau **boieri**" (**op. cit.**, 284).

În prefeudalism, şi partea cultivabilă a pământului era comună, caracteristică transmisă de-a lungul veacurilor, ca o moştenire. Dacă „proprietarii devălmaşi dintr-un sat sânt arătaţi adeseori sub denumirea colectivă de **boierii din acel sat**", aceasta înseamnă că termenul **boier** nu se referea la proprietatea asupra pământului, indiferent de caracterul acestei proprietăţi. Dar, dacă stăpânirea pământului cultivabil era limitată la strictul necesar, creşterea vitelor (mari şi mici) nu era îngrădită de nici un fel de norme, ba chiar era încurajată, dacă este să avem în vedere ce consemnează folclorul-document. Dintre cei cu drepturi egale în obştea sătească, se puteau diferenţia, prin avere, crescătorii de vite, păstorii, mai cu seamă oierii. Prin urmare, nu pământul acorda calitatea de boier, adică de om bogat, ci proprietatea de oi multe şi de vite mari.

Un alt cercetător, Victor Motogna, scria : „Sub influenta stăpânirii ţarilor în nordul Dunării se împământeniseră la neamul nostru şi aşezămintele politice de origine bulgară [...]. Pe această cale ne-a venit organizaţia în cnezate şi voievodate, precum şi începuturile clasei nobiliare, cu numele de **boieri**" (în LIGC, VII, 173). Dar se ştie că ţarii bulgari nu au stăpânit în nordul Dunării, iar organizarea românească prestatală era străveche*.

P.P. Panaitescu, în **Interpretări**, 33-80, se ocupă de **Problema originii clasei boiereşti** şi afirmă, după istoricul bulgar Trifonov, că „boier (boliar, boliarin) este numele clasei nobile bulgare, de unde l-au împrumutat şi românii şi ruşii" (p. 36) şi crede că termenul **boier**, prin extindere, s-a acordat şi moşnenilor jurători, adică celor care se bucurau de un anume privilegiu (p. 39). El afirmă, urmându-l pe C. Giurescu, că boierii români îşi au originea în slavii care au cucerit pământul românesc. Teoria lui C. Giurescu (vezi cursul litografiat **Instituţiile vechi româneşti**) a fost admisă de I. C. Filitti, C. C. Giurescu, Gh. I. Brătianu, cu menţiunea că Brătianu îi considera pe slavi ca supuşi ai avarilor, nu cuceritori

---

* Vezi Ştefan Pascu, **Voievodatul Transilvaniei, I**, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1971 ; Sergiu Columbeanu, **Cnezate şi voievodate româneşti**, Bucureşti, Editura Albatros, 1973; Alexandru A. Bolşacov Ghimpu, **Cronica Ţării Moldovei până la întemeiere**, Bucureşti, Editura Litera, 1979.

Scanned with OKEN Scanner

(Panaitescu, **op. cit.**, 39-40). Boierii au existat în Ţara Românească, Moldova, Ardeal, Maramureş, Banat, dar nu şi la românii din sudul Dunării (p. 40). „Clasa socială a boierilor, a nobililor, este unitară pe tot pământul românesc, ceea ce arată că ei sânt rezultatul unui fenomen social-politic identic şi concomitent. Acest fenomen trebuie să fi fost în chip necesar anterior despărţirii politice între românii din nordul Dunării, să dateze dintr-o vreme în care condiţiile sociale şi economice să fi fost identice, înainte de existenţa graniţelor politice între ei. Cu atât mai mult cu cât numele de **boier** apare şi în Ardeal. Aceasta înseamnă că originile clasei boiereşti trebuie căutate, nu numai înainte de întemeierea celor două principate, ci şi înainte de stabilirea ungurilor în Ardeal, deci înainte de anul 1000“ (p. 41). Aceasta se vede din împrejurarea că, „cu prilejul întemeierii statului, nu s-a făcut o împroprietărire, deci nu s-a creat atunci boierimea munteană“, întrucât ea „era anterioară întemeierii statului“ (p. 43) ; „boierimea română se trage din împrejurări sociale anterioare întemeierii statelor, din epoca migraţiunii popoarelor“ (p. 45). Istoricul spune că imperiul bulgar a stăpânit Dacia vreme de un secol şi jumătate, până pe la anul 900. În timpul acestei stăpâniri „va fi căpătat aristocraţia slavă din Dacia numele de boier şi tot atunci a trecut termenul prin români la ruşi“ (p. 51). Şefii militari slavi din Dacia aveau nevoie de moşii („care erau cultivate de băştinaşi“) pe care şi le-au însuşit (p. 51). Termenul **boier** — nume al clasei nobile la noi — „este de origine slavă“. „Termenii care arată stăpânirea sânt slavi: stăpân, jupân, gospodar“ (p. 53), dar, precizăm noi: originea slavă a cuvintelor **stăpân** şi **jupân** nu a fost confirmată nici până astăzi, deşi unii mai cred în această explicaţie, iar **gospodar** nu este decât traducerea lui **domn** din română, cum se obişnuia în cancelaria slavonă. Mai departe, cercetătorul spune că „limba fiind oglinda trecutului, credem că rezultă în chip luminos originea clasei nobile la români printr-o cucerire slavă şi o aristocraţie care a supus populaţia romanică, reducând-o la şerbie“ (p. 54). „Românii macedoneni n-au avut clasa nobilă, nu cunosc pe boieri“ (p. 60). Prin urmare, boierimea este de origine slavă, pe când ţăranii devălmaşi sânt urmaşii autohtonilor, neamestecaţi cu slavii şi cu alţi străini care nu au pătruns în munţi şi în păduri (p. 63).

Din cele prezentate, se vede că Panaitescu pune apariţia boierilor pe seama factorului străin şi nu vede diferenţieri după avere în sânul obştei ţărăneşti. Vechimea şi unitatea clasei boiereşti nu-l duc pe istoric la ideea că apariţia boierilor are cauze interne, asemănătoare până la un punct cu apariţia claselor înstărite la alte popoare. El nu se ocupă de situaţia concretă a termenului **boier** la români, de vechimea şi răspândirea lui teritorială, de semnificaţia şi diferenţierile semantice existente în textele istorice, în cele populare şi în limba vorbită. Ca istoric, nu l-au interesat aceste aspecte, dar fără luarea lor în seamă (desigur, şi a altora) nu se pot lămuri şi chestiuni de istorie socială, nu doar de istorie a limbii.

În ce priveşte lipsa nobililor la aromâni, aceasta este numai o aparenţă, pentru că acei celnici ţin locul boierilor de la dacoromâni, iar celnicii sânt **oierii cei mari**, deci marii proprietari de turme. Boierului dacoromân îi corespunde celnicul la aromâni, deci omul bogat în turme (cf. Capidan, **Rom. nom.**, 39).

Teza originii slave a boierilor este respinsă de cercetători mai noi (cf.

Scanned with OKEN Scanner

Spinei, **Moldova**, 228) şi aceasta pe bună dreptate.

O cercetare mai amănunţită, întemeiată pe o vastă documentaţie, a făcut P.P. Panaitescu asupra obştii ţărăneşti din Ţara Românească şi Moldova, din care reies împrejurările în care s-a născut boierimea stăpânitoare de pământ în aceste state feudale. El critică unele dintre afirmaţiile lui C. Giurescu : „Consecinţa teoriei lui C. Giurescu şi a celor care au continuat-o este că boierimea românească s-a alcătuit nu prin aservirea ţăranilor liberi, aşa cum arătase Bălcescu, ci ea ar reprezenta formă străveche şi constantă a proprietăţii în ţara noastră" (Panaitescu, **Obştea**, 7). Şi după Radu Rosetti „boierii sânt strămoşii stăpâni ai satelor şi nu autorii unor continue aserviri a satelor libere în decursul secolelor" (idem, **ibidem**, 9). De la retragerea romană şi până la apariţia formelor timpurii ale feudalismului (între sec. al III-lea şi al X-lea), „obştea şi asociaţiile de obşti au alcătuit singura formă a vieţii sociale a poporului nostru" (idem, **ibidem**, 17); aceasta a fost „o perioadă a predominării obştilor ţărăneşti libere" (idem, **ibidem**, 19); „putem afirma că întemeierea statelor româneşti este urmarea formării domeniilor jupanilor şi cnejilor, care, trecând măcar în parte, în rândurile membrilor privilegiaţi ai statului domnesc, se numeau acum boieri" (idem, **ibidem**, 75). **„Boierii, în epoca fărâmiţării feudale până în ultimul sfert al secolului al XV-lea, sânt deţinători de imunităţi pe domeniul lor"** (idem, **ibidem**, 77) (subl. aut.). Panaitescu a constatat că „se ridică în sate oameni bogaţi dintre membrii obştii, care cu bani câştigaţi din meşteşuguri sau din negoţ pot cumpăra părţi ale altor săteni săraci şi-şi pot crea drepturi de stăpânire disproporţionate faţă de acelea de care se bucurau ceilalţi săteni. Ei devin astfel o putere economică în obşte, iau parte la conducerea ei, şi, cu vremea ies din devălmăşie alegându-şi părţile" (idem, **ibidem**, 237). Şi, spune mai departe cercetătorul : „Este uşor de înţeles că au putut scăpa de cotropirea boierilor şi a mănăstirilor mai ales satele de moşneni şi de răzeşi de la munte, adică acolo unde nu se face grâu" (p. 251). Se cere să reţinem constatarea că, până în sec. al XVI-lea, boierii nu au stăpânit satele individual, ci colectiv, „deasupra obştii ţărăneşti s-a suprapus o obşte a stăpânilor, a boierilor", care „stăpâneau împreună, fără distincţie teritorială, sate sau părţi de sate. De vreme ce stăpânirea boierească a domeniilor îmbracă, atât în Ţara Românească, cât şi în Moldova, Maramureş, Haţeg, Făgăraş, forma unei comunităţi a stăpânilor, suprapuse obştii ţărăneşti, reiese clar concluzia că această stăpânire feudală se trage din obşte, s-a format prin diferenţierea obştii. Când numărul părtaşilor la obştea stăpânilor ajunge foarte mare, nu se poate face întotdeauna deosebirea între comunitatea moşnenilor (răzeşilor) şi cea a stăpânilor, sistemul de stăpânire fiind asemănător". De aici urmează concluzia: „Aşadar, prin diferenţierea obştilor se ridică înainte de întemeierea statului o pătură de oameni avuţi, în situaţia de a avea slugi şi arme la dispoziţia lor, prin care au supus obştea, pretinzând dijme şi lucru de la foştii lor egali" (idem, **ibidem**, 73-74).

După P.P. Panaitescu, termenul **cneaz** a înlocuit în limba noastră pe **jude**, moştenit, iar **cneaz** dispare înlocuit de **boier**; numai în Ţara Românească s-a păstrat **cneaz** care de prin sec. al XVI-lea a început să însemne „mic stăpân de pământ în devălmăşie, om liber" (**ibidem**, 69-70). Existenţa cnezilor ca nobilime prestatală în Transilvania, Ţara Românească şi Moldova este sigură. „Generalitatea instituţiei

Scanned with OKEN Scanner

[cnejilor] arată că ei sânt anteriori cuceririi Transilvaniei de către feudalii maghiari" (idem, **ibidem**, 65). În sec. al XVI-lea, „boier înseamnă cel ce stăpâneşte moşia şi supuşi care lucrează pentru dânsul" (idem, **ibidem**, 72). Dar ce va fi însemnat **boier** cu secole în urmă ?

Ceea ce nu a văzut nici P.P. Panaitescu în procesul de apariţie a boierilor, deci a oamenilor bogaţi, de la o vreme stăpâni ai pământului, este dezvoltarea tot mai mare, până la o anumită epocă, a păstoritului. Având în vedere termenul **boier** cu sensul „proprietar de moşie", sociologul H.H. Stahl scrie că „teza unei boierimi constituind un fenomen de masă şi ajunsă muncitoare directă a pământului ei" rămâne absurdă în condiţiile în care nu se modifică unele probleme ale satului devălmaş (Stahl, **Contribuţii**, I, 50).

Într-o cercetare mai nouă, se spune că „în preajma întemeierii statului de-sine-stătător loturile individuale ale membrilor obştei nu constituiau desigur încă proprietăţi private individuale" (Spinei, **Moldova**, 226).

O explicaţie nouă prezintă Alexandru I. Gonţa, în **Satul**. După el, boierii erau „războinicii satelor" (p. 184) iar „termenul nici nu este de origine slavă, ci împrumutat atât de slavi, cât şi de români de la triburile turcice: chazari, pecenegi, uzi, cumani" (p. 185). Şi mai departe: „Semnul caracteristic al acestei nobilimi [moldoveneşti, n.n., I.P.-S.] a fost, ca şi la celelalte popoare aptitudinea personală, capacitatea individului de a fi fost războinic, adică **boier**, cuvânt compus din **boy** — gintă şi **her** — ostaş al ginţii sau neamului, în limba triburilor turcice ale chazarilor, pecenegilor şi cumanilor. Expresia a fost împrumutată de români după venirea chazarilor în anul 643; peste acest cuvânt s-a suprapus termenul **bunari** — **credincios**, din aceeaşi limbă, odată cu prestarea de către militari a 'slujbei drepte şi credincioase'. Numai în urma constatării destoiniciei ca militar şi a prestării unui serviciu deosebit, de interes comun, s-au putut crea privilegii pentru unii indivizi din lumea satelor megieşeşti, cari erau consfinţite pe vecie ..." (p. 195). Explicaţia lui Gonţa este nouă pentru că aduce elemente istorice noi, dar despre originea turcică a lui **boier** (protobulgară ori uralo-altaică) s-a mai vorbit, fără a se arăta, însă, că este vorba de un compus din **boy** şi **her**.

Cercetătorii trecutului nostru ne vorbesc despre apariţia boierimii proprietară de pământ, despre consolidarea clasei boiereşti prin sărăcirea ţăranilor liberi, dar acest proces îndelungat nu are a face cu termenul, care l-a precedat, după părerea noastră; nu proprietatea asupra pământului este cea mai veche caracteristică a boierimii, ci creşterea vitelor mari şi mai ales a oilor. Din informaţiile prezentate mai sus, reiese că termenul **boier** a fost adoptat în locul unora mai vechi, precum: **jude**, **jupan**, **cneaz**, ultimii doi împrumutaţi (vezi Panaitescu, **Obştea**, 70); în locul lui **cneaz**, de pildă, era cuvântul moştenit **jude**, cunoscut şi astăzi folclorului transilvănean. De ce a fost, însă, necesar să fie înlocuiţi termenii **jude**, **cneaz**, **jupan** cu **boier**? Analizele istorice sânt, fără îndoială, obligatorii, dar ele nu ne spun nimic despre cauzele introducerii unui împrumut în locul unui cuvânt existent în română, mai ales că aşa-zisul împrumut nu aducea nimic nou din punct de vedere semantic faţă de elementele lexicale existente. Problema aceasta cere un răspuns, pentru că în limbă nu se petrec niciodată schimbări fără cauze precise (uneori neidentificate, dar

Scanned with OKEN Scanner

nu şi de neidentificat). Ne întrebăm: dacă satele de moşneni şi răzeşi de la munte au scăpat de cotropirea boierească, de ce tocmai în acestea se păstrează cu tenacitate cuvântul **boier** şi nu s-a păstrat cu aceeaşi tenacitate **cneaz**? Nu deducem de aici că **boier** este un termen străvechi, anterior proprietăţii individuale asupra pământului? **Jude** este păstrat în folclor ca o relicvă a unui trecut prea puţin cunoscut. Constatăm că, în Ţara Românească şi în Moldova, termenul **boier** a dobândit o viaţă proprie, mult deosebită de cea a lui **boier** din Transilvania.

Din cele spuse de Hasdeu şi de alţii, ar reieşi că boierii sânt cunoscuţi dincolo de munţi numai în Făgăraş şi Haţeg, dar termenul se întâlneşte şi în alte părţi ale Transilvaniei, în Maramureş, Crişana, Oaş, Banat. Pentru susţinerea acestei afirmaţii, vom veni cu texte extrase din folclor, mai cu seamă din folclorul obiceiurilor, a cărui vechime nu se poate pune la îndoială.

Exemple din Maramureş: **Noi îmblăm şi colindăm Pă la curţ de mari boieri; Iar boierii nu-s p-acasă, Ce-s în munţî roş k'ertoş** (Papahagi, **Graiul**, 76); **Cu o mână flori culege, Cu una struţuri făcea Şi-n sat la boieri ducea** (Bârlea, I, 126); **Sus, boieri, nu mai durmiţi, Vremea e să vă gătiţi, Casa să vă măturaţi,** (idem I, 151). De origine maramureşeană pare a fi urătura **Sculaţi boieri şi coconi, Că vă vin colindători** (Marian, **Sărbătorile**, I, 20). Vorbind despre românii maramureşeni, Al. Filipaşcu arată că „încă mai există în satele nobile averi neîmpărţite, 'composesorate nobile', iar la adunarea coposesorilor, preşedintele li se adresează cu cuvintele : „Cinstiţi boieri şi fraţi !" Femeilor li se zice **borese**, bărbaţilor mai înstăriţi **jupâni**, copiilor **cocon** şi **cocoană,** iar bătrânilor şi bătrânelor **unchi** şi **mătuşe** (în **Maramureş**, 17). Diferenţierea dintre boieri şi jupâni trebuie reţinută, întrucât aici prin **boier** nu se denumeşte un om bogat, ci **un egal în obşte,** cuvântul fiind folosit ca termen de adresare, dar rostul lui iniţial va fi fost de a denumi pe cel care desfăşoară o ocupaţie tradiţională apreciată de colectivitate.

Exemple din Crişana şi Oaş: **Meseni de la masă, Boieri şi boierese** (Frâncu-Candrea, **Românii**, 162); **Boierelu mieu găzduţă** şi **Boierelu meu găzducă** (**GS**, VII, 51, 25); Ion Muşlea, în Oaş, notează: **Şî i-o dus în temniţă pe boierii, fruntea satului. Însă şi borese s-o ridicat** (Muşlea, 288), iar alt folclorist consemnează faptul că în Bihor la Sfântul Gheorghe, **ies pruncii şi strigă de pe dealuri în râs** (Pavelescu, 57). Se vede, aşadar, că **boierii** sânt bărbaţii, alteori ei sânt fruntea satului, adică gospodarii cei mai buni, sens care reiese atât din textele din Oaş, cât şi din cele bihorene. Diferenţierea începe a fi făcută după avere, iar averea, în trecut, o constituiau aici oile mai cu seamă şi vitele mari, ceea ce dovedeşte importanţa oieritului şi a păstoritului în general în ansamblul ocupaţiilor tradiţionale.

Din Transilvania, mai cu seamă din sudul şi centrul acestei provincii, am reţinut următoarele exemple: **Staţi în loc boieri de frunte, Că-i dus cu calul la munte Şi-a veni cu brânza minten** (Marian, **Nunta**, 669); **Că ni-o şinstât Boieru cu boiereasa, C-on şold dân pod** (Densusianu, **Graiul**, 178); **Noi umblăm şi colindăm Pe la uşi de boieri mari. Şi boierii nu-s acasă, Că-s în codri de-a vânare** (Viciu, **Colinde**, 25); **La prânz şi-a chemat Tot oameni bătrâni, Vecini de cei buni, Tot boieri din sat** (idem, **ibidem**, 96); **Boierul din sat Bun gând şi-a**

Scanned with OKEN Scanner

gândit; La prânz şi-a chemat Tot boieri din sat (idem, **ibidem**, 97); **Boierul bătrân** [...] **Şi cându-ţi mai vezi Boiereasa lui** [...] **şi cându-ţi mai vezi Draji oile lui** (**F. Tr.**, II, 473-474).

Boier se cunoaşte şi în Banat: **Ferice de el, De boier bătrân** (Brediceanu, 349).

Boierii sânt oameni din sat, bărbaţii, vecinii care organizează petreceri la botez, la nunţi sau care participă la aceste evenimente ale colectivităţii: **Dragu-mi-i, boieri, de voi, C-aţi venit până la noi** (Marian, **Naşterea**, 245); **Unde-i casă bună, Mulţi boieri s-adună !** (Marienescu, **Poezii**, 544).

Constatăm că în nordul ţării, **boier** este termen de adresare. În Oaş şi în Crişana **boierii** sânt **bărbaţii**. Dacă în alte părţi, tot peste munţi, avem termenul **boieri** cu atributul **de frunte**, înseamnă că erau şi boieri care nu puteau fi numiţi de frunte, adică „oameni de rând".

Într-o oraţie de nuntă se spune : **Boierul de casă Afară să iasă** (Marian, **Nunta**, 107), **boier** însemnând „stăpân, stăpânul casei", un sinonim al lui **gazdă**, cum se vede şi din versurile citate mai sus după **GS**. Un oier bătrân din Sângeorz spunea : **Ce-i drept, din bătrâni, gazdele ierau mai mari şi stânele ierau de câte două mnii de mânzări cu lapce** (Morariu, **Material**, 13). Într-o altă oraţie de nuntă se spune: **Bunăseara, bunăseara la dumneavoastră, boieri de casă** (Sevastos, **Nunta**, 392), unde **boier de casă** înseamnă, ca şi mai sus, „stăpânul casei".

Ne-am pus şi noi întrebarea cum se explică faptul că românii din toate provinciile se adresau unul altuia (în părţile de peste munţi până de curând) cu termenul **boier** sau cu **boieri dumneavoastră**. Iată câteva exemple din folclor: **Ascultaţi, boierilor, Cuscrilor, cumetrilor !** (Marienescu, **Poezii**, 261; vezi şi nota 2 de la p. 395-396); **La masă chemase Doi, trei oameni buni, Megieşi bătrâni. Toţi muţi că-mi tăceară, Numai că-şi grăiară, De la cap de masă, Bun jupân Vasile : — Boieri de la masă, Beţi şi-mi ospătaţi** (**F. Dobr.**, 119); **Foaie verde busuioc, Ia veniţi, boieri, la joc** (Costăchescu, 396). Boierii sânt oameni cinstiţi şi de omenie; **Bunăziua la dumneavoastră, Boieri de cinste şi de omenie !** (Bradu, **Bihor**, 370). Folosindu-se termenul **boier** la adresa săteanului, membru al obştei ţărăneşti, nu are loc o degradare semantică, o „cădere" a sensului, ci este vorba de o întrebuinţare permanentă a cuvântului cu valorile cu care mai este cunoscut şi acum în folclor. Şi ar fi de reţinut că termenii de adresare de origine străină se folosesc pe arii limitate, degrabă căpătând valori peiorative şi dispărând, cum sânt cazurile lui **kir** sau **madam**, pe când alţii precum **bade**, **dodă**, **lele**, **neică** etc. îşi păstrează, în mediile lor vechi, întreaga expresivitate. Ne mai întrebăm dacă s-ar putea admite o trecere a cuvântului din Ţara Românească şi Moldova unde a însemnat, cum arată istoricii, „proprietar de pământ", în Transilvania, unde se vede că avea sensurile „bărbat", „gospodar", „stăpân de oi, oier". Dar răspunsul este negativ, pentru că iradierile s-au petrecut întotdeauna din Transilvania spre celelalte provincii. **Boier** (fem. **boiereasă**, **boreasă**) se întâlneşte în colinde, în cântecele de nuntă, deci în forme străvechi ale creaţiei populare, ca termen de adresare, întrebuinţat în mod obişnuit, fără a face aluzie la averea oamenilor. Boierii au oi (vezi mai sus, textul din **F. Tr.**, II, 473-474); citãm şi un alt text, o colindă de gospodar din Grojdibodu - Olt:

Scanned with OKEN Scanner

la sculaţi, sculaţi, Voi boieri bogaţi, [. . .] **Căci vouă vă vine Multă mulţămire, De-o stavă de cai,** [. . .], **Tot cirezi de vaci,** [. . .]), **De-o turmă de oi** (Caraman, **Lit. pop.**, 2-3). Bogăţia în vite mari şi mici (cai, cirezi de vaci, turme de oi) reprezintă o caracteristică a boierului ! Reţinem că, în colinde, uneori, boierii sânt duşi **în munţî roş k'etroş** (Papahagi, **Graiul**, 76) sau **în codri de-a vânare** (Viciu, **Colinde**, 25). Dar ei sânt prezentaţi ca fiind şi **în sat** (Bârlea. I, 126) şi **din sat** (Viciu, **ibidem**, 96, 97). Traiul lor într-o colectivitate se vede, de altfel, din numeroase colinde: un jupân a chemat **Doi-trei oameni buni, Megiaşi bătrâni** şi le zice: — **Beţi, boieri, mâncaţi Şi mă ascultaţi** (Caraman, **ibidem**, 84). Colindele păstoreşti cuprind importante informaţii despre cinstea de care se bucură oierii. Se înţelege de la sine că oierii mai avuţi se bucurau de mai mare cinste. O consecinţă a acestei aprecieri generale este că, în Ţara Românească şi în Moldova, păstorul, de fapt oierul bogat, este chemat la domnie cu scopul de a i se încredinţa o funcţie importantă, o boierie, cum se spunea. Dobrişan, un mare proprietar de oi, este frate cu domnitorul, ceea ce arată importanţa economică a oieritului, prestigiul acestei ocupaţii. Mircea Ciobanul din baladă este invitat de vodă să schimbe ocupaţia lui de oier cu cea de domn, dar nu acceptă. Octavian Buhociu chiar foloseşte cuvântul compus **ciobani-boieri** (adică **oieri-boieri**), cu care îi numeşte pe unii dintre membrii divanului domnesc (Buhociu, 322).

Vedem că termenul denumea mai întâi persoana care desfăşura o ocupaţie tradiţională, şi care se bucura de mult respect, nu pe stăpânul unei mari întinderi de pământ (astfel de stăpân nici nu exista în trecutul mai îndepărtat !) şi cu atât mai puţin pe cel ce deţinea o funcţie administrativă. Pluguşorul, când începe cu **Sculaţi, sculaţi, boieri mari, Sculaţi voi români plugari**, are în atenţie cele două ocupaţii fundamentale: cea de boier, adică de păstor, de oier, şi cea de agricultor. Exprimăm, deci, părerea că cel mai vechi sens al cuvântului **boier** este cel de „crescător de vite şi de oi"; la noi boierimea s-a format prin evoluţie firească, din marii crescători de oi şi de vite, care au devenit stăpâni de munţi şi apoi de terenuri agricole. Cum păstori erau bărbaţii, sensul lui **boier** a evoluat la „bărbat" (iar corespondentul lui feminin **boiereasă/borească** a evoluat la „soţie", „nevastă").

O indicaţie interesantă în legătură cu sensul **boier** „păstor de boi" din Banat, prezintă S. Liuba în articolul **Jocuri copilăreşti** („Revista Tinerimea Română", I, 1898, fasc. l, 135): **Păstorii, adecă: boierii, stăvarii (căierii) sau arghelarii, văcarii, păcurarii, căprarii etc. adunaţi cu vitele la un loc din izlaz sau câmp, când voiesc a să juca de-a bâticonul, îşi aleg o coastă a unui deal...** Verbul **boierí** „a îndeplini funcţia de bouar, a fi bouar" (R. Todoran, în „Cercetări de lingvistică", Cluj, 1963, p. 301) nu este înregistrat în dicţionare (D, Udrescu, 18, semnalează verbul **boierí** cu sensul „a se umple de râie", iar subst. **boierie** cu sensul:„râie"). Derivă de la **bouar**, cum spune R. Todoran, de fapt de la **boiar** (derivat de la pluralul **boi**, cu suf. **-ar** care formează nume de ocupaţii). Cuvântul **boier** cu sensul „oier" se păstrează, cum arătăm, în colinde, în oraţii de nuntă şi în pluguşoarele tradiţionale, iar cu sensul „păstor de boi" este folosit, probabil, şi astăzi, cum ne indică şi existenţa vb. **boierí**.

După ce sensul „crescător de oi şi de vite" s-a statornicit, în funcţie de

Scanned with OKEN Scanner

ocupaţia cea mai importantă a locuitorilor din zonele de deal şi de munte, datorită dezvoltării agriculturii şi restrângerii treptate a păstoritului, mai cu seamă în Tara Românească şi Moldova termenul a început să alunece spre sensul „proprietar de pământ", iar marii proprietari erau şi demnitari sau virtuali demnitari ai statului feudal, verbul **a boieri** (pe cineva) începând să însemne „a acorda ranguri sau proprietăţi". Şi astfel **boierie** începe să denumească demnitatea acordată cuiva. Diferenţierea s-a cristalizat tot mai mult. Dar în Transilvania, unde s-au introdus, prin administraţia străină, alţi termeni cu sensul „proprietar feudal", nu se cunoaşte decât accidental această diferenţiere, din care cauză boierii încep să devină, pentru această provincie, o prezenţă pietrificată, neaşteptată, ciudată şi, pentru unii, inexplicabilă. Versuri populare ca **Dezboiereşte-mă, Doamne, Că m-a luat dracu de foame!**, culese de Ciauşanu (în **Culegere**, 119), după cum explică folcloristul, „îţi aduc aminte de faimoşii **boieri Giuleşti**, de boierii încinşi cu tei sau cu boii de funie, - cari se găsesc foarte des prin jud. Vâlcea". Apariţia acestor boieri săraci este în strânsă legătură cu procesul de destrămare a obştii ţărăneşti, de sărăcire a ţărănimii care practica şi păstoritul ca străveche împletire de ocupaţii. De altfel, la noi păstoritul agricol a avut răspândire în aproape toate regiunile ţării. Constatarea o făceau, cu alte mijloace, şi Laurian-Massim, în **Glossariu**, 81: „singurii boiari din tată în fiu erau aşa-numiţii boieri de neam, fii ai vechilor apărători ai ţării, ajunşi însă la coarnele aratrului şi puţin preţuiţi în cele din urmă". Şi tot ei spun: „La noi boieria, afară de cea **de neam**, n-a fost niciodată ereditară". Un dicton popular spune: **Boierul e tot boier şi încins cu funie de tei** (Baronzi, 54), confirmând parcă existenţa unei boierimi de neam şi a boierimii neereditare.

De la o vreme, **boier** a început a însemna „om bogat (în turme şi în pământ)", „stăpân", în opoziţie cu **sărac** ori cu **slugă**, aşa cum reiese încă dintr-un text coresian: **ori bogat să va fi, ori measer..., ori boiarin, ori slugă** (apud DA, I, 601), sau din **Letopiseţul Cantacuzinesc**: **şi boieri şi săraci** (p. 93). Aceeaşi diferenţiere, între **oieş** „stăpân de oi" şi ceilalţi săteni, se face şi astăzi în Transilvania: **Fân nu fac la munte numa oieşî, fac şî oameni săraci** (Morariu, **Material**, 12). Este vorba aici de opoziţia dintre **oieş/oier/boier** şi **om sărac** „om fără (multe) oi". Un document de la 1504 (DRH. B, II, 59) vorbeşte, după cât ni se pare, despre **boieri „oieri": Iar după aceea, s-au judecat în faţa domniei mele Vaideenii cu Măldăreştii şi cu Cândonii. Astfel au scos Vaideenii cu 24 de boieri, astfel au jurat şi au mărturisit în faţa domniei mele că le este Vaideei lor ocină, dedină. Iar după aceea, iar au mărturisit cu 50 de boieri şi hotarnic a fost Radul Brănescu** (judecata este pentru munţii satului Vaideei, deci pentru locuri de păşunat. Vezi şi doc. 22, p. 58-59, în acelaşi volum). Într-un document de la Matei Basarab, din 1644, se vorbeşte despre venitul domnesc „de pre la stânele boiereşti", de pe munţii Mănăstirii Snagov (Panaitescu, **Obştea**, 133); **Stânele boiereşti** înseamnă, desigur, „stânele marilor crescători de oi".

Pe măsură ce **boier** a început a-şi pierde semnificaţia veche, cuvântul trebuia să fie fortificat din punct de vedere semantic şi astfel apar formele compuse: **boier de casă, boier de pământ, boier mare, boier mic, boier de frunte, boier de ţară, boier de codru**. Numărul mare de oi acorda cuiva numele de **oier mare/boier**

Scanned with OKEN Scanner

mare şi aceasta era o fală, o cinste deosebită: (cutare) **voinicu Din gură-i grăiară: — Vezi tu, ori nu vezi, Ceiasi munţi cărunţi ? Nu-s cărunţi de fel, Ci-s cărunţi de oi, Tot oi de-ale mele** (Neagu, **Colinde**, 7); **. . . Onea voinicu El s-a lăudat Că are oi multe, Multe şi cornute. Şi-are mieluşele Câte-s brânduşele. Şi-are mieluşei Câţi şi brebenci** (idem, **ibidem**, 57); **Vezi tu, ori nu vezi, Cei munţi cărunţi Nu-s cărunţi de fel, Şi-s oi de-ale mele, N-ai treabă cu iele; Jurprejur de oi Rari-s ciolpănei, Dar nu-s ciolpănei, Şi-s, ciobani de-ai mei, 'N ghioage rezemaţi, În ghioage-s acioiaţi, Şi-unde m-oi sui, Făcea-o moviliţ' Sîn' do' măgurele Dar nu-s măgurele, Şi-s stânele mele** (Mihalcea, 93). Citând numele unor boieri mari ca **Reateş**, **Baicu**, **Hărman**, C. Mătasă scria: „De bună seamă că aceşti mari crescători de vite, cu întinse moşii la câmp, îşi vărau oile aici, în munţii lor" (Mătasă, **Câmpul lui Dragoş**, 8). Rumulus Vulcănescu, arată că „Pentru marii păstori care au devenit astfel păstori profesionişti turma era considerată o moşie mişcătoare, deoarece rentabilitatea ei era condiţionată de mişcarea după păşune şi evitarea intemperiilor". Şi tot el prezintă un text folcloric din care reţinem versurile: **Coboară din sus de munte Cu moşia de cornute** (Vulcănescu, **Etnologie**, 99). Facem precizarea că **moşie** are aici sensul „moştenire; proprietate moştenită" şi numai în funcţie de acest sens trebuie să considerăm textul. „Cotropirea pământului obştei ţărăneşti s-a exercitat în primul rând ca o acaparare prin uzurpare a păşunilor şi fâneţelor: munţii, dealurile intră în proprietatea domenială pe măsură ce aservirea se generalizează" (Vulcănescu, **ibidem**, 101). Marii boieri erau marii stăpâni de turme şi de munţi sau alte locuri de păşunat, ca apoi proprietatea lor să devină şi agricolă. Crescând tot mai mult rolul agriculturii, cultivându-se şi pentru schimb, marii oieri/marii boieri încep a se ocupa mai mult cu agricultura, se preocupă acum de extinderea proprietăţii agricole, fapt care leagă strâns termenul de sensul „om bogat în pământ; proprietar (mare) de pământ". Această preocupare este oglindită şi în folclor: **Să ne luăm de ciobănie Că-i mare negustorie, Ca să vinzi câte-o hârşie, Să plăteşti câte-o moşie.** (Caraman **Lit. pop.** 352). Evoluţia semantică prezentată mai sus se petrece în detrimentul sensului „oier", care cu timpul este estompat.

Se cere să remarcăm sinonimia dintre **boier de pământ** şi **boier de ţară**; **boier de frunte** şi **boier mare**; **boier de codru** şi **stăpân de codru** (amândoi termenii evoluând spre sensul „haiduc"). **Boier de codru** trebuie să fi însemnat chiar „stăpân de munte", câtă vreme **codru** avea în vechime sensul „munte". **Boier de neam** a fost nu doar sinonim, ci chiar variantă a lui **oier de neam**.

Boierii sânt adeseori, în realitatea socială, bogaţi sau foarte bogaţi. Dar nu bogăţia a fost o condiţie a apariţiei termenului, ci doar a diferenţierii ulterioare. Evoluţia semantică a termenului **boier** este o oglindă a diferenţierilor sociale apărute în timp în colectivităţile româneşti şi a suportului lor pur economic. Iată câteva extrase din folclor: [urarea paharului] **să vă dăruiască** [...] **turme de oi, /cirezi de boi, /herghelii de cai, /hanzare de bani, /ca pe la boierii cei mari** (Costăchescu, 238); **Şi încă să vă dăruiască: Multă avuţie Şi-ntreagă bogăţie, Turme de oi, Pluguri de boi** [...] **Ca la boierii cei mari** (Sevastos, **Nunta**, 388); **Şi încă să vă dăruiască Multă avuţie Şi întreagă bogăţie: Turme de oi, Pluguri de boi,**

Scanned with OKEN Scanner

Herghelii de cai, Pungi cu bani, Ca la boierii cei mari (Marian, **Nunta**, 401). **Miorița** - baladă - vorbește tot despre bogăția oierilor și îndeosebi a aceluia care va fi ucis de către fârtați (vezi Diaconu, **Vrancea**, I, 327, 351, 423). Prin urmare, boieria era în strânsă legătură cu păstoritul, îndeosebi cu oieritul, dar și cu creșterea boilor folosiți tot mai mult la lucrul pământului și la transporturi.

Folclorul prezintă și conflicte dintre oieri și stăpânii de pământ, cum este balada **Toma Alimoș**, în care Toma este **boier din Țara de Jos**, nu haiduc, în conflict cu Manea, **stăpân al moșiilor**.

Întărirea situației economice a oierului și rolul lui tot mai însemnat în statul feudal se vede și din versuri ca următoarele: **Dar și Ion și voinicu, El că-mi are - o fată mare. Și mi-o cere purtari mari** [.. .] **Și-i mai cere zestre-mi cere. Cere suta de mioare, Ies la vară fătătoare** [.. .], **Cere suta de cornute ... Cere vii, cere-moșii** [. ..] **Cere plug cu patru boi** (Mihalcea, 133). Un boier care avea turme nenumărate era Dobrișan, cel pârât domnului pentru marea lui băgație. Dintre elementele pârii reținem și dorința lui de a deveni domn: **D-alei, Doamne, Mihneo-vodă, / Unde s-a mai cunoscut, / unde boieri s-a văzut / și boieri s-au pomenit / să se ție de domnit ?** (Teodorescu, 473). Chemat la domn, Dobrișan vine cu turmele și cu ciobanii săi: **Dobrișan, dacă venea, / cu mocani / s-alătura. / cu ciobani / s-amesteca, / seama turmelor lua / Nimenea nu-l cunoștea, / tot de mocan / îl lua, / tot cioban / îl socotea** (idem, 474). Averea în oi este consemnată în multe texte populare (cum sânt cele despre Costea). Oieritul și ciobănia se bucurau de o mare considerație. Prețuirea aceasta s-a transmis din generație în generație, termenul **oier** „crescător de oi" preluând în bună parte sensul lui **boier** „crescător de vite mari, de boi de povară" și, în bună măsură, acoperindu-l pe acesta din urmă, schimbându-i destinul social. Oricum, oierul era stăpânul. Între oier și slugile acestuia, **ciobanii**, se făcea până în vremi destul de apropiate de noi o distincție precisă. Folclorul ne pune la îndemână și în această privință material informativ interesant: **Sus la codru să pornim, Să vedem noi slugile Ce mi-și fac cu oile** (Brediceanu, 92). Nici portul acestora nu era identic: **Nu se poartă ciobănește, Ci se poartă boierește** (Marienescu, **Poezii**, 117); **Nu-s ciobani ca ciobanii, Ci sânt, frate, ca boierii** (Crețu, 326). Distincția dintre **oier** și **cioban** este surprinsă într-o altă informație: **Bătrânul nu fusese proprietar de oi, ci trăia din ciobănie, oierii fiind de dincolo** (adică din Transilvania) (Buhociu, 235).

Este adevărat că „denumirea de **boier** constituia un titlu nobiliar" (C. Giurescu), dar nobletea era în funcție de avere. Proprietatea comună, deci pământul, păstrată până târziu, nu putea acorda nimănui vreun titlu nobiliar, dar proprietatea individuală (oile și vitele mari) a moștenit sau a creat în limba noastră termenul **oier**, cu formele **uoiér**, **uoiár**, **uuiár** și a creat derivatul **bouar**, cu formele **boiar**, **boier**, înnobilarea ocupației a determinat și înnobilarea celui care o practica. Cele două cuvinte, apropiate ca formă și ca sens, s-au confundat, s-au suprapus semantic, ca apoi să se producă o diferențiere în plan social, boierul fiind un om (foarte) bogat în Moldova și în Țara Românească. Sensul specific acestor provincii a trecut cu vremea și peste munți, dar ca fiind caracteristic zonelor extracarpatice.

Faptul că la slavi **boier** „desemnează pe demnitarul curții și pe proprietarul

Scanned with OKEN Scanner

de pământ" (Rosetti, **ILR**, 297) este argument împotriva originii lui slave; cele două sensuri sânt mai noi, derivate din cel de „crescător de oi şi de vite". Dar cuvântul pare a fi fost împrumutat în bulgară încă de pe vremea când avea numai sensul „om bogat", nu şi pe acela de „demnitar". Vecinătatea cu părţile dunărene a uşurat acest împrumut şi a făcut ca semnificaţia lui să nu difere de aceea din Ţara Românească. Să nu uităm, apoi, că răscoala Asaneştilor, la 1185, are drept cauză cererea de la vlahi a unui număr foarte mare de vite pentru nunta împăratului, de unde deducem că vlahii balcanici erau şi crescători de vite mari, nu numai de oi. Cuvântul a pătruns în bulgară atât din nordul, cât şi din sudul Dunării. Aproprierea cuvântului românesc de bg. **boljar** s-a făcut târziu; forma cu **l** nu a existat în română niciodată.

Jude şi **cneaz** aveau sensuri diferite de **boier** şi nu au intrat în concurenţă, judele având atributele sale judecătoreşti şi administrative, cam aceleaşi cu ale cneazului. Iniţial, **boier** nu denumea funcţii, cum am şi arătat până aici, ci o activitate, cum am zice astăzi, productivă. Tocmai această activitate, şi productivă şi bine apreciată social, a făcut ca **boier** să devină şi termen de adresare, situaţia fiind aceeaşi cu a lui **baci**. Termenul, cu sensul lui vechi, este anterior relaţiilor feudale şi a trecut târziu din terminologia ocupaţiilor fundamentale în aceea a claselor sociale.

Vechii şefi ai ciobanilor din Transilvania se numeau **voievozi**, **boiari** şi **kenezi** (variantă a lui **cneaz**), spunea maghiarul Geza Kuun, în „Revue d' Ethnographie", 1888, p. 263 (apud Caragiani, II, 249), însă cei trei termeni nu erau sinonimi, iar în ce priveşte termenul **boiar**, acesta trebuie să fi denumit numai pe stăpânul oilor şi al vitelor mari, adică pe acela care, la un moment dat, angaja oameni străini la paza şi îngrijirea animalelor şi la prelucrarea laptelui.

În limba maghiară, **boier** este atestat în sec. al XVI-lea sub formele **boyer**, **boer**, însemnând „nobilis Valachus Moldaviae et Valachiae" (Blédy, 25). Cuvântul este cunoscut în mai multe dintre graiurile maghiare din România (vezi Márton, **Împrumuturile**, 71). Şi autorii citaţi mai sus (Blédy, Márton) şi dicţionarul etimologic al lui Kniezsa István (**A magyar nyelvszlav jövevényszavai**, Budapesta, I, 1-2, 1955) arată că **boier** este în maghiară un împrumut românesc. Se corectează, astfel, afirmaţia necontrolată a unui lexicograf ca Cihac, necunoscător al relaţiilor româno-maghiare. Din română, cuvântul a trecut şi la saşi (vezi Blédy, 25). Sensul cel mai vechi din maghiară este cel cunoscut în Moldova şi Ţara Românească, nu cel din Transilvania. Situaţia are o explicaţie: referinţele documentare din maghiară s-au făcut la cele două ţări româneşti, nu la termenul popular din Voievodatul Transilvaniei, care nu se cerea consemnat în documente.

Am văzut că în rusă apare forma **bojar**. Cuvântul ar fi trecut în această limbă de la bulgari prin intermediul limbii române (Drăganu, **Românii**, 591-592). Aspectul cuvântului este românesc şi sensul este tot cel din limba română, anume cel din Moldova şi Ţara Românească, la fel ca în bulgară. Presupunem că forma veche rusă **boljarin** este un împrumut slavon, iar rus. şi ucr. **bojarin** este bg. **bojarin**, derivat al rom. **boiar**.

S-a văzut de la începutul acestei cercetări că avem mari şi întemeiate rezerve în ce priveşte originea bulgară (sau protobulgară) a cuvântului românesc

Scanned with OKEN Scanner

boier/boiar. Pe parcursul prezentării faptelor, am arătat că sensul vechi al cuvântului este cel de „păstor". În strânsă relaţie cu acest sens trebuie să fie alb. **bari** „cioban", fem. **baresë, bajoresë** „ciobăniţă", apoi **bujar, bujaresë**. Fonetismul albanez demonstrează vechimea împrumutului în această limbă, mai mare decât în bulgară şi mult mai mare decât în maghiară, rusă, ucraineană. De altfel, atestările vechi bulgare sânt numai aparente, pentru că documentele greceşti bizantine, după cum se arată în **BER**, conţin formele **boila, boela, boulea**, pl. **boilades, boliades**. Tot în **BER** se arată că „prin etimologie populară cuvântul a fost pus în legătură cu vechiul bulgar (slav) **bolii** „mare, important"; „Cuvântul **boljarin**, pl. **bolja** este unul dintre vestigiile limbii protobulgare, compară **boule** în inscripţia protobulgară de la Preslav . . .". Prezenţa terminaţiei - **(l)jar(e)** se explică în **BER** prin forma de plural protobulgară. Originea protobulgară ori veche bulgară (slavă) a cuvântului rom. **boier** nu este, aşadar, susţinută prin argumente, ci doar prin afirmarea posibilităţii, infirmată de demonstraţia noastră. Iar lămurirea corectă a originii lui **boier** pune sub altă optică şi **b o i e r i a**, care trebuie considerată ca **veche instituţie juridică românească, de origine păstorească**. Boierii din divan, după organizarea statală, dar poate şi în cadrul formaţiilor prestatale, corespund bacilor de judecată din lumea păstorească. Paralelismul dintre **boier** şi **baci** se pune în evidenţă încă o dată.

Boier este prezent şi în antroponimie, cea mai veche atestare fiind probabil din Ţara Oltului, din anul 1302. Există numeroase atestări ulterioare acesteia şi numeroase familii care poartă numele **Boer, Boerul** (vezi I. Puşcariu, **Date istorice**, II, 32—36). **Boer** apare şi ca supranume, arătând, desigur, ocupaţia purtătorilor lor. Astfel: **Boer alias Bărbat, Boer alias Huja, Saffar alias Boer, Salamon alias Boer alias Bulbuc, Csungar** (citeşte : **Ciungar**) **alias Boer, Sziny alias Boer. Boer**, ca nume, apare frecvent în **Urbariile**, I—II; tot aici întâlnim şi numele **Many Boiresze** (I 285 ; citeşte: **Manea Boirese**). „Boieri se cheamă locuitorii dintr-o parte a satului Berivoii Mici", ca supranume colectiv. Şt. Paşca, în **Nume**, 181—182, înregistrează şi unele derivate antroponimizate. **Boier** este nume de familie în Densuş (Densusianu, **Graiul**, 75) ; **Boeriu** este nume de familie în Lunca Vinului şi Sf. Gheorghe (vezi „Codrul Cosminului", II—III, 474) ; ne este cunoscut tot ca nume de familie şi din alte părţi ale Transilvaniei, ceea ce demonstrează vechimea acestui nume şi importanţa lui în sistemul nostru onomastic. Dar îl găsim şi în Moldova, în Muntenia, în Oltenia. De origine antroponomică este numele localităţii **Boierfalwa,** atestat la 1584 ; în 1733 satul se numea **Boerany** ; în 1864 numele i-a fost schimbat în **Dumbrava Nouă**, dar şi astăzi se foloseşte numele vechi **Boereni, Boiereni**, ung. **Boerfalva** (Suciu, I, 213; **Boiereni**, jud. Maramureş). In **Boiereni** s-a contopit localitatea **Boierpataka**, atestată tot în 1584 (Suciu, II, 300). Altă localitate, numită **Boierineşti**, azi dispărută, a fost menţionată în documente la 1597 pe lângă Tomeşti, jud. Timiş (**idem**, II, 300). În **DOR**, 207, **Boier** ca nume este explicat prin „titlu şi rang social luat şi ca nume de familie" şi sânt menţionate numele **Boieriul, Boierescu, Boiariu, Boeroi, Boeroiu, Boerică, Boeriuc** etc., unele din Transilvania ori din Oltenia, altele din Moldova (între acestea **Boeriuc**, cu suf. ucr. - **iuc**, din vremea de ucrainizare programată a numelor româneşti din Bucovina ocupată de

Scanned with OKEN Scanner

Habsburgi). Răspândirea mare şi frecvenţa acestor nume, mai ales în Transilvania, contrazic ideea de împrumut, susţinând-o pe aceea a ocupaţiei de boier, patronimicul şi supranumele avându-şi originea în numele de ocupaţie, nicidecum în titlul sau rangul social, cum se afirmă în **DOR**.

Numele topice **Boierul** (Dolj), **Drumul Boierilor** (Caracal), **Valea Boierească** (Piteşti, Turnu Severin), pe care Iorgu Iordan, în **Toponomia**, 213, le consideră explicabile prin sensul „boier" al lui **Boier**, noi le încadrăm între toponimicele provenite primul de la un antroponim, iar următoarele de la apelativul **boier „păstor"**, precizând că drumurile pe care coborau oierii cu turmele la iernat se mai numesc şi astăzi **Drumul Oii**, **Drumul Oierilor**... Un nume precum **Muntele Boierilor**, toponimic din Valea Mare, jud. Gorj, „numele vechi al Muncelului, proprietate a boierilor Cioculesti" (Radu Sp. Popescu, **Graiul**, 138, 144), se explică prin apelativul **boier** „păstor", chiar dacă muntele a aparţinut cândva unei familii feudale. Se ştie doar că marii proprietari au devenit stăpâni ai munţilor care aparţineau iniţial obştei ţărăneşti (vezi şi **DTRO**, I, 347).

Un derivat al lui **boier** este **boiereasă**, iar o formă contrasă, adică disimilată, a lui **boiereasă** este **boreasă**. Precizăm că încă în sec. al XVI-lea, **boereasă** avea sensurile „femeie" „nevastă" şi chiar „fată", cum remarca O. Densusianu, în **ILR**, II, 269, după Coresi şi după **Textele măhăcene**. În acest caz, vechimea lui **boier** cu înţelesul „gospodar", „bărbat", în Transilvania mai ales, se confirmă. Se cere consemnarea faptului că **boreasă** este cuvânt răspândit în toate graiurile de peste munţi, cu înţelesul „soţie, femeie, nevastă" „femeie mai bătrână", „femeie (în general)", alunecând pe alocuri spre sensul „femeie de moravuri uşoare". De la **boreasă** derivă **boresar** „văduv" sau **„tânăr căsătorit"** (Scurtu, **Termenii**, 191—192). Nu este exclus ca **boreasă** să aibă şi o variantă **băreasă**, prin care s-ar face mai uşor legătura cu forma albaneză **baresë** „ciobăniţă". Chestiunea trebuie reluată şi discutată pe un plan mai larg.

În Hunedoara sânt două localităţi **Bărăşti**, atestate la 1444 şi, respectiv, 1482, sub forme ca **Baresth**, **Boresth**, **Boresthfalwa** (Suciu, I,64) citeşte : **Boreşti**), iar un munte în Clopotiva se numeşte **Borescu** (Densusianu, **Graiul**, 62), acesta cunoscut şi ca nume de familie (**DOR**, 209). Se cunosc, de asemenea, nume de sate ca **Borăsti**, **Borelul**, **Borăneşti**. Credem că **Boreşti**, **Borăsti**, **Bărăşti** reprezintă forme disimilate ale numelui **Boereşti**, cu velarizarea lui **o**, respectiv **e** în ultimele două. Aceeaşi disimilare s-a petrecut în **Borelul**, din **Boerelul** (**boierel**, diminutiv al lui **boier**). **Borăneşti** este un derivat de la numele propriu **Boran**, explicabil prin **boer/boier**, cu suf. **-an**, vezi mai sus **Boerany**, **Boiereni**.

Numele **Borilă** se explică prin aceeaşi disimilare dintr-un **Boerilă/ boierilă**. Este interesant să ştim că un nume **Borila** (deci **Borilă**) a fost atestat în anul 1080, purtat fiind de către un „mysian", deci de un român. La începutul sec. al XIII-lea, nepotul împăratului român Ioniţă s-a numit **Borilă**, dar şi **Burul** (vezi **DOR**, 209). Considerăm că numele **Borilă** este explicat convingător. In ce priveşte numele **Burul**, N. Iorga credea că se poate pune semnul egalităţii între acesta şi **Bunul**, prin urmare învăţatul istoric credea că este vorba de rotacizarea lui **n** intervocalic, dar

Scanned with OKEN Scanner

explicaţia nu poate fi însuşită, întrucât rotacismul nu caracterizează graiurile româneşti în care apare acest nume, adică ale vlahilor din Munţii Balcani. N. Drăganu, în **Românii**, 150, citează numele **Burul** atestat la 1024, apoi la 1263 ; tot acolo sânt citate toponimicele **Burulfeulde**, an. 1293, **Borlovfeldee**, an. 1335 etc. Explicarea lui **Burul**, **Borul** prin sl. **borb**. „luptă", cum propune Drăganu, nu se poate admite, câtă vreme **Bor-**/(cu varianta **Bur-**)/ s-a putut considera baza lui **Borilă/borilă**, **borească**. Aici precizăm că încercarea de a explica numele românesc **Borilă** prin sl. **Boril(o)** (vezi Iordan, **Dicţionar**, 73) şi pl **Boran** prin bg. **Boran** (idem, **ibidem**, 72) forţează, ca şi în alte numeroase cazuri, lucrurile, punând pe seama altor limbi străvechi creaţii ale lexicului românesc. **Borilă** este nume foarte bine reprezentat la români (vezi **DOR**, 209). Numele laic al mitropolitului Dosoftei era **Bărilă**, interpretat de noi ca variantă a lui **Borilă**, cu **o** velarizat, adică transformat în **ă**, schimbare fonetică frecventă. Numele **Berilă**, de asemenea cunoscut, trebuie înţeles ca variantă a lui **Bărilă**, nicidecum împrumut din sl. **Berilo** (cum crede Iordan, **op cit.**, 62).

Boiaru, **Boieru** sânt străvechi nume româneşti.

Un serios punct de sprijin al cercetării noastre îl constituie existenţa numelui de familie **Boiaru** la aromâni : în localitatea Călăreţi, în secolul al XIX-lea, trăiau **Gh. Boiaru**, **Marcu Boiaru**, **Breliu Boiaru** (Caragiani. II, 288). Menţionăm că localitatea se află în Pind şi este constituită din aromâni fărşeroţi, trăitori şi în Albania. Dacă ar fi vorba de un element de proveniență slavă, s-ar fi păstrat **l**, deci am fi avut la aromâni un nume ***Boliaru**, dar forma este **Boiaru**, întocmai ca în vechi atestări (cf. **DOR**, 207) şi corespunzând apelativului aromân **boiar**, necunoscut astăzi, dar existent în trecut, cum vom vedea mai jos. Ştiind că un nume de familie explicabil prin limba noastră este precedat de numele comun corespunzător, putem deduce, de altfel, că şi aromânii fărşeroţi au avut cuvântul **boiar/boier/buiar**, aşa cum el trebuie să fi existat şi la românii din Munţii Balcani. Existenţa unui cuvânt aromân fărşerot **boiar/buiar**, atestat ca nume de familie, explică mai sigur prezenţa lui **bujar**, **bujaresë** în albaneză ca împrumut românesc. Nimeni nu este îndreptăţit să presupună că aromânii vor fi primit numele **Boieru** de la dacoromâni. Pe de altă parte, dacă **boiar** ar fi avut la început sensul „proprietar de pământ", cum s-ar explica acest cuvânt, acum nume de familie, la aromânii fărşeroţi ?

Verbul aromânesc **băerescu** „rester au lit", într-un context ca **va si să băereascâ** (= trebuie să stea în pat), este, cum spune T. Papahagi, un cuvânt neidentificat, probabil dispărut din grai. O analiză a acestui verb ne arată că, din punct de vedere fonetic, **băerescu** prezintă velarizarea lui **o**, adică transformarea lui **o** în **ă**, deci **boerescu** a devenit **băerescu. Schimbarea** fonetică se regăseşte în exemple prezentate mai sus. Din punct de vedere semantic, verbul este acelaşi cu dacoromânescul **a boieri** „a trândăvi, a lenevi", sens care se explică prin aceea că despre păstori se spune că trândăvesc, că nu muncesc, că stau mai mult degeaba pe lângă oi. Poreclele păstorilor sânt în legătură cu această atitudine, apărută de multă vreme, nu numai în lumea agricultorilor, ci şi în sfera muncilor casnice, care

Scanned with OKEN Scanner

presupun efort permanent, din zori în noapte. Dispărut din graiuri probabil din cauza concurenței cu alte verbe, arom. **băerescu** este înregistrat de către T. Papahagi cu un sens întrucâtva peiorativ, ca o relicvă interesantă și importantă, care confirmă existența lui **boiar** la vorbitorii acestui dialect, poate și a unei variante neatestate **băear/băiar**.

Concluzia acestei cercetări este că **boier** trebuie considerat un străvechi cuvânt românesc, propriu terminologiei păstorești, din care a trecut, în timp îndelungat și în condiții specifice, în terminologiile agricolă și a funcțiilor sociale. Dacă termenul **boier** ar fi element de împrumut în română, cum ar fi fost posibil ca în câteva secole să dobândească, în cele mai conservatoare arii lingvistice, sensul „păstor ; stăpân de oi și de vite mari", apoi sensul „bărbat", sensul „stăpân, gospodar" și cum ar fi fost posibil ca forma lui de feminin să evolueze la înțelesul „nevastă, stăpână", „femeie în general", ori la cel de „femeie mai în vârstă" ? Concurența cu **muiere** nu putea fi favorabilă, în regiunile cu păstorit intens, decât unui cuvânt care o desemna pe soția păstorului, a crescătorului de vite, care se bucura în societate de un prestigiu mai mare. Acest prestigiu s-a conservat în folosirea cuvântului și ca termen de adresare, de respect, ca și **baci**, alt termen de origine păstorească. **Boierească**, cu semnificațiile menționate, era demult cunoscut în limba vorbită, altfel nu ar fi fost folosit în texte vechi. Este exclus, apoi, ca într-o epocă în care distincția după avere a jucat un rol atât de mare, termenul caracteristic pentru stăpânii de pământuri din Moldova și Țara Românească să fi evoluat la sensurile „oier" și „bărbat", iar corespondentul lui feminin (inclusiv **boreasă**) să-și schimbe, de asemenea, înțelesul. Mai ușor este de admis evoluția de la „păstor bogat" la „proprietar de pământ și de vite mari și mici" ori la „mare proprietar.. .", decât invers. Prioritatea o are păstoritul. Ion Ionescu de la Brad scria despre oierii transilvăneni: „Sânt oameni care au mari bogății în numeroasele lor turme de oi" (Victor Slăvescu, **Corespondența**). Știind că păstorii erau înarmați, gata să-și apere turmele prin luptă, este firesc să admitem că ei erau apărători ai satelor lor.

Legătura cuvântului cu numele neamului celtic al **boilor** nu poate fi susținută, dar relația pe care o face I. Puşcariu între **boier** și boii pretinși de la vlahii balcanici de către împăratul Isac Anghel este grăitoare, ea dovedind că românii din Munții Balcani erau mari crescători de boi, de vite mari, nu numai de oi.

Se confirmă și constatarea lui C. Giurescu, precum că „exista o boierime ereditară independentă de funcțiuni și mai veche ca ele", dar această boierime era cea a păstorilor. R. Vuia, II, 309, scrie: „pătura oierilor înstăriți, mulți dintre ei devenind în trecut și mari proprietari de pământ. Deci și aici a intervenit o diferență de clasă în raport nu cu iugărele de pământ stăpânite, ci cu capetele de vite mari și mai ales de oi."

Am spus că numele **Boer** a fost atestat la 1302, dar dacă avem în vedere faptul că numele **Borilă** este variantă a lui **Boerilă** și că derivă de la **boer/boier** cu suf.**-ilă**, atunci prima atestare, a unui derivat de la **boer**, este de la anul 1080. Iar dacă admitem că **Burul** este variantă a lui **Borul**, la baza căruia stă tot **boer**, cu aceeași sincopare sau disimilare a lui **e** (sau **ie**), ca în **boereasă/boiereasă, boresar**,

Scanned with OKEN Scanner

atunci prima atestare a lui **boer**, ca nume de persoană, în forma **Burul**, este de la anul 1024. Şi dacă la începutul sec. al XI-lea avem acest nume în forma lui sincopată, este sigur că apelativul **boer/boier** are în română o vechime care se împleteşte cu începuturile limbii şi poporului român.

Scanned with OKEN Scanner

VOINICIA ŞI CUVÂNTUL VOINIC

O problemă care cere şi merită o cercetare amănunţită este aceea a originii cuvântului **voinic** în limba română, cuvânt despre care toate dicţionarele româneşti (**Lexiconul de la Buda** nu-l înregistrează) spun că este împrumutat din vsl. **vojnikŭ** „luptător", „ostaş" (vezi Cihac, Tiktin, Candrea, Scriban, **SDE**) sau din sb., bg. **vojnik** „idem" (**DM**, **DEX**)*. Acelaşi punct de vedere este susţinut în istoriile limbii române semnate de O. Densusianu, Al. Philippide, Al. Rosetti, G. Ivănescu. G. Mihăilă, în **Împrumuturi**, 138, 233, îl consideră la noi ca element bulgăresc, făcând şi următoarea observaţie: „Limbile slave de sud au păstrat până azi sensul iniţial, graţie existenţei temei generale **voj-** şi a altor derivate ale sale (**vojna** „luptă, război" etc.). În schimb, în limba română forma internă s-a pierdut treptat, cuvântul ajungând să însemne „tânăr viteaz, îndrăzneţ, curajos", iar mai apoi, flăcău, fecior în general (**op. cit.**, p. 233). Dar se pune problema dacă în limba română populară a existat vreodată „forma internă" la care se referă G. Mihăilă şi dacă nu cumva cuvântul şi sensurile sale din limba noastră sânt mai vechi decât influenţa slavă.

Avem certitudinea că etimologia dată cuvântului românesc **voinic** trăieşte sub semnul unei erori general acceptate. Cum o astfel de afirmaţie trebuie serios susţinută, o vom întemeia pe un material pe cât de bogat, pe atât de variat, a cărui autenticitate nu poate fi pusă la îndoială de nimeni.

Sensurile cuvântului **voinic**, după cele mai cunoscute dicţionare din sec. al XX-lea, sânt: 1) „războinic, soldat; tânăr, fecior"; 2) „viteaz; zdravăn, viguros, vânjos" (Candrea); 1) „tânăr chipeş, curajos, viteaz, îndrăzneţ"; 2) „flăcău, fecior"; 3) „(înv.) soldat, ostaş" (**DM**); I. 1) „tânăr bine făcut, chipeş, curajos, viteaz, îndrăzneţ"; 2) „flăcău, fecior"; 3) „(înv.) soldat, ostaş"; II. Adj. „(Despre oameni) Bine făcut, robust, viguros, curajos" (**DEX**). Aici menţionăm că **voinic** este înregistrat în **Anon. Carans.** cu sensul „iuvenis", **voinicie** are sensul „iuventus", **voinicesc** „iuvenilis"; **voinicel** este înregistrat fără corespondent latin.

Să vedem dacă regăsim aceste sensuri în folclor, în limba populară şi în textele vechi.

În poezia populară, voinicul este tânărul care a depăşit vârsta adolescenţei şi a ajuns la vârsta iubirii, a deplinei frumuseţi bărbăteşti, a căsătoriei: **D-ar fi cucu d-un voinic L-aş prinde d-un ibomnic** (Tocilescu, 334; variante în Creţu, 520; Nijloveanu, 731; Stănculescu, 485); **Toati fetili îńi zic Că sânt frumos şi voinic,**

---

* B.P. Hasdeu, în **Etymologicum**, I, 722, acceptă, după Miklosich (**Lex.**, 71), părerea că rom. **voinic** „e din punct în punct slavicul ВОИНИКЪ 'miles'", dar nu-şi propune să verifice exactitatea acestei etimologii. Pe el îl interesa să susţină vechimea suf. **-ame** la români, din care cauză arată că la un cuvânt vechi slav s-a ataşat sufixul pe care Diez îl considera prezent numai în limbile romanice apusene, aşa că **voinicame**, atestat în texte vechi, dovedeşte vechimea suf. **-ame** în limba română. Întrucât nu şi-a propus să cerceteze originea lui **voinic**, punctul de vedere adoptat de Hasdeu nu-l luăm în discuţie, dar derivarea cu **-ame** contrazice, totuşi, originea slavă.

Scanned with OKEN Scanner

Numa bun di ibovnic; Io li spun cî sânt cam ńic, Sî mă mai lasî un kic ... Sî ma lasi sî mai cresc, Cî pi toati le iubesc (GS, III, 122); **Că-i păcat la Dumnăzău Să moar-un voinic ca eu, Voinicel fără mustață, Cum să-nvață-a strânge-n brață** (Friedwagner, 68); **N-ai pierit cât ai fost mic / dar acum, când ești voinic!** (Teodorescu, 280; variante în: Tocilescu, I, 252; Gregorian, 71; Petrovici, Almăj, 73); **Să mai dau fân la doi junci Și gură la doi voinici La voinici fără mustață** (Sevastos, **Cântece**, 173); **Trage murgul la grăunțe Și voinicul la mândruță, Trage murgul la popas Și voinicul unde-o mas** (Sevastos, **Nunta**, 165); **Fie voinici tot șirag, Dacă nu-i cine mi-i drag!** (Friedwagner, 331); **Leagănă, mândră, și taci, Că ți-o fost voinicii dragi!** (idem, 377); **Pe cel deal, pe cel colnic, Merge-o fată și-un voinic** (Stănculescu, 512); **Cată-ți, mândră, alt voinic, Căci cu mine n-ai nimic!** (Oprișan, 278; vezi și **Botoșani**, 217); **Destul voinicel mi-am fost Și la minte mi-am fost prost, Și-n vârstă că mi-am venit Și mândrele m-au urât!** (Tocilescu, I, 430); **Tânerel voinic Să-nsoară** (Țiplea, 24); **și bătrâni și mai voinici** (**F. Tr.**, II, 576); **Tot voinici de-ai fetelor, Bărbați de-ai nevestelor** (**ibidem.**, I, 21); **Cu mustăți de varvaric Cum stă bine la voinic** (Amzulescu, **Cântece**, 386).

Voinic din fire are sensul „tânăr ajuns la maturitate, căruia îi cresc mustața și barba; întreg la fire", ceea ce reprezintă și o calitate morală: **până iubeam la copile / mă țineam voinic în fire. De când iubesc la neveste, / ia vezi firea cum îmi este: / mustăcioara-mi se lungește** (Teodorescu, 327); **Ajută-m', Doamne, cu bine, C-acu sânt voinic în fire** (Amzulescu, **Cântece**, 393). Același sens, dar fără implicații morale, îl are și sintagma **voinic în floare: Că-i păcat voinic în floare Să tânjească la-nchisoare** (Brezeanu-Nadoleanu, 37).

Este foarte important de subliniat că, în folclorul nostru, ***voinicul nu este soldat:*** **N-au rămas voinici pe zare, C-au prins pe toți la cătane** (Sevastos, **Cântece**, 271); **Neamțul la măsură-i strigă. Care-s tineri și voinici, Le dă nădragi și țipici** (Tocilescu, I, 1086); **Primăvara-n postul mare Prind voinicii la cătane** (Voronca, I, 721); **Onia om voinic El s-a lăudat C-are oi mai multe, Câte pietre-n munte, Dar și mielușei, Câți sânt brădușei; Dar și mielușele Câte-s brândușele** (Păsculescu, 65); **Nu-i cătană-mpărătească Nici voinic s-o-nșeluiască** (Friedwagner, 243); **Voinic pleacă-n cătănie, Mândra rămâne pustie** (**F. Tr.**, II, 229); **Munt'e, munt'e, piatră sacă, Lasă ciobani să treacă, Să treacă la ciobăniie, Să scape d'e cătăniie** (Densusianu, **Graiul**, 255), sau varianta moldovenească: **Munte, munte, piatră seacă, Lasă voinicii să treacă, Să treacă la ciobănie, Să scape de meliție** (Costăchescu, 358). Aici adăugăm și versurile-blestem: **Care voinic e catană, Ține-l, doamne, și-l ia-n seamă. Cine voinicii-nstrăină Tună-l, doamne, și-l anină, Și să-l mânce sărăcia Ca pe voinici cătănia** (**F. Tr.**, II, 289); **Tot Gheorghe voinicul, El s-a lăudat, Căci are oi multe** (**F. Dobr.**, 12).

În cele mai multe dintre exemplele prezentate, cuvântul **voinic** are sensul „păstor, cioban de oi", ca în versurile: **Doina știu și doina zic: / de când am ajuns voinic** (Teodorescu, 276); **Doină știu și doină zic De când am rămas voinic** (Friedwagner, 3); **Mâncam caș și lapte gros, Mă făceam voinic frumos** (Precup,

Scanned with OKEN Scanner

33). Voinicul fuge de cătănie, n-o acceptă, găsind salvarea în munte sau în codru, stabilindu-se un paralelism între viața acestuia și viața poporului în vremuri de năvăliri străine. Voinicul se vede întâi ca păstor și apoi ca ostaș în motivul folcloric **maica bătrână** (Buhociu, 295-297).

Voinicul se caracterizează printr-o mare putere fizică: **Dar voinicu e osos Cum te prinde, cum pici jos** (Cărăbiș, 592); **D'in zâle mai mic, D'in trup mai voinic** (Densusianu, **Graiul**, 219); **Că ieu voinic, Până voinic, Nu te teme de nimic** (idem, **ibidem**, 175). O altă caracteristică a voinicului este preferința pentru **lupta voinicească** și corectitudinea în luptă: **în spată / nu vă tăiați, / ci-n luptă / să vă luptați, / că lupta e voinicească, / iar spata e mișelească** (Teodorescu, 628); **Las' sabia că e drăcească, Hai la luptă voinicească, Că e din bătrâni lăsată** (N. Densușianu, 179); **Ai la luptă voinicească, Că mi-e bună și înțeleaptă** (Tocilescu, I, 173); **Sabia îmi e curvească, Dară lupta-i voinicească!** (idem, I, 1066); **Lasă, sabia drăcească, Hai la luptă voinicească** (Costăchescu, 183; vezi și: Diaconu, **Vrancea**, 112; Buga, 849; Manolache, **Ciobănaș**, 105). În baladele despre Ghiță Cătănuță, soția refuză să intervină în lupta dintre acesta și dușmanul său: Ea-i răspunde: **Haideți, dați Luptă dreaptă să luptați C-am zis-o ș-am s-o mai zic: Căci mi-i drag cine-i voinic Și se luptă făr-a cere Ajutor de la muiere** (Brezianu-Nadoleanu, 107). Pentru această atitudine, Vidra, soția, va plăti cu capul, dar ea a apărat un străvechi principiu, anume cel al respectării **luptei drepte**, - element definitoriu al voiniciei ca instituție străbună. **Lupta voinicească** este - pentru cine nu știe - **trânta voinicească**, în care cei doi se prind cu brațele cruciș și fac efortul maxim pentru a se da jos unul pe celălalt; cel care cădea era adeseori omorât, așa cum se întâmplă în balade și în basme (în lupta dintre Făt-Frumos și zmeu): **S-au apucat acuma la trântă voinicească** (Sbiera, 126).

Între **fecior** și **voinic** se făcea de cele mai multe ori o deosebire precisă: **feciorul** era tânărul rămas în sat, adesea luat în cătănie, pe când **voinicul** era cel plecat cu oile la munte, în pribegie: **Drumu d-încă-i supărat D'e multe cară-i călcat, D'e feciori în cătuniie, D'e voinici în pribegie** (Papahagi, **Graiul**, 38). Voinicii sânt tineri de însurat, pe când feciorii se pare că nu peste tot puteau aspira spre această împlinire: **Mirese voinicilor, Fetițe flăcăilor** (**AAF**, V, 99). În raport cu voinicii și în fața satului întreg, feciorii nu se bucurau de atâta cinste, chiar dacă erau la vârsta căsătoriei: **Dați, feciori, de vă-nsurați Până fete căpătați. Vă-nsurați acum pe vară Până nu-s voinicii-n țară, Că pe toamnă de veți sta, Fete nu veți căpăta. De se-ntorc iarăși voinicii Fete voi nu-ți mai găsi** (**F. Tr.**, II, 234). Atitudinea poporului, a satului, față de voinici este clară: ei sânt preferați feciorilor! Dar voinicul, mereu departe de sat, mereu însingurat, îmbătrânește de inimă rea: **Codru de ce-mbătrânește? Codru de zăpadă grea, Voinic de inimă rea** (**F. Tr.**, II, 452). Versurile, cu unele deosebiri, se regăsesc și în alte culegeri de folclor: **Codru de ce-ngălbenește? Voinic de ce-mbătrânește? Codru - de neaua multă, Voinic - de inimă ruptă; Codru - de neauă grea, Voinic de inimă rea** (Oallde, 81). El este străin, asemenea păstorului care bate drumuri lungi cu oile sale: **Câtu-i de-aici până în Brașeu, Nu-i voinic străin ca eu** (Marienescu, 669); **Foaie de pelin, / voinicul străin / ca mărul din drum** (Teodorescu, 282); **Voinicel strein,**

Scanned with OKEN Scanner

Strein şi sărac, Intră noaptea-n sat. Tot de câini lătrat, De nime chemat, sau: **Voinicel strein, Strein şi bogat, Intră noaptea-n sat, De câini nelătrat, De toate chemat** (Tocilescu, I, 834); **Voinic străin şi bogat, Cân coboarî noaptia-n sat, Toatâ lumia ńi-l priińeşti** (Diaconu, **Vrancea**, II, 206). Cine poate fi **voinicul sărac** sau **voinicul bogat**, care **coboară în sat, lătrat** sau **nelătrat de câini, chemat** sau **nechemat** de mândre? Iată şi alte versuri: **Vai di voinicul străin, Când slujăşti la stăpân, Şi slujăşti cu dreptate Nouă ani şi jumătate Şi ie hacu-n jumătate, Nici de-acela n-are parte** (Costăchescu, 56); **Vai de voinicul străin, Că bea apă-n loc de vin Şi trăieşte cu suspin** (**F. Tr.**, II, 294). Sinonimia **voinic - cioban, păstor** este neîndoielnică. El, ca slugă la oierii bogaţi, este lipsit în cele din urmă de drepturile sale, de răsplata muncii, de simbria pe care o merită şi pentru care s-a angajat, pentru care **s-a băgat la ciobani slugă**, cum spune un cântec popular. Dar alteori voinicul este chiar oierul, proprietarul, stăpânul oilor, cum reiese din multe colinde. Reţinem, alături de versurile citate mai sus, şi acest exemplu: **(Cutare) voinicu Din gură-i grăiară: - Vezi tu, ori nu vezi, Ceiaşi munţi cărunţi? Nu-s cărunţi de fel Şi-s cărunţi de oi, Tot oi de-ale mele** (Neagu, **Colinde**, 7).

Voinicul cântă din fluier, adică fluieră, ca şi ciobanul: **Dar nu poate-apropia De mirosul florilor, De fluieri voinicilor** (**F. Tr.**, I, 93); **Pe cel deal, pe cel colnic, Merge-o mândră şi-un voinic, Voinicul tot fluierând Şi mândruţa tot plângând** (Cârstean, 546). Cântecul voinicului este duios: **cântic de voinic / din căpuş de os / ce-mi cântă duios** (Teodorescu, 498). Ca adjectiv, **voinic** poate determina chiar cuvântul **cioban**: **ciobănel voinic Doinind pe colnic** (Gregorian, 600), aşa că relaţia **cioban - voinic - a doini** este încă o dată pusă în evidenţă.

Uneori **voinic** este în opoziţie cu **blăstămat**, deci cu „om care se abate de la normele sociale şi morale statornicite“: **Îl cunosc pe fluierat, Că-i voinic, nu-i blăstămat** (Friedwagner, 423). El este conştient de calităţile sale: **Eu îs mândru şi voinic Şi n-am frică de nimic, Că m-oi lupta voiniceşte Şi m-oi bate vitejeşte** (Furtună, 345), iar aceste calităţi îl ajută, într-o epocă mai apropiată de noi, să devină haiduc: **Şuier o dată haiduceşte Şi de trei ori voiniceşte** (A. I. Popescu, **Cântece**, II, 304). **Voinicii codrului** din versurile: **Şi-mprejurul focului Stau voinicii codrului** (Costăchescu, 62), care **pârpelesc di-on berbece**, pot fi haiduci, dar în trecutul îndepărtat ei erau **păstorii codrului** care se adunau seara la foc şi spuneau întâmplări de demult. Într-un cântec, mama îi spune pruncului să nu plângă pentru că **Voinicii ne-or auzi Şi pe mine m-or lua Şi pe tine te-or ţâpa** (N. Densuşianu, 187); aici prin voinici trebuie să înţelegem „păstorii care nu au permisiunea să meargă în sat, care sânt **doioşi** sau **duioşi** de femei“. Sensul "haiduc" al cuvântului **voinic** este, neîndoielnic, ulterior celui de "păstor, cioban" şi s-a desprins din acesta; viaţa voinicului este legată de codru, adică de locul unde păstoreşte: **Până codru frunza-şi ţine Toţi voinicii trăiesc bine, Dacă codru frunza-şi lasă, Toţi voinicii trag acasă** (Densusianu, **Graiul**, 301). Versurile **Dacă codru frunza-şi lasă, Pleacă voinicii p-acasă, La copii şi la nevastă** (Pitiş, 60) ne spun că perioada de manifestare a vieţii voiniceşti coincide cu cea a păstoritului de vară şi în nici un caz cu războiul, cu lupta! După căderea toamnei, păstorii se duc pe la casele lor, **la copii şi la nevastă**, în cazul în care sânt căsătoriţi.

Scanned with OKEN Scanner

Se ştie că, în anumite zone, păstoritul avea o importanţă atât de mare încât păstorii se bucurau de o consideraţie cu totul deosebită la întoarcerea în sat: „În trecut locuitorii îşi petreceau viaţa întreagă la oi şi era o mândrie pentru un om să poată fi cât mai mult timp păcurar“ (Morariu, **Viaţa**, 181); „Mare era mândria acelora care erau păcurari, iar când se întorceau în sat, toamna, după ales, făceau mare cinste fetei pe care o jucau“ (idem, **ibidem**, 181-182), fapt menţionat în folclor: **C-am un bădişor cioban Cu vârsta de mărgheran: Vântu bate, vârsta-i cade, Să mă plec să i-o ridic, Că mi-i fală că-i voinic** (Densusianu, **Flori**, 117). Păstorul avea de înfruntat destule pericole: „Sânt dese cazurile pe munte, când ţi se povesteşte că în cutare loc un păcurar s-a bătut cu un urs... Fantezia poporului făcea din păcurari adeseaori năzdrăvani. Erau atât de temuţi că furturile nu se pomeneau la stâni, căci tâlharii nu îndrăzneau să le încerce. Ca să ajungă cineva păcurar, în adevăratul înţeles al cuvântului, trebuia să treacă printr-o scară ierarhică până să atingă gradul cel mai înalt, de adevărat cioban“ (Morariu, **Viaţa**, 181). Acelaşi cercetător ne dă şi alte informaţii preţioase: „Ciobănia era aici o profesiune; se considera de mare cinste ca cineva să fie păcurar. Mulţi ciobani erau temuţi şi nici tâlharii nu se apropiau de stânele lor“ (idem, **Material**, 2). În alt loc, T. Morariu reproduce relatările unui informator, fost păcurar: „Din bătrâni păcurarii ierau oameni voinici şî tari, aveau **gioit** (= chiuit) bun, de răsuna până-n vale“ (idem, **ibidem**, 11); „Ca să vadă cât de tari ierau mai demult păcurarii, apoi să da în trântă dreaptă; rădica ruda; să da în cârligate; zvârlé bota ori câte on bolovan la depărtare mare [...], ori duceau greutăţi tare mari; ori care pucea prinde on cal sălbatic, ori să-l fure, fără să-l poată pringe [stăpânul]. Mai ierau viteji de aceia care să băteau cu urşî“; „Ierau mai demult păcurari care în bătaie ierau atâta de tari că une da cu mâna şi cu pumnu, crepa pcelea şi ieşa sânge“; „Pă tâlharii care-i prind, îi leagă de vârteju cujbei de la stână şi îi afumă acolo, până să fac neoameni“ (idem, **ibidem**, 36). Fiind, aşadar, o ocupaţie care da un deosebit prestigiu oricărui tânăr, se cerea ca cel ce îmbrăţişa păstoria să aibă calităţi fizice şi morale cu totul deosebite: să fie puternic şi curajos, spre a înfrunta intemperiile sau drumurile lungi, dar îndeosebi hoţii şi fiarele şi să apere bunurile încredinţate lor.

Voinicia este o prezenţă în colindele româneşti: junele se duce la munte, luptă cu leul, îl învinge şi-l aduce legat în sat, lăudat de toţi: **Câtă lume că-l vedea, Toată lumea-l fereca, Fereca pe maică-sa, Că ce fiu ea şi-a scăldat, De m-aduce-un leu legat, Leu legat nevătămat**. Cauza plecării junelui la munte este de ordin păstoresc: **Mie vremea m(i)-a venit, Să mă duc la oi, la munte, Că toate le mânc-u' leu. Leu, leu îi câne rău** (Viciu, **Colinde**, 142).

Spuneam mai sus că voinicul trăieşte mai ales în codru: **În mijlocul codrului, Unde-i drag voinicului** (A.I. Popescu, II, 341), din care cauză, prin extindere semantică, şi codrului i se acordă calitatea de **voinic**: **Jelui-m-aş codrului, Codrului, voinicului** (Costăchescu, 128). Viaţa la munte şi în codru este, de altfel, preferată: **Până trăiam cu codrul Eram roşu ca focul; De când trăiesc cu ţara Gălbenit-am ca ceara, Până codrul frunza-şi ţine Tot voinicul trăia bine, Dar când codrul frunza-şi ţâpă Tot voinicul se despică** (T. Alexandru, **Muzica pop. rom.**, 216). Şi alte cântece populare vorbesc despre viaţa voinicului de la munte:

Scanned with OKEN Scanner

Badea-n vârfu muntelui, Mândra-n şesul câmpului, Badea mâncă urdă dulce, Mândra leagănă şi plânge. -Taci, mândră, şi leagănă, Dacă ţie ţi-a plăcut Să dai gură la voinici (Tocilescu, I, 1008); **Şi-am cântat la munţii mici De dragul a doi voinici, Şi nu pot cânta aici. Şi-am cântat la munţii mari, La ăi mândri păcurari** (**F. Tr.**, II, 501).

Din exemplele care urmează reiese şi mai sigur că voinicul este păstorul, ciobanul: într-o baladă cu numeroase variante, Costea pleacă la Galaţi **Să ia sare la mioare... Şi glugi mari La cei zărari, Şi opinci la cei voinici** (Alecsandri, III, 73), sau să ia: **sarice / pe la ciobani / şi opinci / pe la voinici** (Teodorescu, 515). După ce Costea, prin atitudinea sa energică faţă de tâlhari, îşi redobândeşte turma furată, le spune ciobanilor: **Beţi, voinici, şi vă-mbătaţi, / Joc frumos ca să-mi jucaţi / c-aşa este voia mea, / c-aşa-i din bătrâni legea, / şi legea şi datina*** (idem, 517). În culegerea lui At. Marienescu citim despre **ai turmei păcurari, Doisprezece voinici tari** (117) şi despre un drum făcut până **La voinicul codrilor, La păstorul oilor** (774). **Voinici de munte**, în texte ca: **Draga maicii, nu te duce, C-acela-i voinic de munte** (Adăscăliţei, **Suceava**, 57); **Şi iubesc voinici de munte** (N. Densuşianu, 225); **... doina tristă a voinicului de munte** (Eminescu, **Epigonii**). Şi aici **voinic** înseamnă "păstor", iar sintagmele **drumul voinicului** şi **cărarea voinicească**, în versuri ca: **În mijlocul câmpului, În creanga sovârfului, În drumul voinicului** (Sevastos, **Cântece**, 71); **Ghiţă, măre se ducea / pe culmea / ardelenească / pe cărarea / voinicească** (Teodorescu, 631), au sensurile „drumul păstorului" şi „drumul / cărarea oilor" (sau „drumul / cărare oinicilor, a celor de la oi"). Iată şi alte exemple convingătoare: **toată noaptea mă certai / cu nişte voinici din plai / pe nişte beliţi de cai** (Teodorescu, 289); **voinicii din plai** nu puteau fi decât ciobanii, păstorii care îşi păzeau turmele în plai; **Ştefan-vodă când sosea / cu oastea, / cu liota, / pe voinic îl întâlnea / şi din gură-i cuvânta: / - bună ziua, flăcăiaş, / bună ziua, ciobănaş!** (idem, 502), voinicul fiind, deci, ciobanul; **Dur la mine bacilor / bacilor voinicilor / voi la turme să-mi tot staţi, / bine sama să luaţi** (idem, 513), deci bacii sânt voinicii care stau la turme, iar în acest caz termenul **baci** are sensul „păstor, cioban", nu sensul ştiut de „om care stă la colibă, la stână, şi prepară produsele din laptele oilor": **- Bună ziua, lupule, - Mulţumesc, voinicule, - N-ai văzut oile mele?** .(Tocilescu, I, 515), - aici voinicul este ciobanul care pierde oile; **- Voinici, ce fel de voinici? - Unul mi-e moşneag bătrân ..., unu mi-e om de mijloc, Şi unu mi-e tinerel** (N. Densuşianu, 128). Spuneam că în păstorit erau angajaţi oameni tineri şi foarte tineri, uneori - e drept, foarte rar - chiar şi bărbaţi căsătoriţi. Din versurile citate reiese, aşadar, că **voinicul era păstor, indiferent de vârstă: tinerel, om de mijloc** sau **moşneag bătrân**, ceea ce reiese şi din versurile: **De când îmblu după voi Am albit şi eu, ca voi**, citate în altă parte. Aceşti bărbaţi, maturi sau vârstnici, sânt numiţi **flăcăi tomnatici**, întrucât sânt necăsătoriţi şi nu coboară în sat decât toamna, târziu; termenul este metaforic şi subliniază tocmai faptul că ei au depăşit vârsta de **flăcău**. Colindele păstrează astfel de exemple: **Mare cârd de oi îmi paşte. Păcurari cine le este? Da, zo, Petru bun voinic.** Dumnezeu,

---

* Prin joc este exprimată bucuria regăsirii turmei pierdute.

Scanned with OKEN Scanner

venit pe pământ, discută cu păcurarul: - **Petre, Petre, bun voinic, Ale cui sânt ceste oi? - Ce mă, doamne, ispiteşti, D-ale tale şi-ale mele: Eu le pasc şi le grijesc, Tu le creşti şi le mulţeşti!** (Viciu, **Colinde**, 166-167). Prin **bun voinic** înţelegem „bun oinic, bun cioban, bun păstor", pentru că versurile se referă la grija cu care Petru se ocupă de oile sale. Şi în variantele **Mioriţei**, **voinic** are sensul „păstor,păcurar": **Mărgu-ş trii păcurărei Pă cărare, pă muncei, Cu oile după ei ... Cei mai mari îs veri primari; Cel mai mic, Străin voinic** (Papahagi, **Graiul**, 102); **Noroc bun voinic de munce, Numa cu oiţe mulce** (Morariu, **Material**, 42); **Vântu c-o bătea, Oili-or plângea, Vântu-o bati, ieli-or zici: „Scoalî, scoalî, măi voinici". Voinic nu răspundi Că n-ari di undi** (GS, III, 314); **Vrea să te omoare Voinicul vrâncean** (Neagu, 107); **Sânt un biet cioban voinic; Pe sub glugă n-am nimic** (Jula, **Tradiţii**, 179). Cuvintele **biet cioban** ne atrag atenţia cu privire la sensul lui **voinic**; şi aici cuvântul are sensul „oinic", „care paşte oile", „păstor".

Tot sensul „păstor, cioban" are cuvântul **voinic** în versurile: **Şade mândra Niţului, Niţului, voinicului, Care-n coasta dealului Paşte turma satului** (Birău, **Drumul**, 71). În colecţia lui Mihai Costăchescu citim versurile: **Şi nu pot răzbate De străinătate, De butuci căzuţi, De voinici stătuţi, De cârlani lânoşi. De voinici frumoşi** (p. 39; vezi şi p. 87-88), şi ne întrebăm: cine sânt **voinicii stătuţi** despre care se vorbeşte în text? Desigur, ciobanii care au stat la oi ani în şir, adică tocmai acei **flăcăi tomnatici** despre care vorbeam mai sus, de unde se vede încă o dată că sensul vechi al cuvântului **voinic** era „cioban, păstor, oier", nu numaidecât „tânăr". Un vers din culegerea lui A.I. Popescu (II, 56) este: **Că eu sânt voinic de neam.** Dar ce înseamnă **voinic de neam**? Credem că sensul acestor cuvinte este „voinic după ocupaţia tradiţională a familiei", adică „voinic din tată în fiu", şi se ştie că oieritul şi ciobănia se moşteneau, se transmiteau din generaţie în generaţie.

Datele prezentate ne duc la concluzia că numai practicarea păstoriei de către tineri cu o construcţie solidă, puternici şi îndrăzneţi, a putut duce la apariţia sensului "tânăr" al lui **voinic**.

Condiţia purităţii ciobanului, despre care vorbeam în altă parte, este consemnată în poezia populară şi în legătură cu voinicul: **că-l cunosc pe fluierat / că nu-i voinicul curat** (Teodorescu, 322); **Şi-l cunosc pe şuierat, Că nu e voinic curat, Şi mi-o mas ast-noapte-n sat. La nevastă cu bărbat** (Creţu, 514), de unde deducem că voinicul despre care se vorbeşte nu poate fi decât păstor, sens care reiese şi din ;versurile: **Doară-i creşte măricel Şi ti-i face voinicel** (Marian, **Naşterea**, 325), adică „vei îmbrăţişa meseria de voinic", pentru că **voinicia**, înainte de a denumi o vârstă, denumea o ocupaţie (mai cu seamă a oamenilor tineri, după cum am subliniat) şi apoi o instituţie •socială. Şi în alte texte diminutivul **voinicel** are tot sensul „păstor, păcurar, cioban": **Până ce trăiam la munte Eram voinicel de frunte, Cântam doina prin buhaş Cu gura plină de caş** (Densusianu, **Viaţa**, 240); **Voinicel făr de noroace, Coboară cu turma-n-coace** (idem, **ibidem**,306). Într-un bocet de păstor se spune: **Dragul mamii voinicel, Hai deschide gurita, Să te-audă oiţele ... (F. Dobr.,** 199).

O colindă din culegerea lui A. Viciu ne arată că al treilea copil este pregătit să devină păstor (primul devine popă, iar al doilea agricultor); el este voinic: **Cel**

Scanned with OKEN Scanner

mai mic e mai voinic (Viciu, **Colinde**, 160-161), adică este mai ataşat de meseria de **oier**. Faptul că **cel mai mic e mai voinic** nu este necunoscut cititorului, dar se cere pus în evidenţă cum se cuvine, prin exemple adecvate: **Grăi fratele-ăl mai mic, Că-i mai mic şi mai voinic** (Tocilescu, I, 123); **Unu ce iera mai mic, Poate iera mai voinic, Până oile-abătea ...** (Muşlea, 176); **Sunt doi, tri păcurăraşi. Cei doi mari îs veri primari, Cel mai mic îi mai voinic. Tot îl mână şî-l adună** ... (Morariu, **Material**, 48);**Tri păcurăraşi la munte ... Cel mai mic îi mai voinic ... L-o mânat să-ntoarne oi. Pe când oile-o-nturnat, Legea lui i s-o gătat ...** (**F Tr.**, I, 200); **Pe-un răzor de vie Cini să dumbreşte? Doi-trii păcurari. Ei să legiuiau Că pe cel mai mic, C-ala-i mai voinic, Ei şi îl omoare** (Bradu, **Bihor**, 215). Dacă cel mai mic şi mai voinic ar fi fost mai puternic, el i-ar fi pedepsit pe ciobanii ceilalţi, pe verii primari, pentru că **tot îl mână şi-l adună**. Cuvântul are, precum se vede, sensul „cu dragoste de oi, ataşat de oi" şi, de fapt, reprezintă o variantă a lui **oinic, uoinic**, acesta neînregistrat în **DLR**, dar existent, neîndoielnic, de vreme ce îl avem cu **d** protetic, **doinic** ori în numele **Oinea**, cu sufix antroponimic. În toponimie găsim **Oineşti**, nume de sat vechi, azi Păuşeşti, jud. laşi (vezi **MDGR**, IV, 555). Este cunoscut numele de familie **Oinăcaru**, derivat cu sufixul toponimic **-ar** de la numele de loc **Oinacul** (Iordan, **Dicţionar**, 341). Ca în atâtea alte cazuri, **u** (semivocalic) din **uoinic** a devenit **v**: **voinic**, aşa cum **Oinea (Uoinea)** devine **Voinea** (vezi şi mai departe).

Cuvântul se foloseşte şi la adresa femeilor, uneori însemnând „tânără", „cu dragoste de oi" sau alteori „mare, bine dezvoltată": **Mere-un voińic cu o pruncă. Voińicu mere călare Şî voińica pă cărare** (Papahagi, **Graiul**, 105); **a mai mică / mai voinică** (Teodorescu, 204); **Sora cea mai mică Şi cea mai voinică** (Friedwagner, 262); **Nu m-au scos când am fost mică, Ci m-au scos când sânt voinică.** (**F. Tr.**, , II, 298); **Câtu-i lelea de voinică, Doarme lângă mămăligă** (Dumitrescu-Bistriţa, 271).

Prin extinderea senului, proces care trebuie să fi fost îndelungat, voinicul se ocupă de la o vreme şi cu agricultura: Dragostea ...**s-a legat di-un voinic, Di-a lăsat plugu-n colnic' Şi-a plecat dupî iubit** (**GS**, III, 114); **Că s-a legat de-un voinic, Şi-a lăsat plugul pe câmp, Şi-a mers în sat la iubit** (**F. Tr.**, II, 65); **lo-s voinicu codrului, Plugăraşu câmpului** (Alexici, II, 160). Relaţia strânsă dintre agricultură şi păstorit se vede şi din aceste versuri, voinicul având şi grija plugului, a câmpului, care se cere pregătit pentru asigurarea pâinii, dar, în regiunile cu un păstorit agricol-local, diviziunea muncii este deosebită faţă de zonele de munte: **Ies voinici cu plugurile, Neveste cu prânzurile, Fete mari cu pânzele, Copii mici cu oile** (Cernea, 83; vezi şi Densusianu, **Flori**, în **Vieaţa**, 162; Moldovenu, 226) sau: **Pe dealul cu florile Pasc băieţii oile Şi fetele caprele** (Adăscăliţei, **Vaslui**, 27-28). Putem înţelege, însă, că voinicii execută muncile agricole mai grele (aratul, semănatul) înainte de plecarea oilor la munte, până în a doua jumătate a lunii mai. Trecerea sensului „păstor" la „vrednic" se vede şi din următoarea doină: **Plânge-mă, mamă, cu dor, Că ţi-am fost voinic fecior, Ţi-am scos boii din ocol, Pe Boghian şi pe Bujor Şi plugul de sub şopron. Nici o brazdă n-am băzdat, Potira m-o-nconjurat, Cot la cot că m-o legat Şi la oaste m-o luat. Vinde-ţi, mamă, boii tăţi**

Scanned with OKEN Scanner

Şi mă scoate de la sorţi... (Costăchescu, 60-61; Dumitraşcu, 86). În această ordine, amintim şi faptul că se făceau ... **seceri mici, Pentru secerători voinici**, adică pentru secerătorii tineri, neobişnuiţi cu muncile agricole, faţă de ... **seceri mari, pentru secerători tari** (Manolache, **Ciobănaş**, 319), deci pentru oamenii maturi, deprinşi cu aceste munci. Întărim spusele de mai sus şi prin versurile: **Şi făcu colacii mici, Pentru secerători voinici; Şi făcu colacii mari, pentru secerători tari** (**F. Dobr.** 157; tot aici la p. 159, citim: **Să se facă seceri mici [...], Pentru copilaşi voinici**). Folosirea forţei de muncă tot mai mult în agricultură a dus la crearea unor versuri document ca acestea: **Seceri mari, pentru oameni tari; Seceri mici, Pentru oameni voinici** (N. Densuşianu, 48), unde **voinic** are sensul „deprins mai mult cu oile (şi mai puţin cu agricultura)", şi nu este antonimul lui **tare** „puternic". Sântem, cu siguranţă, într-o epocă de declin a păstoritului, ocupaţie în care erau folosiţi copiii şi oamenii mai slabi, dar subliniem că aceasta în zone mai proprii agriculturii, pentru că zonele de munte au păstrat încă multă vreme, chiar şi până azi, atitudinea străveche faţă de voinici, datorită păstrării păstoritului ca ocupaţie de mare importanţă.

Cu privire la originea locală, avem de observat că de multe ori voinicul este din Transilvania: **Un voinic ardelenesc** (Frâncu-Candrea, **Românii**, 212); **La cârciumioara din deal, Beau voinicii din Ardeal** (Mohanu, 482); **Galbenii că mi-i lua Şî pă cal că mi-i punea, Şi oili jumătate, Şi galbeni a treia parte. Pă măgar că mi-l punea Şi la munte că-m' pleca Tot în Ţara Ungurească, Unde-i chita voinicească Şî leafa ortomănească** (Amzulescu, **Cântece**, 423, sau varianta culeasă mai demult: **Amândoi să pribegim Tocma-n ţara ungurească, Unde-i pita voinicească.** Păsculescu, 310); **Tri voinici se deşteptară, Tri voinici ardilineşti** (**F Tr.**, I, 201). Nu încape nici o îndoială că aceşti **voinici** ardeleneşti sânt ciobanii, păcurarii, care în fiecare an treceau munţii cu turmele în locuri bune de tomnat şi de iernat.

Cuvântul **voinic** se întâlneşte şi în terminologia botanică populară, ceea ce exclude ferm posibilitatea să-l considerăm termen militar, mai cu seamă că terminologia botanică s-a constituit de multe veacuri. Exemplele pe care le prezentăm sânt convingătoare: **brâncuţa voinicului** (Sisymbrium austriacum); **brâncuţa voinicească** (Nasturtium officinale); **chica voinicului**, (Nigella Damascena L.); **ciucurul voinicului** (Trifolium pratense L.); **corn voinicesc** şi **corn voinicel** (Cornus mas L.); **crucea voinicului** (Chelidonium majus; Hepatica nobilis Mill; Hepatica transilvanica; Hypericum perforatum L.), plantă numită şi **oiască**; **crucea voinicului** (Dipsacus silvester Huds.) are şi numele: **varga ciobanului, iarba ciobanului, iarbă voinicească, măciuca ciobanului, scai voinicesc, scaiul voinicului, spinul voinicului, varga păstorului, voinicel, palma voinicului** (Potentilla alba); mai multe plante se numesc: **voinicar, voinicică, voinicea.** Plantele numite ştiinţific Sisymbrium se numesc în botanica populară: **frunza voinicului, iarba voinicului, brâncuţa voinicului, voinicică** sau **iarba boierului***

* Aici **boier** înseamnă „oier". Vezi capitolul precedent.

Scanned with OKEN Scanner

(pentru toate aceste informații, vezi Borza, **Dicționar**). Se cere să scoatem în evidență faptul că toate numele de plante (și toate plantele) amintite sânt în legătură cu păstoritul. Într-un descântec din colecția Tocilescu I, 1537, citim: **Cu scai voiniceşti le-oi bate**, unde **scai voiniceşti** înseamnă „scai de oi." După Candrea (p. 358), crucea voinicului este o „plantă care crește prin pădurile de la munte, cu flori mari albastre", numită și **rostopască**.

Este cunoscută și expresia **cruce de voinic** „om voinic în toată puterea cuvântului" (Candrea), prezentă și în poezia populară: **măre, să se pomenească / tot la cruce de voinici / la boierii de p-aici** (Teodorescu, 675); **să se pomenească / la cruci de voinici, / la boieri de-aici** (idem, 687). Expresia poate fi explicată prin moartea năpraznică a unor voinici, a unor păcurari, rămaşi multă vreme în amintirea colectivității. Este cunoscută și expresia **voinic de cruce; Ba, tu fată, nu ți-i duce, c-acela-i voinic de cruce, Duce fetele-n pustii Şi le lasă cu copii** (Friedwagner, 488), explicabilă prin **frăția de cruce** sau **voinicia de cruce**, veche instituție juridică a poporului nostru. **Voinicii de cruce** erau păstorii înfrățiți cu scopul de a se ajuta în împrejurări grele; nu se căsătoreau; poate erau juraţi să nu se căsătorească!

Voinic se foloseşte, precum am spus, și la adresa codrului (**Jelui-m-aş codrului, Codrului voinicului**, Teodorescu, 279; Costăchescu, 128), dar și la adresa cucului (**Cucule, voinicule**, Dumitraşcu, 97); **voinic** este nume ce se dă cucului primăvara, când cântă (Băcescu, 174), adică tocmai când urcă oile la munte și când cântecul cucului le însoțește; se folosește termenul și la adresa câinilor (**La turmă sân câni voinici**. **AAF**. VII, 30). Într-o variantă a **Mioriței**, citim versurile: **Stăpâne, stăpâne, Îți cheamă şi-un câine, Cel mai bărbătesc Şi mai voinicesc**. (Brezeanu-Nadoleanu, 37). Explicația este în legătură cu câinii care păzesc oile, deci cu **câinii oinici**, cei crescuți la stână și deprinși cu paza oilor. Din Bogdăneşti-Fălticeni avem informația că **voinic** are chiar sensul „câine mare ciobănesc"; tot aici **voinic** este nume de câini (com. prof. Dorina Solcan). Reținem, deci, că, în folosirea cuvântului în legătură cu codrul, cu cucul ori cu câinii, peste tot este prezentă relația cu păstorul; codrul este voinic pentru că el reprezintă mediul străvechi al păstorului; cucul este voinic pentru că întovărăşeşte cu cântecul său și cu singurătatea sa păstorul în locuri îndepărtate de casă; câinele ciobănesc este voinic și trebuie să fie voinic de vreme ce apără turma de fiare ori de tâlhari.

Amintim că **voinic** se foloseşte adeseori ca adjectiv: **Mai ştii, Ioane, ori nu ştii, Când eram voinici copii, De făceam dragoste-ntâi** (Timoc, 421). Adjectivul **voinicesc** este bine cunoscut: **Că mi-i glasul femeiesc Şi cuvântul voinicesc** (Tocilescu, I, 168); **Dă trii palme voinicești** (Amzulescu, **Cântece**, 456). Adverbul **voinicește** este, de asemenea, întrebuințat frecvent: **Barbul boii şi-a scăpa / voinicește se lupta** (Teodorescu, 329); **frunză de la fag rupea / şi-n guriță c-o punea / de şuiera voinicește** (idem, 501); **Îi fluiera voinicește Şî îi vorbea haiducește** (Dumitraşcu, 41).

Cu timpul, **voinic** a căpătat sensurile: „puternic": **M-a făcut mama voinic / să n-am frică de nimic** (Teodorescu, 292); **Ciobani mândri şi voinici** (N. Densuşianu, 35); „vrednic": **Cine e voinic la pahar e voinic şi la par**, spune un proverb; **Că-s voinic să o sărut** (Tocilescu, 310); **Sânt voinic să mi-o sărut**

Scanned with OKEN Scanner

(Popescu, 346); „vrednică": **Că la iubit îs voinică (Botoşani,** 259). Derivatul **voinicos** are sensul „chipeş": **Să fii mândru, voinicos!** (Friedwagner, 110) sau „puternic": **Vedea pe Ghiţă copilos Şi pe Gruia voinicos** (Neagu, 289).

Am spus şi în **Limbă şi cultură populară**, p. 30-31, că păstorul era înarmat, constatare confirmată şi de O. Buhociu: „Ciobanii sânt înarmaţi ca ostaşii şi chiar căpitani de oaste..." (p. 323). O armă nedespărţită a ciobanului era lancea. În variantele **Mioriţei** găsim versurile: **Ciobănaş cu lance, Dă-ţi oile-ncoace.** Costea din balada care-i poartă numele îl ucide pe Fulga cu lancea, pedepsindu-l astfel pe cel care i-a furat oile.

Primejdia de hoţi cerea ca păstorul să fie pregătit în orice moment pentru apărarea turmei şi a propriei vieţi. În astfel de împrejurări, forţa fizică era hotărâtoare. De aceea - subliniem - a ajunge voinic era o dorinţă declarată a fiecărui tânăr. „Vitejia este strâns legată de viaţa de păstori", observa Per. Papahagi (în „Viaţa românească, vol. XXV, 1912, 88; vezi şi Emil Riegler - Dinu, **art.cit.**, 1269"). Sinonimia, desigur imperfectă, **voinic-viteaz** este, aşadar, justificată, posibilă şi necesară. Folclorul ne pune la îndemână informaţii de mare importanţă din acest punct de vedere: **Aceşti feciori nu făcea altă nimica, decât îmbla după vitejii şi voinicii** (Sbiera, 132); **Că nu-s babă cu cârpă-n cap, Ci-s voinic cu comanăc** (Lupescu, 204); **Nu-s muiere cu năframă, Ci-s voinic cu fruntea lată, Nu mă tem de voi o ceată!** (Cărăbiş, 615); **Mogoş fuse mai voinic, Pe su' paloş s-a vârât** (Amzulescu, **Cântece**, 511). Cu sensul „viteaz, puternic", cuvântul se întâlneşte şi în proverbe: **Voinicu piere de mâna păcătosului**. În poezia cultă găsim acest sens încă la Budai-Deleanu: **Un voinic de vârtute cu fală (Opere**, I, 81). Astfel, este folosit şi adverbial: **Lasă-i tu pe mâna mea, Ca să mi-i tai ciobăneşte, Să-i porcoiesc voiniceşte** (Nijloveanu, 491). Chiar dacă aici textele vorbesc despre haiduci, despre vitejii ale acestora, referinţa este tot la păstori (**Ca să mi-i tai ciobăneşte, Să-i porcoioesc voiniceşte**), pentru că haiducia s-a dezvoltat în strânsă relaţie cu păstoritul, de cele mai multe ori din nemulţumirile păstorilor-slugi faţă de stăpânii lor, care nu le plăteau simbriile promise ori le făceau alte nedreptăţi.

În împrejurările în care se cerea, păstorul, deci voinicul, putea deveni degrabă soldat (în sens contemporan), apărător al averii sale şi al ţării, sensul „luptător", „ostaş" rezultând din extinderea celui de „păstor, păcurar, cioban tânăr şi vrednic". Grigore Ureche spune într-un loc din cronica sa că Iuga Vodă **au început a dărui ocine pren ţară a voinici ce făcea vitejii la oşti** (p. 68). Cronicarul Radu Popescu scrie: **Întru aceste vremi, iar s-au mai ridicat un domnişor, anume Ştefan, den Ţara Ungurească; care, adunând păstori şi altă adunătură, au pogorât până den sus de Cetatea Neamţului (Cronicari munteni**, I, 299). La Budai-Deleanu, în **Ţiganiada**, citim: **Oştean am fost şi-inima-mi poftеşte, Dacă am să moriu, să moriu voiniceşte! (Opere**, I, 184). Iar în poezia populară se spune: **Merge, doamne, cine merge? D-un voinicu d-obositu, De la oaste slobozitu** (Densusianu, **Graiul**, 296).

Cuvintele **voinic de munte, voinic de neam, voinic de plai,** pe care le-am menţionat mai înainte, nu puteau avea decât sensul „păstor de oi, păcurar, cioban". Schimbarea sensului se explică prin sinonimia cu **păcurar** şi cu **cioban,** la

Scanned with OKEN Scanner

care se adaugă legarea termenului **voinic** de o anumită vârstă. Într-o vreme, **voinic** era, prin urmare, sinonim cu **păcurar**, termen a cărui poziție în limbă a fost subminată de sinonimul său **cioban** și de omonimul derivat din **păcură** (lat. **picula**). În timp ce **păcurar** „păstor de oi" se confunda cu **păcurar** „om dintr-o regiune cu păcură"; „om care vinde păcură", iar **cioban** a căpătat sensul „om necizelat, prost crescut", termenul **voinic** și-a înnobilat sensul în așa măsură încât a ajunge voinic era un ideal unic al tinerilor. Trecerea la sensul „haiduc" era, deci, asigurată, dar aceasta s-a întâmplat în vremuri mult mai apropiate de noi, când haiducia luase proporții alarmante pentru stăpânirea feudală, obligând-o să ia aspre măsuri represive, cum atestă folclorul: **Mulți voinici îs la prinsoare** (Țiplea, 92), dar cum arată și documentele vremii.

Exemplele aduse în discuție dovedesc fără putință de îndoială că **voinic** nu este și nici n-a fost un termen în legătură cu războiul, ci cu vrednicia, cu maturitatea fizică și, mai ales, cu păstoritul. A nu face legătură între termenul **voinic** și păstorit înseamnă a nu ține seamă de faptul că în trecut **voinicia a fost o instituție socială de cea mai mare însemnătate în viața poporului român**. Voinicia era școala călirii fizice și morale, a pregătirii pentru viața dură a muntelui și codrului și s-a născut din necesitatea vitală a apărării bunurilor obștești, în special a apărării turmelor de oi. Înfruntarea pericolelor, dârzenia, îndrăzneala, siguranța în izbândă, dragostea pentru ocupația strămoșească, toate acestea caracterizau voinicul și îi creau în colectivitatea sătească (în fața bărbaților mai trecuți, a fetelor și femeilor, dar mai cu seamă în fața adolescenților și copiilor) o aureolă cu totul aparte, așa ca în colindele cu aducerea leului legat, din munte în sat. Chiar accentuarea sensului de „tărie fizică" al cuvântului **vârtute** (lat. **virtus, -utis**), este un indiciu de importanța puterii fizice în condițiile vieții din trecutul îndepărtat. Primejdia permanentă a cerut ca păstorul să fie ales pe baza unor criterii rigide, a unor calități deosebite, ușor de pus în evidență, spre a nu se încredința avutul colectiv în seama unor oameni bicisnici, incapabili să-l apere.

A admite că **voinic** este în limba română un cuvânt de origine slavă este echivalent cu a admite că voinicia a fost o instituție pe care am împrumutat-o, ceea ce nici nu se poate bănui (se va scrie, cu siguranță, cândva, o mare lucrare dedicată instituției voiniciei la români și se va arăta vechimea și rolul ei în păstrarea ființei noastre naționale. Bine ar fi ca o astfel de cercetare să nu întârzie prea mult) În acest sens stau mărturie cetele de feciori, a căror cercetare întârzie să se facă pe un plan mai cuprinzător (vezi, cu mare folos, cartea lui Traian Herseni, **Forme străvechi de cultură populară românească**, Cluj, Ed. Dacia, 1977). Românii nu au fost un popor de războinici, de cuceritori, ci de agricultori și păstori, puși mereu în situația de a-și apăra cu tărie bunurile de năvălitori și de tâlharii care împânzeau drumurile și codrii, dar și de fiarele sălbatice. Apărarea bunurilor proprii și colective era o obligație.

Atunci când **voinic** a căpătat sensul „vrednic, puternic, tare de vârtute", el era un termen pur păstoresc și se referea la capacitatea cuiva de a avea grijă de oi, deci „bun pentru a păzi oile, vrednic de a fi păstor, demn de a i se încredința paza unei turme" (care aparținea obștii sătești).

Scanned with OKEN Scanner

În planul sinonimiei, derivatul **voinicie** este egal cu **bărbăție**, și numai în parte cu **bravură, vitejie, curaj, eroism, îndrăzneală, cutezanță, temeritate. Voinicie** și **bărbăție** sânt cuvinte polisemantice, pe când celelalte sânt monosemantice (vezi Giuseppe Piccollo, în „Limba română", 1974, nr. 1, 46). Numai **voinicie** se bucură de o mare frecvență în poezia populară, dar amândoi termenii (**voinicie** și **bărbăție**) aparțin „mai ales limbajului popular" (idem, **ibidem**, 47).

Dacă în limba folclorului termenul **voinic** are **numai sens păstoresc** sau sensuri derivate din acesta, în limba textelor religioase din sec. al XVI-lea are și sensul „ostaș". Cuvântul este întrebuințat frecvent: în **Codicele Voronețean** apare de 11 ori, în **Evangheliarul slavo-român** de 3 ori, în **Tetraevanghelul** lui Coresi de 13 ori, în **Liturghierul** coresian de 3 ori, în **Cazania a doua** de 10 ori, în **Palia de la Orăștie** o dată (vezi Dimitrescu, **Contribuții**, 242). În **Tetraevanghel** are numai sensul „ostaș, războinic", dar cu sensul „tânăr" este folosit tot de Coresi în **Molitvenic** și în **Cazania a doua** (vezi Densusianu, **ILR**, II, 311). **Palia de la Orăștie** prezintă cuvântul în următorul context: **luați aminte besada mea, că am ucis un bărbat pre rana mea și un voinic pe durerea mea** (**Palia**, 24), de unde se vede că se făcea distincție între **bărbat** și **voinic**, bărbatul fiind omul căsătorit sau aproape de căsătorie, pe când voinicul era tânărul în floarea vârstei. În **Manuscrisul de la leud**, probabil de la începutul sec. al XVII-lea, **voinic** apare o dată: **Și vor fi gătiți ca u<n> voinic spre război...**, apoi aici sensul poate fi și „tânăr viteaz", nu numaidecât „ostaș". În unele texte vechi, cuvântul **voinic** are, deci, sensul „tânăr", iar în altele sensul „luptător". Cum se explică această situație pe care o apreciem ca surprinzătoare în bună măsură și care a rămas neobservată până acum? Părerea noastră este că sensul „luptător, ostaș" s-a folosit și s-a răspândit, dar foarte puțin, **numai prin unele dintre cărțile traduse, prin limba textelor bisericești**. Altfel spus, traducându-se textele slavone bisericești, în care cuvântul **voinic** era prezent, traducătorii români n-au avut decât a folosi un termen cunoscut lor din limba maternă, dar cu alt sens, însă nu prea îndepărtat, și apărut chiar în limba noastră. Cum voinicul era mereu pregătit de luptă, cuvântul slavon **vojnik** „soldat, luptător" era considerat de către traducători ca o cunoștință veche a lor.

Aparent, în limba textelor religioase, termenul **voinic** este altul decât **voinic** din limba populară și din limba folclorului. Ar exista, așadar, însă tot aparent, două cuvinte **voinic** destul de bine individualizate din punct de vedere semantic, primul creat și prezent în viața păstorească, de unde s-a răspândit cu sensuri noi în limba și cultura populară, iar al doilea existent în limba traducerilor religioase din sec. al XVI-lea și următoarele.

Cuvântul este creat în limba română, derivat din **oină, uoină, voina, voină**, cu sufixul **-ic**, ca termen păstoresc, denumind întâi pe păstorul de oi, indiferent de vârstă, cuvânt devenit și nume propriu. Derivatul **voinic** a apărut din necesitatea de a deosebi **oierul** „stăpânul, proprietarul, crescătorul de oi" de persoana care are în grijă oile îndeosebi în perioada văratului, dar nu numai în aceasta. Cu timpul, generalizându-se varianta cu **u** (semivocalic) trecut la **v**, deci **voinic**, prin contactul neîntrerupt între românii din toate părțile, s-a ajuns la înlăturarea treptată a formei

Scanned with OKEN Scanner

mai vechi, **oinic**, **uoinic**. Termenul şi-a schimbat sensul în funcţie de vârsta şi forţa fizică a persoanelor ocupate în păstorit, de atitudinea lor faţă de oi, de apărarea turmei împotriva fiarelor şi tâlharilor, dar şi în funcţie de relaţia strânsă dintre păstorit şi agricultură.

Toate dicţionarele noastre (şi, după acestea, şi cele străine) greşesc, deci, când spun că **voinic** reprezintă în limba română cuvântul sud-slav **vojnik** „războinic, luptător". Lipsite de informaţie bogată şi acceptând etimologii neverificate prin cercetări minuţioase, chiar şi cele mai noi dicţionare acceptă erori care puteau fi evitate la o analiză mai atentă a lucrurilor. Lexicologii şi istoricii limbii române nu aveau motive să considere cuvântul **voinic** drept împrumut sud-slav şi din cauza importanţei lui în limba noastră, dar şi din cauză că tema slavă **voj-** nu se întâlneşte la noi. În cazul lui **voinic**, tema este **uoin-** cu **u** (semivocalic) devenit **v-**, deci **voin-** şi aceasta nu trebuie să se confunde cu tema slavă.

Constatăm că unele sensuri ale cuvântului **voinic**, asupra cărora am insistat, nu sânt înregistrate în dicţionarele româneşti. Este vorba, în primul rând, de sensul „păstor de oi", „om cu dragoste de oi", sens pe care noi îl socotim fundamental.

Dacă luăm în discuţie cuvântul **voinic** „soldat, ostaş, războinic", constatăm că el nu era popular şi nici n-a devenit vreodată, aşa că prezenţa acestui sens înaintea tuturor celorlalte în dicţionarul lui Candrea şi în altele nu are nici o justificare. Sensul în discuţie a rămas la noi la **periferia pasivă** a sensurilor cuvântului discutat. În această situaţie, **nu poate fi vorba de două cuvinte**. Dar s-ar putea spune că măcar sensul „soldat, ostaş, războinic" al cuvântului **voinic** este la noi un împrumut, ca derivat bulgăresc de la **vojn** „război, luptă", cu sufixul **-ic**? În **Dicţionarul etimologic al limbii bulgare** se consideră chiar că în limba română veche sensului cuvântului era numai acesta, şi că doar în limba contemporană **voinic** a evoluat spre sensurile „puternic, curajos, viteaz". Se fac, prin urmare, greşeli serioase în legătură cu vechimea şi circulaţia sensurilor cuvântului nostru (vezi **BER**, I, 173). Exemplele aduse în discuţie de noi infirmă datele din **BER** şi scot în evidenţă, în mod convingător, sensul străvechi al cuvântului românesc, tocmai din epoca în care nici nu se făcea vreo deosebire între voinici şi ceilalţi oameni după vârstă, ci doar după ocupaţie. Existenţa în sârbocroată a lui **vojno** cu sensul "logodnic", dar şi "voinic", este o dovadă că împrumutul s-a făcut din română. Aşa stau lucrurile şi cu cuvântul din bulgară, rom. **voinic** fiind încadrat ulterior în familia derivatelor slave de la tema **voj-**. Câtă vreme nu era cunoscută istoria cuvântului în limba română, s-a crezut că putem vorbi, într-adevăr, de un împrumut. Acum optica trebuie schimbată, după cum ne obligă dovezile prezentate.

Avem de observat că, în afară de unele dintre textele bisericeşti, limba literară nu foloseşte termenul cu sens pur militar. Câteva exemple vor suplini comentariul: **Ştefan vodă, fiindu aprinsă inima lui de lucrurile vitejeşti, îi părea că un an ce n-au avut treabă de război, că are multă scădére, socotindu că şi inimile voinicilor în războaie trăindu să ascut şi truda şi osteneala cu carea să diprinsése iaste a doao vitejie, strânsă de iznoavă oaste ...** (Ureche, 89); **Minunatu lucru: după poticală dintâi şi după pierzarea oştii dintâi, cela ce nu avea voinici de oaste, ci strângea păstorii din munţi şi argaţii, de-i într-arma,**

Scanned with OKEN Scanner

acmu iară să rădica deasupra biruitorilor dintăi ... (idem, 97); **Şi un voinic oarecarele, ce fusése aprod la Pătru vodă, prilejindu-să întru acel sat ...** (idem 145). Chiar în fraza: **Ce voinic va ieşi la războiu şi se va lovi cu alt voinic şi-l va birui...**, din **Pravila de la Govora**, citată de Tiktin (III, 1766), **voinic** nu înseamnă numaidecât "războinic", ci "tânăr". Din **Letopiseţul cantacuzinesc**, prezentăm şi alte exemple: **într-aceia, Mehmet-bei pentru moartea Predii, el au trimis turci de au prădat pre buzăiani fără de veste, şi au luat mulţi oameni voinici şi fete şi dobitoc mult** (**Cronicari munteni**, I, 113); **Şi când au fost apoi, au venit şi Pârvul banul de la Craiova, cu mulţi voinici aleşi şi s-au închinat lui Vădislav-vodă** (**ibidem**, 115); **După aceia, Mihai-vodă deaca pierdu atâţea voinici, el fu scârbit. Şi începu a trimite pen toate ţările străine, ca să strângă voinici viteji...** (**ibidem**. 128); Matei Basarab le spune ostaşilor săi: **„Feţii miei voinici viteji...“** (**ibidem**, 159). Şi aici sensul este „tânăr“, şi numai prin extindere, având în vedere rostul acestor voinici, se ajunge la sensul; „luptător“. Radu Popescu scria: **Atunci au prinsu pe doamna, cu alţi 21 voinici feciori ai ei** (**ibidem**, 337), unde **voinici** înseamnă „tineri“. Dar, chiar şi în textele religioase, sensul „tânăr“ este destul de frecvent: **Să adunară către el de la Israil adunare multă foarte, bărbaţi şi muieri şi voinici** (**Biblia**, 1688, ap. Tiktin, II, 1766). Nu reiese, deci, din textele literare prezentate (ne referim îndeosebi la extrasele din cronica lui Gr. Ureche) că **voinic** are sensul „ostaş, războinic“, mai ales că oastea ţărilor româneşti era constituită din oameni de ţară, adeseori chiar din păstori, după cum ne spune însuşi cronicarul. Peste tot sensul cuvântului **voinic** este cel de „tânăr puternic, bun pentru oaste“. Nici la I. Budai-Deleanu **voinic** nu este folosit cu sens militar, dar poate avea şi acest sens, dobândit prin extindere: **Armat văzându-mă şi călare, Însumeţit cu portul voinicesc, Îmi veni ca să fac cercare Cum mi-ar şedea să fiu un voinic, Dă hăia care viteji să zic** (**Opere**, I, 239). Cu atât mai puţin la anul 1840 sensul „războinic“ nu circula; C. Negruzzi scria despre **cântecul codrului voinicesc** prin care se înţelegea „cântecul păstoresc“; tot el vorbea despre **cântecul voinicesc tâlhăresc**, deci despre „cântecul haiducesc“ (vezi „Dacia literară“, 124, 127).

O altă dovadă importantă că **voinic** nu este termen militar ar fi şi aceea că, între curtenii şi slujitorii din Moldova şi Ţara Românească, voinicii nu erau un tip de oaste, o armă, cum am zice azi (vezi Stoicescu, **Curteni şi slujitori**).

Frâncu-Candrea, în **Rotacismul**, 65, înregistrează cuvântul **voină** cu sensul „bărbat tinerel de curând însurat“. **Voinea** sau **voiniu** înseamnă „iubit, logodnic“ ori „soţ“ în unele poezii populare: **că nu-i fur ca să te fure, / ci îmi este voiniul meu, / voinul meu, stăpânul tău, / ginerel părinţilor** (Teodorescu, 74). Într-un colind de femeie măritată se spune: **Cine-n poală-ţi doarme / au ţi-e frăţior, / au ţi-e verişor, / au nepot de sor' / au e voinea-al tău? / De e voinea-al tău, / deşteaptă-l, deşteaptă-l** (idem, 85); **nu mi-e frăţior, / nici nepot de sor', / ci-i drag voinea-al meu** (idem, 86); **Nu mi-e frăţior; Nici nepot de soră Şi-i drag Voinea-al meu; Din oaste-a venit, Pe braţ mi-a căzut, Greu mi-a adormit** (Neagu, **Colinde**, 6). În acest text **voinea** nu este nume propriu şi, deci, nu trebuia scris cu majusculă. Cuvântul este înregistrat în **DM**, fără etimologie. Facem precizarea că **voină**, cu sensul de „bărbat, logodnic“ ar fi, după opinia lui Emil Petrovici (**DR**, V, 482-483),

Scanned with OKEN Scanner

însuşită de D. Gămulescu (**Elemente**, 201), în limba noastră, un cuvânt vechi slav, anume **voinu** „miles"; cu acelaşi înţeles, dar însemnând şi "voinic" se întâlneşte şi în serbo-croată (vezi Scurtu, **Termenii**, 198-199). E. Petrovici crede că „dezvoltarea semantică de la 'soldat' la 'logodnic, tânăr, bărbat' pare [...] să se fi petrecut în sârbo-croată, de unde a intrat în limba română". El aminteşte că Fr. Miklosich, în **Lexicon**, şi Karagić, în **Lexicon**, înregistrează şi sb. **vojno** cu sensul "maritus". Numele româneşti **Voina** şi **Voinea** „trebuie derivate de la numele pe persoane bulgare **Vojna** şi **Vojno**". „Răspândirea geografică a lui **voină** nu infirmă ipoteza împrumutului sârbesc, deoarece se întâlneşte în Transilvania, Ţara Moţilor şi în judeţul Mureş". Dar existenţa unui împrumut sârbo-croat în Transilvania şi ţara Moţilor şi inexistenţa lui în Banat este de natură să atragă atenţia asupra originii acestui cuvânt. În consecinţă, nu acceptăm punctul de vedere al lui Emil Petrovici, întrucât întregul material pe care îl prezentăm aici duce la concluzia că **voină** este un cuvânt românesc împrumutat de sârbo-croaţi din română cu sensul "maritus". Apariţia lui **voiniu, voină, voinea** în limba română este firească şi se explică prin locul păstoritului în viaţa noastră socială şi economică. Dacă ţinem seama de faptul că **v** iniţial se explică printr-un **u** semivocalic (**uoina** > **voina**), atunci apropierea dintre **voina** şi **doinic** ori dintre **voinic** şi **doinic** se vede cu destulă limpezime. Ni se poate atrage atenţia că **vóinic** (cu accentul pe prima silabă) nu se întâlneşte în vorbire, dar noi am precizat că folosim îndeosebi material folcloric, unde accentul pe prima silabă este cunoscut, ca şi în **dóinic**. În **voină, voiniu, Voinea** accentul este sigur pe prima silabă.

Este greşit să se creadă în continuare că slavul **vojna** "război" a devenit la noi numele **Voina, Voinea,** cum presupune N.A. Constantinescu (**DOR**, 411). Aceste nume sânt înrudite cu nume ca **Voia, Voian** (în Maramureş, vezi **DOR**, 410), cu **Voilă**, nume topic în Făgăraş, cu **Vaja, Voja, Waja** "Oaia" (Drăganu, **Românii**, 788).

Ca nume de familie, **Voinic** este menţionat în documente din 1619 (**DOR**, 411). Chiar **voina** are sensul "voinic", după cum am spus aici mai sus. Ca derivate mai puţin obişnuite, citãm: **voinican** (Costăchescu, 319) şi numele de familie **Voinicilă** (Buga, 723); un loc în Valea Almăjului se numeşte **Voinicot** (Petrovici, **Studii**, 140). **Voina** şi **Voinea** apar deseori în folclor: **Du-te, Voino, du-te Cu oile-n munte** (Densusianu, **Graiul**, 298); **Trei turme de oi, Nouă ciobănei Şi cu Voinea zece, Pe toţi îi întrece** (Fochi, **Miorița**, 764, din Găieşti); **Voinea ciobanul** (idem, **ibidem.** 781,784); **La mijloc îi Voinea-al meu** (Costăchescu, 250, dintr-o colindă); **Mândru nume îi punea, Pe el Voinea că-l chema** (Timoc, 76) (vezi şi: Viciu, **Colinde**, 164; **F. Dobr.**, p. 79, 80, 398, 439); se înregistrează şi un nume **Voinel**: **Drag Voinel de-al meu** (**F. Dobr.**, 84), care trebuie considerat ca substantiv comun, scris din neatenţie cu majusculă. Numele **Voina, Voinea, Voinicilă** sânt cunoscute şi astăzi (vezi, de pildă, cartea de telefoane Piteşti). În Clopotiva (Haţeg) este cunoscut numele de familie **Voinon** (Densusianu, **Graiul**, 79). O baladă populară din Ţara Haţegului se numeşte **Voina** (idem, **ibidem**, 307-309), poate chiar cea amintită de Aron Densuşianu. Toate aceste nume nu pot fi despărţite de păstorit şi de consideraţia de care se bucura păstorul între ceilalţi

Scanned with OKEN Scanner

oameni ai satului.

O formă disimilată a lui **voinic** este **vonic**, prezentă încă în culegerea lui N. Pauleti (p. 100), iar mai târziu în culegerea lui Al. Voevidca, publicată de M. Friedwagner: **Că mai sânt vońişi ca mińi** (p. 333). Această variantă a devenit şi nume de familie (**Vonica**).

O chestiune care trebuie clarificată este aceea a accentului. În .limba română **doina, daina, aina,** se accentuează sau pe prima silabă sau pe a doua, iar **doinic** (din **d-oina** + **-ic**) are accentul pe prima silabă. Formele care au precedat termenul **voinic** (ne referim la **oină, uoină, voină**) au accentul pe **o**, iar numele proprii **Voina, Voinea** au accentul, de asemenea, pe **o**, de unde deducem că **voinic**, atâta vreme cât era legat semantic de substantivul care stă la baza lui, avea accentul pe **o** şi, prin urmare, se pronunţa **vóinic**, aşa cum ne indică, în multe locuri, ritmul cântecului popular: **Codru de ce-mbătrâneşte? Codru de zăpadă grea, Voinic de inimă rea,** sau: **Dacă codru frunza-şi lasă Pleacă voinicii p-acasă** etc. Dar trebuie să se fi accentuat şi silaba a doua, **voiníc**. Un rol deloc neglijabil în deplasarea accentului l-a avut aşezarea cuvântului la sfârşitul versului (rima în **-ic** are o frecvenţă destul de mare). Accentul şi-a fixat definitiv locul pe silaba a doua probabil abia după ce s-au derivat diminutivul **voinicel**, verbul **a voinicí**, substantivul **voinicíe** sau colectivul **voinicáme** şi după ce **voinic** şi **a voinici** au pierdut în parte sensul lor păstoresc iniţial. Această schimbare a accentului a început cu multă vreme în urmă şi a fost mult ajutată de forma articulată: **voinícul**.

Din exemplele prezentate şi din comentariul nostru reiese că **voinic** este un termen păstoresc şi că a avut sensul „păstor de oi, păcurar, cioban", indiferent de vârstă, de la care a evoluat spre sensurile: „tânăr care a depăşit vârsta adolescenţei şi a ajuns la vârsta iubirii, a deplinei frumuseţi bărbăteşti, a căsătoriei"; „tânăr caracterizat prin mare putere fizică şi morală"; „puternic, vrednic, viteaz, chipeş"; apoi, prin extindere, „agricultor (mai ales fecior)". Femininul **voinică**, întâi în regiuni cu păstorit intens, unde şi femeile erau antrenate în munca pastorească, a însemnat „păstoriţă, păcurăriţă", ca apoi să însemne „fată sau femeie tânără, bine dezvoltată". În directă legătură cu păstoritul, codrul, cucul şi câinele dobândesc (printr-o extindere a sensului) calitatea de voinici. Termenii compuşi: **voinic de neam, voinic de munte, voinic de plai, voinic de cruce** au, de asemenea, semantism păstoresc, aşa cum, în acelaşi semantism, se încadrează compuşii **drumul voinicului** şi **calea voinicească**. În strânsă legătură cu păstoritul, termenul **voinic** denumeşte sau intră în componenţa unor nume de plante. Dicţionarele nu au constatat că **voinic** are şi sensul „haiduc" şi că acest sens se explică şi prin tipul de relaţii dintre stăpânii de oi şi păstorii plătiţi să le aibă în pază. Sensul „soldat, oştean, luptător, războinic" este creat prin extinderea sensului primar şi a sensurilor secundare. Acesta - cu foarte rare excepţii - nu se întâlneşte în folclor, ci doar în texte bisericeşti traduse, ori în limba cronicilor, dar nici aici întotdeauna. Cu deplină îndreptăţire ne putem pune întrebarea: cum s-ar fi putut ca, în secolele trecute, **voinic**, de la sensul „luptător, războinic", să evolueze spre sensul păstoresc sau spre sensurile secundare? Ar fi fost aceasta evoluţia normală a cuvântului, în condiţiile vieţii de pe pământul românesc? Desigur că nu. Susţinem că **voinic** este un cuvânt

Scanned with OKEN Scanner

creat în limba română, anume în dialectul dacoromân, din **oină, uoină, voina, voină**, cu sufixul **-ic** (acesta din lat. **-iccus, -icus**, cu valoare diminutivă. Vezi Pascu, **Sufixele**, 175) şi se încadrează în marea familie a cuvintelor derivate în plan primar sau secundar din substantivul **oaie**, pl. **oi**. Amintim aici că, din terminologia păstorească, **voinic** a trecut în terminologia familiei, dobândind un conţinut afectiv destul de puternic; prin derivatul **voinicel**. O altă caracteristică a termenului este că stă la baza unor antroponime, despre care am vorbit.

Cuvântul **voinic** cu sensul „ostaş, luptător, războinic" este aparent un împrumut sud-slav venit în limba noastră prin intermediul limbii textelor bisericeşti traduse din slavonă şi rămase mai ales în sfera acestora, sens necunoscut limbii populare şi considerat a fi un arhaism din punct de vedere semantic. El a apărut, totuşi, în limba noastră şi se explică prin faptul că **voinicii**, deşi păstori, erau înarmaţi şi săvârşeau adeseori acte de vitejie, care impresionau, apărându-şi turmele ori luptând pentru apărarea ţării. În această situaţie nu este exclus ca termenul sud-slav **vojnik** să fie creat sub influenţa limbii române, sau să fie chiar cuvânt românesc, încadrat în familia temei slave **voj-** „război, luptă".

La prima vedere pare ciudat că termenul **voinic**, pe care noi îl considerăm creat în limba română, iar în limbile sud-slave îl considerăm împrumutat din română sau creat după model românesc, nu se întâlneşte în dialectele aromân, meglenoromân şi istroromân. Faptul nu se poate explica decât prin aceea că **voinic** este o creaţie dacoromână, probabil dialectală, încă în româna comună. Acest cuvânt este în strânsă legătură cu **doină**, - termen de asemenea necunoscut dialectelor româneşti sud-dunărene. Dar nu este exclus să găsim cuvântul, sub o formă sau alta, poate ca antroponim, ca şi **Doina**, la aromâni ori la românii din Meglen*.

Silviu Dragomir, în **Vlahii**, prezintă cuvântul **voinic** în legătură cu păstorii vlahi din nordul Peninsulei Balcanice, care pare a avea sensul „stăpânul oilor", „oier" (p. 22, 23). Tot el vorbeşte despre „legea voinicească" (p.111).

„Instituţia 'voinicilor' (=soldaţi) este fără îndoială o reminiscenţă a stăpânirii bizantine, care şi-a pierdut însă funcţionarea ce a avut-o odinioară şi a continuat să existe numai în unele categorii sociale. Jiriček spune despre ei că erau oameni liberi; voinicii vlahi apar legaţi de mănăstire şi obligaţi totuşi la unele munci" (p. 111).

* Pentru **doină**, vezi Ion Popescu-Sireteanu, **Limbă şi cultură populară**, p. 83-192.

Scanned with OKEN Scanner

STÂNĂ

Cu privire la originea termenului **stână** au fost propuse mai multe explicații. Le prezentăm pe cele mai importante, în ordine cronologică.

Franz Miklosich, **Die slavischen Elemente im Rumunischen** (1862), p. 46, și în **Beiträge zur Lautlehre der rumunischen Dialekte** (1881), I, p. 22, consideră că rom. **stână** este element slav, comparându-l cu vbg. **stanŭ** (apud Philippide, **OR**, I, p. 443).

B. P. Hasdeu, în „Columna lui Traian", 1873, p. 245 și 1874, p. 105, se ocupă de acest termen și-l consideră autohton (vezi și C. Poghirc, **B. P. Hasdeu, lingvist și filolog**, p. 176; Hasdeu, **Originile păstoriei la români. Studiu de filologie comparată**, în **Scrieri istorice**, II, 110-111)

Laurian și Massim înregistrează cuvântul **stêna**, în al doilea volum al dicționarului lor (p. 1271), cu sensul „staul de oi", indicând ca etimon probabil și gr. **στευή**.

A. Cihac crede, după Miklosich, că rom. **stână** este element vechi slav, din **stanŭ.** Se citează și rus. **stanŭ,** scr. **stan**, alb. **stan**, gr. **στάνη**, „idem", și **στάνα**, ung. **esztene** și **isztena**.

Împotriva originii slave au fost aduse argumente serioase.

G. Giuglea, în **DR**, II, p. 359-362, spune că prima etimologie a cuvântului **stână** o dă Cihac, dar se vede că primii care se ocupă de acest termen sânt Miklosich și Hasdeu. El crede că **stână** ar putea fi un lat. ***saeptana** (<**saeptum** „gard"). Ca formație paralelă citează ***parietana**, de unde ar veni friul. **paradane, paladane.** ***Saeptana** „coliba de la saeptum" poate da în românește ***săptână, sătînă** și apoi, prin sincoparea lui **ă** aton, **stână.** Trecerea lui **a + n** la **în** nu se poate explica prin slavă. Fenomenul este cunoscut numai în elementele latine, și este, deci, anterior contactului cu slava. Cercetătorul consideră că „foneticește și ca formație **stână** < ***saeptana** nu întâmpină greutățile slavului **stanŭ**, chiar dacă problema întreagă nu o putem considera rezolvată definitiv". Deși pleacă de la metoda „cuvinte și lucruri" („cuvântul nu trebuie despărțit de lucru cu ușurință, și mai ales de lucrurile specifice", p. 360), G. Giuglea este stăpânit de dorința de a găsi o origine latină termenului și pierde din vedere relația dintre cuvântul **stână** și un element de foarte mare importanță: locul pe care se așează stâna. Într-o altă lucrare, **Cheie pentru înțelegerea continuității noastre în Dacia, prin limbă și toponimie**, din 1944, republicată în **Cuvinte**, Giuglea spune că **stână**, ca nume topic „în sute de puncte din Carpați", este unul dintre „capitalele temeiuri ale continuității în Dacia". „Astăzi lingvistica poate spune categoric că **stână** e cuvânt autohton, întrebuințat de daci, apoi de daco-români, ca moștenire din vremuri preromane". **Stana** a devenit **stână** (așa cum **lana** > **lână, panis** > **pâne** ș.a.) (**Cuvinte**, p.319). „**Stâna** rămâne în munți de când o durează păstorii și până putrezește"; „Când coboară toamna turmele, pe plaiuri în jos, ea rămâne pustie pe culmi și așteaptă primăvara viitoare, când se umple iarăși de viață. Acest ritm de suire și coborâre, vechi de când există păstori în Carpați, se leagănă ca un străvechi refren de viață muntenească". „Cuvântul **stână**

Scanned with OKEN Scanner

există numai la dacoromâni" (**Cuvinte**, p. 320). „**'Stână'** cuprinde în sine şi ideea de 'clădire' şi înţeles mai întins şi firesc de tot cuprinsul unei **târle** cu oi cu tot"; „Baza primitivă din care derivă rom. **stână** este aceeaşi cu v. ind. **sthāna**, avest., v. pers. **stana** 'Standort, Aufenthaltsort, Ort, Platz', lituană **stonas** 'stand' "; „din slavă nu se poate explica cuvântul străromân, fiindcă n-avem nici un caz în care să se constate trecerea lui **a + n** la **în**. Aceasta se petrece numai în elementele latine şi dacoromane (preslave)" (**ibidem** , p. 321). Prin urmare, **stână** reprezintă o moştenire autohtonă. Acelaşi punct de vedere este exprimat de G. Giuglea şi într-o altă lucrare publicată tot în 1944, în limba germană, **Uralte Schichten und Entwicklungsstufen in der Struktur der dakorumänischen Sprache**, Sibiu, 1944. Şi aici se susţine originea autohtonă a termenului **stână** (vezi volumul **Fapte de limbă**, p.32-33).

O.Densusianu, în **GS**, I, p. 165, nu acceptă etimologia **stână**<***sătână** propusă de Giuglea pentru că sincopa lui **ă** protonic din ***sătînă** e greu de admis într-un asemenea cuvânt (**sătul** nu s-a redus la **stul** decât în compusul **destul** şi acolo prin fonetică sintactică)". Densusianu a susţinut mai întâi, în **Histoire**, I, 271, 282 (**Istoria limbii române**, I, 179, 186) că **stână** este element slav pătruns în limba română „cu ocazia primelor contacte dintre români şi slavi" (I, 186), dar va renunţa la această părere. Astfel, în **GS**, I, 238-242, respingând părerea lui Giuglea din **DR**, II, spune că „**stână** nu poate fi şi el decât un iranism introdus în lexicul nostru". La slavi nu apare un cuvânt **stana**, ci vsl. **stanъ**, bg., rus. **stanъ**, sb., slov., ceh., pol., rut. **stan**. Accepţiunea „**stână**" în limbile slave apare cu totul izolat. S-ar putea ca rom. **stână** să fi influenţat sensul sb. **stan**. Vlahii din Moravia au termenul **salaš** cu sensul „stână", dar **stanovisko** „locul unde vărează ciobanii". Tot în Moravia apare **stanisko** „sălaş" şi **stáni** „locul unde stau la păşune vitele". Termenul românesc **stână** a fost adaptat la slavă. În limbile iraniene, însă, **stāna** se întâlneşte frecvent: în avestică, **stāna** „locul unde stau diferite animale; grajd"; **aspō-stānā** „grajd pentru cai"; **gao-stāna** „grajd pentru vite"; **uštrō-stāna** „grajd pentru cămile" (p. 240, nota 3). Termenul este atestat şi în v. persană şi în pehlevi. Pe baza fonetismului **an > în**, se poate spune că termenul iranian trebuie să fi pătruns la noi într-o epoca veche şi s-a putut fixa şi datorită asemănării lui cu **stare**. Se pare că Densusianu nu a înţeles exact sensul termenului **stână** de vreme ce spune că prin el înţelegem "adăpostul ciobanilor şi al oilor" (**Aspecte**, I, 78). Poate că termenul latin cu care se denumea stâna la noi a fost înlocuit prin contacte lingvistice directe, datorită unor deosebiri avantajoase în construcţia adăpostului. În latină sânt două cuvinte pentru "stână": **casa** "adăpostul ciobanilor" şi **tugurium (pastoralis)**. Noi am moştenit **casa**. În limbile slave **stanŭ** are sensuri variate, dar numai în Dalmaţia şi Herţegovina occidentală termenul are legătură cu viaţa păstorească. Aceste regiuni, însă, au fost colindate de români. Termenul românesc trebuie apropiat de elementul iranic (**Aspecte**, I, 78-84). În domeniul romanic sânt unele asemănări cu termenul românesc: în reg. abruzzesă apare **štazze**, în calabreză şi corsicană **stazzu** "stână". Formele acestea ne duc spre lat. **statio** atestat în latina târzie cu sensul "stână". Se poate admite o legătură între vocabularul latin şi cel iranic. „Din aceeaşi temă derivă şi iranicul **stāna** şi slavicul **stanъ** şi atunci ne întrebăm: nu este oare posibil ca în latina vulgară din ţările carpato-dunărene să fi fost întrebuinţat la început un cuvânt,

Scanned with OKEN Scanner

poate chiar **statio** sau un alt derivat pentru a designa stână şi mai târziu forma latină, întâlnindu-se cu elementul iranic, acesta să fi fost favorizat?"(**Aspecte**, I, 85-86). Este ciudat că O. Densusianu nu vede posibilitatea ca **stână** să fie element autohton, mai ales că tema **sta-** este prezentă în multe limbi indoeuropene! Părerea lui O. Densusianu, prezentată cu unele atenuări în **Aspecte**, a rămas cu totul izolată şi din cauză că **Aspecte** este lucrare ca şi necunoscută.

Sextil Puşcariu nu acceptă ideea că **stână** este element de împrumut: „Ar fi într-adevăr curios ca termeni importanţi păstoreşti ca **stână** şi **smântână** să fie împrumutaţi de la slavi, când în cele mai multe cazuri noi am fost cei cari le-am dat slavilor încunjurători asemenea termeni" (**DR**, III, 378). **Stână** are în sârbă corespondentul **stana**, cu acelaşi sens ca în limba româna, şi s-ar putea să fie chiar cuvântul romanesc. Un corespondent al lui **stână** este identificat de Jokl în limba albaneză, **štɛzɛ**, **štązɛ** „animal", şi vine dintr-un i.-e. *stā-n + suf. colectiv **–zɛ**. „Este foarte probabil ca acelaşi tip indoeur. ***stān(a)***, înrudit cu alb. **štɛzɛ**, **štązɛ**, cu slavul **stanъ** (în paleoslavă 'adăpost, tabără', în sârb. şi 'locuinţă' ,în rus. **stanъ** 'loc de şezut, tabără', **stanica** 'turmă, locul unde se strânge o societate') şi cu litvanul **stonas** 'loc de şezut' (cf. I. Şiadbei, „Viaţa rom.", XV, 1923, 305) - să fi existat în graiul strămoşilor noştri autohtoni, despre care ştim că se ocupau cu păstoritul, şi deci că **stâna** noastră să fie continuatorul neîntrerupt al cestui cuvânt autohton. Înţelesul original trebuie să fi fost „locul unde stau, unde se adună, se adăpostesc animalele şi apoi, prin specializare asupra animalului care se cultivă mai cu seamă, 'locul de adăpost al oilor'" (p. 381-383). Puşcariu spune că la aromâni şi meglenoromâni cuvântul lipseşte*, şi că faptul este semnificativ, dar istroromânii îl cunosc (în nişte note ale lui A.Glavina: **stână** .şi **stânărie**, mai ales ultimul; **stână** ar putea fi un dacoromânism) (p. 383). „Ung. **esztena**, **isztina** 'parc de moutons' e desigur împrumutat din româneşte" (383, nota l). Vezi şi Márton, 130-131.

Al. Philippide, fără a respinge definitiv posibilitatea unei origini slave („Că ar fi cuvântul românesc un slavism, e posibil, dar nu se poate proba decât prin apropierea român **stână** - slav **stan**", **OR**, I, p. 443), consideră termenul ca fiind autohton (**OR**, I, 443; II, 15, 16, 734). Originea latină propusă de G. Giuglea, în **DR**, II, i se pare lui Philippide „cu neputinţă" de acceptat. Deoarece **án** nu este transformat în **ăr** şi **s** nu este transformat în **š**, cuvântul albanez **stan** nu este împrumutat din romană, şi nu are mare vechime în această limbă, faţă de **án>în**, schimbare străveche în română (**OR**, II, 734). În cazul acesta, părerea lui Gaster, care considera cuvântul românesc drept împrumut din albaneză, nu poate fi luată în seamă (**OR**, I, 443).

Al. Rosetti, în **GS**, V, p. 168-171, reluând discuţia despre originea termenului **stână**, spune că explicaţia din slavă prezintă unele dificultăţi: 1) apariţia lui **î**; 2) prezenţa lui **-ă**; 3) sensul cuvântului dacoromân. În limbile slave sensul „**stână**" nu este general. Al. Rosetti crede că în română sensul se explică printr-o restrângere din cauza specificului ocupaţiei. Acelaşi sens îl are cuvântul şi în sârbă, şi în Moravia, dar nu trebuie să vedem o influenţă românească, după cum cred

* Totuşi, la aromâni cuvântul este cunoscut.

Scanned with OKEN Scanner

Puşcariu şi Densusianu. Rosetti respinge explicaţia lui Densusianu prin iranică: nu se poate explica sensul românesc. Mai acceptabilă ar părea explicaţia dată de Puşcariu, care crede că ***stăna** a existat la daci. Radicalul ***stă-** a existat în tracă şi iliră pentru că e general în limbile indoeuropene. Dar la noi cuvântul este izolat, pe când în slavă are o familie bogată. De ce nu găsim termenul în albaneză şi aromână? Concluzia lui Al. Rosetti este că termenul românesc **stână** se explică numai prin slavă, din **станъ**, cu toate dificultăţile. Genul lui **станъ** a fost schimbat în dacoromână, ca în **buruiană, buriană** din sl. **burjan; năpastă** din **napast** etc. Schimbarea genului se explică prin faptul că în timpul introducerii cuvântului în română, termenul era sinonim cu un termen feminin existent. Este un împrumut slav dintr-o epocă veche. Deşi O. Densusianu nu admite teoria lui Al Rosetti cu privire la **a + n > în.**, întrucât în elementele slave **a + n > an**, (vezi **GS**, V, p. 178), cercetătorul îşi va menţine punctul de vedere (vezi în acest sens **Istoria limbii române**, III, 1962, 98-99). Şi în **ILR**, 1978, Al. Rosetti susţine că „**a** urmat de **n** a trecut totuşi la **â** în câteva cuvinte de origine slavă", între acestea fiind şi **stână**. Dar se şi îndoieşte de această origine: „sau nu sânt de origine slavă, cum presupun unii cercetători (cum ar fi cazul lui **jupân, stână**)"(**ILR**, 344).

G.Pascu în „Revista critică", X (1936), 123, spune că „latina balcanică a trebuit să aibă elemente trace ca cele din care derivă cuvintele româneşti **stână, strungă, zăr, smântână, stăpân, stâncă, codru, brad, spânz**". Părerea că **stână** este element autohton a fost susţinută de G. Pascu şi în **DÉtMR,** I, 191.

Emil Petrovici, în articolul **Le latin oriental possédait - il des éléments slaves**?, publicat în **RRL**, XI, 1966, p.318, crede că **stână** este un împrumut slav pătruns în latina balcanică. Părerea este acceptată de I.Pătruţ în **Studii**, p.105: „Cât priveşte latina dunăreană, accept ca fiind în ea de origine slavă formele corespunzătoare rom. **şchiau, jupân, stăpân, stână, smântână**..."

C. Poghirc, în tratatul academic de **Istoria limbii române,** II, 1969; p. 356, consideră termenul ca existent numai în dialectele dacoromân şi aromân (S. Puşcariu îl considera prezent numai în dacoromână şi istroromână!) şi spune că în favoarea originii autohtone „pledează şi faptul că alţi termeni pastorali par să aibă aceeaşi proveniență (**strungă, ţarc**). Termenul este încadrat între elementele de substrat deduse din comparaţia cu celelalte limbi indoeuropene. Subliniem bogata informaţie de care dispune autorul.

G. Mihăilă, în **SCL**, 1971, nr. 4, p. 382, scrie: „**Stână**, cuvânt specific păstoresc (domeniu în care românii n-au împrumutat cuvinte de la popoarele slave, ci dimpotrivă), este un cuvânt autohton în limba română (sau împrumutat dintr-o limbă indoeuropeană neidentificată), rădăcina **i-e** fiind evidentă:***stă-**". Acelaşi lingvist, în **Dicţionar**, 158, spune că **stână** este „probabil cuvânt autohton traco-dac".

Adăugăm că Tiktin, Scriban şi Ciorănescu, în dicţionarele lor, consideră cuvântul ca fiind slav, iar **DM** înregistrează cuvântul fără etimologie.

A.Vraciu, în **Studii**, nu introduce termenul **stână** între elementele autohtone.

Gr. Brâncuş, în **Vocabular**, 149-150, include cuvântul între elementele autohtone probabile.

Scanned with OKEN Scanner

Autorii **DLR** spun că **stână** este „cuvânt de origine traco-dacă" şi trimit la o comparaţie cu alb. **shtazë** „animal, vită".

I.I.Russu, în **Etnogeneza**, 388-389, se ocupă succint de **stână**, încheind astfel: „Este un cuvânt tipic păstoresc, general şi străvechi în limbă, dar cu obârşie deocamdată echivocă; posibil autohton, preroman, preslav. Cei mai mulţi filologi l-au considerat slav (ca împrumut arhaic), alţii însă (între ei Philippide) l-au declarat autohton traco-dacic. Ambele ipoteze par să aibă deocamdată egale şanse de a fi reale: dintr-un traco-dacic ***stana** (rad. i.-e ***stā-** 'a sta; staţiune, loc de şedere' [...] uşor putea să derive rom. **stână**"

Vasile Ioniţă în **Metafore**, 42, admite originea autohtonă a termenului **stână**.

Din cele spuse mai sus, se vede că există două puncte de vedere principale în ce priveşte originea termenului **stână** şi anume, 1) că termenul este autohton, susţinut de Hasdeu, Philippide, Puşcariu, Pascu, Giuglea, Poghirc, G. Mihăilă, Rusu, Ioniţă; 2) că este de origine slavă, susţinut de Miklosich, Cihac, Lambrior, Tiktin, Weigand, Densusianu (în **HLR** I) , Rosetti , Scriban, Ciorănescu. În afara acestor puncte de vedere, există şi altele, susţinute de mai puţini lingvişti. Astfel, originea latină este susţinută de Laurian şi Massim (dar aceştia propun şi un etimon grecesc), G.Giuglea (ulterior renunţă la această părere), E.Petrovici şi I. Pătruţ; cea albaneză este susţinută de M. Gaster, iar cea iraniană de O. Densusianu.

Este important de reţinut că nici un cercetător nu propune o origine românească pentru acest cuvânt atât de mult discutat.

Se ştie că **stână** este unul dintre elementele de primă însemnătate în terminologia păstorească fiind, prin urmare, **un termen păstoresc propriu-zis** sau **specific** acestei terminologii. El pare a fi mai izolat întrucât nu s-a putut încadra într-o familie şi nici n-a creat o bogată familie de cuvinte. Are totuşi derivatele **stânaş, stânişoară, stânuliţă, stânuţă, stânar, stâneică, stâneşte, stânişte, stânuşoară** (v. şi **DLR**), dar şi ir. **stânărie (Pastiri noştri fac în codru în vro cotanje [=cotańe] stânărie de lemne** (Puşcariu, **Studii**, III, 220) şi intră în numeroase expresii: **a face stână; a sparge stâna; a avea stână; a nimeri ca ţiganul vinerea la stână; a trăi la stână; a închide lupul în stână; a veni la spartul stânii; a da oile la stână** etc. Există, însă, în terminologia păstorească şi alţi termeni de mare însemnătate care nu au prea multe derivate, cum ar fi **caş, mutare, oier, scutar** etc. De aici nu vom deduce că termenii sânt împrumutaţi. Dimpotrivă, observăm că doi dintre ei sânt derivaţi cu sufixe: **oier**, din **oaie** + suf. **-ar (DLR)** şi **scutar**, din **scut** + suf. **-ar**; **mutare** se încadrează în familia verbului **a muta**; numai **caş** rămâne într-adevăr mai izolat, dar nu înseamnă că este un termen împrumutat! Vezi **căşare, căşărie** etc.

Cu privire la răspândirea termenului **stână** în limba română, avem de constatat că este general în dialectul dacoromân. Termenul a fost atestat ca nume de munte, **Stâna-Mare**, în jud. Argeş, la 1451 (**DRH, B**, I, 179, 574; vezi şi Mihăilă, **Dicţionar**, 158; **DERS**, 221-222). În **DLR** se spune că a fost atestat prima dată în 1560, de Hasdeu, în **Cuv. din bătrâni**! La 1560 este menţionat de două ori într-un document slav din Muntenia (Hasdeu, **Cuvinte**, I, 246). În anii următori, ca nume de

Scanned with OKEN Scanner

loc sau ca apelativ, termenul apare mai frecvent: la 1583, **Stâna Sechereaş, Stâna Ursului , Stânişoara** (Bălan, **Documente bucov.**, I, 86-88); la 1626, **stână** (**DRH**, A, XIX, 52), la 1628, **Valea Stânilor** (DRH, B, XX11, 797, în Vâlcea); la 1767 **Stânele** (Ştefanelli , 94); **unde s-au făcut altă movilă, în capul piciorului stânii** (idem, 253, la. 1795) şi **Valea Stânii** (idem, 333, la 1807). Termenul este folosit ca nume de familie, **Stan Stâne** (în **DOR**, p. 459), I. Mihaly, în **Diplome maramureşene**, 6, 137, citează numele de persoană **Sten**,la anii 1326, 1406, care poate fi românesc,din **stână**, ca şi numele **valahului Steneck**, citat de Drăganu, în **Românii**, 355, sub anul 1452. Se menţionează şi numele de locuri din Carpaţii nordici: **Stenešur, Stenišora, Stinni, Stini** (Drăganu, 398, 399). De la **stână** trebuie socotite ca derivate numele topice **Stanišor** şi **Stanišorka** (primul nume de sat, iar al doilea numele unui afluent al râului Nova Reka din Morava Superioară) (vezi Dragomir, **Vlahii**, 56, 150).Vechimea termenului în limba noastră este susţinută şi de varianta sa rotacizată, **stâră**, alături de **stână**, înregistrată de E.Petrovici în Munţii Apuseni, la Scărişoara (în **AAF**, V, 115), sau de numele de familie **Stirea** sau **Styra de Hurez**, menţionat la 1652 (I. Puşcariu, **Date istorice**, I, 108, 182; II, 352). Radu Sp. Popescu, în **Graiul**, prezintă toponimele **Muntele Stânii** (p. 138), **Pădurea Stânişorii** (p. 140), **Stâna din Gropile, Stâna Ştirbului, Stânişoara din Faţă, Stânişoara din Dos** (p. 152).

Termenul este deseori folosit în poezia sau proza populară, dar şi în cea cultă, cum se va vedea mai jos.

În dialectul aromân, deşi S. Puşcariu spune că lipseşte (vezi **DR**, III, 383), termenul apare, **stână**, pl. **stâni: duse la stâna al čelnic; fă stână cu birbeţi; ahtare stână, ahtare caşu; ícă după stâni** (**DDA**, p.1118). T. Papahagi scrie: „Termenul străvechi, curent şi general, e **căşeáre; stáne** e un grecism, iar **stână** pare a fi un dacoromânism“ (**DDA**, p.1118). I. Caragiani, II, 226, menţionează numele topic **A Stână** din localitatea Lacă: Th. Capidan, în **Toponymie**, 50-51, prezintă cuvântul scris **Astână**, cu precizarea că acest cuvânt nu se găseşte ca apelativ în aromână (vezi, totuşi, mai sus, exemplele preluate de noi din **DDA**). Puţinele atestări din acest dialect ne pot duce la ideea că **stână** a fost prezent şi aici, dar că a dispărut în urma concurenţei pe care i-au făcut-o **casă, căşare, cătun(ă)**.

La istroromâni se folosesc şi **stână** (vezi mai sus rezervele lui S.Puşcariu) şi **stânărie** (Puşcariu, **Studii istroromâne**, III, 220, şi volumul citat din **DR**), iar la meglenoromâni lipseşte. **Stane**, care se cunoaşte şi la aromâni şi la meglenoromâni (**DDA**., 1118; Candrea, **Viaţa**, 27) „e un grecism“ după T. Papahagi, deşi ni se pare mai sigur un împrumut românesc în limba greacă şi, deci, adaptat după fonetica greacă, mai ales că în dialectul aromân pluralul lui **stane** este **stáńiuri** şi **stáni**.

Termenul **stână** are mai multe sensuri. „Prin **stână** la români se înţelege atât încăperea unde se prepară produsele lactate, cât şi întreaga gospodărie în perioada de vară. Pentru cea de iarnă termenul nu este folosit“ (Vlăduţiu, **Etnografia**, 271), deci termenul ar avea două sensuri: l)„casa de la stână“ şi 2)„toate construcţiile făcute pentru bunul mers al activităţii păstorilor pe timp de vară“. Aceste sensuri sânt înregistrate şi de Candrea (1206-1207) şi de **DM** (802), dar Scriban se pare că nu cunoaşte bine ce este stâna de vreme ce scrie: „îngrăditura în care stau oile iarna şi

Scanned with OKEN Scanner

vara şi în care e şi coliba ciobanului" (1244), fără să aibă în vedere că **stâna** este **numai pentru vară** şi că acolo **se prepară** (şi **se păstrează** temporar) produsele. Dar şi celelalte dicţionare sărăcesc termenul de alte valori, de aceea vom stabili, pe baza unui bogat material informativ, sensurile acestui cuvânt. Astfel:

1) „Casa de la stână, unde stă baciul şi se face brânza" (**ALR SN**, II, h.400). De cele mai multe ori stâna este stabilă (**ibidem**, pct. 172, 182) şi are trei încăperi numite **fierbătoare**, **stâna brânzei** şi, între ele, **comarnicul** (pe aici trec oile la muls) (**ibidem**, pct. 182, note), sau: **fierbătoare**, **brânzărie** şi **comarnic** (**ibidem**, nota 55l); în alte locuri aceste încăperi se numesc **fierbătoare**, **stână** şi **celar** (vezi Mara N.Popp, în **BSRG**, 1933, 246). Alteori casa de la stână are numai două încăperi: **geandâr**, unde se mulg oile, şi **căşărie**, unde se face caşul (**ALR**, h. citată, nota 520). Dar se poate ca stâna să aibă şi o singură încăpere (vezi Vlăduţiu, **op.cit.**, 272). Uneori informatorii **ALR** nu au definit precis termenul: „unde stau **vásăl´e** şi doarme **bâsu**" (**ibidem**, pct. 219). Termenul **stâna de brânză**, adică **brânzărie**, locul unde se depozitează produsele, se întâlneşte nu numai în zona Braşov (vezi şi G. Giuglea, **DR**, II, 332, unde se spune că această încăpere se mai numeşte şi **stâna foilor**), ci şi în Muntenia, în zona Argeş-Muscel (vezi Mara N.Popp, în **BSRG**, 1933, 240). Putem presupune că sudul Transilvaniei şi nordul Munteniei formează o arie cu acest termen.

2) „Toate construcţiile făcute pentru bunul mers al activităţii păstorilor care au în grija lor oile cu lapte, numite **mânzări** (deci casa de la stână, ocolul, ţarcurile, strunga)". Nu s-a făcut până acum clar precizarea că **stâna este în strânsă legătură cu mânzările**, că **stâna este de fapt a mânzărilor**. Ciobanii de la stână se ocupă de mânzări, iar ceilalţi sânt la târle (cei de la sterpe etc.). Deci **stâna este legată de mulsul oilor, de prepararea produselor din lapte** (Diaconu, **Păstoritul**, 17). În acest caz, trebuie să se sublinieze că **este de cea mai mare importanţă alegerea locului unde se instalează o stână**. Scoatem în evidenţă faptul că toate dicţionarele pierd din vedere legătura dintre stână, oile cu lapte şi calităţile locului pe care se aşează o stână. Pentru amândouă sensurile dăm exemple din literatura populară: **În dosul stânii, Să-mi aud cânii** (Alecsandri, III, 18); **Mergi la stâna mea cu bine** (idem, 74); **Că n-oi mâna oi la stână, Nici n-oi muri moarte bună** (Eminescu, VI, 216); **Şi pleacă din stână-n stână, Să guste brânza de-i bună** (Bibicescu, 288); **Mai lungeşte-mi zilele Până voi sparge stânele, Să-mi mărit copilele!** (N. Densuşianu, 159); **Dar vai, săraca stâna, Cine-o va mai mătura?** (**F. Tr.**, II, 24); **Rămân stâni făr´ de stăpâni, Strunguţe fără oiţe, Scaune fără băciţe** (**ibidem**, 501); **Măi Fulga, dumneata, [...], Să nu intri-n stâna mea** (Buga, 837); **În lipsa mea ce-ai căutat Şi în stână c-ai intrat** (idem); **Codre, nu te lăuda Că ţii frunza şi iarna, Dar acum păleşti pe poale Şi rămân stânile goale** (idem, 885); **Când e dragostea mai bună, Oile-mi pleacă din stână** (Popescu, 349); **Cobor turmele la vale Şi rămân stânele goale De oiţe şi mioare** (Stănculescu, 522); **Moş Stănilă, barbî surî [...] N-ai pi cineva în stânî...?**(Diaconu, **Vrancea**, II, 80); **Şi fluieraşul meu, Ei să mi-l puie În chiotoarea stânii** (Neagu, 107); **Cobor oile din munte, Rămân plaiurile surde, Izvoarele părăsite Şi stânile pustiite** (Oprişan, 246); **Şi mă îngropaţi La stâna oilor, La ţarcul mieilor** (Fochi, **Miorița**, 652); **Voi să mă-**

Scanned with OKEN Scanner

ngropați La stâna de oi, La țărcuț de miei (idem, **ibidem**, 655); **La stâna bătrână Multe oi s-aduna** (idem, **ibidem**, 698); **La stâna bătrână Cu mușchiu pă bârnă** (idem, **ibidem**, 766); **... veni boierul la stână să-și vază turma** (Reteganul, 17); **...eu rămân la stână de fac caşul şi de-ale mâncării** (idem, p. 18). Citãm şi din **ALRT** un exemplu: **Mărg cu láptili în stânî** (165). Al doilea sens reiese precis şi din versurile: **Şi-mi aşează stânile Pe toate măgurile** (Sandu-Timoc, 263).

3) „Turmă de oi". Acest sens este, evident, mai nou, creat prin extindere, de la sensul „aşezare, locul unde stau oile" la „oile care sânt adăpostite în stână": **Cum coboară Domnu-sfânt, C-o stână de oi domneşti** (Muşlea, 179); **La piciorul patului, Stă buza cazanului, D-o vadră şi cinci oca, Care mulgeam stâna-n ea** (Buga, 831); **Scoase Costea stânele** (Buga, 836); **Sântu-şi doi păcurăroi Cu două stâne de oi** (Fochi, **Miorița**, 560); **A rămas napoi Cu-o stână de oi** (idem, **ibidem**, 632); **O sută de oi bătrâne, Le despărțea, vezi, în stâne** (Sandu-Timoc, 270); „stâna o formează mai multe boteie" (Precup, 5, nota 1; vezi şi 6, unde se spune că primăvara se asociază mai multe boteie să facă o stână); „Într-o stână sunt 300 de oi" (**ALR SN**, II, h. 390, pct.310). Prin extindere, **stână** poate însemna şi „turmă de mioare, de sterpe, de cârlani, de miei", „turmă de animale mici (capre, porci)", „herghelie", „haită de lupi" sau chiar „stână de pisici". **Stână de vaci** (cu sau fără lapte) era la munte, în Câmpu lui Neag-Hunedoara (Iordache, **Ocupații**, II, 45). Citãm un exemplu pentru sensul „turmă de miei": **Trei păcurărei La trei stâni de miei** (Fochi, **Miorița**, 634; 920). La aromâni se spune: **stáne de câńi nu s´fáțe** (**DDA**, 1111). În cazul unei extinderi a sensului asupra altor animale (câini, berbeci), se înregistrează o nuanță semantică peiorativă: **Unde-i giocu de moşnegi Parcă-i stână de berbeci** (**F. Tr.**, I, 396). Menționăm că în Mănăstioara, or. Siret, jud. Suceava, **stână** are numai sensurile 1 şi 2, deci „casa de la stână" şi „toate construcțiile...", iar sensul „turmă de oi" este redat numai prin termenul **turmă**. Situația aceasta se poate înregistra acolo unde se practică un păstorit agricol local, fără personal angajat, ci după procedeul „cu rândul", adică oile trecând pe rând în seama fiecărui gospodar care are oi în turmă.

Din dialectul aromân, exemplele date în **DDA** sânt numai pentru sensurile „aşezare" şi „turmă" (vezi 1111, 1118). Mai ales cu sensurile 1 şi 2, termenul este folosit şi în literatura cultă: **Stâna-i visteria cu comori** (I. Budai-Deleanu, I, cap.X, strofa 127, 290); **Şi prin somn auzi-vom bucium Da la stânele de oi** (Eminescu, I, 101); **Valea-i în fum, fluiere murmură-n stână** (idem, 231); **Iară eu mă târâiam cum puteam până la fântână, în dosul stânii** (Creangă, I, 160); **Vin ciobanii de la stână** (Goga, I, 64); **Şi cum arde focu-n stână Şi lumin-o buturugă** (idem, 65); **Stânele i-au fost bine rânduite şi ciobanii ascultători** (Sadoveanu, **10**, 516); **Cei mai vrednici întemeiază stâni în munte** (idem, 516). Sânt, însă, destule cazuri când nu putem stabili dacă este vorba de sensul „aşezare" sau de „turmă": **Care fată-i mai bătrână S-o punem cățea la stână** (Pauleti, 75); **Dolca, haita cea batrână, Ce ştia rândul la stână** (Alecsandri, III, 74); **Ca să mă uit la Istriță, La satu lu Negoiță, La stâna lu Macovei** (N. Densuşianu, 158); **Zbiară o mândră de mioară Şi din stână iese-afară** (F. Tr., I, 325); **Du-te, dor, cu negura, Unde-i**

Scanned with OKEN Scanner

badea cu stâna (**ibidem**, 463); **La cea stână mare, Cu nouă ciobani** (Fochi, **Miorița**, 902).

4) „Colibă" (vezi Papahagi, **Graiul**, 233).

5) „Totalitatea sâmbrașilor" (Latiș, 104).

6) „Întregul sălaș pastoral - oameni, oi, unelte, construcții" (idem, 104); „**Stână** se cheamă și toată construcția, cu **strunga** la un loc" (Giuglea, **Cuvinte**, 47).

Stâna se moștenea de la părinți (Iordache, **Ocupații**, II, 94).

Erau **stâni circulare** și **stâni mutătoare** (pe tălpi) (idem, **ibidem**, 77). **Stână** este „adăpost cu dublă funcționalitate: se prepară laptele de oi și dorm păstorii" (idem, **ibidem**, 67). Sânt stâni cu 2 spații, **fierbătoarea** (pentru zăr) și **brânzăria** (pentru uscat cașul). Uneori stâna avea / are 3 încăperi: 1) loc pentru odihna baciului, numit **stână**, **fierbătoare** sau **focărie**; 2) **brânzăria** sau **cășăria** cu **leasa** sau **comarnicul**; 3) la mijloc trecere: loc de muls (idem, **ibidem**, 77, 78). Avem și alți termeni: **stâna de băciut** este „încăperea în care se prepară brânza și mâncarea și se odihnesc păstorii". A doua încăpere este **celarul** ori **răcerul** „pentru dospirea cașului pe polițe" (idem, **ibidem**, 86), deci **comarnicul**, care se mai numește **stâna de burduși**, **stâna de foi**, **stâna** sau **odaia cu brânză**, **dospitoare**, **cășărie** (idem, **ibidem**, 88).

Poezia populară înregistrează și unele derivate ale acestui termen: **Și să mi-l legați La cea sânișoară** (Fochi, **Miorița**, 961); **Peste-o stânuliță da Și un cioban că găsea** (N. Densușianu,.166); **Pe mine mă îngropați În stănuța oilor** (Fochi, **Miorița**, 1001); **Mult mi-i dor, maică, mi-i dor [...] De stânuța de la oi,** (Oarcea, 71); **Nevastă mi-am luat Stânuța bătrână** (Fochi, **Miorița**, 766); **De-oi muri, eu oi visa Numai cu stânuța mea, Că asta îi lumea mea** (**F. Tr.**, I, 154).

În **ALRR. Maramureș**, III, h. 768. pct. 227, la întrebarea: **Ce zici că faci cu părțile unei cămăși când le prinzi rar cu ață, înainte de a le coase?**, se dă răspunsul: **a stânit-o** [perf. c. 3], de unde deducem că există un verb **a stâní** cu sensul „a însăila". Credem că verbul nu trebuie pus în legătură cu substantivul **stani** „partea de sus a unei cămăși femeiești" (în Muntenia **ciupag**), ci cu „a așeza, a pune la locul potrivit părțile componente", și, cum se va vedea, este în legătură cu **stână** și trebuie considerat un derivat de la acest substantiv. Derivatul **stânaș** este înregistrat de Candrea, 1207, din Maramureș, cu sensul „stăpânul unei turme de oi care-și instalează o stână". Termenul este înregistrat și de Precup, 7, 52, cu sensul „proprietarul care are oile cele mai multe" (din Munții Rodnei) și de **ALR SN**, II, h.391, pct.219 și 365, cu sensul „târlaș, asociat la stână" (din nord-estul Transilvaniei și vestul Bucovinei).

Este important de subliniat că stâna nu se poate face în orice loc, ci numai pe o coastă de deal sau de munte, unde este scurgere, și în apropiere de apă. Afirmația noastră se susține prin numele de locuri: **La Stână**, pisc și munte în Filipeștii de Pădure, jud. Prahova (**MDGR**, IV, 124); **Runcul-Stânelor**, vârf de munte în jud. Bacău (**ibidem**, V, 296); **Stâna-Bătrână**, munte, jud. Buzău (**ibidem**, IV, p. 134); **Valea Stânei**, cătun, com. Săvulești, și **Vârful Stânei**, munte, com. Bălănești, jud. Buzău (**ibidem**, V, 471); **Valea Stânei**, două sate, în Muscel

Scanned with OKEN Scanner

(**ibidem**, V, p. 719); **Cracu-Stânii**, nume topic în Gura Văii, jud. Mehedinți („Philologica", I, 104; **crac** „ramificație dintr-un deal sau munte"). Amintim și numele topice **Stâna Tulnicilor** și **Stâna Vetrila**, în Vrancea (Diaconu, **Păstoritul**, 9), **Stâna de Vale**, nume topic în jud. Bihor, **Stâna Comarnicelor**, nume de stână în muntele Vânturarița (Mara N. Popp, în **BSRG**, 1932, 168). Ca nume de localități, **Stâna** apare de mai multe ori în Transilvania (Suciu, II, 145), și în compuse ca: **Stâna de Jos**, **Stâna de Mureș**, **Stâna de Sus**, **Stâna de Vale**, sau în derivatul **Stânișoara**. În județele Satu Mare și Sălaj sânt, de asemenea, localități numite **Stâna**. Putem aminti și **Munții Stânișoara** din Carpații Moldovei, apoi **Stănișoara**, nume de deal, și **Stâna**, nume de munte, în Apuseni (**GS**, II, 66). Obligația de a construi stâna pe o coastă de deal reiese și din poezia populară: **Sus, la stână se urca** (Alecsandri, III, 31); **De-au așezat stânele Pe toate movilele** (idem, 73); **Codrenaș cu voie bună Se urca în deal la stână** (idem, 109); **Ele s-au luat de mână, S-au dus sus pe plai la stână** (Muntean, 9). Și Sadoveanu menționează acest lucru: **Dar poate ai a umbla pe margini de râpă, prin locuri unde au fost stâni** (**10**, 567). Dar în legătură cu locul pe care se așează stâna avem informații și mai precise. Iată ce spune în această privință Miron Pompiliu: „Stâna, împreună cu strunga și ocolul, e așezată pe coasta sudică a unui colnic, e bine adăpostită dinspre vânturile din nord..." (p. 298-200). Emil Precup scrie: „Mutarea se construiește în felul următor: La distanță de 4-5 metri lungime și 3 metri lățime se bat în pământ patru furci tari. Dintre acestea, cele două care stau către coastă sânt mai scurte..."(p. 11); un informator al lui E. Precup spune: „Câinii încep a lătra, dar mai la vale de strungă..." (p. 51). Reiese din aceste citate că stâna se face într-un loc înclinat, pe coastă. Reținem și informația lui I. Diaconu: „Condițiile geografice necesare așezării unei stâni sânt totdeauna avute în vedere: **trebuie un loc înclinat** (subl. n., I.P.-S.), scurs, o poiană, fără mocirle, dar cu izvoare în apropiere. Stâna este așezată cu fața către deal, spre a avea scurgere în dos" (**Păstoritul**, p. 20).

Din tezele de licență ale unor absolvenții ai Facultății de Filologie din Iași, din anii 1970-1976, reiese, de asemenea, că stâna se face numai pe un loc înclinat, pe o coastă. „Stâna se construiește pe un loc mai ridicat, puțin înclinat, și în apropierea unui izvor" (Georgescu-Lăceanu Ana, **Terminologia păstoritului pe Valea Trotușului**, 1972, p. 9); „Alegerea locului pentru clădirea stânii este destul de importantă. De obicei se alege un loc pietros, înclinat, ca să aibă scurgere în caz de ploi abundente, și mai înalt decât locurile de pășunat" (Ilișanu Stănescu Ioana, **Terminologia păstoritului pe Valea Bistriței (comuna Broșteni)**, Iași, 1972, p. 16; „Totdeauna trebuie să fie așezată pe un loc mai ridicat și puțin înclinat, pentru ca apa, în timpul ploilor să se poată scurge" (Bâgu Caliopia, **Termeni păstorești pe Valea Prutului**, Iași, 1972, p.15); „Pentru construcția propriu-zisă se alege, de cei cunoscători în ale ciobăniei, locul, care trebuie să fie o ridicătură, ferit de inundații, nu gras, să aibă un deal la nord, care să-i apere de vânt rece" (Gheorghe Dondaș, **Terminologia păstoritului în comuna Strunga (Iași)**, Iași,1973, p.18). În Horlești-Iași stâna se face numai pe o coastă de deal, pe un teren ușor înclinat. La informațiile date până aici adăugăm că toate anchetele noastre păstorești, făcute mai ales în Bucovina, confirmă această condiție obligatorie a construirii unei stâni. Dar și **DA**

Scanned with OKEN Scanner

înregistrează condiția despre care vorbim: „Stâna să se facă pe loc înalt şi cam costişet“ (Drăghici) (tom I, partea II, C, p. 829-830, s.v. **costişă**). Totuşi locul trebuie să fie ferit de vânturi, stâna să aibă **scăpăt** (informație din Bucovina). Obligația despre care vorbim este dovedită şi de nume topice precum **Stâna de Vale** (în Bihor), sau **Coasta Mandrii** (în Zagra, jud. Bistrița-Năsăud) (vezi şi mai jos).

Neadmițând etimologia prin latină propusă de G. Giuglea, din DR, II, pentru termenul în discuție, O. Densusianu scria: „Originea lui **stână** nu poate fi explicată prin combinațiuni artificiale, ci în legătură cu întreaga noastră viață păstorească“ (**GS**, I, 165). Ideea trebuie reținută.

Am văzut că mai mulți învățați au susținut originea autohtonă a acestui cuvânt. Fără a avea noi argumente, sântem de acord cu acest punct de vedere, ceea ce nu înseamnă că discuția este închisă. Chiar aici mai jos venim cu o ipoteză ademenitoare, propusă de noi fără convingere.

Termenul **stână** putea fi creat în limba română, strâns legat de aspectul locului pe care se aşează stâna. Acest loc trebuie să fie înclinat, aşa cum am văzut, trebuie să fie **o coasta lină**. În toponimie **Coasta Stânilor** în Zagra, jud. Bistrița-Năsăud (Giuglea, **Cuvinte**, 335); **Dâmbul Stânii** (Dunăre, **Civilizație**, 120) etc. Cuvântul **coastă** este des folosit în poezia populară: **E vina mândruței mele C-a pus casa-n coaste rele** (Dumitraşcu, 135); **Mă roagă vecina noastră Să-i dau vacile pe coastă** (idem, 187); **Că eşti fată, nu nevastă Şi mai paşti oile-n coastă** (Dumitrescu-Bistrița, 263); **De-ar paşte şi fetele, Pe coaste ca caprele** (idem, 272); **Dăian calu-ncăleca, Pe coastă în sus pleca** (Cărăbiş, 611); **A-nflorit doi pomi în coastă** (idem, 690); **Paşti iarbă de coastă** (Buga, 725); **Fire-ai pustie de coastă** (idem, 740); **Că pământu şade-n coastă** (idem, 921). Uneori apar şi derivate, mai ales **costiță**: **Şi-mi văzu în costiță O bisericuță** (Cărăbiş, 580); **Colea-n vale su´costiță** (Popescu, 317). În legătură cu acest cuvânt, trebuie să amintim că **doina** se numeşte în Oltenia **cântec de coastă** sau **de pe coastă**, iar în Banat, anume în Almăj, **cânćic dă pră dźal** (Petrovici, 35), deci este cântecul cântat de ciobani pe coastă, în locul unde pasc oile sau unde este aşezată stâna!

De la **coastă** s-a creat derivatul diminutival **costină**, înregistrat de **DA**, II, 600, sub **coastă**, cu sensul „coastă de deal“: **Pe cel deal, pe cea costină, Este-o creangă şi-o cetină** (din „Şezătoarea“, XXIII, 106) (vezi şi Scriban, 354). Nici un dicționar românesc, însă, nu înregistrează varianta **costână** pe care am găsit-o în colecția de poezii populare din Bucovina semnată de Friedwagner, dar fiind a lui Alexandru Voevidca: **Pe cel deal, pe cea costână Este-o creangă de cetină** (p.491). În trecut sufixul **-ână** trebuie să fi avut o frecvență mai mare dacă avem în vedere cuvinte precum: **căpățână** (vezi Pascu, **Sufixele**, 210); **coprână** (<**acopăr**, Pascu, ibidem, 207), **mămână** şi **mumână** (vezi **DLR**), **mârțână**, **sorână**: **Cu nunta pleca A se cununa Fără voia sorâń-sa** (N. Densuşianu, 91), **tătâne**, **târsână**, care poate însemna „barbă mare“(din **târsă** + **-ână**, Pascu, **ibidem**, 208), **țărână** (din **țară** + **-ână**), **țâțână**. S-au încadrat formal între derivatele cu **-âna** şi cuvinte moştenite: **bătrână**, **fântână**, **săptămână**, şi tot aici trebuie încadrate cuvinte cu etimologia necunoscută: **smântână**, **stăpână**, sau chiar împrumuturi: **cadână** (din tc. **kadyn**). Numele de persoane **Costin** şi **Costina** (vezi **DOR**, p.34)

Scanned with OKEN Scanner

sub **Constantin**, II, A., 19, 20) se pronunţă şi **Costân** şi **Costâna** (de la acesta vine numele localităţii **Costâna** de lângă Suceava).

Termenul **stână** putea fi creat din **costână**, prin afereza silabei **co-** , care a devenit **cu** şi s-a confundat cu prepoziţia **cu** sau poate cu prepoziţia **cu** + articolul nehotărât feminin, ca în versurile: **Cum coboară Doamne-Sfânt, C-o stână de oi domneşti** (Muşlea, 179).

Se poate pune, însă, întrebarea dacă afereza are o oarecare frecvenţă în limba română şi dacă putea acţiona în cazul cuvântului **costână**. Pentru a demonstra frecvenţa acestei schimbări fonetice, vom da câteva exemple: **Caloiene, Ene** (N. Densuşianu, 76); **Ene, Scaloiene** (idem, 77); **Scaloiţă, Iţă** (idem, 76); **Iana Sinziana** (Buga, 768); **Lină, Mălină** (Ştefănucă, 133); **Lina Cătălina; Liţo Marghioliţo** (Friedwagner, 102); **Silciei, Vasilciei** (N. Densuşianu, 39); **Prin cel cet, Prin cel nucet** (Teodoreseu, 82); **Prin cel cel, Prin cel muncel** (idem, 83); **Pân cel cel, Pân cel muncel** (N. Densuşianu, 24); **Cu ciubăru, băru** (idem, 80); **die-păpădie** (Rosetti, **Limba descântecelor**, 120); **Păpărudă rudă, Ia ieşi de ne udă, Cu galeata, leata** (N. Densuşianu, 78); **Frunzuliţă lin, pelin** (Friedwagner, 402); **Vai de lin şi de pelin** (Bud, 25); **Geaba, badeo, că de-o fi, Ca tale n-oi mai găsi** (Mohanu, 318); **N-am venit să odihnesc Sau cu tale să prânzesc** (Buga, 917); **Când o fi puii să-i scoţi, Să-i mănânce corbii toţi, Şi pe tale lângă pui, Să nu mai cânţi nimănui** (idem, 917); **Să se facă colac, vârcolac** (idem, 745); **Tri rari, păcurari** (Fochi, **Mioriţa**, 653); **Sân tri rei păcurărei** (idem, **ibidem**, 588); **Miorică, rică** (idem, **ibidem**, 727); **Mioriţă, riţă** (idem, **ibidem**, 706). La exemplele, date vom aduce altele, mai apropiate de structura fonetică a cuvântului discutat, şi anume: **cucoană-coană, cuconu-conu, cuconaşu-conaşu, coprinde-cuprinde-prinde, cutremura-tremura, cuveni-veni; Cu cui de oţel** (Buga, 764) se poate confunda prin **cucui de oţel; Din sânţă, Din cosânţă** (Rosetti, **op.cit.**, 69); **O ste, Costè, Două stele - costele, Trii stele - costele... Nouă stele - costele** (Ştefănucă, 171). Avem credinţa că, în faţa exemplelor date, devine inutil un comentariu prin care să susţinem posibilitatea ca din **costână** să se ajungă la **stână**. În **cumnat** s-a păstrat silaba iniţială datorită faptului că în limba română nu este obişnuit grupul consonantic **mn** (în afara cazurilor de palatalizare **mi > mńi**), la început de cuvinte, iar în **cuscru cu-** s-a păstrat datorită accentului; în amândouă cazurile a intervenit şi faptul că prin pierderea primei silabe cuvintele ar fi rămas monosilabice, ceea ce le-ar fi slăbit poziţia în limbă. Pentru afereză, vezi şi cartea noastră **Memoria**, II, p.7-41.

În **AER**, p.40-41, Al. Graur spune că „de la **cónsocer** ar fi trebuit să avem ***coscru**“ sau „trebuia să se zică ***cusocru**“. Credem că asemenea forme au existat şi numai tendinţa limbii de a evita confuziile a dus la dispariţia lor. Tot Al. Graur scrie: „Dacă la verbe ca **cuprinde, cutreiera, cutremura** etc. identitatea formală a prefixului **cu-** şi a prepoziţiei **cu** nu are de ce să ne supere, pentru că prepoziţiile nu se pun niciodată în faţa verbelor, alta e situaţia substantivului, care se foloseşte adesea precedat de prepoziţie“ (p. 41). Ideea aceasta ar veni şi în spijinul părerii că din derivatul **costână** (***custână**) s-a ajuns la **stână**, pentru a se evita confuzia posibilă, ca în versurile: **Pavalache din Mirceşti Curăceală din Bărăşti** (Buga,

Scanned with OKEN Scanner

871), unde culegătorul face greşeala de a crede că în **Curăceală** este vorba de un nume de persoană. De fapt numele este **Răceală** (vezi şi **DOR**, p. 360), iar **cu** este prepoziţie.

Îndepărtarea termenului **stână** de **costână** putea fi determinată de specializarea lui **stână** care caracteriza încă în româna comună terminologia păstorească. Pierzând prima silabă (**costână > stână**) cuvântul a putut deveni inanalizabil. Încadrarea lui într-o familie apropiată ar fi devenit imposibilă şi din cauza aceasta s-a considerat că termenul este împrumutat. Această derivare străveche (**coastă>costână>stână**) poate întări ideea că termenul, ca derivat, este vechi în toate dialectele româneşti, aşa că **stână** la aromâni şi la istroromâni este un cuvânt vechi. La meglenoromâni este firesc să nu mai existe termenul **stână** pentru că ei nu mai practică păstoritul; la aromâni termenul **stână** poate fi puţin frecvent datorită tipului specific de păstorit practicat. Dar prezenţa cuvântului **coastă** la aromâni (**coasta di munti**; vezi **DDA** 375); nume de loc în Leşniţa: **Coasta-di-Tanasitsă**; **La-Coastă**, nume de loc în apropiere de **Curišta**; **Ncoastă** (=în coastă) lângă Aminciu (Capidan, **Toponymie**, 62) ne poate duce la concluzia că a existat şi aici un derivat **costână** (**costină**). O. Densusianu,în **Aspecte**, I, 84, explică formele diferite din dialectele aromân, meglenoromân (**stane**) şi din cel istroromân (**stan**), considerând că termenul a fost comun tuturor dialectelor, iar, după despărţirea acestora, a suferit influenţa ngr. **στανη** şi a croat. **stan**.

În concluzie, considerăm că niciuna dintre părerile exprimate de specialiştii care şi-au spus cuvântul în problema originii acestui termen, nu este soluţie definitivă. De altfel, cele mai multe sânt doar simple ipoteze, greu de susţinut şi de demonstrat.

Poate că numai întâmplător termenul românesc **stână** are o **asemănare** cu rădăcina i.-e. ***sta-** , de unde derivă slavul **stan** sau lat. **statio**, aşa că apropierea de acestea este pur formală, lipsită de vreo legătură etimologică.

Termenul putea fi creat în limba română comună, ca formă cu afereză a cuvântului **costână**(<**coastă**). Trecerea sensului de la „locul unde se face stâna“ la „stână“ nu presupune dificultăţi, ba chiar susţine, ca un argument important, ideea noastră.

Dacă originea slavă, iraniană, albaneză sau cea latină sânt excluse, ne oprim la posibilitatea ca **stână** să fie termen moştenit din fondul autohton, pentru care nu avem argumente noi, precum am spus, ori să fie creat în limba română comună, probabil în chipul în care am arătat. Dintre aceste două posibilităţi, o preferăm pe prima, deci originea autohtonă.

Sinonime ale termenului stână

Un puternic sinonim al lui **stână**, dar diferenţiat semantic de multe ori, este **târlă**, cuvânt pe care **DLR** îl cunoaşte cu mai multe sensuri şi cu o seamă de derivate.

Principalul sens al lui **târlă** este „stână“ dar şi „locul unde a fost sau este aşezată o stână cu toate dependinţele ei“, „loc (îngrădit) pe câmp unde stau oile sau

Scanned with OKEN Scanner

vitele (în timpul iernii)", „loc (împrejmuit şi) neacoperit unde se adună şi se odihnesc oile sau vitele", cu numeroase contexte ilustrative, dintre care reţinem: **Gospodarul...face târlele în apropiere de adăpători; Oile...să aiba la târla lor sare de ajuns; Căruţele sosese la târla sau la stâna unde vânătorii au să petreacă noaptea** (Odobescu); **Scoboară degrabă ciobanul La târla cu oile lui** (Coşbuc); **Să ajungem înainte de ploaie într-un loc unde ştiu eu că este o târlă părăsită** (Hogaş); **Locuinţa păcurarilor de pe munte se numeşte mutare sau târlă şi colibă** (Precup); **Noaptea ambele turme dormeau la aceeaşi târlă** (Vuia). Sub sensul întâi avem şi „Despărţitură amenajată pentru oile care fată sau pentru mânzări, miei etc."; „Partea unde se adăpostesc oile sau caprele ţinute acasă"; „Loc unde păşunează oile"; al doilea sens este „grup mai mare de oi; turmă": **Acest mare număr de oi formează o turmă, care se mai numeşte şi târlă, după locul unde poposesc oile** (Păcală, **Răşinari**). **Târlă grea**, se spune în glumă, despre o casă cu mulţi copii; figurat, sintagma **târla satului** este epitet dat unei femei desfrânate. Al treilea sens este „(regional) întovărăşire, asociaţie de mai mulţi păstori". Al patrulea, tot regional, este „loc îngrăşat, gunoit de oi; loc pe care a fost o stână" şi, prin restrângere, „bălegar de oi sau de vite". De asemenea, regional este sensul al cincilea, „gospodărie, cuprinzând curtea şi casa unui om de la ţară", iar prin extensiune semantică „sat mic, de curând întemeiat". Aici este încadrat şi înţelesul „aşezare provizorie pe o moşie străină pentru a face plugărie sau pentru a văra oile". În sfârşit, cel de al şaselea sens, cu circulaţie restrânsă (din Straja, jud. Suceava), este „ogrinji".

Termenii **stână** şi, mai puţin, **târlă** sânt întrebuinţaţi cam peste tot. „În Transilvania, în Banat şi în Moldova a predominat cuvântul **stână**" (Iordache, II, 63). **Târlă** denumeşte „totalitatea oilor unui gospodar (în dreapta Oltului, la ungureni)" şi aflăm tot aici că mai multe târle formau o stână. (idem, 95). „În zonele muntoase şi chiar în cele deluroase ale Olteniei şi Munteniei, termenul **stână** a avut, de asemenea, o răspândire cvasigenerală. În schimb, în regiunea de câmpie a Olteniei şi a Munteniei şi în Dobrogea, cuvântul **târlă** a găsit o foarte slabă concurenţă în denumirile **stână** sau **saivan**" (idem,63). „Pe arii mai mult sau mai puţin întinse, ori în puncte izolate din Transilvania, locului de pe păşunea din hotarul satului sau de la munte, unde se odihneau boii ziua şi noaptea, i se spunea **târlă**" (idem,43). Se vede clar că **târlă** este un sinonim mult restrâns al lui **stână**. Construcţia diferă de la o regiune la alta, dar peste tot **târla** are caracter permanent, pe când stâna este folosită temporar, anume în perioada mulsului. „În Bucovina muntoasă, **târlă** înseamnă o gospodărie mai mică (o căsuţă uneori cu o singură încăpere şi un grajd) undeva pe munte, aparţinând unui ţăran cu o gospodărie în sat. Acolo se pot ţine vitele şi oile în timpul verii, dar şi iarna. **Stână**, ca termen, nu poate fi asimilată cu **târla**, deoarece stâna e o construcţie pasageră şi de obicei construită sau refăcută în fiecare primăvară. Bordeiul sau casa de la târlă au o sobă cu plită, un pat precum şi obiecte de uz casnic, variate. Vatra şi patul de la stână sânt rudimentare, iar obiectele de uz gospodăresc sânt strict specializate prelucrării laptelui" (Nisioiu, **Eminescu şi muntele**, 222-223, nota 106). Uneori târla este numai pentru oi: „târlă se numeşte aranjamentul făcut la munte în scopul îngrijirii

Scanned with OKEN Scanner

oilor“ (Precup, 7). Alteori este locul, la munte, unde stau oamenii şi vitele, iar unele târle au devenit, cu vremea sate ori cătune. „De obicei, o târlă de la fânaţe cuprinde: locuinţa (casa cu tindă), poiată şi grajd pentru oi, iar în continuare un staur cu gardul înalt în jur“ (Dunăre, **Civilizaţie**, 97-98). Pe alocuri, târla este alcătuită din **cătun** (colibă) şi perdea (prin Dolj) (Iordache, **op. cit.**, 71), alteori compartimentarea locului este uşor diferită. În Maramureş, „gospodarii mai înstăriţi construiesc aşezări care sânt un dublet al celor din sat, destinate cu totul creşterii animalelor“ (Latiş, **Păstoritul**, 14). **Târlă** este „loc neîngrădit lângă stână, în care se odihnesc oile după muls“; uneori este şi loc îngrădit (Iordache,**op. cit.**, 65). Prin Mehedinţi, dar şi în alte parţi, **târlă** este „loc de odihnă a oilor“ (idem, **ibidem**, 64). În sudul Moldovei este locul din faţa comarnicului în care se odihnesc oile după muls (Stoian, **Păstoritul**, 48), sau „loc neîmprejmuit, anume ales, unde se odihnesc vitele la prânz“, sinonim cu **merezătoare** (Iordache, **op. cit.**, 48). De obicei, câinii stau lângă târlă (**AAF**, VII, 30). Prin Bucovina poartă numele de **târlă** fânul sau paiele adunate cu o greblă, greblătură „nutreţul răvăşit de vite când li se dă prea mult“; „ceea ce se adună cu grebla după cosit fânul sau păioasele“. Este şi **târla cârlanilor**, aşa cum este **târla sterpărilor** (Diaconu, **Păstoritul**, 23), sau **târla cailor** (Iordache, **op. cit.**, 56). Când târla stă în acelaşi loc mulţi ani, este numită **târlă bătrână** (vezi şi Timoc, 261; Pătruţ, **Folclor**, 345). Venim şi cu alte informaţii, deşi parţial unele sânt cunoscute. La ungurenii din nordul Olteniei, **târlă** poate însemna „tovărăşie între gazde“, „locul de lângă strungă unde dorm oile noaptea“, sinonim cu **ţarc** la stânele mocanilor; „pâlcul de oi al unui proprietar; mai multe târle pot forma o turmă“ (Mara N. Popp, în **BSRG**, 1932, p. 153-154). În Argeş–Muscel, **târlă** este „locul unde dorm oile“ (este sau nu îngrădit) (idem, **ibidem**, 1933, p. 249; vezi şi I. Vlăduţiu, în **REF**, 1965, nr. 1, p. 83, cu informaţie de pe cursul inferior al Siretului). M. Pompiliu, 296, scrie că **târlă** este „loc de iernat pentru oi, vaci şi boi, cu bordeie pentru păzitori. Pentru adăpostul vitelor sânt colniţe, adică garduri de nuiele în ţarc, deasupra acoperiş de paie. Asemenea locuri fiind gunoite, se ară şi se seamănă“ (informaţie din Valea Tazlăului–Neamţ). În Bucovina am înregistrat **târlă** cu sensul „bordei“, dar **bordei** înseamnă „gospodărie în afara satului, pe un deal, pe o vale, lângă o apă, un izvor“. În **AAF**, VII, 1945, p. 29, **târlă** este „aşezare ciobănească“, iar de la p. 31 reţinem informaţia „Erau mulţi ciobani, treizeci şi şase la o târlă“.

Termenul este bine reprezentat în folclor: **La târla lui Harbuzan Avea un fârtăţel cioban** (N. Densuşianu, 110); **La târla lui Ungureanu** (Amzulescu, 476); **La puţu lui Cioropină, Unde fac mocanii târlă** (Manolache,308); **Vedeţi curtea mea domnească? Acu-i târlă ciobănească** (Buga, 842); **El d-o târlă că-mi făcea, Oile că le păştea** (idem, 841); **Şi-n târla de miei Mi-este un ulei** (Timoc, 261); **Şi-mi aşează târlele, Şi mi-a pus perdelele La toate măgurile, Pe toate dealurile** (Bălăşel, 268).

Târlă are în **DLR** o familie foarte bogată.

Târlán este înregistrat cu sensul „turmă de capre; (rar) herghelie de cai“. Noi prezentăm un context din care reiese că are şi sensul „turmă de oi“: **Un cioban iernase cu oile şi prin prier se ducea cu tot târlanul la livedea cu iarbă verde...(Snoava**, IV, 33).

Scanned with OKEN Scanner

Târlár înseamnă „om în serviciul stânei" (Câmpulungul Moldovenesc).

Târláș este prezentat împreună cu termenii pentru noțiunea „păstor".

Târléci este un sinonim al lui **târliță**.

Verbul **a târlí** are în **DLR** sensurile: 1) „a-și așeza târla într-un anumit loc", „a da vitele în târlă", „(despre vite) a se odihni la amiază"; 2) „a gunoi, a îngrășa pământul prin așezarea târlei pe o anumită porțiune de teren, (regional) a târlui"; 3) „(despre fân) a întinde pe jos"; 4) „a ține casă, gospodărie cu cineva". Se înțelege că aceste valori semantice au o anume repartiție teritorială.

Târlíe înseamnă „sanie (mică) țărănească" și este prezentat ca fiind cu etimologie necunoscută. Dacă avem în vedere faptul că țăranul duce iarna, cu sania, pe câmp, gunoiul rezultat de la oi, de la vite mari, cai, porci (de acasă sau de la târlă), nu ni se pare greu să admitem că **târlie** este un derivat al lui **târlă** cu suf. **-íe**.

Târlicioară, târlișoară, târliúță și târlúță sânt sinonime ale diminutivului **târliță**.

Târlíre este „acțiunea de a târli, de a gunoi pământul": **Pentru târlirea locurilor, strunga se muta în Transilvania din loc în loc ca și staurul** (Iordache, **op. cit.**, II, 65).

Târlíște este numit, regional, „locul unde a fost așezată odată o târlă", sinonim cu **târlitúră**.

Târlít, (despre pământ), înseamnă „gunoit, îngrășat prin așezarea unei târle care se mută din loc în loc".

În afara dialectului dacoromân, **târlă** se găsește la meglenoromâni, **tîrlă** (Ciorănescu prezintă greșit, **torlă**, p. 792). Tot aici găsim derivatul toponimic **Torliști**, nume de loc în Meglen (Capidan, III, 296). Vezi și Densusianu, **Aspecte**, I, 152; Candrea, **Viața**, 28.

La 1609 este menționat într-un document moldovenesc numele de persoană **Târlea** (Gonța, **Persoane**, 662). **Târlea** este nume de hotar, singular refăcut după pl. **Târle**. Este o „poiană, cu șes" cu două părți, **Târlele (hele) Mari** și **Târlele (hele) Mici** (Homoredean, **Vechea vatră**, 206). **Târlea** ca nume de persoană este prezentat și de către Pătruț, **Onomastică**, 37, unde amintește și numele a două localități **Târlești** (în Argeș și Prahova) și numele de familie **Târlescu** (după Iordan, **Dicționar**). Putem cita aici și numele **Târlele** din jud. Buzău și **Târlișua** din jud. Bistrița-Năsăud. **Târla Mioarelor** este „stână pe muntele Negovanul" (R. Sp. Popescu, **Graiul**, 154). I. Donat în **FD**, IV, 125-126, menționează 31 de nume topice **Târla** din sec. XVIII-lea (vezi și **MDGR**, V, 623; **DOR**, 385). Prezentăm în continuare câteva exemple excerptate de noi: **Acu-s vo trii târli, cu ob' suti di oi** (Diaconu, **Vrancea**, I, 349); **Ochii-n târlă aruca, Picior de oaie nu vedea** (Nijloveanu, 467); **Să-i spui să mă-ngroape 'N târla oilor** (Gh. I. Neagu, 112). Din Fochi, **Miorița**, am reținut câteva versuri: **Să-mi aud eu cânii În târla de oi Ca să fiu cu voi** (p. 686); **Din oi s-alegea, În târlă rămânea** (p. 736); **Unde-a fost târla, Crescusă iarba** (p. 738); **În târla bătrână** (p. 989).

Sânt folosite și unele diminutive. Astfel: **târlișoară: Se uita prin târlișoară Nu-mi văzu nici o mioară** (Nijloveanu, 486); **Iera două târlișoari cu câti patru,**

cinci suti di mânzări (Diaconu, **Vrancea**, I, 349); **târluță: Şi pe mine mă-ngropaţi La târluţa mieilor În gârliciul oilor** (Fochi, **Miorița**, 615; vezi şi p. 624, 967, 1024); **târlişte: Şi pe mine mă-ngropaţi În târlişteа oilor** (idem, **ibidem**, 620).

Cuvântul **târlă** este folosit şi în literatura cultă:...**a umblat din târlă în târlă printre aşezările mocăneşti** (Sadoveanu, **16**, p. 78); **După ce se făcu linişte deplină în târlă** (idem, **16**, p. 35); ...**era odată pe un munte o târlă** (Camilar, 197); **Am venit să mor pe târla părinţilor** (idem, 203); **La vremea aceea în târlă nu roboteau însă decât baciul şi strungarul**... (Moroşanu, **Vârsta**, 165)

Pentru originea acestui cuvânt, **DLR** trimite la o comparaţie cu bg. **tărlo, tărla**, tăt. **tyrlau**; **DEX** îl compară cu scr. **trlo**, iar Ciorănescu îl consideră slav, dar îl compară cu bg. **tărlo**, sb **trlo**, cr. **tèrlo** , Scriban îl explică prin bg. **tŭrlo**, sb. **trlo** „idem".

Părerea noastră este că **târlă** a rămas până astăzi cuvânt cu etimologie necunoscută. În limbile slave (bulgară, sârbă, croată) este împrumut românesc, aşa cum este şi în maghiară (**tirla** şi **terla**, Márton, 377). În română **târlă** trebuie să fie o creaţie internă.

„**Măgură** a însemnat la început 'târlă ([...]). Târlele erau aşezate de obicei pe locuri înalte şi din această cauză o serie de munţi au primit numele 'măgura'" (G. Giuglea ş. a., **Argeşul**, p. 4).

Sinonimul aromânesc pentru **stână** este **căşáre**, pl. **căşéri** (niciodată **căşări**, cum ne previne **DDA**, 351). Sânt prezentate câteva contexte ilustrative: **iu băgâşi căşáre**? (= unde ai instalat stână?); **nu ştii ţe-i la căşeri** (= nu ştii ce-i la stâni); **adrâşi căşeáre cu γumárlu?** (ai făcut stână (situaţie) cu măgarul?); **ómlu aéstu nu-adără căşeáre** (omul ăsta nu face brânză, nu se căpătuieşte). Întrebarea **ţe căşeáre are?** se foloseşte cu sensul „ce stare materială are?". Cuvântul este cunoscut şi în greacă, **κασεάρα**. Este moştenit din lat. **casearia** „fromagerie".

Ar. **căşáre** este cunoscut în toate graiurile aromâne din Balcani. Sânt cunoscute numele topice **Căşarea di Katră**, nume de munte lângă Avdela (vezi **DR**, IV, 1, 334); **La Căşarea al Tuvală** şi acesta nume de munte lângă Avdela; **La Căşarea din Pădzi**, nume de loc lângă Perivoli (Capidan, **Toponymie**, 61). În **DR**, IV,1, 287, Th. Capidan spune că toţi aromânii din Balcani folosesc derivatul **căşărişte** pentru a denumi locul unde a fost o stână. Toponimia de lângă Aminciu (adică Meţovo) cunoaşte numele topic **Ncăşăreţi**. Tot lângă Perivoli şi Avdela sânt numele topice **Căşărişti**, respectiv **La căşărişte** (Capidan, **Toponymie**, 61). La dacoromâni avem derivatul **căşerie** (din **căşar**) (Giuglea, **Cuvinte**, 73).

Despre **odaie**, care are şi sensul „stână", am vorbit în **Limbă şi istorie românească**, 149 ş. urm. Cuvântul are uneori şi varianta **hodaie**. Şt. Meteş, **Emigrări**, 224, consemnează următorul context: „**Pentru odăi de oi să dea numai câte 6 miei pe an de tot satul**" (doc. din 1800).

La cele spuse despre **odaie** în vol. citat mai sus, 149-150, adăugăm aici alte informaţii.

C. C. Giurescu, în **SCL**, 1961, nr. 2, p. 209, spune: „odăile apar în a doua

Scanned with OKEN Scanner

jumătate a secolului al XVI-lea ca aşezări vechi şi binecunoscute ale crescătorilor de vite; primele ştiri le arată în părţile centrale şi de miazănoapte ale Moldovei, departe aşadar de turci şi de tătari. Aceiaşi impresie de vechime se degajă şi din actele primei jumătăţi a secolului al XVII-lea, atât în Moldova cât şi în Ţara Românească". Istoricul crede că **odaie**, alături de alte cuvinte, ar fi un împrumut pecenego-cuman şi nu turc osmalâu. Aceeaşi idee o găsim şi în Giurescu, **Istoria românilor**, I, 200.

Ca alţi cercetători, şi Ov. Densusianu, **Aspecte**, I, 145, cunoaşte sensul păstoresc al lui **odaie**: „stână cu pereţi de trestie".

În secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea, numărul aşezărilor numite **odăi** a crescut mult. Ion Donat a înregistrat, pentru Muntenia 73 de **odăi** (**FD**, IV, 123-125).

Într-un document din ţinutul Câmpulungului Moldovenesc se spune: „să fie odăi sau târlă de vite lângă păretile schitului" (Stefanelli, 335). La începutul sec. al XX-lea, în Bucovina erau 2 cătune, o târlă şi două ferme numite **Odaia** (Grigorovitza, 154).

R. Vuia, II, 274, scrie că în Ţara Bârsei **odăile** sânt „clădiri în care se ierna la fânețele depărtate sau greu accesibile". Şi N. Dunăre, în **Ţara Bârsei**, I, 196-197, vorbeşte despre existenţa odăilor în această zonă. Vezi şi Stahl, **Contribuţii**, I, 289-291; Vlăduţiu, **Etnografia**, 256-257; Vrabie, **Balada**, 289, nota 104; **MDGR**, IV, 543 ş. urm.

Din folclor reţinem următoarele versuri: **...să mi-l aduci / cam cu oi / cam cu odăi / cam cu odalâcul lui** (Teodorescu, 274, unde este şi următoarea notă: „**Odalâc**, tot ce se află la o fermă, toată averea unei odăi (vile)". În **DLR**, **odalâc** este explicat prin „târlă cu tot ce ţine de ea", sinonim al lui **odaie**, din tc. **oda** + **lâc**); **şi-a scos Costea oile, / oile, odăile, d-a umplut câmpiile** (idem, 509). Am reţinut versurile: **Jos în lunca Giurgiului, La odaia turcului** (Tocilescu, 36), de unde se vede că în câmpie erau şi turci stăpâni de odăi.

Amintim după **Limbă şi istorie**, că **odaie** este creaţie românească, variantă a lui **hordaie** (acesta din **hordă**), **hordaie** fiind un entopic.

Se foloseşte, uneori, termenul **oierie** cu sensul „stână" (**Buhalniţa**, 64). Şi în **DLR**, **oierie** are şi sensul „**stână, târlă**".

În părţile de vest ale Transilvaniei, **mutare** este un sinonim al lui **stână** (**FD**, VII, 208); **mutare d´e munt´e o** [ori] **mutărea stâna d´e munt´e** (Papahagi, **Graiul**, 227). Tot pentru Maramureş, vezi Latiş, **Păstoritul**, 294, nota 51, şi tot el citează numele de munte **Mutarea** (p. 277). **Mutare** apare frecvent la Precup, **Păstoritul**: „locul unde se aşează târla cu oile, personalul şi clădirile" (Precup, 7); „locuinţa păcurarilor la munte" (idem,11), aici cu sensul „adăpost, colibă", „casa de la stână" (idem,11-12). Din această lucrare reţinem versurile: **Nici îi mulge oile, Nici îi muta strungile** (p. 30). Din Carpaţii nordici, reţinem numele topic **Mutatore** (Drăganu, **Românii**, 396, 397).

Unele derivate ale lui **baci** au sensul „stână":

Băcie „stână" este menţionat cu acest sens în culegerea lui Ţiplea (105).

La vlahii din nordul Peninsulei Balcanice, în evul mediu, se folosea derivatul

Scanned with OKEN Scanner

bacină cu sensul „stână, cătun" (în regiunea Rama) (Dragomir, **Vlahii**, 65).

Th. Capidan, III, 36, prezintă derivatul **bătš¼l´ă** (= băciălă) cu sensul „stână". Elena Scărlătoiu, în vol. colectiv **Studii de dialectologie**, 288, precizează că mr. **băcioală** „stână, căşare" a fost împrumutat din graiuri bulgare şi macedonene, din **bačilo**, care a fost derivat de la rom. **baci**, cu sufix sud-slav.

Ov. Densuaianu, în **GS**, 1, nota că **sălaş** cu sensul „stână" se întâlneşte la vlahii din Moravia.

Mai adăugăm că **păcurărie** înseamnă „stână".

Ar. **stáne**, pl. **stăniuri** şi **stăni**, „stână", este cuvânt mult răspândit la aromâni, prezent în mai multe contexte ilustrative la T. Papahagi, în **DDA**: **stáne di câni nu s´fáţe** (= stână de câni nu se face); **jilos la stane plândze un cântic di fluiară** (= la stână plânge jalnic un cântec de fluier); **când bagă armânil'i străńiurile** (= când instalează aromânii stânile); **s´turnară pri la stăńuri** (se întoarseră pe la stâni); **si-aspargu-a noastre stăni** (= se strica ale noastre stâni) (**DDA**,1111). Tache Papahagi compara cuvântul **stane** cu gr. **στανι** „parc de moutons". Este de presupus că vechiul cuvânt românesc a pătruns în greacă, de unde a fost reluat de aromâni, uneori folosit în paralel cu **stână**. Slavii au împrumutat de la greci şi de la românii sud-balcanici cuvântul **stana** „stână", apropiat în limba lor (azi bulgară ori sârbocroată) de cuvinte cu **sta-**.

Întâmplător şi nesigur, a fost înregistrat în **DDA**, 1118, termenul **stópan**, pl. **stópani**, cu sensul „bergerie" (**GS**, IV, 380), care ar fi un împrumut din alb. **stopán** „capo dei pastori".

Mándră are, regional, sensul „stână de oi". În **DLR** sânt două contexte ilustrative, unul dintr-un document de la 1787 şi altul din Tocilescu, **Materialuri folklorice**, 116. Al doilea sens, care nu ne reţine atenţia, este „îngrăditură făcută din stuf sau din nuiele, de-a curmezişul unei ape, pentru a înlesni prinderea, păstrarea etc. peştelui". Cuvântul este considerat, corect, ca fiind împrumutat, din gr. **μανδρα** „gard", comparat şi cu bg. **mandra**, scr. **mandra**. Versurile populare **Tot mai are Costea, are, Vreo cincizeci de căţelandre, Care păzesc pe la mandre** (Tocilescu, 116), culese peste aproape un secol, sânt uşor schimbate: **Patruzeci de căţelandri, Care păzesc pe la Mandi** (Nijloveanu, 465), unde **Mandi** este considerat nume propriu. Din Budai-Deleanu, I, 187, am reţinut versurile: **Ca droaia de lupi când apucă La mandra cu slabe păcurele**, în care **mandră** înseamnă „stână". Vorbind despre **mandră**, H. Mihăescu, **Influenţa**, 137, spune că în greacă acest cuvânt înseamnă „loc închis, stână".

Despre **mandră**. Th. Capidan, **DR**, I, 346, spune că, din vechea greacă, a trecut în latină, **mandra** „care însă nu s-a moştenit la noi". Acum are „difuziune balcanică extraordinară", fiind folosit în bulgară, sârbă, italiană, toate din gr. **μανδρα**. La români este „locul unde iernează românii nomazi din Peninsula Balcanică" (idem, **ibidem**, 298). Tache Papahagi în **DDA**, 746, prezintă termenul **mandră** „stână, loc de iernat turmele de oi şi de capre" şi precizează că „Mandra e folosită şase luni de iarnă (noiembrie-aprilie)". Îl compară cu gr. **μανδρα, μανδρι** „stână, târlă", cu alb. **mandrë** ş. a., dar îl consideră ca fiind împrumutat din it.

Scanned with OKEN Scanner

mandra. Aici amintim şi cuvântul **mândrăneáuă** „câşlă de iarnă" (**DDA**, 779). Popeseu-Balkanski, 81, spun că ar. **mandre** înseamnă în Rodopi „locuri unde se prepară brânza, caşcavalul şi alte produse lactate". Totuşi amintim numele topic **Mandrişte** = **Vlaşki mandri**, la sud-vest de Graşeno (idem, 87). Ov. Densusianu, în **Aspecte**, I, 150, observă că **mandră** se foloseşte şi în terminologia creştină, **arhimandrit** fiind „mai mare peste o mandră" (Pentru aceasta,vezi şi Capidan, **Rom. nom.**, 170). În **DOR**, 316, **Mandrea** şi **Mandrin** sânt antroponime, iar Capidan, **Toponymie**, 88, prezintă **Mandra** ca nume topic în apropierea oraşului Arta şi **Mandra-Hogea** ca nume de loc în Aminciu. Mai amintim şi **Paulimandra**, cetate menţionată de Procopius din Caesarea în prima jumătate a sec. al VI-lea după Hristos, pe ţărmul dobrogean al Mării Negre (**Fontes**, II, 475). Aici amintim şi **Mandraliciu**, poreclă la moţi şi la aromânii din Avdela (T. Papahagi, în **GS**, II, 56).

Cu etimologie necunoscută a rămas în **DLR** cuvântul **mendre** din expresia **a-şi face (a-şi bate, a-şi juca) mendrele** care înseamnă „a-şi face gusturile, a-şi satisface orice capriciu; a-şi face de cap" şi „(cu determinări care indică persoana) a-şi bate joc de cineva; a batjocori, a necinsti o femeie". Sânt prezentate numeroase contexte ilustrative. Al. Philippide, în **OR**, II, 723, îl consideră ca având origine obscură.

Se pare că **mendre** din această expresie este un plural al lui **mandră** şi trebuie pus în legătură cu păstoritul transhumant sau cu cel pendulator de vară - iarnă, când păstorii îşi făceau mandra în locul unde scutarul găsea loc mai bun de tomant ori de iarnat. **A-ţi face mendrele** a însemnat iniţial „a-ţi face mandrele, a-ţi instala aşezările acolo unde pofteşti, a-ţi bate plasele de garduri pentru ocoale". Sensul a devenit uşor peiorativ când turmele nu mai aveau libertatea să umble peste tot, când se cereau învoieli între păstori şi proprietarii de pământ. (Pentru **mandră - mendre**, vezi şi Per. Papahagi, în **„Analele Dobrogei"**, III, 540-543; Ov. Densusianu, **Aspecte**, I, 14-15).

În **DLR** se spune că în părţile de nord-vest ale Munteniei şi în sudul Transilvaniei se foloseşte cuvântul **stăuínă** cu sensul „loc cu iarbă grasă (unde a fost o stână sau unde au stat oile sterpe)", cu unele extrase exemplificative. Astfel. **Locul unde a fost târla într-un an şi s-a părăsit. Crescând iarba verde din nou în acel loc se numeşte „stauină"** (Hasdeu); **Iaca toamna o vinit, Vărvurile o gălbinit, Stăuinele-o verzit, Stăuina sterpelor Şi târla mândzărilor** (din **GS**, VI). Cu circulaţie regională are sensul „saivan": **Am auzit mugind din staul boii Şi turma behăind la stauină** (Murnu). În forma **stoínă**, tot regional, înseamnă „loc unde dorm noaptea vitele în timpul verii". Un alt sens al lui **stăuină** este „sălaş", după Udrescu, dar acest lexicolog, în **Glosar**, 248, prezintă sensul „loc retras, ferit, ascuns; ascunzătoare, sălaş", în exemple precum: **Stăuina lupilor** (sau a vulpilor); **Stăuina şobolanilor; Stăuina tâlharilor; Stăuina banilor** (toate din Săpata de Sus - Argeş) .Un alt sens este „sălaş", la care se adaugă „vizuină", în sfârşit, „loc plan pe vârful unui munte" (din Iaşi - Făgăraş).
Cuvântul vine dintr-un lat. neatestat, ***stabulina**, soluţie care trebuie admisă.

Scanned with OKEN Scanner

G. Giuglea, **Cuvinte**, 321, 322, 323, spune că **stăunină** „are întrebuințare în viața țărănească transilvană. Foarte puțin e cunoscut în lumea de dincolo de sat. El are o întreită însemnătate pentru istoria Transilvaniei. I. Este avere curat dacoromână, fiindcă nu se află în aromână, ci își are culcușul de baștină în mijlocul Carpaților. Deci nu putea veni, prin migrațiuni, din Balcani, unde nu trăiește nici cuvântul de bază **staul**. II. Este o verigă de legătură între stână și sat, între păstorit și agricultură. III. Formarea lui din **stab(u)lum** > **staul** + suf. **-ina**, e bine documentată"; „În adevăr înțelesul ce-l poartă **stăuina** oglindește o realitate păstorească-agricolă. Însemnează „loc pe care crește iarbă grasă, si dulce", „loc pe care a fost odată târla, ori staulul în care oile au dormit și au lăsat gunoi, îngrășându-l". Cuvântul a trecut peste Carpați prin păstori. G. Giuglea are informații din jud. Argeș privitoare la prezența cuvântului în viața satului românesc, cu înțelesul „Loc unde au dormit oile mai mult timp, în preajma stânii. Fiind bine îngrășat, cresc pe el bălării (plante ierboase mari și grase). Se găsește de obicei pe lângă stânile părăsite". Așadar, „unde a fost **staur**, rămâne stăuina"; „**Staurul** ține de viața sătească, iar nu de cea a transhumanței. De aceea nu există la aromâni"; „Dincolo de aria 'stăuină', în restul țării, în Muntenia, Moldova, estul și sud-estul Transilvaniei, a pătruns și s-a întins termenul sl. târlă"; „se zice am târlit un loc" (compară cu **stăulit**). „Toate aceste fapte vii dovedesc până dincolo de simplitatea adevărului că **stăuină** este un document tare și autentic și cu dată lingvistică-istorică din epoca daco-romană". Vezi și Pitiș, 213; C. Lacea, în **DR**, II, 624-625; Ioniță, **Metafore**, 44, 45. Un sinonim aromânesc pentru **stăuină** este **cășiríște** (**DDA**, 352).

Ov. Densusianu, în **Aspecte**, I, 96-97, scrie: „La ciobani **stână** se zice numai când e bine acoperită și mai lărguță; când e mică și acoperită cu scoarță și cetină se zice **scorțar**, iar dacă e ceva mai mare – **arțar**". Hasdeu aproprie cuvântul de **arete** „berbec", pl. **areți** > **arețar** „adăpost pentru areți". Densusianu observă că în Banat există derivatul **arețar** pentru „omul care păzește berbecii".

Scanned with OKEN Scanner

SÂMBRĂ

Termenul **sâmbră** are circulaţie prin nordul şi nord-vestul Transilvaniei, în Maramureş, uneori şi în părţile de vest ale Bucovinei. L-am auzit şi în Drăguşeni, jud. Iaşi. În afara sensurilor din **DLR**, **sâmbră** are, în Şomcuta Mare, şi sensul „mulsul oilor la munte" (**Lexic reg.**, **1**, 25, unde se dă şi următoarea explicaţie: „un praznic important în viaţa ciobanilor de pe Igniş (în apropierea comunei Chiuzbaia). Aproape tot satul urcă la munte şi ia parte la sâmbra oilor") şi tot aici vb. **însâmbra** se foloseşte cu sensul „a mulge oile" (**ibidem**, 24). Verbul este înregistrat şi de E. Precup în **Păstoritul în Munţii Rodnei**, 5. În **Cercetări folclorice în Ugocea românească**, **AAF**, VI, 1942, 284, Vasile Scurtu înregistrează şi subst. **sâmbră** cu sensul „preţ" (pentru sens, vezi p. 299): **Nu vând norocu marhilor. Ci vând marha aiasta, Cu banii cu cât i-o sâmbrę astăz**. Subst. **sâmbră** şi derivate ale acestuia (**sâmbraş**, **însâmbra**, **însâmbrare**, **însâmbrat**) au fost înregistrate de către G. Istrate şi A. Turculeţ în jud. Bistriţa-Năsăud. Autorii scriu: „Cuvânt cu origine necunoscută, **sâmbră** este relativ răspândit, în Transilvania, şi are înţelesul de tovărăşie, asociaţie. Derivatul substantival **sâmbraş**, specializat în domeniul păstoritului, mai întâi, şi apoi în cel al agriculturii, continuă să fie foarte răspândit. La fel stau lucrurile cu verbul **însâmbra**" (**FD**, VII, 208).

În **Lex. B.**, 643, se glosează termenul **sâmbră** cu sensul „societas, communio, commercium" şi se prezintă derivatele **simbrie** „merces, stipendium, pretium, conducti" şi **simbrieş** „mercenarius". Heliade, în **Vocabular**, prezintă **simbrie** „salariu" şi-l crede a fi de origine slavă. Laurian şi Massim înregistrează cuvântul în **Glossariu**, 536, **simbra** „societate" şi fac următoarea prcizare: „simbra póte fi unu cuventu bonu (compara gr. **συμβολή** şi **συμβουλή** şi chiar **σύμβολον**)". Cihac nu cunoaşte cuvântul. Tiktin crede că originea acestuia trebuie căutată în magh. **cimbora**. Pentru N. Drăganu, **Românii**, 584, magh, **czimbora**, **szimbora**, **szombora** vine din rom. **sâmbră**, iar acesta din sl. **sjabrъ**. El îi citează pe Gombocz-Melich cu al lor dicţionar etimologic al limbii maghiare (**MEtSz**, 1, 694) care consideră cuvântul maghiar ca fiind împrumutat din română, iar în română din gr. **συμβολή**. Dan Puşchilă, în **Molitvenicul lui Dosoftei**, 77, crede că **sâmbră** vine din ***insimulo**, **-are** (< **in simul**) (apud Drăganu, **op. cit.**, 584). Scriban, 1288, consideră termenul ca fiind de origine slavă; **DM** trimite, în cazul lui **sâmbră**, la o comparaţie cu magh. **cimbora** şi, în mod surprinzător, pentru **însâmbra** propune ca etimon lat. ***insimulare** (< **in simul** „împreună"). Al. Ciorănescu, 715, crede că **sâmbră** vine din sl. **sŭmbrŭ** „tovarăş" şi îl compară cu magh. szimbra „societate", iar pentru derivatul **simbrie** trimite la o comparaţie cu ngr. **σεμπριά**, **σέμπρος**. În **Aspecte**, II, 170-174, Ov. Densusianu se ocupă de **a însâmbra**, **însâmbrare**; **a însâmbra oile** „a le aduna la un loc", după Precup. **A însâmbra** denumeşte „întovărăşirea mai multor proprietari de oi pentru a-şi trimite oile în cutare loc". Este cunoscut şi subst. **sâmbră**; **a merge în sâmbră**, **a pune în sâmbră**. Pentru **însâmbra**, Puşcariu, în **DA**, reţine etimologia lui Drăganu, ***insimulare**. Densusianu crede că etimologia propusă de Drăganu se poate accepta ca sens, pentru că şi fr.

Scanned with OKEN Scanner

assembler „a aduna la un loc“ se explică prin **adsimulare**. Greutatea este următoarea: se admite sincopa ***insimulare** > ***insimlare** şi epenteza lui **b**: ***insimblare**, dar cuvintele latineşti din română nu au o astfel de epenteză. Şi nici grupul **bl** nu trece în **br** ca în calabreză, unde apare **assembrare**. Sânt cauze de ordin fonetic ce refuză etimologia prin latină. Autorul spune că este greu ca de la **însâmbra** să se ajungă la **sâmbră**. Verbul este creat din subst. **sâmbră**, dar acesta nu este slav, cum crede Drăganu, ci ne duce spre domeniul iranic şi aduce în atenţie cuvintele **(s)ämbäl**, „camarad“ şi **ämburd** „a se aduna“ din limba osetă. El mai presupune că ungurii au împrumutat formele lor din osetă şi crede că explicaţia sa „s-ar putea lua în seamă pană la o explicaţie definitivă“. Părerea lui Densusianu a rămas necunoscută specialiştilor, iar explicaţia propusă este inacceptabilă.

Dintre toate soluţiile etimologice propuse, singura acceptabila este cea din **DLR**, anume că **sâmbră** trebuie considerat cuvânt cu origine necunoscută. Comparaţia cu alb. **sëmbër** poate duce la ideea că avem a face cu un element lexical moştenit din traco-dacă, dar problema rămâne deschisă.

Scanned with OKEN Scanner

STRUNGĂ

Un termen păstoresc pentru lămurirea originii căruia credem că s-a pornit de la o bază nesigură este **strungă**. Prezentăm principalele păreri exprimate în dicționare sau în alte lucrări de specialitate, într-un scurt istoric al problemei.

Fr. Miklosich, în **Die slavischen Elemente im Rumunischen**, 47, presupunea un v. bg. **strõga,** dar scria: „sârb. **struga** 'crates', **stružnjak** 'mulctrae genus', ungur. **esztrenga**, alb. **štrungă**. Cuvânt de origine obscură, probabil înrudit cu **strâng**, lat. **stringo,** și deci de origine română". Într-o altă lucrare, **Beiträge zur Lautlehre der rumunischen Dialelcte. Voc.** III, 25, același cercetător scria: „De origine obscură este **strungă**, de unde au provenit sârb. **struga** și unguresc. **esztrenga**. Vreo legătură cu **strâng** este greu de admis" (apud Philippide, **OR**, I, 442). Mai târziu, în EWS, 326, Miklosich considera că termenul este de origine albaneză: „Aus dem alb. in das rum. und aus diesem im die slav. Sprachen" (apud Drăganu, **Românii**, 61).

G. Weigand, în „Balkan-Archiv", II, 271, îl socoate, de asemenea, albanez, dar în „Jahresbericht", XVI, 228-229, a propus un etimon vechi slav neatestat ***strъga,** neacceptat de alți cercetători (apud G. Giuglea, **DR**, II, 348).

N. Jokl, în **Studien zur albanesiechen Etymologie und Wortbildung,** consideră că **strungă** derivă din același vechi radical ca și lat. **stringa** și că în albaneză este moștenit (apud Drăganu, **Români**, p. 61); el reconstituie un vechi albanez ***strъga** neacceptat de cercetători (apud Giuglea, **DR**, II, 549, nota 2).

G. Meyer consideră că în toate limbile **strungă** este cuvânt împrumutat de la păstorii români. El spune că istoria cuvântului este întunecată și că soluția lui Miklosich și Schuchardt, din alb. **štrɛngóń**, este imposibilă (apud G. Giuglea, **DR**, II, 347).

A. Cihac, I, 267, încadrează cuvântul între elementele latine, dar în II, 377, revine asupra părerii exprimate inițial și-l încadrează între elementele slave. Cunoaște sensurile: „trecătoare în munți", „leasă (de prins pește)", „țarc, ocol de oi"; înregistrează un singur derivat, **strungăreață** „vas de muls"; nu dă un etimon vechi slav, ci doar formele din limbile cehă (**strunga**) și sârbocroată (**struga**) și face următoarea precizare: „Mikl. **Rum**. 47 tient **strungă** pour dacor. de **strâng,** lat. **stringo**; **Magy**, 55, il croit le mot d'origine **albanaise** de **štrĕnghóig**, lat. **stringo**. d'ou il aurait pénétré dans le dacor. et de cette langue dans les langues **slav**. et **magy**.; nous ne sommes plus de cette opinion (v. **El**. I, 267) et tenons le mots en **première ligne pour slave**, en connexion avec vsl. **stružiti, strugati**".

După G. Giuglea **DR**, II, 527-554, cuvântul pleacă, semantic, de la ideea de „barieră" și este format din două elemente contaminate, ca și în cazul lucrului: v.rom. ***rugă** (arom. **arúgă**) (din lat. **rūga**, păstrat în limbile romanice apusene: it., prov. **ruga**; sp., port. **arruga** „zbârcitură, creț, rid"); al doilea sens este „Gasse" (=„stradă mică, uliță, cărare"). Acest sens s-a transmis și pentru ușa, coridorul prin care oile intră și ies din staul, și se păstrează la aromâni. Al doilea cuvânt intrat în

Scanned with OKEN Scanner

contaminaţie este v.germ. **stanga**, de unde rom. ***stângă**. Deci ***stângă** + **rugă** > **strungă** (p.342-343). G. Giuglea consideră, aşadar, că **strungă** este un cuvânt creat în româneşte (p.346). „Păstrarea până azi a sensurilor ambelor cuvinte componente în **strungă**, cum am arătat, este argumentul suprem pentru originea ce i-am atribuit-o", spune Giuglea (**DR**, II, 352, nota 1), dar acest „argument suprem" este foarte şubred, lipsit de orice temei, după cum vom vedea*.

W. Meyer-Lűbke, care nu acceptă părerea lui Giuglea, crede că **strungă** s-ar putea explica prin **strângă**, din **stringere** (cum ar arăta it. **stringa** „Schnürsenkel"), ca un postverbal al acestuia (**DR**, IV, 2, 642-644).

S. Puşcariu observă că „de cuvântul nostru aminteşte [...] bascul **estrango** 'estaca langa' şi **estrongo** 'estaca del vallade'" (**DR**, IV, 1308).

Al. Philippide scrie: „**Strunga** este locul strâmt pe unde ies oile una câte una din ţarc pentru a fi mulse" (**OR**, I, 442). „E locul pe unde se scurg oile. În acest cuvânt avem a face cu rădăcina **sru-**, **stru-**, care însemna curgerea, scurgerea (în forma ei primitivă poate **sreŭ-**' Brugmann, **Vergleichende Gramatik**, II, 277), de unde gr. **ρύ-σις**, vechi bulgar **stru-ga** 'fluctus', tracele **Stru-mon** (cum ni s-a păstrat în stâlcitură greacă) = actual **Stru-ma, I-stru-s**. Nimic mai posibil decât ca **strungă** să fie un cuvânt trac, care va fi sunat în tracă chiar aşa cum sună astăzi în româneşte, **strunga**" (**OR**, I, 442-443). Al. Philippide adaugă ulterior: „Origine obscură". În limbile slave pe unde se găseşte (vezi Cihac, **Dictionnaire,** II, 377) e un împrumut din româneşte. Pentru aceasta e suficientă observaţia lui Kalużniacki în **Miklosich Wanderungen der Rumunen** 19, cu privire la ruteanul **strunka:** „kleine Oeffnung, durch welche Schafe einzeln zum Melken ausgetrieben werden, vom rumunischen **strúnga'**. Cuvântul e sigur băştinaş în română şi poate şi în albaneză" (**OR**, II, 735).

Recenzând lucrarea lui G. Giuglea **Cuvinte şi lucruri** (în **GS**, I, 161-165; vezi şi **Opere**, I, 658-661), Ov. Densusianu nu acceptă explicaţia după care la început **strungă** ar fi însemnat numai deschizătura prin care oile sânt mânate la muls. Mai curând trebuie să se explice sensul prin restrângere, de la „îngrădire" la „deschidere". La aromâni îngrădirea se numeşte **strungă**, iar deschiderea **arugă** (<lat. **ruga**). Densusianu nu acceptă ideea că „**strungă** ar fi germanic. Realitatea faptelor ne spune de la început că ar fi de tot surprinzătoare prezenţa acestui germanism în terminologia noastră tipică păstorească". Revenind, cu alte argumente, asupra acestui termen, în **Aspecte**, I, 87-94, Densusianu respinge şi părerea lui N. Drăganu că rom. **strungă** ar reproduce o formă grecească **στρογγα**. În ce priveşte sensul, s-ar putea accepta, dar nu se poate explica evoluţia fonetică. Care să fi fost sensul primitiv al cuvântului: „încercuirea" sau „uşa"? Dialectul aromân infirmă părerea lui Giuglea că ar fi fost „uşă", pentru că în acest dialect sensul „uşă" îl are termenul **arugă**. În dialectul dacoromân, însă, nu sânt termeni speciali pentru cele două realităţi. Tema acestui termen este bine reprezentată în limbile i.-e: lat. **string-**,

---

* Trecând peste explicarea forţată a originii, G. Giuglea aduce cele mai multe informaţii în legătură cu termenul în discuţie, inclusiv date noi privitoare la pătrunderea cuvântului în unele limbi vecine. Precizăm că studiul lui Giuglea a fost republicat în vol. **Cuvinte româneşti şi romanice**, p. 41-68.

Scanned with OKEN Scanner

strang- „a strânge"; gr, **στρογγύλος** „rotund, cerc". Ov. Densusianu susţine şi aici, ca şi în **GS**, că pentru termenul în discuţie trebuie să se fi plecat de la ideea de „rotund". Acelaşi cuvânt este cunoscut şi în albaneză, **štrungɛ**, identic cu sensul din română. Autorul se întreabă dacă nu cumva cuvântul albanez este împrumutat din română, sau dacă nu este împrumutat, şi în albaneză şi în română, din greceşte. Oricum, **strungă** trebuie explicat în legătură cu limba greacă.

N. Drăganu, în **Românii**, scrie că **strungă** este „un cuvânt foarte vechi, care a fost transmis de păstorii români tuturor popoarelor cu care au venit în atingere" (p.60). El observă că sânt cercetători care cred că ar fi vorba de un cuvânt vechi slav ***str¼ga** (Miklosich, în **Die slavischen Elemente**; A. Byhan, G. Weigand) şi care ar sta la baza formelor slave şi a celei româneşti, dar „acest radical reconstruit este cu totul izolat în limbile slave". Şi mai departe: „Am impresia că mai aproape de adevăr este Vasmer, care se gândeşte pentru v.slav ***str¼ga**, din care ar fi rom. **strungă**, la rad. grecesc **στράγγα**". N. Drăganu crede că „forma de la care trebuie să pornim este varianta dialectală ***στρογγα**, iar intermediarul între limbile slave etc. şi limba grecească, cum ne arată **sterp**, **ciul**, **ştiră**, **lepădа**, este limba română". „Din radicalul v.gr. **στρογγ-** = **στραγγ-** se explică desăvârşit ***στρογγα** > **strungă**, atât ca formă, cât şi ca sens, ea raportându-se de o parte la 'mulsul' oilor prin 'strângere' sau 'stoarcere' a pulpei [...], de altă parte la trecerea lor una câte una printr-o 'strâmtură', printr-o deschizătură 'strâmtă', gaură sau 'bortă' numită **strungă** şi **uşă** pentru a fi 'mulse'. Prin extensiune, **strunga** a ajuns să numească şi 'staulul', din care face parte şi 'ţarcul', iar figurat numeşte 'deschizătura dinţilor' (cf. şi **strungăreaţă**, care înseamnă atât „uşă", cât şi „găleata pentru muls")" (p. 61-62). Formele slave, cea albaneză şi cea neogrecească se explică prin rom. **strungă** (p. 62).

I.A. Candrea, în dicţionarul său (p.1220-1221), scrie că **strungă** este „cuvânt străvechi, de origine necunoscută, care a pătruns, din graiul ciobanilor români, în limbile tuturor popoarelor (slavi, unguri, greci, albanezi etc.) cu cari aceştia au venit în atingere".

Preluând întrutotul părerea lui A. Philippide, A. Scriban (p.1255) crede că **strungă** reprezintă cuvântul tracic **strunga**, adică „loc de scurgere, de trecere", înrudit cu **Strymon, Struma** şi **Istrus** „Dunărea"; alb. **štrungă**, ngr. strúnga, sârb. **struga**. bg. **strŭga**, slovac. **strunga**, pol. **stręga**.

În **AMET**, 1958, p.146, în **Limba traco-dacilor,** 204, şi în **Elemente**, 199-202, I. I. Russu consideră că **strungă** este element autohton: „În română e sigur la el acasă, foarte vechi, nu împrumut de la vecini, ci dat acestora ca împrumut", de aceea „e metodic greşit a căuta baze etimologice în domeniul slav; un sl. ***stronga** putea să existe numai ca fază intermediară a trecerii cuvântului românesc în diversele idiomuri slave". Acceptând părerea lui A. Philippide, I. I. Russu este de acord cu ideea că termenul „provine din substratul i.-e. carpato-balcanic. Soluţia etimologică justă, indicată de multă vreme, urmează să fie identificată din nou" (**Elemente**, 200). După acest învăţat, „sensul principal, originar al cuvântului este 'locul strâmt (deschizătura) prin care câte una oile trec la muls'. Iniţial şi la propriu, **strungă** însemnând 'uşa, locul îngust, strâmtoarea' pe unde trec oile, mânate câte una, pentru

Scanned with OKEN Scanner

a fi mulse toate, fără a scăpa vreuna decât prin acest pasaj obligatoriu, - de la 'uşă, trecătoare' uşor s-a extins numele asupra împrejmuirii în care se bagă turma înainte de a fi trecută 'prin strungă'" (p. 200). În polonă, însă, nu este **stranga** cum scrie I. I. Russu în **AMET**, 146, şi nici **straga**, cum scrie în **Elemente**, 199, ci **strąga**, care se pronunţă **strouga**. Precizarea este valabilă şi pentru dicţionarul lui A. Scriban. În **Etnogeneza**, 393-396, se argumentează legătura cu baza **i.-e. *strenk-, *streng-, *stronga**.

Autorii **DM** (p. 811) nu propun nici o soluţie etimologică, ci trimit la alb. **shtrungë**.

Al. Ciorănescu (p. 754) crede că termenul trebuie să se explice prin **strung**, cu sensul „dispozitiv care obligă la frecare", părere comodă, la care făcuse apel şi Cihac. Ar avea origine slavă, în **strugati**.

D. Caracostea, în **Poezia tradiţională română** (I, 185-186, nota 2) nu acceptă etimologia lui Giuglea; el scrie: „cum toate explicările date până acum rămân neizbutite, mă întreb dacă între **strug**, **strung**, instrumente ale lemnarului, şi **strunga** păstorească nu e vreo legătură". Întrebarea lui Caracostea este interesantă.

C. Poghirc, în **ILR** (II, 334) scrie: „**strungă** (drom., arom., istr., megl.) „ţarc cu intrare îngustă, pentru muls oile" (cu diminutivul **strungăreaţă** 'spaţiu între dinţi'; [...], corespunzând cu alb. **shtrungë** 'idem', a fost împrumutat în toate limbile învecinate [...]. Ar putea proveni din i.-e. ***streng-** 'strâns, strâmt' (Pokorny, p. 1036-1037), cf. gr.**στρογγύλος** 'rotund' şi este probabil acelaşi cu toponimul antic **Στρόγγες** din districtul Remesiana (Procopius, **De aedif,**. 4, 4), cum a presupus Tomaschek, **Alt. Thrak.**, II, 2, p. 82. Derivarea din sl. **str¼ng½** (>rom. **strung**), din lat, **stringere** (>rom. **strângere**, alb. **shtrëngoj**, vezi trimiterile la Ciorănescu, **DER**, 754-755, şi din alb. **shtrungë** (cu sensul 'pat' şi explicat de E. Çabej, **St. Fil.** 1966, l, p. 57-58, prin alb. **shtroj** 'a face patul') întâmpină greutăţi fonetice sau semantice".

G. Popa–Lisseanu, în **Limba rom. în izv. med.**, 21, spune că **Stroges** reprezintă o grecizare a numelui topic **Stronge** (**Strungi**).

G. Mihăilă, în **SCL**, 1973, nr. l, p.67, consideră că este „justificat să presupunem [...] existenţa nu numai a trac. ***strunga** 'Strom, Fliessen', [...] ci şi a dac. ***strunga** [...], păstrat în rom. **strungă** şi alb. **shtrungë**, având sensul iniţial 'loc de trecere, de scurgere"". Neavând „pretenţia ultimului cuvânt în aceste probleme complexe", G. Mihăilă spune, cu îndreptăţire, că „numai prin continuarea cercetărilor în această direcţie se poate ajunge la rezultate mai evidente". Şi în **Dicţionar**, 160, cercetătorul îşi menţine părerea că termenul **strungă** este „cuvânt autohton, traco-dac".

Autorii **DEX** (p. 902) trimit la o comparaţie cu alb. **shtrungε**. Dar sistemul trimiterilor la comparaţii nu face decât să informeze asupra existenţei cuvântului şi în altă limbă. Atât. Etimologia rămâne tot necunoscută.

Gr. Brâncuş,în **Vocabularul**, p. 117-118, prezentând, după G. Giuglea, doar sensul vag „loc împrejmuit lângă stână în care stau oile", dovedeşte că nu ştie ce înseamnă **strungă**. Cercetătorul vrea sa aibă în vedere „ocolul strungii adică locul împrejmuit în care stau oile înainte de a fi mulse şi de unde sânt mânate în strungă (**pe strungă, pe strungi**) de către strungar". Acesta, însă, este un sens mai nou,

Scanned with OKEN Scanner

apărut printr-o extensiune semantică; la fel, sens mai nou este cel de „deschidere / deschizătură strâmtă prin care trec oile la mu1s" sau „gaură" (chiar „gaură într-o măsea"; „gaură făcută în corpul omenesc": **Trei suliţi făcutu-şi-au strungă / Prin mine**. Coşbuc, **Moartea lui Gelu,** versul 25; „gaură în urechea oilor ca semn"). El crede pe drept că „Rom. **strungă** este un cuvânt autohton identic la origine cu corespondentul albanez [...]. E de admis o formă comună celor două limbi ***stronga** (< i.-e. ***streng-** 'loc strâmt', comp. top. trac **Strogges**), atestat la Procopius şi v. gr. **στρογγύλος** 'rotund'". „Motive fonetice (rom. **s**, alb. **sh**) exclud împrumutul direct şi târziu din albaneză în română"

Este de mirare că un lingvist exigent ca Gr. Brâncuş nu acordă atenţie informaţiei lui Eq. Çabej, cum că iniţial alb. **shtrungë** a însemnat „aşternut, pat", că **me shtrue** are sensul „a aşterne, a întinde" ori că verbul alb. **shtroj** înseamnă „a face patul", deci „a acoperi patul".

Autorii **DLR** prezintă amănunţit sensurile cuvântului şi spun că **strungă** este un „cuvânt de origine traco-dacă", presupunând şi ei o comparaţie cu alb. **shtrungë.**

Din cele prezentate până aici - deşi nu este un istoric complet al problemei (pentru aceasta vezi Russu, **Etnogeneza**, 394) - reiese clar că pentru originea termenului păstoresc **strungă** au fost exprimate mai multe păreri (uneori un singur cercetător are două-trei păreri), şi anume că termenul ar fi de origine autohtonă (Miklosich, A. Philippide, N. Jokl, I. I. Russu, C. Poghirc, G. Mihăilă, Brâncuş, autorii **DLR**), de origine slavă (A. Cihac, G. Weigand, Ciorănescu), de origine albaneză (Miklosich, Weigand), de origine greacă (C. Diculescu, N. Drăganu, O. Densusianu). G. Giuglea considera că **strungă** este o creaţie românească, din v.rom. ***rugă** şi ***stângă** (acesta din v.germ. **stanga**), G. Meyer-Lübke explica termenul prin **strângă**, iar Ciorănescu printr-o apropiere de **strung**, ceea ce încearcă şi D. Caracostea.

După toate cercetările de mai bine de un veac, atât pentru susţinătorii originii autohtone, cât şi pentru ceilalţi (credem că numai G. Giuglea a fost convins că etimologia propusă de el este corectă!), **strungă** a rămas un cuvânt cu etimologie necunoscută. Acest fapt este confirmat în **DEX**, unde, cum spuneam, se trimite doar la o comparaţie cu alb. **shtrungë.** Totuşi în **DLR** se prezintă ca sigură originea traco-dacă, ceea ce poate fi adevărat.

*

Cercetarea noastră porneşte de la faptul că nici o lucrare lexicografică, cu excepţia **DLR**, şi nici una dintre lucrările de etnografie nu pun în evidenţă toate sensurile cuvântului **strungă.** Înainte, însă, de a prezenta punctul nostru de vedere, trebuie să urmărim răspândirea, vechimea şi derivatele cuvântului **strungă.**

Problema răspândirii termenului pe baza **ALR** a fost urmărită de M. Sala, în **SCL**, 1957, nr. l, 242-243. Cercetătorul discută, pe baza materialului cules de Sever Pop (**ALR I,** vol. I, h.31; răspunsurile la întrebările 1796 şi 1797 - material nepublicat) şi de E. Petrovici (**ALR SN,** vol. II, h. 401), sensul „poartă pe unde ies oile la muls" şi sensul „strungăreaţă, răritură, spaţiu între dinţi". M. Sala constată că

Scanned with OKEN Scanner

„cele două arii [...] se suprapun şi se susţin datorită faptului că în unele locuri metafora este încă simţită de vorbitori". **Strungă** cu sensul „poartă la stână" cunoaşte o arie mai mare decât sensul „strungăreaţă" (acesta este inclus în aria mare). Unde sensul „poartă la stână" nu se foloseşte, cuvântul **strungă** este înlocuit cu **postrungă** sau **strungăreaţă**. Aici apar şi termenii **uşă, poartă**. M. Sala crede că aria termenului **strungăreaţă** este în regres. Se face constatarea că **strungă** are (în Covasna) şi sensul „**lătunoi**" (**ALR** II 2, vol.II, h.488, pct. 192).

În **Atlasul lingvistic român pe regiuni. Basarabia, Nordul Bucovinei, Transnistria**, vol. II, h. 204, este prezentat termenul **strungă** cu răspândirea lui şi cu sinonimele. Astfel constatăm că **strungă** este general folosit, cu o arie mică din zona Bălţi, până în nordul Basarabiei, unde se foloseşte **cotár, cotár**^{i}, şi o arie mult mai mică, în S-V Basarabiei, la nord şi în jurul or. Cahul, unde se foloseşte **comarnic**. Cuvântul este general folosit în Transcarpatia (Maramureşul de la nord de Tisa), dar apare insular în regiuni din Ucraina şi din Rusia.

Termenul este cunoscut în toponimie: **Strungile Mari**, munte în Bucegi (Cristea-Dimitriu, 45, 331); **Culmea-Strunga** (idem, 43); **Padina-Strunga** (idem, 163); **Strunga-Ciobanului** şi **Strunga-Dracului** (Ionescu-Dunăreanu, **Drumuri de munte**, 122; pentru aceleaşi nume topice, vezi şi Maniţiu, 86, 89, 91); **Strunga-Doamnelor** şi **Strunga-Iezerului**, în Munţii Făgăraş (Maniţiu, 15, 100, 146); **Strunga-Turnurilor**, în Bucegi (Cristea-Dimitriu, 331). Ca nume de localităţi, citäm următoarele (unele fiind derivate de la **strungă**): **Strunga**, în judeţele Constanţa şi Iaşi; **Strugari**, în jud. Bacău; **Strungari**, în jud. Alba; **Strungasca**, în jud. Caraş-Severin (informaţii din Codul poştal al localităţilor, 1974), **Pârâul Strungilor**, afluent al pâr. Stejaru, în com. Fărcaşa (Ionescu, **Dicţ. Suceava**, 331). **Strungi**, munte în Maramureş (Latiş, 276).

Termenul **strungă** (sau derivate ale sale) este cunoscut, însă, ca nume topic din cele mai vechi documente istorice româneşti: **Strungă**, nume de loc (**DRH.A**, I, p. 19, an. 1401); **Plotuneşti de la Strungă**, sat, menţionat în anul 1411 (vezi **SCL**. 1976, nr.4, p. 385); **Strugalea** nume de sat şi mănăstire (**DRH.B**, I, p. 75, an. 1409*); **Strunga Hârteştilor**, munte în Muscel (**DRH.B**, I, p. 576, an. 1475, 1489). Numele localităţii **Strungari** din jud. Alba era menţionat în 1733 sub forma **Sztrugari**, în 1805 **Sztrugár**, iar în 1854 **Sztrungár** (Suciu, II, 148). Sânt de amintit şi numele cătunului **Stregeasca**, **Strugasca**, în satul Cornereva-Orşova (Suciu, II, 146, 148) sau **Strucuţ**, cătun al satului Ceanul Mare-Cluj (**idem**, 148), derivate de la **strug**, **struc**, şi înrudite cu **strungă**, după cum vom vedea.

Iorgu Iordan, în **Toponimia** p. 230 (vezi şi nota 4), crede că numele topic **Strungari** din Moineşti şi Sebeş are sensul „meşteşugar care lucrează lemnul sau metalele la strung" (după Tiktin şi Candrea), şi că forma **strugar** este mai „veche şi moldovenească". Se va vedea că **strugar** este cu adevărat o formă mai veche decât **strungar** şi că ea a avut circulaţie în toate provinciile româneşti. Autorul citat scrie: „Varianta cu **-n-**, dacă ar exista în toponimie, ar putea fi interpretată ca şi un derivat

---

* Pentru localiazare, vezi Constantin C. Giurescu, **Probleme controversate în istoriografia română**, Bucureşti, Albatros, 1977, p. 167-169.

Scanned with OKEN Scanner

de la **strungă**". Se vede, din prezentarea noastră, că această variantă există în toponimie şi credem că nu poate fi interpretată (ca şi varianta fără **-n-**) decât în strânsă legătură cu păstoritul. Dovezi mai multe aducem în paginile care urmează, dar este edificator şi numele topic **Sztrugari**, citat mai sus.

Prima atestare a termenului **strungă**, ca nume topic, trebuie să fie **Στρόγγες** (= **strungi**), numele unui castel în Moesia, în sec. VI, menţionat de Procopios (în **De aedificiis**) ca existând în regiunea oraşului Remesiana (vezi şi Giuglea, **DR**, II, 352-353; C. Poghirc, în **ILR**, II, 334). După Al. Philippide „forma păstrată de Procopios **στρόγγες** se poate explica în două feluri: ori e o etimologie populară grecească după **στρογγῦλος** ori e un reflex exact al pronunţării reale de pe atunci, când **u** se prefăcuse în **o**, după firea limbii latine comune, dar **ón** nu se prefăcuse încă în **ún** după firea specială a limbii române" (**OR**, I, p. 443).

Despre acest nume topic, O. Densusianu crede că, deşi are „un aspect românesc incontestabil", este latin vulgar (**ILR**, I, p. 250).

Nu ştim ce sens a avut toponimicul **Strogges** menţionat de Procopius. I. I. Russu, în **Etnogeneza**, p, 396, crede că acesta ar fi însemnat „loc strâmt, defileu", ceea ce este posibil, dar putea însemna şi (sau numai) „loc ascuns acoperit de păduri, retras, apărat". Având în vedere faptul că în zonă trăia o populaţie de acum românească, putem presupune că numele topic în discuţie era românesc, **Strugă**, **Strugi** redat în scriere grecească. Dar originea lui tracă nu poate fi contestată.

Ca nume topic, **strunga** este cuvânt cunoscut şi în alte părţi: **Struga** este numele unui orăşel în apropierea lacului Ohrida (vezi „**Rev. Critică**" ,1933, nr. 7, p. 21-22); **Strunga** este nume de loc în Albania; Caragiani, II, 255, spune că **Struga** se numesc un sat şi o provincie, iar **Strungula** nume de loc pe cursul mijlociu al râului Arta (Capidan, în **DR**, IV, p. 333). În **Toponymie**, 107, Capidan înregistrează **Strunga**, nume de loc în munţii Toémar din Albania; **Strunga**, pădure în satul Gostenina; **La–Strungă**, o parte a satului Cruşuva; **Strunga** este un nume de loc pe valea râului Arta. **Strunga Radičeva** este nume de loc în Stara Gora, **Strungarevo** (evident, din **Strungar** nume românesc) în Muntenegru, **Strugari** în Muntenegru şi în Kosmaj, **Strung** în valea râului Radika. (Dragomir,**Vlahii**, p. 62, 154., 176); şi apelativul **strungă** se păstrează şi astăzi în Muntenegru (idem, **ibidem**, 62). „Forma **strunga** n-a putut s-o încetăţenească decât o populaţie care vorbea [în nordul Pen. Balcanice] o limbă romanică şi avea rol precumpănitor în viaţa pastorală" (idem, **ibidem**, 154). **Strunga** şi **Strunžiska** lângă Solanek, **Strunžisko** lângă Karlovice (în Moravia) (Drăganu, **Românii**, p. 208), **Strungi** în toponimia Tatrei (Densusianu, în **GS**, V, p. 380), **Strungy** nume de loc în Ostrava. (în **AUB.Lb. slave**, XXI, 1972, p. 94), **Strunga** în Maramureşul de la nord de Tisa (Drăganu, **Românii**, p. 396).

În antroponimie, cunoaştem mai ales derivatul **Strugaru** (şi **Strungaru**), dar şi **Strungăriţă** (**DIR.A**, 17, II, p. 258).

Termenul este înregistrat, prin derivatul **strungăreaţă**, în **Anonymus Caransebesiensis** şi în **Lexiconul de la Buda** şi este cunoscut şi ca nume de joc popular, **Hora Strunga** (Niculescu-Varone, p. 102). Dar o prezenţă impresionantă o are în poezia populară, mai cu seamă în cea păstorească: **Ca să mă îngroape Aice, pe-aproape, În strunga de oi**. (Alecsandri, III, p. 18); **Hai, strigă, să se strângă**

Scanned with OKEN Scanner

Fetele din Valea lungă Tot ca oile la strungă (Codin, **Literatură**, 45); **M-a făcut măicuța mea: În strungile oilor, Tot la câmpul florilor** (Bârlea, I, 169); **Doru meu, mândruț, te-ajungă, Mânând oile le strungă** (idem, I, 276); **Așa de multe ce-avea, Da loc de strungă n-avea. Și pleca Costea călare să-m găsească strungă mare. De cîn' Costea călărește Loc de strungă nu găsește** (G, Giuglea, în **LIGC**, IV, 101, din Serbia); **Nici îi mulge oile, Nici îi muta strungile** (Precup, 30); **Înaintea strungilor, În locul găleților** (Scurtu, 148); **Strigă, strigă, să se strângă Ca oile-n deal la strungă** (Lupescu, 166); **Și pă mine m-ăț îngropa În strungă de oi cu lapte** (Mușlea, 176); **La strunga mulgărilor** (idem); **N'e-i mâncat banii din pungî Și oili di la strungî** (Ștefănucă, 95); **Da pe mine mă-ngropaț Înaintea strungilor** (Fochi, **Miorița**, 555); **Ci mai bine mă-ngropaț, Înaintea strungilor** (idem, **ibidem**, 556); **Ca să mă îngroape În strunga de oi** (Costăchescu, 85); **Să li spui ca să mă-ngropi** [...] **În strunga di oi** (Diaconu, **Vrancea**, I, 319); **O mńioară zdrăvioară Peste strungi că mi-o săritu** (Fochi, **Miorița**, 1006) (în variantele Mioriței cuvântul **strungă** are o mare frecvență); **Supt o râp-a cerului, Unde-i strunga oilor. Dar în strungă cine mână?** (Oprișan, 20). În versurile: **Moțule, cu bâtă tare, Dă pe cal să meargă tare. Moțule, cu bâta lungă, Dă pe cal să meargă strungă** (**F. Tr.**, I, 69, din Țara Zarandului) apare expresia **a merge strungă**, care acum este sinonimă cu expresia **a merge strună**, adică **a merge întins**, dar la origine trebuie să fi fost legată de viața păstorească.

Strungă este un cuvânt cunoscut și din literatura cultă: **Că-i sântem ai lui oameni de turmă, Și oițe de-i paștem pre urmă. Prin porțâle lui să-ntrăm cu rugă, Sama să ne ia Domnul pre strungă** (Dosoftei, I, 226); **Și cu striini de fĕliu stau pre munte den coace, și Israil stă pre munte den cole și strunga întru mijlocul lor** (**Biblia**, 1688, p. 207) (apud Giuglea, **DR**, II, 339); **Nilul doarme și ies stelele din strungă** (**Dicționarul Eminescu**, 517); **Deasupra unei strungi în vale** (Goga, I, 167). Cu sensul „răritură între dinți", reținem un exemplu din Hogaș: **acea raghilă de dinți** [...] **prin ale căror strungi ar fi putut intra și ieși, în goană, o turmă de berbeci** (**Opere**, 95)

Așa cum se precizează în **ILR**, II, 324, termenul **strungă** este cunoscut tuturor dialectelor românești. În dialectul aromân termenul ar fi dispărut din vorbire (la aromâni, după Th. Capidan, **DR**, IV, l, p. 333, termenul **strungă** ar fi fost înlocuit cu slavul **cutar;** se păstrează, însă, la grecii din Epir), dar se păstrează în literatura populară: **Alai Chichi, pală lungă, Tăl'așI Greț'l'i tuți tu strungă** (Papahagi, **Antologie**, 49, apud Capidan, **DR**, I, 337). Iată și altă constatare a lui Th. Capidan: „Toponimia și literatura populară ne arată că el (cuvântul **strungă**, n.n, I .P.-S) a fost cunoscut și dialectului aromân" (**DR**, IV, l, 333; vezi și p. 337). „Sărăcăcenii din Tesalia numesc **strungă** locul unde se mulg oile în timpul verii, iar **mandrí** locul unde se mulg oile în timpul iernii. Acest înțeles îl are cuvântul și la aromâni. Numai că astăzi la aceștia cuvântul **strungă** a fost înlocuit printr-o formă slavă **cutar**. Însă cum că în vremurile mai vechi a existat și **strungă**, aceasta se poate vedea mai întâi din întrebuințarea lui în cântecele populare (despre care vezi mai pe larg în **Românii nomazi**, p. 111), al doilea din păstrarea lui la sărăcăciani încă până astăzi. Originea românească a acestui cuvânt la greci a arătat-o deja G.

Scanned with OKEN Scanner

Mayer....“ (Th. Capidan, în DR, IV, 2, 953-954). Al. Rosetti înregistrează **strúngă** „locul unde se mulg oile“ de la aromânii din Albania (**GS** IV, 80). Tache Papahagi înregistrează cuvântul în dicționarul său (p. 1126), pl. **strundze**, cu sensul „endroit où l'on trait les brebis“, și cu următoarele exemple: 1) **picurar criscut la strungă**; 2) **tră țe plîndzi cu boațe n strungă?** 3) **nu adari strungă cu nîs**. Aici este, desigur, expresia **adari strungă** „a face strungă (cu cineva)“. T. Papahagi transpune expresia în limba literară prin **nu faci târlă (treabă) cu el**, dar ni se pare că mai exact ar fi să transpunem prin **nu faci, nu durezi, strungă cu dânsul** adică „nu te poți înțelege cu el;nu te poți asocia cu el“. Existența expresiei pune în evidență marea vechime a termenului în dialectul aromân și frecvența lui în trecut. Autorul dicționarului crede că termenul **strungă** în dialectul aromân vine din gr. **στρυγγα** „enclos; parc de moutons“, dar această origine nu se poate susține; în limba greacă termenul este împrumut românesc. În dialectul aromân **strungă** nu înseamnă și „spațiul prin care trec oile la muls“, pentru că acest sens îl are termenul **arugă**. Tache Papahagi crede că ar. **străgă** „strungă“ este un împrumut bulgăresc, dar este vorba de o formă fonetică mai veche a termenului **strungă**.

În dialectele meglenoromân și istroromân termenul este, de asemenea, cunoscut: mr. **strungă** (vezi Candrea, în **GS**, VII, 204, unde se înregistrează și derivatul **strungăreață** „spațiu între dinți“; **ALR SN**, vol. II, h. 401, pct. 012); ir. **strunγa** „ușa strungii“ (**ibidem,** II, h. 401, pct 02; **CL,** 1964, nr. 2, 206, 213, nota 260) În acest dialect se folosește **strúγa** cu **γ** în loc de **g:<struga** (Kovaćec, 212). La istroromâni se folosește și termenul **muşuna** cu sensul „strunga oilor și în general strunga“ (**CL**, 1964, nr.2, 213). După A. Glavina **„oile se muzesk în strungă, de lémne fakuté; dormu în muşuné“** (tot Glavina explică: „în stânărie se fierbe laptele și se face caşul; în moşună (sic!) dorm oile peste noapte; în stână se mulg oile“) (S. Puşcariu, **Studii istroromâne**, II, 221; vezi și nota 122).

S-a constatat de multă vreme că termenul în discuție este cunoscut în toate limbile popoarelor vecine: bg. **străga**, scr. **struga**, gr. **στρούγγα**, slovac. **strunga, struńga**, ceh. **strunga**, ucr. **struga**, pol. **stręga**, alb. **shtrungë** (vezi Candrea, **Elemente**, p. 402). În afara formei fără **n** (**struga**, cunoscută și în slovenă, vezi Drăganu, **Românii**, p. 60), este cunoscută și forma cu **c** în loc de **g**, deci **strunca** (în ucraineană, vezi **ALR SN**, II, h. 401, pct. 366): **na struncu sidaiut ¾i¾ćeri**. În polonă: **stręga** „coșar pentru muls oile“, „strungă“, cu variantele: **strunga, stronga, strenga, stroga** (vezi Emil Vrabie, **Elemente**, în **SCL**, 1976, nr. 3, p. 289). La bg. **străga**, G. Giuglea adaugă și var. **stroga, struga, straga** (DR, II, p. 348). În legătură cu prezența termenului în limba maghiară avem multe informații. Sânt cunoscute variantele: **esztrenga, sztronga, esztronga, isztronga, sztrenga, eszterenga, eszringa, esztrunga, eszterunga, sztrunga**, cea mai veche atestare fiind din secolul al XVI-lea. În această limbă cuvântul ara sensurile: 1) «îngrăditură spre a se băga oile ce trebuie mulse“; 2) (învechit) „timpul primului muls“; 3) (învechit) „tempus rationis reddendae de ovibus“; 4) (învechit) „un fel de impozit după oi“. Derivate: **esztrengál, eszterengál, isztringál, isztrongál, sztrongál,** cu prima atestare din sec. al XVII-lea, „a mâna oile spre a fi mulse“; „a mustra, a vexa, a bate pe cineva“;**sztrongás**, cu un exemplu din sec. al XVII-lea, și **esztrengás**

Scanned with OKEN Scanner

juhász „cioban care mână oile la strungă" (toate informațiile din Blédy, 42-43; vezi și I. I. Russu., în **Omagiu Rosetti**, 788-789; Márton Gyula și colaboratorii, în **Împrumuturile**, 131-133, 368-369, înregistrează și alte variante și derivate). În legătură cu sensurile termenului în limba maghiară, Takács S. scrie: „Subt **sztronga,** sau subt forma mai ungurească a acesteia, **esztrenga** înțelegem **staul de oi** sau **loc de muls.** În unele ținuturi o numeau **cosar** (**kosár**), **sălaș** (**juhszállás**), ba chiar și **cerină** (**cserény**). Sus între păstorii de la munte **sztronga** mai avea și alt înțeles. Acești păstori înțelegeau subt **strungă** poarta împletită a coșarului. Deoarece în timpul impunerii lăsau prin strungă oile cu lapte de impus și le numărau, numeau acest lucru **strungărit** (**sztrongállás**). Astfel **sztronga** a ajuns să fie numele unui impozit pastoral" (apud Drăganu, **Românii,** 60, nota 4); „Deoarece pe timpul încasării dării din oi turmele erau închise în strungă și prin poarta ei (care uneori se numea tot **strungă**) se lăsau afară oile numărate, în ungurește s-a numit **strungă** (**sztronga**, **esztrenga**, **osztronga**) darea însăși; **sztrongálás**, **strongatio** operația încasării, iar oile și mieii luați în dare: **ovis strongalis**" (Al. Doboși, **Datul oilor**, Buc., 1937, p. 51, nota 1), iar **strungáș** era „strângătorul strungii" (al impozitului pe oi) (idem, **ibidem**, 59). Cuvântul **stronga** ca nume de dare este amintit de Latiș, în **Păstoritul**, 31-32.

N. Drăganu observa, cu îndreptățire, că varianta **struga** întâlnită la sârbocroați și sloveni (adăugăm noi: la bulgari **străga**) „dovedește pătrunderea cuvântului [în aceste limbi, n.n.], înainte de sec.IX" (**Românii**, 60) și este vorba de unul dintre cele mai vechi cuvinte românești păstrate în limbile vecine.

*

În loc de **strungă**, sau alături de această formă, se folosește în multe locuri și forma de masculin **strung**, mai ales în Oltenia (vezi **NALR. Olt.**, II, h. 415), formă prezentă și în poezia populară: **Oile-n strung' le trăgea, La mulsoare că le lua** (Nijloveanu, 465; cuvântul trebuia scris fără apostrof, dar se vede că folcloristul nu cunoaște varianta **strung**).

De la **strungă** s-au creat mai multe derivate, asupra cărora ne vom opri, pe scurt, în cele ce urmează:

Strungar, din **strungă**, cu suf. **-ar**. **ALR SN**, vol. II, h. 397, intitulată **Strungar (la oi)** demonstrează că acest derivat este cunoscut pe întreg teritoriul dacoromân și la meglenoromâni. Remarcăm, pe baza hărții citate, că în vest (punctele 36, 47, 48, 64, 325, 334), în loc de **strungar**, apare sinonimul **boitar**; în sudul și nord-estul Banatului (pct. 29 și 76), în sud-estul Transilvaniei (pct. 182, 192) și în estul Munteniei (pct. 705, 723 și 728) se folosește sinonimul **mânător;** în Crișana (pct. 284 și 287) se folosește sinonimul **ciorîng**. Ar mai fi de menționat că în câteva puncte cartografice (2, 95, 762) se spune **păcurarul cel mic** sau **ciobanul cel mic**; în estul Transilvaniei (pct. 235) **cobán**, **cobănáș**; în sudul Olteniei (pct. 872, 836) se spune **pocăraș**, iar în două puncte (105) în sud-vestul Transilvaniei și (682) în nordul Dobrogei, se folosește câte o perifrază: **hăl care dă pă strung** și, respectiv, **băiátu cári dă la strúngă**. Derivatul **strungar** este folosit și în limba

Scanned with OKEN Scanner

literară: **Abia spre ziuă s-a îndurat Vasile Bordeianu. strungarul nostru, de s-a dus în Humuleşti**... (Creangă, I, 161); **Strungari rătăciţi, traşi în întuneric, la marginea drumului, plângeau strigându-şi bacii** (Camilar, 99); **Întâi a fost, chipurile, strungar, după aceea a ajuns oier** (Moroşanu, **Vârsta**, 164) ; **La vremea aceea în târlă nu roboteau însă decât baciul şi strungarul cel mărunţel** (idem, **ibidem**, 165)

Un derivat al lui **strungar** este **strungăraş**: **Mândru flăcăuaş, La oi strungăraş** (Pamfile, **Cântece**, 17); **Frăţioru-i ciobănaş, Şi soră-sa strungăraş** (Lupescu, 209); ... **baciul striga gros la strungăraşi** (Sadoveanu, **16**, p. 72).

În afara acestui sens, **strungar** este folosit pe Valea Crişului Negru şi cu sensurile „potricală de făcut găuri (strungi)" şi „muieruşcă (la războiul de ţesut)" (Teaha, **Graiul**, 104-105). Remarcăm, în **ALR SN**, şi prezenţa derivatului **strungáş** „strungar" într-un singur punct cartografic (833) din nordul Olteniei, în care sufixul **-aş**, în pronunţie dialectală, reprezintă sufixul **-aci** din limba literară, ca în **copaci** (sg.), **dreptaci** (sg.), **stângaci** (sg.). Este important să ştim că acest derivat, **strungaci**, este menţionat în documente din nordul Peninsulei Balcanice, datând din evul mediu (Dragomir, **Vlahii**, 62). Este înregistrat, însă, şi în Maramureş (**ALRR. Maramureş**, 1, h. 80), alături de **strungăraş** şi **strungă**, dar cu sensul „locul gol pe care îl are cineva între dinţii dinainte", „strungăreaţă".

Derivatul **strungáş**, tot cu sensul „**strungar**", este înregistrat, în aceeaşi hartă, în nordul şi vestul ţării (pct. 310, 353, 362), dar se cunoaşte şi în Munţii Rodnei, cu sens identic; (ciobanul care) „are datoria să mâie (să deie) oile pe strungă la muls" (Precup, 9). De la E. Precup îl cunoaşte şi Ov. Densusianu (în **Aspecte**, I, 165). Mai sus am văzut că în Maramureş, **strungaş** are sensul „strungăreaţă".

Cu sensul „strungă" se foloseşte uneori şi derivatul **strungăreaţă*** (harta citată, pct. 76; din Jilău, fostul jud. Cojocna, îl cunoaşte G. Giuglea, **op. cit.**, 337; vezi şi **NALR, Oltenia**, vol.I, h. 71; **ALRR. Maramureş**, I, h. 80). Cu sensul **„strungă", strungăreaţă** se foloseşte şi în poezia populară: **Şi făcură strungăreaţă mare neagră, Şi mulseră oi mari negre** (Tocilescu, I, 1586). Dar în domeniul păstoritului **strungăreaţă** se foloseşte, de obicei, cu sensul „cupa în care se mulg oile": **Strungăreaţă** „cupa din găleată, când mulge" (Pitiş, p,165); „cană ce se pune în găleata de muls oile", în Jina (D. Şandru, în **LL**, II, 309; vezi şi Codin, **Literatură**, 92); „o stacană de lemn care se pune în găleata în care se mulg oile; e legată cu o sfoară la gura găleţei ca să nu se verse laptele cînd îl mulge" (**GS**, VI, 245); citãm şi câteva versuri populare: **Oile la strungă da, O strungăreaţă umplea [...] La gură că mi-o punea, Jumătate că o bea** (Bălăşel, 288). Cu acest sens, derivatul este înregistrat în harta 410 din **ALR SN**, vol.II (pct.141, 235, 250, 260, 284), în centrul Transilvaniei; dar se cunoaşte şi în Valea Almăjului (**AAF**, II, 155), în Mărginimea Sibiului (**LIGC**, II, 1926, 206), în Vâlcele-Turda (**MCD**, I, 95). Se ştie că ciobanii mulgari prind de torţile găleţii în care mulg oile un vas mic, cu scopul ca acesta să acopere găleata, să nu se murdărească laptele şi să nu sară stropi

---

* Este înregistrat în **Anon. Carans.**, dar fără corespondent în latină, aşa că nu ştim ce sens i se dă.

Scanned with OKEN Scanner

în afară; după ce cupa se umple cu lapte, este vărsată în găleată, aşa că, de fapt, mulsul nu se face direct în găleată, ci în cupă. Dacă nu am şti care este rostul acestei cupe, anume de a acoperi găleata, spre a o feri de murdărie, nu am putea înţelege de ce a fost numită **strungăreaţă**. După câte cunoaştem, cu excepţia autorilor **DLR**, nimeni nu a explicat până acum sensul păstoresc al derivatului în discuţie. A fost înregistrat şi sensul „femeie care dă oile la strungă" (**Focuri**, 125), adică „strungăriţă". Dicţionarele înregistrează **strungăreaţă** mai ales cu sensul „distanţă dintre dinţi", aşa cum apare şi în folclor: **Lelea cu coadele lungi / şi cu strungăreaţă-n dinţi** (Teodorescu, 306). Iată şi un text literar: **Numai privirea nu i se schimbase; şi strungăreaţa aceea a ei, care-i dădea o înfăţişare aparte, de om deschis şi luminos** (Lăncrănjan, **Cordovanii**, I, 12). Arghezi foloseşte cuvântul cu alt sens: **În strungăreaţa uşii Mâna fetei se lovi de mâna mătuşii** (**Scrieri**, I, 200). De la sensul „locul strâmt pe unde trec oile la muls", al termenului **strungă**, derivatul **strungăreaţă** a putut primi, metaforic, sensul de „spaţiu, distanţă mai mare între dinţi", (în aproape toate punctele anchetate, din harta 96, intitulată **strungăreaţă**, din **ALRR. Trans.**, I, se spune **strungă**, **strungi** şi doar zonal în S-E Transilvaniei apare **strungăreaţă**, în S-V apare **postrungă** şi izolat apare **răritură**) sau cel de „spaţiul dintre cei doi uşori, prin care se intră sau se iese dintr-o încăpere". Dacă nu ar fi vorba de un sens metaforic, ne-am putea pune întrebarea: dacă **strungă** înseamnă „loc strâmt", de ce **strungăreaţă** are înţelesul de „răritură..."? Acest înţeles nu poate fi despărţit de „spaţiul prin care trec oile la muls". Sensul „găleată de vreo zece litri întrebuinţată la stână", înregistrat, între alţii, de Scriban (p. 1255), al derivatului **strungăreaţă**, nu-l cunoaştem din anchetele noastre, nici din lucrările de diplomă din care am luat multe informaţii, dar este cunoscută existenţa lui din răspunsurile la chestionarul lui Hasdeu („găleată de muls", din Mehedinţi şi Dolj), în vol. V, 355, şi vol. IX, 59 (apud G. Giuglea, **DR**, II, 339). (Este citat şi de Ov. Densusianu, în **Aspecte**, II, 209).

Cunoaştem şi adj. **strungăreţ**: **Să ia în bine, finii de la naşi C-o oaie bălaie Şi-un ciubăr strungăreţ Şi cu strungăreaţă în el** (Codin, **Literatură** 93). Cuvântul are, probabil, înţelesul „(vas) mai îngust sus decât la bază".

Strungăriţă are sensul „fată sau femeie care dă în strungă". Derivatul este folosit în literatura populară, dar şi în cea cultă: **Strungăriţele, de mână, Cântă cântec de cimpoaie** (Goga, I, 64; numai că este greu de imaginat cum se ţin de mână strungăriţele când cântă din cimpoi, pentru că acest instrument solicită amândouă mâinile!). Dar derivatul are şi sensul „deschizătură strâmtă prin care trec oile la muls", deci „**strungă**" (**ALR SN**, II, h. 401, pct. 27).

Un derivat pe care-l cunoaştem din mai multe înregistrări este **strunghiţă** (**Glosar Oltenia**, p. 107; **Homolje**, p. 139); apare şi în poezia populară: **Trecui dź°alu ş-o lunkiţă, Pân la badźea la strunghiţă** (Densusianu, **Graiul**, 173); **Strunghiţe fără oiţe** (Buga, 885).Vezi şi **DLR**.

Strunguliţă este, de asemenea, un derivat cunoscut în poezia populară: **în strunguliţa oilor** (Fochi, **Moriţa**, 850); **Şi-n strunguliţa oilor** (idem, **ibidem**, 944).

Derivatul **strunguţă** are răspândire mai mare în poezia populară: **Trecui**

Scanned with OKEN Scanner

valea şi-o luncuţă Pân'la badea la strunguţă (Precup, 35); **Oi, oi. oi. mândre băluţă. Mândru mi-ţi cânta-n strunguţă** (Fochi, **Miorița**. 627); **Căci pi mini să mă-ngroape În strunguța oilor** (idem. **ibidem**, 693); **Rămân stâni fără stăpâni** [...] **Strunguțe far' de oițe** (**F. Tr.**, II, 24); **Că ți-am făcut o strunguță Numa bună de lărguță** (Oarcea, 173); **Lasă oile în frunză. Haide să facem strunguță** (Cârstean, 706); **Vino, mândro, cu găleata, Căci strunguța este gata. Bagă oile-n strunguță Şi vino să-mi dai guriță** (Manolache, 342). Un sens neobişnuit al acestui derivat este „dantelă la cămaşă", înregistrat de Pavelescu, în Bihor (**AAF**, VII, 41, 122). Întrucât nu avem alte informaţii, nu-i putem explica amănunţit apariţia, dar îl punem în legătură tot cu sensul „a acoperi", adică cu „ceea ce acoperă".

Verbul **a strungări**, cu sensul „a mâna oile la strungă", aşa cum apare în versurile: **S-aud ciobanii mulgând** [...] **şi pe mândra strungărind** (Fochi, **Miorița**, 702) şi: **S-aud oile mulgând Şi laptele țuruind. Mândruțele strungărind** (Dumitraşcu, 32) nu este înregistrat în nici un dicţionar şi nici în bogata listă a derivatelor lui **strungă** dată de I.I. Russu (**Elemente**, 199). Este, desigur, derivat de la **strungar**, cu suf. **-í**. O variantă a acestui verb este **strungalesc** „găuresc, fac strungă", înregistrat de T. Teaha în Valea Crişului Negru (**Graiul**, 106). Un alt verb derivat de la **strungă** este **înstrunga**: **Oile să-i plângă Seara cînd se-nstrungă** (Râpă, 10); se vede că sensul verbului este „(despre oi) a intra, a se băga în strungă". Nici **înstrungá** nu este înregistrat în dicţionare.

Din lista derivatelor înregistrate de I. I. Russu citãm şi: **strunguşoară**, **strungăresc** (adj.?), **strungăraiță**, **strungărit** „bir", **strungariț**. Cunoaştem şi derivatele **strunguşoare** sau **strunguțe** „intrările strungii" (D. Dan, 14).

Cu sensul „**strungăreață**", este înregistrat cuvântul **postrungă** (şi var. **păstrungă**) în Oltenia (vezi Marin Petrişor, în „Philologica", II, 52), dar şi peste Dunăre, cum se vede din **ALR**, I, h. 31, pct. 857 (vezi şi **Omagiu Rosetti**. 895). Este posibil ca **postrungă** şi **păstrungă** să fie create prin contopirea prepoziţiei **pe**, a articolului nehotărât **o** şi a subst. **strungă** într-un singur cuvânt (**postrungă**), respectiv a prepoziţiei **pă** şi a subst. **strungă** (în **păstrungă**). Spre această părere ne îndrumă expresia **a da pă strungă**. sau contopiri lexicale de tipul **pângă** „pe lângă" (**Razele de pângă soare**, Codin, **Literatură**, 18). Menţionăm că **păstrungă** cu sensul „strungăreață" nu este înregistrat în **DLR**, ceea ce înseamnă o scăpare din vedere a autorilor.

Desigur, toponimicul din Olimp, **Petrostrunga** (I. I. Russu, **Elemente**, 199), nu are nimic cu **păstrungă** şi variantele sale, ci se explică prin numele românesc **Petru + strunga**, adică **Strunga lui Petru**, aşa cum apare şi la noi toponimicul **Strunga Hârleştilor** încă în secolul al XV-lea.

*

Pentru a lămuri originea termenului **strungă**, trebuie să stabilim cu exactitate sensurile acestuia în domeniul păstoritului. Dar mai întâi să vedem ce spun cele mai cunoscute dicţionare româneşti:

I. A. Candrea (p. 1220-1221) scrie: 1. „îngrăditură de crengi, de scânduri sau de bârne în formă de semielipsă, ce se face pe lângă o stână, spre a se băga oile ce

Scanned with OKEN Scanner

trebuie să fie mulse; ele intră printr-o deschizătură îngustă, făcută la spatele acestei îngrădituri, un fel de portiță, numită 'coada strungii'; la muls, oile ies una câte una prin 'spătările' sau 'uşile' strungii, tăiate în peretele de bârne al acesteia; 2. „Trecătoare îngustă, spintecătură între doi munți; vale pe unde se poate trece"; 3. „Deschizătură, spărtură (într-un gard etc.) pe unde se poate trece"; 4. „Răritură între doi dinți (în special între cei doi dinți incisivi din față, de sus sau de jos)";

A. Scriban (p. 1255) cunoaşte următoarele sensuri (după Candrea): „Strâmtoarea (portița) prin care trec oile la muls. Țarcu în care se duc oile la muls. Trecătoare pintre munți. Distanța dintre dinții incisivi de sus la unii oameni";

În **DM** (p. 811) sânt înregistrate sensurile: 1. „Loc îngrădit la stână; deschizătură îngustă a acestui loc, prin care trec oile una câte una la muls. Loc îngust de trecere"; 2. „Trecătoare îngustă (între munți); defileu, strâmtoare"; 3. „strungăreață (1)". Sensurile din **DM** sânt consemnate şi în **DLRLC** (vol. IV, p. 275);

În **DEX** (p. 902) se dau sensurile: „Loc îngrădit la stână, unde se mulg oile; p. restr. deschizătură, portiță îngustă făcută în acest loc, prin care trec oile una câte una la muls. P. gener. Loc îngust de trecere. (Pop.). Trecătoare îngustă (între munți), defileu, strâmtoare"; 2. (Pop.) „Strungăreață"

DLR cunoaşte sensurile:

1) „deschizătură îngustă prin care trec oile pe rând, pentru muls, **poartă**, **portiță**, **strungar**, **strungăreață;** loc îngrădit la stână, de unde se mână oile la muls sau unde stau înainte de (ori după) muls!" „coliba ciobanului". 2) Prin analogie, s-au creat sensuri cu circulație restrânsă, care nu interesază discuția. 3) în forma **strug** este cunoscut sensul „ghizd de scânduri (la gura fântânii); 4) sens popular este cel de „strungăreață" (adică „strungă între dinți"); 5) „trecătoare". **Strungăreț, -eață**, este articol aparte în **DLR**, care în afară de „spațiu mai mare decât cel obişnuit între dinți" şi „(om) cu strungăreață", înseamnă şi „strungă" (la stână) şi „vas (mare) de forme diferite, a cărui capacitate ajunge până la 10 litri, în care se mulg oile". Nu este pus în evidență sensul „vas mic, legat deasupra celui mare, în care se mulg oile, spre a nu sări stropi şi spre a nu intra în găleată murdărie", sinonim al lui **cupă**.

Iată ce spun şi alte izvoare:

În răspunsurile la chestionarul lui Hasdeu, **strunga** este „locul unde se închid vitele până se mulg" (în Mehedinți); „locul unde trage oile să le mulgă" (în Dâmbovița, Brăila, Constanța) (apud G. Giuglea, **DR**, II, 339).

S.Fl. Marian înregistrează următoarele sensuri pentru termenul în discuție: „locul sau încăperea prin care intră oile cînd se mulg la stână"; „borta prin care trec oile la stână când au să fie mulse de ciobani"; „o bortă într-un gard, prin care poate intra o oaie sau un porc" (apud G. Giuglea, **DR**, II, 339).

Din „Şezătoarea", V, 125, G. Giuglea (în **DR**, II, 339) reproduce sensul „un coşer (ocol) în care se închid mânzările, pentru ca prin **spătări** să iasă la muls", iar din aceeaşi publicație, VII, 190, reproduce sensul: „un spațiu circular unde se bagă oile pentru a fi mulse".

Tudor Pamfile, în **Industria casnică**, 29, scrie: „în Moldova de sus, țarcul unde stau oile se cheamă **strungă**; în Moldova de jos, **strungă** e numai poarta,

Scanned with OKEN Scanner

deschizătura acoperită cu tufani (dacă nu-i o prelungire a stânii) pentru vreme de ploaie. La acea deschizătură stă mocanul când îi vine oaie cu oaie la mulsoare. Prin alte părți această portiță se cheamă **spătări** („partea strungii unde stau ciobanii răzimați cu spatele și mulg oile. Spătările sânt acoperite cu foltăi și prevăzute cu borte prin cari ies mânzările"), sau **spatariu** („ gard cu ostrețe în fața strungii, la stână, pe unde trec oile la muls". Deschizătorile spatariului, pe unde trec oile, sânt formate fiecare din două scânduri de brad sau fag înțepenite în uștiori ce se mișcă, astfel că la capetele de către strungă intrarea e liberă, iar în partea de către pod capetele sânt apropiate; când intră oaia, aceste din urmă sânt împinse, fac în lături și oaia are loc de intrat" (subl. aut.).

Th. Capidan înregistrează la sărăcăcianii din Tesalia, pentru **strungă**, sensul „locul unde se mulg oile în timpul verii" (în **DR**, IV, 2, 953).

E. Precup descrie astfel strunga din Munții Rodnei: „Spre a fi mulse, oile se adună în **strungă**. **Strungă** se numește ocolul îngrădit în care staționează oile cât sânt mulse și în timpul cât sânt adunate la mutare. Forma staurului de la strungi este rotundă [...]. Poarta strungii se numește **zăvoare** (numai la plural) [...]. În partea de sus a strungii se află coliba strungii. Coliba aceasta are un singur părete îndreptat către strungă. Acest perete se numește **spătari** (numai la plural). Spătările au mai multe găuri (ieșiri) numite **strungi**, cam de 70 cm. înalte și 30 cm. late, și la distanță de un metru una de alta, **prin care intră oile supt acoperișul colibii unde stă, de-a dreapta găurii, păcurarul cu găleata gata pentru muls**" (subl. ns., I.P.-S.). [...]. Din strungă oile sânt mânate pe strungi de strungaș..." (**Păstoritul**, 13-14).

În **ALR SN**, h. 401, pct. 36 (note), citim precizarea: „**strúngă** se numește îngrăditura înăuntrul căreia stau oile înainte de a fi mulse", și acest sens îl are termenul și în punctele 2, 25, 29, 102, 157, 250, 537, 682, 836.

În unele părți, locul **acoperit și podit** unde stă ciobanul când mulge oile se numește **coliba strungii** (cum vedem și la Precup), **locul unde se mulg oile** (la T. Papahagi, **Graiul**, 233), **geandâr** (în Moldova, parțial) sau **comarnic** în cea mai mare parte a țării.

Se poate vedea, chiar numai din materialul prezentat până aici, că, deși unii dialectologi și etnografi au precizat că **strungă** este „locul unde se mulg oile", adică altceva decât ceea ce spun lexicografii, nici cele mai noi dicționare nu înregistrează acest sens. Definițiile, mereu preluate de la alți autori de dicționare, nu sânt puse de acord cu realitatea, cu **lucrurile**.

Constatăm că și în **Istoria limbii române** (II, 334) se definește greșit **strunga** ca „țarc cu intrare îngustă, pentru muls oile". Dar este știut că ocolul strungii are o intrare largă, la coada strungii, numită de obicei **zăvoare**, prin care intră oile în acest țarc, apoi sânt **ușile strungii** sau **găurile**, prin care oile ies din țarc și sânt mulse de ciobani; țarcul acesta nu este „pentru muls oile", cum se spune în tratatul academic, ci este „locul unde stau oile înainte de a fi mulse".

Dacă există **uși ale strungii** (vezi și **ALR SN**, II, h. 401), înseamnă că strunga este altceva decât aceste uși, definite (la singular) ca „locul strâmt prin care trec oile la muls", și fiind numite și **strungi**, sg. **strungă**, cum ne indică și harta

Scanned with OKEN Scanner

citată mai sus. Sensul acesta este, desigur, mai nou, concluzie spre care ne îndrumă şi alte elemente: am văzut că poarta de la coada strungii are denumirea **zăvoare**. Partea mai îngustă, dinspre spătări, se numeşte, metaforic, fireşte, **gâtul strungii**, sau, în dialectele din sudul Dunării, dar şi pe alocuri în Moldova, **cotar, cutar**. Dacă am admite, după dicţionarele citate (şi după altele) că, în domeniul păstoritului termenul **strungă** are doar sensurile „loc îngrădit la stână" (formulare vagă, lipsită de elemente definitorii) şi „locul strâmt prin care trec oile la muls", ar fi insuficient, pentru că nu se vorbeşte defel despre **locul acoperit** (cum spune Pamfile) **şi podit în care se mulg oile**. Confuzia şi imprecizia se întâlnesc, însă, şi în lucrări etnografice. Iată ce scrie Miron Pompiliu: „Acoperământul stânii se prelungeşte în partea dinainte, adică spre est pentru instalarea vetrei focului şi a unui pod de răzlogi de fag, aşezate pe locul care-i costiş, adică puţin înclinat. Devale e strunga, un spaţiu circular unde se bagă oile pentru a fi mulse. Terenul cu acel pod trebuie să fie numaidecât înclinat spre strungă pentru ca oile la muls să steie mai sus cu picioarele dinainte căci altfel ar fi greu ciobanilor să le ţie când se smucesc. La mijloc între strungă şi podul de răzlogi e spătariul ca un zaplaz mic de scânduri cu scăunaş de partea podului pe cari şed ciobanii când mulg. Oile din strungă, intră pe rând prin nişte deschizături din spătar, pentru a fi mulse. Aceste deschizături sânt formate fiecare din două scânduri de brad sau fag înţepenite în uştiori ce se mişcă, astfel că la capetele dinspre strungă intrarea e liberă, iar în partea dinspre pod, capetele stau apropiate..." (Pompiliu, 299). Este de presupus că informaţiile au fost consemnate exact, deci confuzia porneşte de la informatori, pentru care **strungă** este „ţarcul în care stau oile închise înainte de a fi mulse" pe când locul acoperit şi podit, unde stau ciobanii când mulg oile, nu este numit întotdeauna, sau are, cum am văzut, numele **comarnic, geandîr, coliba strungii.** În anchetele noastre, în Bucovina, am înregistrat răspunsuri asemănătoare: „şi locul şi gardul se numeşte strungă"; **„tăt îi aparţâni, din spatări, din paréţ, p¾árta şî acoperîşu"; „úni baĝ uóili ca sâ múlgâ"**; 2); **„úni bagăm uóili"**. Precizăm că informatorii noştri s-au referit şi la ocolul strungii şi la locul unde stau ciobanii când mulg oile. Lucrurile sânt, aşadar, neclare, încât ne putem întreba cu deplină îndreptăţire: Ce este, de fapt, **strunga**? Întrebarea devine şi mai acută când avem în vedere expresiile: **a da ÎN strungă, a da PE strungă,** sau **a da LA strungă (a mâna PE strung, a da LA strungi)** etc. Prezentăm extrase din texte în care apar aceste expresii: **Soră-sa în strungă da Şi frate-său le mulgea** (Precup, 44; vezi şi Morariu, **Matreial**, 45); **Ciobanii ca să le mulgă, Strungarii să dea în strungă** (Lupescu, 166); **La trupina perilor Este strunga oilor. Dar în strungă cine-mi dau? Dau doi mici păcurărei** (Mohanu, 110-111); **Oiţele behăia Şi din gură-aşa zicea: -Vino, ciobănaşe, vino! Vino de ne mulge-n strungă** (Manolache, **Ciobănaş**, 84); dintr-un basm am reţinut fraza: **Oaia oaceşă** (năzdrăvană) **îi da** (ciobanului) **în strungă, aşa că iel mulgé oile şi făcé brânză** (Morariu, **Material**, 17); S. F. Marian scria: **„Strungariul dă oile în strungă ca să le mulgă ciobanii"**; strungarul este **„un băiet ce mână oile-n strungă, strigând hârsti** (vezi „Şezătoarea", II, 40; V, 125; apud G. Giuglea, **DR**, II, 339); A. Scriban scrie în dicţionarul său (p. 1255) că **strungar** este un „băiat care mână oile în strungă", adică le mână din ţarc în locul unde stau ciobanii şi mulg

Scanned with OKEN Scanner

(vezi lipsa de concordanță între **strungar** și **strungă** la același autor!); **Oile zbiară pe strungă, Nu-s ciobanii să le mulgă** (Dan, 35); **Oi pe strungă că le da, La mulsoare că le lua, Pe toate că le mulgea** (Bălășel, 270); **0ile-s iară pe strungă, Nu-s ciobanii să le mulgă** (Cârstean, 522); **Din strungă oile sânt mânate pe strungi de strungaș** (Precup, 14); **Oile erau pe strungă într-o sâmbătă pe la amiazi și noi cu toții mulgeam oile așa că nu mai era mult de muls** (idem, 51); **Iel bagă** (oile) **pe strungă în spatar la muls** (**REF**, 1967, 447). În continuare prezentăm exemple pentru cea de a treia expresie citată: **Cînd Costea acas' că venia Oile la strungă le da** (Tocilescu, 117); **Oh! mocănița sî li mulgî, Dar eu sî li dau la strungî** și **Ciobănaș cu gluga lungî Sî mîi oili la strungî** (Oprișan, 245); **Dar la strungă cine dă Dau doi mici păcurărei** (Mohanu, 94); **Să dau oile la strungă Și mândruța să le mulgă** (Nisioiu); **Când era vremea de dat oile la strungă...** (Sadoveanu, **16**, p.78); **Strungarul strigă brî la strungă** (atunci când mână oile la muls) (**BSRG**, 1933, 305); un informator din Gura Humorului, V. Drelciuc, ne-a spus că **oile se dau la strungă pe șoapte** (adică fără gălăgie, pe tăcute).

Dosoftei, I, p. 226, scrie **pre strungă**, ceea ce înseamnă „pe podul de scânduri, unde sânt mulse oile". La aromâni găsim versurile: **Tăl'așI greții tuț tu strungă** (Papahagi, **Antologie**, p. 49); **Tră țe plîndzi cu boațe-n strungă** (**DDA**, p. 1126). La istroromâni, A. Glavina notează: „oile se muzesc [=se mulg] în strungă, de lemne facute" (Puşcariu, **Studii istrorom**, II, p. 221). Ucrainenii spun: **na struncu sidaiut ¾i¾¥eri** (=pe strungă stau oierii) (**ALR SN**, **vol. cit.**, **harta cit.**, pct. 366).

Ne întrebăm: De ce se spune: **în, pe** și **la strungă**?

Dacă analizăm cu atenție expresia **a da în strungă**, înțelegem că **strunga** este locul din fața spătărilor, deci locul unde stau ciobanii când mulg oile. **Dăm în strungă înseamnă** „dăm oile din ocolul strungii în locul unde sânt mulse". Cealaltă expresie, **a da pe strungă** (sau **pă strung**) întăreşte părerea noastră că este vorba de locul unde sânt mulse oile: **a da pe strungă (pe strung)** înseamnă „a da oile pe podul de dinaintea spătărilor, în locul acoperit, spre a fi mulse". Deşi unele dicționare, sau alte lucrări, înregistrează expresia **a da pe strungă (pe strung)**, nimeni nu și-a propus să explice de ce se spune **pe** și nu **prin strungă**. Într-adevăr, prepoziția **prin** ar fi fost mai potrivită dacă sensul termenului ar fi fost cel de „uşa strungii", dar se spune: (Oile) **se mână pe o strungă** (**FD**, VI, 217); **hăl care dă pă strung** (**ALR**, **SN**, II, h. 397, pct. 105), sau, cum am văzut mai sus, în alte exemple, de unde se înțelege că **strungă** (sau **strung**) înseamnă „podul pe care stau oile la muls". Expresia **a da la strungă** susține și mai mult părerea că **strunga** nu este ocolul în care stau oile înainte de a fi mulse și nici găurile din spătări prin care oile trec la muls, ci este chiar locul unde se mulg oile, așa cum reiese și din versurile: **În strungă săzîn, Oi mult'e mulgân** (Densusianu, **Graiul**, 111); **Dar în strungă cine mulge?** (Coman, 18). În variante ale **Mioriței**, ciobanul cere: **Pe miňe mă astupați În locuțu strungilor, În locu găleților** (Papahagi, **Graiul**, 121); **În strunguța oilor, În locul găleților** (Bârlea, II, 424) sau: **Să mă-ngroape-n strungă sub podele** (Brezeanu-Nadoleanu, 32). Adăugăm și alt exemplu semnificativ: **În strungile oilor, Scaun'le băcițelor** (Mohanu, 13). Venirea ploilor îi îngrijorează pe

Scanned with OKEN Scanner

cei de acasă, ceea ce a determinat naşterea unor versuri ca acestea: **Suflă vânt din văi şi lunci, Plouă pe badea la strungi** (Oarcea, 190); **Ploaia va plouare Strunga va udare, Zgarburi va-ntinare** (Mohanu, 134; aici **zgarburi** înseamnă „încălţăminte"). Faptul că ciobanul cere să fie înmormântat în **strunga oilor**, arată însemnătatea acestui loc în viaţa stânii.

Se spune **uşile strungii**, ceea ce înseamnă că **strunga** este un spaţiu precis determinat cu uşi proprii. Tot aşa: **coliba strungii**. În legătură cu aceasta, reproducem câteva cuvinte după Precup, **Păstoritul**, 13-14: Oile intră „supt acoperişul colibii unde stă, de-a dreapta găurii, păcurarul cu găleata gata pentru muls. Din strungă, oile sânt mânate pe strungi de strungaş". Strungarul mână oile din **ocolul strungii**, prin găurile de la spătari, **pe strungi**, adică pe podul de scânduri, în coliba unde stă păcurarul care mulge. Aici reamintim şi consemnarea **hăl care dă pă strung** din **ALR SN**, II, h. 397, pct. 105 (din S-V Transilvaniei)

Prin urmare, sensul iniţial al cuvântului **strungă** (cu varianta **strung**, pentru care vezi şi **ALR SN.**, II, h. 401, pct. 105) a fost cel de „loc acoperit şi podit unde stau ciobanii când mulg oile". Am văzut că acest loc se mai numeşte **coliba strungii, comarnic** sau **geandîr**. Sinonimia **strungă-coliba strungii** reiese şi din următoarea formulare: „'coliba strungei' sau strunga, cum i se mai spune..." (T. Morariu, **Viata**, 156). Termenul **coliba strungii** are o largă răspândire. Prin extindere, sensul vechi a trecut asupra porţilor strungii şi asupra ocolului, dar a lăsat urme sigure în expresiile pe care le-am discutat. Şi Ov. Densusianu a observat că sensul „deschidere" (adică „uşă a strungii") este mai nou, dar el credea că sensul cel mai vechi este „îngrădire", deci „ocol" (vezi în **GS**, I, 161-165), ceea ce nu corespunde realităţii.

Este ciudat că G. Giuglea, care a avut la dispoziţie un material destul de bogat şi a cunoscut el însuşi stâna din copilărie, nu a înţeles sensul cel mai vechi şi aproape pierdut azi al termenului **strungă.** El scria: „O altă parte de perfecţiune este acoperirea acestei bariere [Adică a porţilor strungii, n.n., I.P.-S.] cu o boltă numită în unele părţi **comarnic** [...] şi serveşte contra ploilor şi pentru a face umbră mulgătorilor" (în **DR**, II, 331); „Jos, comarnicul este podit cu **podele** de scânduri, pentru că altfel, de-ar fi pământul gol, s-ar face noroi din cauza urinii oilor şi a baligilor. De pe scânduri însă gunoiul se poate curăţi mai uşor" (**ibidem**, 332). G. Giuglea admite că, „în opoziţie cu coada strungii", se poate vorbi de „capul strungii" (**ibidem**, 334), partea din zona spătarilor, adică tocmai partea acoperită şi podită a strungii. Din cauza locului ei atât de important, partea aceasta se mai numeşte şi **fruntariu**. „E un argument puternic în faptul că **strunga** se face **numai vara**, care înlătură orice confuzie cu staulul ori cu altă construcţie ce are funcţiunea de închisoare. Strunga e numai mijloc de muls, iar dacă în unele părţi înseamnă şi împrejmuire, se explică uşor, prin extensiunea sensului" (**ibidem**, 336), dar această extensiune era văzută de către G. Giuglea ca pornind de la sensul „barieră", adică „uşă", „uşile strungii" (**ibidem**, 327 şi urm.). Un informator îi spunea cercetătorului clujean: „**strunga** de muls e închisă cu o **doscă**, scândură, până se pun la muls (păcurarii)" (**ibidem**, 336), de unde reiese că **strungă** este „locul unde se mulg oile", dar el trage altă concluzie: „Reţinem şi aici că ideea fundamentală şi chiar numirea

Scanned with OKEN Scanner

de **strungă** este în legătură cu locul, punctul barat (uşa), care serveşte de trecere oilor spre muls" (**ibidem**, 337). Sever Pop îl informează pe G. Giuglea că **strunga** este „locul unde se mulg oile" (**ibidem**, 337, nota 4). Din **Monografia comunei Pătaş**, jud. Caraş-Severin, de G. Popovici (Caransebeş, 1914), G. Giuglea reţine aceeaşi informaţie: **strunga** este „locul unde se mulg oile"; în Pătaş, ocolului unde stau oile înainte de a fi mulse i se spune **săciu**. Tot din lucrarea lui G. Popovici, G. Giuglea mai reţine: „Aşezându-se acum **în strungă** [...] mulgaşii, începe mulsul oilor", şi tot el face observaţia: „Deşi descrierea nu este detailată, reiese totuşi că strungă se cheamă şi toată construcţia la un loc" (**ibidem**, 338). Plecând de la o idee preconceputâ, anume că termenul **strungă** s-ar explica prin ***stângă** (din v. germ. **stanga**) + ***rugă** (din lat. **rūga**) (**ibidem**, 342-343), G. Giuglea neglijează un material valoros, trecând pe lângă explicaţia corectă, ca şi în cazul precizării pe care, de asemenea, o înregistrează: **Oile se dau în strungă de strungar** (**ibidem**, 336), de unde se înţelege că, pentru a se da în strungă, oile trebuie să fie întâi în ocolul strungii, locul în care stă strungarul în timpul mulsului.

Nici I. I. Russu, care, în **Elemente**, 201, dă (după G. Giuglea, **DR**, II, 335) acest citat: „ies oile numa câte una **pe strungă** [subl. n., I.P.-S] şi păcurarii stau la ieşire pă butuci cu găleata între picioare şi le mulg; ciorângu le **dă în strungă**", nu a înţeles că sensul primar al termenului **strungă** este altul decât „locul strâmt (deschizătura) prin care câte una oile trec la muls". „Iniţial şi la propriu - spune acest învăţat - **strungă** însemnând 'uşa, locul îngust, strâmtoarea' pe unde trec oile, mânate câte una, pentru a fi mulse toate, fără a scăpa vreuna decât prin acest pasaj obligatoriu, - de la 'uşă, trecătoare' uşor s-a extins numele asupra împrejmuirii în care se bagă turma înainte de a fi trecută 'prin strungă' (p. 200). Pe pagina 335 din „Dacoromania", II, de unde I. I. Russu a luat informaţia reprodusă de noi mai sus, este încă o precizare importantă: „sânt două staule, dintr-unul (oile) **ies pe strungă** şi se duc în celălalt şi stau [...] până mâncă păcurarii"; expresia **a ieşi pe strungă** este pusă în evidenţă şi prin subliniere, dar cercetătorul nu spune că **între cele două staule este strunga,** locul unde sânt mulse oile, loc acoperit şi podit anume spre a-i feri pe ciobani de soare, de ploi sau de vânturi.

Se cere să insistăm asupra faptului că sensul pus de noi în evidenţă reiese nu numai din descrierile etnografice, ci şi din poezia populară: **Pă mine ca să mă-ngroape D'in strunguţa oilor. Su'fundu găleţîlor** (Papahagi, **Graiul**, 74); **Să mă-ngroape mintenaş În strunguţa oilor, În locu găleţilor** (**F.Tr.**, I, 326); **Mânile mă dor Din strungă sezîn' Oi multe mulgîn'** (**F. Tr.**, II, 471; aici: **din** = **d'in** = **în**, cu **d** protetic);... **să mă-n-groape La uşa strungii** (Neagu, 107). **Strunga** este, deci, „locul unde sânt mulse oile, locul unde se execută efectiv mulsul oilor"; ea are **uşi**, adică spaţiile prin care oile trec pe rând la muls". Poezia populară face chiar distincţie între **strunga propriu-zisă** şi **ocol** („locul unde stau oile înainta de a fi mulse"): **Strunga şi ocolu-i gata. Adă, Ileană, găleata. Să mulgem oiţele, Că ne prind ploiţele** (Cârstean, 706; într-o variantă se spune: **Strunguţa şi-oboru-i gata, Hai, mândruţo, cu găleata, Hai să mulgem oile...** Manolache, **Ciobănaş**, 86). Ba, chiar se spune că... **ne prind ploiţele**, ceea ce nu este prea plăcut pentru ciobani. Sensul „locul unde se mulg oile" (evident, „locul acoperit şi podit...") reiese şi din

Scanned with OKEN Scanner

următoarele versuri: **Ciobănaş cu chica lungă. Adă-ţi oile la strungă Şi-o fetită să le mulgă. Şi-o fetiţă bălăioară Să le dea din strungă-afară** (Manolache, **Ciobănaş**, 77); se vede că, după ce sânt mulse, **oile sânt date din strungă afară**, deci sânt scoase din locul destinat numai mulsului.

Se ştie că locul unde se face **strunga** este foarte însemnat în viaţa stânii: **Şi pleca Costea călare Să-m găsească strungă mare. De cîn' Costea călăreşte Loc de strungă nu găseşte.** G. Giuglea observa: „Putem spune [...] că [strunga] este mijlocul cel mai important născocit de păstori pentru a strânge şi exploata laptele"; „Strunga este absolut necesară în practică pentru mulgerea cu înlesnire a unei turme ce trece de 200 de capete" (în **DR**, II, 328), dar el se referea numai la sensurile cunoscute şi de dicţionare, anume la „ocolul unde stau oile înainte de a fi mulse" şi la „uşile strungii", sensuri care nu se pot explica decât prin sensul asupra căruia stăruim noi aici.

Toată gospodăria de vară a stânii are în sarcină colectarea integrală şi prelucrarea laptelui, de aceea se cuvine să subliniem că **locul unde stau ciobanii la muls are cea mai mare importanţă**. Acest loc trebuie să fie acoperit (sau **coperit**), ca mulgătorii să nu fie stingheriţi de vânturi, de ploi sau de soare. Dar trebuie să fie şi podit, spre a se păstra mereu curat, iar podeaua trebuie să fie uşor înclinată spre spătări, ca oile să nu poată fugi cu uşurinţă din mâinile ciobanilor care le mulg. Tot pentru a nu fugi oile, **podeaua** aceasta, sau **podul**, se udă înainte de fiecare mulsoare.

Dispunem de o seamă de informaţii cu privire la aceste lucruri: "La stânga şi în faţa stânei se înalţă **comarnicu**, făcut ca şi stâna din furci, lunguri şi curmezişuri, cu deosebire că laturile (afară de cea dinspre nord) sânt descoperite. Acoperişul comarnicului poate să fie făcut cu o scurgere [...] ori cu două scurgeri [...]. În fundul comarnicului se află spătarul [...], iar sub spătar se află mulgătorile [...]. La 30 cm. în faţa mulgătorilor se ridică în pantă **podeaua**, pentru ca oaia să n-aibă putere să se smulgă la muls. Ca să paralizeze orice forţare de scăpare a oilor, podeaua se udă înaintea mulsului, făcându-se astfel alunecoasă. Comarnicul serveşte pentru adăpostirea de vânt, ploaie şi soare a ciobanilor în timpul mulsului" (Stoian, 48). „**Stâna** este alcătuită din **strungă**, unde stau oile înainte de a fi mulse. De aici ele trec, una câte una, prin **ştergătoare**, în **geandîr**, unde sânt mulse pe o podea înclinată şi umedă (pentru ca oile să nu aibă putere să se smulgă în timpul mulsului)" (**Focuri**, p. 15); „Podea - pardoseala de scânduri a comarnicului. Duşumeaua înclinată unde se mulg oile" (**ibidem**, p. 119); „Lângă strungă, lipit de ea, se construieşte **comarnicul**, un acoperiş care să ferească pe mulgari de ploaie sau de soarele prea arzător"; **Podeala** este „pardoseala de la **comarnic**" (**Valea Bistriţei-Broşteni**, p. 17, 46); „**Coliba strungii** se numeşte **comarnic**. **Comarnicu** serveşte pentru ploi şî pentru a face umbră mulgătorilor în zîlili călduroasă di vară. Jos comarnicu-i podit cu scânduri pentru a să curaţi mai uşor" (**Buhalniţa**, p. 40-41). În Humuleşti, **comarnic** se numeşte „acoperişul de la strungă" (**Humuleşti**, p. 57); „Stâna are în partea dinainte un acoperiş prelungit numit **comarnic**, iar sub adăpostul comarnicului, numit **giandâr**, stă mulgătorul. **Giandârul** este înclinat spre strungă şi de obicei este duşumit. Duşumeaua giandârului poartă numele de **pod**.

Scanned with OKEN Scanner

Oile trec la muls prin uşa strungii" (**Drăguşeni**, p. 7). Acelaşi informator precizează: „**Giandâr** = locul dinaintea strungii unde stau ciobanii când mulg oile (este acoperit de comarnic)" (p. 82), iar **pod** este „locul înclinat şi podit (duşumit) unde stau oile la muls" (p. 94); „**Giandârul**, partea prelungită a acoperişului, are rolul de a feri pe mulgători de ploaie şi soare"; „Duşumeaua giandârului se numeşte **podeală**", iar aceasta este „Duşumeaua pe care stau oile la muls" (**Horleşti**, p. 8,55); „**Comarnicul** serveşte pentru adăpostirea de vânt, ploaie şi soare a ciobanilor în timpul mulsului. Acoperişul comarnicului poate să fie făcut cu o scurgere sau două. În fundul comarnicului se află **spătaru**, iar sub spătar sa află strunga sau **cotaru**, partea de dinainte a acesteia, loc pe unde ies oile la muls". „În faţa uşilor se ridică imediat, în pantă uşoară, **podu**, făcut din scândură, pentru ca oaia să n-aibă putere să se smulgă de la muls. În acelaşi scop este udat, spre a favoriza alunecarea. În dosul comarnicului se află **strunga**, unde sânt introduse oile spre a fi mânate la uşă" (**Valea Prutului**, p. 16). „Locul îngrădit în care stau oile înainte de a fi mulse formează **strunga**. De aici ele trec una câte una în comarnic unde sânt mulse pe o podea înclinată şi udată" (**Valea Trotuşului**, p. 9); „Comarnicul este locul unde se mulg oile. E situat cât mai aproape de stână, uneori e chiar lipit de stână. E un fel de şopron, cu pardoseala de scândură şi acoperişul de şindrilă. Spatele comarnicului e format din speteze de lemn, având două-patru uşi. **Strunga** este porţiunea de teren din dosul comarnicului [...], înconjurată de gard. În strungă se strâng oile [...] şi de aici intră pe uşile comarnicului în comarnic, pentru a fi mulse" (**Dâmbu**, p. 8).

Informaţiile de până aici ne spun că, şi într-un trecut îndepărtat, locul unde se mulg oile trebuie să fi fost alcătuit, cum se poate vedea şi astăzi în unele părţi, numai dintr-un **acoperiş** (**coperiş**), numit şi **comarnic**, care să-i apere pe ciobani de soare, de ploi sau de vânturi, şi dintr-un **pod** (**podea**), pe care să stea oile în timp ce sânt mulse.

Reţinem o consemnare făcută de Mara N. Popp: „Opus uşei stânii se află **oborul** îngrădit din scânduri sau stuf, iar lângă stână în prelungire este **strunga** unde se mulg oile. **Strunga** se cheamă locul unde se mulg oile şi este compusă din mai multe părţi, lucru foarte curios, care în acest element indispensabil stânelor, cuprinde descompusă toţi termenii folosiţi pentru aceasta, la stânele din lungul Carpaţilor. Astfel **comarnic** este acoperişul, cum se numeşte în Carpaţii Meridionali. Partea orizontală din scânduri este **spătar** sau **spăter** cum se numeşte la stânele din Carpaţii Orientali, iar **strungi** sunt deschiderile prin care intră oile ca să fie mulse. Toate acestea formează strunga" (**Păstoritul în câmpie**, în **LIGC**, VIII, 1942, p. 307-308).

Chiar termenii **coada strungii**, **gâtul strungii** şi **uşile strungii** ne duc la concluzia că **strungă** nu a însemnat într-un trecut mai îndepărtat nici „ţarcul sau ocolul unde stau oile înainte de a fi mulse" şi nici „spaţiile prin care trec oile una câte una la muls", ci „**locul acoperit şi podit unde stau ciobanii când mulg oile**", aşa cum reiese din expresiile şi exemplele aduse în discuţie.

Acest sens reiese şi din descrierea consemnată de T. Morariu: „După ce a isprăgit cu luatu-n samă, le-am strâns tăce la grămadă şî le-am luat şî le-am băgat după **strunga mare** [=ocolul strungii] şî înaintea **strungii** să face o **strungă mai**

Scanned with OKEN Scanner

mică numită **mulgătoare de doi oameni**, cu numele de **vârşoc**" (**Material**, p. 5).Se vede că **vîrşoc** este un sinonim pentru **strunga mică**, adică pentru locul acoperit şi podit unde ciobanii mulg oile.

Sensul „loc de muls" este cunoscut şi la românii din sudul Dunării şi în alte limbi (de ex. în maghiară).

Atlasul lingvistic român, serie nouă, vol. II, în harta 401, intitulată **Strungă**, şi-a propus să prezinte termenii pentru noţiunea „**strungă**" în limba română. Dar s-a recurs la o singură întrebare indirectă (**Cum îi ziceţi deschizăturii strâmte prin care trec oile la muls**?), în loc să se formuleze două sau trei întrebări, sau să se pună întrebarea: **Ce numiţi strungă**? Nici în **NALR** nu vom avea o rezolvare mai bună pentru că întrebarea 918 din chestionar este formulată astfel: **Pe unde ies oile din îngrăditură, una câte una, ca să le mulgă**? Este sigur că se va răspunde: **pe strungă, pe uşa strungii, pe uşa de la spătări**... Semnificativ, în acest sens, este materialul oferit de **NALR. Oltenia**, III, harta 415, intitulată **(prin) STRUNGĂ**, şi care cuprinde răspunsuri la întrebarea de mai sus; constatăm că de mai multe ori se răspunde: **pe uşa oborului, pe uşa de la obor, pe uşă**; în pct. 947 se răspunde: **pe uşă, pe strungă**, iar în pct. 960, note, se înregistrează: **le mână la (strungă)**. După cum se vede, întrebarea dirijează răspunsul spre un singur sens al cuvântului, cel de „uşa strungii". Dar chestionarul **NALR** cuprinde şi o altă întrebare (2325): **Cum numiţi partea de deasupra strungii, care îi fereşte pe mulgători de soare, de ploaie**? Reiese din întrebare că strunga cuprinde şi „locul acoperit unde stau ciobanii când mulg oile", sens neînregistrat în dicţionare. Locul acesta, deci **comarnicul**, este prevăzut cu un pod uşor înclinat spre uşile strungii. În legătură cu acest **pod** nu se formulează, însă, nici o întrebare în chestionarul **NALR**. Mara N. Popp, într-o lucrare publicată cu multe decenii în urmă, vorbind despre **saivane**, scria că acestea sânt acoperite şi că se construiesc în curtea locuitorilor, „cu destinaţia precisă de adăpost pentru oi în timp de iarnă. Şi acest saivan are un gard care încercuie partea pe unde intră oile formând o curte ca un semicerc, cu o singură uşă. Curtea se numeşte **strungă**, iar **uşa** este locul unde se mulg oile trecând numai câte una" (Mara N. Popp, **Păstoritul în câmpie**, în **LIGC**, 1942, 306). Din această relatare se vede că **strungă** are şi sensul „curte acoperită unde stau oile pe timp de iarnă; la uşa acestui loc acoperit sânt mulse oile cu lapte".

Prin extindere, de la **strunga mulgătorilor** (Muşlea, 176; Fochi, **Miorița**, 559), **stunga mânzărilor** (Fochi, **Miorița**, 884), sau **strungă de oi cu lapte** (idem, **ibidem**, 559), s-a putut ajunge la **strunga sterpelor** (**ALR SN**, II, h. 402, pct. 157), **strunga mioarelor** (Diaconu, **Vrancea**, I, 342), **strunga cârlănaşilor** şi **strunga mieilor** (idem, **ibidem**, 355).

În strânsă legătură cu păstoritul, termenul **strungă** a dezvoltat şl sensul „impozit, dare, taxă", pe care dicţionarele nu-l înregistrează (vezi Candrea, Scriban, **DM**, **DEX**) şi pentru care trimitem la N. Drăganu, **Românii**, 33, 34, 60, 366-367, sau sensul „impozit plătit de românii din Ungaria" (vezi Meteş, **Emigrări**, 52); I. Budai-Deleanu foloseşte termenul cu acest sens în **Ţiganiada**: **Strunga-i plata birului domnesc Ş-altor dări, după cum să numesc** (**Opere**, I, 290).

Strungă are şi sensul „lătunoi" (**ALR SN**, II, h. 488, pct. 192), preluat în

Scanned with OKEN Scanner

DLR, adică „gaură, răritură care se produce în pânză în timpul țesutului, prin ruperea unor fire de urzeală" (**DM**, 449). Sensul este metaforic și trebuie pus în legătură cu sensul „locul strâmt prin care trec oile la muls" (în Șomcuta Mare s-a înregistrat sensul general „loc strâmt, spărtură, gaură"; vezi **Lexic reg.**, I, 22). Tot în legătură cu acest sens se pune și sensul „strâmtoare în munți": „o șa mai largă poate fi numită strungă, cum e cazul cu **Șaua - Strunga**, numită de geografi și turiști **Pasul – Strunga** (Petrovici, **Studii**..., 272). T. Teaha, în **Graiul**, 268, înregistrează cuvântul **strungă** cu sensul „gaură în măsea". Este limpede că acest sens s-a născut, metaforic, tot din cel de „loc strâmt", prin trecerea termenului în altă sferă lexicală.

Sensul „loc prin care se intră sau se iese", ori „spațiu dintre stâlpii porții" este cunoscut și din literatură: **Dar învățătorul se arată numaidecât cu nuiaua, îi strânse ca un baci și-i rândui câte doi, pornindu-i spe poartă, o deschise și le dete drumul prin strunga ei** (Voiculescu, **Povestiri**. II, 42); **El i-a numărat cum intrau unul după altul în stână, prin strunga împrejmuirii** (idem, **ibidem**, 44)

Ne este greu să stabilim cu exactitate funcția cuvântului **strung** din versurile: **Mă dusei în deal la strung Să văz plugurile umblu?** (Gh. I. Neagu, 234; culegătorul nu înregistrează în glosar cuvântul, cu eventuale precizări). Credem că este vorba de un nume topic, **Strung**, care amintește de folosirea locului respectiv de către păstori; reiese că acum locul este folosit pentru agricultură.

O formă mai veche a termenului **strungă** păstrată și astăzi în folclor, dar gata să dispară și de aici, este **strugă**: **Dar la struga oilor Esti-ș negru ciobănaș** (Tocilescu, I, 1463) sau diminutivul **struguță**: **Să mă care carele Unde stau mioarele. Îngrădită la struguță Să le fiu la baci drăguță** (Oancea, 133). În secolul trecut se mai înregistra **struga cu oi** (Baronzi, **Limba**, 125). Acum fonetismul se pare că s-a retras definitiv în antroponimie **Strug** (Iordan, **Dicționar**, 429) sau ca derivat cu suf. **–ar**: **Strugaru**, **Strugari** (Iordan, **loc. cit.**).

Din cele prezentate se vede cu claritate că sensul cel mai vechi al termenului **strungă** este cel de „acoperiș al locului unde ciobanii mulg oile", dar cum acel loc este și podit, termenul a dobândit și sensul „podul pe care stau oile când sânt mulse". Cu timpul, sensul „acoperiș..." a trecut asupra întregului spațiu, denumind „locul acoperit și podit unde stau ciobanii când mulg oile". Dar procesul de extindere semantică a continuat cuprinzând și spătările și ușile strungii și ocolul în care stau oile înainte de a fi mulse. Ceea ce este interesant și obligatoriu de scos în evidență este procesul de primenire a înțelesurilor prin revărsarea sensului unui cuvânt important asupra altor cuvinte dintr-un bloc lexical semantic. În cazul nostru, sensul cuvântului **strungă** „loc strâmt, acoperit și podit, în care stau ciobanii când mulg oile", a trecut asupra **ușilor strungii** și asupra **ocolului**, denumind, de fapt, toată instalația folosită de păstori pentru a mulge întreaga cantitate de lapte de la oi.

x

Am arătat mai sus că un sens păstoresc al lui **strungăreață** este „cupa în care se mulg oile", „cupa din găleată, când mulge", „cană ce se pune în găleata de

Scanned with OKEN Scanner

muls oile", „o stacană de lemn care se pune în găleata în care se mulg oile; e legată cu o sfoară la gura găleţei ca să nu se verse laptele când îl mulge" şi am citat versurile: **O strungăreaţă umplea**, [...], **La gură că mi-o punea, Jumătate că o bea**. Cu acest sens, derivatul are o circulaţie destul de largă, după cum am arătat. **Cupa** sau **strungăreaţă** are rolul de a acoperi găleata, să nu ajungă în cantitatea mare de lapte diferite murdării (balegă, strohuri, fire de lână...),care se pot îndepărta mult mai uşor din strungăreaţă, din cupă. Rolul de acoperemânt al strungăreţei este evident. Aici precizăm că în **Românii**, 61-62, N. Drăganu greşeşte când spune ca **strungăreaţă** este doar „găleată pentru muls", ceea ce se spune şi în **DLR**.

Gr. Brâncuş nu a luat în seamă informaţia lui Eq. Çabej cum că alb. **shtrungë** a însemnat „aşternut, pat", că **me shtrue** înseamnă „a aşterne, a întinde", desigur şi „a aşterne patul" = „a acoperi patul" = „a întinde acoperemântul (pe pat)".Sensul „aşternut" al alb. **shtrungë** este, de fapt, acelaşi cu „ceea ce acopere (patul)", „acoperemânt". Verbul **shtroj** înseamnă în albaneză „a face patul", cu sens specializat, deci restrâns, de la unul mai cuprinzător „a acoperi, a aşterne, a întinde un acoperemânt pe ceva (inclusiv pe pat)".

I. I. Russu, în **Etnogeneza**, p. 393, a consemnat informaţia că la aromâni **strungă** înseamnă şi „poliţă îngustă", sens care ar trebui detaliat.

Ajungem la concluzia că, pe de o parte, **strungă** şi-a lărgit sensul, denumind „toată construcţia făcută anume pentru colectarea laptelui (cu ocol, cu spătari, cu comarnic sau coliba strungii)", iar pe de alta şi 1-a restrâns, denumind „spaţiul prin care intră oaia la muls". Se înţelege că sensul „loc îngust, strâmtoare, defileu" este ulterior celui de „acoperemânt, ceea ce acopere".

Dacă la români (în general) şi la albanezi sensul vechi al lui **strungă** a fost „acoperemânt, ceea ce acopere", cu o mare diversificare semantică în română, înseamnă că în amândouă limbile termenul este moştenit din fondul autohton.

*

Verbul **a astrucá** are sensul „a acoperi", iar unele derivate (**astrucuş, astrucământ, astrucat**) au sensul „(a)coperământ, (a)coperiş" deci şi „ceea ce se foloseşte pentru acoperit ceva". Fără îndoială că şi **acoperământul** de la strungă (acum numit şi **comarnic**, dar, pe alocuri, şi **acoperemânt**: „Acoperişul locului unde se mulg oile; acoperişul geandîrului", **Focuri**, 92), şi **podul**, care are rostul să evite producerea noroiului în locul unde se mulg oile, s-au numit, încă înainte de despărţirea în dialecte, ***struc**, ***strucă**, ***strug**, ***strung**, ***strungă**. Folosirea cuvântului **pod** în plan mai larg, cu scopul de a diferenţia mai bine unele sensuri cumulate de **strung** (**strungă**), mai cu seamă că ar fi pătruns în limba noastă şi cuvântul slav **strug**, **strung** (dacă se va dovedi că este, într-adevăr, slav) a dus la şubrezirea poziţiei vechiului cuvânt **strung** (**strungă**) care se specializează pentru terminologia păstorească şi pentru construcţii (**a construi** în latină este **construere**, din **struere**). A existat o sinonimie **strug** (**strung**) – **pod** „acoperiş". Şubrezirea despre care vorbim s-a produs cu atât mai mult cu cât sensul lui **strung**, **strungă**, **strug**, **strugă** din terminologia păstorească a trecut de la „acoperiş" şi „pod", la

Scanned with OKEN Scanner

„ocolul unde stau oile (şi vacile) înainte de a fi mulse“ şi la „spaţiu prin care trec oile la muls“. Dar ideea de **pod** este păstrată în expresiile **a da oile la strung(ă)** şi **strungarul (strunga) apei**. În expresia **strungul (strunga) apei**, **strung** a însemnat „podul“ sau „acoperişul apei“, dar, cum locul unde se face un pod este de obicei în partea mai îngustă a albiei, cuvântul a căpătat sensul „locul îngust pe unde trece apa“, evoluţia acestui sens fiind paralelă cu evoluţia sensului „loc acoperit“ –„loc strâmt“. Expresia este şi astăzi bine cunoscută: **strung (strungul) apei** este „curentul apei, locul unde albia este mai strâmtă şi apa curge mai repede”. (G. Pascu, în „Revista critică“, 1935, nr. 7, p. 25); **strungă**, şi sintagma **strunga apei** înseamnă „firul apei“ (**Glosar reg.**, 65), **„strungă**, calea, curentul pe care trebuie să apuce“ pluta pe Bistriţa, mai ales la Toance (Ionescu, **Dicţ. Suceava**, 240).

Foarte important pentru discuţia noastră este să semnalăm conservarea cuvântului **strug** cu sensul „cursul unei ape, albie“: **Îşi mută apa strugul. Pe unde-i cursul ei se cheamă strugul ei** (**Glosar reg.**, 65, din Drăguşeni-Fălticeni). Am spus că o punte sau un pod se fac acolo unde albia este mai îngustă. De asemenea, se ştie că, acolo unde albia este mai îngustă, viteza apei este mai mare, aşa că sensul „cursul apei; locul unde albia este mai strânsă şi apa curge mai repede“ se explică perfect. Numai că, după un timp, dispărând podul sau puntea din locul respectiv, sensul „pod, punte“ al expresiei a dispărut, dar s-a păstrat expresia cu sensul „loc strâmt pe cursul unei ape“ şi, prin generalizare, expresia a început a însemna doar „cursul apei“. De la sensul metaforic „strâmt, îngust“, s-a dezvoltat şi sensul mai general „trecătoare, loc de trecere“. Sensul sintagmei **strungul (strugul) apei** este identic cu al cuvântului **strungă** „trecătoare, loc de trecere“. Am remarca faptul că sensul acesta s-a consolidat prin existenţa sensului păstoresc mai nou „loc strâmt pe unde trec oile una câte una la muls“. Verbul **a strânge**, care a fost invocat de unii cercetători, a avut şi el o contribuţie, poate chiar însemnată, în impunerea sensului de „loc strâmt“, dar aceasta se putea întâmpla numai după ce **a (a)struca** cu toate valorile sale vechi, a început să decadă într-un fel de dezagregare semantică.

Presupunem că, alături de fem. **strungă**, neutrul **strung** (**strug**), în exemple ca: **hăl care dă pă strung** (**ALR SN**, II, h. 397, pct. 105); **Şi pă mine mă-ngropaţi în strunguţu uăilor** (Fochi, **Miorița**, p. 1002), nu mai poate surprinde.

Trebuie să mai facem constatarea că termenul **strungă** este de multe ori determinat de un atribut: **de oi, de oi cu lapte** (**Şi pă mine m-ăţ îngropa În strungă de oi cu lapte**, Muşlea, 176), de unde se vede că în limba veche cuvântul sau formele sale mai vechi (**strucă**, **strugă**, **strug**. **strung**) au avut un sens mai cuprinzător, care, cu timpul, s-a specializat în terminologia păstorească.

Concluzia care se impune de la sine este aceea că **strungă** este cuvânt autohton, moştenit în limba română, şi că păstrează şi astăzi variante în limba noastră: **strugă**, **strug**. **strung**.

Această concluzie este întărită de cercetările noastre în legătură cu originea cuvintelor **străgheată, stroh, astrucá** şi **strugure**. Dintre acestea numai **străgheată** este termen păstoresc*.

---

* Despre **stroh, astruca, strugure** vom vorbi într-o carte de etimologii româneşti.

Scanned with OKEN Scanner

Un sinonim al lui **strungă** la aromâni este **arugă**, din lat. **ruga** „ride; écrou; chemin", comparat în **DDA**, 214, cu alb. **rrúgë** „strada" cu gr. **ροῦγα** „rue". Există, tot la aromâni, şi **arăstoacă** „strungă", comparat în DDA, 190, cu dr. **răstoacă**, împrumut slav. Se foloseşte şi **străgă**, pe care Elena Scărlătoiu îl consideră un fel de „împrumut invers", rom. **strungă** fiind împrumutat în bulgară, iar de la bulgari l-ar fi reluat aromânii cu fonetismul **străgă** (în Studii de dialectologie, 286). Totuşi, bg. **străgă**, scr. **struga** şi mac. **straga** sânt împrumuturi din romană. Pentru ar. **arugă**, Giuglea, **Cuvinte**, 54, prezintă sensul „uşă, spaţiul de trecere a oilor la muls", dintr-un vechi românesc ***rugă**, moştenit din latină. Un sinonim al lui **strungă** la meglenoromâni este **băčoańe**, derivat al lui **baci**.

Gh. Iordaehe, în **Ocupaţii**, II, 66, prezintă mai multe sinonime pentru **strungă** în dacoromână. Astfel sânt: **cerdac / ceardac, cobar, comarnic, cotar, fruntar, geandâr / jandâr, pătulă, şatră, şofru, şopron, şoapră, umbrar**. Se înţelege că toate au câte o arie de răspândire limitată, fiind de fapt al doilea termen pentru noţiunea „strungă". Mai amintim sinonimele **mulgăreaţă** „mulgătoare"; „strungă (la stână)" şi **mulgărie** „adăpost, încăpere etc, la stână, în care se mulg oile" (după **DLR**).

Scanned with OKEN Scanner

TERMENI PENTRU NOȚIUNEA „TURMĂ DE OI“

ALR SN, II, înregistrează în harta 390, intitulată **Botei**, pentru noțiunea "turmă de oi", următorii termenii: **aramúc, botéi, ciopór, cârd, folt, târlă, túrmă, țăclău** și **clățău, vâjdóc** și **zmâc**. Harta a fost realizată pe baza întrebării: **Cum îi ziceți unei grămezi de oi care este mai mică decât o turmă?** La aceşti termeni se adaugă: **aripă**, mr. **biluc**, ar. **cupie, lăptărie, pâlc**.

În funcție de vechimea lor în limbă, termenii înregistrați formează straturi. Se poate constata, astfel, prezența unui strat vechi, cu elemente moştenite din latină, reprezentat prin termenul **turmă**, un strat probabil vechi slav reprezentat prin termenul **cârd**, un strat de împrumuturi maghiare, reprezentat prin **ciopor** şi, aparent, **folt**, şi un strat de creații românești reprezentat prin termenii **botei, țăclău** cu varianta **clățău, zmâc**, la care se adaugă derivate de la termenii citați mai sus, şi, în sfârşit; termenii **aramuc** şi **vâjdoc** a căror origine rămâne neclară.

În **DLR, turmă** (<lat. **turma**) are mai multe sensuri, dar numai primul este păstoresc: „grup de oi sau de alte animale (domestice sau sălbatice) care trăiesc împreună“, sinonim cu **botei, ciopor, ciurdă, herghelie, pâlc, târlă**. Sânt prezentate multe contexte ilustrative din scrieri vechi şi până aproape de zilele noastre, în care **turmă** (**turme**) este de obicei determinat de atribute: **de oi, de vite, de căprioare, de mistreți** etc., frecvență mai mare având cuvântul **turme de oi** sau numai **turmă/turme.** Printr-o largă extensiune semantică, se spune **turma visurilor, turmele de stânci, turme de nori,** chiar **turme de cuvinte** sau **turme de suflete**. Al doilea sens figurat, adesea depreciativ, este cel de „mulțime, grup (mare) de oameni (supuşi, docili); ceată (în dezordine)“. Cel de-al treilea sens este tot figurat, folosit în limbajul bisericesc, anume „mulțimea credincioşilor“. Al patrulea este folosit în scrieri ale unor reprezentanți ai Şcolii Ardelene şi se referă la unitatea militară de cavalerie. Este, de fapt, neologismul latin **turma** „escadron de cavalerie (a zecea parte dintr-o „ala“ = 30 de călăreți); „(fig.) mulțime“ (Guțu,1973). În sfârşit, prin sensul 5 se defineşte o constelație.

Din latină, cuvântul a fost moştenit în italiană (**torma**), pătrunzând şi în retoromană (**torme**), în albaneză (**turmë**).

Termenul **turmă** apare într-un număr mic de puncte cartografice datorită faptului că, fiind considerat general în limbă, nu a fost solicitat de anchetator. Pentru acest termen, harta nu este concludentă, dar întrebarea pusă informatorilor presupune cunoaşterea lui pe întreg teritoriul anchetat. În general, turma cuprinde un număr de oi de la trei sute în sus, putând să depăşească o mie. **Atlasul lingvistic român** citat înregistrează, de pildă, în note, aceste răspunsuri: „Într-o **turmă** sunt 300 de oi“ (pct. 284); "O **turmă** are 400-500 de oi" (pct. 102), dar şi "O **turmă** are peste 100 de oi" (pct. 29), sau răspunsuri în care numărul de oi nu este precizat: „O grămadă mai mare se numeşte **turmă**“ (pct. 235); „Nu sunt grămezi de oi mai mici decât o **turmă**“; „O **turmă** este mai máre“ (pct. 784; 836). D. Dan (p. 6) spune că turma are 500 - 1.000 de oi. În **ALRR. Basarabia, Nordul Bucovinei, Transnistria**, II, h.201, 202, constatăm că în Maramureşul de Nord (Regiunea

Scanned with OKEN Scanner

Transcarpatică, Bucovina ocupată, Basarabia şi Transnistria) **turmă** este termen general şi se referă la un grup de peste două sute de oi, termenul fiind folosit şi în regiunile Nikolaev, Kirovograd, Dnepropetrovsk, Zaporojie, Donețk, Lugansk, Krâmsk, Ținutul Krasnodar şi Abhazia. Adeseori în loc de **turmă** se foloseşte **stână.** Din Bucovina am înregistrat şi noi termenul, uneori sinonim cu **cârd, turma** având până la 7-800 oi. La Dolheştii Mari şi Bogdăneşti–Suceava **turma** poate avea 50-200 de oi, la Drăguşeni peste 300, la Buhalnița 5-600, în Mănăstioara turma poate fi şi sub 100 de oi; aici ceilalți termeni nu se folosesc, în afară de **cârd** pentru miei sau păsări; se face de obicei deosebire dintre **turmă** şi **stână** după felul de organizare: **turma** denumeşte o întovărăşire în care fiecare proprietar mulge oile acasă (o zi, două, trei, în funcție de numărul oilor date în turmă) şi singur îşi prepară produsele, pe când **stâna**, cu sensul „turmă", presupune o întovărăşire în care oile sânt mulse în afara satului, iar proprietarii primesc produse conform învoielii cu baciul. Sensul acesta al termenului **turmă** este apropiat de cel din Vâlcele-Turda, înregistrat de R. Todoran: „întovărăşire de oi, proprietatea mai multor gazde, făcută peste vară în care fiecare gazdă primeşte lapte, pe rând, în proporție cu cantitatea mulsă la împreunare" (**MCD**, I, 100). T. Morariu, în **Viața**, 135, spune că **stâna** se formează după ce se formează **boteiele de primăvară** sau **hâjdeiele**. În **ALRR Mar.**, IV, h.912, se spune că „mai multe boteie formează o stână" şi că **stâna** are „între 200 şi 400 – 500 de oi". Aici, ca şi în alte părți, se spune şi **turmă de porci**. În aceiaşi lucrare, h. 913, intitulată **Turmă**, termenul este sinonim cu **lăptărie** („între 100–200 de oi"). Pentru **turmă de porci** se folosesc sinonimele **ciurhe** (Arad), **cârd** (Banat), **ciurdă** (Banat, Transilvania) (Iordache, **Ocupații**, II, 57) Precizăm aici că **stână** cu sensul „turmă" apare şi în alte locuri: **Unde-i giocu de moşnegi Parcă-i stână de berbeci (F.Tr.,** 396, din Maramureş). Aceste versuri, cu **turmă** în loc de **stână**, sânt culese şi de Niculescu-Varone, 143; Oprişan, 372; Nijloveanu, 804; **O sută de oi bătrâne Le despărțea, vezi, în stâne** (Sandu-Timoc, 270). **Turmă** poate însemna şi „stavă de cai" (S. Pop, în **DR**, V, 238), aşa cum în dialectul istroromân **brigadă**, din terminologia militară italiană, a trecut în domeniul păstoresc, **brigâda de oi** însemnând „turmă" (Popovici, 94). Menționăm că în latină termenul **turma** era folosit în terminologia militară şi avea sensul "escadron de cavalerie (a zecea parte dintr-o **ala** „aripă"), dar însemna şi „mulțime", sens care ni s-a transmis, adaptat la viața păstorească.

Termenul este bine reprezentat în textele din secolul al XVI-lea: apare de 4 ori în **Codicele Voronețian**, de 5 ori în **Evangheliarul slavo-român**, de 13 ori în **Tetraevanghelul** lui Coresi, o dată în **Liturghierul** lui Coresi, de 3 ori în **Psaltirea** de la 1577, de 32 de ori în **Cazania a doua** a lui Coresi, de 5 ori în **Palia de la Orăştie**, de 3 ori în **Psaltirea Scheiană** (vezi Florica Dimitrescu, **op. cit.** 234). Este prezent şi în cărțile vechi de legii: **De va ucide neştine dulău păstoresc, ce să dzice de turnă de oi... (Carte înv.**, 1646, 61); **Cela ce va omorî dulău de turmă, cu otravă... (ibidem**, 62) **...să zice dulău de turmă de oi... (Îndr. legii**, 1652, 288). Se face distincție precisă între **turmă (de oi)** şi **cireadă (de vite)**; **...de va goni turma sau cireada cuiva... (ibidem**, 290). În **Lexiconul** lui Mardarie Cozianul, **Arhimandrit** este tradus prin **începătoriu turmei lui Hs., sau mai mare spre**

Scanned with OKEN Scanner

multe mănăstiri (p. 104, rândul 114), iar termenii slavi **паства** şi **пастьва** sânt traduşi prin **turma** şi respectiv **turmă, păşune** (p. 193, r. 2280, 2281). În toponimie, termenul se întâlneşte, după părerea noastră, în **Turmaş** (din **turmă** + suf.**-aş**), nume de sat, lângă Orăştie, menţionat la 1496, 1521 **Thormas**, 1486 **Tormas**, 1750 **Turmas**, 1854 **Tormás**, **Tormaş** (Suciu, II, 208); de asemenea, se întâlneşte în numele unor localităţi dispărute: **Thormahaza**, menţionată la 1481 (**villa wolachalis Thormahaza, Tormahaza**, pe lângă Sâg şi Sârbi, în zona Şimleu-Crişana); **Thormateleke** menţionată la 1429, la 1458 **Thormafalva** (pe lîngă Horoatul Crasnei, în Zalău) (idem, 412); **Tormafalva**, sat menţionat la 1472 ca **possessio wolachalis Formafalva** (=Tormafalva, „contopit în satul Voievozi", în zona Marghita-Crişana) (idem, 414). Aceste nume topice au la bază un antroponim **Torma, Turma, Turmaş**. Ca derivat cu **-ei, Turmei**, termenul apare în antroponimie, în secolul al XVII-lea (**DOR**, 463). Uneori îl găsim în proverbe: **Câinii ce se înţeleg cu lupii la turma ta, zgorneşte-i din turma ta** (Goleseu, 184), sau în basme populare: **Hei, ce treabă-i aceea a paşte o turmă de iepuri** (Sbiera, 192); **Îţi dau turme de oi, ciurzi de boi, stave de cai...** (Reteganul, 200); **Aflatul creştea ca din apă şi nu se scobora din munţi de la turmă nicicând** (idem, 17). Un vechi cântec păstoresc este **cel al turmei pierdute** (vezi **AAF**, VII, 17; Popescu – Sireteanu, **Un motiv fundamental: ciobanul care şi-a pierdut oile**, în vol. **Limbă şi cult. pop.**,29-82).

Cea mai frecventă prezenţă o are termenul în poezia populară. Dăm câteva exemple: **Trei turme de miei Cu trei ciobănei** (Alecsandri, 17); **De te-or bate ploile, Să-ţi omoare turmele** (Jarník-Bârseanu, 302); **Ia fă-i, doamne, fă-i, Înaintea ei O turmă de oi** (Giuglea-Vâlsan, 179); **Tot îl mână şi-l adună După oi şi după turmă** (Bârlea, II, 425); **De ai turme mari de oi, Ai şi turmă de nevoi** (Densusianu, Vieaţa, 425); **Este-o turmă de oi grele, Dar la turmă cine şade?** (Fochi, **Miorița**, 561); **Pe-un picior de munte-n sus, Grea turmă de oi s-a dus** (idem, **ibidem**, 589); **la turma de oi cornute** (idem, **ibidem**, 610); **Fluierul zice, turma strânge, Fluierul tace, turma-ntoarce** (idem, **ibidem**, 628); **Coboară mergând Turmele de oi** (Sandu-Timoc, 257); **Şî-ńi las turmili di oi Că poate-oi vini-napoi** (P.V. Ştefănucă, 114); **Şi din turma cea de oi Se făcea fete-napoi** (Muntean, 14); **Turme de oi multe** (**REF**, 1967, nr. 3, p. 236, din sudul Jugoslaviei).

Termenul **turmă** apare, cu sensul păstoresc, sau cu sensuri figurate, în poezia şi proza artistică: **Să poate asămăna cu o turmă De oi...** (Budai-Deleanu, I, 289); **Sara pe deal buciumul sună cu jale, Turmele-l urc, stelele scapără-n cale** (Eminescu, 175); **În turme călătoare Trec nourii pe ceri** (idem, 516); (fig.) **Bat secundele ce-n turmă Neîncetat au tot murit** (Arghezi, **1**, 76); **Turmele albe de azur şi foc** (idem, **ibidem**, 157); **Pământ făgăduit de ceruri Cu turme, umbră şi bucate** (idem, **ibidem**, 116); **Spunea ceva despre trei ciobani care coborau cu turmele din munte** (Sadoveanu, **8**, p. 560 - 561); **Femeia a vorbit de turma de trei sute de oi** (idem, **10**, p. 598); (fig.) **... om cumsecade şi mai ales deosebit de turma rurală** (idem, **16**, p. 16); **Turmele**, titlul unui roman al lui Camilar.

De la termenul **turmă** sânt cunoscute unele derivate: **tormănaş** (din **turmă**

Scanned with OKEN Scanner

+ suf **-ănaş**): **Stăpâni, stăpâni, Gândeşti-ti la mini, Că sânt tormănaş Cu trii ńii de oi** (Fochi, **Miorița**, 842); **turmaş, turmaş-birău** (pentru acestea vezi p. următoare); **turmărie** (din **turmă** + suf. **-ărie**): „mai multe cârduri de oi; mai multe stâni apropiate“: (**Bogdăneşti**-Vaslui); **turmiş** „turmă, mulțime“... **să nu-l răpească Satana, să-l dea iarăşi în turmişul lui** (**Îndr. legii**, 90); **turmişte** (din **turmă** + suf. **–işte**): **turmiştea oilor** „turiştea oilor“ (Fochi, **Miorița**, 968); **turmulică**: **Că eu da, voi da Turmulica mea** (idem, **ibidem** 597); **Turmuliță**: **Turmulița ş-o lua, Ş-afară mi-o scotea Şi la munte se ducea** (**AAF**, VII, 33); **Că şi eu voi da turmulița mea** (Fochi, **Miorița**, 597); **turmuşoară**: **Turmuşoara să i-o iee** (idem, **ibidem**, 971, din Suceava). Noi am înregistrat derivatul din Teşna - V.Dornei; este cunoscut şi în **Drăguşeni** (104); în **ALR SN**, II, h. 391, pct.769, se înregistrează varianta **turmăşuară**; **turmuță** (din **turmă** + suf. **–uță**); (**ALR SN**, II, h. 390, pct. 334): **Turmuța nu mi-o luați** (Fochi, **Miorița**, 967); **...trei păcurărei La trei turmuțe de oi** (idem, **ibidem**, 570; vezi şi 594, 616). Cuvântul este păstrat şi în dialectele româneşti din sudul Dunării. Unele dintre aceste derivate nu sânt înregistrate în **DLR**, iar pe **turmac, turmar, turmiță şi turmulice** le prezentăm aici după **DLR**. Astfel la aromâni: **turmă**: **nă lo turmile di oi** (=ne luă turmele de oi); **turma ńeardze după birbec** (=turma merge după berbec) (**DDA**, 1206). Sinonime pentru **turmă** în acest dialect sânt **cupíe, suríe**. Termenul se poate referi şi la alte viețuitoare: **turmă de pui** (Densusianu, **Aspecte**, II, 125; „cârd, stol de păsări“, Candrea, 347). La istroromâni **turmă** este termenul cel mai folosit , dar se întâlneşte şi **kåp**; **brigadă de oi**, amintit mai sus, trebuie să fie o apariție întâmplătoare (Popovici, 160). Th. Capidan nu înregistrează **turmă** în dialectul meglenoromân.

Din limba română, **turmă** a pătruns în limbile vecine. Astfel, în bg. **túrma** „grămadă, turmă“ cu derivatele: **turmak** „bivol de un an“; **turmače**, dim. turmakinja „bivoliță de 1-2 ani“. În sârbă **turma**; **turmar** are sensul „cel care transportă ceva cu chirie“. În slovenă **turma**, în pol, şi ucr. **turma**. În alb. **turmë** vine direct din latină după Th. Capidan (**DR**, III, 214). În limba maghiară rom. **turmă** a creat compusul **turmásbíro**. Tot din limba română termenul a trecut în limba saşilor din Transilvania, **turma** (Grigorovitza, **Dialectul**, 47). (Pentru răspândirea termenului **turmă** în alte limbi, mai vezi Candrea, **Elemente**, 400; Capidan, **DR**, III, 146; Ciorănescu, 811). După Conev, rom. **turmac** ar fi împrumutat din bulgară (Ciorănescu), ceea ce este mai greu de dovedit.

În **DA**, **cârd** denumeşte o „grupă mare de animale (azi mai ales de păsări de casă) care umblă împreună“, sinonim cu **stol**, **ciurdă**, **cireadă**, **turmă**, **ciopor**, **haită**. Termenul se referă şi la oameni „adunați la întâmplare sau mergând în dezordine“. Spunem **cârd de oi, de berbeci, de cârlani, de mieişori, de vaci, de boi, de zimbri, de porci, de păsări, de gâşte, de boboci, de rațe, de cocoare, de vulturi; de iepe, de măgari, de cerbi** etc. Dintre derivate sânt citate doar: **cârduț, cârdurel, a (în)cârdui**. Cuvântul ar fi sârb. **krd** „cârd de animale de casă, mai ales de porci“. La derivatele din **DA**, avem de adăugat şi **cârdei, cârdişor**.Termenul **cârd** denumeşte o turmă mai mică de oi, fiind sinonim cu unele derivate diminutivale ale termenului **turmă** (**turmiță, turmuşoară, turmuliță**) sau chiar cu

Scanned with OKEN Scanner

turmă. Atlasul îl înregistrează în estul Olteniei, sudul Munteniei şi sudul şi nordul Dobrogei, în Moldova, în sudul (pct. 157) şi sud-estul Transilvaniei (pct. 182, în note). În **ALRR. Bas.**, II, h. 201, 202, **cârd** este sinonim al lui **turmă**, al unor derivate ale acestuia, al lui **botei**, **clănţău**, având şi diminutivul **cârdişor**. Răspândirea termenului este, însă, mult mai mare, după cum se vede în poezia populară: **Supt cea poală de dumbravă, Mare cârd de oi să-mi pază** (Bibicescu, 223); **Ca să te omoare, Că ai cârd mai mare** (Fochi, **Miorița**, 703, din Rupea-Braşov); **Cârduri de mioare** (idem, **ibidem**, 755, din Horezu); **Trei cârduri de oi** (idem, **ibidem**, 777, din Strachiojd-Vrancea, 807); **Coboarî, coboarî Trii cîrduri de oi** (idem, **ibidem**, Nereju-Vrancea, 807); **Dar aśia ńioarî [...] Di cârd rămăsârî** (idem, **ibidem**, 866, Păuleşti-Vrancea); **Din cârd s-alegea Tot o oaie ocheşea** (idem, **ibidem**, 902, Tătăruşi-Paşcani); **Că v-oiu da Cârduri de nioreli** (idem, **ibidem**, 978, din Basarabia); **Gini-un cârd de oi Cu trii ciobănei** (Diaconu. **Ţinutul Vrancii**, I, 337); **Trii cârduri di oi** (idem, **ibidem**, 354); **Sî văz cârduri di copili** (idem, **ibidem**,168); **Tot pi rând, pi rând, pi rând. Ca oița după cârd** (Oprişan, 371); **Întâlneam cârd de copile** (Cârstean, 520). Cu sens păstoresc, termenul este folosit de Sadoveanu: **Pricina mea e pentru un cârd de trei sute** (**10**, p. 596); **Acele oi umblă în cârdurile unei tovărăşii...** (**16**, p.115). Pentru acelaşi număr de oi s-a folosit şi termenul **turmă** (vezi mai sus). Pentru a pune mai bine în evidență răspândirea termenului, citâm şi următoarele derivate: **a cârdui** şi derivatul **a încârdui** „a păzi un cârd de boi la păscut" (**Lexic reg.**, **2**, p.49 din Vad-Şercaia, Făgăraş); „(despre oi) a împărți în cârduri o turmă": **Bacii cârduiau turmele** (Camilar, 186); **Turmele se cârduiau prin poiene** (idem, 199). Cu sensul „a se risipi oile", verbul a fost înregistrat în Bogdăneşti-Vaslui; **încârdui** „(despre oi sau oameni) a (se) strânge la un loc": **Şi Dobrişan iar aşa: 'Mi-ncârduia oile'** (Sandu-Timoc, 279); **Toți şasă să-ncârduia Şi să ducea în sat la Inoveni** (Giuglea-Vâlsan, 73). În **DA, (în)cârdui** este explicat prin „a despărți, a rupe în cârduri, a face (o turmă) clățaie-clățaie; a se aduna în cârduri; a (se) forma cete" (după Giuglea-Vâlsan) Derivatul **cârdilă, pl. cârdile** „cârd, droaie", înregistrat în **Lexic reg.**, **2**, 23, este creat din **cârd** + suf **–ilă**. Amintim aici şi interjecția **cârdó**, cu var. **cârdoá**, „strigăt cu care se alungă berbecul" (**Lexic reg.**, **2**, 69, din Roşiorii de Vede). Derivatele **cârdişor, cârduleț** sânt cunoscute din dicționare, fără a se indica aria lor de răspândire. Pentru **cârdişor** dăm un exemplu din Sadoveanu: **Venea Mitrea argatul cu cârdişorul de oi** (**Opere**, **10**, p.521). În **Humuleşti** (57) şi **Buhalnița** (56) **cârdişorul** are 10-15 oi. Candrea, 284, înregistrează şi **cârdóc** „cârd mic de oi (ce nu trece de 100 capete)", derivat al lui **cârd** + suf **–oc**. Despre **cârdăşie** credem că este mai curând un derivat din **cârd** (+ suf **.-aş** > **cârdaş**, ca **turmáş**, **stânáş** tot din terminologia păstorească, de unde s-a derivat, cu suf. **-ie**, **cârdăşie / cărdăşie**), decât din tc. **kardaš**, cum crede Şăineanu (**Influența**, 89), de unde se inspiră toate dicționarele noastre. Ciorănescu (152) spune că derivatul **cârdăşie** a fost alterat de **cârd** şi **cârduí**, considerându-l, ca şi ceilalți lexicografi, împrumutat din tc. **kardaš**. Este doar aparent faptul că nordul şi vestul teritoriului dacoromân nu cunosc termenul **cârd**; acesta a fost folosit în **Palia de la Orăştie**, unde apare de 4 ori: **...şi tocmi lui şi cârd usebi** (p. 103); **...văzu o fântâna în câmp lângă care trei**

Scanned with OKEN Scanner

cărdure de oi zăcea (p. 96); **şi deadi la mâna slugilor lui toate cârdurile usebi, usebi şi zise lor: duceţi-vă înaintea mea şi lăsaţi loc mijloc între cârdure** (p. 111); **carii după cârdure mergea** (p. 112). În **DOR** se înregistrează numele de familie **Cârdei** din documente maramureşene, ardeleneşti şi bucovinene (p. 242).

După informaţiile pe care le avem, termenul nu apare deloc în toponimie.

Înregistrat de Capidan în **Meglenoromânii**, III, 60, **cărd**, cu var. **crăd** şi cu derivatele **cărdár** „sâmbraş" şi **cărdárcă** şi considerat ca împrumut bulgar, din **kărd**, termenul este prezentat şi de Candrea pentru dialectul meglenoromân, **crd**, **crdur**, cu derivatul **crdarcă**, „cârd, turmă mai mică" (**Vieaţa păstorească**, 31). În dialectul aromân termenul ar lipsi, dacă nu cumva cuvântul grămustean **cârdu**, înregistrat de T. Papahagi, **DDA**, 269, fără plural şi fără etimologie, cu sensul „rude" („parenté lignée; proches"), este chiar termenul în discuţie cu sensul deplasat în viaţa de familie. În **DDA**, 494, este înregistrat **gârdél´iu, gîrdeál´e** „cârd". Autorul nu indică sigur etimonul, dar Ciorănescu, p. 200, îl consideră pe bună dreptate ca fiind acelaşi cuvânt cu dr. **cârd**, de fapt derivat al lui **cârd**, cu suf. **–el'iu**. Aşa şi varianta **cârdel'îŭ** (Scărlătoiu, **Relaţii**, 84). De altfel şi în dialectul dacoromân termenul poate fi folosit cu referire la oameni (**DM**, 153): **Dar iată că din cârdul ciobanilor s-au desprins trei** (Camilar, 180); **băietanii au ieşit deoparte, strângându-se într-un cârd vânăt în preajma lui Ironim** (idem, 183); **Cârduri mari de gospodine şi fete** (idem, 194). Termenul se poate folosi şi pentru alte vieţuitoare, mai ales păsări. Completăm exemplele date de dicţionare cu următoarele: ... **ş-apoi în urma lui veneau cârduri nenumărate de paseri** (Creangă, I, 25); **Mi-e cârdul de ciori din vânt** (Arghezi, 1, 187); **Am văzut si eu dumbrăvencile zburând cârduri spre soare** (Sadoveanu, **10**, p. 522); **am eu ştiinţă de un cârd de dropii** (idem, **16**, p. 58); **Da´ nu-i cârd de rândunele, Ci sânt dragostele mele** (Bibicescu, 314) **Eu te fac s-auzi în taină Mersul cârdului de cerbi** (Eminescu, 89). Menţionăm că pentru **cârd** „stol (de raţe sălbatice)", **ALR SN**, III, h. 718, prezintă indicaţii utile.

Cu privire la numărul oilor care intră într-un **cârd** s-au dat cifre care variază de la câteva zeci (sau chiar 10-15, **Dolheştii Mari**, 36) până la mai multe sute (100-900, în h. 390, pct. 182, note). Sensul „ceată de oameni; grup" a dus la apariţia expresiei **a fi (a intra, ajunge) în cârd (cârdăşie) cu cineva: Cu capra ţi-ai pus în cârd?** (Creangă, I, 20); **ş-a pus el, împăratul Roş, boii în cârd cu dracul** (idem, 113); **De la o vreme, văzând bietul popă că s-a pus în cârd cu nebunii, începe s-o întoarcă la şurub** (idem, 205). Reţinem şi două exemple din Voiculescu: **După alte ceasuri de aşteptare, cârdul mieilor de om s-a vestit prin larmă de zbierete** (II, 44); **Alerga numaidecât după bezmetic şi-l abătea la loc, în cârd** (II, 47).

Privitor la la originea termenului, s-a exprimat părerea că este slav: Laurian-Massim, **Glossariu**, 120; Cihac, II, 42, indică: cr. **kèrd, kèrdo**, sb. **krd**, nsl. **kèrdelo**, ceh. **krdel, krdël** şi lit. **kerdžus**; şi Tiktin, I, 293, îl consideră slav. ***krudu** (sb. **krd** etc.); Candrea, 284, prezintă indicaţii după Tiktin, la fel şi Scriban, 295; **DM**, 153, indică numai sb. **krd**; Ciorănescu, 200, include între cei care acordă cuvântului origine sârbă şi pe Conev, dar acceptă originea veche slavă, din **krŭdo**, de unde vin şi bg. **kŭrd**, cr. **kèrd**, rut. **kerd, kyrd**. Slovenul **kèrdelo** este mai curând derivatul românesc **cărdel** (**cârdel** a pătruns în polonă, vezi mai jos). Prin **cârdel**

Scanned with OKEN Scanner

explicăm numele pers. **Cârdei**, în care **l** (***cârdelí**) a fost palatalizat şi apoi s-a vocalizat (a fost înlocuit cu **i**). Elena Scărlătoiu, **Relaţii**, 84, consideră că ar. **cârdel'ĭŭ** „bande, troupeau" (**DDA**, 589) vine dintr-un sl. ***kъrdelь**, prezent în slovenă **krdélj**; slovac **krdel**. Dar T. Papahagi, **DDA**, trimite pentru **gârdel'ĭŭ** doar la o comparaţie cu sb. **krd** „troupeau", slovenul **krdel** „Herde". În Maramureş şi în N–E Transilvaniei, se foloseşe şi **gârdei** (variantă a lui **cârdei**), cu sensul „turmă mică de miei ori de oi" (**DA**; **ALRR. Mar.**, IV, h. 912). **Cârdei** a devenit şi nume de familie (mai ales în Bucovina). În ucraineană s-ar putea ca termenul **kerd**, cu var. **kyrd**, să aibă origine românească (Berneker, 666). În **DR**, VIII, 145, Gr. Nadriş exprimă părerea că diminutivul **kyrdel** din polonă este de origine românească. Şi Gămulescu (113) consideră termenul **cârd** împrumutat din sârbă, unde are origine obscură sau şi-ar avea originea într-un vsl. sudic ***кгьдъ** (vezi şi Mihăilă, **Împrumuturi**, 81, nota 4). Originea veche slavă pare mai sigură decât cea sârbă. Am aduce în acest sens argumentul prezentat de harta în discuţie, anume că în vest termenul lipseşte. Prezenţa lui în dialecul aromân poate fi un argument în favoarea originii vechi slave a termenului **cârd** în limba română. Totuşi, noi îl considerăm ca având origine necunoscută şi nu admitem originea lui **cârd** în sb. **krd** („turmă", „cireadă", cum se afirmă şi în **MDA**). Din română, **cârd** a pătruns în limbile vecine. În încheiere, precizăm că în **NALRR. Banat**, II, 287, **cârdă** este un sinonim al lui **ciurdă** şi se foloseşte izolat, doar în pct. 16.

De origine maghiară ar părea că sânt termenii **ciopor** şi **folt**. **Ciopor** este înregistrat în toate dicţionarele consultate. Laurian – Massim, **Glosariu** , 173, cunosc şi varianta **ciupor**, ştiu de existenţa cuvântului la aromâni, şi-l explică prin **ciobu**, de unde îl explicau şi pe **cioban**. Cihac, II, 491, încadrează cuvântul între elementele maghiare, dar aminteşte şi scr. **čopor**. Tiktin, I, 358, prezintă termenul numai cu sens păstoresc, îl consideră maghiar, dar crede că a venit la noi prin filieră sârbă. Candrea, 273, îl crede sârb. Autorii **DA** îl consideră de origine maghiară. Aceeaşi origine o indică şi Scriban, 284, şi **DM**, 147. Ciorănescu, 196, crede că este de origine maghiară, **csoport,** dar indică şi sb., cr., bg. **čopor**. Tamás, 224, consideră că rom. **ciopor** este împrumut maghiar, din **csoport, csopor.** În **ALR SN,** II, h. 390, şi III, h. 718, **ciopor** este înregistrat într-o arie care cuprinde Banatul, Ţara Haţegului, centrul Transilvaniei, vestul şi sudul Olteniei. Mai este înregistrat în estul Munteniei (pct. 723), alături de **vâjdoc**. Alte anchete ni-l semnalează în **Buhalniţa** „turmă până la 1000 de oi" (56), pe **Valea Trotuşului** „cârd de oi rupt de turmă şi răzleţit" (98), în **Novaci** „cârd mare de oi", 50-200 (72). În harta citată găsim şi alte derivate: **cioporel,** care apare în câteva puncte cartografice (27, 105, 141, 836) formând o arie în nord-estul Banatului, nord-vestul Olteniei, cu prelungiri spre centrul Transilvaniei, şi **cioporică,** într-un singur punct (36) în Banat. Termenul a fost înregistrat şi în alte lucrări. Astfel O. Densusianu îl înregistrează în **Graiul**, cu sensul „o parte dintr-o turmă de oi, cârd de oi". Tot ca „o parte din turmă, din cireadă" este înregistrat şi la Bulzeşti în Munţii Apuseni (**GS**, II, 84), de către I.A. Candrea, dar termenul poate avea şi alte sensuri decât cel păstoresc: „grămadă de păsări, vite" (**GS**, V, 120); „grup" (Bârlea, II, 480). În Ciudanoviţa, pe Valea

Scanned with OKEN Scanner

Caraşului, înseamnă „turmă de oi, de păsări“ (Marin Petrişor, în **Philologica**. I, 99). Este interesant de remarcat că termenul **ciopor** se foloseşte şi pentru **cârd** (**stol**) de raţe sălbatice şi pentru păsări în general (vezi h. 718 în **ALR SN**, III). Se poate observa că termenii pentru **stol** sânt, în parte, identici cu cei pentru **turmă**. Aria lui **ciopor** „stol (de raţe sălbatice)“ în hartă depăşeşte aria lui **ciopor** „turmă mai mică“, dar în realitate ele trebuie să aibă o corespondenţă perfectă. Vom sublinia că, în afară de aria bine conturată, din hartă, **ciopor** se mai întîlneste şi în alte părţi, mai ales în Transilvania. Aceasta se vede din poezia populară: **Tri şiopori ği uăi. Cu tri păcurari** (Fochi, **Miorița**, 719, Temeşeşti-Lipova); **Stau trei păcurari Cu ciopoare mari** (idem, **ibidem**, 723, Fibiş-Lipova); **În cioporu lor iera şi o oaie ocheşică** (idem, **ibidem**, 739, Plenița-Calafat); tot din Oltenia îl cunoaşte şi Nicolaescu-Plopşor: **un ciopor de două sute de oi, cu zece berbeci** (32); **Trece-un ciopor mare** (Gh. I. Neagu, 110); de pe Târnave, apare în versurile: **Rămân stâni fără stăpâni, Izvoară fără ciopoară** şi **Sta cu bâta la ciopor Şi cânta mândrii cu dor** (**F. Tr.**, II, 24). Pentru „turmă de vite“ citâm versurile: **Nu te uita la fecior, Da te uită la ocol, Cum ies vacile ciopor Şi boii în urma lor** (Oarcea, 445). Pentru sensul „oameni mulţi“, avem mai multe extrase din poezia populară: **Şi te uită prin ocol, Că-ţi vin neamuri tot ciopor** (**F. Tr.**, I, 104, Ţara Zarandului); **Mândră, când ieşi din ocol, Toţi feciorii îs ciopor** (Oarcea, 385); **Ei s-o strâns cu toţi ciopoară, Pe Hristos ca să-l omoară** (dintr-o colindă maramureşeană, Bârlea, I, 135). Foarte rar, termenul apare şi în limba literară: **Printre păgâneştile ciopoară**; şi **Lucind aducea nevindecate Rane dimoneştilor ciopoare** (Budai-Deleanu, I, 189, 193); **în ograda ţărcuită ca o stână, zburdă un ciopor, dar de alt soi de miei...** (Voiculescu, II, 39). Pentru varianta **cioport**, înregistrată de Scriban, avem un singur exemplu: **Pe câmp pe la noi, Trei cioporţi de oi** (Fochi, **Miorița**, 721, din Săvârşin-Lipova). Termenul apare ca nume de persoană sau poate ca poreclă (în Iorga, **Studii şi documente**, IV, apud **DOR**, 426). Am face menţiunea că, spre deosebire de **turmă**, care apare în 9 texte din secolul al XVI-lea de 66 de ori, **ciopor** nu apare niciodată (vezi Florica Dumitrescu, **op. cit.**), ceea ce duce la concluzia că termenul, dacă era folosit în limbă, era considerat strict regional şi evitat de limba scrisă. În legătură cu ar. **ciupór**, Densusianu scria în **GS**, I, 352, nota l, că s-ar explica în acest dialect prin scr. **čopor**, combătându-l pe Diculescu, dar T. Papahagi, în DDA., 370, înregistrează cuvântul cu sensul „ţeapă“ şi-l consideră vechi slav sau bulgar, **čepórŭ**. Trebuie să avem în vedere, însă, şi sensul „noeud (d'arbre)“, deci „nod, ciot în arbore“, care a putut evolua la sensul „mănunchi de fiinţe“, adică „turmă, turmuşoară, cârd, botei etc. “. În **DDA**, nu se înregistrează varianta **ciopor**, prezentată de Densusianu în **Aspecte**, II, 126. Prezenţa termenului **ciopor** mai ales în sud-vest şi mai puţin în nord-vest, întăreşte presupunerea că limba română l-a primit poate prin filieră sârbă. Dar mai curând este un împrumut vechi slav.

Folt, ca termen cu sensul „botei, boteieş“, apare în aceeaşi hartă, pct. 284: **folt de oi**, pl. **folturi**, nereprezentativ în terminologia păstoritului. **ALR SN**, III, h. 718, îl reţine din Munţii Apuseni şi din Ţara Oaşului; **folt de raţe, de gâşte**. Scriban

Scanned with OKEN Scanner

îl înregistrează cu sensul „cârd". În hartă este folosit cu sensul general „ceva rupt dintr-un întreg". Prezentăm un text ilustrativ: **Dădu odată cu pumnul într-un deal de piatră şi se făcu dealul mici folturi** (Frâncu – Candrea, **Moţii**, 275), deci bucăţi. Pentru **folt** în limba română, vezi Popescu–Sireteanu, **Vechi nume româneşti**, 65–69, şi idem, **Limbă şi istorie românească**, 107–113. Cuvântul este vechi românesc şi a fost împrumutat în maghiară. Îl găsim şi cu derivate în dialectul aromân.

Alt termen care înseamnă „o turmă mai mică", sinonim cu **cârd** şi **ciopor**, este **botei**. A fost înregistrat într-o arie întinsă, din Crişana, Ţara Oaşului, Maramureş şi Transilvania (fără partea de sud), până în centrul Moldovei: „Mai multe boteie formează o stână" (**ALRR. Mar.**, IV, h. 912); „Sâmbraşii îşi adună oile (însâmbrează) în **boteie**, fiecare botei având păcurarul / păcurarii săi şi totodată răspunzătorul acestuia: **gazde de lăptărie**" (Latiş, **Păstoritul**, 83). **Botei** este termen foarte răspândit în Vrancea. I. Diaconu, în **Ţinutul Vrancei**, I, 264 - 265, îl aminteşte ca singurul termen pentru „turmă", dar acelaşi autor, în **Păstoritul** (vezi indicele) prezintă şi termenii **cârd, târlă**. Anchetele noastre în Bucovina au înregistrat termenul **botei** cu sensul „grup de 10-25 oi" (în Câmpulung Moldovenesc), dar şi sensul „grup de 50-200 oi" sau chiar „cârd mare de oi, de la 300 în sus"; în acest caz **botei mare** (în Teşna - V. Dornei), în afară de sensul „grup de 10-25 oi", pentru care se foloseşte şi diminutivul **boteiéş**. Din Straja - Rădăuţi, dar şi pentru alte localităţi din Bucovina, D. Dan (6) citează termenul **botei** cu sensul „o strânsură de mai multe oi". Noi, însă, nu cunoaştem cuvântul **botei** din graiul nostru natal (Mănăstioara - Siret). În **Buhalniţa**, pe Valea Bistriţei, **buteiéş** înseamnă „un cârd de oi rupt de turmă şi răzleţit" (53). Cu privire la numărul de oi dintr-un **botei**, acesta variază după localitate sau informator, de la 10 – 20 până la 300 (vezi pct. 605 din h. 390), dar chiar şi până la o mie de oi: **Aviai îm botei înăinti pânî la o ńii di oi** (I. Diaconu, **Ţinutul Vrancei**, I, 402). **Şi mai departe: Avia câti şăpti, op' ńii di oi, nu ṇuma-ntr-um botei, cî iera măi multi** (idem, **ibidem**, 410). I. Oprişan, 410, explică **botei** prin „turmă de oi, un cârd mai mare, de cel puţin 400-500 de oi", iar E. Precup scrie că „stâna formează mai multe boteie" (p. 5, nota 1). Originea ardelenească a termenului este remarcată şi de informatori: în pct. 365, din Bucovina, se consemnează în note: „**bot²é²** se zice în Ardeal"; în pct. 574, din estul Transilvaniei, tot în note, se menţionează precizarea informatorului: „Rar i se zice botei", dar aici se spune **botei de raţe sălbatice** (**ALR SN**, III, h. 718). Reţinem deci că şi în acest caz, ca şi la **cârd** şi **ciopor**, termenul are în câteva puncte şi sensul „stol (de raţe sălbatice"). Cuvântul este prezent şi în poezia populară din Transilvania, Bucovina sau sudul Modovei: **Ieste-un boteiaş de oi** (Fochi, **Mioriţa**, 556, din Cămârzana-Oaş); **Un botei de oi frumos** (idem, **ibidem**, 963, din Trans., nelocalizat); **Vină, iea tu fata mea, Şese boi ţi-oi da cu ea, Şi un boteiaş de oi Şi cu trei păcurăroi** (Bud, 49); **Am acasă şease boi ...Ş-on botei mândru de oi** (Bârlea, I, 25); **Boteiaş mare de oi** (idem, 330); **La mijlocu râului,. Este-un boteiaş de oi** (idem, 159); **Colo jos şi mai din jos, On botei de oi frumos. Colo-n jos pe coasta verde Ce botei de oi se vede** (Fochi, **Mioriţa**, 975, din Rodna); **botei de oi, frumos** (idem, **ibidem**, 1009, din Leşu-Năsăud); **Ochii şi**

Scanned with OKEN Scanner

sprâncenele să bată boteile (Cârstean, 597); **Şî tot boteieşu** (Diaconu, **Ţinutul Vrancei**, I, 326); **Merg trii ciobănei C-un botei di oi** (idem, **ibidem**, 408); **Nu-ni iera-m botei ca iel** (idem, **ibidem**, II, 99); **Că-ţ dau un botei de oi** (idem, **ibidem**, II, 197); **Nici coşări di popuşoi Şî nici botei di oi** (Oprişan, 106). Un informator al lui I. Diaconu spune: **Şî-n toţ munţî iera botei de oi** (**ibidem**, I, 402). Se poate spune şi **un botei de secerători** (**Snoava**, IV, 315). În afara derivatelor **boteieş** (pct. 260, 520, 537), **boteiaş** (Papahagi, **Graiul**, 215), **boteuţ** (harta 390, pct. 228) sau chiar **botaiuri** (pl., pct. 316), menţionăm existenţa unor derivate care ne vor ajuta în bună parte la lămurirea originii acestui termen: **boteală** „apropierea oilor bot la bot din cauza căldurii" (**Lexic reg.**, I, 52, din Broscari-Vânju-Mare); **boteală** a fost înregistrat şi de Dorina Bărbuţ, **Dicţionar**, 31, cu sens identic: „obiceiul oilor de a se aduna bot la bot pe timp de căldură"; **botí**, vb. refl. „(despre oi) a se strânge cerc, bot la bot, din cauza căldurii" (idem, **ibidem**); **botei**, vb. refl., „a se aduna oile, a se strânge la un loc; a se face botei"; „Trebuie ştiut că de multe ori la 29 aprilie se obişnuieşte să se tocmească numai scutarul cu ceilalţi ciobani şi tocmai la 15 mai, când **sî boteiesc oili** baciul" (Diaconu, **Păstoritul**, 12, subl. aut.). În Sighet **botéie**, pl., are şi sensul „grajd colectiv pentru iernat, construit prin contribuţia mai multor locuitori" (**Lexic reg.**, I, 15). Din aceste derivate reiese ideea de „grămadă, mulţime; fiinţe de acelaşi fel adunate, strânse la un loc". Ideea aceasta reiese şi din cuvântul care presupunem că stă la baza termenului **botei**, anume **bot**, înregistrat cu sensul „grămadă" în Someş-Guruslău (**MCD**, I, 207); **bot de oi** „turmă de oi", **bot de brânză, bot de mămăligă, bot de neauă** „bulgăr, bulz", înregistrat de T. Teaha, **Graiul**, 203; **bot** „mănunchi de flori", înregistrat de V. Scurtu, în **Ugocea**, 294; **bot** (de raţe sălbatice), cu sensul „stol" în **ALR SN**, III, 718, pct. 346. Părerea noastră este că **botei** „grămadă de oi mai mică decât turma" a fost derivat de la **bot** „grămadă, mănunchi" + suf. **-ei**, cu care se derivă, în general, diminutive (pentru suf. **-ei**, vezi Pascu, **Sufixele**, 308, 315). La exemplele prezentate de Pascu pentru derivate cu suf. **-ei**, adăugăm: **copei** „cupă": **îi dă câte o copei de mălai** (**GS**, VII, 73, din Oaş) (< cupă); **făgotei** „fag" (Coman, 56; < fag); **omotei** „om mare" (idem, 56; < om); **rodei**, diminutiv al lui **rodie**, format cu suf .**-ei** (vezi Felicia Şerban, în **LR**, 1974, nr.6, 525). Tot aici citãm şi nume proprii: **Bodei** (DIR, 16, A, II, 3 ; Bălan, **Documente bucov.**, I, 63-64, a. 1558; p. 66, 68, a. 1560; **DOR**, 206). N. A. Constantinescu respinge cu îndreptăţire etimologiile lui Paşca: **Bodea** şi **Bodin** <sl. **Bogde** şi **Budimir** fiind fără temei, dar nici cea indicată de el, bg. **bodá** „a împunge", nu poate fi acceptată. Şi în cazul cuvântului bulgăresc trebuie avută în vedere ideea de „grămadă", „bulgăr", „a se aduna, a se strânge la grămadă", de unde se poate explica „a împunge"; **Gropeiu**, nume de persoană (**DRH, B**, XXII, 744; <**groapă** + **ei**); **Rădei**, nume de persoană (**DRH, B**, XXII, 777; <**Rad-** + **-ei**; **DIR, B**, 17, I, 32); **Turmei** (**DOR**, 463, citează DIR. B, 17, IV, 65; <**turmă**).

În legătură cu **botei**, vom menţiona că Laurian şi Massim, Cihac, Tiktin nu înregistrează termenul. **DA**, I, 628-629, îl prezintă pentru Moldova, Bucovina, Maramureş şi Banat, cu sensul „turmă de oi s[au] de cârlani", se citează varianta **boteu** şi dim. **boteiaş**, dar nu se dau explicaţii etimologice. Candrea, 165; Scriban, 191; **DM**; 90; DEX, 108, de asemenea, nu dau nici o indicaţie asupra originii

Scanned with OKEN Scanner

cuvântului. Ciorănescu, 110, înregistrează termenul cu varianta **botău**, ca derivate ale lui **botă** „băţ, toiag, par", iar Tamás, 146, îl consideră în română împrumut maghiar, de la **batyi** „Bündel, Pack" („legătură, adunătură, ceată"). Însă Márton şi colaboratorii, 75, cosideră că **botyi, botyéj, bòtyë, botyé, botye¾** sânt variante maghiare ale rom. **botei**. C. Diculescu, în **DR**, IV, I, 444 – 445, considera că **botei** „se acoperă ca sens pe deplin, iar ca formă până la sufix, cu v. grecul **βοτὸν** 'vită, oaie; pecus, pecudes'". El crede că suf. **–ei** nu este adăugat pe terenul limbii române, ci „cuvântul ne-a venit gata format, şi de unde e tulpina, de acolo trebuie să fie şi sufixul". Ar fi gr. ***βοτήιον** „staul de vite". Pentru trecerea sensului la „turmă de vite", se citează **târlă** care are sensul „staul de oi" dar şi „turmă de oi". Din română termenul trece în ucraineană, **butei** „păstor" care aminteşte de cuvântul românesc ***butei** sau ***buteu** „păstor" la bază căreia stă gr. **βοτευς** „păstor" vb. **βοτέω** „a păşuna, a păzi vitele". Se trimite la o comparaţie cu forma **βοτήρ** „păstor". „Dispariţia lui **boteu** 'păstor' din limba română, scrie Diculescu, se datoreşte întâlnirii şi confundării cu **botei** 'turmă', a cărui formă bănăţeană e chiar **boteu**". Dar soluţia lui Diculescu nu poate fi acceptată pentru că nu lămureşte sensul „turmă mai mică; cârd rupt din turmă", ceea ce este foarte important. Faptul că **botei** se întâlneşte mai ales peste munţi, dar nu în Banat şi sudul Transilvaniei, este semnificativ şi subliniază într-un fel chiar vechimea cuvântului. În **DR,** VI, 263-264, N. Drăganu se ocupă de cuvântul **botei**, pentru care nu ştie „să se fi dat până acum o explicaţi satisfăcătoare". Nu acceptă etimologia propusă de Diculescu, ci crede că **botei** ar fi un derivat al lui **botă** „bâtă", din magh. **bot**. Aminteşte că într-un document de la 1791, cu privire la pădurile din preajma oraşului Sighişoara, se recomandă ca păşunarea să fie făcută „subt o botă", „unter einem Stab", „egy bot alatt", deci „subt un păstor", „sub un stăpân". După Drăganu, **botei** ar putea fi derivat sau cu **-ei**, sau cu **–ău,-eu**, din pluralul **boteie** din care s-a refăcut singularul **botei**. Augumentativul **botău / botâu / boteu** are şi sensul „bâtă cu care-şi mână păstorii turma" şi „turmă de oi" Trecerea de sens se explică, după Drăganu, prin metonimie, ca **în steag de lefegii**. Versul **Cu botâul le mâna** (din Alecsandri, **Poezii populare**, în **DA**, I, 628) se poate înţelege „cu bota", dar şi „cu boteiul", „câte un botei" (cu turma, cu cârdul). Se vede că Drăganu nu cunoştea cuvântul **bot** cu sensul „grămadă", altfel ar fi derivat, poate, de aici termenul **botei**. Părerea lui Densusianu, **Aspecte**, II, 119-120, că **botei** şi **botău** vin din maghiară şi că aici vin din slavă, nu se poate accepta. Autorii **MDA**, I, 307, prezintă cuvântul cu sensul „turmă de oi sau de cârlani alcătuită din mai multe ciopoare" şi consideră că este cu etimologie necunoscută.

Botei derivă din **bot** „grămadă", „turmă de oi", cu sufixul **-ei.**

Problema originii cuvântului **bot** nu intră în atenţia noastră, aici.

În seria sinonimică a termenilor **cârd, ciopor, botei** trebuie inclus şi **târlă**, termen având şi sensul „aşezare păstorească departe de sat", acesta fiind şi sensul cel mai important. Amintim aici, însă, că, dacă termenii **cârd, ciopor, botei** au o repartiţie teritorială limitată, **târlă** este cunoscut mai peste tot, dar nicăieri nu este termenul de primă importanţă, ci un dublet folosit după preferinţe, în afară de cazul

Scanned with OKEN Scanner

când înseamnă „locuința de vară și de iarnă la munte; gospodăria unde stau vitele, unde este depozitat fânul" (vezi cele spuse la p. 235-239 în acest volum).

O altă serie sinonimică o formează termenii **aramuc, aripă, clățău** și **țăclău, vâjdoc, zmâc, folt, gâjdei, gârd, gârdei**. Aceștia, cu excepția termenului **aripă**, sânt cunoscuți și folosiți în arii mici. Toți denumesc grupuri mici de oi, de câteva zeci, cu excepția lui **vâjdoc**, care poate denumi și o turmă de câteva sute de oi, fiind sinonim, din acest punct de vedere, cu termenii **botei, cârd, ciopor**.

În anchetele noastre am înregistrat termenul **aripă** cu sensul „parte care se rupe din turmă" (Câmpulung Moldovenesc, Vatra Dornei, Gura Humorului, Mănăstioara). **Am abătut aripa** înseamnă „am întors oile dintr-o parte a turmei; am întors oile care s-au desprins de grupul mare; am regrupat oile"; **s-o împărțât o aripă de oi** „s-a desprins de turmă un grup mic de oi (mai ales din dreapta sau din stânga turmei, dar și din față sau din spate)". **Aripă** este și „locul unde dorm ciobanii noaptea, în stână, ca să fie și de pază oilor". Termenul, cu ambele sensuri, a fost înregistrat și în alte anchete: **Dolheștii Mari**, 25; **Broșteni**, 28; **Buhalnița** și **Rugineşti**, 51; **Humuleşti**, 53; **Drăguşeni**, 68; **Strunga**, 70; **Bogdăneşti**-Vaslui, 40; **Murgeni**, 36; **Valea Trotușului**, 93; **Dâmbu**-Prahova, 66; **Novaci**-Gorj, 67, cu aceleași sensuri. **A merge la aripa oilor**, înseamnă, cu referire la ciobani, „a merge în partea dreaptă sau stângă a turmei".

În derivate verbale, termenul este menționat în **Lexiconul** lui Mardarie Cozianul (355): **înaripeazu, înaripescu**(-mă). În **Etymologicum 2**, p. 371, **aripă** este înregistrat cu sens păstoresc. Hasdeu observă că în acest caz se păstrează un **e** ca în forme vechi: **areapă**; „Când se păşunează oile şi ciobanii voiesc a le întoarce, li se zice la marginea oilor: **areapă...**" (din Recea-Vâlcea); „Locul îngrădit unde stau oile în timpul nopții, se zice **aripa oilor**" (din **Bogheştii**-Tecuci). În acest dicționar, **aripă** este înregistrat și cu alte valori. Cu privire la sensul păstoresc, Densusianu spune că **aripă** poate fi nu numai o margine a turmei, ci și fruntea sau mijlocul (**Aspecte**, II, 126). Termenul se întâlnește și cu sens păstoresc în dialectul aromân: **vârnă áripă di ńeále** „vreun grup (ciopor) de mieluşele" (**DDA** 141, unde se trimite și la **areápită, áripită, árpă, árpită**). La meglenoromâni termenul este folosit, de asemenea, și cu sens păstoresc. Are variantele **iáripă, reápă** și derivatele **aripátă, iripátă**, cu sensul „oaie care nu umblă cu celelalte oi laolaltă". Acest sens îl are derivatul dr. **aripariță** (Ciorănescu, 50).

În legătură cu originea termenului, s-au exprimat mai multe păreri. Hasdeu, în **Et, 2**, 372, spune că „etimologia cea corectă este dară a **Lexiconului Budan**: din latinul **ālipes, ālipedes**"; autorii **DA**, I, 254-255, consideră că este moștenit din lat. **alepa**; Candrea (79) propune ca etimon lat. pop. **alapa**; Scriban propune lat. **álipes,-ipedis** „cu aripi la picioare", din **ala** „aripă" și **pes** „picior", și cunoaște sensul păstoresc al termenului numai în dialectul aromân; în **DM** (42) se preia etimologia propusă în **DA**, lat. **alapa**, dar nu se indică sensul păstoresc al termenului; Ciorănescu crede că vine din lat. **ālīpes** „înaripat", p. 50); T. Papahagi, în **DDA**, 141, propune ca etimon lat. ***alipa** (**alapa**). În **MDA**, 128, **aripă** este explicat prin medio-latinul **alapă**. Cu sens păstoresc sânt cunoscute și varianta **areápă** (**Dâmbu**-Prahova; **Novaci**) și derivatele: **arepí** „(despre cioban) a merge într-o parte a turmei

Scanned with OKEN Scanner

cu scopul de a o abate în altă direcţie" (**Novaci**), derivat neînregistrat în dicţionare; **aripálnică**, în expr. **oaie aripalnică** = „oaie care stă mai mult singură" (**Valea Trotuşului**, 93), derivat neînregistrat în dicţionare; **aripáriţă** „oaie care merge la aripa cârdului" (**Dâmbu**-Prahova, 66).

Aramuc a fost înregistrat în **ALR SN**, II, h. 390, numai în pct. 899: **aramúc dă uoi**. Dicţionarele şi glosarele consultate nu înregistrează cuvântul, deşi nu este vorba de o apariţie întâmplătoare pentru că a fost semnalat din Teleorman şi în revista „Ion Creangă", V, 316, „grup de oi despărţit de turmă", de unde îl cunoaşte Densusianu, **Aspecte**, II, 124-125. Ovid Densusianu citează şi termenul **arioi**, în expr. **rupse un arioi** cu acelaşi sens, şi se întreabă dacă este vreo legătură între un termen şi altul. **Arioi** este un derivat de la **arie**, cu suf. **-oi**. Densusianu se gândeşte la o posibilă deviere a termenului **agriol** spre păstorit.

În legătură cu originea lui **aramuc** nu avem nici o indicaţie. Ne întrebăm dacă nu se poate explica prin **araman** nume de rasă de oi: „Cârduri mari de oi din rasa **araman** şi **ghivergic** cu miile erau cărate în corăbii pentru sultan" (Coman, 8, din Bârlad-Galaţi).

Termenii **clăţău (cleţău)** şi **ţăclău,** înregistraţi în h. 390, au o răspîndire destul de limitată, după indicaţiile atlasului, îndeosebi **ţăclău** care este înregistrat numai în două puncte cartografice (182 şi 192); **clăţău (cleţău)** este înregistrat în patru puncte:130, 172, 784 şi 833. Amândoi termenii denumesc o turmă mică de oi şi formează o arie unitară în sudul Transilvaniei şi nordul Munteniei şi Olteniei, încât ni s-ar părea că unul este varianta metatezată a celuilalt. Lucrurile stau chiar aşa şi socotim că în **clăţău** găsim varianta cu metateză a lui **ţăclău**, ceea ce vom demonstra mai jos, dar după ce vom discuta despre termenul **ţăclău**. Cuvântul a mai fost înregistrat de I.I. Stoian în Râmnicu-Sărat (**GS**), unde are sensul „turmă de 100-150 oi". După zona în care apare şi după formă termenul ar părea să fie un element german, anume săsesc, dar este de fapt un derivat de la **ţarc**. Mai precis, **ţăclău** este o formă disimilată a lui **ţărcălau**. Susţinem afirmaţia prin prezenţa termenului **ţărcălău**, pl. **ţărcălaie** (<**ţarc**; vezi Ciorănescu, p. 774), „ţarcuri mici lângă strungă, în care sânt băgate oile fiecărui stăpîn, la alesul oilor, toamna" (Mara N. Popp, în **BSRG**, 1933, 249), în aria delimitată pentru **clăţău-ţăclău**, anume în Argeş-Muscel. Fiind vorba de „ţarcuri mici..." este firesc deci ca termenul care denumeşte împrejmuirea sau aşezarea păstorească (la fel ca **stână**, **târlă** sau chiar **aramuc**) să treacă asupra turmei. **Ţăclău** a denumit şi denumeşte o turmă mică, şi acest sens a căpătat o oarecare răspândire. Termenul este necunoscut dicţionarelor. Din zona în care s-a creat, termenul **ţăclău** a fost dus, odată cu turmele, şi s-a răspândit pe o arie destul de largă, impunându-se prin forma cu metateză, **clăţău**. Densusianu spune, în **Aspecte**, II, 122: „Poate **ţăclău** să fie forma primitivă şi **clăţău** să fi rezultat din ea, însă nu printr-o metateză directă, ci printr-un amestec ce rămâne să fie precizat". El credea că metateza nu se poate explica decât atunci când cuvântul a fost influenţat de o altă formă, de un alt cuvânt. Rolul metatezei, însă, este, după S. Puşcariu, mai însemnat decât se pare: „Cu cât îmi trece mai mult material lexical regional pe

Scanned with OKEN Scanner

dinaintea ochilor, cu atât mă conving tot mai mult de importanţa rolului pe care-l are metateza în limbă" (**DR**, II, 379). În afara hărţii amintite, **clăţău** (uneori şi **cleţău**) s-a înregistrat în unele glosare, publicate sau în manuscris: **clăţău**: 1) „grup de 10-25 de oi care se rup de turmă, răzleţ"; 2) „turmă de oi mai mică". Şi **clăţîu** (**Novaci**, 73); **clăţău**, pl. **clăţeauă**, cu aceleaşi sensuri, înregistrat de N. Dragomir, în zona Sibiului (**LIGC**, II, 209); **cleţău** „grup mare de oi" (**Lexic reg.**, **1**, 78, din Rm. Vâlcea; probabil culegătorul nu a înregistrat bine sensul, dar vom vedea că şi aiurea apare sensul „grup mare de oi"); **clăţău**. pl. **clăţaie**, **clăţăuri**: 1) „cârd mic de vite care s-a rupt de turmă şi s-a răzleţit"; 2) „Grup, pâlc de oameni" (Udrescu, 50); „cârd de oi" (**Dâmbu**-Prahova. 63); în Vrancea termenul denumeşte „un grup de 100-150 de oi" (**Vrancea**, 45). Spre deosebire de Oltenia şi Muntenia, unde apar **clăţău** şi **cleţău**, în anchetele din Moldova s-a înregistrat **clănţău** (**Dolheştii Mari**, 37; **Humuleşti**, 57; **Bogdăneşti**-Vaslui, 45; **Murgeni** 42). La Murgeni se foloseşte varianta fonetică **clanţău**. În Vrancea întâlnim şi varianta **clenţău**. Vom adăuga că termenul **clăţău**, spre deosebire de **ţăclău**, are o variantă şi un derivat: **clăţoi** „idem" (**Vrancea**); **clăţăí** „a despărţi turma de oi în mai multe grupuri" (**Novaci**, 73). Termenul **clăţău** a fost înregistrat în **DA**, I, 2, 538: „După numărul lor, grupurile de oi sânt: **aripa**, **clăţăul** (cele mai mici), apoi **cârdul**, **cioporul** şi în fine **turma**". La vremea redactării acestui dicţionar, nu se ştia că termenul are, după cum am arătat, o răspândire mai largă, ci se considera că se întâlneşte doar la mocanii din Săcele.

În **DA** nu se propune nici o soluţie etimologică. O. Densusianu, în **Aspecte**, II, 120-122, cunoaşte termenul din **DA** şi din lucrarea lui Şandru şi Brânzeu, **Printre ciobanii din Jina** (în **GS**, VI, 235). Densusianu spune că termenul pare a fi maghiar, dar indică şi tema bulgară **клъс-**, **кълс-** „a lovi", „a sfărâma"; Candrea, 290, înregistrează termenul cu sensul „o parte de oi dintr-un ciopor", citându-l pe M. Lungeanu: **(hoţii) rup câte-un clăţău întreg** (de oi), **trec graniţa şi ia-i de unde nu-s**. Scriban, 301, îl înregistrează din Argeş şi Muscel, cu sensul „cârd" (de oi, de porci) şi-l consideră de origine maghiară, dar nu-i indică etimonul. **DM**, Ciorănescu nu înregistrează termenul **clăţău / cleţău**, dar MDA, 566, glosează **cleţău** „grup mic de oi", fără etimologie. Variantele şi derivatul **clăţăí** sânt necunoscute autorilor **MDA**.

Termenul **vâjdoc**, cu diminutivul **vâjdocuţ** se întâlneşte în estul Munteniei, în h. 390, pct. 723, 728, şi au sensul „grup de 20-30 de oi", în **ALR SN** h. 394, pct. 192, în note, se consemnează: „La un **vâjdoc**, **cârd**, de oi sunt trei ciobani: un **vătaf** şi doi ajutori. **Vătaf** la oi e cel care conduce **vâjdocu** dă oi dă şase, şapte sute". În acest punct cartografic, aşadar, unde pentru un grup de 10-30 de oi se foloseşte termenul **ţăclău** (vezi h. 390, note), **vâjdoc** este sinonim cu **cârd**, termen de asemenea cunoscut. În h. 393, pct. 723, în note, apare şi diminutivul **vâjdocuţ** sau **ciopor** cu diminutivul **cioporag** care denumeşte un grup de 20-30 de oi. Credem că **vâjdoc** este un cuvânt specific graiurilor din sud-estul Transilvaniei. Spre această concluzie ne îndrumă şi faptul că a fost înregistrat aici şi la sfârşitul veacului al XIX-lea: „Ciobanii hoţomani mai ştiu... cum să rupă câteodată şi câte un vâjdoc de oi de prin cârdurile altor ciobani" (în „Gazeta Transilvaniei", 1897, 21 dec., apud O.

Scanned with OKEN Scanner

Densusianu, **Viața păstorească**, 341, nota 3). Se vede că sensul termenului este aici „grup mic de oi". Dintre dicționarele românești, numai Scriban (1413) și, după el, Ciorănescu (835) înregistrează cuvântul. Scriban scrie că **vâjdoc** este răspândit în Muntenia de est, cu sensul „o parte din turmă (o sută-două de oi), cârd mare" (după **GS**, VI, 53, „cârd până la 600 de oi"). Ciorănescu cunoaște pentru **vâjdoc** sensul „turmă mai mică", probabil după **ALR**. Nici unul dintre cele două dicționare nu dă explicații etimologice. Îl considerăm creație românească, iar despre originea lui vorbim mai jos (sub hâșdeie).

Termenul **zmâc**, înregistrat în aceeași hartă, pct. 346, în nordul țării, cu sensul „turmă mică (ruptă din turma mare)" nu este înregistrat în dicționare. Credem că este un postverbal al lui **zmicura** „a fărâmița, a fărâma, a frământa". Scriban (1443) înregistrează acest verb și îl explică prin lat. ***ex-micula, -are**, pentru Transilvania de vest. Cu acest sens verbul apare în **ALRT**, 73: **ș-apói îl făčám brânză, îl zmicurám, îl sărám**. Se cunoaște și varianta **smicurá** „a sfărâma în bucăți mici; a dumica, a fărâmița" (**DM**, 778, din lat. ***exmiculare**). Termenul probabil trebuie despărțit de **zmâc** „cață" (în **ALR SN**, II, h. 395, pct. 260), **smâc** „laț de prins păsări" (**DM**, 779; **Glosar reg.**, 83) sau de interj. **zmâc**. Este folosit probabil întâmplător în terminologia păstorească.

Tiberiu Morariu, în **Viața**, 135, spune că stâna se formează după ce sânt formate **boteiele de primăvară** sau **hâjdeiele**. Prin urmare, **hâjdeiele** (pl.) este un sinonim al lui **boteie** (pl.), cu un sg. **hâjdeu**. Din aceeași zonă, anume din Feldru, jud. Bistrița-Năsăud, l-a înregistrat Zaharia Sângiorzan, **hâjdéi, -eie**, „grup mic de oi" (**Lexic reg., 2**, 76). Cuvântul nu a fost înregistrat în dicționare, dar îl cunoaștem ca nume propriu. **Hâjdău**, boier la 1636, **Hăjdău** la 1669, 1680; **Haşdieni** și **Hâjdieni**, sate; **Haşdău**, sat în Ardeal, și **Haşdău**, nune topic în Hunedoara. Înaintașii lui B. P. Hasdeu își pronunțau numele **Haşdeu, Hăjdău, Hâjdeu, Hâjdău**. Din Bihor, la 1916, a fost menționat numele unui preot **Florian Hajdău** (**DOR**, 292). La 1617 este menționat un **Efrem Hejdan** (Gonța, **Persoane**, 197); **Gheorghe Hajdău** (tatăl Ruxandrei, strămoșul Nastasiei Durnoe și descendent al lui Matei diac din Dornești) (mențiune târzie), este cunoscut în sec. al XV-lea (idem, **ibidem**, 233), iar **Tadeu Haşdeu (Hâjdeu)** este menționat în sec. al XVI-lea (idem, **ibidem**, 657). Numele este prezent și în toponimie. Astfel, în Hunedoara este localitatea **Hăşdău/ Hăjdău/ Hâşdău** menționată mai întâi la 1481, **Hasdofalwa**, la 1499 **Hosdo**, la 1516 **Hozdo**, la 1775 **Hasdeu**, la 1850 **Hesdeu**, la 1854 **Hăşdău și Hosdó** (Suciu, I, 285). Dar în Transilvania sânt și alte nume de localități care ne interesează. Astfel, **Hăşdat**, din Hunedoara, cu o primă atestare din 1333, ca **poss. Hasdath**, la 1366 villa **Hasdad**, la 1431 **nobiles de Hosdath**, numele fiind păstrate în forme apropiate. Mai sânt două localități **Hăşdate**, una în zona Gherla și alta în apropiere de Turda, atestate la 1339, respectiv 1456, numele având de-a lungul veacurilor forme apropiate (idem, **loc. cit.**).

În **Dicționar** 239, Iorgu Iordan glosează numele **Hăjdățean(u)** și **Hăjdețean** fără să le pună în legătură cu localitățile transilvănene.

Scanned with OKEN Scanner

În **DA**, **hârştioagă** înseamnă „oaie bătrână, care n-are dinţi şi nu mai fată, îngrăşându-se numai pentru tăiat". Termenul este sinonim cu **babană**, **botoaşă**, **boancă**, **butuşană**. Expr. **a da hârştioaga popii** înseamnă „a da pielea (ortul) popii". Prin ext., cuvântul înseamnă „om, vită îmbătrânită", sinonim cu **haram**[2], **mârţoagă**, **bijoagă**, **gloabă**, **şcoarlă**, **hârzob** ş. a. Are variantele **hâjdoacă** şi **arştioagă**. Este fără etimologie. Hasdeu, în **Et.**, **3**, 51, sub **babană** prezintă contextul: „Oaia când e bătrână se zice **babană** sau **hâştioagă**" prin urrmare este şi varianta **hâştioagă**, în care **r** din **hârştioagă** a fost disimilat. Prin sonorizarea lui **şt** în **jd**, **hâştioagă** devine ***hâjdioagă**, care este femininul lui **hâjdiog**, **hâjdoc**, variantă a lui **vâjdoc**, despre care am vorbit mai sus. În felul acesta, aducem un început la clarificare în ce priveşte numele **Hâjdău** (**>hâjd-**).

Iorgu Iordan, în **Dicţionar**, 255, când prezintă numele **Hajdu**, scrie: „cred că este acelaşi cu **Haidu** [...], de fapt cu ung. **Hajdu**, căruia i s-a păstrat grafia originară". Intervenim de îndată cu observaţia că afirmaţia este hazardată. O formă grafică străină devine reală numai când este vorba de un nume de localitate des folosit în forma lui grafică, pe când numele de persoane sânt folosite mai ales oral. Hajdu face parte din familia lui **hajd -**, **hăjd -**.

Despre **Hojda**, Iordan, **op. cit.**, 244, scrie: „cf. pentru temă **hojdii** „cu crestături adânci şi pline de sânge (despre corpul omului)" şi ucr. **hoždati** „a merge, a umbla". Credem că numele românesc este foarte vechi şi se încadrează în familia lui **hăjd- /hâjd-** , înrudit îndeaproape cu **hăjdeu, hăjdei**. **Hâjdoc** prin Maramureş înseamnă „coadă de cocioarvă" (**Glosar reg.**, 39, din Moisei).

În familia aceasta trebuie să includem cuvântul **gâjdei**, variantă a lui **hâjdei** (cu corespondenţa **g-h**), aşa cum **gâşdeieş** îi corespunde lui **hâjdeieş**. Aici trebuie încadrat numele **Gojdu**, celebru în Transilvania şi mai ales la Oradea, ca variantă antroponimizată a lui **gâjdei**, probabil şi ***gojdei**. Explicarea posibilă a numelui românesc **Gojdea** printr-un pol. **Goździ** (Iordan, **op. cit.**, 227) ni se pare cu totul riscantă. Dar **Gojdea** este îndeaproape înrudit cu **Gojdu** şi se explică printr-o bază **Gojd-**, variantă a lui **Hojd-**.

Şi alte cuvinte sânt folosite cu sensul „turmă mică de oi". Astfel, **gârdei** a fost înregistrat în **DA**, după Bugnariu, din Năsăud. În **ALRR Mar** , IV, h. 912, **gârdei**, pl. -eie, este un sinonim al lui **botei** şi al lui **gajdei**. Tot aici se foloseşte şi **gârd**, pl. **gârduri**. Poate că la lămurirea acestui termen ar fi de folos verbul **gârdí** „a lătra, a bate" (Bilţiu, **Ţara Lăpuşului**, 521, menţionat de Blănaru în **Dicţionar**, 196, sub **gârbiţă**). Verbul, cu acelaşi sens, a fost menţionat şi din Hideaga-Maramureş (**Lexic reg.**,**1**, 23) şi din Someş-Guruslău (**MCD**, I, 210). Este menţionată şi varianta **gârbi** „a lătra, a ciorovăi" (din Sângeorz-Băi, Paşca, **Glosar**, 29). Credem că **gârdei** „turmă mică de oi" este o variantă a lui **cârdei**, iar **gârd** variantă a lui **cârd**.

Cu sensul „turmă mică (de oi, porci,viţei)" este folosit cuvântul **târleţ** (**DLR**, după Bugnariu), un derivat al lui **târlă**, cu suf. **-eţ**. Se foloseşte, dar cu sensul „târlă, turmă", derivatul **târlan**, din **târlă**, cu suf. augm. **-an**: **Un cioban iernase cu oile şi prin prier se ducea cu tot târlanul la livedea cu iarbă verde... (Snoava,**

Scanned with OKEN Scanner

IV, 33); vezi şi **MDA**, I, 342, aici cu sensul „turmă de capre, herghelie".

În **DLR** se glosează, ca învechit şi regional, termenul **păcure** cu sensul „(turmă de) oi, animale, vite", cu varianta suspectă **păc**, cu un pl. **pecuri**. Cuvântul este moştenit din lat. **pecus, -oris**. Tot în **DLR** este **păcurime**, s.f.., cu circulaţie regională şi cu sens colectiv, însemnând „oi multe la un loc, turmă de oi", din **păcure** cu suf. **-íme**.

Căprăríe înseamnă „turmă de capre", sinonim cu **ciurdă, ciopor, cârd** (Iordache, **Ocupaţii**, II, 59) . Din **căprar** „păstor de capre" cu suf.**-íe**.

Ciúrdă (ciordă, cioardă), cireadă „turmă de vaci (sterpe, juninci, juncani) urcată la munte, la păşunea alpină, după lucrările agricole de primăvară" (idem, **ibidem**, 43); **văcăríe**, alături de cele consemnate mai sus, înseamnă „turmă de vaci cu lapte" (idem, **ibidem**, 44). **Ciurdă** şi **ciurdină** sânt înregistrate din Oltenia cu sensul „turmă", fără alte indicaţii (Bărbuţ, 53). **Ciurdă** înseamnă şi „turmă de capre", sinonim cu **căprărie, cârd, ciopor** (Iordache, **op. cit.**, 59). Acelaşi cuvânt, cu variantele **ciordă, cioardă** (mai ales în N-V Moldovei, în S, centrul şi E Transilvaniei) înseamnă „turmă de boi", ceea ce înseamnă şi **boime** (prin nordul Transilvaniei) (idem, **ibidem**,42). Sensul „turmă de boi", în sudul şi estul ţării îl are şi **cireadă** (idem, **ibidem**,42). **Bouărie** înseamnă „turmă de boi, de juncani", sens stabilit de noi pe baza unor informaţii de multă vreme cunoscute. Cuvântul **ciurdă**, cu trei menţionări în **Palia de la Orăştie**, este un împrumut din maghiară, **csorda**, şi, în afară de „cireadă" şi „turmă de amimale necornute", înseamnă şi „mulţime de oameni, copii". În **MDA**, I, 554, sânt glosate şi derivatele **ciurdár** „văcar" (din **ciurdă** + **-ar**), **ciurdină, ciurduţă**. **Ciurdáş**, despre care se spune că ar fi împrumutat din magh. **csirdás**, cu acelaşi sens, „văcar", putea fi creat şi în româneşte. Aici amintim numele dansului popular **ciurdelu** (din Dobrogea, vezi Varone, 47), **ciurdel** „dans ţărănesc asemănător unei hore rapide"; „melodie după care se execută acest dans", în **MDA**, I, 554, cu etimologie necunoscută. Acest nume de dans se explică prin cuvântul **ciurdă**, cu suf. **-el**; este un dans păstoresc dus în Dobrogea de către păstorii ardeleni. Pe alocuri (Banat, Moldova, Bucovina) **pâlc** are sensul „turmă" şi vine din sl. **plŭkŭ** (Blănaru, 296). O variantă a lui **pâlc** este **pârc** „cârd de oi": **Trei pârcuri de oi Cu trei păcurari** (idem, 297).

Cireadă, despre care am vorbit, este un împrumut vechi slav, **cireda, чрєда.**

În familia lui **boar**, sânt derivatele **boarişte** (din **boar** + **-işte**) şi **boariţă** (din **boar** + **-iţă**) (**MDA**,I, 285).

Cu sensul „cârd de vite, turmă, cireadă" a fost glosat în **DA** cuvântul **gulă**, ca împrumut din magh. **gul(y)a** „idem". Îl înregistrează şi Iordache, **op. cit.**, 42, 49, cu sensul „ciurdă de vaci sterpe (şi juninci, juncani)" prin V şi N-V Transilvaniei; „turmă de boi" (mai ales în vestul Tansilvaniei). Întâmplător, apare şi termenul **guléş** „feciorul ce păzeşte la gule" (**DA**); „văcar, ciurdar, păstoriu" (Iordache, **op. cit.**, 49). În **ALRR. Banat**, II, h. 287, se precizează: „**gulă** când e la munte" (pct. 30); „o **gulă** are 300-400 de vaci" (pct. 55); „**gulia** îi cu vacile alea sterpe" (pct. 67); „ **gulă** îi spune dacă o păzesc cu rândul , **şuărdă** dacă le păzeşte un singur om" (pct. 81; aici **gula** are 20-40 de vaci).

Scanned with OKEN Scanner

Sânt şi alţi termeni care privesc grupuri mici de oi sau de vite cornute precum **bouărie** „turmă de vite păzită de cioban“ (Bărbuţ, 31); **ciotură** „grămadă, pâlc, stol, turmă“ (idem, 51); **crumpuri** „botei“ (Dunăre, **Civilizaţie**, 96). În seria termenilor cu răspândire restrânsă se încadrează **porcărie**, pl. **porcării**, „turme de porci (de obicei pe moşiile boiereşti)“ (Iordache, **op. cit.**, 58). Amintim aici termenii **stavă** şi **herghelie** pentru grupurile mari sau mai puţin mari de cai (vezi şi Sever Pop, **Câteva capitole...**, 232).

Ar. **cupíe**, pl. **cupíi**, este folosit cu sensul „turmă“ în contexte ca următoarele: **cupíi di oi** (= turme de oi); **ağĭúng ş'cupíile** (= ajung şi turmele); **cupíe fără câń** (= turmă fără câini). În **DA**, 410, este prezentat ca element moştenit din lat. **copia**, în greaca din Epir fiind **κοπή, κουπί, κοπίs**, în albaneză **kopë** „branco, gregge“, în vsl. **kupŭ** „cumulus“. Aici reţinem informaţia că ar. **suríe** înseamnă „cireadă“: **surii di boi şi văţi** (= cirezi de boi şi vaci), dar în **ună suríe di găi asburără** (= a zburat un cârd de ciori); **suríe di arbinĕşti** (= gloată de albanezi) cuvântul are, cum se vede, alte sensuri, „cârd“ şi „gloată“. În **DDA**, 1137 este prezentat ca tc. **suri** „troupeau; foule“.

Mr. **bil'uc** „turmă, grămadă, număr mare“: **Un bil'uc di uoi**. Are var. **bil'ucă**, **bi²úc**, pl. **–tsă**, comparat cu **bil'uc** (Capidan, III, 38, 39).

Ar. **uiríu**, s. n., pl. **uiríuri**, înseamnă „număr mare de oi“ (**DDA**). Cuvântul face parte din familia **uiar** „oier“ şi este paralel cu **căprâríu** „(mare) număr de capre“ (**ibidem**, 341). Amintim aici şi ar. **uínă**, **uíní**, „turmă de oi“: **yin maratili uíńĭ** = vin bietele turme de oi (**DDA**).

Amintim, în final, cuvântul **vârdocel**: **Câte oi că rămânea, vârdocel că le făcea, Pe potecuţă le lua** (Codin, I, 263).

Scanned with OKEN Scanner

TERMENI PENTRU NOȚIUNEA „PĂȘUNE“

Pentru noțiunea „loc unde se păşunează oile şi vitele mari“, **Atlasul lingvistic român SN**, II, h. 317, oferă un număr destul de mare de termenii **ceaír, câmp, iárbă, ierbărít, imáş, izláz, legheléu, múnte, mutáre, pascalău, păscătoáre, páscom, păşúne, păşunát, suhát** şi **toloácă**. Întrucât ne interesează numai termenii referitori la oierit, renunțăm la discutarea lui **ceair**, care este termen specializat pentru păşunarea cailor. Ceilalți termeni sânt comuni oiertului şi păşunatului vitelor mari.

Stratul cel mai vechi este format din termeni moşteniți din latină: **câmp, iarbă, munte, mutare, păşune**, urmat de cel al creațiilor româneştii: **ierbărit, păşunat, păscătoare**...

Termenul **câmp** (<lat. **campus**) este înregistrat în sudul Crişanei, pct. 95, alături de **izlaz, păşune, păşunat,** cu sensul „loc cosit pe care pasc vitele“, apoi în Oltenia, pct. 848, şi în Moldova, pct. 514, au acelaşi sens. Faptul că acest termen este înregistrat numai în trei puncte, atât de îndepărtate nu poate duce la concluzia că este folosit întâmplător. **Câmp** aparține în primul rând terminologiei agricole, este cunoscut de toți vorbitorii limbii române (la aromâni **câmpu**, la meglenoromâni **c'ámp**); stă la baza multor derivate (**câmpean, câmpenesc, câmpie, câmpurele, câmpuşor**) sau expresii (**a bate câmpii; a-şi lua câmpii; a merge peste câmp; a fi în plin câmp; a avea câmp**).

Termenul **iarbă** (<lat. **herba**) în loc de **păşune** apare în harta amintită în câteva puncte din Oltenia (812, 872, 886), sudul Banatului (29) şi sud-vestul Transilvaniei (102). Vom observa că termenul este întrebuințat, în cele câteva puncte, în imediata vecinătate a termenului **păşune**, uneori chiar înlocuindu-l sau folosindu-se amândoi termenii ceea ce este în perfectă concordanță cu realitatea, în sensul că fiecare termen are, de fapt, altă semnificație şi răspunde altei necesități de comunicare. Sinonimia este cu totul aproximativă.

Munte, din lat. **mons**, **montem**, se foloseşte şi cu sensul „păşune (la munte)”, „păşune alpină“.

Mutare (< **mută**, lat. **mutare**) s-a înregistrat numai în pct. 551 din nordul Moldovei (**mutări** sau **izlaz**), cu sensul „loc de păscut oile; păşune“. Dar cuvântul înseamnă şi „taxă pentru păşunatul oilor pe pământul comunei“”, sens neînregistrat în **DLR**, litera **M**, deşi un exemplu dat la p. 1062, col. 1-2, îl pune în evidență: **Acum suhatul te ajunge 36 de lei pe-o păreche de boi... Mutările (numai la oi se zice vorba asta) nu ştiu cât or fi, că n-am oi** (din „Conv. lit.“, XLIV, 655). Un sens mai vechi al cuvântului trebuie să fie cel de „adăpost, sălaş, locuință“, cum apare în **Psaltirea Scheiană**, **Tetraevanghelul lui Coresi**, **Psaltirea a doua** şi **Cazania a doua** (Dimitrescu, **op. cit.**, 189). După **DLR**, citäm din **Psaltirea Hurmuzachi: Spre soare puse mutarea sa**, şi din Coresi: **Că cine va avea nădejde către Dumnezeu, mutare-i va fi şi va scăpa de boale şi de nevoi.** Un sens dintre cele mai vechi trebuie să fie cel de „strămutare a unei stâne sau târle dintr-un

Scanned with OKEN Scanner

loc de păscut în altul, pentru gunoirea unui loc", înregistrat în **DLR** pentru Moldova, Bucovina, Transilvania, din care s-a născut sensul „târlă, stână", iar prin restrângere „construcţie vremelnică, constând dintr-o colibă şi o strungă şi un ocol; adăpost sau colibă a ciobanilor la munte", cum este înregistrat de T. Morariu, în **Viaţa pastorală în munţii Rodnei**, 12, nota 1. D. Dan, **op. cit.** 9, cunoaşte termenul cu sensul „locuri de păscut": „Când într-o păscătoare se găteşte păşunarea, atunci oile se mută în alt loc, încă nepăscut". Densusianu, în **Viaţa**, 289 (vezi şi notele 2, 3) citează termenul după Iorga, **Studii şi documente**, VI, p.7, din Munţii Rodnei şi din unele texte populare; în **Aspecte**, I, scrie despre **mutare**: „un cuvânt care este deosebit de rar" (65) şi: „este surprinzător că aşa de rar este atestat cuvântul acesta" (66). Densusianu spune că termenul a primit, în mediul păstoresc, o accepţiune specială. **Mutare** „mai circulă astăzi cu sens păstoresc în Munţii Rodnei, în colţul de nord-vest al Ardealului şi în Maramureş" (49). Termenul a fost înregistrat în „Gazeta Transilvaniei", 11 iunie 1887: **La cel vârf de munte verde, Mutare de oi se vede**; a mai fost înregistrat în aceeaşi publicaţie, 1890, 29 iulie; în „Foaia Societăţii **Românismul**", I, 525; apoi în T. Papahagi, **Graiul**; „mutare de munt'e o mutăreá e stâna d'e munt'e". Sensul este, peste tot, „stână provizorie, stână mică ce se poate muta uşor". În **ALR. Mar.**, IV. 949, **mutare** este „porţiunea de teren pe care pasc oile un timp oarecare, în timpul verii". Apare şi **mutătură** (în Munţii Apuseni, vezi **GS**, II, l, cu sensul „şură de vară la munte"). Anchete recente confirmă prezenţa termenului în Bucovina, apoi în nord-vestul Moldovei, cu sensul „schimbarea locului stânei" (**Dolheştii Mari**, 47); „locul unde se aşează o stână (fiind bun ca păşune)" (**Broşteni**, 45). Este înregistrat, însă, şi în Drăguşeni-Iaşi, cu sensul „schimbatul turmei şi al stânii dintr-un loc în altul" (**Drăguşeni**, 90). De la sensul „munte închiriat pentru păscut", se explică **Mutarea Cotârgăşenilor** şi **Mutarea Broştenilor**, nume de locuri închiriate de oamenii din Cotârgaşi şi cei din Broşteni (**Broşteni**, 11). Derivatul **mutătoare** cu sensul „stână provizorie (aşezată alături de stâna principală), care se poate muta dintr-un loc într-altul", este înregistrat în **DLR. M**, 1064, din H. XIII, 100, 116; XVII, 392; **DR**, VIII, 243; **ALR**, I, l, 791/174, 770. Termenul a fost înregistrat de Mara N. Popp în Argeş-Muscel (**BSRG**, 1933, 246), cu acelaşi sens: „o stână vremelnică depinzând de stâna principală. Când se termină iarba se face o a doua, chiar o a treia mutătoare". Aici numai se mulg oile şi se încheagă laptele. Într-o altă anchetă, termenul **mutătoare** a fost înregistrat în Rugineşti şi Buhalniţa (**Buhalniţa**, 66): „stână care se mută de colo-colo din cauza noriului" (**nori** = iarbă; pentru acest cuvânt vezi **DLR. N**, 486, **noreá**, cu etimologie necunoscută). Sensul „stână" al termenului **mutare** reiese şi din versurile: **Pe mine mi-ţi îngropa În strunguţa mutării** (Fochi, **Mioriţa** 578, din Feldru-Năsăud) sau din versurile: **Îşi văzură ei Cum venea către mutare Un boier mare călare** (**F. Tr.**, II, 567). Sensul din **ALR** este înregistrat şi în **DLR**: „pământ nelucrat care serveşte ca păşune: arşiţă, imaş, suhat". Cu acest sens termenul este cunoscut şi de Scriban (846): „locu unde păşunează berbecii". Ciorănescu (533) nu înregistrează sensul păstoresc, deşi acest sens a fost cunoscut şi de Hasdeu, care îl prezintă ca sinonim al lui **arşiţă** (**Et., 2**, 422). Ca sinonim al lui **suhat** şi **imaş**, termenul **mutare** este menţionat în „Junimea lit.", 1923, 4-5, 98.

Scanned with OKEN Scanner

Din cele prezentate până aici se vede că, de la sensul „mutarea cu vitele şi cu coliba dintr-un loc în altul", termenul **mutare** a evoluat spre sensul „păşune, munte pentru păşunat" sau chiar „stână". Al. Bocăneţu (154) consideră că termenul are o însemnătate istorică şi culturală. El consideră, pe bună dreptate, că „trecerea de sens se explică prin faptul că vitele se mută cu păşunarea lor din loc în loc, şi când se gătea păşunea într-un loc, trebuia să strămute oamenii, dimpreună cu vitele, şi coliba sau stâna cu toate halaturile de pe lângă dânsa. Deci românii se ocupau şi cu păstoria, duceau turmele lor la păşune şi se mutau cu ele din loc în loc" (134). Acelaşi cercetător spune că „**mutare** sânt locurile care nu se pot ara nici cosi, ci servesc numai la păşunarea vitelor. Cuvântul e răspândit în partea dinspre munte a judeţului Neamţ şi Suceava". În timpul **Regulamentului Organic** se stabilesc unele lucruri în legătura cu mutările. Sensul de „munte închiriat pentru păşunarea vitelor" este înregistrat şi de Bocăneţu (243). Menţionăm că termenul este cunoscut de aromâni (**mutare**) şi meglenoromâni (**mutari**), dar dicţionarele acestor dialecte (DDA, 722 şi Capidan, III, 199) nu ne spun dacă are şi sens păstoresc. Precizăm că **mutare** nu se pune nicidecum în legătură cu nomadismul; termenul se referă la schimbarea păscătoarei în locuri apropiate, de obicei aceleaşi. Am şi văzut că un sinonim al lui **mutare** este **arşiţă**.

Termenul **păşune** (<lat. **pastio,-onem**) formează pe harta **ALR** o arie bine conturată, ocupând Transilvania, Banatul (fără partea de sud, respectiv, pct. 2, 29), o parte din Crişana, în parte Maramureşul, apoi nord-vestul Olteniei (pct. 833, 936). Formează şi arii izolate în Moldova (pct. 520), Dobrogea şi estul Munteniei (pct. 682, 705) şi sudul Olteniei (pct. 872, 876). Dar harta nu redă întocmai realitatea, întrucât termenul este răspândit pe întreg teritoriul dacoromân. În Bucovina are, pe lângă sensul general de „loc acoperit cu vegetaţie ierboasă, unde pasc vitele" (**DLR**) şi sensul „nutreţ strâns pentru hrănit vitele în timpul iernii (fân, paie, strujeni, pleavă, frunze de sfeclă)", neînregistrat în DLR. **Ai strâns păşune pe iarnă? Se întâmplă ca iarna să mai cumperi păşune ca să poţi scoate vitele în primăvară.** Acest sens are, totuşi, răspâdire mai largă, el fiind înregistrat şi în **ALRT**, 69, pct. 105, în Dobra-Hunedoara. **ALRR. Maramureş**, III, h. 793, înregistrează termenul cu sensul „loc neproductiv (unde pasc vitele)", dar facem observaţia că sensul este limitat teritorial, pentru că **păşune** nu este întotdeauna un „loc neproductiv". Termenul apare în unele texte vechi: **Psaltirea Scheiană**, **Tetraevanghelul** lui Coresi, **Psaltirea a doua** a lui Coresi şi în **Cazania a doua** (Dimitrescu, **op. cit.**, 201). Din Moldova, **DLR** îl citează pe Gr. Ureche: **Acestea** [...], **în câmpi după păşune, cu dobitoacele umblă**; din Asachi: **Oare oile sau caii se-ngrijesc d-un nenoroc Când s-adună la păşune treisprezece la un loc?**; din Alecsandri: **Să culegem împreună Tu fragi roşi de prin păşună**; din Eminescu: **Un sultan dintre aceia ce domnesc peste vreo limbă Ce cu-a turmelor păşune a ei patrie ş-o schimbă**. Sânt citaţi apoi T. Pamfile, C. Hogaş, Sadoveanu, Camilar. Noi îl cunoaştem din Drăguşeni, Frenciugi şi Şcheia, jud. Iaşi şi Crăciuneşti, jud. Vaslui, unde este sinonim al lui **izlaz** şi **suhat**. Cuvântul este folosit frecvent şi în Muntenia. **DLR** îl citează din A. Pann, Bolliac, Odobescu, Caragiale, Ispirescu, Arghezi, Camil Petrescu.

Scanned with OKEN Scanner

Termenul **păşune** a fost înregistrat şi în anchete mai noi în Moldova, cu sensul ştiut, de „loc acoperit de iarbă, unde pasc oile" (**Drăguşeni**, 93; **Murgeni**, 55; **Vrancea**, 78), însă şi în Oltenia (**Novaci**, 85). În antroponimie se părea că termenul lipseşte, dar îl glosează Iorgu Iordan, **Dicţionar**, 359, comparat cu numele topic **Păşunea Mare** şi cu bg. **Pašun**. Din toponimie nu-l cunoaştem decât în următoarele exemple: **Păşunea Mare**, cătun al satului Călineşti-Oaş (Suciu, II, 31), **Păşunea Mieilor** (Dunăre, **Civilizaţie**, 120) şi **Pašunci**, sat lângă Banišor, în Bulgaria. Weigand pune numele **Paşunci** în legătură cu **păşune,** iar Capidan crede că această derivare nu trebuie pusă la îndoială (**DR**, IV, 335). **ALR** înregistrează termenul la aromâni (**păşune**) şi la istroromâni (**paşura**). Din limba română termenul a trecut şi în alte limbi. Harta 317 îl înregistrează în pct. 25 la vorbitori de limbă sârbă, **paşúńa**, iar derivatul **păşănat** în pct. 991, la vorbitorii de limbă bulgară. Concluzia la care ajungem cu privire la termenul în discuţie este următoarea: **ALR** a înregistrat numai parţial răspândirea geografică a termenului **păşune** datorită faptului că, alături de el, circulă şi alţi termeni cărora uneori li se acordă preferinţă, în funcţie de specializarea strictă a acestora. Problema unei concurenţe, însă, cu ceilalţi termeni nu se poate pune de vreme ce sânt sinonimi numai în mică măsură. Termenii **imaş, izlaz, suhat,** care ar fi putut deveni concurenţi ai lui **păşune,** au fost limitaţi geografic şi semantic şi nu au reuşit să creeze derivate. Ca şi în cazul termenului **turmă**, care este general în limbă şi reprezintă elementul fundamental pentru noţiunea denumită, **păşune** este un element fundamental, din stratul cel mai vechi; dacă a făcut loc unor termeni de origine străină cu care este, în parte, sinonim, aceasta nu a dus la tocirea termenului, ci la limitarea şi specializarea celorlalţi. Termenii împrumutaţi sânt cuprinşi cu totul în sfera semantică a lui **păşune,** dar acesta păstrează multe valori pe care ceilalţi termeni nu le pot acoperi. Vitalitatea termenului **păşune** este susţinută şi prin derivatele pe care le-a creat. Verbul **a păşuna**, neînregistrat în hărţile atlasului, are în limbă o mare răspândire, şi **DLR**, litera **P**, 328-329, îl înregistrează începând cu secolul al XVIII-lea: **Să nu fie volnic nici să are, nici să coseascâ, nici bucatele să-şi păşuneze** (1755, **Uricariul**); **Trec cu oile lor în hotarul câmpulungenilor ... de-ş păşuniadză oile pe munţii lor** (a. 1753, Iorga, **Studii şi documente**, VI, 6); **de a vre să-ş păşuneze vitele acolo** (Ştefanelli, **Documente**, 122, a. 1777). Am înregistrat verbul şi în anchetele noastre. **ALR SN**, înregistrează şi derivatul **păşunat** în câteva puncte (95, 172, 686), peste tot alături de **păşune** sau şi de termenii **câmp, izlaz.** În **DLR**, se înregistrează acest derivat cu atestări de pe la anul 1800: **Locuri de mutări pentru păşunatul oilor** (Iorga, **ibidem**, 7), până la 1962: **Păşunatul în păduri este permis în locurile şi în condiţiile stabilite.** Sensul termenului este lărgit când este vorba de albine: **Poartă albine la păşunat după un meşteşug pe care l-a învăţat în balta Brăilei** (Sadoveanu). T. Ştefanelli, în **Documentele** sale, înregistrează termenul **păşunat** la o dată anterioară celei din DLR: **oile ce le scot în ţară iarna la iernatic pentru păşunat** (a. 1767, p. 94), apoi la 1822: **loc de păşunat** (p. 380), amândouă exemplele fiind din documente bucovinene. Termenul este înregistrat de E. Petrovici, în **ALRT**, p. 30, pct. 36, apoi a fost înregistrat în **Novaci** (p. 85) sau în Bucovina, în mai multe puncte. Îl înregistrează, de asemenea, Bocăneţu, alături de

Scanned with OKEN Scanner

păşunit (p. 242) şi Diaconu (în **Ţinutul Vrancei**, I, 410, 412: **vinia oi di dincolu la păşunat; sî sfădea cu noi pintru păşunat**). În legătură cu derivatul **păşuneală**, menţionat în **DLR** într-un singur exemplu, din revista „Ion Creangă", II, 162: **Luai oile-n porneală Să le duc la păşuneală**, facem precizarea că aceste versuri au fost culese cu mult înainte de către Alecsandri (vezi **Opere**, III, 293). În **DLR** se înregistrează, de la **păşune**, şi alte derivate: **păştiúne** (contaminare între verbul **a paşte** şi **păşune**), **păşunár**, „păşune", **păşunáre** ,"păşunat" (**Venitul de la păşunarea munţilor**; **Locul de păşunare până la alegerea mieilor se numeşte înţărcătoare**), **păşunáriţ** „proprietar de oi care îşi încredinţează altuia turma pentru păşunat", **păşunărie** „păşune", „păşunărit", **păşunărit** „păşune", „păşunărie", **păşunét** „păşune", **păşuní**, „a păşuna", **păşunít** „păşunat". Menţionăm că **păşune** este înregistrat în **Lexiconul** lui Mardarie Cozianul, p. 147, nr. 1199 şi p. 193, nr. 2281. În **Lexiconul de la Buda** (488) sânt înregistrate, alături de **păşune**, derivatele **păşunare** şi **păşunez**.

Termenul **păscătoare** este înregistrat în **ALR SN**, II, h. 317, în punctele 365, 386, care corespund localităţilor Ciocăneşti şi Marginea din Bucovina. În pct. 386 se face precizarea (în note) că „păscătoarea e cea de la munte". Vom adăuga că nu peste tot în Bucovina „păscătoarea e cea de la munte". În Mănăstioara-Siret termenul denumeşte locul unde sânt păscute vitele. **A avea păscătoare** înseamnă „a avea loc de păscut pentru vite". Termenul este înregistrat şi în **DLR**, cu sensul „păşune", numai în exemple din Bucovina. La exemplele date, vom adăuga următoarele: **sânt păscători a Câmpulungului** (a. 1797, Ştefanelli, **Documente**, 272); **osăbit mai este şi puţintel runc păscătoare** (a. 1804, idem, **ibidem**, 319); **Parca-ar mâna turmele în porneală, spre păscători depărtate** (Camilar, 177); **Păscătorile şi ogorul vor fi ale tuturor** (idem, 196). Prezenţa termenului în Bucovina este semnalată şi de Al. Bocăneţu: „In Bucovina e foarte uzitată forma **păscut** şi **păscătoare**, dar se întrebuinţează şi păşune" (**op. cit.** 244; pentru Stupca, informaţia lui Bocăneţu este din răspunsurile la **Chestionarul** lui Hasdeu, vezi p. 242). Însă limitarea acestui termen numai la Bucovina nu corespunde realităţii, întrucât îl întâlnim şi în Munţii Rodnei, cu sensul „loc de păscut la munte" (Precup, 47). Faptul că şi aici se întâlneşte termenul cu sensul înregistrat în Marginea-Rădăuţi, ne obligă să precizăm că acolo unde se practică un păstorit cu deplasarea turmei, pe toată perioada, la munte, **păscătoare** înseamnă „munte, loc de păscut la munte", dar unde păstoritul este de tip agricol-local, ca în zona Siret, **păscătoare** este „orice loc unde pot paşte oile şi vitele mari". În anchetele noastre, am înregistrat termenul şi cu sensul „loc de păscut, la munte" (Teşna) şi cu sensul „iarbă bună pentru vite": **(oile) pasc dacă au pascat¾ári búnâ** (Câmpulung). Şi D. Dan, **op. cit.**, prezintă termenul cu sensul „păşune, loc unde sânt păscute oile, vitele". Nici **ALR** şi nici (mai cu seamă) **DLR** nu înregistrează pentru **păscătoare** sensul „taxă pentru păşunat" În anchetele noastre în Bucovina am auzit adesea: **am platit pascat¾ár°a**; **am de dat** („de plătit") **pascat¾ár°a** Termenul nu este specific numai graiurilor bucovinene; cum am văzut, se întâlneşte şi în Munţii Rodnei. Credem că în **DLR** trebuie să se diferenţieze, ca articole separate, **păscător, -oare**, adj., pentru care se

Scanned with OKEN Scanner

dau două exemple, unul din **Biblia de la Bucureşti** şi altul din Coşbuc, de **păscătoare**, care este numai substantiv şi pentru care se dau exemple mai multe. Apoi, indicaţia **popular** nu este potrivită, de vreme ce termenul este un regionalism, confirmat ca atare şi de exemplele citate din Ştefanelli, Sbiera, Camilar şi Marian chiar în dicţionar. Din familia acestui termen amintim de **păscăneţ** şi **păscătură**, înregistraţi în **Glosar reg.**, 53, din Izvorul Negru-Vişeu, (nu din Moiseiu, cum se spune în **DLR**, litera P, 314). În legătură cu **păscătură** înregistrat în **DLR. P**, 315, din Sbiera şi din **Glosar reg.** facem precizarea că este cunoscut şi în Muntenii de Sus-Vaslui. Pentru acest termen dăm următorul citat din Ştefanelli: **runcul pentru păscătură şi pentru cosire în gios au rămas** (**Documente**, 319, a. 1804). Un alt temen înrudit cu **păscătoare** este **păscut. DLR. P**, 315, nu informează că **păscut** cu sensul „păşune" este atestat încă în **Psaltirea Scheiană** (de 3 ori) şi în **Psaltirea** de la 1577 (de 3 ori). Termenul apare şi în **Documentele** lui Ştefanelli: **locuri de păscut** (p. 272, a. 1797); **păscutul** (p. 231, a. 1793); **şi runcul de păscut de pe la deal de livadă** (p. 319, a. 1804). Alte exemple: **Iepele mele pasc numai noaptea... Uite, chiar de-acu poţi să porneşti cu ele la păscut** (Eminescu, **Proză lit.**, 16/15, apud **DE**, 400); **Şi undem m-oi aşeza, Nici-i apă de băut, Nici-i iarbă de păscut** (Bârlea, I, 69). Citäm expresia: **a se aşeza la păscut**; **S-aşază oili la păscut pi-on câmp** (Teşna). **Păscut** cu sensul „**păşunat**" a fost înregistrat în **Muntenii de Sus** (p. 41). Pentru termenul **păscare** înregistrat în **DLR. P**, 314, numai printr-un singur exemplu, **Şi-am dat oile-n păscare** (Mateescu), menţionăm că este atestat în **Documentele** lui Ştefanelli, 264 (la anul 1796, mai 28): **s-au dat pentru contract-**(ul) **păscării** (20 parale, după cum reiese din) **sama lui Gherasim Grămadă vornic**. Termenul **păscălău**, neînregistrat de Scriban, **DM**, Ciorănescu, este înregistrat de **DLR. P**, 314, cu sensul „păşune". A fost înregistrat în **ALR SN.** h. 317, în pct. 310, iar **ALRR Maramureş,** III, 793, îl înregistrează în pct. 231, în note, cu acelaşi sens. Aceste informaţii se adaugă la cele date în **DLR**. Deşi a fost înregistrat în **ALR** numai în două localităţi, se poate spune, pe baza **DLR**, că termenul are o răspândire mai mare, nu numai în Crişana şi Maramureş, ci şi în Transilvania. La baza termenilor **păscătoáre, păscănéţ, păscătúră, păscáre, păscălău,** stă verbul **a paşte**, moştenit din latină, **pascere**. La informaţiile date de **DLR**, adăugăm că **paşte** apare frecvent în textele vechi: în **Psaltirea Scheiană** de 11 ori, în **Codicele Voroneţean** de 3 ori, în **Evanghelierul slavo-român** o dată, în **Tetraevanghelul** lui Coresi de 9 ori, în **Cazania a doua** de 24 de ori, în **Palia de la Orăştie** de 10 ori (Dimitrescu, **op. cit.**, 200). Verbul apare frecvent în **Carte românească de învăţătură**, 1646, mai cu seamă p. 58-61; în **Îndreptarea legii**, p. 285. Din Ştefanelii, **Documente**, citäm: **am păscut oile căndrenilor** (p. 369, a. 1818). Amintim şi proverbul înregistrat de Iordache Golescu în culegerea sa: **Eu îi dau şi ea paşte** (p. 45) sau expresia **a paşte (oile) în coardă** „a paşte (oile) în aşa fel încât turma să aibă formă de seceră, semilună" (Gura Humorului). În **DLR** se pune bine în evidenţă însemnătatea verbului **a paşte** şi a derivatelor sale în limba română, acordându-le spaţiul cuvenit într-o astfel de lucrare. Nu este lipsit de interes să precizäm că numai verbul este descris pe mai bine de 4 coloane (p. 176-178), prezentându-se nu numai textele în care apare, ci şi expresiile, din care unele sânt de

Scanned with OKEN Scanner

o mare încărcătură semantică şi poetică: **Numai cine-a păscut dorul, Ştie cin' mi-a albit părul Şi mi-a ofilit trupuşorul** (G. Dem. Teodorescu); **a paşte cinstea** (cuiva); **a paşte boboci (bobocii, muştele, vântul, vânturile); a paşte mingea; n-am păscut porcii (gâştele, bobocii) împreună; a-şi paşte privirea; a paşte păcatul**. Pentru **paşte**, vezi şi Blănaru, 287.

Văratic, derivat din **vără** cu suf. **–atic,** are şi sens păstoresc, „ţinere a animalelor erbivore, în special a oilor, de primăvara până toamna, în locuri favorabile păşunatului, mai ales la munte; loc favorabil păşunatului, mai ales la munte". Tot **văratic** se numeşte „taxa care se plătea pentru văraticul vitelor sau al oilor pe timpul unui sezon de păşunat" (**DLR**). **Văratic** este nume topic în diferite regiuni din ţară, mai ales în zonele de munte.

Al doilea strat de termeni pentru noţiunea **păşune** este reprezentat de termenii: **izlaz, suhat, toloacă**, primul sigur de origine slavă, iar ceilalţi mai sigur creaţii româneşti.

O arie compactă, în realitate mai largă decât cea din hartă, formează termenul **izlaz** (<bg. **izlaz** „idem"). Atlasul ni-l prezintă în Muntenia, cu tendinţa de a se extinde spre vest (pct. 812) şi nord (pct. 182, 784), în sudul Dobrogei, în două puncte din Transilvania (95, 250) şi în Moldova (pct. 551). Din anchetele noastre reţinem că termenul este cunoscut în centrul Moldovei (Drăguşeni, Frenciugi, Şcheia jud. Iaşi şi Crăciuneşti jud. Vaslui) cu varianta **izlaj** (ca şi **praj,** variantă fonetică a lui **praz**). Menţionăm că în pct. 182, termenul este folosit alături de **păşune**, iar în pct. 551 alături de **mutare, izlaz** fiind al doilea termen din răspunsul înregistrat. Reţinem derivatul înregistrat în Stăneşti-Argeş, **izlăjí** „a hotărî ca un anumit loc de păşune să fie folosit în comun" (**LR**, 1959, nr. 2, p. 53). Termenul apare, rar, şi în poezia populară: **Să-i pui clopot ca la vacă, S-o duci pe izlaz să pască** (Plopşor, 30); **Da tu, bade-ai fost vrăjit Cu vrăjuri de pe izlaz, Ca să-mi faci mie necaz** (Oarcea, 115); **Floricuţă din izlaz, Crapă mândra de năcaz** (idem, 345). Anchete făcute de noi în Bucovina arată că termenul este cunoscut şi aici, dar folosirea lui este cu totul întâmplătoare. În Mănăstioara termenul este cunoscut, dar nu se foloseşte niciodată cu privire la păscătoarea satului, care se numeşte **toloacă**. Alte anchete arată că termenul denumeşte un „loc de păscut folosit în comun" (**Broşteni** 40; **Buhalniţa**, 60; **Murgeni**, 50), „loc de păscut oi, nu departe de sat" (**Drăguşeni**, 84, **Vrancea**, 89; **Novaci**, 78), „loc unde se aşează stâna satului" în cazul păstoritului agricol-local (**Drăguşeni**, 110; **Dolheştii Mari**, 42). Este folosit alături de **păscătoare** uneori (**Dolheştii Mari**) sau alături de **imaş** (**Novaci**); **izlaz** este „nume dat păşunilor" (**Humuleşti**, 61), folosit alături de **păşune** şi **imaş** (**Strunga**, 100; **Valea Trotuşului**; **Dâmbu**, 71). Termenul nu apare în **Lexiconul** lui Mardarie Cozianul, dar de aici nu deducem că lipsea în limbă de vreme ce apare ca nume de sat în secolul al XVI-lea (**Indice**, 1, 72) şi în cel următor (**DRH**, XXI, B, 201, 203, 509). **MDGR**, IV, 77-79, 90, înregistrează câteva nume topice: **Izlaz**, comună în jud. Brăila; comună în fostul judeţ Romanaţi; insulă în Dunăre în dreptul comunei Izlaz, jud. Romanaţi; baltă în jud. Dolj; moşii, deal; baltă / izlazuri. **Izlaz** este înregistrat de

Scanned with OKEN Scanner

Th. Capidan şi în dialectul meglenoromân, cu varianta **iazlaz** (III, 159), fără să indice originea termenului în acest dialect, dar este sigur că avem a face cu un împrumut bulgăresc. Heliade înregistrează termenul în **Vocabularul** său, unde propune să fie înlocuit cu **păşunariu, păşune** (p, 290). Laurian şi Massim (**Glossariu**, 325) înregistrează bine sensul temenului, „campu de pascutu vitele unei comune, campu de pastione in giurulu unui satu". Cihac (II, 153) indică originea slavă a lui **izlaz** (vsl. **izlaz** „exitus", **izlaziti** „egredi" = a ieşi, scr. **izlaz**). Cu unele mici deosebiri, în sensul că, la cele spuse de Cihac, se adaugă şi bg. **izlaz;** etimologia propusă de acesta este acceptată de toate dicţionarele (în **DEX** are origine bulgară, iar în **SDE**, 157, este sudslav, bulgar, unde înseamnă „sfârşit", „ieşire", „loc de ieşire"; sârbo-croat **izlaz** „ieşire", „loc de ieşire").

Spre deosebire de **izlaz**, care am văzut că are o răspândire destul de mare, fără a fi termen de primă importanţă în denumirea noţiunii „păşune", **suhat** este mai puţin răspândit. **ALR SN**, h. 317, îl înregistrează în centrul Moldovei (pct. 531), sud-estul Transilvaniei (pct. 192), estul Munteniei (pct. 705, 728) şi în sudul Dobrogei (pct. 987). În pct. 705, apare alături de **păşune**, iar în pct. 987 alături de **izlaz**. Între **izlaz** şi **suhat** este o deosebire de sens precisă, **suhat** însemnând „loc de păşune mai depărtat decât toloaca ori imaşul" (Scriban). Este vorba de un loc mai puţin propriu agriculturii, râpos şi uscat. Termenul corespunde vechiului românesc **arşiţă**; nu ştim să fie folosit undeva în Bucovina, deşi Bocăneţu spune că **„suhat** este cunoscut tuturor românilor" (p. 244). Oricum, în Mănăstioara-Siret nu l-am auzit niciodată, şi nici în anchetele folclorice sau dialectale făcute mai mulţi ani în Bucovina nu ne-au făcut cunoscut aici termenul. În nordul Moldovei, însă, **suhat** este cunoscut: „loc de păşune folosit în comun". Dar şi „loc de păşune", de unde se explică expresia **a schimba suhatul** = „a schimba locul de păşunat" (**Dolheştii Mari**, 54); „iarbă păscută de oi sau vite" (**Humuleşti,** 68); „loc de păşune folosit acum în comun; altădată era folosit individual" (**Drăguşeni,** 100). Cu acest sens cunoaştem termenul din Crăciuneşti-Vaslui şi din Frenciugi-Iaşi; **am suhat bun** = am loc bun de hrănit vitele; **avem vro două hectari di suhat. Suhat** denumea, în satele citate de noi, locul proprietate individuală pe care păşteau vitele; putea fi lăsat anume pentru păscut, să se odihnească terenul. În **Muntenii de Sus** are sens de „izlaz, imaş, loc de păşune" (43), iar în **Bogdăneşti**-Vaslui „loc unde păşunează oile". Din înregistrările citate până acum se vede că termenul apare mai cu seamă în Moldova, estul Munteniei şi Dobrogea de sud. De aici ar fi putut să fie dus de păstori în sud-estul Transilvaniei (pct. 192). Dar o anchetă semnalează termenul **suhat** în nordul Olteniei, la **Novaci**, cu sensul „loc păscut de oi, pe lângă ape sau pe lângă locuri mocirloase; izlaz, imaş" (92).Îl cunoaşte şi Dorina Barbuţ, 189, din Oltenia, cu sensul „păşune bună, păşune pe grind". Termenul este folosit de Creangă: **Ia, sunt vreo cinci-şese zile de când a fost să ducă viţeii la suhat...** (I, 11). C. C. Giurescu, în **SCL** 1961, 209, citează **vite de suhaturi**, după Iorga, **Studii şi documente,** V, 348. Cu sensul „loc de păscut aparţinând comunei", termenul este folosit în „Conv. lit.", XLIV, 655: **Acum suhatul te-ajunge 36 lei pe-o păreche de boi.** Termenul apare în **Uricariul**, IV, 348/12; **... le ducea (vitele) la suhaturi peste**

Scanned with OKEN Scanner

Prut, şi la Sadoveanu: **Da, răspunse Dumitrache, suhatu-i scump** (apud Bocăneţu, 245). Din poezia populară avem la îndemână doar un exemplu, dintr-un plugușor: **Şi-am arat cât am arat Ş-am dat boii la suhat** (Costăchescu, **Cântece**, 273, din Hârlău). Explicaţia editorilor prin „păşune pe lângă ape" (p. 672) nu corespunde întocmai sensului cu care este înregistrat termenul în Moldova, ci se apropie de cel din Oltenia. Din poezia populară reţinem versul **La su'atu Mielului** (Amzulescu, **Cântece,** 17, din Dolj) unde termenul are rol de toponimic. După Bocăneţu (245), **suhat** este cunoscut şi în Banat prin variantele **sohát** şi **soát**. Ca nume topic, termenul apare ca al doilea element al unor compuşi: **Cara-Suhat**, sat, lac, vârf de deal în jud. Tulcea (**MDGR**, II, 181), **Acic-Suhat**, deal (**ibidem**, I, 4), **Iacob-Suhat,** gârlă (**ibidem**, IV, 5) şi **Tatlă-Suhat** (**ibidem**, V, 548), toate în jud. Tulcea. Un deal **Suhat** apare în acelaşi judeţ (**ibidem**, 495).Un loc de iernat pentru vite numit **Suhat,** este cunoscut în nordul judeţului Argeş (Iordache **Ocupaţii,** II, 29). În Transilvania întâlnim nume de localităţi ca **Soatul de Jos** şi **Soatul de Sus** în părţile Gherlei (Suciu, II, 138), dar interes mai mare, pentru vechimea termenului, prezintă numele topic **Suatu, Soat, Soatul Unguresc**, u. **Magyarszovat**, menţionat la 1213, villa **Zuat**; la 1329, villa **Zovath**;la 1332 sacerdos de **Zuach**, la 1334 **Zoat**, la 1348 **poss. Zoath**, la 1350 **Zuath**, la 1410 **Zowath,** până la forme ca **Zowatt, Szovat, Also Szovat, Sovatu de Jos, Sovatu de Sus** (Suciu, II, 143). Fără îndoială că acest nume reprezintă termenul **suhat,** a cărui vechime creşte prin aceste atestări documentare.

În legătură cu originea termenului, Laurian şi Massim (**Glossariu,** 551) nu ne spun nimic precis: „barbarismu, cum se vede la primulu aspectu", iar ca sens: „pastione, locu grassu de pastionatu". Cihac (II, 379) îl crede scr. **suvat** „păşune de munte" (din vsl. **suhŭ** „uscat") şi îl pune în legătură cu numele topice **Suha, Suhaia, Suhar, Suhărău, Suhat, Suhuleţ**. Tiktin (III, 1529) trimite la o comparaţie cu sb. **suvat**. (Acest lexicograf citează termenul după Vlahuţă, **România pitorească: Suhaturile mlăştinoase ale ostrovului Balta,** şi după Odobescu, **Pseudokinegeticos: Când prin sohaturi pică de bolezne câte o vită din cirezi**). Candrea (1230) înregistrează termenul cu sensul „păşune (mai ales pe lângă ape, pe locuri mocirloase)" şi dă citate din Vlahuţă (**nălbeau dealurile de vite, când le scotea la suhat**), din Creangă (exemplul prezentat de noi; de altfel **suhat** apare la Creangă o singură dată) şi din Vasiliu: (**a mers până ce a ajuns într-un vârf de deal de pe moşia boierească, unde era suhat de oi**), şi trimite, ca şi Tiktin, la o comparaţie cu sb. **suvat**. Scriban trimite mai sigur la sb. **suvat** şi **suhad** „păşune". La o comparaţie cu sb. **suvat** trimite **DM** (819), care-l înregistrează cu două sensuri: 1) „păşune (pe lângă ape sau pe lângă locuri mocirloase)"; „izlaz, imaş"; 2) (reg.) „Apă puţin adâncă (unde se adapă vitele)". Ciorănescu (759) îl consideră sb., cr. **suvat**. Autorii **DEX**, 1039, prezintă sensurile după **DM,** iar pentru etimologii trimit la o comparaţie cu scr. **suvat**.Constatăm că nu s-a ajuns la un punct de vedere comun în legătură cu originea termenului. Vom mai aminti, totuşi, că Bocăneţu considera termenul de origine sârbo-croată (245), la fel şi Densusianu, **Aspecte**, I, 125 (sb. **suvat**), unde spune că fonetismul cu **h** poate a fost în sârbă, dar se poate să fi fost înlocuit **v** cu **h** în limba română. În încheierea prezentării părerilor privitoare la acest termen, vom aminti că originea sârbo-croată nu este confirmată de cercetarea lui

Scanned with OKEN Scanner

Dorin Gămulescu. Tiktin, Candrea, **DEX**, înregistrează derivatul **suhăție** „păşunat (pe un suhat)"; **Badea şi-a adus aminte Cum că are-o herghelie La păscut, la suhăție** (Marian). Scriban înregistrează derivatul **a suhărí** „a păzi (vitele) la păscut".În **DLR**, termenul **suhat** este prezentat cu multe contexte, împrumutat din bg. **suvat**, scr. **suvat**. Vb. **suhărí**, cu circulație prin Bucovina, are sensul „a paşte", iar subst. **suhățíe**, cunoscut în Bucovina şi Moldovda, are sensul „păşunat". Numele de familie **Suhar** este cunoscut în Bucovina,

Termenul **toloacă** cu sensul „izlaz, imaş" a fost înregistrat în **ALR SN**, II, h. 317; în Bucovina, anume în localitățile Marginea (pct. 386) şi în Brodina (pct. 366; aici se vorbeşte limba huțulilor; termenul este pronunțat **tołócå**). S-ar părea, după această înregistrare,că **toloacă** este cunoscut numai în Bucovina, dar termenul are o arie mult mai largă, după cum se vede din exemplele prezentate în **DLR**. Ne oprim numai la precizarea care se face în pct. 336: „**tol¾¼ca** e cea de lângă sat, **pascat¾¼rį** e cea de la munte". Termenul ne este cunoscut din literatură: **Dădea buzna turmele de pe toloacă**... (Moroşanu, **Vârsta**, 133), dar îl cunoaştem din satul nostru natal, Mănăstioara, şi din anchetele făcute în Bucovina şi în unele localități din jud. Iaşi şi Vaslui. În Bucovina are sensul: „loc în apropierea satului, unde pasc oile, vitele sau chiar gâştele". Alte anchete înregistrează termenul în **Humuleşti**, cu sensul „iarbă ce rămâne de un an nepăscută sau necosită" (69); în **Strunga** şi pe **Valea Trotuşului**, cu sensul „loc cu iarbă bună" (107; 117), în **Muntenii de Sus** cu sensul „pârloagă; păşune, izlaz unde pasc vitele" (44), în **Murgeni** cu sensul „ogor lăsat necultivat pentru ca să se odihnească; păşune, izlaz comunal pentru vite mari" (62), în **Bogdaneşti**-Vaslui **iarbă mare de toloacă** înseamnă „iarbă grasă, mare, de care oile se satură repede". În **AAF**, IV, 183, este înregistrat din Basarabia de către P.V. Ştefănucă: **Toloacâ o fost păn la brazda Chițcanilor**. Termenul este înregistrat de **ALM** I 1, h. 134: **Imaş**, în multe localități din Basarabia, dar şi în regiunile Nikolaev, Kirovograd, Dnepropetrovsk, Zaporoje, Donețk, Lugansk, în ținutul Krasnodar, în ținutul Priporiei (aici „se zice şi **toluácâ**"), unde au fost colonizați sau deportați români basarabeni.

Cu privire la originea termenului se exprimă părerea că **toloacă** este împrumutat din ucraineană. Situația din limbile slave este prezentată bine de Cihac (II, 416): vsl. **tlačiti-tlačą** „contundere", **tl³©ti-tlŭką, tlŭknąti-tlukną** „pulsare", **tlaka** „corvée" bulg. **tlŭkŭ** „travail mutuel d'aide"; rus. **tolkatĭ, tolknutĭ** „pousser", **tločĭ** „piler, broyer", **tločitĭ** „fouler l'herbe", **toloka** „herbe foulée" (nu dă forma ucraineană; la formele din celelalte limbi slave renunțăm a le mai prezenta). Cihac pune alături de **toloacă** şi alte cuvinte: **tolocesc, tolănesc, tolăniță, tolocăneac, clacă**. Tiktin (III, 1821) consideră că **toloacă** vine din rus. **tolóka** (din **tločj** „stampfen", **tolknutj** „stossen"). Candrea (1311) prezintă termenul pentru Moldova şi Bucovina, cu sensul „pământ cultivabil pe care-l lasă oamenii să se odihnească şi să se mai îngraşe, lăsând vitele să pască pe el, pârlog, obleagă", o citează pe Elena Niculiță Voronca (**sfântu Ion de la Suceava, când era băiet, păştea vitele tatălui său pe toloacă**) şi pe Ion Ionescu (**locurile ce hrănesc vitele... sânt nu numai livezile, toloacele, otăvile, dar țarinile învechite şi obosite de a ne mai da pâni**) şi

Scanned with OKEN Scanner

spune că vine din rus. **toloka**. Scriban (1329) este primul care indică un etimon ucrainean, dar şi rus. **toloka**; indică, pentru circulaţia termenului, nordul ţării şi prezintă sensul „loc mai întins în sat ori la marginea satului unde pasc vitele ori se joacă copiii". Vorbind despre **tolocănesc**, şi considerând că „poate" verbul vine din **toloacă**, dă pentru acesta sensul „loc lunde se poate aduna lumea la sfat". **DM** (867) indică numai ucr. **toloka** şi prezintă sensurile: 1) „ogor lăsat necultivat, pentru ca să se odihnească"; „păşune, izlaz comunal pentru vite mari"; 2) „teren liber, neîngrădit între case sau la marginea satului; maidan". Ciorănescu (797) crede că **toloacă** vine din rut., rus. **toloka** şi-l dă numai pentru Moldova (s.v. **tolocí**). Autorii **DEX**, 1096, prezintă sensurile: 1)„Pământ lăsat necultivat pentru ca să se odihnească"; „păşune, izlaz comunal pentru vite"; 2) „Teren liber neîngrădit, între case sau la marginea satului". Din ucr. **toloka**. Tot ca împrumut ucrainean îl prezintă **SDE**, 428, **toloka** „ogor lăsat pârloagă ce serveşte pentru păşunat vitele"; „imaş"; „muncă colectivă benevolă, fără remunerare, pe care o fac ţăranii pentru a se ajuta unii pe alţii"; „clacă". În bulgară este **tlaka** „clacă", scr. **tláka** „clacă". Şi autorii **DLR** prezintă cuvântul ca împrumut ucrainean, **toloka**. Deşi nu acceptăm originea ucraineană a cuvântului, încă nu putem propune o altă explicaţie.

Între termenii de origine slavă, trebuie adăugaţi **luncă** „păşune piemontană" şi **poiană** „păşune subalpină" (Dunăre, **Civilizaţie**, 118). Aceşti termeni au o mare prezenţă în toponimie.

Dintre termenii păstoreşti consideraţi a fi de origine maghiară, **imaş**, cu varianta **nimáş**, are în limba noastră cea mai largă circulaţie. Termenul a fost înregistrat izolat în Transilvania (pct. 64, 141), formează o arie compactă în Maramureş (pct. 346, 349, 353) şi nord-vestul Transilvaniei (pct. 219, 272), şi o arie întinsă, dar cu puncte rare, în Moldova (pct. 414, 537, 574, 605). A fost înregistrat şi în pct. 287, unde se vorbeşte limba maghiară. În notele de la pct. 219 se consemnează: **„imáş: úńe l'e păşuńadză, pe lócu comúni**. Mai demult aveam **imáş"**. Reiese că termenul era cunoscut la data anchetei, dar nu era folosit. Termenul este atestat ca apelativ şi ca nume de loc în Ştefanelli, **Documente**, la 1755 şi 1794 (p. 57, 240). Apare şi într-o variantă a **Mioriţei** culeasă din Păuleşti-Vrancea: **Tărâţî ţ-am cumpărat Şî la iemaş iar ti-an dat** (Fochi, **Miorița**, 854). Varianta cu **n**, deci **nimaş**, este înregistrată în sudul Crişanei (pct. 64) şi în Moldova (pct. 537 şi 574, sau în Izvorul Alb-Neamţ, vezi **Glosar reg.**, p. 49), în puncte izolate, neconstituind arii mai mari. Reţinem însemnarea lui E. Petrovici în notele pentru pct. 605: „Forma **iamáşu**, a fost auzită de anchetator în conversaţie". În **ALRR. Maramureş**, III, h. 793, termenul **imáş** „loc nearat, unde se pasc vitele" s-a înregistrat în pct. 221, 238 (în note). Cu sensul „păscătoare liberă, împrejurul satului", cu variantele **emaş, iemaş, iamaş, mimaş, nimaş** (date după răspunsurile la **Chestionarul** lui Hasdeu), ca sinonim pentru **izlaz, toloacă**, termenul **imaş** este înregistrat şi de Al. Bocăneţu (216, 252). Este cunoscut şi în Basarabia sau în alte regiuni şi ţinuturi din Federaţia Rusă, cum ne informăm din **ALM**, I, 1, h. 134, intitulată **Imaş**, peste tot fiind dus de păstorii transilvăneni în căutare de păşuni mănoase. Anchetele noastre în Bucovina ne-au demonstrat că termenul este cunoscut

Scanned with OKEN Scanner

şi în această zonă, dar puţin folosit, preferinţă acordându-se termenilor analizaţi mai sus. În Mănăstioara termenul este, de asemenea, cunoscut, dar nu se foloseşte decât întâmplător, şi cu referinţă la alte regiuni, mai ales la Transilvania. Alte anchete pun, însă, în evidenţă rezistenţa termenului în graiurile moldoveneşti. Astfel, în **Dolheştii Mari** (42), **Buhalniţa**, (50), **Broşteni** (40), **Drăguşeni** (84), **imaş** înseamnă „locul pe lângă sat folosit în comun unde sânt păscute oile", în **Strunga** (100) şi în **Valea Trotuşului** (105) termenul are sensul „păşune", în **Munteni de Sus** are sensul „izlaz, păşune, suhat, toloacă, pârloagă unde pasc oile" (35), iar în **Vrancea** „porţiune de pământ folosită pentru păşunat" (104). Îl cunoaştem şi din culegeri de folclor: **Când mă-ta va număra Cetina de pe buhaş Şi iarba de pe imaş** (**Rădăuţi**, 93); **Numai pruncii fără tată, Ca grădina-n imaş lăsată** (Bârlea, I, 181); **Zi mai aspru, ceteraş, Că la vară ţi-om da caş, C-o fătat, mânza-n imaş** (idem, II, 211); **Bădiţă, gură de caş, Nu lăsa boii-n imaş** (**F. Tr.**, I, 143); **Cucuruz de pe imaş, Cu bădiţa duce-m-aş** (Oarcea, 339); **Bine-m place-a ţâpuri, Pe su arcu cetirii Pin imaşu Lechinţî** (Scurtu, **Ugocea**, 143). Uneori termenul apare şi în poezie: **Să poate-asămănarea cu-o turmă De oi care-într-un imaş să pască** (Budai-Deleanu, I, 289, str. 126; vezi şi versul 3 din str. 127, p. 290), sau în proză: **S-au aşezat acolo, la nişte imaşuri bogate** (Sadoveanu, **10**, p. 568); **... zvonul imens şi domol al miliardelor de tomniţi care umpleau noaptea de august din întreg cuprinsul imaşurilor calde** (idem., **16**, p. 35); **Nu ne rămâne, mâne-dimineaţă, decât să stabilim un itinerariu potrivit dintr-un capăt al imaşurilor împotriva vântului** (idem, **10**, p. 38); **... turmele trudite s-au tras pe imaşuri** (Camilar, 180). Pentru acest termen, mult material informativ util prezintă Tamás, 457-458. Dintre variantele termenului, ne atrage atenţia în chip deosebit **nămaş** (Covurlui, **Graiul nostru**, I, 324) şi sensul „bălegarul vitelor" (în Gorj), apoi varianta **namaş** din **ALR**, II, h. 122 (Arieş). Cu privire la originea cuvântului, precizăm că se cer noi cercetări, întrucât cea maghiară nu este convingătoare. Despre **imaş** se crede că este împrumutat din maghiară, **nymás** „călcare, câmp destinat păşunii" (din **nyom** „urmă, călcătură") (Scriban, **DA**, Ciorănescu, **DEX**). În **DA**, **imaş** înseamnă „loc sau câmp nelucrat, destinat pentru păşune; păşune comună a locuitorilor unui sat; câmpul ... unde pasc vitele (cu deosebire oile, în opoziţie cu **suhat**, locul de păşune pentru vitele mari", sinonim cu **izlaz**, comparat cu **păscătoare**, **păscăciune**, **păşune**, **toloacă**, **pârloagă**, **suhat**. Scriban prezintă şi sinonimul **bătătură**. Are variantele **imaş**, **iemaş**, **nimaş**. În **SDE**, 158, este şi varianta **nămaş**. Aici magh. **nyomás** este prezentat cu sensul „ogor întrebuinţat temporar ca păşune". Ca şi Ciorănescu, autorii **SDE** explică dispariţia lui **n** iniţial prin fonetică sintactică, „îmbinarea **în nimaş** (sau **un nimaş**) fiind fals interpretată ca **în imaş** (sau **un imaş**)."

Imaş este un sinonim apropiat al lui **toloacă** şi este plasat în apropierea satului, de obicei loc impropriu agriculturii, hârtopos, cu izvoare. Pe imaş pasc de obicei oile, mieii, cârlanii, gâştele. Se fac stâni, dar se joacă şi copiii (cu apă, cu pământ). Noi punem cuvântul **imaş** ipotetic în legătură cu **im** „murdărie, noroi, tină, glod". Am reţinut din **DA** următorul context: **Hainele de pe dânsul erau imoase..., ca de văcar** (Ispirescu). **Imos, imoşă, imoşală**. Moştenim cuvântul **im** din lat. **limus**

Scanned with OKEN Scanner

„noroi, nămol". Lat. **līmōsus** înseamnă „noroios, nămolos" şi îi corespunde rom. **imos**, citat mai sus. Există verbul rom. **imá** (prin Banat şi Moldova) „a murdări, a mânji (cu noroi, cu balegă etc.), a întina". **Imát** înseamnă „murdar", iar **imală** „murdărie, noroi, tină, pământ muiat, mocirlă" (**DA**). Cuvântul este moştenit din lat. **līmo, -are** „a murdări, a stropi cu noroi". Ştim că hainele păstorilor (ciobanilor, văcarilor) sânt de obicei murdare sau fierte cu zăr şi au aspect de murdar. În ocoalele oilor şi vitelor mari este de obicei noroi / imală. Aceste elemente ne fac să respingem etimologia lui **imaş** prin ung. **nyomás**, care are o mare familie în maghiară, dar fără reprezentanţi în păstorit şi agricultură. Cuvântul românesc **imaş** pare a fi un derivat al verbului **imá**, prezentat mai sus, cu suf. **-aş**.

Termenul **legheléu** a fost înregistrat în patru puncte cartografice cu populaţie românească, trei în Crişana (279, 316, 334) şi unul în centrul Transilvaniei (235), şi în două puncte cu populaţie maghiară (287, 192). În Crişana **legheléu** formează o arie mică dar bine conturată, deşi vorbitorii sânt pe cale de a renunţa la folosirea acestui termen (în pct. 279 informatorul răspunde prin **legheléu,** dar precizează: **amú păşúńe**; în pct. 316 se precizează că **păşune** se spune numai de la 1918 încoace; în pct. 235 alături de **legheléu** se foloseşte **păşunat**). Pentru precizarea sensului, reţinem informaţia dată în note la pct. 287: „**légelŭ** e pentru vitele mari, **ńómāş** pentru cele mici: oi, porci". A mai fost înregistrat de R. Todoran în Vâlcele-Turda cu sensul „păşune (pentru vite)" (**MCD**, I, 77). Termenul a avut în trecut o mai largă întrebuinţare în sensul că a fost înregistrat şi în alte localităţi. În concurenţă o vreme cu termenul latin **păşune** sau cu derivate ale acestuia, **legheleu** a fost avantajat de condiţiile social-politice ale Transilvaniei. Integrarea acestei provincii în statul român a dus la eliminarea treptată a împrumuturilor de care limba nu are nevoie. Menţionăm că nici unul dintre dicţionarele româneşti, inclusiv Ciorănescu, nu înregistrează acest termen. Este înregistrat, însă, de Tamás Lajos în dicţionarul său etimologic (496-497), unde se dau şi alte informaţii cu privire la prezenţa termenului în unele părţi ale Transilvaniei. Tot aici se stabileşte că vine din magh. **legelö** „idem".

Termenul **pascom** este înregistrat într-un singur punct (157) şi-l socotim o apariţie întâmplătoare. Dicţionarele româneşti nu-l înregistrează, iar Tamás (596) îl cunoaşte numai din harta discutată de noi, considerându-l în română împrumut maghiar, din **pascom**, care la rândul său este împrumut latin, din **pascuum**.

Adăugăm şi alţi termeni.

Un împrumut turcesc este **canará**, cu var. **cănará**, **cănareá**. După autorii MDA, vine din bg. **kanara** şi are la noi sensurile: 1) „stâncă (în mare)"; 2) „(regional) păşune grasă, unde pasc oile bătrâne"; 3) „(regional) îngrăşatul oilor, toamna, pentru tăiat"; 4) „grup de indivizi". O. Densusianu, în **Aspecte**, II, 14-15, îl prezintă, după revista „Ion Creangă, vol. 6, p. 217, din Botoşani şi Dorohoi, cu sensul „oile bătrâne care sânt duse să fie îngrăşate şi apoi tăiate". Tiktin dă sensul „păşune unde se duc oile ea să pască să se îngraşe". Şăineanu prezintă sensul „loc stâncos la mare".

Scanned with OKEN Scanner

Lăsătoáre, pl. **lăsători**, este glosat de Blănaru, 237, cu sensul „păscătoare" în versurile: **Bădişor de la miori, Mai cobori pe lăsatori** (Sibiu). Acest sens este posibil, dar ni se pare că mai curând **lăsătoare** înseamnă „cărarea făcută de oi, cum se menţionează acest sens în DA, s.v, **lăsá**.

În **DLR**, **mânzăríe** este „locul unde pasc caii".

Morogană „loc rămas nearat, bun de păşune, pârloagă" (Pitiş, 209). În **DLR**, **morogan** şi **morogană**, din Marginea-Rădăuţi, prezintă sensul „pârloagă". Cu etimologie necunoscută.

Al doilea sens al lui **muscel**[1] este „imaş; câmp situat în vecinătatea satului" (DLR).

Oişte a fost înregistrat din Mehadica (Costin, **Graiul**, I, 142) cu sensul „câmp", dar din zona Vaşcău a fost notat sensul „loc unde pasc oile". Acelaşi sens apare în Câlnic-Reşiţa, cum consemnează Ioniţă, **Metafore**, 62. Derivă de la oi cu suf. -íşte .

Otazînă este „iarba crudă, otavă"; „la **otagină** nu se duc şi sterpele; este păşune mai mult pentru lapte, nu pentru îngrăşat".

Paştiuţa este nume topic în hotarul satului Armeniş şi denumeşte o „fâneaţă, un fel de păscătorie a unor familii care aveau turmele aici. Vasile Ioniţă, **Metafore**, 62, spune că „sufixul este un fals diminutiv în cazul de faţă, s-a ataşat infinitivului verbal a paşte".

Loc dumesnic sau **loc di manâ** este „locul mai bun, gunoit, ferit de vânturi, cu scurgere". Se zice şi **munti manos**, în opoziţie cu **loc sacíu** „loc sterp, munti mai sterp". „Iarna munţ mai buni şi munţ mai slabg" (informaţie din Câmpulungul Moldovenesc).

Constatăm că principalii termeni pentru noţiunea „loc unde pasc oile şi vitele mari" sânt **câmp, iarbă, păşune, munte**, cunoscuţi peste tot în limbă, apoi **imaş, izlaz, suhat** şi **toloacă**, ale căror arii de răspândire nu sânt strict delimitate, dar dintre ei mai ales **izlaz** este folosit cu precădere în Muntenia şi Oltenia. Ceilalţi termeni, anume **legheleu, mutare, păscălău, păscătoare, păscăneţ, păscătură, păscut** au o răspândire mai limitată. **Pascom** este o apariţie accidentală. Unii dintre termeni, **mutare, păscătoare, suhat**, sânt folosiţi şi ca nume de dări, taxe pentru folosirea locului de păscut pe proprietatea comunei. Termenii pentru această noţiune pun bine în evidenţă relaţia strânsă dintre păstorit şi agricultură, subliniind practicarea unui păstorit agricol-local pe aproape întreg teritoriul pe care se vorbeşte dialectul dacoromân.

În dialectul aromân, **câmpu** are varianta **cămpu**. Se articulează **câmplu**, dar şi **câmpul** (în Samarina). Reţinem câteva contexte: **tu câmpul di Bitule** (= în câmpia Bitoliei); **toamna, mulţî armâni dipun tu câmpu** (= toamna, mulţi aromâni coboară la şes); **pri câmplu nilucrat** (= câmp nelucrat); **pristi câmpuri, dzeni şi văl´iuri** (= peste câmpuri, dealuri şi văi). Este lat. **campum** (**DDA**, 359). La meglenoromâni **cl'amp** „câmp": **Junsiră ăn un cl'amp; Un cl'amp alb cu oi negri** (= cartea). Are derivatele: **cămpines, cămpunes,-ă**, adj. "câmpenesc", **câmptšác, comtšúc**: **Junsim ăn comtšucu tsela** (= am ajuns în câmpuşorul acela). Din lat. **campus, -um** (Capidan, III, 77). Istroromânii au **campańe** (Cantemir, 160).

Scanned with OKEN Scanner

Ar. **iarbă** este bine reprezentat în limbă; **creaşte ca iarba sum keatră** (= creşte ca iarba sub piatră); **niţi di aţelĭ ţi mâcă iarbă nu-şi era** (= nu îşi era nici dintre acei ce mănâncă iarbă = nu era prost). Sânt mai multe feluri de iarbă, dintre care amintim: **iarba a biebeclui** (= iarba berbecului); **iarba de agărşíre** (= iarba de uitare) (**DDA**, 671). Meglenoromânii păstrează, de asemenea, cuvântul **iarbă**: **Lai vaca... ăn un tšair cu iarba păn di coalcur** (= am luat vaca...am dus-o într-un ciair cu iarba până la şolduri). Ca şi dr. **iarbă**, ar. **iarbă** cuvântul este moştenit din lat. **herba** (Capidan, III, 152). Istroromânii au **iarbe** (Cantemir, 168).

Ar. **munte**, pl. **munţî** , este foarte bine reprezentat în dialect. Reţinem, din **DDA**, 834, câteva contexte: **munte, frate, mi duc hima** (= munte, frate, mă duc la şes); **ia nu ti plândze, munte vrut** (= ia nu te plânge, munte iubit); **munţile di neauă nu si-aspáre** (= muntele nu se sperie de zăpadă); **acăţăm mulţâl'i** (ne-am apucat de munţi = am ocupat munţii); **armânlu tu munţ éaste ca amárea arihătipsítă** (= aromânul în munţi este ca marea liniştită); **casa noastră-i muntile** (= casa noastră-i muntele). Are derivate **muntíşŭ** = de munte; **munós** = muntos. Moştenit din lat. **mons, montem**. Şi la meglenoromâni este păstrat cuvântul **munti**: **Si feasi un munti** (= se face un munte); **Tserbul chicăsi dintru munţ că sor-sa si mărită** (= cerbul a înţeles din munţ că soră-sa se mărită). Este folosit şi derivatul **muntos** (Capidan, III, 198). Istroromânii au **montańie** (Cantemir, 171).

Verbul **a paşte** (din lat. **pascere**) este păstrat în aromână, **pascu**, (**DDA**, 949); în meglenoromână, **pasc** (Capidan, III, 216); în istroromână, **paşte** (Cantemir, 174). Putem aminti ar. **paştere** şi **paşteare** „paştere, păscut" (**DDA**, 963), mr. **paştiri** „paştere" (Capidan, III, sub **pasc**); ar. **păscut**, pl. **păscuţ**: **munţâl'i suntu păscuţ di oi** (**DDA**, 962); mr. **păscut** (**şi nipăscut**) (Capidan, III, sub **pasc**).

Aromânii păstrează **păşune** din lat. **pastio, -onem**, ca şi meglenoromânii, **păşuni** (**DDA**, 963).

Scanned with OKEN Scanner

Abstract

This monograph entitled **Termeni păstoreşti în limba română (Shepherding Terms in Romanian)** was to comprise two volumes in which we wanted to refer to all linguistic aspects of shepherds' life, mythology and magic included.

The first volume of this work is based upon our doctoral thesis submitted in 1976 to the "Al. I. Cuza" University in Iaşi, Romania, published in 1980 and entitled **Contribuţii la cercetarea terminologiei păstoreşti în limba română (Contributions to Researching the Romanian Shepherding Terminology)**, 202 pages, 100 copies. We have added much new information, new assertions and new chapters to the above-mentioned piece of work.

Our shepherding terminology is constituted on the basis of the lexis inherited from Thraco-Dacian, enriched with Latin elements, along with numerous Romanian creations and a few borrowed terms from other languages into Romanian.

The terms concerning how a sheepcote is managed, dairy products and specific tools are of Thraco-Dacian origin. We are certain that the Thraco-Dacians used an ancient shepherding terminology. In their times, the terms **stână** (sheepcote) and **strungă** (place with a roof and a wooden floor where sheep are milked) appeared; **baciul** (the master shepherd) managed the activities in a shepherds' settlement and prepared common foodstuffs like **caş** (whole milk hard cheese made with lamb's rennet, salted and ripened), **brânză** (cheese) and **urdă** (cheese-like dairy product made from whey). During all the centuries of neighbourliness, then cohabitation with the Thracians, the Romans' language acquired Thracian elements and vice versa (Latin and maybe Italic elements entered Thracian language). Latin and Thracians mutually adopted shepherding terms only if they denominated perfected variants of the known devices. After having conquered all Balkan Peninsula, the Romans imposed Latin terms to Thracians in all fields, shepherding included; this happened mainly through exchange of products and usually not by way of authority.

The formation of Romanian language was a lengthy process, based upon the language of Thracians, native to Balkans and Dacia (where Thracians were called Dacians and Gets) and that of Latins, where interferences were slower or more intense, depending on aria, population density, number of Roman colonists, occupations, beliefs and daily needs.

Although in the first centuries of permanent contact between Thracians and Romans on Balkan soil, the resulting language was mainly Thracian, the Latin element gradually took over; consequently, after centuries of bilingualism, Latin gained ground, imposing itself – here like everywhere else – through its superior civilisation. However, the shepherding terminology still keeps a lot of words of Thraco-Dacian origin, because the latter had a more extensive shepherding activity than that of Romans and Thracian products must have been traded within the Roman world. We definitely have much more elements inherited from Thraco-Dacians, but

Scanned with OKEN Scanner

many have been inherited in their Latinised form, making it difficult for us to make a distinction between them.

Such a work was indeed necessary because there is no other monograph on the issue studded here. We mention here the university lecture by Ovid Densusianu (1933 – 1934 and 1934 – 1935), entitled **Aspecte lingvistice ale păstoritului (Linguistic Aspects of Sheepherding)** which contains useful and actual suggestions and information. George Giuglea, a knowledgeable specialist of Romanian shepherding terminology, hasn't actually managed to publish the shepherding-related lexis he collected in linguistic interviews.

The shepherding terminology includes **a lexical fund** (or **essential lexis**), **an adopted fund** and **a marginal lexical fund**, used seldom and on limited areas. Here are some of the shepherding terms inherited from Thraco-Dacian (quite a few are the same in Albanese): **baci, brânză, stână, sterp, străgheată, strungă, urdă, zară, zăr.** Other terms are of Latin descent: **arete, berbec, caş, lapte, miel, noaten, oaie, păcurar, păstor, a scoace, a strecura, strecură.**

Permanent reference is made to Romanian dialects spoken South of Danube and to neighbouring languages which have borrowed Romanian shepherding terms. We have corrected some etymologies mentioned in dictionaries and have provided some explanations for origins of terms mentioned in Romanian dictionaries with no etymology, such as **botei, clăţău, folt, stână, străgheată, strungă,** etc.

We will probably surprise some of the researchers as we explain the terms **boier** and **voinic** as shepherding terms in Romanian. Our demonstrations may be convincing, as they are based on ethnographical reasons. Throughout this work, ethnography and linguistics are entwined; see for example **stână, străgheată** şi **strungă**.

Finally, we mention that this work comprises a number of words unlisted in Romanian dictionaries, which can be further used by lexicographers.

English translation by Veronica Durbacă, MA

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE ŞI ABREVIERI BIBLIOGRAFICE *

AAF = „Anuarul Arhivei de Folclor" publicat de Ion Muşlea, I (1932) - VII (1945).

AAR. MSL = „Analele Academiei Române. Memoriile Secţiei Literare".

Adăscăliţei, **Suceava** = Vasile Adăscăliţei, **Folclor din împrejurimile Sucevei**, Suceava, 1972.

Adăscăliţei, **Vaslui** = Vasile Adăscăliţei, **Teatrul popular de Anul Nou din judeţul Vaslui**, Vaslui, 1971.

Alecsandri, III = Vasile Alecsandri, **Opere**, III. **Poezii populare ale românilor** adunate şi întocmite de ... Text ales şi stabilit de Georgeta Rădulescu - Dulgheru. Studiu introductiv, note şi comentarii de G. C. Nicolescu, Bucureşti, EPL, 1966.

Alexandru, Tiberiu, **Muzica populară românească**, Bucureşti, Ed. Muzicală, 1975.

Alexici, II = G. Alexici, **Texte din literatura poporană română**, tom. II (inedit). Publicat cu un studiu introductiv, note şi glosar de Ion Muşlea, Bucureşti, Ed. Academiei, 1966.

ALM, I, II = **Atlasul lingvistic moldovenesc**, Chişinău, I, partea 1, 1968, partea 2, 1968; II, partea 1, 1972, partea 2, 1973.

ALR I, I - II = **Atlasul lingvistic român**, sub conducerea lui Sextil Puşcariu. Partea I de Sever Pop, vol. I, Cluj, 1938; vol. II, Sibiu - Leipzig, 1940.

ALR, II, I = **Atlasul lingvistic român**, sub conducerea lui Sextil Puşcariu. Partea a II-a, de Emil Petrovici, vol. I, Sibiu - Leipzig, 1940.

ALR SN, II = **Atlasul lingvistic român**. Serie nouă, vol. I-II, 1956; vol. III, 1961, Bucureşti, Ed. Academiei.

ALRR Bas. = **Atlasul lingvistic român pe regiuni. Basarabia, Nordul Bucovinei, Transnistria.** vol. II de Vasile Pavel, Tipografia Centrală, Chişinău, 1998.

ALRR Maramureş (şi Mar.) = **Atlasul lingvistic român pe regiuni. Maramureş**, de Petru Neiescu, Grigore Rusu, Ionel Stan, Bucureşti, Ed. Academiei. Vol. I, 1969; II, 1971; III, 1973; IV, 1997.

ALRR Trans., I = **Atlasul lingvistic român pe regiuni. Transilvania**, de Grigore Rusu, Viorel Bidian, Dumitru Loşonţi, vol. I, 1992; vol. II, 1997, Bucureşti, Ed. Academiei.

ALRT = Emil Petrovici, **Texte dialectale**. Supliment la **Atlasul lingvistic român**, Sibiu - Leipzig, 1943.

AMET = „Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei", I (1957 – 1958).

Amzulescu, **Cântece** = Al. I. Amzulescu, **Cântece bătrâneşti**, Bucureşti, Ed. Academiei, 1974.

„Analele Dobrogei", I (1920) - IX (1928).

Anon. Car. = **Anonymus Caransebesiensis**, în „Revista Tinerimea română", I (1898), fasc. II, p. 326-380. Editat de Grigore Creţu.

Arghezi, I = Tudor Arghezi, **Scrieri**, 1, Bucureşti, EPL, 1962.

Armbruster, Adolf, **Romanitatea românilor. Istoria unei idei**, Bucureşti, Ed. Academiei, 1972.

* Nu includem în Bibliografie lucrări citate în alte lucrări.

Scanned with OKEN Scanner

Arvinte, **Terminologia** = Vasile Arvinte, **Terminologia exploatării lemnului şi a plutăritului**, în „Studii şi cercetări ştiinţifice", Filologie, VIII (1957), fasc. 1, p. 1-184.
AUB. Lb. slave, XXI, 1972 = „Analele Universităţii din Bucureşti. Limbi slave", XXI, 1972.
AUT = „Analele Universităţii din Timişoara".
Balan, **Doc. bucov.**, II = Teodor Balan, **Documente bucovinene**, vol. II, Cernăuţi, 1934.
Baronzi = George Baranzi, **Limba română şi tradiţiunile ei**, Brăila, 1872.
Băcescu, **Păsările** = Mihai Băcescu, **Păsările în nomenclatura şi viaţa poporului român**, Bucureşti, Ed. Academiei, 1961.
Bălăşel = Teodor Bălăşel, **Cântece populare oltenești**. Cuvânt înainte de N. Iorga. Ediţie îngrijită de Gheorghe Alexe şi Vasile D. Nicolescu, Bucureşti, EPL, 1967.
Bărbuţ = Dorina Bărbuţ, **Dicţionar de grai oltenesc**, Craiova, 1990.
Bârlea, II = Ion Bârlea, **Literatură populară din Maramureş**, vol. 1 - 2. Ediţie de Iordan Datcu, Bucureşti, EPL, 1968.
Bârlea, **Poetică** = Ovidiu Bârlea, **Poetică folclorică**, Bucureşti, Ed. Univers, 1979.
BER, I = **Bălgarski etimologičen rečnik** , de Vl. Georgiev, Iv. Gălăbov, I. Zaimov, St. Ilčev, tom I, A-Z, Sofia, 1971.
Bilţiu, **Colinde** = Pamfil Bilţiu, Gheorghe Gh. Pop, **„Sculaţi, sculaţi, boieri mari !"** Colinde din judeţul Maramureş. Introducere de Pamfil Bilţiu şi Gheorghe Gh. Pop, cu ilustraţii în text realizate de Pamfil Bilţiu, Cluj - Napoca, Ed. Dacia, 1996.
Bilţiu, **Făt - Frumos** = Pamfil Bilţiu, **Făt - Frumos cel înţelept**. O sută de basme, legende, snoave şi poveşti din Maramureş, Baia Mare, Ed. Gutinul, 1994.
Bilţiu, **Izvorul** = Pamfil Bilţiu, Maria Bilţiu, **Izvorul fermecat**. Basme, poveşti, legende, povestiri şi mito-credinţe din judeţul Maramureş, Baia Mare, Ed. Gutinul, 1999.
Bilţiu, **Magia** = Pamfil Bilţiu, Maria Bilţiu, **Fascinaţia Magiei.** Vrăji, farmece, desfaceri din judeţul Maramureş, Baia Mare, Ed. Enesis, 2001.
Birău, **Drumul** = Ilie Birău, **Lung e drumul Dunării.** Folclor din Valea Dunării, de la Berzasca la Moldova Nouă, Reşiţa, 1972.
Blănaru, **Dicţionar** = Alma Blănaru, **Dicţionar de termeni păstoreşti**, Suceava, Muşatinii, 2002.
Blédy = Geza Blédy, **Influenţa limbii române asupra limbii maghiare**. Studiu lexicologic, Sibiu, 1942.
Bocăneţu, Al., Terminologia agrară în limba română, în „Codrul Cosminului", II - III (1925 - 1926), Cernăuţi, 1927.
Boceanu = Ion Boceanu, **Glosar de cuvinte din judeţul Mehedinţi**, Bucureşti, 1913.
Bogdan, Ioan, **Documentele lui Ştefan cel Mare**, I, II, Bucureşti, 1913.
Bogdan, Damian P., **Glosarul cuvintelor româneşti din documentele slavo-române**, Bucureşti, 1946.
Bogdăneşti - Suceava = Dorina Solcanu, **Termeni păstoreşti din com. Bogdăneşti, jud. Suceava**. Teză de licenţă, Iaşi, 1981.
Bogdăneşti - Vaslui = Veturia Stamatin, **Termeni păstoreşti din com. Bogdăneşti, jud. Vaslui**. Teză de licenţă, Iaşi, 1975.

Bogrea, **Pagini** = Vasile Bogrea, **Pagini istorico-filologice**. Cu o prefaţă de acad. Constantin Daicoviciu. Ediţie îngrijită, studiu introductiv şi indice de Mircea Borcilă şi Ion Mării, Cluj - Napoca, Ed. Dacia, 1971.

Scanned with OKEN Scanner

Bolşacov - Ghimpu, Alexandru A., **Cronica Ţării Moldovei până la întemeiere**, Bucureşti, Ed. Litera, 1979.
Borza = Al. Borza, **Dicţionar etnobotanic**, Bucureşti, Ed. Academiei, 1968.
Botoşani = **Folclor literar din judeţul Botoşani**, Botoşani, 1969.
Bradu, **Bihor** = Ion Bradu, **Din folclorul obiceiurilor bihorene**, Oradea, 1970.
Brâncuş, **Vocabularul** = Grigore Brâncuş, **Vocabularul autohton al limbii române**, Bucureşti, Ed. Şt. Enc., 1983.
Brediceanu = Tiberiu Brediceanu, **Melodii populare româneşti din Banat**. Ediţie îngrijită şi studiu introductiv de Constantin Zamfir, Bucureşti, Ed. Muzicală, 1972.
Brezeanu - Nadoleanu = Ioan Brezeanu, Gh. Nadoleanu, **Pe-un picior de plai**. Culegere de folclor din regiunea Galaţi, Galaţi, 1967.
Broşteni = Ioana Ilişanu Stănescu, **Terminologia păstoritului pe Valea Bistriţei, com. Broşteni**. Teză de licenţă, Iaşi, 1972.
BSRG, 1932, 1933, „Buletinul Societăţii Române Regale de Geografie".
„Buciumul român", Iaşi, I, 1875.
Bud = Tit Bud, **Poezii populare din Maramureş**, adunate de ..., Bucureşti, 1908.
Budai - Deleanu, I., **Opere**, I. Ediţie critică de Florea Fugariu. Studiu introductiv de Al. Piru, Bucureşti, Ed. minerva, 1974.
Buhalniţa = Rodica Ciucanu, **Termeni păstoreşti în satele Buhalniţa şi Rugineşti**. Teză de licenţă, Iaşi, 1974.
Buga = Marin Buga, **Folclor de pe Argeş** în **FOM** III, 715-930, Bucureşti, EPL, 1968.
Buhociu = Octavian Buhociu, **Folclorul de iarnă. Ziorile şi poezia păstorească**, Bucureşti, Ed. Minerva, 1979.
„Buletinul Philippide" = „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»", Iaşi, I (1934).
Burileanu = N. C. Burileanu, **Între „frunză verde" şi „doine"**, Chişinău, 1936.
Butură, **Etnografia** = Valer Butură, **Etnografia poporului român**, Cluj -Napoca, Ed. Dacia, 1978.
Camilar, Eusebiu, **Turmele**, Bucureşti, ESPLA, 1956 (volumul cuprinde şi romanul **Cordun**).
Cancel, P., **Păstoritul la popoarele romanice**, în „Convorbiri literare", nr. 9, 1913.
Candrea = I. A. Candrea, **Dicţionarul limbii române din trecut şi de astăzi**, în **Dicţionarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească"**, Bucureşti, 1931.
Candrea, **Elemente** = I. A. Candrea, **Elemente române în limbile slavice**, în „Noua revistă română", I (1900), nr. 9, p. 399 - 409.
Candrea, **Glosar meglenoromân**, în GS, I (1923 - 1924), p. 261 - 285; III (1927), p. 175 - 209; IV (1928), p. 381 - 412; VI (1933 - 1934), p. 163 - 192); VII (1937), p. 194 - 230.
Candrea, **Viaţa** = I. A. Candrea, **Viaţa păstorească la megleniţi**, în GS, I (1923), p. 23 - 28.
Cantemir, D., **Istoria ieroglifică**. Ediţie de P. P. Panaitescu, I. Verdeş, Bucureşti, EPL, 1965.
Cantemir = Traian Cantemir, **Texte istroromâne**, Bucureşti, Ed. Academiei, 1959.
Capidan, III = Theodor Capidan, **Meglenoromânii. III. Dicţionar megleno-român**, Bucureşti, 1935.
Capidan, **Numele geografice** = Theodor Capidan, **Numele geografice din România şi dicţionarul toponimic român**, în **AAR. MSL**, seria 3, tom. 15, memoriul 2. Extras, Bucureşti, 1946.
Capidan, **Rom. nom.** = Theodor Capidan, **Românii nomazi. Studiu din viaţa românilor din sudul Peninsulei Balcanice**, în **DR**, IV, 1, p. 183-352. Şi extras, Cluj, 1926.

Scanned with OKEN Scanner

Capidan, **Toponymie** = Theodor Capidan, **Toponymie macédo-roumaine**, în „Langue et littérature. Bulletin de la section littéraire", vol. III, nr. 1 - 2, Bucureşti, 1946.
Capidan, **Fărşeroţii** = Theodor Capidan, **Fărşeroţii. Studiu lingvistic asupra românilor din Albania**, Bucureşti, 1931.
Carte rom. = **Carte românească de învăţătură**, 1646, Ediţie critică, Bucureşti.
Cărţile populare = **Cărţile populare în literatura românească**. Ediţie îngrijită şi studiu introductiv de Ion C. Chiţimia şi Dan Simonescu, vol. I - II, Bucureşti, EPL, 1963.
Cărăbiş = Vasile Cărăbiş, **Folclor din Oltenia**, în **FOM**, III, Bucureşti, Ed. Minerva, 1968, p. 539 - 713.
Cârstean = Stelian Cârstean, **Folclor din Moldova-de-Sus**, în **Folclor din Moldova**, vol. II, Bucureşti, EPL, 1969, p. 445 - 791.
Cârstoiu, **Lingvistică** = Ion Cârstoiu, **Între lingvistică şi istorie**, Bucureşti, Ed. Litera, 1975.
„Cercetări folclorice", I (1947).
Cernea = Gheorghe Cernea, **Folclor din Transilvania**, IV, EPL, 1969.
Chalcocondil, Laonic, **Expuneri istorice**, în **Izvoarele istoriei României, IV. Scriitori şi acte bizantine secolele IV-XV**, publicate de H. Mihăescu, Radu Lăzărescu, Nicolae - Şerban Tanaşoca, Tudor Teoteoi, Bucureşti, Ed. Academiei, 1982, p. 451 - 518.
Ciauşanu, **Culegere** = G. F. Ciauşanu, G. Fira şi C. M. Popescu. **Culegere de folclor din jud. Vâlcea şi împrejurimi**, Bucureşti, 1928.
Cihac, II = A. Cihac, **Dictionnaire d' étymologie daco-romane**, Francfort s / M., 1879.
Ciorănescu = Alexandru Ciorănescu, **Dicţionarul etimologic al limbii române**. Ediţie îngrijită şi traducere din limba spaniolă de Tudora Şandru Mehedinţi şi Magdalena Popescu Marin, Bucureşti, Ed. Saeculum I. O., 2001.
CL = „Cercetări de lingvistică", Cluj, I (1956) ş. urm.
Clopotiva = I. Conea, **Clopotiva – un sat din Haţeg**, vol. 1-2, Bucureşti [1940].
Cod. Vor. = Codicele Voroneţean. Ediţie de Ion G. Sbiera, Cernăuţi, 1885.
Codin, **Literatură** = C. Rădulescu - Codin, **Literatură, tradiţii şi obiceiuri din Corbii - Muşcelului**, Bucureşti, 1929.
„Codrul Cosminului", II - III (1925 - 1926), Cernăuţi.
„Col. Tr." = „Columna lui Traian".
Columbeanu, Sergiu, **Cnezate şi voievodate româneşti**, Bucureşti, Ed. Albatros, 1973.
Coman, **Gl.** = Petre Coman, **Glosar dialectal**, Bucureşti, 1930.
Constantinescu - Mirceşti, C., **Păstoritul transhumant şi implicaţiile lui în Transilvania şi Ţara Românească**, Bucureşti, Ed. Academiei, 1975.
Costăchel, V., Panaitescu, P. P., Cazacu, A., **Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova** (sec. XIV - XVII), Bucureşti, 1957.
Costăchescu, **Cântece** = Mihai Costăchescu, **Cântece populare româneşti**. Ediţie îngrijită şi studiu introductiv de G. Ivănescu şi V. Şerban. În **Folclor din Moldova**, I, Bucureşti, EPL, 1969.
Costin, L., **Graiul** I, II = Lucian Costin, **Graiul bănăţean**, I, Timişoara, 1926; II, Turnu Severin, 1934.
Costin, Miron, **Opere**. Ediţie critică de P. P. Panaitescu, Bucureşti, ESPLA, 1958.
Creangă, I = Ion Creangă, **Opere**. Ediţie îngrijită, note şi variante, glosar şi bibliografie de Iorgu Iordan şi Elisabeta Brâncuş, Bucureşti, Ed. Minerva, 1970.
Cristea - Dimitriu = Em. Cristea şi N. Dimitriu, **Bucegii**, Bucureşti, EUCFS, 1964.
Cronica pictată = G. Popa - Lisseanu, **Izvoarele istoriei românilor**, vol. XI. **Cronica pictată de la Viena**, Bucureşti, 1937.

Scanned with OKEN Scanner

Cronicari munteni, I, II. Ediție îngrijită de M. Gregorian și E. Stănescu, București, EPL, 1961.
„Cum vorbim", II, București, 1950.
Daicoviciu, **Dacii** = Hadrian Daicoviciu, **Dacii**, București, Ed. Șt., 1965.
Daicoviciu, Hadrian, **Dacia de la Burebista la cucerirea romană**, Cluj, Ed. Dacia, 1972.
Damé, Fr., **Încercare de terminologie poporană română**, București, 1898.
Dan = Dimitrie Dan, **Stâna la românii din Bucovina** (reproducere din „Junimea literară", XII, 1923), Cernăuți, 1923.
Dâmbu = Liliana Nistorescu, **Termeni păstorești din com. Dâmbu - Prahova**. Teză de licență, Iași, 1974.
DD = **Dicționar dialectal**, I, 1985; II, 1985; III, 1986; IV, 1986; V, 1986, Chișinău, Ed. „Știința" (lucrare greu de consultat, ca și **ALM**, fiind tipărită cu alfabet rusesc îngreuiat de semnele dialectale folosite de cercetători).
DDA = Tache Papahagi, **Dicționarul dialectului aromân general și etimologic**. Ediția a doua augmentată, București, Ed. Academiei, 1974.
Decei, Aurel, **Relații româno-orientale**. Studii și articole, București, Ed. Șt. Enc., 1978.
Densusianu, **Aspecte**, I, II = Ovid Densusianu, **Aspecte lingvistice ale păstoritului**, curs universitar, 1933 - 1934 și 1934 - 1935.
Densusianu, Ovid, **Cuvinte latine cu semantism păstoresc**, în **Opere**. Ediție îngrijită de B. Cazacu, V. Rusu și I. Șerb, I. **Lingvistică**, București, EPL, 1968, p. 616 - 631.
Densusianu, **Flori alese** = O. Densusianu, **Flori alese din cântecele poporului**, București, 1920, în vol. Ovid Densusianu, **Viața păstorească în poezia noastră populară**. Ediție îngrijită de Marin Bucur, EPL, 1966.
Densusianu, **Graiul** = Ovid Densusianu, **Graiul din Țara Hațegului**, București, 1915.
Densusianu, **ILR**, I = Ovid Densusianu, **Istoria limbii române**, vol. I. **Originile**; vol. II. Secolul al XVI-lea. Ediție îngrijită de J. Byck, București, Ed. Științifică, 1961.
Densusianu, Ovid, **Opere**. Ediție îngrijită de B. Cazacu, V. Rusu și I. Șerb, cu o prefață de B. Cazacu, vol. I. **Lingvistică**, București, EPL, 1968.
Densusianu, Ovid, **Viața păstorească în poezia noastră populară**, București, 1926. Se republică în vol. **Viața păstorească în poezia noastră populară**. Ediție îngrijită de Marin Bucur, EPL, 1966, p. 235 - 425.
Densușianu, Nic., **Vechi cântece și tradiții populare românești**. Texte poetice din răspunsurile la „Chestionarul istoric" (1893 - 1897). Text ales și stabilit, studiu introductiv, note, variante, indici și glosar de I. Oprișan, București, Ed. Minerva, 1975.
DE = **Dicționarul limbii poetice a lui Mihai Eminescu**. Sub redacția lui Tudor Vianu, București, Ed. Academiei, 1968.
DER, I = **Dicționar enciclopedic român**, 4 volume, București, Ed. Politică, 1962.
DERS = **Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române**, 1374-1600, București, Ed. Academiei, 1981. Redactor responsabil Gh. Bolocan.
DEX = **Dicționarul explicativ al limbii române**, București, Ed. Academiei, 1996.
Diaconu, **Păstoritul** = Ion Diaconu, **Păstoritul în Vrancea**, în **GS**, IV (1930), p. 257 - 309.
Diaconu, **Vrancea**, I, II, III, IV = Ion Diaconu, **Ținutul Vrancei**. Etnografie - folclor - dialectologie, I - II, București, EPL, 1969; vol. III - IV. **Miorița**. Ediție îngrijită și studiu introductiv de Paula Diaconu Bălan, București, Ed. Minerva, 1989.
Dicționar invers, București, Ed. Academiei, 1957.
DA = **Dicționarul limbii române** elaborat de Academia Română, 1913 - 1949.
DID, III = I. Barnea, Șt. Ștefănescu, = **Din istoria Dobrogei**, 3. **Bizantini, români și**

Scanned with OKEN Scanner

bulgari la Dunărea de Jos, Bucureşti, 1971.
Dimitrescu = Florica Dimitrescu, **Contribuţii la istoria limbii române vechi**, Bucureşti, Ed. Did. Ped., 1973.
Dimitrescu, Florica, **I. A. Candrea. Lingvist şi filolog**, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1974.
Din istoria Transilvaniei, I, Bucureşti, Ed. Academiei, 1960.
DIR = Documente privind istoria României. A. **Moldova**; B. **Ţara Românească**; C. **Transilvania**.
DLR = Dicţionarul limbii române, publicat de Academia Română începând cu litera M.
DLRLC, IV = Dicţionarul limbii române literare contemporane, vol. IV, Bucureşti, Ed. Academiei, 1958.
DM = Dicţionarul limbii române moderne, Bucureşti, Ed. Academiei, 1958.
Doboşi, Al., **Datul oilor**, Bucureşti, 1937.
Dolheştii Mari = Aneta Jarcău, **Termeni păstoreşti din localităţile Dolheştii Mari şi Dolheştii Mici**, jud. Suceava. Teză de licenţă, Iaşi, 1972.
Donat, Ion, **Câteva aspecte geografice ale toponimiei din Ţara Românească**, în **FD**, IV (1962), p. 101 - 133.
DOR = N. A. Constantinescu, **Dicţionar onomastic românesc**, Bucureşti, Ed. Academiei, 1963.
Dosoftei, **Opere, 1. Versuri**. Ediţie critică de N. A. Ursu, Bucureşti, Ed. Minerva, 1978.
DR = „Dacoromania". Buletinul Muzeului limbii române", Cluj, I – 1920-1921; II – 1921 - 1922; III – 1923 - 1924; IV – 1924 - 1926 (Partea 1, 2); V – 1927 - 1928; VI – 1929 - 1930; VII – 1931 - 1933; VIII – 1934 - 1935; IX – 1936 - 1938; X – 1941.
Dragomir, N., **Din trecutul oierilor margineni din Sălişte şi comunele din jur**, în **LIGC**, II, p. 195 – 249, Cluj, 1926.
Dragomir, N., **Oierii mărgineni**, în **LIGC**, VI (1938), p. 159-294.
Dragomir, **Vlahii şi morlacii** = Silviu Dragomir, **Vlahii şi morlacii. Studiu din istoria românismului balcanic**, Cluj, 1924.
Dragomir, **Vlahii** = Silviu Dragomir, **Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu**, Bucureşti, Ed. Academiei, 1959.
Drăganu, **Românii** =Nicolae Drăganu, **Românii în veacurile IX -XIV pe baza toponimiei şi a onomasticei**, Bucureşti, 1933.
Drăganu, Nicolae, **Toponimie şi istorie**, în „Anuarul Institutului de Istorie Naţională", II, şi în volum, Cluj, 1928.
Drăguşeni = Maria Scurtu - Ţibichi, **Termeni păstoreşti din localitatea Drăguşeni - Iaşi**. Teză de licenţă, 1975.
DRH. A, B = Documenta Romaniae Historica. A = Moldova; B = Ţara Românească.
DTB, II = Vasile Frăţilă, Viorica Goicu, Rodica Sufleţel, **Dicţionarul toponimic al Banatului**, vol. II, C, Timişoara, 1985.
DTRO, I, II =**Dicţionarul toponimic al Olteniei**, vol. I A - B. sub redacţia prof. univ. dr. Gheorghe Bolocan, Craiova, Ed. Universitaria, 1993; vol. II C - D, 1995.
Dumitraşcu = N. I. Dumitraşcu, **Folclor din Oltenia**, în **FOM**, vol. III, p. 5 -202, Bucureşti, EPL, 1968.
Dumitrescu - Bistriţa = Gh. N. Dumitrescu - Bistriţa, **Doine, cântece şi strigături din Oltenia**, în **FOM**, vol. III, p. 205 - 273, Bucureşti, EPL, 1968.
Dunăre, **Civilizaţie** = Nicolae Dunăre, **Civilizaţie tradiţională românească în Curbura Carpatică Nordică**, Bucureşti, Ed. Şt. Enc., 1984.
Dunăre, N., **Ţara Bârsei**, I, Bucureşti, Ed. Academiei, 1972.
Eminescu, **Proză literară**. Ediţie îngrijită de Eugen Simion şi Flora Şuteu. Cu un studiu

Scanned with OKEN Scanner

introductiv de Eugen Simion, Bucureşti, EPL, 1964.
Eminescu, VI =Mihai Eminescu, **Opere**, VI. **Literatura populară**. Ediţie critică îngrijită de Perpessicius, Bucureşti, Ed. Academiei, 1963.
Enciclopedia geografică a României, Bucureşti, Ed. Şt. Enc., 1982.
FD, IV, V = **Fonetică şi dialectologie**, IV, 1962; V, 1963, Bucureşti, Ed. Academiei.
F. Dobr. =C. Brăiloiu, Emilia Comişel şi Tatiana Găluşcă-Crîşmaru, **Folclor din Dobrogea**, Bucureşti, Ed. Minerva, 1978.
Filipaşcu, **Maramureş** =Al. Filipaşcu, **Istoria Maramureşului**, Bucureşti, 1940.
Filipaşcu, prof. dr. Alexandru, **De la românii din Maramureş**, Sibiu, Astra, 1943.
Flora, **Folclor** = Radu Flora, **Folclor literar bănăţean. Premise şi sinteze**, Panciova, Libertatea, 1975.
FM = **Folclor din Moldova**.
Fochi, **Moriţa** =Adrian Fochi, **Moriţa**. Tipologie, circulaţie, geneză, texte, Bucureşti, Ed. Academiei, 1964.
Focuri = Lenuţa Pâslaru Predescu, **Terminologia păstorească în comuna Focuri** (Iaşi). Teză de licenţă, Iaşi, 1976.
FOM = **Folclor din Oltenia şi Muntenia** (serie).
Fontes, II = **Fontes Historiae Dacoromanae. Izvoarele istoriei românilor**, II. De la anul 300 până la anul 1000. Publicate de Haralambie Mihăescu, Gheorghe Ştefan, Radu Hâncu, Vladimir Iliescu, Virgil C. Popescu, Bucureşti, Ed. Academiei, 1970.
FP I = **Folclor poetic**, I. Volum îngrijit, cu note, glosar, indice de informatori de Pavel Ruxăndoiu, Bucureşti, 1967.
Frăţilă, **Contribuţii** =Vasile Frăţilă, **Contribuţii lingvistice**, Timişoara, Ed. de Vest, 1993.
Frâncu - Candrea, **Rotacismul** = Teofil Frâncu şi George Candrea, **Rotacismul la moţi şi istrieni**, Bucureşti, 1886.
Frâncu, T. şi Gh. Candrea, **Românii din Munţii Apuseni (Moţii), Scriere etnografică**, Bucureşti, 1888.
Friedwagner = Matthias Friedwagner, **Rumaenische Volkslieder aus der Bukowina**, Würtzburg, 1940.
Frunzescu, D., **Dicţionarul topografic şi statistic al României**, Bucureşti, 1872.
F. Tr., I, II = **Folclor din Transilvania**, Bucureşti, EPL, 1962.
Furtună = Dumitru Furtună, **Izvodiri din bătrâni. Basme, legende, snoave, cântece bătrâneşti şi pluguşoare din Moldova**. Ediţie îngrijită şi prefaţată de Gh. Macarie, Bucureşti, Ed. Minerva, 1973.
Găluşcă, Tatiana, **Mocanii – un joc dramatic al românilor din Dobrogea**, în **AAF**, VII, 12 - 34.
Gămulescu, **Elemente** = Dorin Gămulescu, **Elemente de origine sârbocroată ale vocabularului dacoromân**, Bucureşti - Pančevo, 1974.
Gămulescu = Dorin Gămulescu, **Influenţe româneşti în limbile slave de sud**, I, Bucureşti, Ed. Şt. Enc., 1983.
Ghelasse, I., **Mocanii** = Ion I. Ghelasse, **Mocanii. Importanţa şi evoluţia lor social - economică în România**, Bucureşti, 1938.
Gheţie, I., Mareş, Al., **Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea**, Bucureşti, Ed. Academiei, 1974.
Giuglea, George, **Cheie pentru înţelegerea continuităţii noastre în Dacia, prin limbă şi toponimie**, 1944, în vol. G. Giuglea, **Cuvinte**, p. 297 - 355.
Giuglea, G., **Cuvinte şi lucruri**, DR, II, 327 - 402, republicată în Giuglea, **Cuvinte**, 41 - 111.

Scanned with OKEN Scanner

bulgari la Dunărea de Jos, Bucureşti, 1971.
Dimitrescu = Florica Dimitrescu, **Contribuţii la istoria limbii române vechi**, Bucureşti, Ed. Did. Ped., 1973.
Dimitrescu, Florica, **I. A. Candrea. Lingvist şi filolog**, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1974.
Din istoria Transilvaniei, I, Bucureşti, Ed. Academiei, 1960.
DIR = Documente privind istoria României. A. **Moldova**; B. **Ţara Românească**; C. **Transilvania**.
DLR = Dicţionarul limbii române, publicat de Academia Română începând cu litera M.
DLRLC, IV = Dicţionarul limbii române literare contemporane, vol. IV, Bucureşti, Ed. Academiei, 1958.
DM = Dicţionarul limbii române moderne, Bucureşti, Ed. Academiei, 1958.
Doboşi, Al., **Datul oilor**, Bucureşti, 1937.
Dolheştii Mari = Aneta Jarcău, **Termeni păstoreşti din localităţile Dolheştii Mari şi Dolheştii Mici**, jud. Suceava. Teză de licenţă, Iaşi, 1972.
Donat, Ion, **Câteva aspecte geografice ale toponimiei din Ţara Românească**, în **FD**, IV (1962), p. 101 - 133.
DOR = N. A. Constantinescu, **Dicţionar onomastic românesc**, Bucureşti, Ed. Academiei, 1963.
Dosoftei, **Opere, 1. Versuri**. Ediţie critică de N. A. Ursu, Bucureşti, Ed. Minerva, 1978.
DR = „Dacoromania". Buletinul Muzeului limbii române", Cluj, I – 1920-1921; II – 1921 - 1922; III – 1923 - 1924; IV – 1924 - 1926 (Partea 1, 2); V – 1927 - 1928; VI – 1929 - 1930; VII – 1931 - 1933; VIII – 1934 - 1935; IX – 1936 - 1938; X – 1941.
Dragomir, N., **Din trecutul oierilor margineni din Sălişte şi comunele din jur**, în **LIGC**, II, p. 195 – 249, Cluj, 1926.
Dragomir, N., **Oierii mărgineni**, în **LIGC**, VI (1938), p. 159-294.
Dragomir, **Vlahii şi morlacii** = Silviu Dragomir, **Vlahii şi morlacii. Studiu din istoria românismului balcanic**, Cluj, 1924.
Dragomir, **Vlahii** = Silviu Dragomir, **Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu**, Bucureşti, Ed. Academiei, 1959.
Drăganu, **Românii** = Nicolae Drăganu, **Românii în veacurile IX -XIV pe baza toponimiei şi a onomasticei**, Bucureşti, 1933.
Drăganu, Nicolae, **Toponimie şi istorie**, în „Anuarul Institutului de Istorie Naţională", II, şi în volum, Cluj, 1928.
Drăguşeni = Maria Scurtu - Ţibichi, **Termeni păstoreşti din localitatea Drăguşeni - Iaşi**. Teză de licenţă, 1975.
DRH. A, B = Documenta Romaniae Historica. A = Moldova; B = Ţara Românească.
DTB, II = Vasile Frăţilă, Viorica Goicu, Rodica Sufleţel, **Dicţionarul toponimic al Banatului**, vol. II, C, Timişoara, 1985.
DTRO, I, II = Dicţionarul toponimic al Olteniei, vol. I A - B. sub redacţia prof. univ. dr. Gheorghe Bolocan, Craiova, Ed. Universitaria, 1993; vol. II C - D, 1995.
Dumitraşcu = N. I. Dumitraşcu, **Folclor din Oltenia**, în **FOM**, vol. III, p. 5 -202, Bucureşti, EPL, 1968.
Dumitrescu - Bistriţa = Gh. N. Dumitrescu - Bistriţa, **Doine, cântece şi strigături din Oltenia**, în **FOM**, vol. III, p. 205 - 273, Bucureşti, EPL, 1968.
Dunăre, **Civilizaţie** = Nicolae Dunăre, **Civilizaţie tradiţională românească în Curbura Carpatică Nordică**, Bucureşti, Ed. Şt. Enc., 1984.
Dunăre, N., **Ţara Bârsei**, I, Bucureşti, Ed. Academiei, 1972.
Eminescu, **Proză literară**. Ediţie îngrijită de Eugen Simion şi Flora Şuteu. Cu un studiu

Scanned with OKEN Scanner

introductiv de Eugen Simion, Bucureşti, EPL, 1964.
Eminescu, VI =Mihai Eminescu, **Opere**, VI. **Literatura populară**. Ediţie critică îngrijită de Perpessicius, Bucureşti, Ed. Academiei, 1963.
Enciclopedia geografică a României, Bucureşti, Ed. Şt. Enc., 1982.
FD, IV, V = **Fonetică şi dialectologie**, IV, 1962; V, 1963, Bucureşti, Ed. Academiei.
F. Dobr. =C. Brăiloiu, Emilia Comişel şi Tatiana Găluşcă-Crîşmaru, **Folclor din Dobrogea**, Bucureşti, Ed. Minerva, 1978.
Filipaşcu, **Maramureş** =Al. Filipaşcu, **Istoria Maramureşului**, Bucureşti, 1940.
Filipaşcu, prof. dr. Alexandru, **De la românii din Maramureş**, Sibiu, Astra, 1943.
Flora, **Folclor** = Radu Flora, **Folclor literar bănăţean. Premise şi sinteze**, Panciova, Libertatea, 1975.
FM = Folclor din Moldova.
Fochi, **Miorița** =Adrian Fochi, **Miorița**. Tipologie, circulaţie, geneză, texte, Bucureşti, Ed. Academiei, 1964.
Focuri = Lenuţa Pâslaru Predescu, **Terminologia păstorească în comuna Focuri** (Iaşi). Teză de licenţă, Iaşi, 1976.
FOM = Folclor din Oltenia şi Muntenia (serie).
Fontes, II = **Fontes Historiae Dacoromanae. Izvoarele istoriei românilor**, II. De la anul 300 până la anul 1000. Publicate de Haralambie Mihăescu, Gheorghe Ştefan, Radu Hâncu, Vladimir Iliescu, Virgil C. Popescu, Bucureşti, Ed. Academiei, 1970.
FP I = **Folclor poetic**, I. Volum îngrijit, cu note, glosar, indice de informatori de Pavel Ruxăndoiu, Bucureşti, 1967.
Frăţilă, **Contribuţii** = Vasile Frăţilă, **Contribuţii lingvistice**, Timişoara, Ed. de Vest, 1993.
Frâncu - Candrea, **Rotacismul** = Teofil Frâncu şi George Candrea, **Rotacismul la moţi şi istrieni**, Bucureşti, 1886.
Frâncu, T. şi Gh. Candrea, **Românii din Munţii Apuseni (Moţii), Scriere etnografică**, Bucureşti, 1888.
Friedwagner = Matthias Friedwagner, **Rumaenische Volkslieder aus der Bukowina**, Würtzburg, 1940.
Frunzescu, D., **Dicţionarul topografic şi statistic al României**, Bucureşti, 1872.
F. Tr., I, II = **Folclor din Transilvania**, Bucureşti, EPL, 1962.
Furtună = Dumitru Furtună, **Izvodiri din bătrâni. Basme, legende, snoave, cântece bătrâneşti şi pluguşoare din Moldova**. Ediţie îngrijită şi prefaţată de Gh. Macarie, Bucureşti, Ed. Minerva, 1973.
Găluşcă, Tatiana, **Mocanii – un joc dramatic al românilor din Dobrogea**, în **AAF**, VII, 12 - 34.
Gămulescu, **Elemente** = Dorin Gămulescu, **Elemente de origine sârbocroată ale vocabularului dacoromân**, Bucureşti - Pančevo, 1974.
Gămulescu = Dorin Gămulescu, **Influenţe româneşti în limbile slave de sud**, I, Bucureşti, Ed. Şt. Enc., 1983.
Ghelasse, I., **Mocanii** = Ion I. Ghelasse, **Mocanii. Importanţa şi evoluţia lor social - economică în România**, Bucureşti, 1938.
Gheţie, I., Mareş, Al., **Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea**, Bucureşti, Ed. Academiei, 1974.
Giuglea, George, **Cheie pentru înţelegerea continuităţii noastre în Dacia, prin limbă şi toponimie**, 1944, în vol. G. Giuglea, **Cuvinte**, p. 297 - 355.
Giuglea, G., **Cuvinte şi lucruri**, DR, II, 327 - 402, republicată în Giuglea, **Cuvinte**, 41 - 111.

Scanned with OKEN Scanner

Giuglea, **Cuvinte** = George Giuglea, **Cuvinte româneşti şi romanice**. Ediţie de Florenţa Sădeanu, Bucureşti, Ed. Şt. Encl., 1983.
Giuglea, **Fapte** = George Giuglea, **Fapte de limbă. Mărturii despre trecutul românesc. Studii de istoria limbii, etimologie, toponimie**. Ediţie îngrijită, introducere, tabel cronologic, note şi indice de Florenţa Sădeanu, Bucureşti, Ed. Şt. Enc., 1988.
Giuglea, G. şi V. Ţâra, **Toponimice româneşti din Munţii Apuseni (Băişoara, Săcel, Muntele Săcelului)**, în **AUT**, IV (1969).
Giuglea, George, **Uralte Schichten und Entwicklungsstufen în der Struktur der dakorumänischen Sprache**, Sibiu, 1944. Traducerea în limba română, în **Fapte de limbă**, p. 28 - 158 (Straturi străvechi şi stadii de dezvoltare în structura limbii române).
Giuglea - Vâlsan, **De la românii din Serbia**. Culegere de literatură populară, Bucureşti, 1913.
Giuglea, G. ş. a., **Argeşul în lumina toponimiei**, Piteşti, 1969.
Giuglea, G., G. Ivănescu, **Un cuvânt românesc de origine traco-dacă: dr. mânzare, mârzară, mr. muldzare**, în **SCL**, 1959, nr. 1, p. 105 - 111.
Giurescu, C., **Instituţiile vechi româneşti** (curs litografiat).
Giurescu, C., **Studii de istorie socială**. Ediţia a doua, Bucureşti, 1943.
Giurescu, C. C., **Împrumuturi cumane în limba română: odaie şi cioban**, în **SCL**, XII (1961), nr. 2, p. 205 - 214.
Giurescu, **Istoria românilor**, I = C. C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, **Istoria românilor**, Bucureşti, Ed. Albatros, 1974.
Glosar dialectal. Oltenia, Bucureşti, Ed. Academiei, 1967.

Gl. reg. = V. Arvinte, D. Ursu, M. Bordeianu, **Glosar regional**, Bucureşti, Ed. Academiei, 1961.
Glück, în **Arad** = Eugen Glück, **Cu privire la istoria părţilor arădene în epoca voievodatului lui Ahtum**, în **Studii privind istoria Aradului**, Bucureşti, Ed. Politică, 1980, p. 101-150.
GN, II = **Graiul nostru**. Texte din toate părţile locuite de români, publicate de I. A. Candrea, Ov. Densusianu şi Th. D. Speranţia, Bucureşti, vol. I, 1906; vol. II, 1908.
Goga, I = Octavian Goga, **Opere.** Ediţie îngrijită, prefaţă, note, bibliografie şi indici de Ion Dodu Bălan, vol. I, Bucureşti, EPL, 1967.
Goicu, **Onomastică** = Viorica Goicu, **Onomastică românească**, Timişoara, Ed. Augusta, 2001.
Golescu = Iordache Golescu, **Proverbe comentate.** Ediţie de Dr. Gh. Paschia, Bucureşti, Ed. Albatros, 1973.
Gonţa, **Locuri** = Alexandru I. Gonţa, **Indicele numelor de locuri** (din **DIR. A**). Ediţie de I. Caproşu, Bucureşti, Ed. Academiei, 1990.
Gonţa, **Persoane** = Alexandru I. Gonţa, **Indicele numelor de persoane** (din **DIR. A**). Ediţie de de I. Caproşu, Bucureşti, Ed. Academiei, 1995.
Gonţa, **Satul** = Alexandru I. Gonţa, **Satul în Moldova medievală. Instituţiile**, Bucureşti, Ed. Şt. Enc., 1986.
Graur, **AER** = Al. Graur, **Alte etimologii româneşti**, Bucureşti, Ed. Academiei, 1975.
Graur, A., **Fondul principal al limbii române**, Bucureşti, Ed. Academiei, 1957.
Gregorian = Mihail Gregorian, **Folclor din Oltenia şi Banatul răsăritean** şi **Folclor din Oltenia de Sud**; Alexandru Gregorian, **Cântece bătrâneşti din Oltenia de Mijloc**, în **FOM**, I, Bucureşti, EPL, 1967.

Scanned with OKEN Scanner

Grigorovitza, E., **Dialectul aşa-numit săsesc al germanilor din Transilvania şi elementele române cuprinse în el**, Bucureşti, 1900.
Grigorovitza = Em. Grigorovitza, **Dicţionarul geografic al Bucovinei**, Bucureşti, 1908.
GS = „Grai şi suflet", I (1923 - 1924) – VII (1937).
Guţu = Gh. Guţu, **Dicţionar latin - român**, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1973.
Hasdeu, **Cine sânt albanezii ?**, în „Analele Academiei Române", seria II, tom. XXIII. **Memoriile secţiei literare**, 1901.
Hasdeu, **Cuvinte**, I = Bogdan Petriceicu Hasdeu, **Cuvine den bătrâni. Limba română vorbită între 1550 - 1600**. Studiu paleografico-lingvistic, tom. I, Bucureşti, 1878.
Hasdeu, **Et.** şi **Etymologicum**, = B. P. Hasdeu, **Etymologicum Magnum Romaniae. Dicţionarul limbii istorice şi poporane a românilor**. Ediţie de Grigore Brâncuş, I, 1972; II, 1974; III, 1976, Bucureşti, Ed. Minerva.
Hasdeu, B. P., **Scrieri istorice**, I, II. Ediţie de Aurelian Sacerdoţeanu, Bucureşti, Ed. Albatros, 1973.
Hasdeu, B. P., **Originile păstoriei la români**, în **Scrieri istorice**, II, Bucureşti, Ed. Albatros, 1973, p. 95 - 141.
Heliade, **Opere**, I = Ion Heliade Rădulescu, **Opere**. Ediţie de Vladimir Drimba, vol. I, Bucureşti, EPL, 1967.

Heliade, **Vocabular** = Ion Heliade Rădulescu, **Vocabular de vorbe streine**, în vol. **Scrieri lingvistice**. Ediţie îngrijită, studiu introductiv, note şi bibliografie de Ion Popescu - Sireteanu, Bucureşti, Ed. Şt. Enc., 1973, p. 251 - 317.
Herseni, Traian, **Forme străvechi de cultură populară**, Cluj, Ed. Dacia, 1977.
Herseni, **Probleme de sociologie pastorală**, Bucureşti, 1941.
Hogaş, Calistrat, **Opere**. Ediţie de Const. Ciopraga, Bucureşti, ESPLA, 1956.
Homolje = Ratomir Marcović, **Texte dialectale din Homolje** (Jugoslavia), în **FD**, VI, 1969, p. 187 - 200.
Homorodean, **Vechea vatră** = Mircea Homorodean, **Vechea vatră a Sarmizegetusei în lumina toponimiei**, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1980.
Horleşti = Dumitru Luntraru, **Termeni păstoreşti din localitatea Horleşti-Iaşi**. Teză de licenţă, Iaşi, 1976.
Humuleşti = Dragna Cojocaru Ardeleanu, **Termeni păstoreşti în graiul din Humuleşti.** Teză de licenţă, Iaşi, 1974.
Iacob, Eugenia, **Caietele de la Roşcani. Povestiri.** Ediţie (inedită) de Silvia şi Ion Popescu - Sireteanu.
ILR, II = **Istoria limbii române**, vol. al II-lea, Bucureşti, Ed. Academiei, 1969.
Ionescu, **Dicţ. Suceava** = Serafim Ionescu, **Dicţionar geografic al judeţului Suceava**, Bucureşti, 1894.
Ionescu - Dunăreanu, I., **Drumuri de munte**, Bucureşti, Ed. Stadion, 1971.
Ioniţă, **Contribuţii** = Vasile C. Ioniţă, **Contribuţii lingvistice. Onomastică. Lexicologie**, 1, Timişoara, Ed. Eurostampa, 2002.
Ioniţă, Vasile, **Glosar toponimic Caraş - Severin**, Reşiţa, 1972.
Ioniţă, **Metafore** = Vasile Ioniţă, **Metafore ale graiurilor din Banat**, Timişoara, Ed. Facla, 1985.
Ioniţă, **Nume** = Vasile Ioniţă, **Nume de locuri din Banat**, Timişoara, Ed. Facla, 1982.
Iordache, **Ocupaţii**, II = Gheorghe Iordache, **Ocupaţii tradiţionale pe teritoriul României**, II, Craiova, Ed. Scrisul Românesc, 1986.

Scanned with OKEN Scanner

Iordan, **Dicţionar** = Iorgu Iordan, **Dicţionar al numelor de familie româneşti**, Bucureşti, Ed. Şt. Enc, 1983.
Iordan, Iorgu, **Toponimia românească**, Bucureşti, Ed. Academiei, 1963.
Iorga, N., **Studii şi documente cu privire la istoria românilor. Scrisori şi inscripţii ardelene şi maramureşene**, II, Bucureşti, 1906.
Istoria literaturii române, I, Bucureşti, Ed. Academiei, 1964.
Istoria României, vol. I, Bucureşti, Ed. Academiei, 1964.
Istrate, G. şi Turculeţ, A., **Cercetări dialectale în judeţul Bistriţa - Năsăud**, în **FD**, VII, p. 189 - 227.
Ivănescu, **ILR** = G. Ivănescu, **Istoria limbii române**, Iaşi, Ed. Junimea, 1980.
Izvoarele, III = **Fontes Historiae Dacoromanae / Izvoarele istoriei României**, III. **Scriitori bizantini** (sec. XI - XIV). Publicate de Alexandru Elian şi Nicolae-Şerban Tanaşoca, Bucureşti, Ed. Academiei, 1975.
Îndr. legii 1652 = **Îndreptarea legii**. 1652. Ediţie de un colectiv condus de acad. Andrei Rădulescu, Bucureşti, Ed. Academiei, 1962.
Jarník – Bârseanu = Ioan Urban Jarník şi Andrei Bârseanu, **Doine şi strigături din Ardeal**. Ediţie definitivă (studiu introductiv, inedite, note şi variante) de Adrian Fochi, Bucureşti, Ed. Academiei, 1968.
Jina = D. Şandru şi F. Brânzeu, **Printre ciobanii din Jina**, în **GS**, V (1931-1932) şi VI (1933-1934).
Jula, **Tradiţii** = N. Jula, V. Mănăstireanu, **Tradiţii şi obiceiuri româneşti. Anul Nou în Moldova şi Bucovina**, Bucureşti, EPL, 1968.
Kovačec, August, **Descrierea istroromânei actuale**, Bucureşti, Ed. Academiei, 1971.
La luncile soarelui. Antologie a colindelor laice. Ediţie de Monica Brătulescu, Bucureşti, EPL, 1964.
Lambrior = **A.** Lambrior, **Studii de lingvistică şi folcloristică**. Ediţie de Ion Nuţă, Iaşi, Ed. Junimea, 1976.
Latiş, **Păstoritul** = Vasile Latiş, **Păstoritul în Munţii Maramureşului**. Ediţia II-a, Baia Mare, Ed. Proema, 2000.
Laurian - Massim, **Glossariu** = A. T. Laurian şi Ioan Massim, **Glossariu**, Bucureşti, 1876.
Lăncrănjan, **Cordovanii**, I, Bucureşti, EPL, 1966.
Letopiseţul Cantacuzinesc = **Istoria Ţării Româneşti 1290 - 1690. Letopiseţul cantacuzinesc**. Ediţie critică de C. Grecescu şi D. Simonescu, Bucureşti, Ed. Academiei, 1960.
Lex. B. = **Lexiconul de la Buda** = **Lesicon românescu - lătinescu - unguresc - nemţescu care de mai mulţi autori în cursul a treizeci şi mai multoru ani s-au lucrat**, Budae, 1825.
Lexic reg. = **Lexic regional**, vol. 1, Bucureşti, Ed. Academiei, 1960; vol. 2, Ed. Ştiinţifică, 1967.
LIGC = Lucrările Institutului de Geografie din Cluj, I - VII (1942).
Liuba, S., **Jocuri copilăreşti**, în „Revista Tinerimea Română", I, 1898, fasc. 1.
Lobiuc, Ioan, **Elemente româneşti în terminologia păstoritului şi a creşterii vitelor la huţuli**, în „Romano - slavica", XVIII (1972), p. 109 - 134.
LR = „Limba română", I (1952).
Lupescu = Mihai Lupescu, **Tei - Legănat**. Folclor moldovenesc. Ediţie de Petru Ursache, Iaşi, Ed. Junimea, 1975.

Scanned with OKEN Scanner

Maior, **Istoria** = Petru Maior, **Istoria pentru începutul românilor în Dacia**, vol. I - II. Ediție critică și studiu asupra limbii de Florea Fugariu. Prefață și note de Manole Neagoe, București, Ed. Albatros, 1970.
Maiorescu, **Itinerar** = Ioan Maiorescu, **Itinerar în Istria și vocabular istriano-român**. Ediția a doua, publicată de Titu Maiorescu, București, 1900.
Maniţiu = I. Maniţiu, **Făgăraşul**, Ed. UCFS, 1963.
Manolache, **Ciobănaș** = Constantin Manolache, **Ciobănaș de la miori**. Culegere de folclor poetic de pe Valea Teleajenului, Ploiești, 1971.
Manuscrisul de la Ieud. Text stabilit, studiu filologic, studiu de limbă și indice de Mirela Teodorescu și Ion Gheție, București, Ed. Academiei, 1977.
Mardarie Cozianul, **Lexiconul lui ~** = Lexicon slavo-românesc și tâlcuirea numelor la 1649. Publicate, cu studiu, note și indicele cuvintelor românești de Grigore Crețu, București, 1900.
Marian, **Naşterea** = S. Fl. Marian, **Naşterea la români**. Studiu etnografic, București, 1892.
Marian, **Nunta** = S. Fl. Marian, **Nunta la români**, București, 1890.
Marian, **Ornitologia** = S. Fl. Marian, **Ornitologia poporană română**, I - II, Cernăuți, 1883.
Marian, **Sărbătorile** = S. Fl. Marian, **Sărbătorile la români**, vol. I. **Cârnilegile**, București, 1898; vol. II. **Păresimile**, București, 1899.
Marienescu = Atanasie Marian Marienescu, **Poezii populare din Transilvania**. Ediție de Eugen Blăjan. Prefață de Ovidiu Bârlea, București, Ed. Minerva, 1971.
Márton = Márton Gyula și colab., **A magyar nyelvjárások román Kölcsönszavai / Împrumuturile românești ale dialectelor maghiare**, București, Ed. Kriterion, 1977.
Martone, E. M., **Viața păstorească în Carpații români**, în „Convorbiri literare", XLVI, 1912, nr. 2.
Mătasă, Preot C., **Câmpul lui Dragoș. Toponimie veche și actuală din județul Neamț**, București, 1943.
Mândrescu, S. C., **Elemente ungureşti în limba română**, București, 1892.
MDA = **Micul dicționar academic**, I, A - C, București, Ed. Academiei, 2001.
MDGR, V = **Marele dicționar geografic al României**, vol. V, București, 1902.
Meteș, Ștefan, **Păstori ardeleni în principatele române**, Arad, 1925.
Meteș, **Boieri ostași** = Ștefan Meteș, **Contribuții la studiul populației din Transilvania, în trecut. II. Boieri ostași din Țara Oltului în veacul al XVIII-lea, după conscripția din 1744**. Extras din **AAR**. Mem. Secț. Ist., seria III, Tom. XXIV, memoriul 10, București, 1942.
Meteș, Ștefan, **Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII - XX**. Ediția a 2-a, București, Ed. Șt. Enc., 1977.
Micu - Moldovanu = Romulus Todoran, **Din însemnările lexicografice ale lui Ion Micu - Moldovanu**. În **MCD**., I, 11 - 28.
Mihalcea = Gheorghe C. Mihalcea, **La dalba cetate. Folclor nord-dobrogean**, Tulcea, 1975.
Mihaly, **Diplome maramureşene din secolul XIV şi XV**. Adunate și comentate de Ioan Mihaly de Apșa, Maramureș - Sighet, 1900.
Mihăescu, **Influența** = Haralambie Mihăescu, **Influența grecească asupra limbii române până în secolul al XV-lea**, București, Editura Academiei, 1966.
Mihăilă, **Dicționar** = G. Mihăilă, **Dicționar al limbii române vechi (sfârșitul sec. X - începutul sec. XVI)**, București, Ed. Enciclopedică Română, 1974.

Scanned with OKEN Scanner

Mihăilă, **Împrumuturi** = G. Mihăilă, **Împrumuturi vechi slave în limba română**, Bucureşti, Ed. Academiei, 1960.
Mocanu, **Pe cel deal** = Augustin Mocanu, **Pe cel deal cu dorurile. Folclor poetic din judeţele Maramureş şi Sălaj**, Zalău, Ed. Caiete Silvane, 2001.
Mohanu = C. Mohanu, **Fântâna dorului. Poezii populare din Ţara Loviştei**, Bucureşti, Ed. Minerva, 1975.
Moldovanu, **Chestionar** = [Dragoş Moldovanu], **Chestionar toponimic şi entopic general cu un glosar de entopice onomasiologic**, Iaşi, 1978.
Moldoveanu = Elisabeta Moldoveanu, **Cântecele Oltului**, în vol. **Cântecele şi poveştile Oltului**, în seria **FOM**, VII, Bucureşti, Ed. Minerva, 1979, p. 1 - 236.
Morariu, **Material** = Tiberiu Morariu, **Material etnografic şi folclor ciobănesc din Munţii Rodnei**. Extras din revista „Vatra", V ,nr. 6-12, [f. a., 1939 ?], Bistriţa.
Morariu, **Viaţa** = Tiberiu Morariu, **Viaţa pastorală în Munţii Rodnei**, Bucureşti, 1937.
Moroşanu, **Vârsta** = George Moroşanu, **Vârsta neuitării**, Bucureşti, Ed. Ion Creangă, 1973.
Muntean, G., **Folclor din Suceava**, cules de George Muntean, Suceava, 1959.
Muntenii de Sus = Elena Văsâi, **Terminologia păstorească în satul Muntenii de Sus, com. Tanacu, jud. Vaslui**. Teză de licenţă, Iaşi, 1974.
Murádin László, **Cuvinte de origine românească în graiul maghiar de pe Valea Arieşului**, în **FD**, IV (1962), p. 251 - 255.
Murgeni = Caliopia Bâgu, **Termeni păstoreşti pe Valea Prutului**. Teză de licenţă, Iaşi, 1972.
Muşlea = I. Muşlea, **Cercetări etnografice şi de folclor**, vol. I - II. Ediţie de Ion Taloş, Bucureşti, Ed. Minerva, 1972.
Muşlea, **Cercetări** = Ion Muşlea, **Cercetări folclorice în Ţara Oaşului**, în **AAF**, I, p. 117 - 237.
NALR. MB. Date = **Noul atlas lingvistic român pe regiuni. Moldova şi Bucovina**, I, de Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion A. Florea, Ion Nuţă, Adrian Turculeţ, Bucureşti, Ed. Academiei, 1987.
NALR. Olt. = **Noul atlas lingvistic român pe regiuni. Oltenia**. Sub conducerea lui Boris Cazacu, de Teofil Teaha, Ion Ionică, Valeriu Rusu, I, 1967; II, 1970; III, 1974, Bucureşti, Ed. Academiei.
NALRR. Banat, I, II = **Noul atlas lingvistic român pe regiuni. Banat.** Sub conducerea lui Petru Neiescu, de Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu, I, 1980; II, 1997; III, 1998, Bucureşti, Ed. Academiei.
Nandriş, Gr., **Păstoritul românesc în Carpaţii nordici**, în **DR**, VIII (1934 - 1936), p. 138 - 148.
Neagu = Gh. I. Neagu, **Colinde din Ialomiţa**, Roşiori de Vede, 1946.
Neagu, Gh. I., **Folclor din Câmpia Dunării**, în **FOM, IV**, EPL, 1969, p. 5 - 428.
Negruzzi, C., **Opere**, I. Ediţie critică, cu studiu introductiv, comentarii şi variante de Liviu Leonte, Bucureşti, Ed. Minerva, 1974.
Nijloveanu = Ion Nijloveanu, **Poezii populare de pe Argeş şi Olt**, în **FOM**, IV, 431 - 825, Bucureşti, EPL, 1969.
Nisioiu, **Dornă** = Dragoş Nisioiu, **Dornă, Dornă, vad cu dor. Folclor din ţinutul Dornelor**, Suceava, 1983.
Nisioiu, Dragoş, **Eminescu şi muntele**, Iaşi, Ed. Bucovina, 1999.
Novaci = Gheorghe Bican, **Termeni păstoreşti din localitatea Novaci-Gorj**. Teză de licenţă, Iaşi, 1972.
Novacovici, Emilian, **Cuvinte bănăţene**, II, Oraviţa, 1931.

Scanned with OKEN Scanner

Oallde = Petru Oallde, **Flori de pe Căraş**. Folclor literar, Reşiţa, 1973.
Oancă, Teodor, **Transhumanţă şi toponimie în Oltenia**, în „Analele Univ. din Craiova. Ştiinţe filologice", VII, 1979, p. 69 - 70.
Oarcea = Vasile Oarcea, **Poezii populare din Ţara Zărandului**, Bucureşti, Ed. Minerva, 1972.
Omagiu Rosetti = Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani, Bucureşti, Ed. Academiei, 1965.
Onciul, Dimitrie, **Scrieri istorice**, I - II. Ediţie critică de Aurelian Sacerdoţeanu, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1968.
Opreanu, Sabin, **Transhumanţa din Carpaţii Orientali**, în **LIGC**, IV (1933 - 1934), p. 205 - 239.
Oprişan = I. Oprişan, **Folclor din Moldova de Jos**, în **FM**, II, p. 1 - 444, Bucureşti, EPL, 1969.
Palia = Palia de la Orăştie. Ediţie de Viorica Pamfil, Bucureşti, Ed. Academiei, 1968.
Pamfile, Tudor, **Comorile**, Bucureşti, 1916.
Pamfile, Tudor, **Industria casnică la români**, Bucureşti, 1910.
Pamfile, **Jocuri**, I, II = Tudor Pamfile, **Jocuri de copii** (I) adunate din satul Ţepu, jud. Tecuci. Extras din AAR, seria II, tom. XXVIII, **MSL**, Bucureşti, 1906 şi **Jocuri de copii** (II) adunate din satul Ţepu, jud. Tecuci. Extras din **AAR. MSL**, seria II, tom. XXIX, p. 329 - 423.
Panaitescu, P. P., **Interpretări româneşti. Studii de istorie economică şi socială**, Bucureşti, 1947.
Panaitescu, **Obştea** = P. P. Panaitescu, **Obştea ţărănească în Ţara Românească şi Moldova**. Orânduirea feudală, Bucureşti, Ed. Academiei, 1967.
Panţu = Zach. C. Panţu, **Plantele cunoscute de poporul român**, Bucureşti, ed. 2-a, 1929.
Papahagi, P., **Cuvinte rare în aromână**, în „Dunărea", I, 125 - 126.
Papahagi, Pericle, **Basme aromâne şi glosar**, Bucureşti, 1905.
Papahagi, **Graiul** = Tache Papahagi, **Graiul şi folclorul Maramureşului**, Bucureşti, 1925.
Pascu, **DÉtMR** = Giorge Pascu, **Dictionnaire étymologique macédo - roumain**, I, II, Iaşi, 1926.
Pascu, **Sufixe** = Dr. G. Pascu, **Sufixele româneşti**, Bucureşti, 1916.
Pascu, Ştefan, **Voievodatul Transilvaniei**, I, Cluj - Napoca, Ed. Dacia 1971.
Paşca, **Glosar** = Ştefan Paşca, **Glosar dialectal alcătuit după materialul lexical cules de corespondenţi din diferite regiuni**, Bucureşti, 1928.
Paşca, **Nume** = Ştefan Paşca, **Nume de persoane şi nume de animale în Ţara Oltului**, Bucureşti, 1936.
Pauleti = **Cântări şi strigături româneşti de cari cântă fetele şi feciorii jucând**. Scrise de Nicolae Pauleti din Roşia în anul 1838. Ediţie critică, cu un studiu introductiv de Ion Muşlea, Bucureşti, 1962.
Pavelescu, Gh., **Cercetări folclorice în sudul judeţului Bihor**, în **AAF**, VII, 1945, p. 35 - 122.
Pavelescu, Gh., **Medicina pastorală în Mărginimea Sibiului**, în vol. Gh. Pavelescu, **Studii şi cercetări de folclor**, Bucureşti, Ed. Minerva, 1971.
Păsculescu = Nicolae Păsculescu, **Literatură populară românească**. Adunată de ... Cu 30 arii notate de Gheorghe Matei, Bucureşti, 1910.
Pătruţ, **Folclor** = I. Pătruţ, **Folclor de la românii din Sârbia**, în **AAF**, VI, 1942, p. 329 - 384.
Pătruţ, **Onomastică** = I. Pătruţ, **Onomastică românească**, Bucureşti, Ed. Şt. Encl., 1980.

Scanned with OKEN Scanner

Pătruţ, **Studii** = I. Pătruţ, **Studii de limba română şi slavistică**, Cluj, Ed. Dacia, 1974.
Petrişor, Marin, **Graiurile din Oltenia. Situaţia lor actuală**, în „Philologica", II, 1972, p. 41 - 56.
Petrovici, **Almăj** = Emil Petrovici, **Folclor din Valea Almăjului**, în **AAF**, III, 1935, p. 25 - 158.
Petrovici, **Scărişoara** = Emil Petrovici, **Folclor de la moţii din Scărişoara**, în **AAF**, V, 1939, p. 111 - 175.
Petrovici, **Studii** = Emil Petrovici, **Studii de dialectologie şi toponimie**. Volum îngrijit de I. Pătruţ, B. Kelemen, I. Mării, Bucureşti, Ed. Academiei, 1970.
Petrovici, E. şi Neiescu, P., **Persistenţa insulelor lingvistice**. Constatări făcute cu prilejul unor noi anchete dialectale la istroromâni, meglenoromâni şi aromâni, în „Cercet. de lingv.", IX (1964), 2, p. 187 - 214.
Petrovici, E., **Le latin oriental possédait-il des élémentes slaves ?** în **RRL**, XI, 1966, 313 - 321.
Philippide, **OR**, II = Alexandru Philippide, **Originea românilor**, Iaşi, I, 1925; II, 1928.
Philologica. Sub redacţia lui G. Ivănescu, I, 1970; II, 1972, Bucureşti, Ed. Academiei.
Pitiş = Ion Muşlea, **George Pitiş folclorist şi etnograf**, Bucureşti, EPL, 1968.
Plopşor = C. S. Nicolaescu-Plopşor, **Bordeiul în Oltenia**, în **BSRG**, XLI, 1922.
Poenaru, Petrache ş. a., **Vocabulaire français-roumain**, II / **Vocabular franţezo-românesc**, Bucureşti, II, 1842.
Poghirc, C., **B. P. Hasdeu, lingvist şi filolog**, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1968.
Pompiliu = Miron Pompiliu, **Literatură şi limbă populară**. Ediţie şi studiu introductiv de Vasile Netea, Bucureşti, EPL, 1967.
Pop, Sever, **Câteva capitole din terminologia calului**, în **DR**, V, 1927 - 1928, p. 51 - 270.
Popa, Radu, **Ţara Maramureşului în veacul al XIV-lea**, Bucureşti, Ed. Academiei, 1970.
Popa -Lisseanu, **Izvoarele istoriei românilor**, I (1934) – XIII - XIV (1939).
Popa - Lisseanu, **Limba română în izvoarele medievale**, Bucureşti, 1940.
Popescu, A. I., **Cântece,** II = Aurelian I. Popescu, **Cântece bătrâneşti din Oltenia**, vol. II, Craiova, Ed. Academiei, 1970.
Popescu = Ion N. Popescuu, **Doine şi cântece din Oltenia şi Muntenia**, în **FOM**, III, p. 281 - 400, Bucureşti, EPL, 1968.
Popescu, R. Sp., **Graiul** = Radu Sp. Popescu, **Graiul gorjenilor de sub munte**, Craiova, Ed. Scrisul Românesc, 1980.
Popescu – Balkanski = Radu Sp. Popescu, Todor Balkanski, **Aromânii din Rodopii Bulgariei şi graiul lor**, Craiova, Ed. Beladi, 1995.
Popescu - Sireteanu, Ion, **Contribuţii la cercetarea terminologiei păstoreşti în limba română**, Iaşi, 1980, 202 p + 2 hărţi.
Popescu-Sireteanu, **Înţelepciunea limbii române**, Iaşi, Ed. Vasiliana, 2004.
Popescu-Sireteanu, **Limbă şi cultură populară**, Bucureşti, Ed. Şt. Enc., 1983.
Popescu - Sireteanu, **Limbă şi istorie** = Ion Popescu - Sireteanu, **Limbă şi istorie românească**, Timişoara, Ed. Augusta, 2003.
Popescu -Sireteanu, I., **Memoria limbii române**, I, II, Iaşi, Ed. Bucovina, 1997, 1998.
Popescu - Sireteanu, Ion, **Vechi nume româneşti**, Iaşi, Ed. Vasiliana, 2003.
Popovici, Iosif, **Dialectele române. IX. Dialectele române din Istria**. Partea a 2-a. Texte şi glosar, Halle, 1909.
Popp, Mara N., **Ciobănia la ungurenii din dreapta Oltului**, în **BSRG**, 1932, 149 - 172.

Scanned with OKEN Scanner

Popp, Mara N., **Contribuţiuni la viaţa pastorală din Argeş şi Muscel. Originea ungurenilor**, în **BSRG**, LII, 1933, 229-282.
Porumbescu = Iraclie Porumbescu, **Amintiri**. Ediţie, prefaţă, note şi glosar de Nicolae Oprea, Cluj - Napoca, Ed. Dacia, 1978.
Prahova, vezi **Dâmbu**.
Precup, = Dr. Emil Precup, **Păstoritul în munţii Rodnei**, Cluj, 1926.
Puşcariu, I., **Date istorice** = I. Puşcariu, **Date istorice privitoare la familiile nobile române**, Sibiu, I, 1892; II, 1895.
Puşcariu, **Două documente privitoare la revolta boierilor din Ţara Făgăraşului**, în **AAR**, seria II, tom. XXXIII. Extras, Bucureşti, 1910.
Puşcariu, **Fragmente istorice** = Ioan Puşcariu, **Fragmente istorice despre boierii din Ţara Făgăraşului**, [partea a] IV[-a], Sibiu, 1907.
Puşcariu, **Cercetări şi studii** = Sextil Puşcariu, **Cercetări şi studii**. Ediţie de Ilie Dan, Bucureşti, Ed. Minerva, 1974.
Puşcariu, **Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache, I. Lateinisches Element**, Heidelberg, 1905.
Puşcariu, **Lat. ti. u. ki** = Sextil Puşcariu, **Lateinisches ti und ki im rumänischen, italienischen und sardischen**, în „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig", XI, 1904, p. 1 - 187.
Puşcariu, Sextil, **Limba română, I. Privire generală**. Ediţie de Ilie Dan, Bucureşti, Ed. Minerva, 1976.
Puşcariu, **Studii istroromâne**, III, Bucureşti, 1929.
Rafailescu-Iancu, **Oina** = Al. Rafailescu, Cornel Iancu, **Oina, trecut şi prezent**, Bucureşti, Ed. Sport - Turism, 1976.
Rădăuţi = V. Adăscăliţei, I. H. Ciubotaru, **Folclor din Ţinutul Rădăuţilor**, Suceava, 1969.
Rădulescu, Mircea - Mihai, în **Thraco-dacica**, Bucureşti, Ed. Academiei, 1976, p. 331 - 334.
Râpă = Isidor Râpă, **Balade şi legende maramureşene**, Bucureşti, Ed. Ion Creangă, 1976.
Recensămintele I, II = **Moldova în epoca feudalismului**, vol. VII. Partea I. Partea II. **Recensămintele populaţiei Moldovei,** Chişinău, Ed. Ştiinţa, 1975.
REF = „Revista de etnografie şi folclor", I (1965) –
Registrul de la Oradea / Regestrum de Várad, vezi Ion Popescu-Sireteanu, **Vechi nume româneşti**, Iaşi, Ed. Vasiliana, 2003, p. 3 0 - 89.
Reteganul = Ioan Pop - Reteganul, **Poveşti ardeleneşti**, Bucureşti, Ed. Tineretului, 1957.
„Rev. crit." = „ Revista critică", Iaşi, 1933.
„Revista Institutului Social Banat - Crişana", X (1942).
Rezuş, **Dochiţa** = Petru Rezuş, **Dochiţa împărătiţa. Basme şi poezii populare din Ţara de Sus**, Bucureşti, Ed. Minerva, 1972.
Riegler - Dinu, Emil, **Hora transilvăneană,** în **Transilvania, Banatul, Crişana şi Maramureşul**, II, p. 1269 - 1281, Bucureşti, 1929.
Rosetti, **ILR** = Al. Rosetti, **Istoria limbii române, I. De la origini până în secolul al XVII-lea**. Ediţia a doua revăzută şi adăugită, Bucureşti, Ed. Şt. Enc., 1978.
Rosetti, **Limba descîntecelor** = Al. Rosetti, **Limba descîntecelor**, Bucureşti, Ed. Minerva, 1975.
Rosetti, **ILR**, II, 1962.
Rosetti, **ILR**, vol. IV, V, VI, 1966.
Rosetti, **Mélanges** = Al. Rosetti, **Mélanges de linguistique et de philologie**, Copenhaga - Bucureşti, 1947.

Scanned with OKEN Scanner

Rosetti, Radu, **Pământul, sătenii şi stăpânii în Moldova**, Bucureşti, 1907.
RRL = „Revue roumaine de linguistique", I, 1956.
Russu, I. I., **Limba traco-dacilor**. Ediţia a II-a revăzută şi adăugită, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1967.
Russu, **Elemente** = I. I. Russu, **Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez**, Bucureşti, Ed. Academiei, 1970.
Russu, **Etnogeneza** = I. I. Russu, **Etnogeneza românilor. Fondul autohton traco-dacic şi componenţa latino-romanică**, Bucureşti, Ed. Şt. Enc., 1981.
Sadoveanu, 8 = Mihail Sadoveanu, **Opere**, vol. 8, Bucureşti, ESPLA, 1957; vol. 10, Bucureşti, ESPLA, 1957; vol. 16, Bucureşti, ESPLA, 1959.
Salvan, Dr. Florin, **Viaţa satelor din Ţara Bârsei în evul mediu** (secolele XIII - XVII), Bucureşti, Ed. Academiei, 1996.
Florenţa Sădeanu, **Introducere** la George Giuglea, **Cuvinte româneşti şi romanice**, Bucureşti, Ed. Şt. Enc., 1983, p. 5 - 9.
Sbiera, **Poveşti** = I. G. Sbiera, **Poveşti şi poezii populare româneşti**. Ediţie îngrijită şi prefaţată de Pavel Ţugui, Bucureşti, Ed. Minerva, 1971.
Scărlătoiu, **Relaţii** = Elena Scărlătoiu, **Relaţii lingvistice ale aromânilor cu slavii de sud**, Bucureşti, Ed. Litera, 1980.
Scărlătoiu, Elena, **Autohton - latin - slav în vocabularul dialectelor aromân şi meglenoromân**, în **Studii de dialectologie**, Timişoara, 1984, p. 285-289.
SCL = „Studii şi cercetări lingvistice", Bucureşti, I (1950).
Scriban = August Scriban, **Dicţionaru limbii româneşti**, Iaşi, 1939.
Scurtu, **Ugocea** = Vasile Scurtu, **Cercetări folclorice în Ugocea românească**, în **AAF**, VI, 1942, p. 123-300.
Scurtu, Vasile, **Termenii de înrudire în limba română**, Bucureşti, Ed. Academiei, 1966.
SDE = **Scurt dicţionar etimologic al limbii moldoveneşti**. Redactori: I. Raievschi şi M. Gabinschi, Chişinău, 1978.
Sevastos, **Cântece** = Elena Sevastos, **Cântece moldoveneşti**, Iaşi, 1888.
Sevastos, **Nunta** = Elena Sevastos, **Nunta la români**. Studiu istorico-etnografic comparativ, Bucureşti, 1889.
Slăvescu, Victor, **Corespondenţa lui Ion Ionescu de la Brad şi Ion Ghica, 1846 - 1874**, Bucureşti, 1943.
SMO, I = **Studii şi materiale de onomastică**, Bucureşti, Ed. Academiei, 1969.
Smochină, N. = N. P. Smochină, **Din literatura populară a românilor de peste Nistru**, în **AAF**, V, 1939, p. 7 - 56.
Snoava, IV = **Snoava populară românească**, vol. IV. Ediţie critică de Sabina - Cornelia Stroescu, Bucureşti, Ed. Minerva, 1989.
Someşan, Laurian, **Viaţa pastorală în munţii Călimani**, în **BSRG**, LII, 1933, p. 283 - 338.
Spinei, **Moldova** = Victor Spinei, **Moldova în secolele XI - XIV**, Bucureşti, Ed. Şt. Enc., 1982.
Stahl, H., **Contribuţii**, I = Henri H. Stahl, **Contribuţii la studiul satelor devălmaşe româneşti**, vol. I, Bucureşti, Ed. Academiei, 1958.
Stănculescu = I. Stănculescu, **Folclor din Oltenia**, în seria **FOM**, III; p. 405 - 533, Bucureşti, EPL, 1968.
Stoian, **Păstoritul** = I. I. Stoian, **Păstoritul în Râmnicul Sărat**, în **GS**, VI, 1933 - 1934, p. 41 - 74.
Stoica de Haţeg = Nicolae Stoica de Haţeg, **Cronica Banatului**. Ediţie de Damaschin Mioc, Bucureşti, Ed. Academiei, 1969.
Stoicescu, **Curteni** = Nicolae Stoicescu, **Curteni şi slujitori**, Bucureşti, Ed. Militară, 1968.

Scanned with OKEN Scanner

Stoicescu, **Dicţionar** = Nicolae Stoicescu, **Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova**, Bucureşti, Ed. Enciclopedică Română, 1971.
StUBB, 1968 = „Studia Universitatis Babes - Bolyai", Cluj, I, 1956.
„Studii şi cercetări ştiinţifice. Istorie", Iaşi, VIII (1957), fasc. 1.
Studii de dialectologie, Timişoara, 1984.
Strunga = Gheorghe Dondaş, **Terminologia păstoritului în comuna Strunga, jud. Iaşi**. Teză de licenţă, Iaşi, 1973.
Suciu, I, II = Coriolan Suciu, **Dicţionar istoric al localităţilor din Transilvania**, I - II, Bucureşti, Ed. Academiei, 1967, 1968.
Şandru, D., **Mocanii**, Bucureşti, 1946.
Şăineanu, **Influenţa** = Lazăr Şăineanu, **Influenţa orientală asupra limbei şi culturei române**, Bucureşti, 1900.
Şăineanu (1995) = Lazăr Şăineanu, **Dicţionar universal al limbii române. Vocabular general**. Ediţie revăzută şi adăugită de Alexandru Dobrescu, Ioan Oprea, Carmen - Gabriela Pamfil, Rodica Radu şi Victoria Zăstroiu, vol. II, III, IV, V, Iaşi, Mydo Center, 1995, 1996.
„Şez." = „Şezătoarea" (1892 - 1929).
Ştefanelli = Teodor Ştefanelli, **Documente din vechiul ocol al Câmpulungului Moldovenesc**. Culese, adnotate şi publicate de ... , Bucureşti, 1915.
Ştefănucă = Petre V. Ştefănucă, **Folclor şi tradiţii populare**, vol. 1, 2, Chişinău, Ed. Ştiinţa, 1991.
Tamás, Lajos, **Etymologisch - historisches Wörterbuch der Ungarischen Elemente in Rumänischen**, Budapest, 1966.
Teaha, **Graiul** = Teofil Teaha, **Graiul din Valea Crişului Negru**, Bucureşti, Ed. Academiei, 1961.
Teliman, Mihai, **Foiletoane**. Cu portretul autorului şi cu o prefaţă de George Tofan. Editate de Societatea Academică „Junimea", Succava, 1906.
Teodorescu, G. Dem, **Poezii populare române**, Bucureşti, 1885.
Texte. Oltenia = Texte dialectale . Oltenia, Bucureşti, Ed. Academiei, 1967.
Tiktin, I, II, III = H. Tiktin, **Rumänisch-deutsches Wörterbuch**, I, 1903; II, 1911; III, 1925, Bucureşti.
Timoc = Cristea Sandu - Timoc, **Cântece bătrâneşti şi doine**, Bucureşti, EPL, 1967.
Tocilescu = Gr. G. Tocilescu, **Materialuri folcloristice**, vol. I. **Poezia poporană. Partea I**, Bucureşti, 1900.
Todoran, în **MCD**, I = Romulus Todoran, **Graiul din Vâlcele** (Turda), în **MCD**, I, 1960, p. 31 - 126.
Toma Alimoş = O capodoperă a baladei româneşti: Toma Alimoş. Ediţie critică şi studiu introductiv de Iordan Datcu şi Viorica Săvulescu, Bucureşti, Ed. Minerva, 1989.
Tomescu, **Olt** = Mircea Tomescu, **Graiul din jud. Olt**, în „Ethnos", II, 1942 - 1943, fasc. 1 - 2, p. 31 - 132.
Tutoveanu, G., **Versuri**. Ediţie de Ion Popescu (- Sireteanu). Prefaţă de G. G. Ursu, Bucureşti, EPL, 1968.
Ţâra, Vasile D., **Terminologia păstorească, mărturie a unităţii limbii şi poporului român**, în „Anuarul Institutului de Cercetări Etnologice şi Dialectologice", Bucureşti, 1982, 2, P. 151 - 161.
Ţiplea = Alexandru Ţiplea, **Poezii populare din Maramureş**, în **AAR. MSL**, seria II, tom. XXVIII. Extras, 1906.
Udrescu, D., **Glosar regional Argeş**, Bucureşti, Ed. Academiei, 1967.

Scanned with OKEN Scanner

Urbariile, I; II = **Urbariile Ţării Făgăraşului**, vol. I - II. Editate de acad. D. Prodan cu Liviu Ursuţiu şi Maria Ursuţiu, Bucureşti, Ed. Academiei, 1970.
Ureche = Grigore Ureche, **Letopiseţul Ţării Moldovei**. Ediţie, studiu introductiv, indice şi glosar de P. P. Panaitescu, Bucureşti, ESPLA, 1955.
Uricariul, VI = Th. Codrescu, **Uricariul sau colecţiunea de diferite acte care pot servi la istoria românilor**, I - XXV, Iaşi, 1852 - 1895.
Valea Prutului, vezi **Murgeni**.
Valea Trotuşului = Ana Georgescu - Lăceanu, **Terminologia păstoritului pe Valea Trotuşului**. Teză de licenţă, Iaşi, 1972.
Varone / Niculescu - Varone = G. T. Niculescu - Varone, Elena Costache Găinaru - Varone, **Dicţionarul jocurilor populare româneşti**, Bucureşti, Ed. Litera, 1979.
Veselău, Cornel, **Sub poale de codru verde. Balade populare din Banat**, Timişoara, Ed. Facla, 1987.
„Viaţa nouă", 1913.
Viciu, **Colinde** = Alexiu Viciu, **Colinde din Ardeal**, Bucureşti, 1914.
Viciu, **Flori** = Alexiu Viciu, **Flori de câmp**. Doine, strigături, bocete, balade. Colecţie de folclor inedită, publicată, cu studiu introductiv, note, indici şi glosar de R. Todoran şi I. Taloş, Cluj - Napoca, Ed. Dacia, 1976.
Viciu, **Glosar** = Alexiu Viciu, **Glosar de cuvinte dialectale din graiul viu al poporului român din Ardeal**, în **AAR**, seria II, tom. XXIX (1906-1907), p. 59 - 163.
Vlăduţiu, **Etnografia** = Ion Vlăduţiu, **Etnografia românească**, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1973.
Vlăduţiu, I., **Noţiunea de „mocan" în păstoritul românesc**, în **REF**, IX, nr. 2, p. 143 - 158.
Voevidca, Al. = Alexandru Voevidca, **Cântece populare din Bucovina**. Ediţie de Vasile Nicolescu şi Cristina Rădulescu - Paşcu. Studiu introductiv de Cristina Rădulescu - Paşcu, Bucureşti, Ed. Muzicală, 1990.
Voiculescu, II = Vasile Voiculescu, **Ultimul Berevoi. Povestiri**, II, Bucureşti, EPL, 1966.
Voronca = Elena Niculiţă Voronca, **Datinele şi credinţele poporului român**, adunate şi aşezate în ordine mitologică de ... , I, Cernăuţi, 1903.
Vrabie, **Elemente**, I = Emil Vrabie. **Note lexicale privind elementele de origine românească în limba polonă**, I. SCL, 1976, nr. 2, p. 171 - 179; II. SCL, 1976, nr. 3, p. 279 - 291.
Vrabie, **Balada** = Gheorghe Vrabie, **Balada populară română**, Bucureşti, Ed. Academiei, 1966.
Vraciu, A., **Studii de lingvistică generală**, Iaşi, Ed. Junimea, 1972.
Vrancea = Niculina Cotea, **Terminologia păstorească în ţinutul Vrancei**. Lucrare de diplomă, Iaşi, 1970.
Vuia, II = Romulus Vuia, **Studii de etnografie şi folclor**. Ediţie de Mihai Pop şi Ioan Şerb, vol. II, Bucureşti, Ed. Minerva, 1980.
Vuia, Romulus, **Tipuri de păstorit la români**, Bucureşti, Ed. Academiei, 1964.
Vulcănescu, **Etnologie** = Romulus Vulcănescu, **Etnologie juridică**, Bucureşti, Ed. Academiei, 1970.
Xenopol, A. D., **Teoria lui Rösler. Studii asupra stăruinţei românilor în Dacia Traiană**, Iaşi, 1884.

Scanned with OKEN Scanner

Δ

δála, 148
δálă, 152, 153
δεσποτης, 171

Κ

κασσέρι, 124
κοπή, 341
κασεάρα, 287
κοπίs, 341
κουπί, 341

Λ

λαιfos, 79
λαιos, 79
λαϊος, 79
λ'αρους, 78

Μ

μανδρα, 290
μαρκάτι, 118
μαρμάρα, 61
μούντζα, 109
μωkαειν, 217

Ο

όσπῆτι, 171

Π

Πουδίλου, 192

Σ

σεμπριά, 293
σέμπρος, 293
σιγαλιος, 87
σιγαλόοις, 87
σομβολή, 61
στάνα, 270
στάνη, 270
σταυη, 283
στεῖρα, 60, 61
στευή, 270
στρογγῦλος, 301
στρογγα, 297
στρόγγες, 301
Στρόγγες, 298, 301
στρογγύλος, 297
στρογγύλος, 298, 299
στροῦγγα, 304
στρυγγα, 303
συμβολή, 293
σύμβολον, 293
συμβουλή, 293
σχουτάριος, 196
σχουτάρις, 196
σχοτάρι, 196

Χ

χελιδόνιοs, 77

Κ

кгъдъ, 329

Μ

мπάλιος, 68

Π

приставNикь, 199

Ч

чрєда, 341

Ь

ьάλους, 68

Scanned with OKEN Scanner

Hărțile 1-2 sunt reproduse din lucrarea: *Coatribuții la cercetarea terminologiei pastoreşti în limba română,*

Harțile 3-15 sunt reproduse din: *Atlasul lingvistic român serie noua,!!.*

Harțile 16-28 sânt reproduse din: *Atlasul lingvistic român pe regiuni.Basarabia, nordul Bucovinei, Transnistria, vol, II*

Scanned with OKEN Scanner

Harta 1

ATLASUL LINGVISTIC ROMÂN II
(serie nouă)

VOLUMUL II
HARTA 334

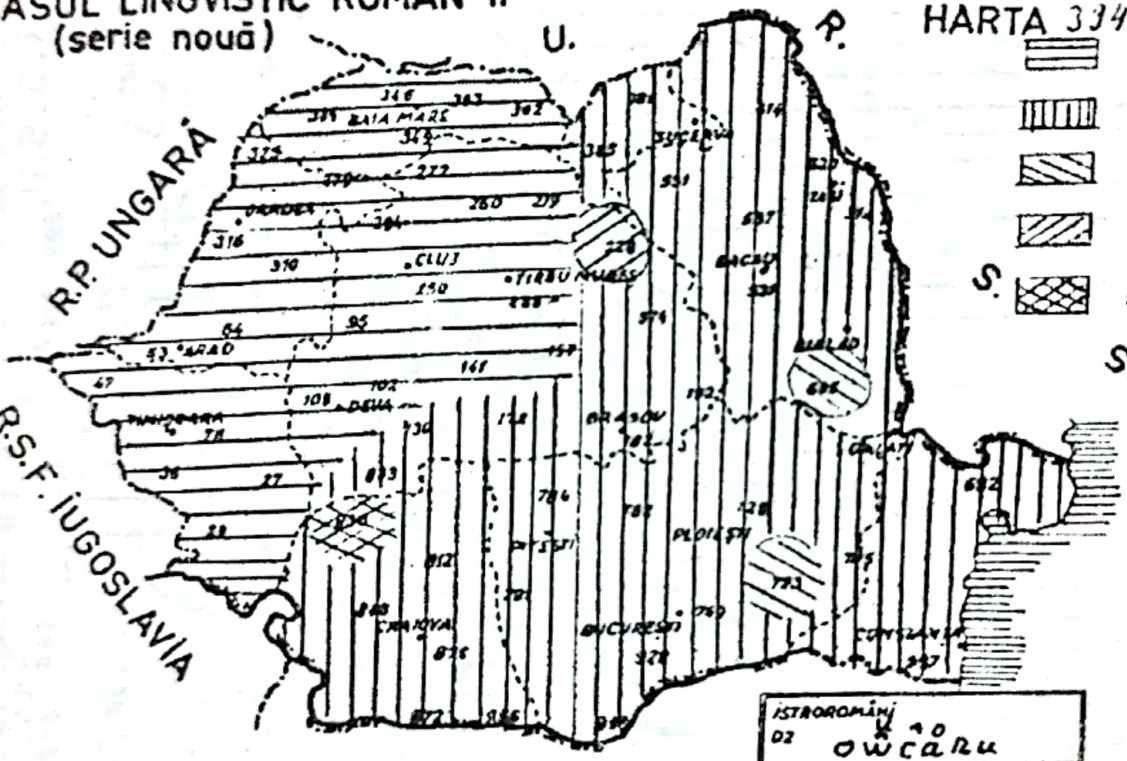

PENTRU UZ INTERN

R. S. S. U.
R. P. UNGARĂ
R. S. F. IUGOSLAVIA
R. P. BULGARIA
ISTROROMÂNI
01
02
MEGLENOROMÂNI
012
013
ROMÂNI
05
06
07
08
09
Păcurari
Ciobani
Ciobani și păcurari
Mocani

Harta 3

NOATENĂ
[5332]

I Întrebare indirectă. Cum îi ziceți unei mielițe de un an?

I [illegible] „noaten"

64. „Până când fată prima dată, i se zice mnàlă; după ce a fătat, i se zice gàjă"

102. „I se zice așa de toamna până primăvara"

130. „I se zice nyâtină primvára pînă n-o lună"

228. „I se zice așa de toamna pînă primăvara"

250. „Pînă după sîmpcêtru, cînd toamnă, i se zice mnèlă, apoi nóțină ori nóțină"

265. „I se zice așa, toamna"

310. „De o meșă lună"

[illegible]

II În punctele [illegible] termenii de pe hartă însemnează și miel și mia de un an

[illegible]

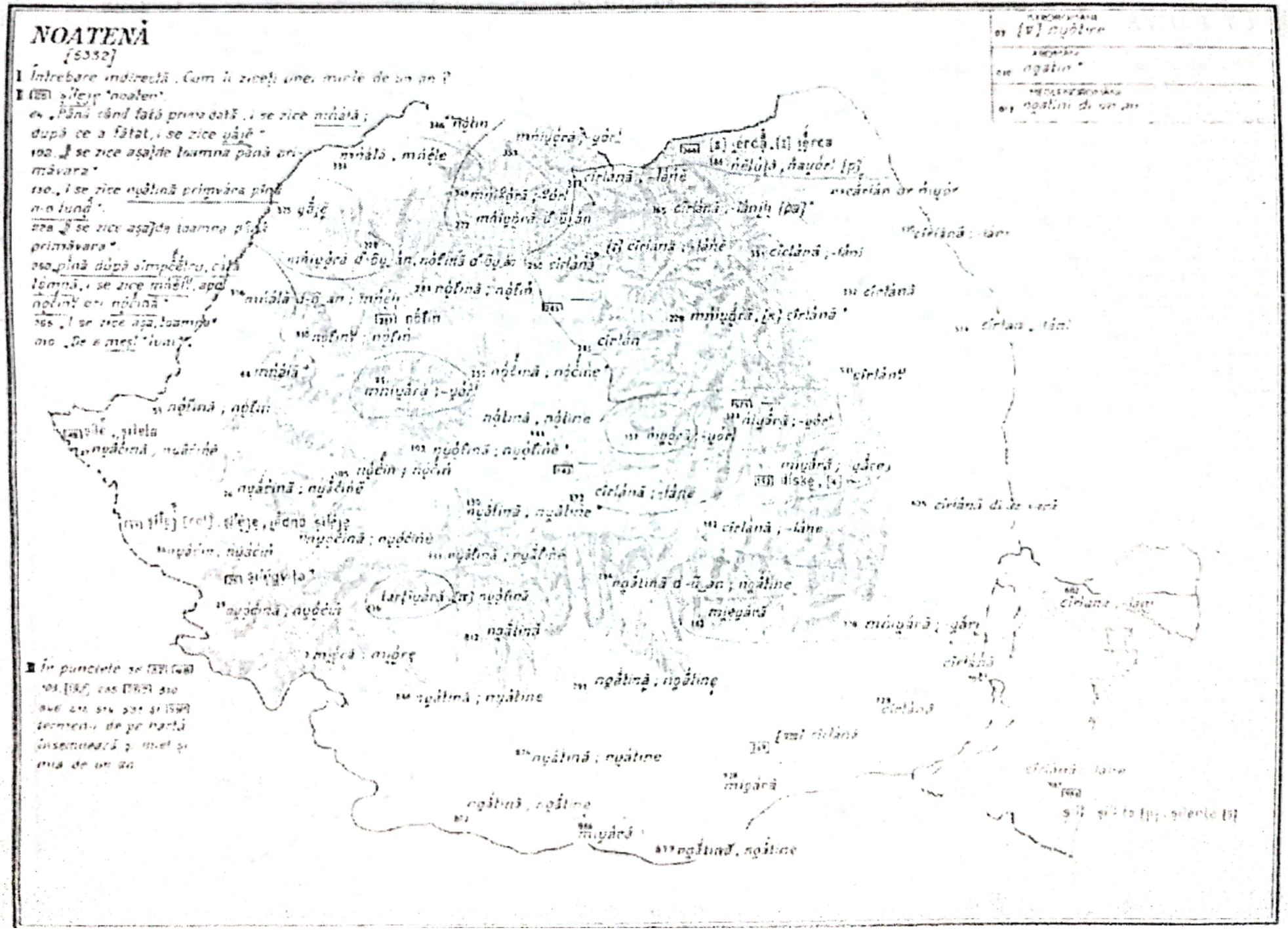

STRĂGHEATĂ

(s-ea)

I. Întrebare indirectă: Cum îi zicei laptelui de oaie care, după ce ai pus chiag în el, s'a închegat în poloniță?

II. ac. străgiață-i până nu-i rupe [cu mâinile] 102 „Se pune apă într'un pănar, până la jumătate, și apoi un strop de chiag. Apa aceasta e bună când te doare capul sau de ous la vobe. Apa ceasta se numește stredșlă". 102 (s) Se zice dulițe". 284 „Ceea ce se o de pe laptele de oaie închegat și se pune în balmoș se numește sirc fină". 305 (o) străcățâ se numește zărul ce se ridică după ce cașul a fost frământat în budâcă".

[0] (s) [z] școlă

[1] străgiață * [2] străgiață *

[3] gulaștră

[4] [z] străgiață [5] [z] străgiață

[6] [z] străgiață [7] [z] străgiață

[8] [z] străgiață [9] [z] străgiață

[10] [z] străgiață [11] [z] străgiață

[12] [z] străgiață [13] [z] străgiață

[14] [z] străgiață [15] [z] străgiață

[16] [z] străgiață

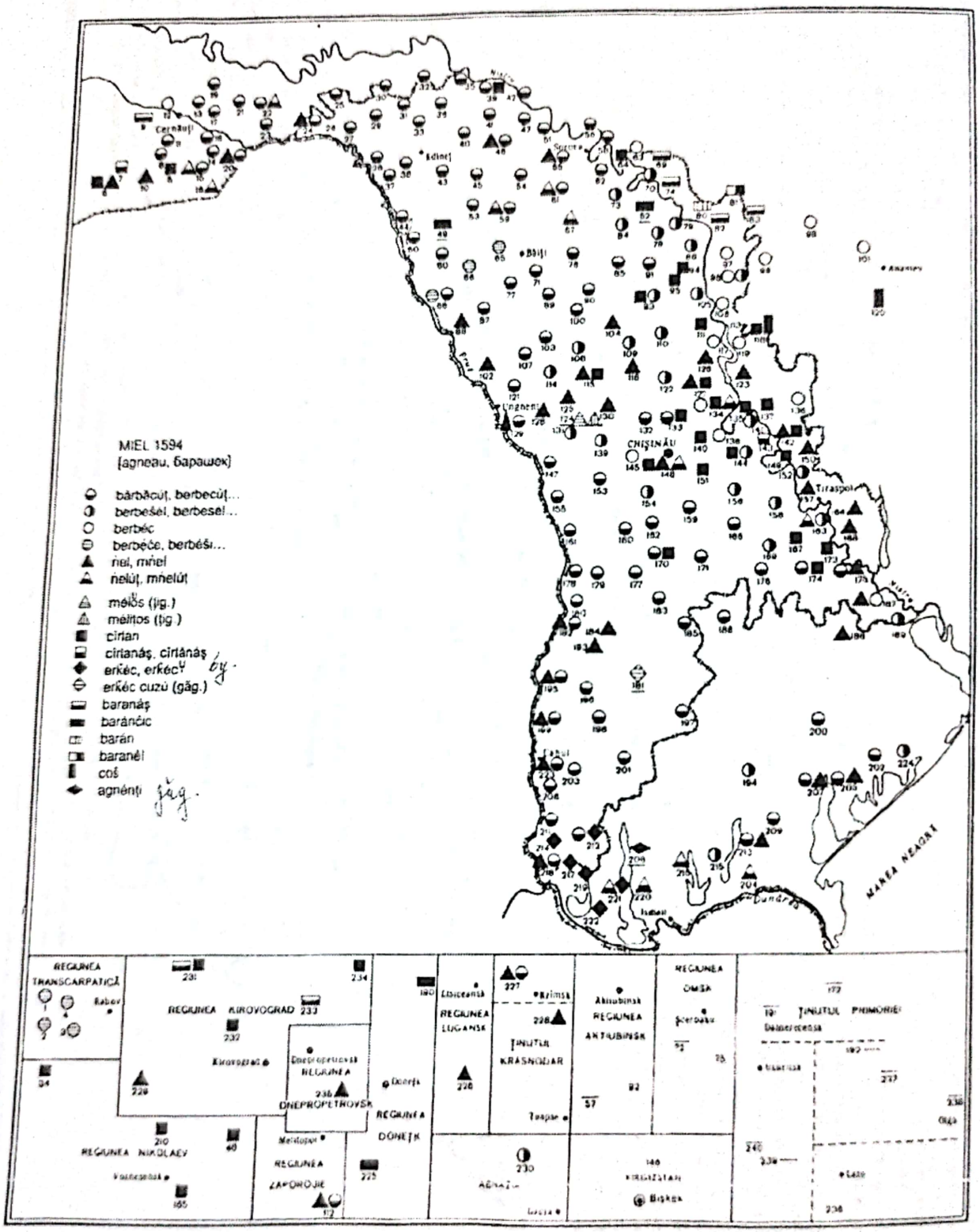
MIEL 1594
[agneau, барашек]
bărbăcuț, berbecuț...
berbešel, berbesel...
berbéc
berbéće, berbéši...
ṅel, mṅel
ṅelúț, mṅelúț
mélős (jig.)
mélitos (ţig.)
cîrlan
cîrlanáş, cîrlánáş
erḱéc, erḱéc
erḱéc cuzú (gäg.)
baranáş
baránčic
barán
baranél
coš
agnénți
CHIŞINĂU
Tiraspol
MAREA NEAGRĂ
REGIUNEA TRANSCARPATICĂ
REGIUNEA KIROVOGRAD
REGIUNEA DNEPROPETROVSK
REGIUNEA NIKOLAEV
REGIUNEA ZAPOROJIE
REGIUNEA DONEŢK
REGIUNEA LUGANSK
ŢINUTUL KRASNODAR
REGIUNEA ARTIUBINSK
REGIUNEA OMSK
ŢINUTUL PRIMORIEI
KIRGIZSTAN
Bişkek

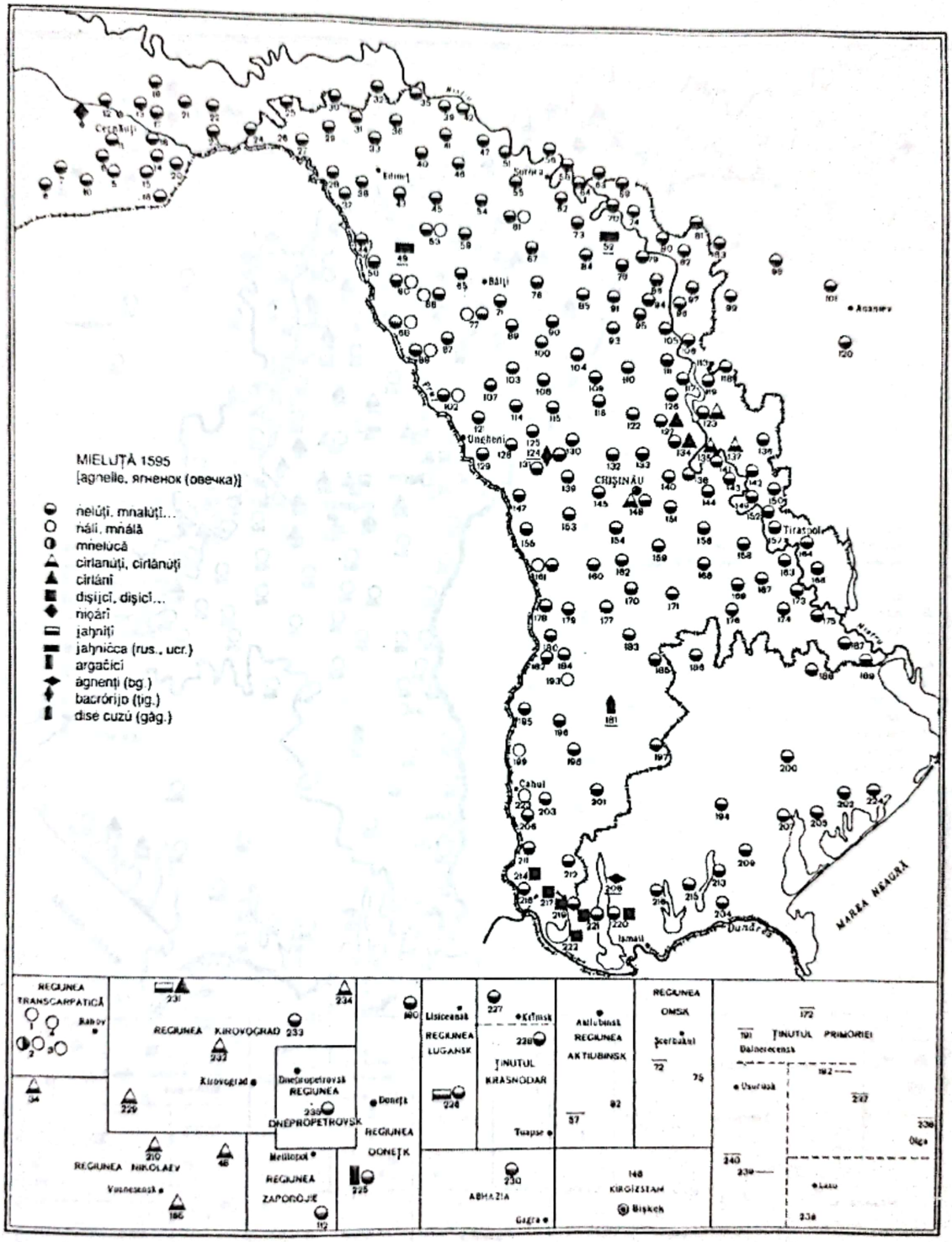
MIELUȚĂ 1595
[agnelle, ягненок (овечка)]
nelúți, mnalúți...
náli, mnálă
mnelúcă
cirlanúți, cirlănúți
cirlánî
dișijcî, dișicî...
niqárî
jaḫniți
jaḫnicca (rus., ucr.)
argačicî
ágnenți (bg.)
bacrórijo (ţig.)
dise cuzú (găg.)
Cernăuți
Edineț
Sorocă
Bălți
Ungheni
CHIȘINĂU
Tiraspol
Cahul
Ismail
Dunărea
MAREA NEAGRĂ
REGIUNEA TRANSCARPATICĂ
Rahov
REGIUNEA KIROVOGRAD
Kirovograd
Dnepropetrovsk
REGIUNEA DNEPROPETROVSK
Donețk
REGIUNEA DONEȚK
REGIUNEA NIKOLAEV
Vosnesensk
Melitopol
REGIUNEA ZAPOROJIE
Lisiceansk
REGIUNEA LUGANSK
Krimsk
ȚINUTUL KRASNODAR
Tuapse
ABHAZIA
Gagra
Aktiubinsk
REGIUNEA AKTIUBINSK
REGIUNEA OMSK
Șcerbakul
KIRGÎZSTAN
Bișkek
ȚINUTUL PRIMORIEI
Dalnerecensk
Usurusk
Olga
Lazo

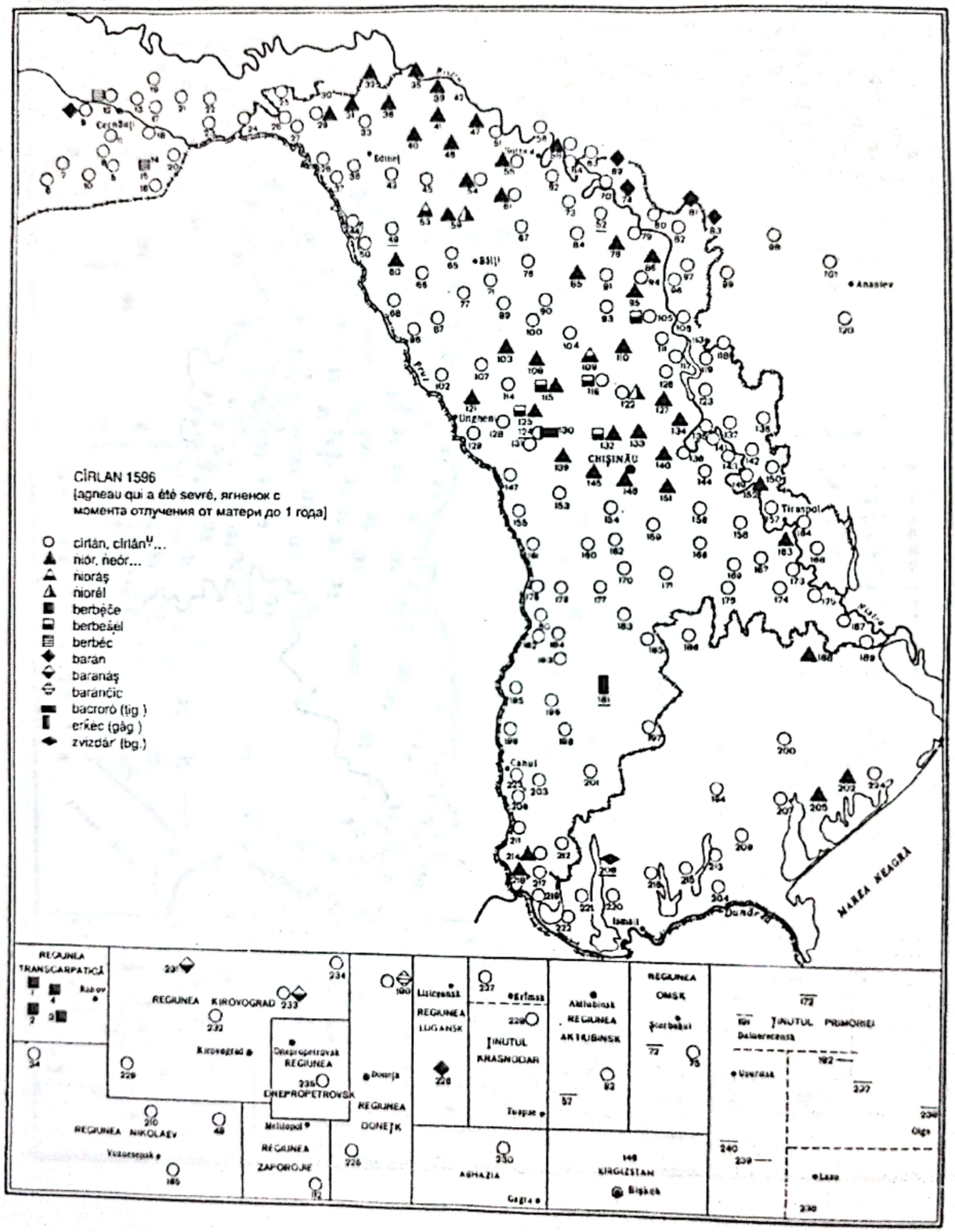

Scanned with OKEN Scanner

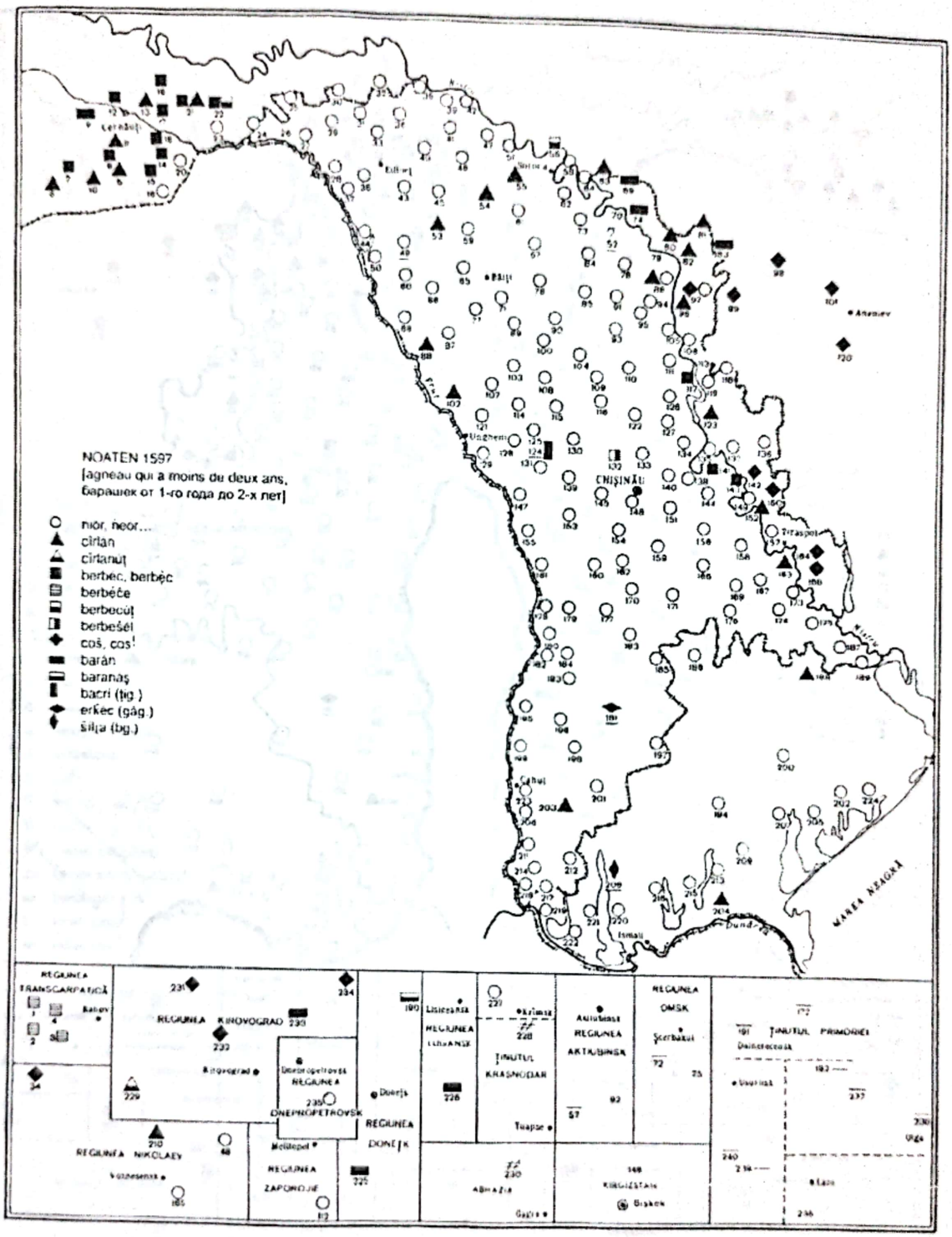

Scanned with OKEN Scanner

ATLASUL LINGVISTIC ROMAN PE REGIUNI
BASARABIA, NORDUL BUCOVINEI, TRANSNISTRIA

HARTA 197

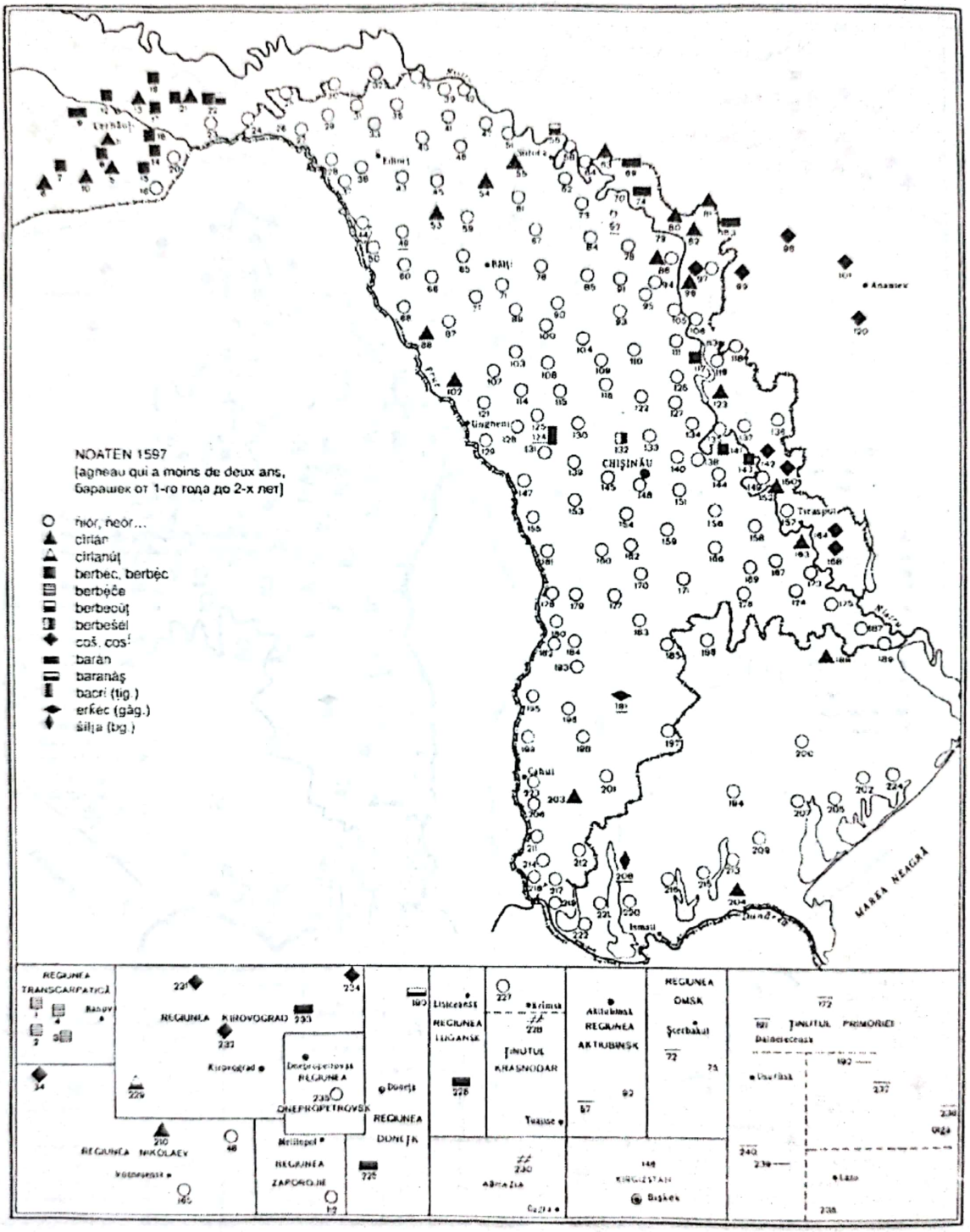

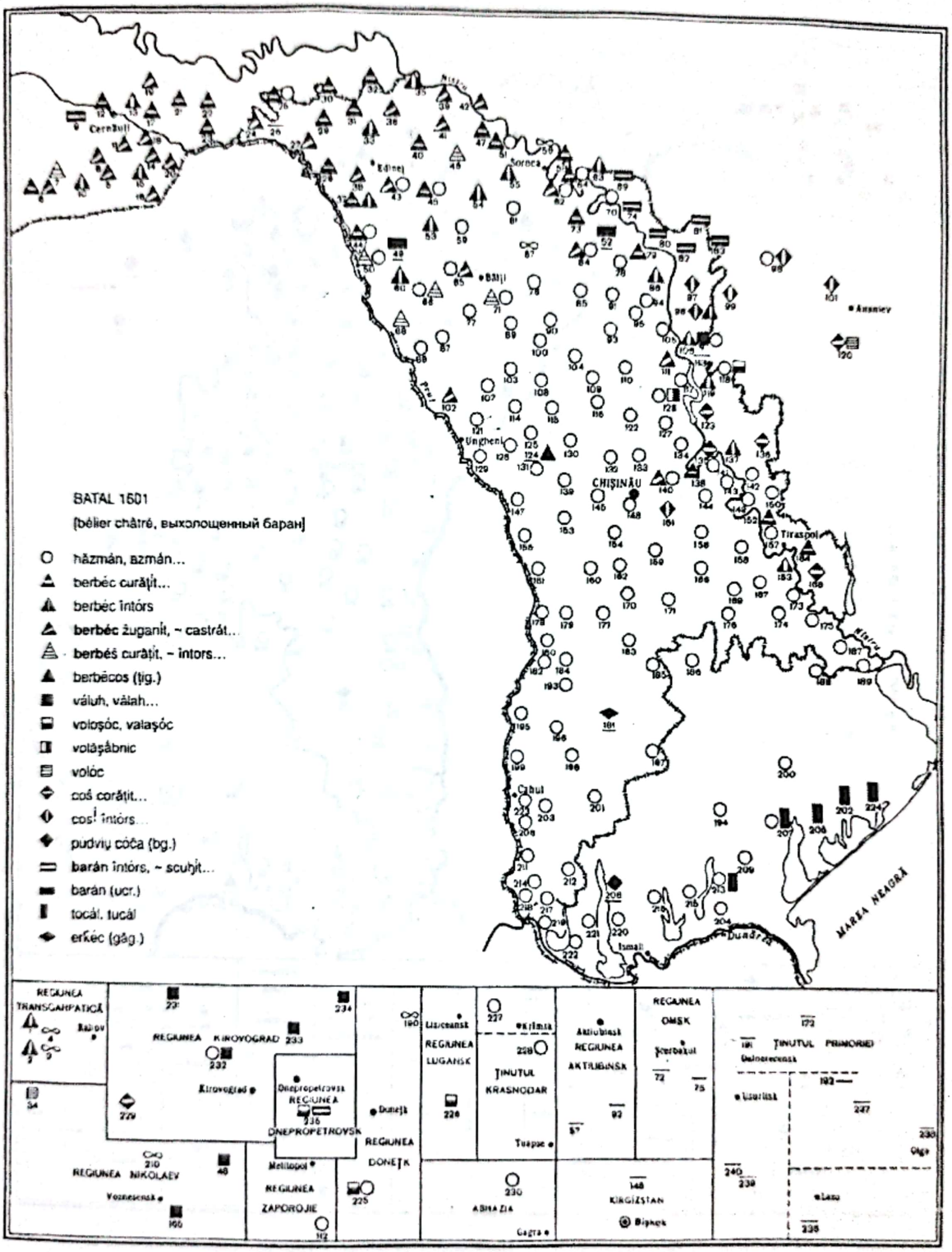
BATAL 1601
[bélier châtré, выхолощенный баран]
házmán, azmán...
berbéc curăţit...
berbéc întórs
berbéc žuganit, ~ castrát...
berbéš curăţit, ~ întors...
berbécos (ţig.)
váluh, válah...
voloşóc, valaşóc
volăşábnic
volóc
coś corăţit...
cosí întórs...
pudviu cóča (bg.)
barán întórs, ~ scuhit...
barán (ucr.)
tocál, tucál
erkéc (găg.)
Cernăuţi
Edinej
Sorocа
Bălţi
Ungheni
CHIŞINĂU
Tiraspol
Ananiev
Cahul
Ismail
Dunărea
MAREA NEAGRĂ
REGIUNEA TRANSCARPATICĂ
REGIUNEA KIROVOGRAD
Kirovograd
Dnepropetrovsk
REGIUNEA DNEPROPETROVSK
REGIUNEA NIKOLAEV
Voznesensk
Melitopol
REGIUNEA ZAPOROJIE
Donejk
REGIUNEA DONEŢK
Lisiceansk
REGIUNEA LUGANSK
Krimsk
ŢINUTUL KRASNODAR
Tuapse
Aktiubinsk
REGIUNEA AKTIUBINSK
REGIUNEA OMSK
Şcerbakul
ŢINUTUL PRIMORIEI
Dalnerecensk
Usurlisk
Olga
Lazo
ABHAZIA
Gagra
KIRGÎZSTAN
Bişkek

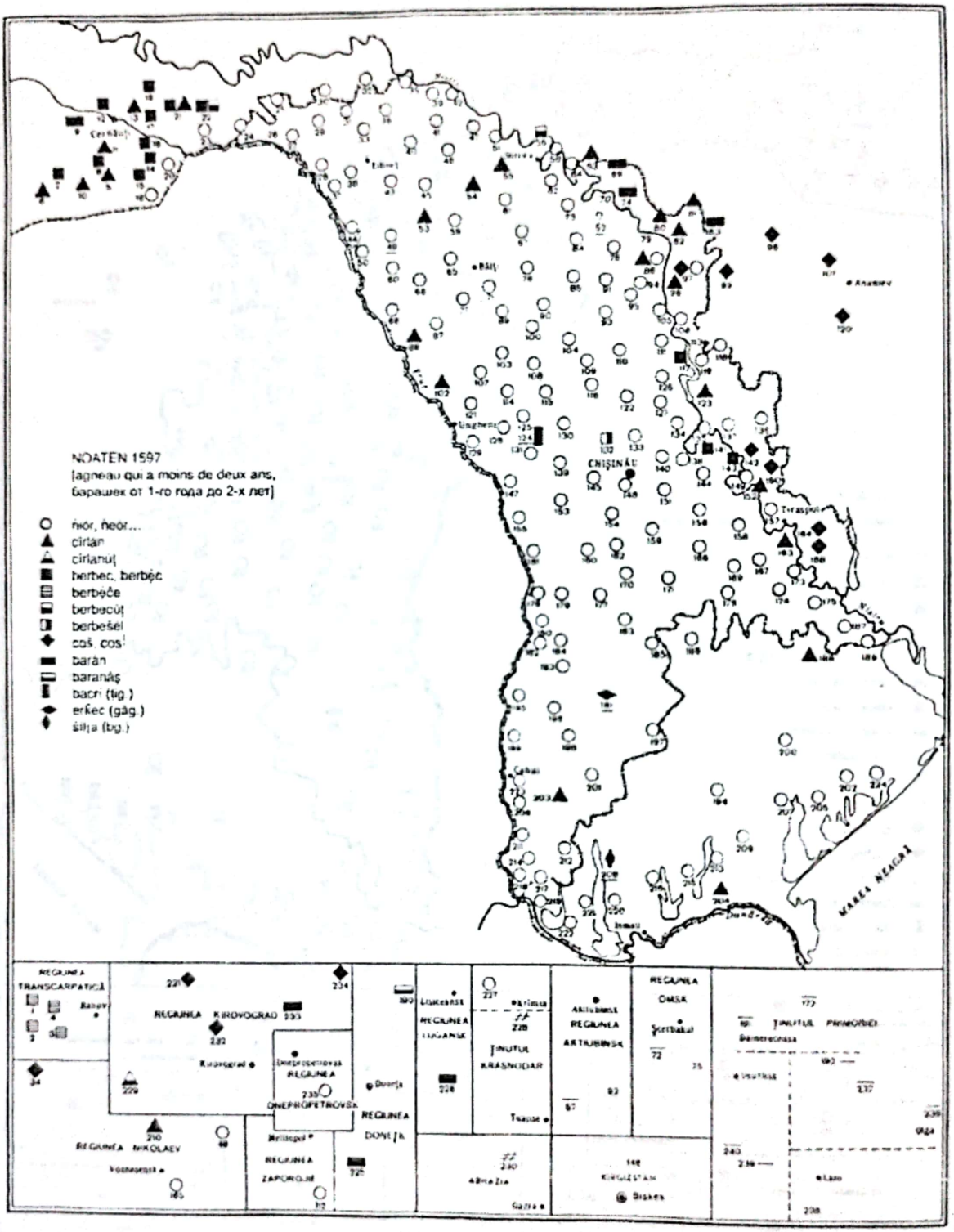
NOATEN 1597
[agneau qui a moins de deux ans,
барашек от 1-го года до 2-х лет]
nior, neor...
cirlan
cirlanuț
berbec, berbéc
berbéče
berbecúț
berbešél
coš, cos
barán
baranáș
bacri (tig.)
erkec (gág.)
šilța (bg.)
CHIȘINĂU
MAREA NEAGRĂ

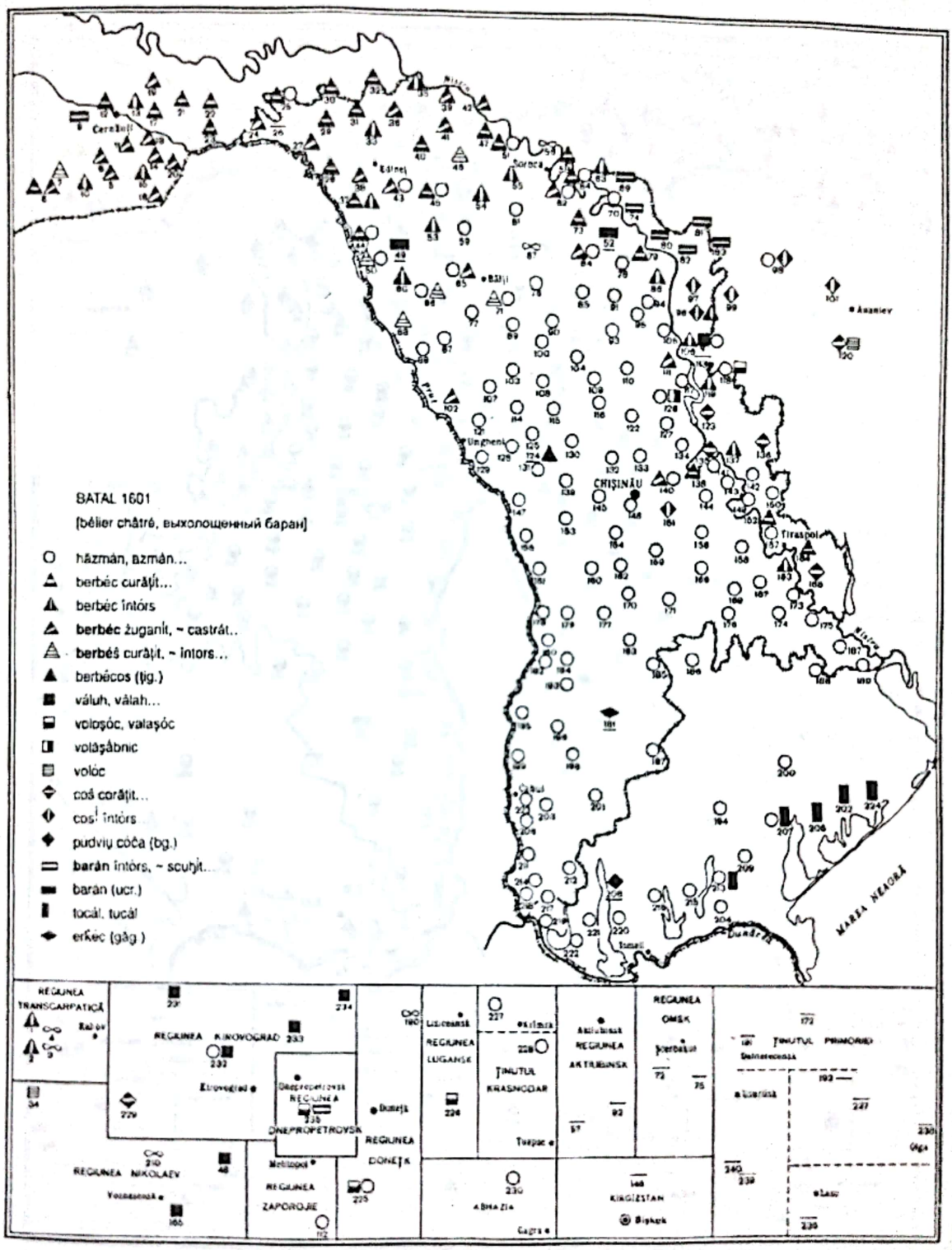

Scanned with OKEN Scanner

ATLASUL LINGVISTIC ROMAN PE REGIUNI
BASARABIA, NORDUL BUCOVINEI, TRANSNISTRIA

HARTA 200

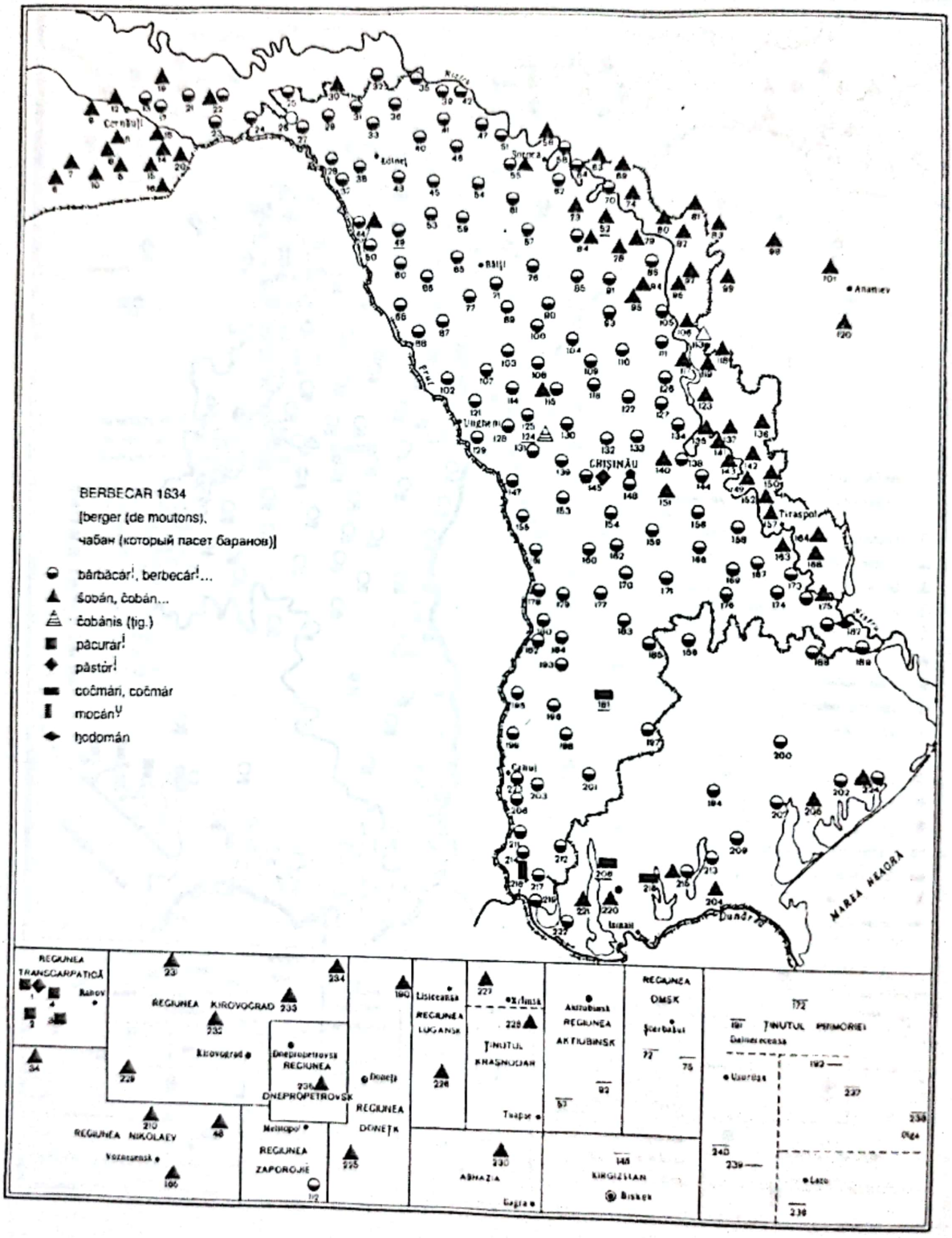

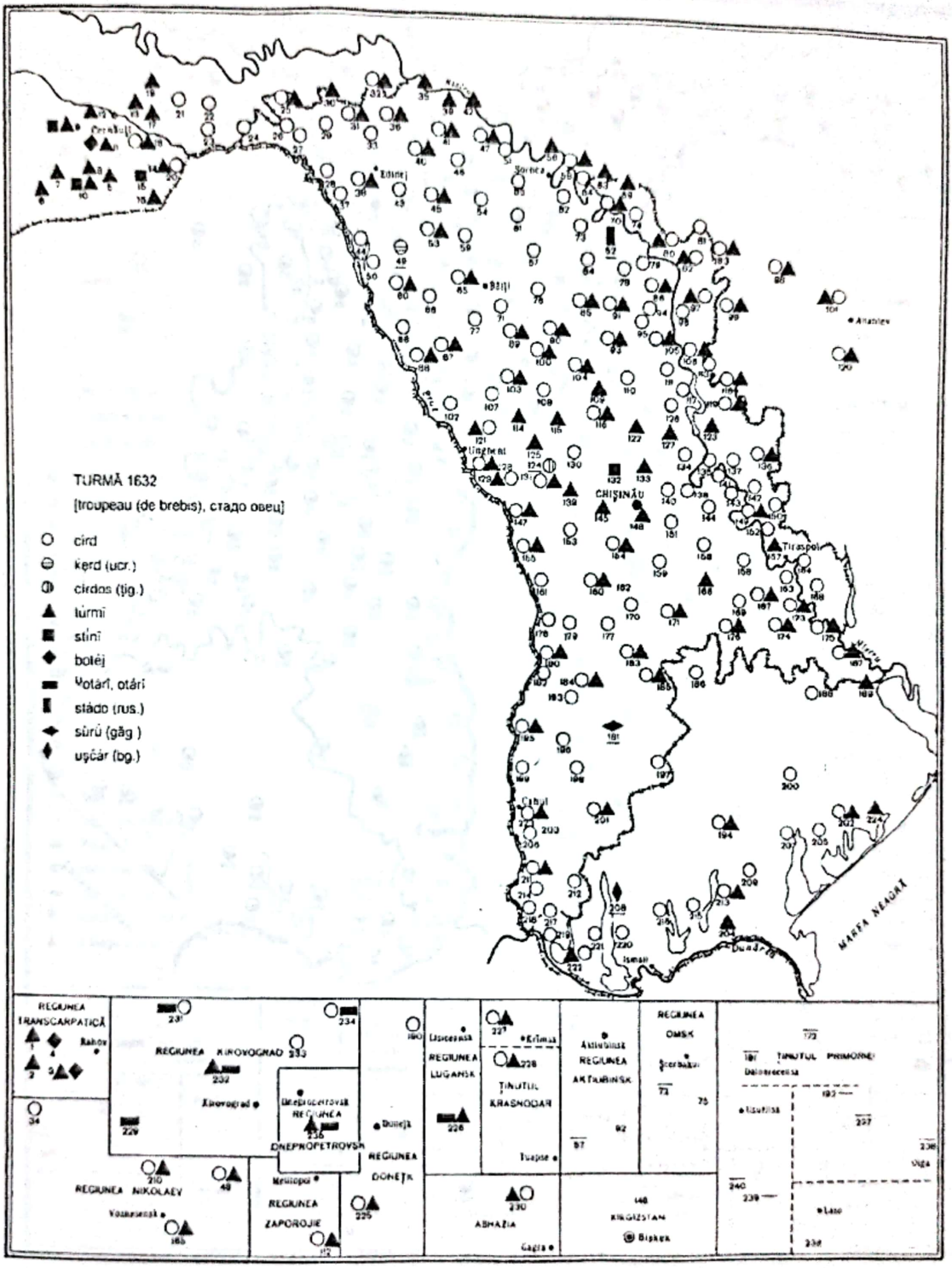

Scanned with OKEN Scanner

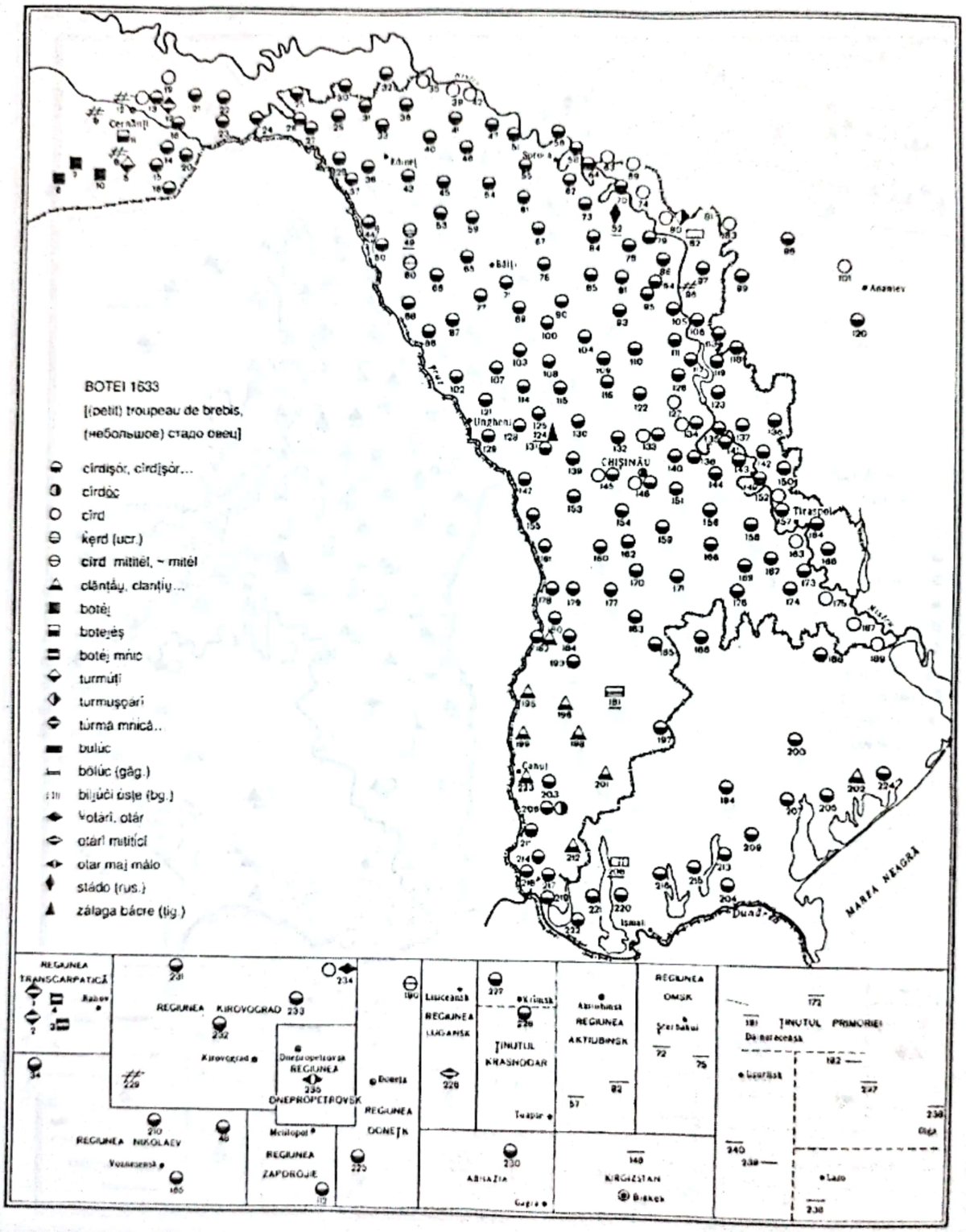

Scanned with OKEN Scanner

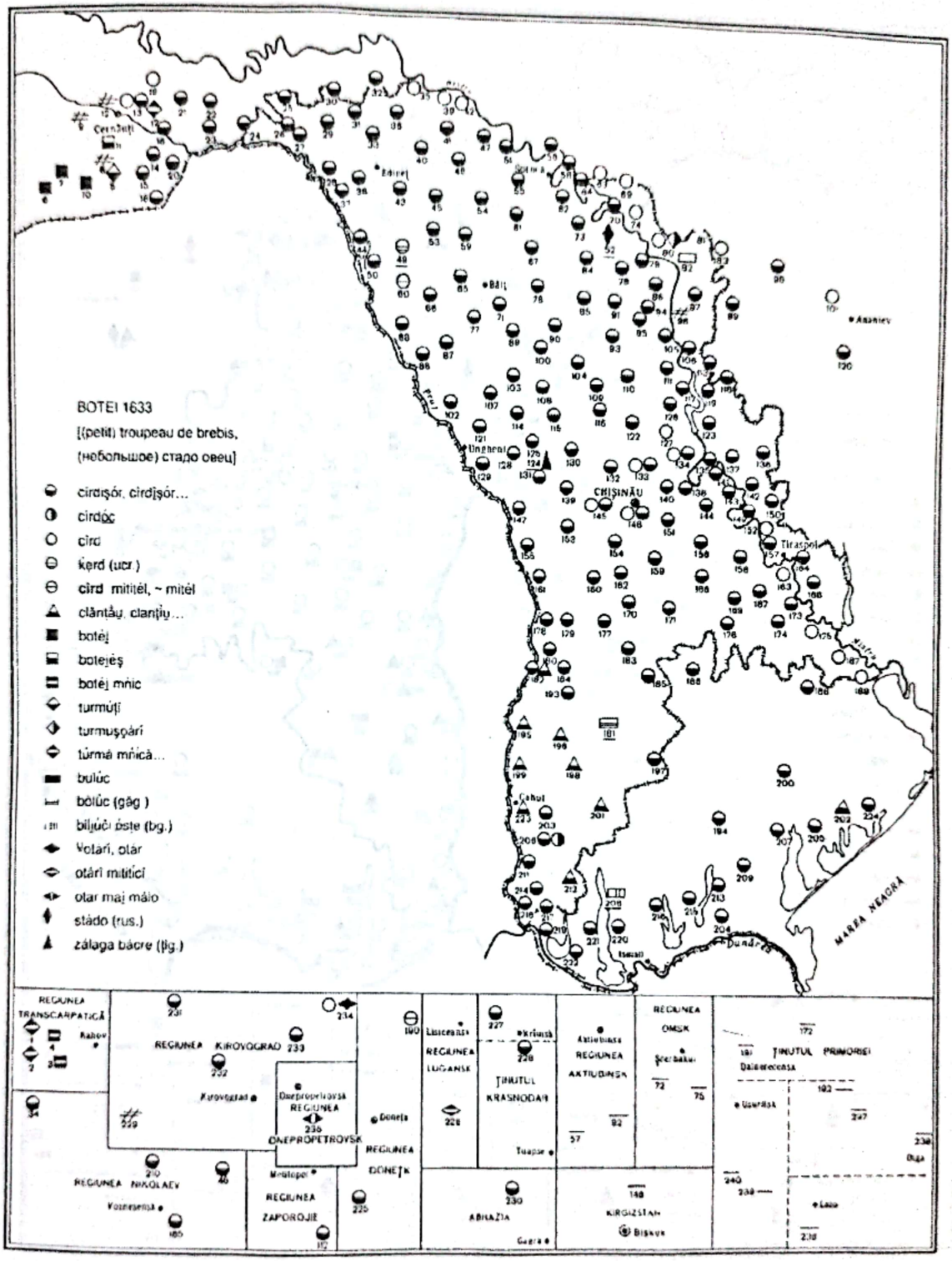

Scanned with OKEN Scanner

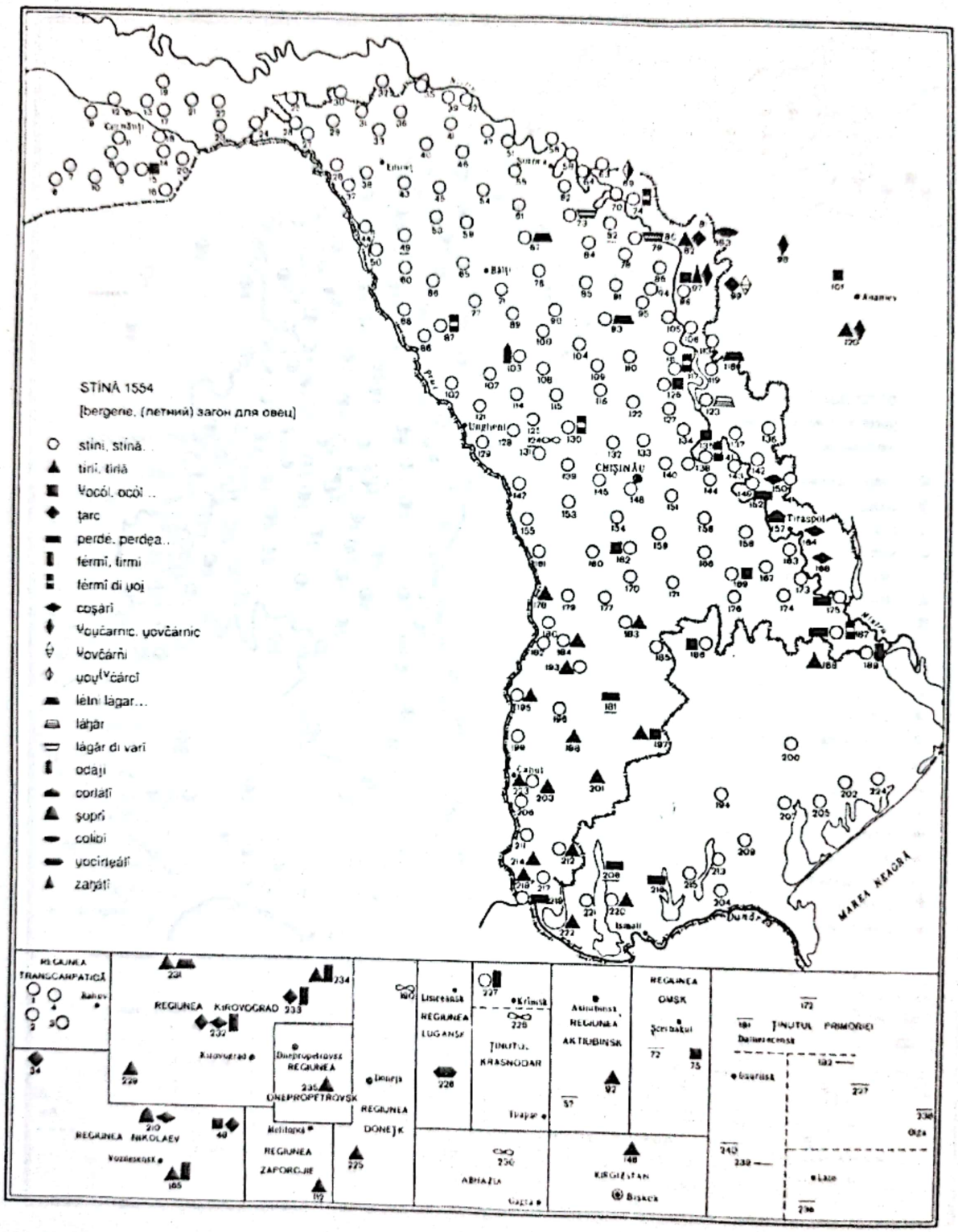

Scanned with OKEN Scanner

ATLASUL LINGVISTIC ROMÂN PE REGIUNI
BASARABIA, NORDUL BUCOVINEI, TRANSNISTRIA

HARTA 206

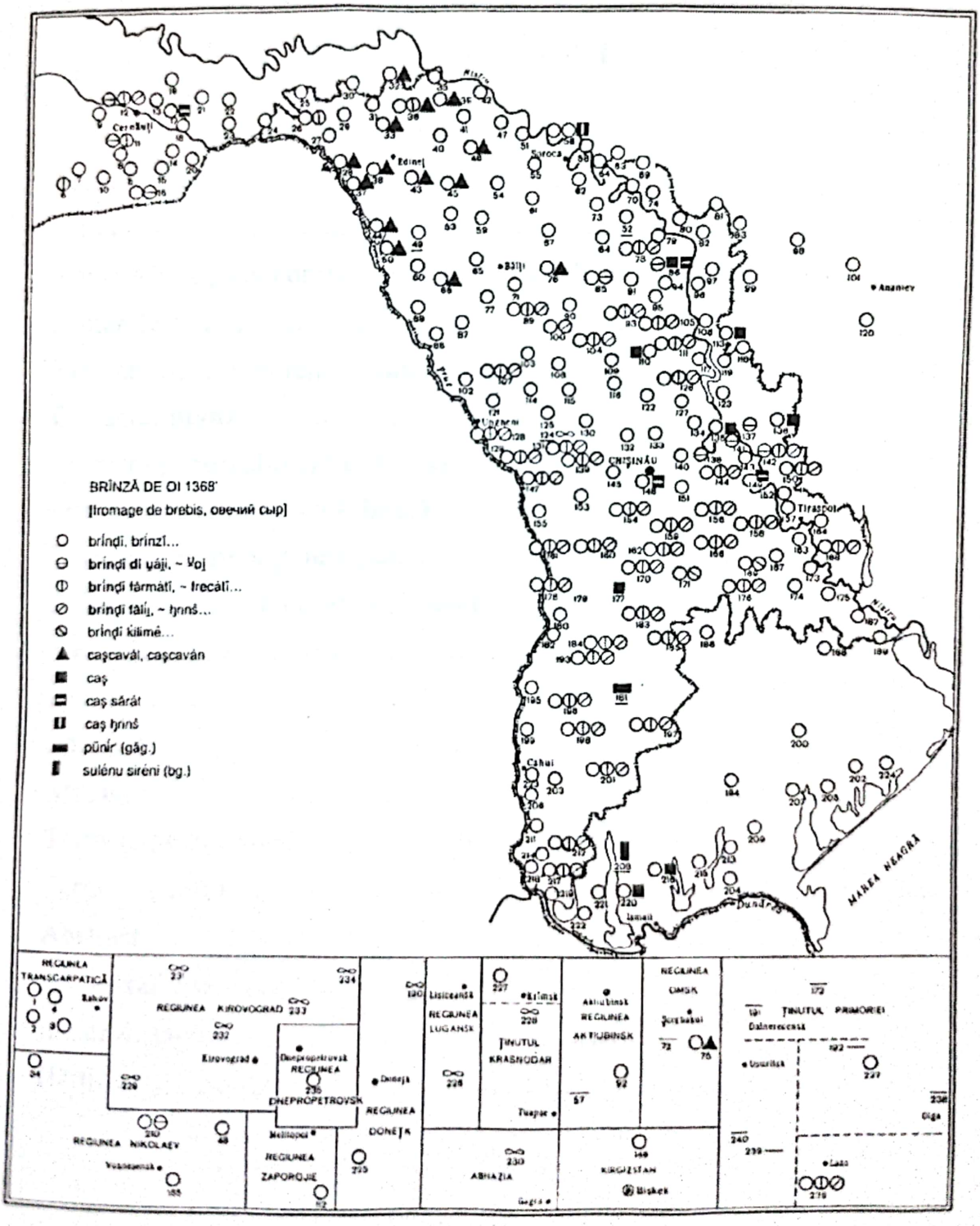

Cuprins vol. I

Prefață..... 7

Introducere..... 11

Toma Alimoș sau confruntarea dintre marele proprietar de pământ și marele oier..... 21

Termeni pentru noțiunea **„oaie“**..... 23

Cuvântul **mânz** și familia lui..... 85

Termeni pentru **„lapte“** și produsele din lapte..... 107

Originea cuvântului **străgheată**..... 147

Termeni pentru noțiunea **„păstor“**..... 159

Boieria și originea cuvântului **boier** în limba română..... 219

Voinicia și cuvântul **voinic**..... 239

Stână..... 257

Sâmbră..... 279

Strungă..... 281

Termeni pentru noțiunea **„turmă de oi“**..... 307

Termeni pentru noțiunea **„pășune“**..... 325

Abstract 341

Bibliografie și abrevieri bibliografice..... 343

Indice de cuvinte..... 361

Hărți..... 397

Scanned with OKEN Scanner

DE ACELAŞI AUTOR

VOLUME

I. Antologii:

1 . **Poezia ieşeană contemporană**. Antologie, cuvânt explicativ, fişe bio-bibliografice de Ion Popescu, Iaşi, 1968, 622 p.

2. **Amintiri despre Eminescu**. Ediţie şi antologie, cu o prefaţă de Ion Popescu, Iaşi, Editura Junimea, 1971, 218 p.

3. **Amintiri despre Titu Maiorescu**. Antologie şi prefaţă de Ion Popescu-Sireteanu, Iaşi, Editura Junimea, 1973, 217 p.

4. **Amintiri despre Sadoveanu**. Antologie de ..., Iaşi, Editura Junimea, 1973, 271 p.

5. **Amintiri despre Ibrăileanu**, vol. I. Cu o prefaţă de Demostene Botez, Iaşi, Editura Junimea, 1974, 340 p.

6. **Amintiri despre Ibrăileanu**, vol. II. Antologie şi bibliografie de..., cu Cuvântul editorului, Iaşi, Editura Junimea, 1976, 264 p.

7. **Amintiri despre Iorga**, vol. I, Antologie şi prefaţă de ..., Editura Junimea, 1980, 194 p; vol. II inedit.

8. **Amintiri despre Ion Creangă**. Antologie de ..., Iaşi, Editura Junimea, 1981, 212 p.

9. **Amintiri despre Liviu Rebreanu**. Prefaţă şi antologie de ..., Iaşi, Editura Junimea, 1985, 204 p.

10. **Amintiri despre Ion Creangă**. Antologie, prefaţă, note şi anexe de ... Ediţia a II-a completată, Iaşi, Ed. Vasiliana, 2001, 290 p.

II. Ediţii:

11. George Tutoveanu, **Versuri**, Ediţie de Ion Popescu. Cu o prefaţă de G. G. Ursu, Bucureşti, EPL, 1968, 244.

12. Ion Heliade Rădulescu, **Scrieri lingvistice**. Ediţie, studiu introductiv, note şi bibliografie de Ion Popescu-Sireteanu, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1973, 347 p.

13. Iuliu Cezar Săvescu, **Scrieri**. Ediţie îngrijită şi bibliografie de ... Prefaţă de Ion Popescu-Sireteanu şi Lucian Chişu, Bucureşti, Editura Minerva, 1984, 32+245 p.

14. Nicolai Grămadă, **Toponimia minoră a Bucovinei**, vol. I-II. Îngrijirea ediţiei, studiul introductiv, bibliografie, notele şi indicele de Ion Popescu-Sireteanu. Introducere de D. Vatamaniuc. Cu o hartă a Bucovinei, Bucureşti, Editura Anima, 1996, 736+32 p.

III. Scrieri originale:

15. **Termeni păstoreşti în limba română**. Rezumatul tezei de doctorat, Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", 1976, 25 p.

16. **Contribuţii la cercetarea terminologiei păstoreşti în limba română**, Iaşi, Editura Universităţii „AI. I. Cuza", 1980, 202 p,

Scanned with OKEN Scanner

17. **Chestionar păstoresc**, Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", 1983, 87 p. Cuprinde 1774 întrebări şi 100 propuneri de texte privitoare la păstoritul românesc.

18. **Limbă şi cultură populară**. Din istoria lexicului românesc, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983, 320 p.

19. **Tezaurul toponimic al României**. Moldova, vol. I. Repertoriul istoric al unităţilor administrativ-teritoriale, 1772-1988. Partea I. Bucureşti, Editura Academiei, 1991. Partea a 2-a, Editura Academiei, 1992, 1703 p, + 14 harţi. (Coautor). Premiul Timotei Cipariu al Academiei Române.

20. **Siretul vatră de istorie şi cultură românească**, Iaşi, Editura Omnia, 1994, 464 p. + 7 hărţi. (Autor principal şi coordonator). Premiul Meritul cultural al Salonului Naţional de Carte, Chişinău, ediţia a III-a, 1994.

21. **Păcală şi ai săi**. Povestire originală, Iaşi, Editura Bucovina, 1994, 80 p.

22. **Şoricelul Chiţ**, Iaşi, 1995, Editura Bucovina, 24 p. Ilustraţii de Liviu Smântânică.

23. **Fabule pentru copii**, Iaşi, Editura Bucovina, 1995, 44 p. Ilustraţii de Liviu Smântânică.

24. **Cuvinte româneşti fundamentale**, vol. I, Iaşi, Editura Bucovina, 1995, 240 p. ;

25. **Poveşti şi povestiri**, Iaşi, Editura Bucovina, 1996, 79 p.

26. **Între două veşnicii**. Poeme în proză, Iaşi, Editura Bucovina, 1996, 79 p.

27. **Mic dicţionar juridic, cu expresii şi locuţiuni româneşti privitoare la drept şi Anexe**, Editura Bucovina, 1996, 144 p.

28. **Iepuraşul năzdrăvan**, Iaşi, Editura Bucovina, 1997, 28 p. Ilustraţii de Liviu Smântânică.

29. **Memoria limbii române**, vol. I, Iaşi, Editura Bucovina, 1997, 208 p.

30. **Fabule pentru copii**, ediţia a 2-a, Iaşi, Editura Bucovina, 1998, 80 p. Ilustraţii de Liviu Smântânică.

31. **Memoria limbii române**, vol. II, Iaşi, Editura Bucovina, 1998, 468 p.

32. **De dragoste, versuri**, Timişoara, Ed. Augusta, 1999, 126 p.

33. **Păcală şi ai săi**, Ediţia a doua, revăzută şi completată, Iaşi, Ed. Bucovina, 1999, 144 p. Ilustraţii de Vasile Tudor,

34. **Oraşul Siret şi împrejurimile**, Iaşi, Ed. Bucovina, 1999, 120 p.

35. **The Town Siret and its environs**. Traducere în limba engleză de Laura Cuţitaru, Iaşi, Ed. Bucovina, 1999, 120 p.

36. **Cale şi drum. Poeme în proză**. Timişoara, Ed. Augusta, 2000, 152 p.

37. **Păcală şi ai săi**, Ediţia a treia, revăzută şi completata, Iaşi, Ed. Universitas XXI, 2002, 183 p.

38. **La porţile norocului**, proză, Iaşi, Ed. Bucovina, 2002, 171 p.

39. **Oameni şi întâmplări din satul meu. Poeme**, Iaşi, Ed. Universitas XXI, 2002, 102 p.

40. **La porţile norocului**. Ediţia a doua, revăzută şi completată, Iaşi, Editura

Scanned with OKEN Scanner

Universitas XXI, 2003, 208 p.

41. **Limbă şi istorie românească (Memoria limbii române**, vol. III), Timişoara, Editura Augusta, 2003, 401 p.

42. **Vechi nume româneşti**, Iaşi, Ed. Vasiliana, 2003, 275 p.

43. **Moldovenii în istorie. Cartea unui impostor şi falsificator agramat**, Iaşi, Ed. Vasiliana, 2004.

44. **Înţelepciunea limbii române. Studii şi articole**, Iaşi, Ed. Vasiliana, 2004, 298 p.

În pregătire volumele:

Termeni păstoreşti în limba română – vol. II
Etimologii româneşti
Cărţi de lingvistică
Bucovina. Oameni şi cărţi
Din toponimia Bucovinei

Scanned with OKEN Scanner

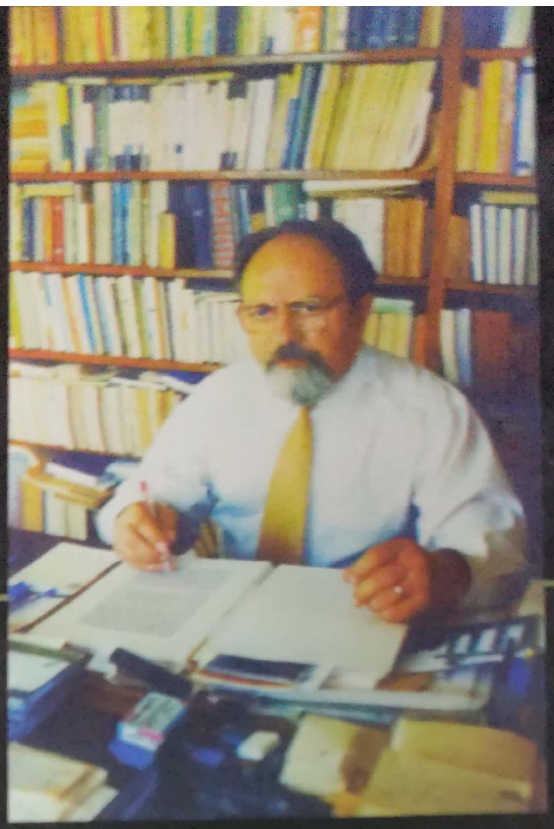

Monografia Termeni păstoreşti în limba română este concepută în două volume şi avem intenţia de a cuprinde toate aspectele lingvistice ale vieţii păstoreşti, inclusiv elemente de mitologie şi magie.

La baza primului volum al acestei lucrări stă teza noastră de doctorat, susţinută la Universitatea Al. I. Cuza din Iaşi România în 1976, publicată în 1980, într-un tiraj de două exemplare. Am adăugat numeroase informaţii noi, am venit cu noi precizări, am adăugat capitole noi, am încercat să dăm soluţii fie şi provizorii, ca ipoteze în ce priveşte originea unor cuvinte.

Terminologia noastră păstorească s-a cristalizat şi s-a constituit pe baza lexicului moştenit din limba traco-dacilor, îmbogăţit cu elemente latine, la care se adaugă un umăr de împrumuturi şi numeroase creaţii româneşti.

O astfel de lucrare este necesară, întrucât nu există până astăzi o monografie dedicată problemei studiate de noi.

Autorul

ISBN 973 - 7730 - 01 - 1

Scanned with OKEN Scanner